Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний інститут українознавства

АГРЕСІЯ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Київ – 2016

УДК 94(477.6):94(470+571)
ББК 63.3(4УКР)64+63.3(0)4-68
А-25

Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / *П. П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, Л. Л. Залізняк, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій*. – К.: «МП Леся», 2016. – 586 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
(протокол № 10 від 29 грудня 2016 р.)

Рецензенти:
Калакура Олег Ярославович – доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України;
Патриляк Іван Казимирович – доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Телячий Юрій Васильович – доктор історичних наук, професор, начальник управління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції навчальних закладів України.

Автори колективної монографії «Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики» подали увазі читача власний погляд на історичні витоки та паралелі російської агресії проти України, здійснили наукову оцінку Російській Федерації як державі-агресору та спонсору міжнародного тероризму, проаналізували російсько-українську війну, що розпочалася у 2014 р. внаслідок віроломного нападу Росії, а також сучасні виклики та шляхи зміцнення системи національної безпеки України. Пропонується увазі державних органів влади, істориків, політологів, викладачів вищих навчальних закладів, студентів й усіх, хто цікавиться новітньою історією України і є небайдужим до долі соборної і самостійної України.

Колективна монографія містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом (Ф-72/21443) «Історичні передумови та сучасні суспільні наслідки агресії Російської Федерації проти України».

ISBN 978-966-97599-0-0

© П. Гай-Нижник, Л. Залізняк,
І. Краснодемська, Ю. Фігурний, О. Чирков, Л. Чупрій

ЗМІСТ

Гай-Нижник Павло

«Світ мусить об'єднатися навколо України аби зберегти себе й урятувати цивілізаційний поступ» 7

Розділ 1

Гай-Нижник Павло

Національна безпека України в гуманітарній сфері: структуроформуючі чинники та актуальні проблеми 9

Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки 10

Культура як основа «м'якої сили» держави Україна в контексті підвищення її зовнішньополітичного авторитету 24

Формування загальнонаціональної ідентичності українців в контексті сучасних викликів. 33

Розділ 2

Залізняк Леонід

Історичні корені імперської політики Росії проти України. 55

Розділ 3

Залізняк Леонід

Україна серед світових цивілізацій 89

Стадіальна та цивілізаційна концепції світової історії 90
Євразійська цивілізація і Європа. 94
На руїнах імперії. 100

Розділ 4

Чирков Олег

Етнічний чинник в агресії Російської Федерації проти України: етнокультурна історія південно-східних українських земель і сучасні маніпуляції Кремля. 109

Розділ 5

Гай-Нижник Павло

Гроші як засіб і прихована зброя у політиці поглинання та гібридної війни Росії проти України (1917–1922 рр.) 131

Тактика «фінансового зашмогру» як складова політики стримування і примусу у державній стратегії Тимчасового уряду Росії щодо Української Центральної Ради 133
Фінанси як сегмент «брудної» політики у гібридній війні більшовицької Росії проти Української державності (1917–1922 рр.). 144

Розділ 6

Чупрій Леонід

Геополітичні стратегії України: відродження концепту «Міжмор'я» у контексті подолання російської експансії 167

Історичні передумови становлення концепту «Міжмор'я» 168
Геополітичні та економічні аспекти реалізації концепту «Міжмор'я» в умовах сучасних викликів 177

Розділ 7

Гай-Нижник Павло

Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання і спроби знищення 191

Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України 194
Прелюдія війни: українсько-російські воєнно-політичні взаємини в контексті міжнародного права і системи національної безпеки (1995–2010 рр.). 212
На порозі кривавої бані: російсько-українські міждержавні взаємини у 2010–2013 роках 247
Бій за Свободу і Гідність: революційне повстання проти проросійського режиму внутрішньої окупації України (листопад 2013 р. – лютий 2014 р.) 300
Агресія Росії проти України (2014–2016 рр.): гібридна війна на поглинання та спроба знищення 326

Розділ 8

Фігурний Юрій

Концепт «Русского міра» – важливий чинник гібридної війни супроти України 423

Розділ 9

Краснодемська Ірина

Роль української діаспори в протистоянні російській агресії (2014–2016 рр.). 441

Політична діяльність зарубіжних українців 443
Участь української діаспори у волонтерському русі 458

Розділ 10

Чупрій Леонід

Особливості вирішення збройно-політичного конфлікту на Сході України в сучасних глобалізаційних реаліях 477

Теоретико-методологічні підходи до дослідження воєнно-політичних конфліктів 478
Особливості типологізації збройних протистоянь в сучасних глобалізаційних реаліях. 488
Особливості вирішення воєнно-політичного конфлікту на сході України 509
Адаптація переселенців (ВПО) зі сходу країни: стан і проблеми 523

Розділ 11

Гай-Нижник Павло

Стратегія реінтеграції Криму та послаблення регіональної проросійської ідентичності в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання. 537

Кримська регіональна проросійська ідентичність: ґенеза посилення і шляхи до послаблення 539
Анексія Криму Російською Федерацією: історико-правовий фальсифікат і проблема деокупації в контексті стратегії реінтеграції в Україну 553

Післямова

Гай-Нижник Павло

Проблеми оптимізації державного управління та системи національної безпеки у сфері гуманітарної політики України. 573

Відомості про авторів

Павло Гай-Нижник:

«СВІТ МУСИТЬ ОБ'ЄДНАТИСЯ НАВКОЛО УКРАЇНИ АБИ ЗБЕРЕГТИ СЕБЕ Й УРЯТУВАТИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПОСТУП»

Сучасний світовий порядок перебуває у стані інтенсивної трансформації, що передбачає перерозподіл важелів і обширу впливу та рівноваг як у розумінні контролю над планетарними ресурсами, глобалізованою фінансово-економічною системою, енергетичною сферою, регуляцією й оволодінням новими високотехнологічними комунікаціями і винаходами тощо, так і у пошуку новітніх гуманітарних основ співжиття на планеті та засадничих конструкцій геополітичних взаємин, формул, моделей і механізмів дієвої міжнародної системи безпеки.

Україна, що історично і географічно завжди перебувала на перетині світових геополітичних інтересів, глобальних торговельно-економічних шляхів та цивілізаційних процесів, опинилася у фокусі кардинальних змін планетарного масштабу і є однією з гарячих точок на євразійському просторі, де перетворюється сучасність і зароджується нове майбуття світових взаємовідносин.

Нажаль гуманістичні принципи розв'язання цивілізаційних криз і вузлових протиріч світового перерозподілу сфер впливів часто поступаються силовим методам, що за сучасних умов набувають тотальних ознак і мають гібридизовану форму. Держава Україна ще з часів відновлення своєї незалежності і суверенітету як суб'єкт міжнародного співтовариства перманентно постійно перебувала на периферії протистояння Заходу і Сходу й була об'єктом потенційної боротьби між гігантами світової геополітики – США і Європою (НАТО та ЄС) з одного боку та Росією з іншого. Агресія Російської Федерації проти України 2014 року стала кульмінацією цього цивілізаційного протистояння й, водночас, яскравим свідченням імперського реваншизму Московії, що за умов і реалій XXI століття видається цілковитим анахронізмом.

Об'єктивна дійсність вказує на невтішний висновок – ця війна для України та українського народу є не лише світоглядним протистоянням чи цивілізаційним зіткненням, а також і війною за право бути, боротьбою за існування у повному і вражаючому розумінні цих понять.

Початок неоголошеної війни Російської Федерації проти України є неприхованою агресією проти суверенної, незалежної держави і демонстративним порушенням міжнародних норм. Цілком очевидно, що путінська Росія є не лише державою-агресором, а й державою-терористом, яка загрожує європейській та світовій безпеці. Саме тому увесь цивілізований світ (як християнський, так і ісламський; як буддистський чи юдейський, так і атеїстичний; як світ політичний, так і світ діловий) мусить усвідомити, що під личиною так званої керованої демократії у Російській Федерації зросло, зшите чорними нитками смерті, чудовисько охлократичної тиранії в особі збоченого політичного (і не тільки) маніяка, який зубожілі народи свого ханату оповив тенетами невігластва, страху та омани й споює його отрутою всеохоплюючої ненависті та чванства зверхності, що живиться підсвідомим прагненням незрозумілої ницості свого тваринного становища. Його мета – руйнування. Ця зажерливість не має розумного пояснення й не обумовлюється життєвою чи політичною логікою. Це – інстинкт. Це – некерований потяг до знищення та поработіння, підсвідоме прагнення нівелювати не лише усталені тисячоліттями людські цінності й вироблені правила співжиття, а й намагання опанувати, висміяти й вихолостити сутність, цілі та місії світових цивілізацій.

Світова спільнота мусить зрозуміти, що путінська Московія – держава-агресор за своїм нутром, що путінська імперія є не просто державою – спонсором тероризму, а й за своїм єством є державою-терористом! І на чолі цього божевільного, ницого і ненажерливого організму є той, хто прагне до переділу світу відповідно до навіяних його хворобливою уявою імперських марень. Росія намагається занурити людство у хаос і зневіру й прищепити йому вірус морального і чеснотного падіння. Пошесть занепаду, що має надати Кремлю можливість спробувати посіяти серед людей свої омани, страхи й невігластво й, поширюючи власну владу та владу своїх сатрапів, наблизити прихід кінця..., правити в якому буде гріх, страх і темінь, перманентна війна, злиденність і сльози з крові та втрат...

На заваді до спроб здійснення цих світоненависницьких намірів нині є Україна. Україна сьогодні протистоїть новозведеній імперії зла і саме Україна покладе початок її падінню! Тож світ (люди різних поглядів та віросповідань, держави з різними політичними і суспільними системами тощо) мусить об'єднатися навколо України аби зберегти себе, щоби урятувати цивілізаційний поступ, для того, щоб прискорити смерть дракона страждань та зруйнувати до попелища новітню імперію зла!

Розділ 1.

Павло ГАЙ-НИЖНИК

Національна безпека України в гуманітарній сфері: структуроформуючі чинники та актуальні проблеми

Розділ 1.

Павло Гай-Нижник

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ: СТРУКТУРОФОРМУЮЧІ ЧИННИКИ ТА АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

«Необхідно, щоб суверенітет держави в законодавчій і виконавчій сферах опирався на «триногу» військового, економічного й культурного суверенітету; інакше кажучи, на контроль держави над ресурсами, які раніше належали роздробленим центрам соціальної влади, але тепер були зібрані докупи заради збереження самого інституту держави й підтримки встановленого нею порядку. Здатність до ефективного встановлення порядку була б немислима без здатності ефективно захищати територію держави від загрози з боку інших моделей порядку, як зовнішньої, так і внутрішньої; здатності «зводити баланс» у народному господарстві й здатності до мобілізації культурних ресурсів, достатніх для підтримання ідентичності та своєрідності держави через своєрідну ідентичність її підданих».

Зигмунт Бауман

Сьогодні для українського суспільства є характерною криза ціннісно-світоглядних засад, яка проявляється у втраті моральних орієнтирів, зростанні девіантної поведінки, збільшення розпорошеності і диференціації українського суспільства. Цю кризу можна подолати шляхом переоцінки колишніх норм і побудові на цій основі нової системи цінностей. Відтак актуалізується питання більш ґрунтовного дослідження національних цінностей, національних інтересів та цілей в контексті реалізації політики національної безпеки.

Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки

Формування політики національної безпеки загалом і, зокрема, в гуманітарній сфері в першу чергу має бути спрямованим на

визначення завдань і цілей даної політики, що найбільш повно може бути відображено в Стратегії національної безпеки. При створенні такої Стратегії можуть бути використані три основні підходи:

- перший підхід – це коли в основі розробки Стратегії лежить ієрархія національних інтересів і цілей;
- другий підхід орієнтується на формування ієрархії національних цінностей;
- третій, найбільш оптимальний, як на мою думку, є – інтегрований підхід до дослідження феномену національної безпеки, прихильники якого (А. Величко, І. Волощук, В. Горбулін, Б. Демидов, А. Качинський, В. Ліпкан, В. Манілов, С. Пирожков) акцентують увагу на взаємозв'язку національних цінностей та інтересів, необхідності врахування їх взаємозумовленості у дослідженні проблем національної безпеки.

Кожен з цих підходів, вочевидь, потребує детальнішого розгляду. Зокрема у першому підході відбувається орієнтація на «національні інтереси». Потрібно чітко виразити їх змістовну наповненість. Існує ряд визначень поняття «національні інтереси». Одна з перших спроб була здійснена в «Малій енциклопедії етнодержавознавства» (1996), де В. Кириченко стверджував, що «національні інтереси» – це «інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через політичну систему відповідної держави як компроміс у поєднанні запитів кожної людини і суспільства загалом»[1]. У даному контексті національні інтереси створюються усіма елементами політичної системи та є основою функціонування її складових.

«Енциклопедія етнокультурознавства» визначає «національний інтерес» як «реальну причину дій нації і держави, спрямованих на своє виживання, функціонування і розвиток», або як «сукупність національних цілей і базових цінностей, які відіграють важливу роль у стратегії і тактиці в галузі національної безпеки»[2].

Доречно буде нагадати, що у Законі України «Про основи національної безпеки України» національні інтереси українського народу визначаються як «життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний

1 Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 118.

2 Енциклопедія етнокультурознавства. – К.: Друкарня Державної академії керівних кадрів культури та мистецтв, 2001. – С. 421.

розвиток»[1]. На нашу ж думку, ототожнення понять «національні інтереси» і «національні цінності» є некоректним, позаяк національні цінності лежать в основі національних інтересів, вони визначають їх спрямованість, проте вони не є національними інтересами.

Взагалі інтерес можна розглядати як об'єктивно зумовлений мотив діяльності суб'єкта (окремої людини, соціальної спільноти) що складається з усвідомлення ним власної потреби та з'ясування умов і засобів її задоволення. Інтереси тісно пов'язані з потребами, виникнення ж потреби є, власне, початковим етапом формування інтересу. Тому в даному контексті національні інтереси можна кваліфікувати як визначальні потреби суспільства і держави, що визначаються економічними і геополітичними відносинами даної держави в певну епоху, культурно-історичними традиціями, потребою забезпечення безпеки, захистом населення від зовнішніх і внутрішніх загроз.

З цього приводу Г. Новицький зазначає, що національні інтереси – це суб'єктивне усвідомлення основних, життєво важливих потреб країни. Безпека є саме такою потребою. А отже основний національний інтерес України – забезпечення її безпеки. Відтак, не національну безпеку потрібно виводити із національних інтересів, а, навпаки, в основі національних інтересів знаходиться національна безпека[2]. І. Кресіна ж вважає, що саме національна свідомість є універсальним вираженням національних інтересів, їх генератором і центром осмислення[3].

Сам термін «національний інтерес» було запозичено із західної політичної літератури, де він визначався як «державний інтерес». Саме таке розуміння є переважаючим у західних країнах, оскільки вони собою являють здебільшого мононаціональні держави (не стільки в етнічному аспекті, скільки в соціальному). У західних суспільствах нація представляє собою єдність громадянського суспільства і держави, відтак національний інтерес виконує консолідуючу функцію і зменшує протиріччя між інтересами держави та громадянського суспільства.

Значні напрацювання у сфері осмислення національного інтересу має школа «політичного реалізму» (Ганс Моргентау та інші), у якій інтерес розуміється насамперед як зовнішньополітичні пріоритети держави. Для реалістів же-ж «державні інтереси» і «інтереси наці-

1 Политология. Словарь. – М: РГУ, 2010. – 564 с.

2 *Новицький Г. В.* Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України / Г.В.Новицький. – К.: Інтертехнологія, 2008. – С. 46.

3 *Кресіна І. О.* Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси / І.О.Кресіна. – К.: Вища школа., 1998. – С. 116.

ональної безпеки» – це взаємопов'язані чи, навіть, тотожні поняття. Хоча, як на мене, дане ототожнення не є достатньо коректним, адже при формуванні інтересів національної безпеки мусять також враховуватися й потреби пересічних громадян та громадянського суспільства. З точки зору реалістів аналітичне використання поняття «національні інтереси» підкреслює роль держави як втілення національних інтересів. Реалісти вважають, що внутрішньополітичні чинники не можуть розглядатися як національні інтереси, позаяк вказана група питань належить до сфери «суспільного інтересу», тобто інтересу, обумовленого різними сегментами громадянського суспільства.

У вітчизняній політології існує декілька підходів щодо розуміння даної категорії та їх систематизації. Стосовно навколишнього зовнішнього світу національні інтереси виражаються у сукупності зовнішньополітичних інтересів держави, які розрізняються за своєю важливістю для його життєдіяльності[1]. Розрізняється фіксований (постійний) і змінний зміст національного інтересу. Незмінна частина включає завдання забезпечення зовнішньої безпеки держави. Змінна частина змісту розглядається через призму наявної політичної ситуації, особистісних якостей представників політичної еліти, актуальних тенденцій в різних сферах суспільного життя тощо.

Реальні матеріальні та політичні потреби у розвитку держави можуть змінюватися, а разом з ними відповідно змінюються інтереси, цілі та засоби зовнішньополітичної діяльності. Зміна потреб та інтересів держави призводить до зміни й ідеологічних цінностей. Виділяють два основні рівні національних інтересів держави: рівень ключових зовнішньополітичних інтересів і рівень специфічних інтересів. Перший пов'язаний із забезпеченням її безпеки і цілісності як соціально-економічної, політичної, національно-історичної та культурної спільності з захистом економічної і політичної незалежності держави. Головні інтереси держава забезпечує усіма військовими, економічними, дипломатичними ідеологічними та культурними засобами[2].

Одним з важливих завдань політики національної безпеки є здійснення систематизації та класифікації національних інтересів за категоріями та рівнями важливості. Зокрема в США виділяють такі категорії національних інтересів: захист Батьківщини; економічне процвітання; пропаганда цінностей; сприятливий світовий порядок. Хоча досить часто загалом там використовуються (як основні) три ка-

1 Довідник з політології. Національні інтереси // Slovnik.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://slovnik.com.ua/?grupa=3&id_sl=127.

2 Там само.

тегорії: безпека, добробут, цінності[1]. Проте варто зауважити, що систематизація національних інтересів є досить складним, багатогранним процесом. При розподілі інтересів за категоріями може виникнути ситуація, коли один і той же національний інтерес одночасно може мати відношення до кількох категорій. Також можуть виникнути дискусії між дослідниками при визначенні рівня важливості того чи іншого інтересу.

У цьому контексті слід відзначити що, розробляючи Стратегію національної безпеки з використанням підходу, в основі якого лежить ієрархія національних інтересів, ми можемо значною мірою її суб'єктизувати, адже завжди можна знайти певні аргументи як на підтримку даної ієрархії, так і проти неї. Особливо потрібно зважати на це в переломні (кульмінаційні) етапи національного розвитку чи глобального розвитку, коли найменша помилка може призвести до значних негативних наслідків.

При використанні даного підходу потрібно також враховувати усі переваги та ризики при визначенні пріоритетності того чи іншого національного інтересу. Зокрема цілком вірогідним є сепарація ситуації, коли ігнорування інтересу, який було визначено як менш важливий у порівнянні з іншими інтересами, може призвести до значних втрат у подальшому. Тому, коли держава відмовляється від досягнення певного національного інтересу, вона обмежує й потенційну свободу своїх можливих дій, спрямованих на гарантування національної безпеки. З іншого боку, коли держава занадто актуалізується на певному національному інтересі, то це може призвести до недостатнього рівня врахування інших інтересів, що також загрожує виникненням додаткових негативних наслідків для безпеки держави.

Так, наприклад, за часів президентства у США Дж. Буша (молодшого), головний пріоритет віддавався використанню здебільшого силових методів при розв'язанні багатьох зовнішньополітичних проблем, без врахування важливості використання «м'яких методів», що призвело до значного падіння міжнародного іміджу США. Сьогодні подібні, але ще більш гіпетрофовані, методи спостерігаються (взято на озброєння) у Російській Федерації, яка, грубо порушивши міжнародне законодавство, здійснила силове захоплення частини суверенної української території – Криму й неприховано прагнучи анексувати південно-східні області України. При цьому керівництво Росії (В. Пу-

1 *Schmitt M.* Identifying National Objectives and Developing Strategy: A Process Oriented Approach / M.Schmitt // Strategic Review. – Winter 1997. – Vol. XXV. – No. 1. – P. 24–37.

тін) намагається брехливо прикрити відвертий акт агресії нібито захистом російськомовного населення, права якого порушуються, що аж ніяк не відповідає дійсності. Усе це є наслідком примітивного застарілого (радянсько-комуністичного) мислення та неоімперської політики владної верхівки Росії, зокрема В. Путіна, який до цього часу не може змиритися з розпадом Радянського Союзу, вважаючи той факт найграздіознішою катастрофою минулого століття.

Слід також констатувати, що на формування ієрархії національних інтересів значний вплив здійснюють й пристрасті або стереотипи політичного мислення. Так, скажімо, певні політичні сили можуть визначати за найважливіші такі національні інтереси, які, перш за все, є пріоритетними для них самих, а не для безпеки держави. Тому при формуванні ієрархії національних інтересів потрібно враховувати всю різноманітність та суперечливість умов, що впливають на вказаний процес. У подальшому, в силу ускладнення та суперечливості чинників, які впливають на формування системи забезпечення національної безпеки та міжнародних відносин, ці процеси ще більш ускладнюватимуться й досить важко піддаватимуться достовірному кількісному та якісному аналізу.

Разом з тим, формуючи систему національних інтересів, першочергово слід враховувати національні цінності, позаяк саме вони закладають аксіологічну основу системи національної безпеки держави. Національні інтереси можуть переплітатися із загальними базовими цінностями (територіальною цілісністю, політичним виживанням), а з деякими й можуть входити в суперечності (забезпеченням невід´ємних прав людини тощо).

Методологічні та теоретичні аспекти категорії «національна цінність» у контексті формування політики національної безпеки.

Зважаючи на те, що національні цінності є важливими передумовами і базовими засадами забезпечення національної безпеки країни й, зокрема, важливими чинниками формування політики національної безпеки у гуманітарній сфері, вважаю за доцільне детальніше розглянути вказану категорію.

Саме система національних цінностей утворює правову, філософську та етичну основу для забезпечення подальшого існування держави. Їх втрата може призвести до зникнення нації як самостійного суб'єкта міжнародних відносин[1]. Аналізуючи поняття «національні

1 *Горбулін В. П., Качинський А. Б.* Засади національної безпеки України / В.П.Горбулін, А.Б.Качинський. – К.: Інтертехнологія, 2009. – С. 105.

цінності» слід зазначити, що це предмети, явища та їх властивості, що задовольняють потреби особи, суспільства і держави в безпечному існуванні та прогресивному розвитку[1]. А. Возженников, у свою чергу, вважає, що національні цінності – це наявні та ідеальні соціальні, матеріальні та духовні блага, що задовольняють потреби та інтереси людей і сприяють прогресивному розвитку особи, суспільства і держави[2]. Визначаючи дане поняття, слід констатувати, що саме національні цінності є певними концептуальними, ідеологічними основами, консолідуючими чинниками, важливими життєвими орієнтирами на шляху ефективного суспільного розвитку. Так А. Малишев зазначає, що «спільнотам характерні цінності як об'єктивні параметри внутрішнього середовища, чітке дотримання яких є домінантою їх успішного розвитку»[3].

Проблема формування та закріплення системи національних цінностей є надзвичайно важливою для українського суспільства. Сьогодні для нашого суспільства є характерною криза ідентичності, яка проявляється у світоглядній невизначеності, розмитості суспільних цінностей, розпорошеності і значній диференціації українського суспільства. Переконаний, що цю кризу можна подолати шляхом переоцінки колишніх (застарілих) норм і в побудові на цій основі нової системи цінностей. Тільки національні цінності можуть бути стійким фундаментом для гармонізації інтересів людини, сприяння стабільності суспільства та сталого розвитку держави[4]. Відтак провідною ідеєю Стратегії національної безпеки має стати теза про активізацію зусиль, спрямованих на консолідацію української нації навколо спільних національних інтересів та цінностей.

Аналізуючи поняття «національні цінності», Г. Ситник небезпідставно стверджує, що виходячи з аналізу поняття «національна безпека», можна констатувати, що національні цінності – це цінності індивіду (особистості), цінності суспільства та цінності держави. Об'єктивне існування і вплив на безпеку особи, суспільства, держави

---

1 *Горбулін В. П., Качинський А. Б.* Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі: від «суспільства ризику» до громадянського суспільства / В.П.Горбулін, А.Б.Качинський // Стратегічна панорама. – 2005. – № 2. – С. 18.

2 *Возженников А. В.* Национальная безопасность: теорія, практика, стратегия / А.В.Возженников. – М.: НПО «Модуль», 2000. – С. 14.

3 *Малышев А. В.* Новая общесоциологическая теория (парадигма) / А.В.Малишев. – Винница: Изд. Винница, 1997. – С. 17.

4 *Парахонський Б. О.* Національні інтереси України (духовно-інтелектіальний аспект) / Б.О.Парахонський. – К.: НІСД, 1993. – С. 6.

та людської цивілізації природних і суспільних явищ зумовлює можливість розподілу цінностей на природні й соціальні[1].

При цьому, загалом, слід розрізняти природні і соціальні цінності. Основоположними для людини є природні цінності, пов'язані з потребами у їжі, житлі, задоволенні інших біологічних потреб тощо. Для держави природною цінністю є цілком визначена географічно територія, належний захист якої забезпечує безпеку держави. Природні ресурси є також важливими природними цінностями як суспільства, так і держави. Вони формують потенціал, який може бути використаний державою для гарантування національної безпеки.

Соціальні цінності характеризують людину як суспільну істоту. Будь-який об'єкт, який розглядається як життєво важлива умова існування даної спільноти, може бути соціальною цінністю. Соціальні цінності виступають критерієм оцінки вчинків соціальних груп і окремих індивідів щодо прийнятої ними системи цінностей. Дослідження базових цінностей певного народу чи нації здійснювали як вітчизняні, так і міжнародні соціологічні служби. Зокрема, ще в листопаді 2005 року Національний інститут стратегічних досліджень проводив соціологічне опитування щодо виділення основних національних цінностей. Отримані результати були такими (див. Табл. 1).

Таблиця 1. Система цінностей

Цінність	%
Добробут	46,5
Справедливість	44,3
Стабільність	40,9
Права людини	37,4
Порядок	36,1
Рівність перед законом	30,2
Свобода	18,1
Духовність	14,6
Патріотизм	13,1
Взаємодопомога	10,1
Ефективність	4,1

Ґрунтовне дослідження цінностей різних народів Європи у 2010 р. здійснювали Європейські соціологічні інституції, зокрема

1 *Ситник Г. П.* Державне управління національної безпеки (теорія і практика) / Г. П. Ситник. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – С. 123.

The European Social Survey[1]. Серед основних рис типового українця дослідники виділяють: стурбованість власною безпекою, прагнення до самоствердження (влади, статусу, багатства), невміння самостійно приймати рішення, насторожене відношення до змін, слабовиражене прагнення радіти життю. Більшість із цих ознак, на думку аналітиків, породжені невпевненністю у завтрашньому дні. У цьому громадяни України радикально відрізняються від жителів більшості європейських країн з багатолітньою демократією, низьким індексом корумпованості органів управління і стабільною економікою – наприклад, від скандинавських держав (Данії або Швеції) чи від країн північного заходу континенту (таких як Нідерланди, Бельгія, Франція і Німеччина).

В Україні дослідженням цінностей активно займаються співробітники Інституту соціології НАН України. Так, зокрема, А. Ручка досліджує ціннісні пріоритети населення України і виділяє п'ять ціннісних синдромів:

- перший ціннісний синдром охоплює вітальні цінності – здоров'я (4,74 бали за 5-бальною шкалою), сім'я (4,72), діти (4,67), добробут (4,67) (середній бал – 4,73);
- другий ціннісний синдром охоплює соціальні цінності: створення в суспільстві різних можливостей для всіх, сприятливий морально-психологічний клімат у суспільстві, соціальна рівність (середній бал – 4,06);
- третій ціннісний синдром охоплює традиціоналістські цінності: національно-культурне відродження, участь у релігійному житті (середній бал – 3,47);
- четвертий ціннісний синдром охоплює самореалізаційні цінності: цікава робота (праця), суспільне визнання, підвищення освітнього рівня, розширення культурного кругозору (середній бал – 3,70);
- п'ятий ціннісний синдром охоплює політико-громадянські цінності: державна незалежність країни, демократичний розвиток країни, участь у діяльності політичних партій і громадських організацій тощо (середній бал – 3,51)[2].

---

1 The European Social Survey // European Social Survey [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ess.nsd.uib.no/.

2 *Ручка А.* Ціннісна ментальність вікових груп соціуму / А.Ручка // Соціологічні дослідження культури: концепції та практики. Колективна монографія. – К.: Інститут соціології, 2010. – С. 118.

Тобто, за даними Інституту соціології НАН України, пріоритетними для українців (станом на 2010 р.) були вітальні та соціальні цінності.

Результати ж дослідження цінностей та потреб українського суспільства, яке у червні 2015 р. представив Центр соціальних і маркетингових досліджень «Социс» за методикою професора Р. Інґлгарта, дають підстави для кардинально нового трактування, наприклад, міфу про дві різні України та ставлять під сумнів поширену тезу по те, що Схід і Захід ніколи не об'єднаються. Дослідження, зокрема, виявило, що:

- По-перше: структурованість українського суспільства визначає не мовний, не етнічний розподіл, а скоріше – віковий. Згідно результатів опитування, українці рухаються до цінностей самовираження, тобто, в нашому суспільстві є великий запит на реформи. Агентами змін виступає молодь (18–35 років), що мешкає переважно у великих містах (з населенням 1 млн і більше), з вищою освітою, і представники середнього класу. Однак, ця група існує в потенції («у собі», але не «для себе»), позаяк залишається політично незатребуваною (в Україні відсутні партії, рухи чи відповідної ідеології, які б відображали інтереси і специфіку поведінки цієї групи).

- Другий висновок стосується регіональних розбіжностей. З одного боку, на вісі «виживання – самовираження» між різними областями України не спостерігається відчутної різниці, проте серйозні регіональні відмінності помітні на вісі «традиційні – секулярні цінності»: Західна і Центральна (україномовна) Україна представляє головним чином традиційні цінності, тоді як у Південній і Східній (російськомовній) Україні домінують секулярні цінності, а центральний Київ займає позицію посередині. Поєднання та сегментація головних груп українського суспільства за цими вісями виявляє, що прихильників цінностей самовираження є набагато більше серед людей з традиційними, аніж секулярними цінностями.

- Третім висновком є такий, що рух до реформ в Україні буде сильнішим, якщо вдасться зберегти діалог і солідарність між двома групами, які виражають цінності самовираження – між «традиціоналістами» і «секулярними». І, навпаки: якщо у публічному дискурсі та житті появлятимуться теми та події, що

взаємо антагонізують ці дві групи, то це становитиме загрозу для руху України у бік реформ[1].

Якщо ж при цьому застосовувати логіку та теорію А. Мелуччі, що в даному випадкові є цілком доречним, можна дійти обґрунтованого висновку, що єдність нації забезпечується існуванням загальної колективної ідентичності, яка, формується в результаті спільного інтерактивного процесу самовизначення конкретної соціальної спільності, пов'язаного із загальними орієнтаціями їхніх дій і тим полем можливостей та обмежень, в якому відбуваються їх спільні дії. При цьому, як узагальнює Т. Воропаєва, «становлення і розвиток колективної ідентичності опосередкується зверненням до універсальних феноменів культури і актуалізацією смислових процесів»[2].

Досить ґрунтовно проблемою національних цінностей займалися також В. Горбулін та А. Качинський, які структурували систему національних цінностей, поділяючи їх на цінності індивіда, цінності суспільства та цінності держави[3]. На думку вищезгаданих дослідників подальше існування держави й нації має розглядатися крізь призму її ціннісного ядра, що консолідує суспільство, а саме: національна безпека, духовні надбання, добробут, система міжнародних зв'язків, патріотизм і соціальна справедливість.

На нашу думку, до вище визначеної системи цінностей варто додати також ще й такі індивідуальні цінності як: моральність, релігійність, взаємотерпимість, миролюбність, доброзичливість, працелюбство, сім'я (сімейні цінності) тощо, які завжди були притаманними українцям і відображають сутнісні засади українського національного характеру.

Свого часу в рамках даного дослідження було проведене експертне опитування щодо визначення домінуючих національних цінностей (цінності індивідуума, суспільства і держави) українців. Відтак, експертам було запропоновано оцінити цінності за пріоритетністю, де: 1 – найважливіша цінність, 2 – менш важлива; 3 – недостатньо важлива цінність). Були отримані такі результати (див. Діагр. 1).

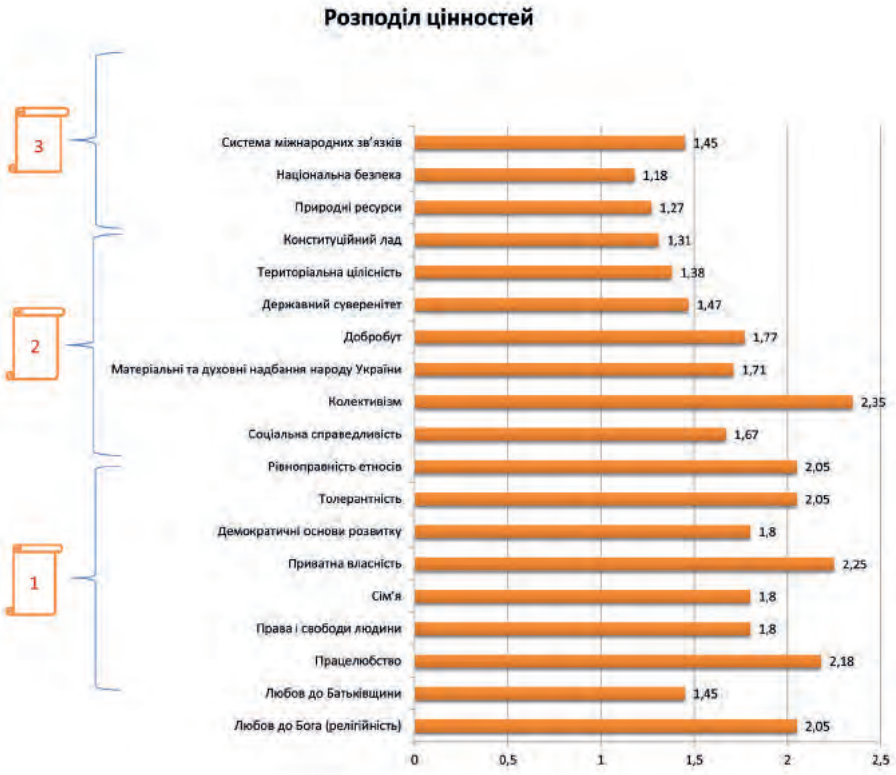
---

1 *Грицак Я.* Цінності українців: pro et contra реформ в Україні / Ярослав Грицак // Zbruc. – 2015. – 17 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zbruc.eu/node/37721.

2 *Воропаева Т.* Формирование коллективной идентичности граждан Украины: ценностное измерение / Т.Воропаева // GISAP. Culturology, sports and art history. – 2013. – № 1. – С. 40.

3 *Горбулін В. П., Качинський А. Б.* Засади національної безпеки України / В.П.Горбулін, А.Б.Качинський. – К.: Інтертехнологія, 2009. – С. 107.

Діаграма 1. Національні цінності українського народу (1 – індивідуальні цінності, 2 – цінності суспільства, 3 – цінності держави)

Якщо ж спробувати визначити ядро домінуючих цінностей українського народу, то за даними експертного опитування, до них слід віднести: патріотизм, права і свободи людини, соціальну справедливість, матеріальні та духовні надбання українського народу, національну безпеку, природні ресурси, конституційний лад. Власне, найзухваліше порушення ключових національних цінностей владною верхівкою, зокрема прав і свободи людини, її безпеки, соціальної справедливості й призвело до виникнення у листопаді–грудні 2013 р. до протестного Майдану та вибуху Революції Гідності у січні–лютому 2014 року. Тож, якщо зважити на думку, що «наявність загальнонаціонального смислового поля залежить від певного рівня якості, яка лежить в основі соціальності суспільства, тобто, говорячи соціально-психологічною термінологією, суб'єктності – як індивідуальної,

так і колективної», то цілком можна погодитися із висновком М.Слюсаревського у тому, що весь період, починаючи з проголошення державної незалежності України, був періодом хоч і суперечливого, але сходження до суб'єктності[1].

На основі національних інтересів та національних цінностей формуються національні цілі. Їх сутнісні характеристики визначаються динамікою та суперечливістю розвитку середовища існування суспільства і держави. Національні цілі – це конкретні ключові завдання, які держава ставить перед собою заради захисту національних інтересів та національних цінностей. Національні цілі – це своєрідні дороговкази розвитку суспільства до побудови моделі кращого стану (безпечніших умов розвитку та життєдіяльності) кожної людини, суспільства, держави.

Проте за умов сучасної української реальності чітка реалізація тріади основних рушійних сил системи забезпечення національної безпеки (національні цінності – інтереси – цілі), постійно стримується недостатнім рівнем консолідації українського суспільства, що призводить до того, що інтереси, і тим більше – цілі різних суспільних груп, за певних умов, набувають антагоністичного характеру та, за умов розмитості загальнонаціональної ідентичності, вони не виявляють прагнення до діалогу й порозуміння заради суспільного блага.

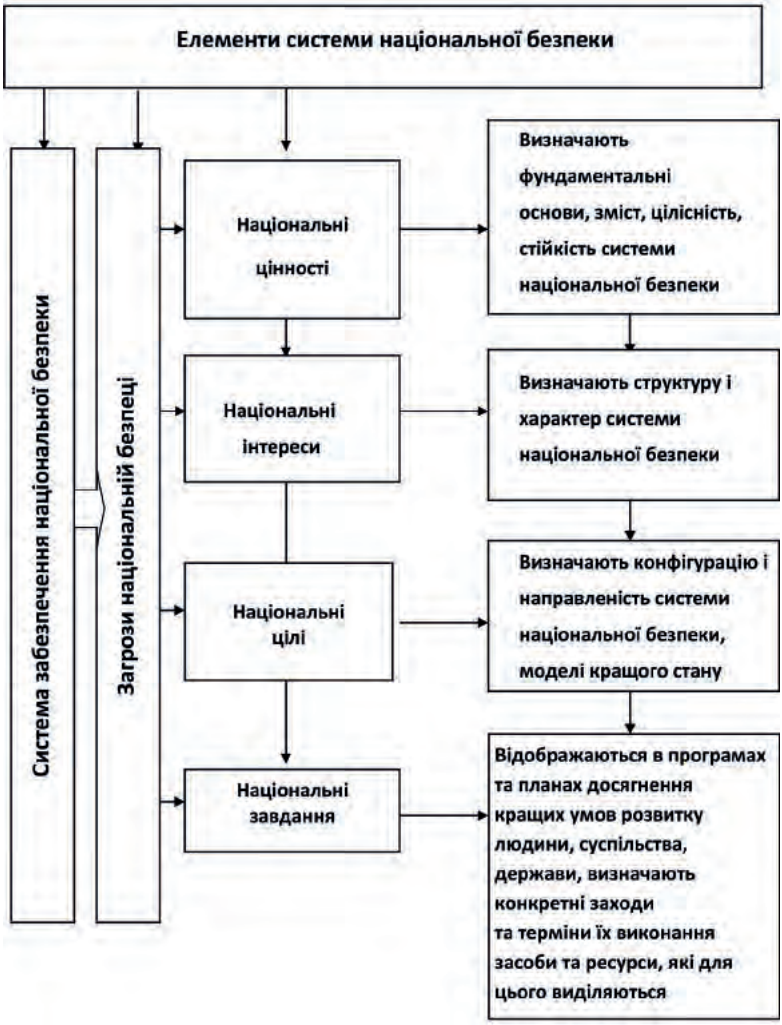
Один із фахівців з цього питання Г. Ситник, наприклад, у своєму дослідженні щодо взаємодії різних структурних елементів системи забезпечення національної безпеки прийшов до висновку, що національні цінності визначають сутність (зміст), цілісність і стійкість, національні інтереси – структуру і характер, а національні цілі – конфігурацію та спрямованість формування та функціонування даної системи[2]. Ці ним було відображено у вищевказаній схемі (Див. Схему 1).

---

1 *Слюсаревський М.* Навіщо потрібна дорога, яка не веде до Храму? / М.Слюсаревський // Освіта. – 2015. – № 17–18. – 15–22 квітня.

2 *Ситник Г. П.* Державне управління національної безпеки (теорія і практика) / Г. П. Ситник. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – С. 46.

Схема 1. Взаємодія національних цінностей, інтересів, цілей і завдань та їх вплив на формування і функціонування системи забезпечення національної безпеки

Вибір національних цілей – є одним з головних і пріоритетних завдань держави, який впливає на подальший її суспільно-політичний та економічний розвиток і становлення на міжнародній арені. При цьому слід констатувати, що формування політики національної безпеки, в першу чергу, повинно бути спрямованим на визначення завдань і цілей даної політики, що найбільш повно може бути відображено в Стратегії національної безпеки. Саме національні цінності,

національні інтереси є головними структуроформуючими чинниками системи забезпечення національної безпеки та важливими засадничими принципами при формуванні Стратегії національної безпеки, а відтак і національні цілі та завдання розвитку держави в оборонно-безпековій сфері.

Культура як основа «м'якої сили» держави Україна в контексті підвищення її зовнішньополітичного авторитету

В умовах сучасних глобалізаційних викликів, посиленні напруження на міжнародній арені, зумовленого використанням силових методів при вирішенні багатьох конфліктних ситуацій, зростає потреба у пошуку і використанні методів, спрямованих на ненасильницьке вирішення проблем, на досягнення діалогу та компромісу як між державами, так і між народами. У даному контексті у світовій політологічній думці розробляється концепт «м'яка сила». В Україні такий концепт лише почав досліджуватися.

Тож сьогодні постає нагальна потреба здійснити аналіз культури як чинника формування «м'якої сили» держави в контексті створення позитивного іміджу України. Значний внесок в розвиток зазначеного напряму здійснив професор Джозеф Най із Гарвардського університету, який у першій половині 1990-х років увів до наукового обігу концепт «м'яка сила». Дж. Най стверджував, що надто довго практики віддавали перевагу концепції «політичного реалізму», покладаючись на «жорстку силу» з її військовим і фінансово-економічними чинниками. «Силою є здатність впливати на інших з метою отримання бажаних результатів. Якщо ви досягаєте цього примусом або за плату, я називаю таке «жорсткою силою»[1]. Якщо ви досягаєте цього привабливістю, я називаю це «м'якою силою», – пояснював Дж. Най. Дослідник також визначив три компоненти, з яких складається цей феномен, а саме: «культура держави (у тому, чим вона приваблює інших), її політичні цінності (чи дотримується вона їх у внутрішній та зовнішній політиці) та зовнішні відносини (чи сприймаються вони як легітимні та морально обґрунтовані)»[2].

«М'яка сила» – це моральний авторитет наукових, технічних і спортивних досягнень та творів високого мистецтва, привабливість

1 *Soft Power*. The means yo success in world politics / Soft Power // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.futurecasts.com/book%20review%206-4.htm.

2 Там само.

гуманістичної ідеології, ефективної економічної політики та раціональної адміністративної системи, спокуса масової культури, симпатія до національної культури, звичаїв та моделей поведінки». Дослідник Леслі Гелб у своїй книзі «Правила сили: Як здоровий глузд може врятувати американську зовнішню політику», скажімо, небезпідставно переконаний, що «м'яка сила нині, схоже, означає майже все»[1].

Президент США Б. Обама, наприклад, зазначав, що він виступає проти забезпечення національної безпеки держави лише з використанням силових методів, позаяк м'які методи, сприяючи витворенню сприятливого позитивного іміджу країни у світі, можуть на більш високому рівні забезпечувати зовнішньополітичну безпеку країни. Б. Обама, за його словами, волів би відновити ті часи, коли люди у столицях по всьому світові можуть мирно піти до місцевого американського культурного центру для читання книг і журналів. Згадуючи професора Дж. Ная, президент США зазначав: «Пан професор, популяризуючи термін «м'яка сила» у світі, робить більше для м'якої сили Америки в усьому світі, ніж все інше, що ми можемо зробити»[2].

Найбільш ефективним, на думку міжнародних експертів, є поєднання «м'якої» сили з «жорсткою». У цьому контексті професор Дж. Най пропонує нову концепцію «розумної сили», а фактично – поєднання «жорсткої» і «м'якої» сил. Образно він визначив цю концепцію поєднання так: «Здатність комбінувати «жорстку» і «м'яку» сили – батіг і морквину та привабливість – ось це я називаю розумною силою»[3].

Своєю чергою Леслі Гелб зазначає, що аби вирахувати як поєднати ресурси жорсткої та м'якої сили у стратегіях розумної сили, потрібно те, що він називає «контекстуальним розумом». У зовнішній політиці контекстуальний розум є інтуїтивною діагностичною навичкою, яка допомагає політикам узгоджувати тактику з цілями, щоб створити розумні стратегії. З недавніх президентів США вражаючий контекстуальний розум, на нашу думку, мали Дж. Кеннеді, Р. Рейган

---

1 *Joseph S. Nye Jr.* Get Smart. Combining Hard and Soft Power / Joseph S. Nye Jr. // Foreign Affairs. – 2009. – July/August [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.foreignaffairs.com/articles/65163/joseph-s-nye-jr/get-smart.

2 *Traub J.* Is (His) Biography (Our) Destiny? / James Traub // The New York Times Magazine. – 2007. – November 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/2007/11/04/magazine/04obama-t.html?pagewanted=1&_r=2&hp.

3 *Най Дж.* Якщо у сусідів України різне бачення політики, досить важко підібрати шлях, який зацікавить всіх / Джозеф Най // Institute of World policy. – 2011. – 14 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iwp.org.ua/ukr/public/340.html.

та Б. Клінтон[1]. Особливо важливо цей момент враховувати для України, позаяк якщо для великих держав значний потенціал «жорсткої сили» врівноважується «м'якою силою», то потенціал «жорсткої сили» України є набагато меншим від сучасної «жорсткої сили» Америки чи Китаю. Тому Україні потрібно розвивати саме «м'яку силу», адже потенціал України у «м'якій силі» набагато більший від її потенціалу «жорсткої». Надто, якщо країна послідовно прагнутиме до високої цивілізації, тобто слідуванню націонал-консервативним та демократичним цінностям, популяризації національної культури, що, своєю чергою, збільшить її «м'яку силу» й тим самим – підвищить її авторитет у світовій політиці.

Вищезазначене, звісно ж, не означає, що пріоритети «м'якої сили» у розвитку України мають бути пріоритетними, а тим паче коштом пожертви «жорсткою силою». «Жорстка сила», в тому числі й економічна, є необхідною для високої цивілізації. Але без розвитку «м'якої сили» – культури, моральності суспільства, значною мірою страждатиме й економіка держави.

Саме це й підкреслював Дж. Най, виступаючи в Україні. Зокрема він зазначав, що дуже часто м'яка сила випливає з культури країни, тому традиційні аспекти української культури можуть приваблювати інших, так само як і її історія. Тому Україна може розвивати свою м'яку силу, просуваючи культурні цінності та демократію та здійснюючи політику, яка враховує інтереси інших, а відтак вважається легітимною. У цьому контексті українська держава, неурядові організації, кожний громадянин України повинні активніше популяризувати українську культуру за кордоном. Дж. Най при цьому зауважував, що м'яка сила з'являється природно. Її не можна купити або створити штучно. На його думку м'яка сила створюється не пропагандою, а завдяки індивідуальному привабливому розвитку, заради себе самого, а не для когось іншого. Тому для того, аби Україна мала «м'яку силу», вона мусить просто залишатись Україною, а українці – повинні бути саме українцями. Коли Україна стане «історією успіху» для власних громадян, її м'яка сила зросте без зайвих зусиль[2].

Зі свого боку вітчизняний аналітик І. Слісаренко підкреслює здобутки іншого теоретика «м'якої сили» П. Кеннеді. Останній зазна-

1 *Joseph S. Nye Jr.* Get Smart. Combining Hard and Soft Power / Joseph S. Nye Jr. // Foreign Affairs. – 2009. – July/August [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.foreignaffairs.com/articles/65163/joseph-s-nye-jr/get-smart.

2 *Зарембо К.* М'яка сила та Україна / К.Зарембо // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kyivpost.ua/opinion/blogs/myaka-sila-ta-ukrayina-16875.html.

чає, що привабливі спосіб життя та культура, здатність діяти в унісон зі світовою громадською думкою (і навіть очолювати її), а не йти їй наперекір, таким чином, являють собою не менш корисні елементи політичного інструментарію держави, ніж майстерна дипломатія, фінансова потужність і навіть важкі авіаносці»[1]. Дослідники визначають такі рівні публічної дипломатії які лежать в основі «м'якої сили»: 1) через мас-медіа – медіадипломатія; 2) через культурні акції – культурна дипломатія; 3) через можливості здобути освіту – освітня дипломатія; 4) через Інтернет – ноосферна дипломатія; 5) через неурядові організації – дипломатія «ноополітік»[2].

Найбільш ефективними вважаються освітні і культурні проекти та обміни, позаяк вони розглядаються як більш перспективні і тривалі в часі. Не дивно, адже ця діяльність якнайкраще сприяє формуванню в зарубіжних країнах «агентів впливу», себто просуванню на лідерські позиції осіб, що представляють цінності певної країни. США, наприклад, активно використовує дану політику й виділяє значні грантові кошти на навчання талановитої молоді з інших країн у США, яка після повернення на Батьківщину буде пропагувати американські цінності.

Розглядаючи теорію «м'якої сили», варто проаналізувати онтологічно-гносеологічні засади її формування. Сучасна гносеологія базується на сцієнтичній моделі пізнання, яка є прагненням до усвідомлення і підкорення навколишнього світу шляхом силового втручання у нього. Фр. Бекон, до слова, зазначав, що потрібно використовувати експеримент як жорсткий силовий метод здійснення пізнання. Проте такі жорсткі методи хоча й сприяють розвиткові науки, але й спричиняють виникнення низки значних проблем (екологія, невиліковні хвороби тощо), адже бездумне втручання у таємниці природи не проходить для людства даремно. Антисцієнтисти зазначають, що досягнення НТР значно полегшили життя людини, проте значною мірою також і змінили в моральному плані людство, надавши йому ще більші можливості для самознищення (останні дві світові війни) і в кінцевому рахунку взагалі можуть призвести до кліоциду – знищення людства. Тому людині спочатку потрібно, використовуючи м'які методи пізнання – інтуїцію, рефлексію, медитацію, пізнати саму себе (Платон, Паскаль, Сковорода та ін.), подолати свої недоліки, зло в самій собі, а потім вже перетворювати природу відповідно до законів добра і краси, а не користі та егоїзму.

1 *Слісаренко І. Ю.* Теорія і практика «м'якої сили» в міжнародних відносинах / І.Ю.Слісаренко // Освіта регіону. – 2008. – № 1–2. – С. 105.

2 Там само. – С. 106.

Ще за давніх часів мислителі зазначали, що м'яке та гнучке перемагає сильне та тверде. Лао-Цзи ще у VII ст. до н. е. зазначав: «Вода – найм'якша і найслабша річ у світі, але в подоланні твердого та міцного вона непереможна, і на світі немає їй рівного. Слабкі перемагають сильних, м'яке долає тверде»[1]. Саме це твердження лягло в основу одного з головних принципів синергетики – складноорганізованим системам неможливо нав'язати шляхи їх розвитку. В точках біфуркації найменший вплив («ефект метелика») може кардинально змінити розвиток складноорганізованих систем. Тому дуже важливо зрозуміти, як сприяти їх власним тенденціям розвитку, як виводити системи на оптимальні шляхи. Головна проблема полягає у тому, як спрямувати, як за допомоги малого резонансного впливу підштовхнути систему на один з власних та сприятливих для суб'єкта шляхів розвитку, як забезпечити самокеруючий та самопідтримуючий розвиток. Проблема полягає і в тому, як подолати хаос, не долаючи його, а посилюючи його творчі аспекти, перетворюючи його в поле, що породжує іскри інновацій. Виявляється, головне – не сила, а правильна топологічна конфігурація, архітектура дії на складну систему[2].

Слід відзначити також, що таке розуміння процесів розвитку чітко доводить, що не може бути абсолютного контролю за будь-якою сферою реальності, а в суспільно-політичній сфері – зводить нанівець будь-які можливі мрії про абсолютно контрольоване суспільство. Відтак стає очевидним, що ідея про можливість тотального планового розвитку суспільства є помилковою й здатною викликати трагічні наслідки. Будь-яка вимушена уніфікація виробничих та соціальних відносин, релігійного життя, національних традицій означатиме намагання контролювати таку складноорганізовану систему як суспільство й може привести його до застою та деградації. Тому-то й так небезпечна будь-яка «соціальна інженерія» – не менш небезпечніша, ніж застосування до людини генної інженерії.

У даному контексті важливо зрозуміти закони сумісного життя природи і людства, їх коеволюції. Тільки тонке налаштування «стратегії природи» та «стратегії розуму», їх сприятливе поєднання, не на засадах сили і примусу, а на засадах гармонії і життєтворчості, здатне забезпечити і суспільству, і природі майбутнє, звужує основу для позиції песимізму есхатологічного напрямку.

---

1 *Лукьянов А. Е.* Лао-цзы и Конфуций: Философия Дао / А.Е.Лукьянов. – М.: Наука, 2001. – С. 124.

2 *Горлач М. І.* Філософія: Підручник / М.І.Горлач. – Харків: Консум, 2000. – С. 624.

Усе вищезазначене є досить актуальним на сучасному етапі розвитку людства, позаяк саме останнім часом збільшується напруга протистояння між природою та людиною, що спричиняє до зміни клімату, виникнення чим раз більшого числа аномалій, стихійних лих тощо. Зокрема за даними міжнародної благодійної організації «Oxfam» за останні 20 років кількість стихійних лих, викликаних погодними умовами, збільшилося вчетверо. У доповіді «Oxfam» сказано, що з початку 2000 р. кожного року відбувається в середньому 500 подібних катаклізмів, а в 80-х рр. XX ст. ця цифра становила лише 120. За той же період кількість повеней збільшилася у шість разів. Тому сьогодні актуальним є вибір оптимальних «м'яких» шляхів розвитку, які б влаштовували людину і, разом з тим, не були б руйнівними для природи. Визнання таких особливостей розвитку веде, з одного боку, до переосмислення ставлення людини до світу, а з другого – до формування нової методології пізнання[1].

Порівняння потенціалу «м'якої сили» України у регіоні. Розглянувши сутнісні засади «м'якої сили», варто проаналізувати її потенціал у держави Україна. Ґрунтовні дослідження в контексті з'ясування потенціалу «м'якої сили» України проводив Інститут світової політики, який, зокрема, провів дослідження «"М'яка сила" України в регіоні: інструмент ефективної зовнішньої політики», де було проаналізовано вплив України на шість своїх найближчих сусідів[2]. В контексті даної теми варто проаналізувати здебільшого гуманітарну, зокрема культурну складову «м'якої сили». Дослідження показало, що саме параметр «популярність української культури» має найбільші значення у більшості країн регіону[3].

Таб. 1. Параметри «м'якої сили» України в Молдові

ПАРАМЕТРИ «М'ЯКОЇ СИЛИ»	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	5,3
Впливовість української громади	4,8
Діяльність Посольства України	6,4
Популярність української культури	7,2
Популярність української продукції	7,8
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	6,3

1 Там само. – С. 626.

2 Інститут світової політики. «М'яка сила» України в регіоні: інструмент ефективної зовнішньої політики» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://http://uniter.org.ua/data/block/iwp_myaka_syla_ukr.pdf.

3 Там само.

Таб. 2. Параметри «м'якої сили» України в Білорусі

ПАРАМЕТРИ «М'ЯКОЇ СИЛИ»	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	3, 12
Впливовість української громади	2,91
Діяльність Посольства України	6,09
Популярність української культури	6, 71
Популярність української продукції	4, 12
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	4, 59

Таб. 3. Параметри «м'якої сили» України в Грузії

ПАРАМЕТРИ «М'ЯКОЇ СИЛИ»	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	5,29
Впливовість української громади	3, 29
Діяльність Посольства України	5,07
Популярність української культури	6, 36
Популярність української продукції	6, 64
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	5,33

Таб. 4. Параметри «м'якої сили» України в Польщі

ПАРАМЕТРИ «М'ЯКОЇ СИЛИ»	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	4
Впливовість української громади	4
Діяльність Посольства України	3
Популярність української культури	5
Популярність української продукції	3
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	4

Таб. 5. Індекс «м'якої сили» України в Румунії

ПАРАМЕТРИ «М'ЯКОЇ СИЛИ»	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	2,93
Впливовість української громади	2,73
Діяльність Посольства України	2, 93
Популярність української культури	3,07
Популярність української продукції	2, 73
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	2,88

Таб. 6. Параметри «м'якої сили» України в Росії

ПАРАМЕТРИ «М'ЯКОЇ СИЛИ»	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	3
Впливовість української громади	2,2
Діяльність Посольства України	2,2
Популярність української культури	5,6
Популярність української продукції	4,5
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	3,5

Загальний аналіз результатів дослідження засвідчує, що найбільший показник «м'якої сили» Україна має в Молдові – 6,3 бали. Це значною мірою пов'язано з великою кількістю українців, які проживають у вказаній країні. Так, згідно з переписом населення 2004 р., у правобережній Молдові проживало 282,4 тис. українців, а у Придністровському регіоні на сьогодні проживає близько 90 тис. автохтонних українців.

Значний показник «м'якої сили» Україна має в Грузії – 5,33, Білорусі – 4,59 бали, у Польщі – 4 бали, що зумовлено тривалими дружніми відносинами між нашими країнами (хоча й були певні напружені моменти між деякими країнами як, наприклад, події на Волині під час ІІ Світової війни тощо).

Найменші показники «м'якої сили» України в Росії – 3,5 та в Румунії – 2,88. У Румунії такі низькі показники зумовлені тим, що там поширюється досить мало інформації про Україну. Відносини були зіпсовані також через судовий процес щодо шельфу навколо острова Зміїний та проблеми із поділом дунайських вод. Через ці фактори у румунському суспільстві формуються невтішні стереотипи про Україну, як-от «незріла демократія», «недобросовісний сусід», «складний партнер».

Низькі показники у Російській Федерації переважно зумовлені прагненням Росії втягнути Україну у орбіту своїх інтересів і впливів, у зв'язку з чим вона значною мірою посилює свій і жорсткий, і м'який вплив на Україну аби обмежити її політичне та економічне зближення з ЄС. Росія не приховує своїх лідерських амбіцій на пострадянському просторі, домінування в якому відповідає її курсу на закріплення за собою статусу глобальної держави. О. Богомолов та О. Литвиненко називають такий курс державницьким націоналізмом, який складається із декількох дискурсів, таких як-от неоевразійство та концепт «Русского міра», кордони якого нехитрим способом збігаються з кордонами

слов'янського осердя Російської імперії[1]. Інші ж націоналізми росіяни вважають для себе досить небезпечними, серед яких вони називають й український націоналізм[2].

Відтак Україна повинна посилювати свій потенціал «м'якої сили» в Росії. Потрібно активізувати діяльність українського посольства в РФ в плані проведення культурно-мистецьких, наукових, освітніх заходів не тільки у Москві, а й в інших регіонах Росії. Необхідно активніше використовувати потенціал української діаспори в Росії, яка є найбільшою за чисельністю серед країн СНД й налічує (за офіційними підрахунками) 4 млн 379 тис. 690 осіб, активність якої в питаннях популяризації України за кордоном є, натомість, достатньо низькою. Це пояснюється як і не завжди дружньою політикою державних органів влади РФ щодо діяльності українських громадських організацій, так і недостатньою ефективністю посольства України в РФ, що однак пояснюється як обмеженням його діяльності головним чином протокольними функціями, так і скороченням фінансування іноземних представництв України у світі. Разом з тим, слід визнати, що українське посольство у Москві мінімально все ж таки намагається підтримувати громадські організації українців у РФ, які звертаються за допомогою у проведенні фестивалів української культури, увічнення пам'яті відомих українців у Росії тощо.

Підсумовуючи, слід відзначити, що гуманітарні чинники і культура є одними з головних складових «м'якої сили» держави. Нажаль, Україна ще не напрацювала значний потенціал «м'якої сили» на світовій арені. У цьому контексті нашій державі потрібно навчитися виробляти ефективну політику в даній галузі, використовуючи свої потужні історико-культурну спадщину та новітні здобутки.

Формування загальнонаціональної ідентичності українців в контексті сучасних викликів

Питання формування загальнонаціональної ідентичності українців за нових внутрішньо- і зовнішньополітичних викликів сучасності є однією з важливих складових політики національної безпеки в гуманітарній сфері. В умовах сучасних глобалізаційних та геополітичних трансформацій, посилення напруження на міжнарод-

1 *Богомолов О., Литвиненко О.* Російська м'яка влада в Україні: проява у дзеркалі / О.Богомолов, О.Литвиненко // Критика. – 2011. – листопад–грудень. – С. 21.

2 Так, наприклад, коли у 2010 р. російська влада закривала Українську бібліотеку в Москві, на експертизу були направлені книжки, що містили слово «націоналізм».

ній арені, зумовлених використанням силових методів при вирішенні багатьох конфліктних ситуацій та російської агресії, зростає потреба у консолідації української нації, формування її загальнонаціонального самоусвідомлення та захисту власних світоглядних орієнтирів нації, що є запорукою і гарантією стабільності та безпеки Української держави.

Відтак в основі загальнонаціональної ідентичності, перш за все, мусить бути закладено національну ідею, навколо якої й здійснюватиметься консолідація української нації. Відтак доречним буде й звернутися до думок з цього приводу політичних ідеологів і державних діячів відродження української державності початку ХХ ст. «Наш край великий і багатий, один з найкращих країв у світі, створений для розвитку великої економічно сильної держави. Український народ повний великої життєвої сили, енергії, здібний, витривалий, високо здатний до організації, до громадської солідарності», – натхненно писав М. Грушевський»[1]. В. Липинський вважав, що «Нація – це реалізація хотіння до буття нацією[2], а І. Франко стверджував, що «для українців національним ідеалом мусить стати самостійна незалежна Україна»[3].

Визначаючи сутність національної ідеї, варто передусім виділити кілька основних підходів щодо її розуміння, кожен з яких заслуговує на право визнання та взаємодоповнюють одне одного[4]. Так, наприклад, існує думка, що подібну дефініцію неможливо зрозуміти раціонально та осмислити за допомогою науково-теоретичних понять й, з огляду на це, її слід вважати *скоріше трансцендентною категорією,* що відображає прагнення українців до власного самовираження, наявності власної держави тощо.

Прихильники іншого підходу ототожнюють її з *національним ідеалом, національною ідеологією чи доктриною*. В їхньому розумінні національною ідеєю є духовна концепція національної свідомості,

---

1 *Грушевський М.* Повне зібрання творів / Михайло Грушевський. – Т. 9: Історичні студії та розвідки (1917–1923). – К., 2009. – С. 133.

2 *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В'ячеслав Липинський. – Київ; – Філадельфія, 1995. – С. 133.

3 *Франко І.* Я. Зібрання творів / Іван Якович Франко. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1976.– С. 87.

4 Питання формування загальнонаціональної ідентичності українців є важливою складовою політики національної безпеки в гуманітарній сфері, й певною мірою розглядалося низкою дослідників, серед яких слід, передусім, згадати таких вчених як: В. Горбулін, О. Бодрук, Г. Ситник, А. Качинський, Г. Новицький, В. Ліпкан, М. Ожеван, М. Сунгуровський, В. Мунтіян, В. Горбатенко, В. Євтух, О. Картунов, В. Котигоренко, І. Курас, І. Кресіна, І. Рафальський, О. Майборода, М. Розумний, Ю. Римаренко, Б. Парахонський, М. Степико та ін.

розуміння народом сенсу свого існування, тобто – концентрований вираз стратегічної мети, національних інтересів та почуттів. Так, М. Попович стверджує, що національна ідея – це суспільний проект загальнонаціонального масштабу, складовою якого є *об'єктивне уявлення про становище нації, її цінності та проблеми, а також про загальнонаціональні цілі*[1]. У свою чергу І. Кресіна вважає, що *національну ідею можна розглядати як концентрований вираз національно-патріотичного чинника*. З цього погляду національна ідея є соціально-політичним, морально-етичним і психологічним феноменом народного буття, менталітетом народу, який згуртовує його в єдине ціле[2]. О. Майборода, натомість, стверджує, що національна ідея має являти собою *тріаду з національного історичного «міфу»* (не плутати з історичними вигадками та фальсифікаціями), уявлень про національні інтереси та з національного ідеалу[3].

Війна з Росією змусила більш відповідальніше поставитися до захисту українських інтересів у гуманітарній сфері загалом, й до питання вироблення національної ідеї та збереження національної ідентичності зокрема, й представників державної влади. Залишається сподіватися, що за умов іноземної агресії та ідеологічного протистояння дії української влади, нарешті, відповідатимуть її заявам, а слова державних високопосадовців все ж таки набудуть тенденції до матеріалізації, як і самі політики усвідомлять власну політичну (і не тільки) відповідальність за свою діяльність (чи бездіяльність).

Однозначного визначення чи універсальної формули щодо національної ідеї не існує. Й чи доречні вони? Та все ж вважаю, що:

Національна ідея це – триєдина сполука, дух і спонука, у величі містичного призначення, усвідомленої боротьби за буття й успадкованого прагнення цивілізаційного поступу, що самодостатньо живе і дихає неосяжною й нескінченною метою до: загальної єдності громадянства навколо традиційних національних цінностей та духовно-історичної пам'яті; консолідації усього народу у побудові могутньої сучасної і соборної держави на засадах націократії та консерватизму, а також соціальної справедливості й народовладдя; формування новітньої політичної нації через осучаснення державно-суспільних механізмів та посилення всенародного самоусвідомлення, що рясно скроплене з джерела національного егоцентризму й спорідне відчуттям обраності на ґрунті кровної спорідненості та расової спільності.

1 Україна в пошуках себе: національна ідея, проблеми розвитку. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 56.

2 Там само. – С. 58.

3 Там само. – С. 59.

Для вирішення цих завдань потрібно сформувати україноцентричну політичну еліту, яка усі свої зусилля спрямовуватиме на реалізацію геополітичного, аграрного, культурного, інтелектуального, кадрового потенціалу держави.

Наша країна має унікальний аграрний потенціал. Нагадаю хоча б лише про те, що площа чорноземів України складає 27,8 млн га. За прогнозами ж експертів, українська земля здатна нагодувати 300 млн осіб, а до 2050 р. Україна здатна стати найбільшим виробником продуктів харчування у світі. Ми маємо величезні перспективи у розвитку промисловості, літакобудуванні, космічних технологіях, військово-промисловому комплексі та у високоточній ком'ютерно-інтелектуальній сфері. Не менш значимим є й українська культурна спадщина світового рівня: 150 тисяч культурних пам'яток, 590 музеїв, понад 12 млн музейних експонатів тощо.

Оглядаючись на етапи осмислення і становлення національної ідеї за роки незалежності, слід виділити декілька ключових періодів.

- Перший період – це здобуття незалежності і декілька років після неї, коли українські національно-патріотичні сили мали значну підтримку серед населення і прагнули до побудови могутньої народоправної Української держави. Проте потужне комуністичне лобі та пострадянські «червоні» господарники зайняли провідні командні позиції й практично витіснили націонал-патріотичні політичні сили з політичного простору.

- Другий етап – Помаранчева революція 2004 р. Одним із її головних завдань було оновлення влади, подолання корупції, посилення євроінтеграційних прагнень і зміцнення української державності. Позитивними (хоча й тимчасовими) наслідками даної революції були:

  - перемога національно-орієнтованих сил;
  - конституційна реформа;
  - розвиток громадянського суспільства;
  - посилення євроінтеграційних прагнень;
  - часткове оновлення влади;
  - формування україноцентричної історичної пам'яті.

Нажаль Помаранчева революція не досягла поставленої мети та потенційних наслідків. Були спроби реформування певних галузей, що не досягли бажаних результатів. Стратегічний план розвитку країни створено не було. Постійна боротьба на взаємознищення між

державно-політичними лідерами призвела до посилення внутрішньополітичного напруження. Посилилося протистояння між регіонами країни. У підсумку самопоборення й взаємна ненависть у національно-демократичному середовищі призвели 2010 р. до реваншу проросійських політичних сил та угруповань, що досить швидко створили жорстку вертикаль влади, а усі свої зусилля спрямували на збагачення власних кланів, родини і найближчого оточення. Державу було віддано на розграбунок корумпованій олігархічно-клановій верхівці та продажній і ненажерливій бюрократії.

Зрештою такий розвиток держави і діяльність влади зайшли у глибоке протиріччя з черговою фазою формування громадянського суспільства та національними й соціальними прагненнями українців, що загострилися із черговим загостренням соціально-економічних протиріч та постанням системної державно-політичної кризи.

- Наслідком цих процесів стала поява (третій етап) такого громадянсько-протестного явища як ЄвроМайдан (приводом до якого стала відмова влади від євроінтеграційних прагнень) та його переростання у вибух народного протистояння проти антиукраїнського курсу влади та її сваволі – Революції Гідності (2013/2014 рр.).

Майдан характеризувався колосальним масштабом. За даними соціологічного опитування Фонду «Демократичні ініціативи», у подіях Євромайдану в Києві брали участь 5% населення країни, в інших містах і селах – 6%, ще 9% населення допомагали мітингувальникам харчами, речами, грішми тощо. Тобто кожен п'ятий дорослий громадянин України, або майже 10 мільйонів, безпосередньо чи опосередковано брали участь у подіях Майдану.

Серед позитивних наслідків ЄвроМайдану та Революції Гідності слід виділити:

- посилення громадянського суспільства;
- відвернення безпосередньої загрози знищення України Росією;
- відновлення основних громадянських свобод, порушених «диктаторськими законами»;
- припинення визискування ресурсів країни кланом Януковича;
- відновлення можливостей для реформування країни;
- нова конституційна реформа;
- часткове оновлення влади (вибори президента та нового

складу Верховної Ради України);
- посилання євроінтеграційних процесів (зокрема підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом);
- початок люстрації;
- початок структурних реформ;
- підвищення політичної культури;
- консолідація українського народу, формування української політичної нації
- становлення України у світовій громадській думці як держави з власною самобутністю, історією та гідністю.

На прикладі Євромайдану та Революції Гідності український народ показав усьому світові, що він здатний боротися за свою свободу і свої права, відстоюючи демократичний шлях розвитку країни. За цю свободу було сплачено надзвичайно високу ціну – життя найкращих синів України і сучасна політична еліта повинна завжди пам'ятати про це.

На сьогодні першочерговим завданням держави є подолання корупції, створення чітких механізмів люстрації, здійснення докорінного реформування українського суспільства, винищення тіньової економіки, вдосконалення законодавства з метою залучення іноземних інвестицій, посилення середнього та малого бізнесу, справедливого оподаткування олігархів (з одночасним виведенням їх з системи державного керівництва), створення механізмів для сприяння виведення коштів з офшорних компаній тощо.

Одним із найбільш важливих наслідків Революції Гідності є й посилення національної консолідації українців та формування загальноукраїнської ідентичності, що має важливе значення для національно-державної безпеки. Нагадаємо, що у Стратегії національної безпеки України зазначається, що нагальними завданнями політики національної безпеки є збереження і розвиток духовних і культурних цінностей українського суспільства, зміцнення його ідентичності на засадах етнокультурної різноманітності. Також акцентується увага на реалізації комплексу заходів державної політики, спрямованих на консолідацію українського суспільства та пошук загальнодержавного консенсусу щодо ключових питань розвитку держави.

Саме формування загальнонаціональної ідентичності є для України першочергово актуальним питанням у гуманітарній сфері на сучасному етапі. Загальнонаціональна ідентичність за своєю суттю багатовимірна. Вона може охоплювати, але не виключати, етнічну,

культурну, професійну, статеву та інші види ідентичності. У той же час загальнонаціональна ідентичність може співіснувати з наднаціональною ідентичністю (європейською чи глобалізаційно-світовою). Так, наприклад, ще М. Бердяєв зазначав, що почуваючи себе громадянином світу, людина не втрачає національного почуття, позаяк до космічного, всесвітнього життя людина долучається завдяки життю національному.

Утім, на сучасний момент цей процес в Україні все ще стримується низкою чинників:

- конфліктом ідентичностей (доволі сильними позиціями регіональних субідентичностей, що мають різні ціннісні домінанти);
- низьким рівнем міжрегіональної взаємодії в соціокультурній сфері;
- недостатнім рівнем розвитку вітчизняної культури, слабкою динамікою формування історичної пам'яті, пасивністю взаємодії державних і громадських чинників у сфері національно-патріотичного виховання;
- негативним впливом російських ЗМІ (фактичним тимчасовим програшом в інформаційно-ідеологічній війні з Росією);
- впливом глобалізаційних процесів (уніфікація, масовізація культури, пануванням культу споживання тощо);
- наявністю елементів пострадянської ідентичності;
- певними особливостями ментальності українців (індивідуалізм, конформізм);
- посиленням процесів відчуження;
- відсутністю ефективних якісних системних перетворень в державі.

Так, скажімо, посилення тенденції регіональних ідентичностей відображається й за результатами соціологічних досліджень.

За даними соціологічного опитування Центру Разумкова, що проводилося у грудні 2008 р., громадяни України в першу чергу пов'язували себе із місцем проживання, тобто превалювала місцева (локальна) ідентичність (41% опитаних), лише майже третина (32%) засвідчили свою загальноукраїнську ідентичність. Локальна ідентичність переважала майже в усіх регіонах. У центральних регіонах загальноукраїнську ідентичність засвідчили приблизно по 25% жителів, на Сході – 33%, на Заході та Півдні – приблизно по 35%[1].

1 Ідентичність громадян України: стан і зміни // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 9. – С. 3–10.

Аналогічну закономірність виявило дослідження, проведене тим же центром у 2009 р.: знову підтвердилося, що жителям України найбільш притаманна локальна ідентичність, прив'язаність до конкретного місця проживання. З малою Батьківщиною насамперед ідентифікували себе 45% громадян; з Україною вцілому – 32%, з регіоном проживання – 16%[1].

Подібні дослідження, проведені у 2012 р. Інститутом соціології НАН України, засвідчили вже дещо іншу картину. Показники локальної (мешканець села чи міста) та регіональної ідентичності (мешканець регіону) становили відповідно 29,8% та 7,6% опитаних (38%). Громадянином України себе вважали близько половини респондентів (48,4%). 2,4% віднесли себе до громадян світу, 1% – до громадян Європи, 8,4 % – до громадян колишнього Радянського Союзу[2].

Існування проблем міжрегіональної взаємодії в соціокультурній сфері також виявлено при проведенні якісних соціологічних опитувань у форматі фокус-груп. Учасники фокус-групового дослідження у різних регіонах України (м. Київ, м. Севастополь, м. Луганськ, м. Котовськ, м. Львів, м. Рівне, м. Черкаси, м. Дніпропетровськ, м. Тернопіль, м. Кіровоград, м. Миколаїв, м. Харків) не змогли порівняти свої міста з іншими містами України, оскільки не мали достатньої інформації про інші міста. Відповідно, низький рівень внутрішньої географічної мобільності населення України є чинником поглиблення регіональних відмінностей ідентичності. У жителів південно-східних регіонів ще є поширеними негативні стереотипи щодо мешканців західних регіонів, а сьогодні й щодо усіх інших українців як «бандерівців», що зумовлено потужним негативним впливом російських ЗМІ.

Разом з тим, останнім часом в умовах збройної агресії Російської Федерації відбувається значне посилення загальноукраїнської ідентичності, консолідація українського народу перед загрозою зовнішнього ворога. Слід відмітити, що рівень патріотизму українського народу значно зріс (Див. мал. 1).

1 Там само.

2 Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с.

Мал. 1. Показники рівня патріотизму українського народу

За даними результатів опитування Центру Разумкова, що проводилося у кінці 2013 р., маємо такі показники: 95% мешканців усіх регіонів України сприймали її своєю Батьківщиною; 84,5% респондентів вважали себе патріотами України (зокрема: у західному регіоні – 94%; в центральному – 88,5%; у східному – 81%; у південному – 72%)[1].

З огляду на вищевказані результати з різних років, можна погодитися із думкою В. Кулика про те, що особливістю щодо України є несформованість та контраверсійність ідентичності. Вона була знівельована довгим часом перебування в імперії і як наслідок цього відбулася певна асиміляція: мовна, культурна, етнічна тощо. Відтак частина населення східних та південних регіонів, де ця асиміляція була найбільш потужною, й ідентифікують себе як мешканці свого регіону і вважають, що їхній регіон має бути частиною Росії, що й зумовило поширення сепаратизму. Звичайно там також є проукраїнськи налаштовані громадяни, але значна частина жителів цих регіонів не мають чіткої позиції й схиляються на сторону сильнішого.

Тому досить важливим на сучасному етапі в етнополітичній галузі є здійснення заходів, спрямованих на зменшення ваги регіональної ідентичності при гармонійному її входженню в загальноукраїнську ідентичність. Регіональна ідентичність, в цьому випадку, виступатиме як субідентичність відносно загальноукраїнської. Такі субідентичності

1 95 відсотків мешканців України назвали її своєю Батьківщиною – опитування // Кореспондент. – 2014. – 4 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3314580-95-vidsotkiv-meshkantsiv-ukrainy-nazvaly-yii-svoieui-batkivschynoui-opytuvannia.

не виключають віднесення себе особою (групою осіб) до загальнонаціональної спільноти.

Слушними в цьому контексті є й такі джерела загроз в сфері формування загальнонаціональної ідентичності (за В. Пироженком) як:

- неповний набір ідентичностей (населення чи його певні групи мають етнічну чи регіональну, але не мають національної ідентичності тощо);
- криза ознак ідентичності, що полягає у відсутності або знеціненні серед певної категорії населення конкретних ознак, навколо яких мала б формуватися певна ідентичність;
- неадекватні цілям, національним інтересам чи інтересам державної політики способи утвердження ідентичності (насильницько-адміністративні чи репресивні способи)[1].

Проблема подолання кризи ідентичності значною мірою посилюється процесами глобалізації, що розмивають національну культуру та посилюють маргіналізацію українського суспільства. Тільки радикальне оновлення власної національно-цивілізаційної ідентичності сприятиме формуванню стійкого і консолідованого суспільства, здатного відповісти на численні виклики сучасного світу й здійснити повноцінну економічну, соціальну й політичну модернізацію[2]. При цьому слід враховувати також і певні суперечливі аспекти впливу глобалізаційних процесів на Україну. З одного боку процеси становлення і зміцнення державності потребують інтенсифікації процесів національно-культурного відродження, а з іншого – процес модернізації соціально-економічної системи вимагає найширшої відкритості країни, що сприяє поширенню негативних зовнішніх впливів – криміналітету, масової культури (мультикультуралізму), притоку мігрантів, низькоякісних товарів масового споживання тощо.

Аналізуючи причини кризи національної ідентичності, слід виокремити також домінування в більшості суспільних сфер такого явища як відчуження[3]. Цю категорію до наукового обігу введено відносно нещодавно, а відтак і чітких українських відповідників даному

1 *Пироженко В. О.* Гуманітарна складова національної безпеки: предмет дослідження та коло основних проблем / В.О.Пироженко // Стратегічна панорама. – 2005. – № 2. – С. 29.

2 *Вільсон Е.* Українці: несподівана нація / Е.Вільсон. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 13.

3 *Степико М. Т.* Українська ідентичність: феномен і засади формування / М.Т.Степико. – К.: НІСД, 2011. – С. 314.

поняттю не існує. Загалом на сьогодні в академічному середовищі виділяються такі види відчуження:

- економічне – низький рівень доходів, значний розрив між доходами бідних і багатих, обмежені можливості зайнятості, незадовільні житлові умов;
- культурно-освітнє – недостатній рівень доступу для певних груп населення до освітніх і культурних послуг;
- соціальне – обмеженість системи соціального захисту, недоступність якісної медичної освіти, обмеженість соціальних зв'язків;
- політичне – обмеженість щодо реалізації політичних прав і свобод[1].

Недостатній рівень сформованості загальнонаціональної ідентичності призводить і до посилення загроз національній безпеці країни, серед яких, як правило, виділяться переважно такі:

- криза легітимності політичних інститутів;
- посилення сепаратизму;
- десуверенізація
- конфлікт політичних інтересів;
- посилення розшарування українського суспільства;
- низький рівень розвитку політичної культури;
- цивілізаційна невизначеність та перебування в «сірій зоні» міжнародної політики;
- недостатній рівень розвитку громадянського суспільства[2].

Ці загрози призводять до посилення напруження та протистояння в українському суспільстві. Представники соціальних груп із конкуруючими ідентичностями сприймають діяльність своїх опонентів як загрозу власним інтересам, а відтак зменшується чи взагалі

1 Публікації // Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.idss.org.ua/public.html.

2 *Розумний М., Андрусів В.* Формування національної ідентичності як пріоритет політики безпеки / М.Розумний, В.Андрусів // Політичний менеджмент – 2010. – № 3. – С. 116–126.

зникає прагнення до діалогу та пошуку компромісу зі спірних питань, а протиріччя стають нерозв'язними. Будь-який крок супротивника сприймається як загрозливий, що, знову ж таки, посилює соціальну напругу. При цьому навіть корисні для суспільства починання однієї з сторін будуть сприйматися як негативні, позаяк вони можуть принести «користь» опонентам.

Іншим маркером регіональних ідентифікацій є зовнішньополітичні орієнтації населення України. Несформованість загальнонаціональної ідентичності призводить також до посилення зовнішньополітичної невизначеності країни. Перебуваючи на межі західної та східної цивілізацій, Україна не може визначити чіткий зовнішньополітичний курс і стає полем боротьби глобальних гравців. Не може витворити вона й належний авторитет в регіоні, постійно коливаючись між європейською та російською зовнішньополітичною орієнтацією. Так, згідно опитування, проведеного Центром Разумкова у лютому 2012 р., на запитання «Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України?» – 36.7% респондентів відповіли – відносини з країнами ЄС; 31.0 % – відносини з Росією; 8.1% – з іншими країнами СНД; 3.3% – з іншими країнами, 1% – із США; 19.9% – сказали, що їм важко відповісти, або ж не відповіли[1].

Табл. 2. Динаміка зовнішньополітичних орієнтацій громадян України 2005–2012 рр. (Центр Разумкова)

	Відносини з країнами ЄС	Відносини із США	Відносини з Росією	З іншими країнами СНД	З іншими країнами	Важко відповісти
Лют. 2012	36.7	1.0	31.0	8.1	3.3	19.9
Лют. 2011	35.7	0.9	40.4	7.2	3.6	12.3
Бер. 2009	27.6	1.9	48.6	8.9	2.7	10.3
Лют. 2008	36.1	0.7	41.4	8.1	2.4	11.3

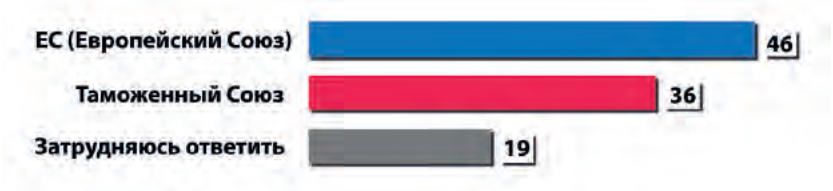
1 Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (динаміка, 2002–2015) // Центр Разумкова. Офіційний сайт. – 2015. – березень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=305.

Лют. 2007	32.8	1.0	38.4	9.8	3.1	14.8
Січ. 2006	27.2	1.3	43.4	12.7	4.4	10.9
Січ. 2005	37.0	1.2	38.8	7.7	3.3	11.9

За даними фонду «Демократичні ініціативи» та Інституту євроатлантичного співробітництва, курс на членство України в НАТО (2008 р.) підтримало 53% населення Заходу (проти – 21%), Центру – 34% і 39%, відповідно, Півночі – 39% і 35%, Сходу – 17% і 50%, та Півдня – 33% і 47%. На запитання «Який шлях зовнішньої політики для України є пріоритетним» – відповіді також різняться регіонально: на Заході відносинам з ЄС перевагу віддають 59% респондентів, з Російською Федерацією – 8%, з країнами СНД – 13%; на Сході – відповідно 21%, 43%, 26%, Центр – 30%, 24%, 31%.

Показовими є й відповіді на запитання «Якою має бути політика України відносно СНД та Росії?». За поглиблення співробітництва в рамках СНД на Заході «за» – 33%, за збереження наявного рівня співробітництва 29%, за вихід з СНД – 23%; на Сході – відповідно, 69%,16%, 6%, на Півдні – 80%, 11%, 4%, Центр – 61%, 18%, 6%. На питання ж про РФ відповіді такі: за поглиблення співробітництва: на Заході – 41%, за збереження існуючого рівня співробітництва – 22%, за зменшення зв'язків – 26%. На Сході відповіді наступні: 78%, 13%, 2%, на Півдні – 84%, 10%. 2%, в Центрі – 69%, 15%, 8%[1].

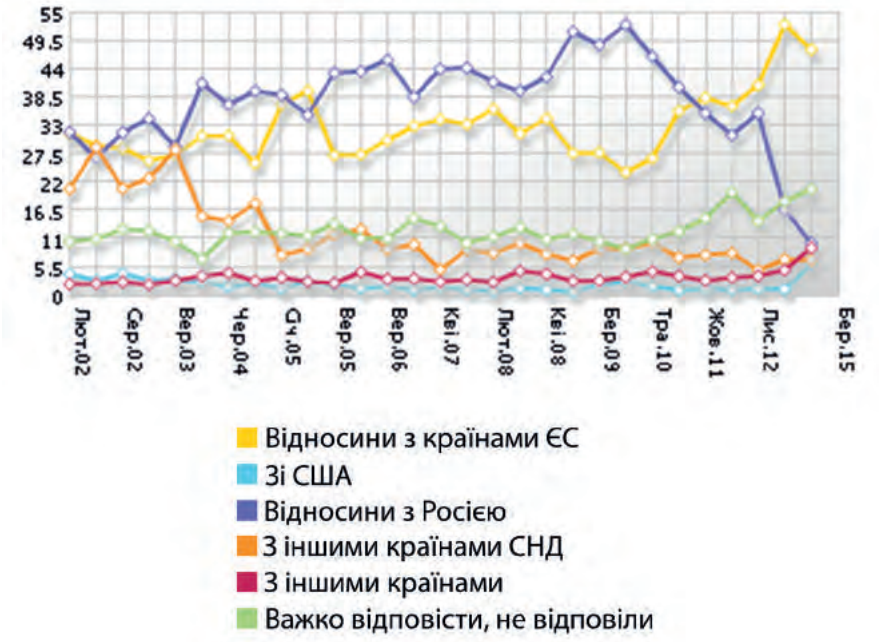
Тільки останнім часом переважаючою стала євроінтеграційна спрямованість. Соціологічне дослідження, що проводила в період 4–9 грудня 2013 р. компанія «Research & Branding Group» щодо зовнішньополітичних орієнтацій України, засвідчило, що 46% українців підтримували інтеграцію країни в ЄС, а 36% – до Митного союзу, проте кожен п'ятий мешканець України не зміг зробити однозначного вибору (Див. мал. 2.).

Мал. 2. Зовнішньополітичні орієнтації громадян України

1 Дзеркало тижня. – 2010. – 21–27 серпня.

Новітнє ж дослідження[1], проведене соціологічною службою Центру Разумкова від 6 по 12 березня 2015 р., засвідчує про поступову зміну зовнішньополітичних орієнтацій українців (Див. мал. 3; Табл. 2)[2].

Мал. 3. Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (динаміка, 2002–2015 рр.)

1 Було опитано 2009 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

2 Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (динаміка, 2002–2015) // Центр Разумкова. Офіційний сайт. – 2015. – березень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=305.

	Відносини з країнами ЄС	Зі США	Відносини з Росією	З іншими країнами СНД	З іншими країнами	Важко відповісти, не відповіли
Бер.15	47.7	6	10	6.7	9.1	20.5
Кві.14	52.5	1.1	16.6	6.8	4.8	18.1
Лис.12	40.8	1.2	35.3	4.8	3.6	14.3
Лют.12	36.7	1	31	8.1	3.3	19.9
Жов.11	38.2	1.2	35.3	7.7	2.7	14.8
Лют.11	35.7	0.9	40.4	7.2	3.6	12.3
Тра.10	26.5	1.7	46.3	10.1	4.5	10.8
Лис.09	23.8	2.5	52.5	9	3.4	8.9
Бер.09	27.6	1.9	48.6	8.9	2.7	10.3
Грг.08	27.5	0.6	51.1	6.5	2.6	11.8
Кві.08	34.2	1	42.3	7.9	4	10.7
Бер.08	31.3	1.3	39.6	10.1	4.6	13.1
Лют.08	36.1	0.7	41.4	8.1	2.4	11.3
Вер.07	33.2	1	44.1	8.7	2.9	10.1
Кві.07	34	1.4	43.9	4.9	2.5	13.3
Лют.07	32.8	1	38.4	9.8	3.1	14.8
Вер.06	30	1.5	45.6	8.9	3	10.9
Січ.06	27.2	1.3	43.4	12.7	4.4	10.9
Вер.05	27.1	2	43.1	11.7	2.3	13.8
Кві.05	39.6	2.5	34.9	8.9	2.5	11.5
Січ.05	37	1.2	38.8	7.7	3.3	11.9
Вер.04	25.6	2.2	39.6	17.8	2.6	12.2
Чер.04	30.9	1.6	37	14.3	4.2	12

Мал. 4. Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (динаміка, 2004–2015 рр.) [1]

Згідно результатів здійснюваного в Україні з 1992 р. «моніторингу соцієтальних (загальносистемних) змін» (керівник Е. Афонін), впродовж 2002–2008 рр. щорічна прогресія кількості тих, хто сформував нову ідентичність, складала 2–3% від загальної кількості дорослого населення України, від 2008 р. й до сьогодні ця динаміка практично призупинилася. Так, якщо у 2002 р. сформованність ідентичності була на рівні показника 34%, то наприкінці 2008 р. він сягнув 47,51% до-

1Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (динаміка, 2002–2015) // Центр Разумкова. Офіційний сайт. – 2015. – березень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=305.

рослого населення. Утім, через провальну соціально-економічну політику і відсутність реформ в країні, вже за рік цей показник знизився до 36,37% і лише з початком реформ 2015 р. намітився новий сплеск і повернення майже на попередні позиції – 45,25%. Тож, як підсумовує О. Суший, гальмування процесів державотворення в Україні є суттєвим чинником уповільнення процесів формування нової соцієтальної ідентичності, що є фундаментальним підґрунтям становлення нових соціальних інтересів[1].

Як зазначає М. Степико, позитивною тенденцією формування української національної ідентичності можна вважати те, що більшість українців пишаються своєю країною, вважають себе патріотами, незважаючи на всі соціально-економічні проблеми свого буття[2]. Нині зростання патріотизму в українському суспільстві підтверджують результати багатьох соціологічних досліджень. Так, результати всеукраїнського репрезентативного опитування, проведеного Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України у вересні 2015 р., засвідчили, що 92,4% українських громадян підтверджують прийнятий у 1991 році Акт проголошення незалежності України[3]. Акт проголошення незалежності підтвердила абсолютна більшість мешканців усіх регіонів: на Заході – 97,7%, у Центрі – 95,1%, на Півдні – 96,6%. Навіть на Сході незалежності України сказали «так» 85,7% опитаних[4]. Вельми істотно, що 68,3% респондентів вважали, що попри всі зовнішні та внутрішні загрози Україну можна зберегти як єдину державу, бо «того, що об'єднує громадян, значно більше, ніж того, що роз'єднує» (у Західному регіоні такої думки дотримуються 85,7%, Центральному – 70,9%, Південному – 73,8%, Східному – 54,2%)[5].

---

1 *Суший О.* Психосоціальна культура державного управління / О.Суший. – К.: Світогляд, 2012. – 344 с.

2 *Степико М.* Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М.Степико. – К.: НІСД, 2011. – С. 178–179.

3 Питання, запропоноване респондентам, було цілком аналогічним винесеному на всеукраїнський референдум у 1991 р. Цей показник майже на 7% більше, ніж у серпні 2013 р., і на 16% – порівняно з офіційним результатом згаданого референдуму (у 1991 р. за незалежність України, згідно з даними ЦВК, хоча й проголосувало 90,32% учасників референдуму, але вони становили лише 76,03% всіх, хто тоді мав право голосу). Отже, лише у 2014 р. частка громадян, котрі підтримують незалежний статус нашої держави, вперше перетнула 90–відсотковий бар'єр.

4 Не підтвердили загалом по вибірці тільки 7,6% респондентів (Захід – 2,3%; Центр – 4,9%; Південь – 3,4%, Схід – 14,5%).

5 Думки та оцінки громадян на старті виборів до Верховної Ради України. Вересень 2014: інформаційний бюлетень / за ред. М.М.Слюсаревського; упоряд. Л.П.Черниш. – К., 2014. – 36 с.

Відтак в Україні можна виділити декілька груп ідентичностей, які прагнуть бути загальнонаціональними. Перша – національно-патріотичні ідентичності, що чітко закликають до збереження самобутності українського народу, його культури, мови, звичаїв, обрядів. Друга – проєвропейські ідентичності, що підтримують європейські демократичні цінності та спрямовують Україну до тіснішої інтеграції та входження до Європейського Союзу. Третя група – проросійські ідентичності, що активно підтримують поширення так званого «русского міра», впровадження російської мови на теренах України та активне зближення з Російською Федерацією.

Саме проросійська ідентичність і недостатній рівень загальнонаціональної ідентичності на Сході та Півдні країни й спричинили відцентрові та сепаратистські тенденції у населення цих регіонів та певною мірою сприяли формуванню сприятливого ґрунту для російської інтервенції в Криму та окремих районах Донецької й Луганської областей.

Основні чинники гуманітарної катастрофи коріняться, зокрема, в соціально-політичній, етнонаціональній та культурно-світоглядній сферах.

Живильним середовищем для здійснення військової агресії РФ проти України і досі залишаються наступні чинники:

- Етнонаціональні:
- формування стереотипу вторинності, другорядності, нерозвиненості української мови і, як наслідок, соціальної відсталості її носіїв та користувачів;
- строкатий (мозаїчний) етнонаціональний склад населення, інтенсифікований добровільною та вимушеною міграцією на Донбас людності з різних регіонів задля матеріального чинника;
- тотальне панування російської мови у всіх сферах суспільного життя (окрім побутового), що формувало стереотип «російськості» населення регіону;
- збереження реліктових архетипових рис сприйняття світу та поведінки «радянської» людини з наголосом на високі державні гарантії задоволення соціальних потреб;
- Соціально-політичні:
- ностальгія за радянським минулим з його (для Донбасу) високим рівнем життя, соціальним забезпеченням, статусом

суспільної пріоритетності, навіть – виключності;

- відчуття певної винятковості й своєрідна погорда за приналежність до такої дійсно великої та небезпечної праці, як вуглевидобування, металургія, машинобудівництво тощо;
- синдром соціально-політичної «ображеності» за «недооцінку» центром країни значущості та непересічності регіональних кадрів та Донбасу в цілому;
- агресивна реакція-відповідь регіональної еліти на усунення її від участі в керівництві центральними органами влади (лютий–березень 2014 р.);
- масова маргіналізація суспільства, пов'язана із високим рівнем безробіття вузькопрофільною економікою, відсутністю можливості професійної перекваліфікації та нових робочих місць;

› Культурно-світоглядні:

- знову таки відчуття певної виключності і своєрідна погорда за приналежність до такої дійсно великої та небезпечної праці, як вуглевидобування, металургія, машинобудівництво тощо;
- «нарцисизм» продуктивної частини населення як наслідок героїзації (кіно, література) їх діяльності та її високої матеріальної підтримки;
- світоглядний інфантилізм, тобто відсутність некритичного сприйняття інформаційного тиску на свідомість;
- дилема «нарцисизм» – «реальність», з психофізіологічною кризою розчарування в незадоволенні нагальних життєвих потреб, що завжди потенційне соціальним вибухом тощо.

В основі формування загальнонаціональної ідентичності лежить і національна культура. Кожна етнічна культура має в своїй структурі культурну традицію, яка є унікальним механізмом самовідтворення і самозбереження сакральних змістів її «центральної зони» – ядра даної культури[1]. Щоби асимілювати поневолені народи усі імперії прагнули якщо не знищити, то бодай знівелювати, спримітивізувати їхні етнічні культури, замінити своєю власною культурою. Українська культура постійно зазнавала асиміляційних впливів з боку сусідніх держав: Австро-Угорщини, Румунії, Угорщини, Польщі,

1 *Shils E.* Centre and Periphery. In: The Logic of Personal Klowledge. Essays Presented to Michael Polonai on his Seventieth Birthday / Edward Shils. – London: Routledge and Kegan Paul, 1961. – P. 14.

Російської імперії. Зокрема остання й сьогодні активно проводить експансіоністську політику, пропагуючи та агресивно насаджуючи ідеї т. зв. «русского міра» [1].

Недалекоглядна, безсистемна і зрадницька політика попередньої (дореволюційної) української влади у гуманітарній, етнонаціональній та інформаційній сфері, а іноді й пряме потурання з боку деяких можновладців щодо поширення цих ідей, призвела до того, що російські та проросійські шовіністичні ідеї закріпилися у масовій свідомості населення південних і східних регіонів, дозволили здійснити злочинну анексію Криму і поширювати сепаратистські настрої на Сході країни при підтримці певної частини місцевого населення, яке прагнуло об'єднатися з «великою Росією». Разом з тим, варто зауважити, що за умов прямого збройного протистояння ці ідеї значною мірою втратили свою привабливість для більшості місцевого населення, яке усі тяготи війни відчуває на собі. Підтримка з боку Росії збройного конфлікту на Сході України та її прямий вступ у війну проти України показали усю глибину аморальності та злочинності влади Російської Федерації, яка заради поширення своїх ідей та відродження великоросійської імперії здатна порушувати міжнародні правові норми, порушувати власні ж міжнародні зобов'язання, використовувати найганебніші та терористично-злочинні методи ведення пропаганди та війни – відкриту брехню, перекручування фактів, навіть кровопролиття, використання заручників серед мирного населення, масовий терор та катування полонених тощо.

За таких обставин жорсткі кроки з боку української влади щодо знищення путінських найманців, колаборантів, сепаратистів, терористів та ворожих російських окупаційних військ, або ж витіснення їх за межі України, є дієвим засобом щодо подолання цієї кризи та підсумкової перемоги України у цій війні. Водночас необхідно проводити активну роз'яснювальну і просвітницьку роботу з місцевим населенням східних та південних регіонів, яке в умовах слабкої присутності (чи відсутності) українського інформаційного та культурного продукту, постійно перебувало і перебуває під інформаційним тиском

1 Вплив російської пропаганди має суттєвий вплив на громадян України. Згідно опитуваннями КМІС Індекс результативності російської пропаганди також має суттєві регіональні відмінності. Найбільше російська пропаганда впливає на Харківську область – 50%, на Донецьку (неокупована територія) – 45%, Одеську – 43%, Херсонську та Миколаївську – 29%, Дніпропетровську – 28%, м. Київ – 19%. Північ – 19%, Центр – 18%, Захід – 12% (Индекс результативности российской пропаганды // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=510).

Російської Федерації, яка поширюючи оманливі ідеї «русского міра», «єдності слов'янських народів» тощо, сприяє формуванню проросійськи спрямованої регіональної ідентичності. Маркування сучасних подій компонентами інформаційної агресії сусідньої країни актуалізує тематику захисту вітчизняного інформаційно-культурного середовища, позиціювання його як самодостатнього незалежного простору, що вимагає від нової владної каденції незворотного дистанціювання від проросійського втручання і впливу на себе.

Разом з тим, спостерігаються й обнадійливі тенденції, зокрема те, що головним об'єднавчим фактором у формуванні загальноукраїнської ідентичності, відповідно до загальнонаціонального опитування населення України, яке було проведене Інститутом соціології НАН України у співпраці з Благодійним фондом «Інтелектуальна перспектива» від 26 червня по 18 липня 2015 р., виявилися саме патріотичні почуття. Причому їх значущість стрімко зростає: якщо у 2013 р. на патріотизм як чинник суспільного єднання вказали 8% населення України, то у 2015 р. – 41%[1]. Другим за значущістю об'єднавчим чинником є незадоволеність владою – 36,6%. Третє місце поділяють віра в краще майбутнє (35,4%) і прагнення спільно долати труднощі життя (35,3%). Об'єднавчими факторами, на думку респондентів, також є: відчуття втрати нормального життя (34,1%) та спільні труднощі (29,3% опитаних).

Регіональні відмінності першорядного чинника єднання – патріотизму – доволі великі: на Донбасі 17,5% респондентів вважають патріотизм об'єднавчим фактором, на Сході – 44,2%, Заході – 46,4%, Півдні – 39,1%, в Центрі – 42,9 %. Найпершим об'єднавчим фактором на Донбасі в умовах війни були названі спільні труднощі життя (34,9% респондентів). На другому місці – віра в краще майбутнє (30,2%); на третьому – відчуття втрати нормального життя (23%); далі – незадоволеність владою (22,2%), прагнення спільно долати труднощі життя (18,3%). 17,5% опитаних жителів Донбасу вважають, що їх єднає страх перед майбутнім. Як і патріотизм, історична пам'ять в її соціологічних вимірах дає важливу інформацію для розуміння впливу регіональної ідентичності на суспільну поведінку.

Відтак за сучасних умов потрібно активізувати зусилля по формуванню загальнонаціональної ідентичності. Кристалізація на-

1 До Дня Незалежності: що українці думають про Україну? // Інститут соціології НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/publications/pressrelizy/do-dnja-nezalezhnosti-sho-ukrainci-dumayut-pro-ukrainu_.htm.

ціональної картини світу забезпечує сплав політичної та культурної ідентичності, що скріплює населення країни потужними символічними та емоційними зв'язками[1].

Саме спільна ідентичність є основою буття даної національної спільноти (політичної нації). Якщо члени спільноти мають високий рівень національної самосвідомості, то при політичному врегулюванні існуючих у суспільстві суперечностей і проблем, вони схильні до обмеження своїх особистих, групових чи корпоративних інтересів задля досягнення загальносуспільної злагоди.

У випадку ж, якщо держава не буде здійснювати ефективні кроки з нейтралізації вищезгаданих загроз, це може призвести до втрати суверенітету держави. Значною мірою це може бути зумовлено й критичним зниженням рівня функціонування політичної системи, спричиненого зовнішніми і внутрішніми конфліктами.

Підсумовуючи, слід відзначити, що в цілому формування загальнонаціональної ідентичності є одним з головних завдань Української держави на сучасному етапі. Для його реалізації потрібно актуалізувати зусилля відповідних державних структур та неурядових організацій у сфері суспільних і, насамперед, міжетнічних відносин.

В основі формування загальнонаціональної ідентичності варто закласти такі засади:

- ідея поліетнічної, соціальної, політичної злагоди на основі загальноприйнятої мети – забезпечення духовного і матеріального добробуту громадян України;
- ідея патріотизму, любові до України як визначальної цінності;
- національна самоповага та повага до представників інших націй та національних меншин;
- захист прав і свобод людини і громадянина незалежно від етнічної приналежності та інших відмінностей;
- високий рівень політичної та правової культури населення;
- розвиток дієвого громадянського суспільства.

Крім цього, на рівні держави потрібно розробити і впровадити такі заходи щодо формування загальнонаціональної ідентичності:

- забезпечувати всебічну підтримку процесу мовно-культурного відродження українців як титульного етносу та інших етнічних спільнот України;
- здійснювати захист інформаційного простору України;

1 *Рафальський І. О.* Українська колективна суб'єктність та ідентичність / І.О.Рафальський // Гілея. – 2016. –Вип. 114. – С. 349.

○ сприяти вільному функціонуванню та розвитку української мови та мов національних меншин[1];

○ забезпечувати популяризацію вітчизняної історії, культури, мови через ЗМІ;

○ здійснювати розвиток історичної пам'яті українського народу шляхом створення національних «місць пам'яті», здійснити процес декомунізації та деколонізації української пам'яті;

○ підтримка інтенсивного розвитку вітчизняних культурних індустрій шляхом формування режиму державного протекціонізму для національного виробника культурних товарів і послуг;

○ розвиток вітчизняної системи освіти, особливо викладання історичних дисциплін, спираючись на кращі зразки історичного минулого;

○ створення ефективних механізмів збереження національної історико-культурної спадщини, зокрема посилення відповідальності за руйнування чи розкрадання пам'яток культури;

○ гармонізація державно-церковних та міжцерковних відносин, усунення політизації Церкви;

○ утвердження моральності та духовності громадян;

○ створення довготривалих програм міжкультурного та міжрегіонального діалогу

○ створення механізмів щодо сприяння задоволенню мовних, культурних, освітніх потреб українців за кордоном;

○ вдосконалення шляхів ефективного забезпечення соціальної адаптації біженців в українське суспільство;

○ посилення контролю над міграційними процесами.

Політика національної безпеки в гуманітарній сфері має бути спрямована на подолання загроз в сфері освіти, культури, науки, релігії та на підтримку умов, спрямованих на зміцнення загальнонаціональної ідентичності, зокрема мови, культури, традицій, вірувань усіх етнічних спільнот і засновуватися на ідеях етнічного плюралізму, на можливості співіснування та симбіотичного розвитку різних етнічних груп у межах поліетнічного простору та державної націєцентричності.

В етнонаціональній сфері потрібно сформувати і законодавчо закріпити Доктрину етнонаціональної політики України, де були б

1 Мовні преференції мешканців Заходу – 98% українська мова, у Центральному регіоні – українська мова є рідною для 78%, в той час як на Півдні та Сході мешканці цих регіонів вважають рідною українську, або українську та російську, відповідно 35%,38% та 37% і 34%. Серед тих, хто практично не розуміє української мови найбільше на Півдні – 2% та на Сході – 5%.

розроблені її концептуальні засади та чітко визначені базові поняття етнонаціональної політики: «титульна нація», «національність», «корінні народи», «етнічна група», «етнічна спільнота» тощо, позаяк навіть у чинній Конституції України немає їхнього чіткого визначення. Потрібно здійснювати подальше вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері забезпечення прав національних меншин та гарантії провідного становища української нації та її культурно-історичної спадщини, а також безумовного державного статусу української мови.

Розділ 2.

Леонід ЗАЛІЗНЯК

Історичні корені імперської політики Росії проти України

Розділ 2.

Леонід Залізняк

ІСТОРИЧНІ КОРЕНІ ІМПЕРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Характерною рисою українських реалій доби незалежності є невизначеність пріоритетів геополітичної орієнтації країни. Ось уже чверть століття Україна сахається між Заходом і Сходом, між Європою та Росією, що є прямим наслідком невизначеності нашої політичної еліти. Відомий політолог сучасності Семюель Гантингтон писав: «Лише розуміючи реальний світ державні політики можуть конструктивно змінити його» . А чи всі наші керманичі розуміють складний сучасний світ, якщо згадати красномовні слова колишнього президента незалежної України Леоніда Кучми: «Скажіть, що будувати, і я вам все побудую».

Складається враження, що значна частина українського суспільства, зокрема і деякі наші державні лідери, не зовсім розуміють справжні причини українсько-російської війни 2014 р., зводячи їх до патологічної агресивності В.В.Путіна чи злочинних маніпуляцій з громадською думкою російських мас-медіа. На жаль, причини глибші, фундаментальніші, а значить і небезпечніші за агресивного В.В.Путіна та його продажних журналістів. Передумови конфлікту закладалися в середньовіччі, в часи формування українського та російського народів, зокрема їхньої ментальності і світобачення[1].

Збройний конфлікт з російськими окупантами, що вже третій рік точиться на сході та півдні України, не є пересічним зіткненням сусідніх народів за володіння спірними територіями, яких так багато в історії людства. Для українців, що захищають від російської агресії свою батьківщину, безумовно, це вітчизняна війна, яка має виразні ознаки збройного зіткнення вищого порядку, що зветься війною цивілізацій. Під останньою маємо на увазі воєнний конфлікт вищого порядку, своєрідну «війну світів», жорстке зіткнення між суспільствами принципово різної ментальності, культурної орієнтації, історичної пам'яті, традиції.

Про глибоке культурно-історичне коріння українсько-російського ментального розколу багато писали не тільки українські, але й

1 *Залізняк Л.* Від склавинів до української нації / Л. Залізняк. – К., 2004. – С. 146–210.

російські філософи, письменники, історики. Особливо різко наголошував на принциповій різниці між Руссю Київською та Московською знаний російський письменник А.Толстой: «Є дві Русі. Перша – Київська має своє коріння у світовій, а щонайменше у європейській культурі. Ідеї добра, честі, свободи, справедливості розуміла ця Русь так, як розумів їх увесь західний світ. А є ще друга Русь – Московська. Це – Русь Тайги, монгольська, дика, звіряча. Ця Русь зробила своїм національним ідеалом криваву деспотію і дику запеклість. Ця московська Русь з давніх-давен була, є і буде цілковитим запереченням всього європейського і запеклим ворогом Європи»[1].

Несприйняття європейських цінностей Росією пояснюється формуванням Московського царства в лоні імперії Чингізидів як улусу Золотої орди, що була азійською деспотією з відповідною тоталітарною ментальністю. К. Маркс у роботі «Таємна дипломатична історія XVIII століття», так і не виданий повністю в Росії, писав: «Московська держава зародилася у принизливих умовах монгольського рабства і являє собою типовий приклад східного деспотизму»[2]. Фундатор такого популярного серед сучасної кремлівської еліти євразійства білоемігрант князь Микола Трубецькой 1921 р. писав: «Московська держава виникла завдяки татарському ярму. Руський цар став спадкоємцем монгольського хана. Скинення татарського ярма полягало в заміні татарського хана православним царем і в перенесенні ханської ставки в Москву. Навіть персонально значний відсоток бояр та інших служилих людей московського царя складали представники татарської знаті»[3].

На відміну від Росії, Україна здавна була органічною складовою європейської цивілізації, про що писала переважна більшість українських істориків від М. Костомарова до І. Лисяк-Рудницького та Р. Шпорлюка. «Найбільша частина національних відмін України від Московії пояснюється тим, що Україна до XVIII в. (тобто до встановлення російського панування) була більш пов'язана із Західною Європою в суспільному і культурному процесі», – писав у 1883 р. Михайло Драгоманов[4]. Азійська ментальність росіянина не сприймає європейських цінностей і вороже ставиться до її носіїв, зокрема українців,

1 *Толстой А. Н.* // The Slavonic and East European Review. – 1940. – Vol. XIX,. – P. 71.

2 *Маркс К.* Разоблачение дипломатической истории XVIII века / Карл Маркс // Вопросы истории. – 1989. – IV.

3 *Трубецкой Н. С.* К проблеме русского самопознания / Н.С.Трубецкой. – Берлин, 1926. – С. 49.

4 *Драгоманов М. П.* Автобіографія / М.П.Драгоманов // Вибрані твори. – Т.1. – Прага, 1937. – С.70.

які неодноразово демонстрували свої європоцентричні пріоритети, зокрема на Майданах 2004 та 2014 рр.

Спробуємо зрозуміти глибинне підґрунтя цивілізаційного конфлікту між Європою та Євразією на землях України у 2014–2016 рр., проаналізувавши історію Східної Європи з позицій популярного нині цивілізаційного підходу. Однак спочатку пригадаємо деякі історичні факти, що проливають світло на глибинні витоки та передумови становлення імперського проекту «Новоросія» на землях українського козацтва.

Новоросія – імперський проект на могилі козацької України

Катерина, вража баба!
Що ти наробила.
Степ широкий, світ веселий
Та й занапастила.
Народна пісня

Російсько-українська війна 2014 р. є далеко не першою спробою імперської Москви загарбати південь України. Нагадаємо деякі історичні віхи загарбницької політики Російської імперії на півдні та сході України, що передували російській агресії останніх років.

Для виправдання свого збройного вторгнення на українські землі Москва свідомо перекручує історичні факти і реанімує старий імперський міф про вільний край новоросів, нібито колись захоплений українцями. Російський президент В.Путін, виправдовуючи воєнну агресію росіян на Донбас у телеінтерв'ю від 17 квітня 2014 р., заявив: «Харьков, Луганск, Донецк, Херсон, Николаев, Одесса не входили в состав Украины в царские времена. Это все территории, которые были переданы в Украину в 20-е годы советским правительством. Зачем они это сделали, Бог их знает».

Важко сказати, чого більше в заяві президента: невігластва, самовпевненості чи свідомого бажання надурити громадськість. Зокрема, попри брехливе твердження російського президента про передачу Україні радянським урядом у 20-ті рр. XX ст. Харкова, Луганська, Донецька, Херсона, Миколаєва, Одеси, такої передачі взагалі не було. Адже зазначені регіони були включені у межі України раніше, при утворенні УНР, до чого радянська влада не мала відношення. Однак остання визнала ці області українськими при утворенні УСРР

(потім – УРСР), враховуючи козацьке минуле цих невід'ємних частин історичної України, а головне – національний склад населення. За переписами XIX ст., степи Надчорномор'я та Надазов'я населяли переважно українці (від 70 до 85% мешканців). Усі переписи населення XX ст., починаючи з 1926 р., свідчать про значне переважання в зазначених областях етнічних українців, частка яких сягала 70 і навіть 80% (Харківщина, Херсонщина, Запоріжжя, Артемівськ, Ізюм)[1].

Спробуємо розібратися, чи справді українці не мають історичних прав на український степ, ніколи в ньому не жили та економічно не освоювали.

Сепаратистська ідея «вільної» республіки Новоросії далеко не нова, бо інспірується Москвою вже не вперше. Згадаймо, як в останні роки існування СРСР в Україні, Молдові, Литві несподівано виникли численні сепаратистські рухи. Вони були інспіровані з імперського центру з метою протидії національно-визвольним, відцентровим тенденціям у національних республіках. Так, на Одещині 1990 р. поширився сепаратистський рух за утворення на землях Південної України незалежної республіки Новоросії зі столицею в Одесі, яка, до речі, ніколи столицею Новоросійської губернії не була. Саме тоді, задовго до В.В.Путіна «едва не наполовину украинец» О.Солженіцин написав, що в степах Новоросії, Криму, в Донбасі «сроду старой Украины не было»[2].

Зупинимось на деяких історичних фактах, що могли б зацікавити «нову етнічну спільноту півдня України – новоросів». У цьому плані значний науковий інтерес становлять не лише новітні напрацювання українських етнологів, але й давно відома праця одесита, офіційного історика Новоросійської губернії А.Скальковського «История Новой Сечи»[3].

Написана з лояльних до царського уряду позицій книга тричі перевидавалася у XIX ст. в Одесі. Дивує, що вона лишилася поза увагою прибічників створення в українських степах «вільного краю новоросів».

---

1 *Ґава О.* Історія «Новоросії» та її етнічний склад у XIX ст. / Олег Ґава // Історична правда. – 2014. – 6 травня.

2 *Солженицын А. И.* Как нам обустроить Россию / А.И.Солженицын // Литературная газета. – 1990. – 18 вересня.

3 *Скальковский А.* История Новой Сечи, или Последнего Коша Запорожского (в трех частях) / А.Скальковский. – Одесса, 1846.

Україна та євразійський степ

З виокремленням скотарства в самостійну галузь економіки, що сталося на півдні України близько 5 тис. років тому, почали формуватися стійкі культурно-історичні зв'язки українського степу зі скотарським світом Азії. З того часу українські степи стали органічною частиною скотарської цивілізації Євразії. З початком доби заліза 3 тис. років тому Надазов'ям та Північним Надчорномор'ям зі сходу котилися хвилі скотарів-кочовиків (кіммерійці, скіфи, сармати), які належали до східної іранської групи індоєвропейців[1].

Протягом середньовіччя з Азії українським степом на захід через кожні 100–200 років плинули нові хвилі азійських номадів, але вже не індоєвропейців, а тюрко-монголів. Перша монгольська орда гунів форсувала Дон 370 р. н. е. Після розгрому гунського короля Аттили римлянами та германцями в середині V ст. з півдня України їх витісняють протоболгари. У 558 р. зі сходу приходять авари. Рештки болгар були остаточно вигнані з Надазов'я та Надчорномор'я у Волзьку Булгарію та Західне Надчорномор'я у 670 р. хазарами. Після розгрому останніх київським князем Святославом 965–969 рр. в українські степи зі сходу вдерлися печеніги. Останні близько 1036 р. поступилися новій тюркській орді торків, а потім половців. Кипчаків-половців фактично знищили монголи у першій половині XIII ст. Кримське ханство, яке контролювало південь України з XV до кінця XVIII ст., було уламком татаро-монгольської імперії Чингізидів. Останньою хвилею тюркських кочовиків зі сходу були калмики, які у XVIII ст. просунулися на захід до Кубані[2].

Постійний напрямок руху скотарських народів зі сходу на захід пояснюється тим, що європейський степ через вищу вологість клімату має значно кращий травостій порівняно із сухим азійським. Тому в пошуках кращих пасовиськ для своєї худоби степові номади рухалися з Азії в Європу, а не навпаки.

Отже, Південно-Східна Україна, починаючи з постання скотарства 5 тис. років тому, розвивалася в умовах тісних культурно-історичних контактів з рухливими й агресивними скотарськими суспільствами євразійського степу. Як українські степи вважаються західною провінцією степової зони, що простягалася на 4 тис. км на

1 *Залізняк Л. Л.* Стародавня історія України / Л.Л.Залізняк. – К.: Темпора, 2012. – С. 231–235, 281–309.

2 Там само. – С. 310–332.

схід від Надчорномор'я до Монголії та Китаю, так і середньовічні скотарські суспільства півдня України слід вважати східною периферією євразійського світу войовничих степовиків-номадів. Останні неодноразово нищили національні надбання мирних землеробів-українців протягом середньовіччя.

Традиційна агресивність кочовиків органічно закладена в їхній економіці. Великі стада худоби швидко поїдають і витоптують траву, а тому вимагають постійної зміни пасовиськ. Це зумовлювало перманентні конфлікти з сусідами за місця випасу худоби. До того ж кочове скотарство настільки ефективна галузь господарства, що один чабан випасав стадо, яке могло прогодувати кілька сімей. Надлишок чоловіків при постійній загрозі воєнних сутичок перетворювався на фахове військо. Продуктивна скотарська економіка давала змогу кочовим суспільствам утримувати численні збройні сили.

Крім того, рухливий спосіб життя не давав номадам можливості мати постійні ремісничі і культурні центри, які забезпечували б їх досконалою зброєю, ремісничими виробами, предметами розкоші, продуктами землеробства (зерном, вином тощо). Зерно є обов'язковою складовою раціону всіх скотарів світу. Тому вони вимушені тісно контактувати з осілими, як правило, більш розвиненими, землеробськими суспільствами, які забезпечували номадів продуктами цивілізації. Характер цих контактів далеко не завжди був мирним, а часто здійснювався у формі грабіжницьких збройних нападів войовничих степовиків на миролюбних землеробів, ремісників, торгівців. Згадайте напружені стосунки скіфів з грецькими колоніями Надчорномор'я, гунів та аварів з Європою, печенігів, половців, монголів з Україною-Руссю, кримських татар з козацькою Україною.

Фатальний вплив азійського степу на історичну долю України триває і в новітній час. Маємо на увазі погляд російських істориків та філософів В.Ключевського, М.Покровського, Г.Федотова, М.Трубецького та їхніх сучасних послідовників на Російську імперію як різновид деспотії східного типу, яка постала в умовах потужного впливу татаро-монгольської держави Золотої Орди[1].

Так, в добу середньовіччя Україна опинилася на порубіжжі європейської цивілізації та войовничого світу степових номадів. Згадані хвилі кочовиків зі сходу котилися українськими степами, нищачи порубіжні зі степом поселення українців. В періоди послаблення тиску

1 *Залізняк Л. Л.* Нариси стародавньої історії України / Л.Л.Залізняк. – К., 1994. – С. 208–227; *Залізняк Л. Л.* Стародавня історія України. – С. 501–506.

кочовиків з Полісся, Волині та Прикарпаття починалася нова колонізація землеробами українських степів, яку незабаром змітала нова хвиля степовиків зі сходу. Протягом усього середньовіччя українське етнічне тіло ніби пульсувало під ударами періодичних хвиль кочовиків з південного сходу.

Давньоукраїнська колонізація степів Надчорномор'я у ранньому та розвиненому середньовіччі

З початку середньовіччя простежується кілька спроб колонізації степів українцями та їхніми безпосередніми пращурами. Вперше це сталося на зорі української історії 1,5 тис. років тому, коли поселення антів, яких М.Грушевський називав «українськими племенами», «предками нашого народу», з'явилися в Надчорномор'ї. Анти були знищені аварською навалою на самому початку VII ст. Востаннє про антів згадує під 602 р. античний автор Фіофілакт Сімокатта, який писав, що аварський каган «...направив Апсіха з військом з наказом знищити антів, які були союзниками римлян»[1]. Частина антів осіла на півночі Балкан у Візантії і започаткувала південних слов'ян (сербів, хорватів, македонців, словенців та ін.), інша злилася зі склавинами Поділля та Волині (празька культура) і взяла участь в україногенезі[2].

У VI–VIII ст. з Північно-Західної України почалося велике розселення слов'ян на південь та захід, що започаткувало південне слов'янство Балкан та західних слов'ян Центральної Європи. На південь слов'яни рухалися з Волині, Прикарпаття та Поділля долинами Дністра та Пруту, полишаючи в басейнах згаданих рік численні поселення і слов'янізуючи місцеве волоське населення. Саме в ранньому середньовіччі складалися умови для контролю у більш пізній час, а саме в XII–XV ст. Галицько-Волинським князівством басейнів Дністра та Пруту від їх витоків до впадіння у Чорне море та Дунай, де виникло місто Малий Галич (нині румунський Галац).

У X ст. за князя Святослава Київська Русь здійснила нову експансію на південь, якій поклали край печеніги. У XII ст. русини-українці з Київського Подніпров'я, Волині та Галичини заселяли долини Пруту, Дністра та Дніпра до самого Чорного моря, а по той бік Керченської протоки на Тамані утворилося руське Тмутараканьське

1 *Фиофилакт Симокатта*. История / Фиофилакт Симокатта. – М., 1957

2 *Залізняк Л. Л.* Українці: витоки та історичні долі / Л.Л.Залізняк. – К.: Темпора, 2011. – С. 221–226.

князівство. Татаро-монголи змели руські поселення на Таманському півострові. Однак на Нижньому Дніпрі руські поселення, судячи з даних археології, продовжили своє існування і після навали монголів.

Окремим драматичним сюжетом давньоукраїнської історії є доля численних руських поселень долини Нижнього Дніпра XI–XIII ст. Археологічні дослідження показали, що сотні києворуських поселень функціонували уздовж Дніпра аж до його гирла та Олешківських пісків на Херсонщині принаймні з XI до кінця XV ст. Автору цих рядків у 70-х роках XX ст. особисто довелося розкопувати києворуське поселення XI–XIII ст. у гирлі р. Самари біля селища Огрінь, що в межах сучасного міста Дніпра. Надзвичайно потужний і багатий культурний шар свідчив про безбідне, повноцінне і тривале функціонування руського селища на межі з кочівницьким Степом.

Руським селищам Нижнього Подніпров'я доби середньовіччя присвячена монографія А.О.Козловського (1990). Виявилося, що з XI по кінець XV ст. у Нижньому Подніпров'ї від Запоріжжя до Херсона функціонували десятки руських поселень, археологічні матеріали яких мало чим відрізнялися від матеріалів Київщини того ж часу. Цікаво, що усі ці руські селища загинули не в часи монголо-татарської навали XIII ст., а значно пізніше, наприкінці XV ст. Тобто вони припинили своє існування внаслідок походів не Батия, а кримського хана Менглі Гирея.

За часів литовського панування в XIV ст. вплив Києва у Надчорномор'ї знову посилився у зв'язку з перемогою над монголами на Синіх Водах у 1362 р. Ця перемога поклала край монгольському пануванню на Правобережжі та в Середньому Подніпров'ї.

Однак завоювання турками Кримського ханства наприкінці XV ст. різко посилило агресивність останнього, що призвело до різкої зміни політики ханства відносно українських територій. Щорічні походи татар в Україну за ясирем, започатковані ханом Менглі Гиреєм наприкінці XV ст., зникнення руських поселення на Нижньому Дніпрі поклали край згаданій руській колонізації Надчорноморських степів XI–XV ст. Нова колонізація останніх козацтвом почалась у XVI ст. і тривала до знищення Катериною II Запорозької Січі та завоювання Криму, тобто до кінця XVIII ст. Значною мірою козацька колонізація модерного часу носила економічний характер і була зумовлена підвищенням попиту в Європі на українське збіжжя та худобу.

Україна і Кримське ханство

Кримсько-татарський народ історично пов'язаний із тюркськими етносами, що прийшли в Надчорномор'я в XIII ст. під час так званої татаро-монгольської навали. Як зазначалося, Кримське ханство – уламок імперії Чингізидів. Однак в етногенезі кримських татар брали участь різні народи, які потрапили на Кримський півострів з попередніми хвилями мігрантів: нащадки тавро-скіфів, гото-аланів, греків, хазарів, печенігів, половців та ін. Тому за явного домінування тюркського компонента в етнічному комплексі кримських татар, на його формування суттєво вплинули й інші етноси, в тому числі українці. Багатовікові контакти останніх з Кримом лишили глибокий слід в культурах та мовах обох народів.

Зайве нагадувати, що хвилі войовничих номадів зі сходу значною мірою визначали культурно-історичний процес у степовій та лісостеповій Україні. В українській мові та культурі є потужний пласт тюркської лексики та елементів татарського походження. Багато українських прізвищ має тюркське походження (Шеремет, Воропай, Шепель, Калантай, Кучма, Батура тощо). Однак особливо перебільшувати вплив тюрків на етногенез українців не слід. Антропологічні дослідження свідчать, що монголоїдні елементи в антропології українців представлені значно меншою мірою, ніж елементи центральноукраїнського (динарського) антропологічного типу у їхніх південно-східних тюрських сусідів, зокрема кримських татар. Це свідчить про давній і потужний вплив осілих землеробів-праукраїнців на тюркських скотарів Північного Надчорномор'я і Криму.

Про роль українців в етногенезі кримсько-татарського народу свідчать дані перепису населення Криму, наведені турецьким мандрівником Евлією Челебі під 1666 р. На той час на півострові жило 180 тис. татар і 720 тис. «королівських людей». Серед останніх налічувалось 400 тис. запорожців, 200 тис. православних і 120 тис. «дів і Марій»[1]. Тобто, під «королівськими людьми», яких в середині XVII ст. в Криму було вп'ятеро більше ніж татар, слід розуміти українських полонених, виведених татарами з підкореної королівською Польщею України.

Чому так багато наших співвітчизників опинилося на півострові, стає зрозумілим, якщо врахувати той факт, що під час майже щорічних нападів татар на Україну за ясиром захоплювалося 5, 8, 15 і

1 Книга путешествия: Турецкий автор Эвлия Челеби о Крыме (1666–1667 гг.). – Симферополь: ДАР, 1999.

навіть 55 тис. полонених. Побачивши таку масу невільників, міняйло, що сидів на Перекопі, здивовано питав у них, чи залишилися ще люди в Україні[1]. Для порівняння нагадаю, що населення Києва у цей час становило усього близько 20 тис. мешканців.

Частину полонених українців татари продавали в Кафі, Кізлеві чи Карасу-Базарі у рабство за межі Криму. Але більшість після кількох років рабства селилася на півострові і заводила сім'ї. Внаслідок величезного припливу української крові на півострів татари Криму, особливо гірської його частини, втратили монголоїдну зовнішність і в XIX–XX ст. зовні мало відрізнялися від переважної більшості мешканців материкової України. Та й дивна схильність споконвічних степовиків кримських татар до землеробства, на нашу думку, значною мірою пояснюється тривалим господарюванням у Криму тисяч українських хліборобів. Звичайно, певну роль у цьому процесі грало гото-аланське та грецьке населення Кримських гір та узбережжя, але не обійшлося тут і без величезних мас споконвічних землеробів-українців, полонених татарами на материковій Україні.

Щодо російського етнічного компонента, то історичні джерела та російські етнографи переконливо свідчать, що росіяни почали відігравати якусь суттєву роль в освоєнні півострова лише після завоювання Криму Катериною II у 1783 р.

Отже, російський письменник О.Солженіцин (1990) дуже помилявся, твердячи, що в Криму «сроду старой Украины не было», а тому українці не мають жодного історичного права на Крим. Українці не тільки з'явилися на півострові задовго до росіян, але й суттєво вплинули на етногенез кримськотатарського народу та соціально–економічний розвиток Криму модерного часу. Одним з несподіваних наслідків складних відносин України з Кримським ханством було кровне споріднення кримськотатарського народу з українським.

Підбиваючи підсумок, зазначимо головні етапи колонізації Надчорномор'я українцями: 1. Анти VI ст.; 2. Експансія склавинів Волині та Прикарпаття VI–IX ст. Дністром та Прутом на Дунай та Балкани; 3. Руська колонізація Нижнього Дніпра у XI–XV; 4. Козацька колонізація степів XVI–XVIII ст.; 5. Вплив української етнічної складової на соціально-економічний розвиток Кримського ханства у XVI- XVIII ст.; 6. Глибоке господарське освоєння Надчорномор'я та Надазов'я українцями у XIX–XX ст.

---

1 *Яворницький Д.* Історія запорозьких козаків / Д.Яворницький. – Т.1. – Львів, 1990.– С. 246, 247.

Боронячи свою землю від войовничих номадів, давні українці протягом усього середньовіччя та модерних часів були своєрідним щитом, яким Європа захищалася від степової агресії. Боротьба зі Степом потребувала величезних жертв, підривала сили українського народу і врешті-решт коштувала йому втрати державності у XIII–XIV ст. У цей же час віддалені від войовничих степовиків сусіди (Литва, Польща, Угорщина, Росія) зміцніли і поділили знесилену боротьбою зі Степом Україну між собою. Тобто драматизм української історії значною мірою пояснюється її невдалою геополітичною позицією на степовому порубіжжі. Як співається у народній пісні про Україну: «Горе тій чайці, чаєчці небозі, що вивела діток при битій дорозі».

Підкреслимо, що важливу роль у формуванні української нації грали колонізаційні потоки з її батьківщини в Північно-Західній Україні у південно-східному напрямку. Тут постійно точилася боротьба українських колоністів з войовничими степовиками. З послабленням натиску кочовиків землероби з Волині, Прикарпаття та Полісся знову заселяли степ. Починалося чергове українське відродження, якими така багата наша історія. Показово, що і в новітні часи південь та схід України залишалися теренами нищення українства, а північний захід – невичерпним джерелом його відродження.

Жорстке протистояння агресивному Степу загострилося тисячу років тому, коли Київська Русь вела в степах Надчорномор'я вперту і криваву боротьбу проти печенігів, половців, монголів, татар. Згадаймо загибель київського князя Святослава 972 р. у бою з печенігами на порогах, драматичні події, описані у «Слові о полку Ігоревім», трагічне для очолюваних Мстиславом Київським та Данилом Галицьким руських дружин побоїще з монголами на річці Калці у Приазов'ї 1223 р., численні руські поселення X–XV ст., досліджені археологами по Нижньому Дніпру від м. Дніпра до Херсона, які підтримували тісні зв'язки з княжим Києвом, доки не були зметені новою навалою татар Менглі Гирея наприкінці XV ст.

Козацька колонізація півдня України

Коли стародавній Київ втратив права на ці драматичні сторінки своєї історії? Чи не в часи козацькі, коли жменя українських лицарів стала на нерівний бій зі страшними хижаками степів – татарами та турками. У XV–XVIII ст. татари мало не щороку спустошували велетенські простори Східної Європи, палили Київ, Переяслав, Чернігів, Галич, Тулу, Москву, міста Польщі, Литви. Козаки рясно окропили

степи своєю кров'ю, захищаючи не тільки Україну, а й Польщу, Росію, Литву.

В описі запорозьких володінь на Донеччині під 1764 р. читаємо, що їх кордон проходив могилами Трьох братів, Громовій, Аслановій, через Гришину балку. «...Називаються Три брати могилки тому, що при них давніми часами три брати від нападу татарського відбивалися, з яких одного убито, а двох живцем взято». Могила «Громовою називається, що козака на ній грім вбив з конем». Асланова могила так зветься, «що на ній козака Стеблевського куреня Аслана давніх часів татарами вбито». Гришина балка названа так тому, що там «козак куреня Дінського Гришу, давніми часами татарами постріляний»[1]. Саме про ці землі демократ О.Солженіцин пише, що тут «сроду старой Украины не было».

Отаке-то, Зіновію,
Олексіїв друже!
Ти все оддав приятелям,
А їм і байдуже.
Кажуть, бачиш, що все-то те
Таки й було наше,
Що вони тілько наймали
Татарам на пашу
Та полякам... Може, й справді!
Нехай і так буде!
Так сміються ж з України
Стороннії люди!

Т.Шевченко. Великий Льох

Коли і як зникла із запорозьких степів «стара Україна», за О. Солженіциним, а на її місці з'явилася «нова Росія» за В.Путіним? Цей розділ є спробою якоюсь мірою відповісти на це питання.

Спочатку кілька слів про загальну соціально-економічну ситуацію в Україні XVI–XVIII ст. На початку цього періоду через страшну татарську небезпеку з півдня українська людність концентрується на Поліссі, Волині та в Галичині. Розвиток промисловості, ринкових відносин, зростання міст у Європі привели до підвищення попиту на хліб. Стимулом цих процесів стали величезні надходження срібла та золота з нових колоній в Америці. Ціни на дорогоцінні метали у XVI–XVII ст. в Європі впали у 2–3 рази. Величезні кошти були спрямовані на роз-

1 *Скальковский А.* История Новой Сечи. / А.Скальковский. – Ч. III. – Одесса, 1986. – С. 312.

виток Європи, що призвело до небувалого економічного зростання та демографічного вибуху. Континент потребував продуктів харчування, які можна було відшукати лише на сході. Адже Європа з трьох боків оточена морями. Почалася масова колонізація родючих українських чорноземів. Враховуючи татарську небезпеку, вона набула воєнного характеру і відбулася у формі козаччини. Таким чином, остання цивілізаційно пов'язана з Європою, є конкретним українським проявом загальноєвропейської соціально-економічної ситуації.

Усе це стимулювало повторну колонізацію українським населенням лісостепової, а потім і степової смуг з їх родючими чорноземами. Просуванню українських колоністів на південь сприяло остаточне формування запорозького козацтва – своєрідного християнського лицарського ордену, що з XVI ст. захищав від татар та турків не лише Україну, а й Польщу, Литву та Московію. Відгородившись від агресивного Степу цим своєрідним щитом, колоністи з півночі починають налагоджувати товарне виробництво зерна на вільних родючих чорноземах України. Надійним показником розвитку ринкової економіки стала оптова торгівля, яка в XVII–XVIII ст. досягла значного розвитку на землях України у формі чумакування. Через постійну небезпеку з боку войовничих степовиків незалежний землеробський стан набув специфічної збройної форми – козаччини.

Справжньою лабораторією козацької демократії у Східній Європі була Запорозька Січ, безпосередні попередники якої (давньоруські бродники та берладники) жили в пониззях Дніпра та Дністра ще в XII ст. Козацька республіка за дніпровськими порогами відіграла провідну роль у становленні запорозького та городового козацтва України, вільного козацького землеробського стану взагалі, а також донського, дунайського, чорноморського, кубанського козацтв. Демократичний військовий устрій Січі у другій половині XVII ст. поширився на Україну у формі військово-територіального поділу на сотні і полки та козацького самоврядування. Гетьмани, полковники, сотники до втручання польського та російського урядів обиралися на козацьких радах відповідних територій. На час виконання своїх обов'язків виборна старшина отримувала так звані рангові маєтності, якими могла користуватися лише до переобрання на посаді. За своїм демократичним устроєм Україна випереджала не тільки Москву, але й більшість країн Європи.

Запорозькі землі на Правобережжі охоплювали території від річки Тясмин на півночі до гирла Дніпра та Бугу на півдні. Західним кордоном були річки Буг та Синюха (Див.: Рис. 1). Північною межею

на Лівобережжі була річка Орель, а південною – Конка. Далі на схід запорозькі землі тяглися аж до Нижнього Дону, виходячи в районі Бердянської коси та гирла Кальміусу до Азовського моря[1].

Усі ці території були закріплені за Запорозьким військом спеціальним указом польського короля Стефана Баторія 1576 р. Пізніше право запорожців на свої угіддя підтверджували інші польські королі, Богдан Хмельницький, монархи Росії – Олексій Михайлович, Петро I, Анна Іоанівна, Єлизавета Петрівна і навіть Катерина II [2].

Рис. 1. Землі Війська Запорозького на середину XVIII ст.

Від козацької волі до Новоросії

Але ринкова економіка і демократія несумісні з тоталітаризмом, як ми знаємо з власного досвіду. Централізованій державі земля потрібна для отримання з неї коштів через оподаткування залежного землеробського населення. Кошти йдуть для фінансування державних програм та утримання найбільш привілейованої верстви централізованої влади – бюрократичного апарату. Держава розплачувалася з цивільними та військовими чиновниками земельними наділами – помістями, якими поміщики володіли, доки служили на певних державних посадах. Закріпачення селян, тобто прикріплення землеробів до землі, – обов'язковий елемент такої централізованої системи

1 *Яворницький Д.* Історія запорозьких козаків. – Т.1. – С. 13–25.
2 *Скальковский А.* История Новой Сечи. – Ч. III. – С. 315–318.

землеволодіння. Адже поміщику потрібна не сама земля, а продукти, які отримують завдяки праці на ній землеробів.

Тому слідом за колонізацією вільними козаками-землеробами родючих ґрунтів лісостепової та степової України сюди почалася експансія спочатку Польської, а потім Російської імперій. Відбувалася вона у формі поширення поміщицького землеволодіння, закріпачення селянства, заміни демократичного козацького самоврядування призначенням посадових осіб центром. Опір козацької старшини був зламаний обіцянками, що ті рангові маєтності, які надавалися їй у тимчасове користування при обранні на посаду, будуть залишені назавжди за новим централізованим адміністративним устроєм. Пізніше старшина вливається до найпривілейованішої верстви будь-якої імперії – бюрократії.

«Весь лад запорозького війська з його широкими демократичними засадами не пасував до корінного ладу Великої Росії», – писав Д.І.Яворницький[1]. Саме тому наприкінці XVIII ст. козацьке землеволодіння і самоврядування в Україні та його оплот – Запорозька козацька республіка – були знищені імперським урядом, а на козацьких землях утворено Новоросійську губернію. Петро I заклав фундамент цього імперського утворення кривавими погромами козацтва, а Катерина II його створила як інструмент остаточного знищення козаччини в Україні.

Це той Первий, що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову сиротину.

Т. Шевченко

Знищення козацтва, що було хребтом українського народу, мало жахливі наслідки, осягнути й усвідомити які ми не змогли і донині. Адже в XVII–XVIII ст. Україну називали в Європі країною козаків, а українців – козацькою нацією. Усі верстви її населення були просякнуті козацьким духом. Ставленик Катерини II на Україні Румянцев бідкався імператриці на старшину, що «при всіх науках і в чужих сторонах обращеніях зісталися козаками і заховали гарячу любов до своєї власної нації й солодкої отчизни»[2].

Спочатку Катерина II вважала «непристойним» перед світом знищити мовну та культурну своєрідність України, а також залишки

1 *Яворницький Д. І.* Історія запорозьких козаків. – Т.1.
2 *Грушевський М.* Ілюстрована історія України / М.Грушевський. – К., 1990. – С. 430.

її державної автономії. Тому, щоб «возвести малоросійський народ на вищу ступінь щастя», 1766 р. був виданий маніфест про скликання депутатів в «Комісію для створення проекту нового уложенія і для ради про способи досягнення загальнонародного благоденствія». Але, як пише Румянцев, «засліплені любов'ю до своєї землиці» малороси виявили «дивовижне свавілля», вимагаючи підтвердження стародавніх прав і вольностей, договірних статей Богдана Хмельницького[1].

У відповідь імператриця займає більш рішучу позицію щодо національної та державної автономії України: «...называть Малую Россию, Лифляндию (Балтію) и Финляндию чужестранными и обходиться с ними на таком же основании есть больше, нежели ошибка, а можно назвать с достоверностию глупостию. Сии провинции, также Смоленскую, надлежит легчайшими способами привести к тому, чтобы они обрусели и перестали бы глядеть, как волки в лесу. К тому приступ весьма легкий, если разумные люди избраны будут начальниками в тех провинциях; когда же в Малороссии гетьмана не будет, то должно стараться, чтобы век и имя гетьманов исчезли, не токмо б персона какая была произведена в оное достоинство»[2].

Русифікація – це перевірений віками, ефективний та дійовий інструмент будівництва «єдиної і неділимої» з моменту її зародження. Згадаймо систему заходів проти української мови, проведену в життя на початку XVIII ст. Петром I, «дабы никакой розни и особого наречия не было». Метою русифікаторської політики була не тільки уніфікація, приведення в однорідний стан всієї території імперії для зручності керівництва нею з центру. Знищення своєрідності національних окраїн – це гарантія проти повернення ними незалежності, а отже, гарантія цілісності імперії. Адже в очах світової громадськості спроба звільнитися від імперського іга народу зі своєрідною культурою, мовою, історією – це справедлива національно-визвольна боротьба, а відокремлення частини від однорідної в культурному, національному та економічному сенсі країни – злочинний сепаратизм.

Катерина II вирішує не церемонитися з українцями, бо вважає їх такими самими росіянами, як і великоросів, що відокремилися через недбалість київських князів. До того ж, відпала необхідність у Запорозькому війську, за допомогою якого військова могутність Кримського ханства на той час була підірвана. 1764 р. скасували за-

1 *Ефименко А. А.* История украинского народа / А.А.Ефименко. – К., 1990. – С.324, 325.

2 *Соловьев М. С.* История России с древнейших времен / М.С.Соловьев. – Кн. XIII. – Т. 26. – М., 1965. – С. 340.

лишки української державності – гетьманство. В урядових колах визрівав план приєднання до Російської держави чорноморських степів, Балкан і самого Константинополя. Однак цьому заважала Запорозька козацька республіка, що володіла великими земельними угіддями в Надчорномор'ї і була розсадником козацької вольності в Україні.

Наступ на запорозькі землі царат починає з середини XVIII ст. У 1746 р. була відрізана їх східна частина по річку Кальміус на користь донських козаків. Останні перебували під надійним контролем царського уряду ще з часів Івана Грозного. У 1730-х рр. на запорозьких землях по річці Орель збудували так звану Українську лінію – систему укріплень проти татар. Нові поселення по лінії зайняли переселенці з України, Росії та Сербії. У 1751–1752 рр. збудовано фортецю святої Єлизавети (нині – Кропивницький), що стала центром так званої *Нової Сербії*. Запорозькі землі від Дніпра і Тясмина до Синюхи на заході уряд віддав переселенцям сербам, угорцям, болгарам, молдаванам, росіянам-розкольникам, українцям зі Слобідської України. Їхні воєнізовані поселення були покликані протистояти споконвічним господарям цих земель – запорожцям. Друга частина цих переселенців зайняла північно-східну частину запорозьких угідь навколо фортеці Бахмут – так звана *Слов'яносербія*[1].

Так, північна частина запорозьких володінь від притоки Бугу, річки Синюхи, до Сіверського Дінця була заселена воєнізованими переселенцями, які продовжували захоплювати запорозькі землі. Січ відчула себе «убраною в мішок», який урядові залишилося лише зав'язати. Численні делегації козаків до Петербурга не добилися бажаного. Насильницьке захоплення земель переселенцями змусило запорожців у 1763 р. прийняти рішення силою не допускати загарбників на свої угіддя. Петербург розцінив це як бунт і 1764 р. ухвалив рішення про заснування Новоросійської губернії. До неї ввійшли Новосербія, Слов'яносербія та Українська лінія, тобто нові воєнізовані поселення на запорозьких землях від річки Синюхи до Сіверського Дінця. Ще більше інтенсифікувався наступ на запорозькі володіння з призначенням першого губернатора Новоросії Румянцева. Запорозьких вольностей для уряду ніби не існувало. Посередині запорозьких земель розпочали будувати нову Дніпровську лінію укріплень.

У 1774 р. у козаків з'явилася надія зупинити загарбання своїх земель і врятувати Січ. Генерал-губернатором Новоросії призначили Григорія Потьомкіна, який ще за кілька років до цього вступив про-

1 *Яворницький Д.* Історія запорозьких козаків. – Т.1. – С. 21, 22.

стим козаком до Кущівського куреня під іменем Грицька Нечоси, обмінювався з кошовим Петром Калнишевським люб'язними листами, в яких слав уклін «товариству і всім сіромахам».

Ці люб'язності аж ніяк не завадили Потьомкіну водночас розробити докладний план знищення Січі. Не допомогло запорожцям і те, що вони «оказали отличные опыты мужества и храбрости» в російсько-турецькій війні 1768–1774 рр. Російські вельможі були настільки вражені подвигами козаків у цій війні, що масово почали записуватись у січові курені. Крім генерал-губернатора Новоросії до Січі записалися Кутузов, вчений зі світовим ім'ям Ейлер, багато генералів царської армії[1]. Усе це не врятувало Січ від розгрому.

Новоросія, як інструмент загарбання Надчорномор'я

Як зазначалося, Новоросійська губернія була заснована як інструмент загарбання Москвою земель Війська Запорозького у 1764 р. Остаточно поглинути Надчорномор'я вона могла лише за умов знищення Запорозької Січі, а надалі і Кримського ханства.

У липні 1775 р. генерал сербського походження Текеля вивів 100-тисячне російське військо з-під стін столиці Новосербії м. Єлисаветграда і захопив та зруйнував Запорозьку Січ[2].

Після віроломного захоплення Січі військами Текелі усі укріплення та будівлі зруйновано зі «знищенням самого імені запорозьких козаків», як проголошено у царському маніфесті. Жорстоко і безглуздо покарали саме ту козацьку старшину, яка, щоб запобігти кровопролиттю, намовила козаків здатися російським військам без бою. Кошовий отаман Петро Калнишевський чверть століття просидів у кам'яному мішку на Соловках, де і помер сліпим і немічним у 1803 р. В ув'язненні у сибірських монастирях скінчили своє життя військовий суддя Павло Головатий та писар Глоба. У тюрмах та казематах загинуло багато іншої військової старшини.

Цікава мотивація Катериною II руйнування Січі. Запорожці нібито, ухиляючись від господарського життя, утримують свої степи у дикому стані. У той же час вони винні в тому, що на їхніх землях поселилося понад 50 тисяч переселенців з України, що займаються землеробством. «Заводя собственное хлебопашество, расторгали они

1 Там само. – С. 152.

2 *Скальковский А.* История Новой Сечи. – Ч. III. – С. 173–196.

тем самым зависимость от Престола Нашего», бо могли прогодуватися за власний рахунок, не потребуючи урядових поставок харчів. Запорозькі козаки «в самом бытие своем не имели никакого законного начала, следовательно же и собственности никакой в землях, а были единственно терпимы», – писала Катерина II в указі про зруйнування Січі від 3 серпня 1775 р.[1]

Якщо запорожці не мали права на землі, политі власною кров'ю, то які права мали на них російські вельможі? Наділи від 1,5 до 20 тис. десятин уряд роздавав усім бажаючим дворянам. По 100 тис. десятин найкращих запорозьких земель отримали князі Вяземський та Прозоровський. Генерал-губернатор Новоросії Потьомкін набрав землі скільки захотів. Одразу ж після цього 1783 р. відбулося закріпачення селян та козаків на колишніх вільних землях запорозьких. На землі, що залишилися після роздачі російським поміщикам, закликали іноземних колоністів, яким надали великі привілеї порівняно з переселенцями з України. Згадаймо у Т.Шевченка: «...і на Січі мудрий німець картопельку садить».

Руйнування Січі було необхідною умовою існування Новоросійської губернії, оскільки до її складу перейшла більша частина земель Війська Запорозького. Якщо Запорозькі землі Правобережжя увійшли до складу Новоросії, то Лівобережжя успадкувала Азовська губернія. Генерал-губернатор Новоросії Потьомкін сповіщав до Петербурга, що багато запорожців оженилося і на правах простих поселян осіло в Новоросії. Від цариці приховали тільки той факт, що, зачувши, що «лоби будуть голити в москалі», більшість козаків втекла із оточеної царськими військами Січі на човнах у володіння Туреччини. За офіційними, заниженими даними, втікачів було 10 тис., за неофіційними – втекло більше половини запорожців (понад 40 тис. чоловік)[2].

Ідеологи «незалежної» республіки Новоросії підкреслювали значний розвиток вільного землеволодіння у Новоросійській губернії. І це правда. Бо знищити козацьке землеволодіння одразу Катерина II та Олександр I не наважилися. Певні свободи були необхідні, щоб привабити на неосвоєні простори степів нових переселенців, дати змогу їм закріпитися і розвинути економіку краю. Але протягом усієї історії Новоросійської губернії чітко простежується послідовне обмеження свобод її населення з боку влади, як це мало місце у всіх національних окраїнах імперії. Тому певні свободи землеробського населення

1 *Соловьев М.* История России с древнейших времен. – Кн. XIII. – Т.26. – С. 340.
2 *Грушевський М. С.* Ілюстрована історія України. – С. 465.

губернії – це залишки того вільного козацького землеволодіння, для знищення якого і на його ж землях, власне, й була створена Новоросія.

Великий військовий та економічний потенціал українського козацтва, його волелюбний дух було використано царатом для завоювання та освоєння безмежних степових просторів Надчорномор'я, Надазов'я, Кубані, Північного Кавказу. Козацтво зробило свою справу, а тоді було знищено духовно, культурно, мовно, а значною мірою і фізично. Вільні козаки були перетворені у залежне тяглове населення Новоросійської губернії – новоросів.

«Чего можно было ожидать народу, так отличного от русских, дышавшему вольностью и лихим казачеством, хотевшему жить своею жизнью. Ему угрожала утрата национальности, большее или меньшее уравнение прав с собственным народом русского самодержавца», – писав про Україну XVIII ст. М.Гоголь[1]. Недоброї слави зажила в народній пам'яті загарбниця українського степу, фундаторка колоніальної провінції Новоросії на землях запорозького козацтва імператриця Катерина II.

Катерина, вража баба!
Що ти наробила.
Степ широкий, світ веселий
Та й занапастила.

Народна пісня

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що Новоросійська губернія постала на загарбаних Російською імперією землях війська Запорізького, внаслідок підступного нищення українського козацтва, як інструмент імперської окупації колонізованих на той час українцями степів. У перший період свого існування (1764–1783 рр.) вона охоплювала північну частину запорозьких земель – Новосербію, Слов'яносербію та Українську лінію по р. Орель. Після ліквідації Запорозької Січі (1775 р.) та Кримського ханства (1783 р.) їхні землі були включені до Новоросійської губернії.

Скасовану в 1783 р. Новоросію відродили у 1796 р. у значно ширших межах, включивши в неї увесь південь України від Нижнього Дністра на заході до Сіверського Дінця на сході, а також Крим та землі сучасної Росії у гирлі Дону та на півночі Кубані (Див.: Рис. 2). Столицею поновленої Новоросійської губернії зробили Катеринослав, тимчасово перейменувавши його у Новоросійськ. У 1802 р. Новоросійська

1 *Гоголь Н. В.* Размышления Мазепы / Н.В.Гоголь // Полное собрание сочинений. – М.: Изд-во АН СССР, 1952. – С.83, 84.

губернія була остаточно скасована і поділена на три окремі губернії – Херсонську, Катеринославську, Таврійську.

Сама назва Новоросія є даниною тогочасній колоніальній моді. Численні імперії XVII–XVIII ст. називали свої нові колонії Нова Англія, Нова Каледонія, Нова Зеландія, Нова Сербія. На загарбаних землях з'являються міста Нью-Йорк, Нью-Орлеан, Нью-Амстердам, Новоросійськ, Новочеркаськ, Новосибірськ тощо. Однак уся ця колоніальна топонімія аж ніяк не свідчила про народження нових етносів (у нашому випадку міфічних новоросів). Адже на загарбаних Росією землях історичної України та Кримського ханства продовжували мешкати корінні жителі цих територій – українці та кримські татари.

Рис. 2. Новоросійська губернія (1800 р.)

Провідна роль українців в освоєнні Надчорномор'я

Характерною рисою імперського проекту «Новоросія» з моменту його народження були масові переселення людей на нові землі. Їх метою було господарське освоєння степових просторів Причорномор'я та Приазов'я для того, щоб вони стали органічною і невід'ємною частиною Російської імперії. Здійснювалося це переважно за рахунок домінуючого в цьому регіоні українського населення. Численні Новоукраїнки, Полтавки, Чернігівки, Покровки (від січової церкви Покрови) у степовій смузі виникли внаслідок масових переселень українців з півночі.

Щоб упередити національно-визвольні тенденції серед новоселів, вживалися спеціальні заходи для знищення, нівелювання української національної специфіки серед населення степів. Саме для цього сюди переселяли сербів, болгар, німців, греків, росіян та інші народи, а найактивнішу частину українців-козаків відправляли за межі регіону (наприклад, на Кавказ, завоювання якого розпочалося саме в цей час). Не випадково переселенці із закордону користуватися особливими пільгами (грошова допомога, найкращі землі, звільнення від податків та військової служби), яких не мало місцеве українське населення.

Сучасна наука однозначно стверджує, що «вирішальну роль у заселенні Північного Надчорномор'я відіграв український народ»[1]. Українці завжди становили більшість населення Новоросійської губернії. Тому імперський уряд послідовно провадив щодо них політику етноциду. За офіційною статистикою, з часу руйнування Січі і до 1917 р. українці становили від 70 до 85% мешканців Новоросії, що колись займала території сучасних Кіровоградської, Одеської, Миколаївської, Херсонської, Дніпропетровської та Запорозької областей, в той час як росіяни лише 5% населення[2].

З приєднанням України до Російської імперії почалися масові планомірні переселення українців до Росії, а росіян в Україну. Згадаймо, як гоголівський герой Чичиков скуповував мертві душі для переселення до Херсонської губернії.

У 1787 р. 25 тис. українців було переселено на схід, однак залучити стільки ж росіян у Новоросію не вдалося. Тому спеціальним царським маніфестом Катерина II закликала колоністів з Європи. Такі примусові переселення українців на схід стали традиційними. Так, у 1896–1914 рр. до Сибіру централізовано переселено 1690 тис. українців[3].

Переконливі дані про етнографічний склад населення півдня України за останні 250 років навів історик з Одеси Олег Ґава[4]. За результатами першої ревізії (перепису) населення Російської імперії,

1 *Наулко И. В.* Развитие межэтнических связей на Украине / И.В.Наулко. – К., 1975. – С. 20.

2 *Загоруйко В. Г.* По страницам истории Одессы и Одессщины / В.Г.Загоруйко. – Одесса, 1957. – С. 6.

3 *Буткевич В.* Право України на Крим / В.Буткевич // Літературна Україна. – 1991. – 28 листопада.

4 *Ґава О.* Історія «Новоросії» та її етнічний склад у XIX ст. / Олег Ґава // Історична правда. – 2014. – 7 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/05/7/142762/.

85% мешканців Новоросії складали українці. Протягом XIX ст. Петербург здійснював цілеспрямоване переселення в українські степи росіян, молдаван, сербів, болгар, німців. В деяких регіонах частка українців зменшилася, але аж до 1917 р. ніколи не падала нижче 70%. Московський дослідник Володимир Кабузан стверджує, що на середину XIX ст. українці складали 73,5% населення Херсонської та Катеринославської губерній. За переписом 1897 р., найпоширенішою мовою Таврійської губернії, до якої входив Крим, була українська. Нею спілкувалося 42% населення, тоді як російською – менше 30%[1].

З руйнуванням Січі та створенням на її землях Новоросійської губернії Петербург постійно розширював кордони останньої за рахунок нових загарбаних територій, зокрема Криму, значну частину населення якого вже з XVII ст. складали українці. Вже зазначалося, що українці брали активну участь в освоєнні Кримського півострова ще у пізньому середньовіччі в часи Кримського ханства, задовго до появи тут росіян. Російський етнічний елемент, на думку російських етнологів, з'явився на півострові лише після його завоювання у 1783 р. Катериною II і включення до Новоросійської губернії.

Доля українського козацтва після руйнування Січі та заснування Новоросії

Як зазначалося, після руйнування Запорозької Січі військами генерала Текелі від 10 до 40 тис. козаків втекли на землі Османської імперії. Спочатку запорожці зупинилися на землях Очаківської орди, на Тілігульському та Хаджибейському лиманах. Було засновано велике козацьке поселення на Пересипу, де 1794 р. побудовано фортецю Одеса. 1776 р. тут налічувалося близько 7 тис. козаків. У 1778 р. козаків прийняли у турецьке підданство. Вмовляння запорожців з боку царського уряду повернутися назад не дали результатів, і Росія наполягла, щоб Туреччина забрала козаків подалі від кордону. Так запорожці опинилися в гирлі Дунаю, де виникла Задунайська Січ.

Після зруйнування Запорозької Січі українське козацтво розпалося на три основні гілки. Втікачі за Дунай утворили задунайське козацтво, запорожці, що залишилися на колишніх січових землях, увійшли до Чорноморського козачого війська. На північних землях України жили нащадки городового козацтва. Розглянемо драматичну долю кожної із цих груп українських козаків.

---

1 *Кабузан В. М.* Заселение Новороссии в конце XVIII – пер. пол. XIX в. (1719–1858 гг.) / В.М.Кабузан. – М.: Наука, 1976. – С. 248.

Чорноморці

Російський уряд невдовзі зрозумів свою помилку, втративши запорозьке військо, яке до того ж перейшло на бік супротивника Росії – турецького султана. Закріпачення людності колишніх запорозьких земель стимулювало втечу невдоволеного населення за Дунай.

«За Буджацькими степами їдуть наші з бунчуками, а я з плугом та з сохою понад нивою сухою», – співали в ті часи в Україні.

У 1788 р. Катерина II намагалася повернути втікачів, пообіцявши їм амністію. Але оскільки царський маніфест залишився за Дунаєм без будь-якої відповіді, розпочалася робота щодо створення запорозькою війська, вірного цариці. Ще 1784 р., готуючись до нової російсько-турецької війни, Потьомкін доручив колишньому писарю Війська Запорозького Антону Головатому та старшинам Білому, Чепізі, Легкоступу збирати у Бериславі запорожців, що згодилися б служити у козацькому війську. Коли зібралося більш як 12 тис. чоловік, стали кошем на Кінбурзькій косі проти Очакова, в колишній Прогноївській паланці Січі. Це військо, що звалося Вірне Військо Запорозьке, 1787 р. обрало Сидора Білого кошовим, а Антона Головатою військовим писарем. Незважаючи на те, що козакам дозволялося женитися, майже всі січові порядки були збережені. Як і в давнину, старшина обиралася, кіш ділився на курені з традиційними назвами. Ревно зберігали не тільки історичні традиції, а й мову. Військо мало свої клейноди: корогви, булаву отамана, перначі курінних. На військовій печатці було зображено запорозький герб – піший козак з прапором, мушкетом та шаблею.

Козаки мали свої чайки та галери, які дуже допомогли слабкому на той час російському флоту у війні з Туреччиною 1787–1791 рр. Так, у бою з флотом Гасан-Паші запорожці виявили надзвичайну мужність і звитягу. Незважаючи на нищівний вогонь, чайки оточували турецькі галери, козаки брали їх на абордаж і билися з турецькими екіпажами як леви. Турецький флот було розбито вщент, але запорожці теж втратили чимало вбитими та пораненими, в тому числі і кошового Сидора Білого. На його місце обрали Чепігу.

Підступи до Очакова захищала фортеця острова Березань, де турки встановили потужну артилерію і залишили численні залоги. Генерал-губернатор Новоросії, головнокомандувач російських військ Потьомкін наказав козакам штурмувати острів. «Предприятие сие пред лицем всей армии произведено в действие с совершенным успехом». Підійти до острова на чайках можна було тільки проти берегових

батарей турків. Козаки мужньо витримали їхній нищівний вогонь, штурмом захопили узбережжя з артилерією, але були зупинені на підступах до фортеці картеччю. Тоді запорожці розвернули захоплені гармати берегової артилерії турків і з їхньою допомогою успішно штурмували кріпосні укріплення.

Падіння Березані відкрило доступ флоту до Очакова, який і було взято через місяць російськими військами разом із запорожцями. Козацьке військо брало безпосередню участь у штурмі Ізмаїла та Акермана[1].

1788 р. кіннота кошового Чепіги знищила продовольчі запаси турків під фортецею Хаджибей. А 13 вересня 1789 р. три кінних та три піших полки козаків під проводом Чепіги та Головатого разом із корпусом Дерібаса «взяли штурмом замок Енидуя в Хаджибее и дали начало нынешней Одессе, ибо когда там устроена была в 1793 г. крепость, они поселились первые особою слободкою или предместьем на Пересыпи»[2].

Це було не перше поселення запорожців на Пересипу. Традиція риболвлі серед козаків на чорноморських лиманах дуже давня. У татарські володіння на Ялпухський, Дністровський, Хаджибейський, Тілігульський лимани («до лями на рибалку») запорожці ходили з давніх-давен. Як уже згадувалося, втікачі із оточеної царськими військами останньої Січі теж кілька років жили на Пересипу. Це місце вже давно було освоєне запорожцями, і тому після приєднання цих земель до Росії саме тут виникло поселення запорозьких козаків, що були, як вважав А.Скальковський, першими мешканцями столиці Новоросії – міста Одеси.

Заслуги козаків у війні з турками були відзначені наданням їм для поселення земель між Бугом та Дністром, а також Кінбурзького, Таманського та Керченського півостровів, що були приєднані до Росії за Ясським миром 1791 р. Запорожці, що з цього часу звуться Чорноморським військом, почали освоювати відвойовані у турків і татар землі, розділивши їх на Подністровську, Березанську, Кінбурзьку і Таманську паланки. Але нові землі сподобалися російським вельможам, і після смерті Потьомкіна чорноморців переселяють на Таманський півострів.

Кубанські землі між Азовським морем та річкою Кубанню були в цей час дикі та пустинні. Перші роки чорноморці дуже бідували на

1 *Скальковский А.* История Новой Сечи. – Ч. III. – С. 208, 209.
2 Там само. – С. 210.

новому місці. Але старий запорозький устрій, козацьке самоврядування дали змогу з часом подолати труднощі. На Кубані заснували новий кіш, який назвали Катеринодаром. Кожен із 40 куренів займав окреме селище, що носило традиційну назву одного із запорозьких куренів. Щороку обирали курінного отамана. Усі землі війська, як і в Запорожжі, були поділені на п'ять паланок, які мали свою виборну старшину – полковника, писаря, осавула. Військові клейноди запорожців було передано на Кубань, і зберігалися вони в Катеринодарі в кошовій церкві Покрови, що була збудована на взірець храму Покрови останньої Запорозької Січі. Чорноморці довго зберігали українську мову, культуру, історичні традиції Запорожжя. Цікаво, що половину тиражу «Історії Нової Січі» А.Скальковського 1842 р. купили козаки Чорноморського війська, бо вважали себе прямими нащадками запорожців[1].

Спочатку на Кубань переселилося близько 20 тис. козаків та членів їх сімей. Великі втрати від постійної війни із закубанськими горцями, походів у Персію і навіть у Польщу вимагали поповнення війська людьми. На Кубань переселили козаків з Катеринославщини та Херсонщини, що осіли там після зруйнування Січі. З 1808 по 1820 р. уряд організував переселення сюди ще 50 тис. козаків з сім'ями з Чернігівщини та Полтавщини[2].

Вся історія Чорноморського війська на Кубані (1792–1842) – це історія наступу уряду на запорозькі порядки. Після смерті Антона Головатого у 1797 р. чорноморці вже не мали виборного кошового. За спробу повернути собі старі запорозькі порядки Павло I позбавив кубанців звання «вірних», кошового почали призначати у Петербурзі, а військо розділили на 20 полків, підпорядкувавши його адміністрації Таврійської губернії. Але основна клітина козацькою війська – курінь – залишилася незмінною. Так, 1841 р. з 59 поселень на Кубані 49 носили традиційні назви запорозьких куренів[3].

1842 р. рештки козацького самоврядування було скасовано і приведено у відповідність із загальноросійським устроєм. Курінь замінили станицею. 1860 р. частину чорноморців переселили південніше та об'єднали з лінійними козаками, серед яких крім росіян було багато козаків з Чернігівщини та Полтавщини, переселених на Кавказ у 1832–1834 рр. Це військо отримало назву Кубанського.

1 *Скальковский А.* История Новой Сечи. – Ч. I. – С. VIII.
2 *Ефименко А.* История украинского народа. – С. 372–373.
3 *Скальковский А.* История Новой Сечи. – Ч. III. – С. 218.

Задунайці

Як і чорноморське козацтво, Задунайська Січ проіснувала близько 50 років. 1778 р. втікачі із Запорозької Січі, що жили на Пересипу, були прийняті у турецьке підданство і під тиском Росії остаточно переселилися за Дунай. Проте тут вони довго не втрималися, бо найкращі місця у гирлі Дунаю виявилися зайнятими донськими козаками-розкольниками (некрасівцями), що втекли з Росії ще за Петра І. У 1785–1788 рр. запорожці переходять на службу австрійському уряду і селяться в Банатії (гирло Тиси). Але досить швидко козаки знову повернулися у турецьке підданство на Нижній Дунай. Через конфлікти з некрасівцями за угіддя запорожці кілька разів змінювали місце розташування Січі. Лише у 1815 р. некрасівці були переможені і переселились у Малу Азію, а в Дунавці була заснована Січ, що проіснувала до 1828 р.[1].

Дунайська Січ зовнішньо нагадувала Дніпровську, оточена була неглибоким ровом та валом. За укріпленнями розташувалася церква Покрови, 38 куренів з традиційними запорозькими назвами, де жили неодружені козаки. У передмісті мешкали козаки з сім'ями та звичайні переселенці з України – райя. Діяло традиційне козацьке самоврядування. Посади кошового, осавула, судді, писаря, курінних були виборними. Ревно берегли запорозькі традиції та українську мову. Кошовий, якщо навіть розумів по-турецькому, повинен був спілкуватися з турками тільки через перекладача (драгомана).

Взагалі, за Дунаєм козакам жилося непогано. Турки не втручались у козацьке самоврядування. Султан надав кошовому права однакові з володарем Молдавії. Кожен курінь отримував від уряду платню близько 170 крб на рік, а також харчі. Завдяки цим привілеям задунайське козацтво було досить численне – близько 40 тис. чоловік.

Гирло Дунаю має чудові рибальські угіддя. Тому ця галузь стала основною у козацькому господарстві. Вдосталь було і землі для хліборобства. У плавнях водилося багато звіра та птиці. Рибу, хліб, м'ясо продавали у Галаці та Браїлові. Добрі умови життя спричинили масову втечу українського кріпацтва за Дунай. З'являються українські поселення у Вилкові, Катерлезі, Іванчі, Горгові, Беш-Тепе, на острові Леті та в інших місцях.

Разом з тим, через наплив кріпаків, Січ втрачала свої бойові якості. Як тоді казати, «з кріпака не буде доброго козака». Вреш-

1 *Аркас М.* Історія України-Русі з малюнками / М.Аркас. – К., 1990. – С. 361–363.

ті-решт переселенці з України захопили владу в Січі і всупереч волі досвідчених козаків обрали отаманом амбіційного Йосипа Гладкого. Незважаючи на думку більшості козаків, він вирішив відгукнутися на черговий заклик царя прийняти російське підданство. Відправивши подалі з Січі 2 тис. незадоволених козаків, він із загоном у 500 чоловік 1828 р. став підданим російського царя в Ізмаїлі[1].

Ця подія мала жахливі наслідки для українського населення гирла Дунаю. Січ була знищена. Багатьох козаків і поселян разом із сім'ями турки вирізали або заслали на каторжні роботи. Ті, хто врятувався, розселилися по всій Добруджі.

Гладкого цар нагородив званням полковника. На чолі своїх козаків він брав активну участь у війні російського війська з турками за гирло Дунаю у 1828–1830 рр. Після її закінчення його козаки разом з іншими мешканцями Задунайської Січі, що до них приєдналися на заклик Гладкого, хотіли оселитися серед нащадків запорожців на Кубані. Але Гладкий, розуміючи, що там він втратить владу над козаками, умовив уряд надати йому землі па північному узбережжі Азовського моря. 1830 р. козаки Гладкого розселилися на колишніх землях Кальміуської паланки Запорозького війська між річкою Кальміус та Бердянською косою. Опинившись далеко від кордону, вони не могли жити за козацькими звичаями. Дехто повернувся за Дунай. Але більшість осіла на цій землі і змішалася з переселенцями з Чернігівщини. Азовське військо несло патрульну службу на човнах уздовж кавказьких берегів Чорного моря, перешкоджаючи турецьким контрабандистам постачати зброю войовничим народам Кавказу. 1865 р. Азовське військо було ліквідовано, частину козаків переселено на узбережжя Чорного моря між Анапою та Сухумі, а клейноди передано на Кубань.

Кілька слів слід сказати про так зване Усть-Дунайське, або Буджацьке, козацтво, що походило від задунайського. Росія, сподіваючись ослабити Туреччину та припинити втечу українців за Дунай, неодноразово закликала задунайських козаків повернутися. Невеликі групи козаків, що відгукнулися на заклик 1807 р., були об'єднані в Усть-Дунайське Буджацьке військо. Воно налічувало 500 чоловік і після війни 1806–1812 рр. було скасоване. Частина козаків разом із клейнодами подалася до чорноморців на Кубань, інша – розселилась у Буджацьких степах. У 1828 р., готуючись до війни з Туреччиною, уряд створив Дунайське козацьке військо. До нього увійшли нащадки запорожців, що жили в Буджаку, а також інші втікачі з України. Після

1 *Ефименко А.* История украинского народа. – С. 374–377.

війни, отримавши від уряду буджацькі землі, козаки оселились у восьми станицях навколо Акермана. З 1855 р. Дунайське військо почали звати Новоросійським, а 1868 р. його повністю розпустили[1].

Втікачі з України – черкеси становили значну частину донських козаків. Черкеси заснували столицю донського козацтва Черкаськ (з 1805 р. Новочеркаськ), вплинули на мову та звичаї донців. За переписом 1926 р., українці складали 53% мешканців Ростовської області.

Так імперський уряд розсіяв по степах Новоросійської, Азовської, Таврійської губерній нащадків запорозьких козаків – чорноморське, задунайське, буджацьке, азовське козацтво. Така сама доля спіткала і нащадків городових козаків України.

Городове козацтво

Незважаючи на сильний тиск з боку царату, козацький дух ще довго жив в Україні. Цікаві щодо цього факти наводить О.Я.Єфименко[2].

Нашестя війська Наполеона на Росію збудило надію поляків на відродження Польської держави після її розділів наприкінці XVIII ст. Польська шляхта жертвувала кошти завойовнику, масами втікала до його війська, захоплювала російські обози. Царський уряд боявся, що поляків підтримає українське козацтво. Пообіцявши повернення козацького самоврядування в Україні, влада закликала козаків виступити проти Наполеона. Обіцянка повернути козацькі вольності збурила українців. Результати перевершили всі сподівання. Козацтво сформувало 15 кінних полків на Лівобережжі та 4 на Правобережжі, які поповнювало і забезпечувало власним коштом протягом двох років. Ще більше українців записалося в ополчення.

Українські козаки брали участь у Бородинській битві, охороняли ставку Кутузова. Зазнаючи величезних втрат, вони не дали Наполеону відступати на захід через Україну. Українські козацькі полки, переслідуючи французів, звільняли Білорусію, а потім майже два роки воювали у Польщі. У цих боях загинув кожен третій козак[3]. Але всі ці жертви виявилися марними, бо після перемоги над французами цар не виконав своєї обіцянки і повернув козаків у підневільний стан. Ця несправедливість підсилювалася ще й тим, що на сусідніх землях користувалися відносними свободами донські козаки.

1 *Скальковский А.* История Новой Сечи. – Ч. III. – С. 226–231.
2 *Ефименко А.* История украинского народа. – С. 378–379.
3 *Полонська-Василенко Н.* Історія України / Н.Полонська-Василенко. – Т. 2. – К., 1992.– С. 282.

Вражений силою польського повстання 1830 р., Микола I звернувся до українських козаків за допомогою, знову даючи їм надію на повернення вільних козацьких порядків. І знову, вже котре, козацтво повірило Петербургу. Полтавська та Чернігівська губернії за власний кошт виставили вісім кінних полків по тисячі чоловік кожен. Польське повстання було придушено, а козаки знову обдурені. Більше того, підозру імперських чиновників викликала наполегливість та готовність козацтва йти на жертви заради повернення старих порядків. Після повернення з польського походу два полки найактивніших козаків відправили на Кавказ нібито на війну з черкесами. Тут вони були розселені, але не на Кубані, як їм того бажалося, а на землях терських козаків, серед яких переважали вихідці з Росії. Щоб переселенці могли створити сім'ї, на Чернігівщині та Полтавщині було проведено так званий «дівочий набір», і 500 українських дівчат відправили етапом на Кавказ.

Схожа спроба набору козаків Київщини на Кримську війну мала місце у 1855 р. На початку XX ст. козаки утворювали окрему групу населення Полтавщини та Чернігівщини, що відрізнялося від селянства лише трохи вищою культурою та заможністю.

Своєрідним та останнім проявом української козаччини була селянська визвольна війна під проводом Нестора Махна. Очевидці свідчать, що махновці нерідко носили традиційний козацький одяг, а їхній отаман мріяв поновити Запорозьку козацьку республіку. Неодноразово стверджували, що військові успіхи батька Махна пояснювалися його талантом та винайденою ним оригінальною тактикою рухливої партизанської війни в умовах степу. Однак докладніше знайомство з останньою свідчить, що тактика Нестора Івановича є подальшим розвитком традиційних методів бою українського козацтва в нових історичних умовах. Показовим щодо цього є штурм Кримського півострова восени 1920 р. Сиваш було форсовано бродами в районі Чонгару, якими українське козацтво ходило на Крим, починаючи з XVI ст.

Лев Троцький, який певний час очолював війська більшовиків в Україні, звертався до більшовицьких агітаторів, яких відправляли 1919 р. в Україну: «...не Денікін вимусив нас залишити межі України, а грандіозне повстання, яке підняло проти нас українське селянство. Комуну, продрозверстку, продовольчі загони, комісарів-євреїв зненавидів український селянин до глибини душі своєї. В ньому прокинувся вільний дух запорозького козацтва та гайдамаків, що спав сотні років. Це страшний дух, який кипить, клекоче, як сам грізний Дніпро на своїх порогах, і змушує українців творити чудеса хоробрості... Тільки

безмірна довірливість та поступливість, а також відсутність усвідомлення необхідності постійної міцної спайки всіх членів держави не тільки на час війни – кожного разу нищили всі завоювання українців... Ці побутові особливості характеру українців необхідно пам'ятати кожному агітатору, успіх буде забезпечено. Пам'ятайте також, що так чи інакше, а нам необхідно повернути Україну Росії. Без України нема Росії. Без українського вугілля, заліза, руди, хліба, солі, Чорного моря Росія існувати не може...»[1].

У 30-ті рр. XX ст. більшовицьким етноцидом було зламано традиційний хребет українського етносу – селянство. У кривавих радянських перетвореннях остаточно губляться сліди українського козацтва.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що твердження російських шовіністів О.Солженіцина та В.Путіна, що на запорозьких землях від Сіверського Дінця на сході до Південного Бугу на заході та Азовського узбережжя на півдні «сроду старой Украины не было» така ж нахабна брехня, як і включення ними до Новоросії Харківщини та півночі Донецької та Луганської областей. Ці території ніколи не входили до Новоросійської губернії, на відміну від Криму, півночі Кубані, земель навколо Таганрога, Азова, Ростова. Останні були частиною Новоросії, але Росія чомусь не палає бажанням поновити історичну справедливість і повернути їх волелюбним новоросам.

Щодо згадуваного на початку статті нещирого здивування російського президента фактом передачі Україні радянським урядом у 20-ті рр. XX ст. Харкова, Луганська, Донецька, Херсона, Миколаєва, Одеси, то такої передачі взагалі не було. Адже, як зазначалося, згадані регіони увійшли в склад України ще при утворенні УНР. Пізніше, при становленні УРСР більшовицька влада Москви законодавчо визнала ці області українськими, враховуючи козацьке минуле цих невід'ємних частин історичної України, а головне – національний склад населення. Як зазначалося, за переписами XIX ст. та початку XX ст. українці складали від 70 до 85% населення так званої «Новоросії»[2], яку очільники «русского міра» проголошують «исконно русской землей».

Дивує нахабний цинізм кремлівських правителів, які в усі часи, не гребуючи найбруднішими засобами, зокрема відвертою брехнею, намагаються затягти сусідів у імперське стійло.

---

1 *Романчук О.* Ультиматум. Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою / О.Романчук. – К.: Товариство «Знання» УРСР, 1990. – С.57.

2 *Ґава О.* Історія «Новоросії» та її етнічний склад у XIX ст. / Олег Ґава // Історична правда. – 2014. – 7 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/05/7/142762/.

Розвал більшовицького варіанту Російської імперії (яким по суті був СРСР) спричинив гарячкові пошуки Москвою засобів її оновлення. Нові національні держави, що постали на уламках імперії, пропонується демонтувати на економічні регіони, що мають стати цеглинками для будівництва нової «єдиної і неділимої»[1]. Для здійснення цієї програми імперський центр всіляко підтримує сепаратистські рухи на землях колишніх республік СРСР. Зрозуміло, що дуже перспективними у цьому сенсі є найбільш зрусифіковані регіони країни – Крим, Донбас, Новоросія. Отже, справжні наміри В. Путіна та його прибічників зовсім не відродження «вільної Новоросії», а розчленування України за старим імперським принципом «розділяй і володарюй» з метою відродження тюрми народів, якою завжди була Російська імперія.

1 Надежды России. Соединенные Штаты Евразии // Международная жизнь. – 1992. – № 7.

Розділ 3

Леонід ЗАЛІЗНЯК

Україна серед світових цивілізацій

Леонід Залізняк

УКРАЇНА СЕРЕД СВІТОВИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Захід є Захід, а Схід є Схід,
І їм не зійтися вдвох...
Р. Кіплінг

В умовах драматичного розвалу Радянського Союзу переважна більшість його громадян не помітила ще однієї революції, що мала далекосяжні наслідки. Маємо на увазі принципову зміну розуміння світової історії на пострадянських просторах. На зміну анахронічній історіософії стадіальності, породженій еволюціонізмом XIX ст., прийшло розуміння багатоваріантності людської історії. Якщо комуністичний світ і у XX ст. бачив світову історію у вигляді глобальних, послідовних і неминучих стадій прогресивного розвитку людства, то європейські вчені протягом останнього століття розглядали історичний процес як конкурентну боротьбу між кількома локальними цивілізаціями. І цей момент має пряме відношення до розуміння суті російсько-української війни на сході та півдні України. Зрозуміти глибинне підґрунтя цивілізаційного конфлікту між Європою та Євразією на землях України у 2014 р. допоможе аналіз історії України та Росії з позицій цивілізаційного підходу.

Стадіальна та цивілізаційна концепції світової історії

Стадіальна або формаційна версія історії людства склалась у XIX ст. в умовах панування еволюціонізму в науці. Епохальне відкриття Чарльзом Дарвіном та іншими біологами закономірностей розвитку життя на Землі революційно вплинуло на тогочасне суспільство. Закони і принципи біологічної еволюції від найпростіших одноклітинних організмів до дедалі складніших форм життя почали переносити в інші галузі науки, зокрема в історію.

У поглядах істориків-марксистів еволюціонізм проявився перш за все в баченні історії людства як безперервного, поступового,

прогресивно-стадіального процесу. Іншими словами, марксистська історична концепція декларувала наявність глобальних і послідовних соціально-економічних етапів розвитку людства – історичних стадій, або соціально-економічних формацій: первісно-общинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної, комуністичної. Історія уявлялася як безперервний і прогресивний процес розвитку від простого до складного, що із зрозумілих причин нагадував еволюцію життя на Землі за Ч. Дарвіном. Безальтернативність формаційної концепції світової історії в СРСР пояснюється двома причинами. По-перше, її фундаторами були класики марксизму К. Маркс та Ф. Енгельс. По-друге, концепція декларувала неминучість приходу людства до комунізму як обов'язкової стадії історичного розвитку.

Філософія, яка заперечувала прямолінійно-стадіальний розвиток людства, відстоюючи *багатоваріантність* історичного процесу, зародилася і бурхливо розвивалася з початку XX ст. на Заході. Виявилося, що ріка світової історії не є потужним єдиним потоком, а складається з окремих різноманітних рукавів. Людство постійно продукувало і продукує різноманітні форми історичного буття, які одні дослідники називають культурами, інші цивілізаціями. Існуючи синхронно і паралельно, цивілізації розвиваються власним шляхом, взаємодіють і конкурують між собою.

Визнаними батьками-засновниками і популяризаторами цих поглядів на Заході були Освальд Шпенглер та Арнольд Тойнбі[1], а їхнім послідовником та популяризатором у СРСР – Лев Гумільов. Оскільки цей підхід заперечував фундаментальні складові марксистської історичної концепції, зокрема стадіальність, праці О. Шпенглера та А. Тойнбі довго залишалися не відомими радянському читачеві. Лише після розпаду СРСР коротка версія десятитомного «Дослідження історії» А.Тойнбі була опублікована в російському (1991 р.) та українському (1995 р.) перекладах. Своєрідний історіософський підхід А. Тойнбі до історичного розвитку людства дає можливість у новому світлі розглянути історію та сьогодення Східної Європи та України зокрема.

Знаменита праця О. Шпенглера «Присмерк Європи» 1918–1922 рр. справила велике враження на багатьох істориків, зокрема на А. Тойнбі. О. Шпенглер уявляв собі останні тисячоліття світової історії, як розвиток окремих культур, що підкорявся законам, котрі дещо нагадували біологічні. Культура народжувалась, коли пробуджувалась

1 *Тойнбі А.* Дослідження історії / А.Тойнбі. – Т. 1, 2. – К., 1995; *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / О.Шпенглер. – М.: Мисль, 1993. – 663 с.

її Душа, і вмирала, коли Душа вичерпувала, реалізовувала себе до кінця. На життя кожної культури О. Шпенглер відводив близько 1000 років, за які вона переживала свої молодість, зрілість, старість і вмирала. Дослідник виділяв 8 культур: єгипетську, вавилонську, китайську, індійську, греко-римську, арабо-юдайську, майя та західноєвропейську.

Послідовники революційної концепції Шпенглера-Тойнбі з'явилися навіть в СРСР. Неважко помітити, що підхід відомого радянського історика Л. Гумільова до проблем розуміння етносу є лише злегка трансформованою концепцією О. Шпенглера, пізніше розвинутою А. Тойнбі. Саме з неї Л. Гумільов запозичив біологічний підхід до пояснення соціально-економічних явищ, 1200-річний життєвий цикл етносу, так звану пасіонарність, яку О. Шпенглер називав Великою Душею, а А. Тойнбі – життєвою силою.

Вже згадувана десятитомна праця послідовника О. Шпенглера англійця А. Тойнбі «Дослідження історії» справила надзвичайно глибокий вплив на світову історичну думку. Її перші шість томів побачили світ у 1934–1937 рр., решта опублікована 1954 р.

На думку дослідника, від початку формування перших державних утворень 5 тисяч років тому людство створило близько 20 вищих суспільств, які отримали назву *цивілізацій* – єгипетська, андська, мінойська, шумерська, індська, давньокитайська, майя, греко-римська, ісламська та ін.

Похідні від греко-римської цивілізації дочірні *західнохристиянська* та *східнохристиянська* (або православна) успадкували від своєї матері її світову релігію. Однак, Західна Європа переймала духовні надбання античності швидше, повніше та інтенсивніше, ніж православна Східна. Латина тісно пов'язала західнохристиянську цивілізацію з духовною спадщиною Риму. Адже знання латини давало змогу читати не тільки Святе Письмо, але й твори всіх мислителів Греції та Риму.

На жаль, інтелектуальний спадок еллінської цивілізації довго залишався недоступним Русі, бо на той час не був перекладений з грецької чи латини на старослов'янську. Це робило стартові можливості західнохристиянської цивілізації кращими порівняно з православно-руською. Не випадково європейська освіта, наука, культура (ренесанс, бароко) закоренилися в Україні у зв'язку з її латинізацією у XVI–XVII ст. Пізніше у XVIII ст. вестернізація докотилася через Україну та петербурзьке «вікно в Європу» і до Росії.

У наш час, на думку А. Тойнбі, продовжують існувати 6 цивілізацій: китайська, японо-корейська, індійська, ісламська, західнохри-

стиянська та східнохристиянська. У наш час дві останні частіше звуть європейською та євразійською цивілізаціями. П'ять із шести сучасних цивілізацій (крім європейської), на думку А. Тойнбі, перебувають у стані згасання. Найвиразнішою ознакою їхнього занепаду є швидка асиміляція цих цивілізацій західнохристиянською. Повсюдно національний одяг витискується європейським, європейські канони краси перемагають місцеві естетичні традиції, європейський спосіб життя та елементи державного устрою поширилися по всьому світу, а європейські мови стають інтернаціональними. Мавпування світом не тільки фундаментальних європейських цінностей, але й формальних ознак європейської цивілізації (джинси, канони краси, архетипи поведінки тощо), на думку А. Тойнбі, є переконливим показником лідерства у сучасному світі європейської цивілізації разом із її філією у Північній Америці.

А. Тойнбі вважав, що всесвітній тріумф цих формальних зовнішніх ознак європейської культури, зумовлений наявністю суттєвих, глибинних переваг західноєвропейської цивілізації над іншими. Вона виявилася найбільш економічно ефективним, динамічним, раціонально організованим і соціально комфортним для людини суспільством нашого часу. Серед її визначальних, суттєвих особливостей слід назвати ефективну і динамічну ринкову економіку, що базується на приватній власності. Вона робить виробника-власника багатим, а значить незалежним від влади і самодостатнім. Економічна незалежність виробника породила парламентську демократію з розподілом влади та високий статус вільної людини. Ринок зруйнував імперський державний устрій, який повсюдно замінюється національними державами європейського типу. Та ж ринкова економіка Європи здавна стимулює технічний прогрес, бурхливий розвиток якого породив сучасне індустріальне виробництво.

Отже, приватна власність, ринкова економіка, демократичний парламентаризм, гуманізм, національна державність, індустріалізм – визначальні риси сучасної західнохристиянської цивілізації. Саме вони забезпечують її переможну ходу по планеті у новітні часи.

Історична конкуренція між цивілізаціями за місце під сонцем набували різних форм – як мирних, так і воєнних. У середні віки західнохристианська цивілізація поширювалася, головним чином, шляхом збройної експансії на землі православної та мусульманської цивілізацій (хрестові походи); в Америку, Африку та Азію під час завоювання заморських колоній у XV–XIX ст. Іспанією, Португалією, Англією, Францією, Німеччиною, Бельгією. У новітні часи розвиток ринкових

відносин породив згадуваний комплекс переваг європейського суспільства над іншими, що зробило мирну експансію ефективнішою за збройну агресію.

А. Тойнбі вважав, що занепаду і загибелі цивілізації передує побудова нею своєї світової держави. Так, світова держава греко-римської цивілізації Римська імперія була «бабиним літом» (за А. Тойнбі) цивілізації, яка загинула разом з імперією. За аналогією, Російська імперія на її більшовицькому етапі розвитку (СРСР) – світова держава східнохристиянської або євразійської цивілізації. Тобто розпад СРСР – передвісник загибелі цивілізації, яка його створила.

З шести цивілізацій, які дожили до нашого часу, лише західноєвропейська не ввійшла у фазу занепаду, бо поки що не побудувала своєї світової держави. Відомі три відчайдушні спроби створити світову державу західноєвропейської цивілізації, що потерпіли поразку. Маємо на увазі спроби Наполеона на початку XIX ст. та німців у I та II світових війнах. Нинішні зусилля зі створення єдиного Євросоюзу також можна розглядати як спробу побудови західноєвропейської світової держави. Однак, оскільки така держава лише будується, то західноєвропейська цивілізація перебуває десь посередині свого історичного шляху і ще має певні перспективи.

Євразійська цивілізація і Європа

Якщо А. Тойнбі виводив східнохристиянську або євразійську цивілізацію від греко-римської, то так звані російські євразійці, на чолі з князем Миколою Трубецьким, вважали останню прямим нащадком і спадкоємцем імперії Чингізидів. Євразійство – ідеологічна течія, що зародилася в середовищі російської інтелігенції у 20-х рр. XX ст. як реакція на більшовицьку революцію 1917 р. Його прибічники (М. Трубецькой, П. Савицький, Г. Флоренський, Л. Гумільов) вважали, що центром євразійського простору є Росія, для якої європейська демократія шкідлива, а управління споконвіку здійснюється шляхом державного насилля. Цей засадничий принцип Росії є спадщиною імперії Чингізидів, прямим нащадком якої вважається євразійська цивілізація.

Як писав згаданий провідний ідеолог євразійства М. Трубецькой: «Російська держава... є наступником, спадкоємцем і продовжувачем великої справи Чінгісхана»[1]. Тому говорити про неї до приходу

1 *Трубецкой Н.* История, культура, язык / Н.Трубецкой. – М., 1995.

монголів у Східну Європу з погляду науки не є коректним. Отже, Київську Русь фундатори євразійства не включали до євразійської цивілізації.

Східнохристиянська цивілізація розвивалася в умовах наростаючого тиску з боку більш ефективної через динамічну ринкову економіку західнохристиянської. Остання, як зазначалося вище, неодноразово здійснювала збройну експансію на Схід – агресія Лівонського ордену в Литву, на Псков та Новгород, Польщі в Україну та Білорусь, похід Наполеона 1912 р., німців у I та II світових війнах. Світова держава євразійської цивілізації (Російська імперія) відповідала Європі збройними походами на захід під час наполеонівських війн, Першої та Другої світових воєн. Ось уже 1000 років збройні сутички християнських Заходу та Сходу точаться переважно на землях українців, білорусів, країн Балтії, чим пояснюється драматизм історичної долі цих народів та їхня тривала бездержавність.

Однак, значно ефективнішою за збройну агресію виявилась технологічна, культурна та економічна експансія Західної Європи. Цей тиск на Схід особливо посилився в добу творення світової держави євразійської цивілізації у XVI–XVII ст. Саме у цей час на Заході бурхливо розвивалася ринкова економіка – рушійна і незборима сила західнохристиянської цивілізації на післясередньовічному етапі її розвитку. Не маючи вагомих економічних та технологічних контраргументів, євразійська цивілізація вдалася до самоізоляції, що лише поглибило її економічну, політичну, адміністративну, технологічну та культурну відсталість і призвело до глибокої кризи всього суспільства.

Реформи Петра I на початку XVIII ст. були не просто торжеством над консервативними ізоляціоністами-старовірами та переможним прорубуванням «вікна в Європу», а й офіційним і вимушеним визнанням православним суспільством переваг європейської цивілізації. Мавпування Петром I зовнішніх ознак західноєвропейського життя (камзоли, перуки, тютюн, кава тощо) свідчать про підсвідоме визнання ним переваг Європи над відсталою Росією. Це була перша велика стратегічна поразка православно-руської цивілізації в боротьбі із західнохристиянською. Фактично, Петро I почав перебудовувати незавершену світову державу започаткованої Чингізидами євразійської цивілізації у варварське наслідування європейських національних імперій. Інакше кажучи, недобудована євразійська світова держава протягом останніх 300 років трансформувалася за канонами західноєвропейського державотворення у периферійно-європейську імперію російського етносу.

Незважаючи на поверхневу вестернізацію державного устрою Російської імперії в бік підсилення її національно-російського характеру, у традиційному російському суспільстві жевріл, зберігався і навіть офіційно культивувався архаїчний міф про її богообраність, наднаціональність, особливий, альтернативний західному шлях Росії, тобто зберігалася ілюзія цивілізаційної окремішності Росії. Ідеологічні характеристики світової держави всієї східнохристиянської цивілізації поступово ставали анахронізмом, що принципово суперечив російській дійсності, починаючи з Петра І, який перетворив Росію у периферійно-європейську національну державу.

Ці претензії Російської імперії на статус світової держави всієї православної цивілізації не були безкорисливими, оскільки виправдовували російську експансію на землі сусідів і перш за все слов'ян. У XIX ст. псевдонаднаціональні гасла російського імперіалізму набули форми слов'янофільства, справжня суть якого полягала в ідеологічному забезпеченні розширення меж держави російського етносу. Цей імперський зміст слов'янофільства влучно сформулював О. Пушкін:

«Славянские ль ручьи сольются в русском море?
Оно ль иссякнет? Вот вопрос».

Отже, з часів Петра І Російська імперія поступово втрачала свій наднаціональний характер світової держави окремої євразійської цивілізації. Однак ілюзія останньої постійно культивувалася в імперських центрах з метою ідеологічного обґрунтування експансії імперії російської нації.

Нового дихання реліктові гасла наднаціональності Російської імперії набули у XX ст. Більшовицька Росія, чи СРСР, проголосила себе вже всесвітньою державою трудящих. Однак, як більшовизм є третьою формою російського імперіалізму, за М. Бердяєвим[1], так СРСР був імперською державою російського етносу на більшовицькій стадії розвитку. Про це, зокрема, свідчить грабіжницький стосовно «молодших братів» розподіл майна СРСР після його розпаду. Хоча метрополія офіційно проголошувала Радянський Союз наднаціональною державою всіх братніх народів, левова частина його майна була захоплена старшим братом, який до того ж має територіальні претензії до всіх молодших.

Отже, розпочатий Петром І процес вестернізації Росії, тобто поглинення західнохристиянською цивілізацію останнього осередку

1 *Бердяев Н.* Истоки и смысл русского коммунизма / Н.Бердяев. – М., 1991.

східнохристиянської, так і не знищив претензії Російської імперії на особливий історичний шлях, світове панування, богообраність. Ганебна поразка Росії у І світовій війні ще раз продемонструвала неефективність по-азійськи деспотичного режиму царської Росії. Лютнева революція 1917 р. символізувала перемогу західноєвропейських суспільно-економічних відносин в Росії і крах традиційних євразійських принципів улаштування російського суспільства, який був витлумачений російськими традиціоналістами як кара господня за гріх вестернізації, за підкорення Святої Русі західному Антихристу. Адже відмова від православних цінностей на користь західноєвропейських виявилась даремною, бо не зробила Росію ні багатою, ні сильною.

Жовтневу революцію 1917 р. слід розглядати як потужну реакцію традиційної, православної свідомості на експансію західнохристиянської цивілізації, вибух євразійського фундаменталізму. Паростки західного способу виробництва (ринкова економіка) були жорстоко знищені разом з її носіями-капіталістами. Причому більшовики боролися з впливами на Росію Заходу, використовуючи його ж досягнення, щоправда, трансформувавши їх до невпізнанності у традиціях православної цивілізації.

Західноєвропейську за походженням марксистську філософію було адаптовано до російських реалій як замінник православного християнства. Марксизм у Росії набув специфічних місцевих форм, став своєрідною релігією, в якій у ролі Мойсея виступав Маркс, Месії – Ленін, Святого Письма – їхні твори, а роль войовничої церкви виконувала комуністична партія.

У соціально-економічній сфері більшовики спробували здійснити нездійсненне – відродити окрему східноєвропейську цивілізацію в чужих для неї, але більш ефективних західних лаштунках. Або, як писав А. Тойнбі, «побудувати суспільство, яке було б американським матеріально і російським духовно». Зриваючи з гаснучої православної цивілізації капіталістичні пута вестернізації, накинуті на неї Заходом у XVIII–XX ст., Ленін та Сталін запроваджували в Росії новітні європейські технології, індустріальне виробництво тощо. Фактично, відбувалася заміна старих пут Заходу на слабнучому тілі східноєвропейської цивілізації на нові, сучасніші і більш досконалі.

Урешті-решт більшовики стали жертвами закону, який так часто декларували: «Буття визначає свідомість». Західноєвропейські технології та виробництво стали невичерпним джерелом західної свідомості в радянському суспільстві, особливо серед радянської молоді.

Пригадуються частівки, які співали з телеекранів гумористи 70-х років XX ст.:

«На восток езжай, сынок», – говорит мне папа.
– Не хочу я на восток, я хочу на запад».

Наприкінці XX ст. все це спричинило розпад вестернізованого релікту східноєвропейської цивілізації, яким був СРСР.

З розвитком ринкової економіки у XIX–XX ст. основним принципом державотворення в Європі став національний. Саме тому Р. Пайпс назвав XX століття добою націоналізму. Як згадувалося вище, у цьому відношенні Російська імперія стала європеїзуватися давно – ще з часів Петра I, поступово перетворюючись зі світової держави православно-руської цивілізації на імперію російського етносу. Відчайдушна спроба більшовиків вийти за російські національні рамки і трансформувати більшовизм у наднаціональну світову релігію, а Російську імперію – у зародок нової цивілізації, зазнала поразки. Вже 1928 р. ідеолог вселенського комунізму Л. Троцький був розгромлений, а пізніше знищений фізично незчисленними російськими прибічниками консервативного національного комунізму Сталіна. С. Дмітрієвський у 1930 р. дав образний опис процесу трансформації більшовизму в новітню форму російського месіанізму: «Під тиском життя та російського народу мінялися погляди наших більшовицьких вождів. І ми побачили, що радянська влада не лише відновила неподільність імперії та захистила життєві потреби Росії, а й узагалі є владою національною, російською. Владою, що її створив російський народ для своїх потреб і за своєю подобою»[1]. Так, більшовизм, що претендував на роль наднаціональної світової релігії новонародженої у 1917 р. цивілізації, виявився пересічним різновидом європейського націоналізму, а згадана «нова» цивілізація – більшовицькою версією глибоко вестернізованої Російської імперії.

Випускник Київського університету ім. Святого Володимира, видатний російський філософ М. Бердяєв у книзі «Витоки російського комунізму» переконливо показав, що більшовизм є новітньою формою російського імперіалізму, трансформацією російського месіанізму, російською національною ідеєю XX ст.: «Марксистська ж балаканина московської інтелігенції в СРСР – це лише тимчасова данина моді, лише зовнішня тоненька плівка червоної фарби на дуже грубому історичному шарі російської національної духовності»[2].

1 *Дмитриевский С. В.* Судьба России / С.В.Дмитриевский. – Берлин, 1930.
2 *Бердяев Н. А.* Истоки и смысл русского коммунизма / Н.А.Бердяев. – М., 1991.

Отже, спроба більшовиків започаткувати на руїнах православно-руського суспільства похідну від останнього, дочірню цивілізацію потерпіла крах. Його головною причиною була надто потужна західноєвропейська альтернатива, глибинна вестернізація Росії та відсутність принципово нової, ефективнішої, порівняно з ринковою економікою Заходу, соціально-економічної моделі. Більшовицька протидія наступу Заходу методами насилля, ізоляціонізму (залізна завіса) та запозичень окремих західних новацій була неефективною і недостатньою. Більшовики не змогли протиставити перевагам західної цивілізації нічого кращого, ніж окремі запозичення з її ж арсеналу (марксизм, індустріальне виробництво, масове копіювання передових західних технологій та взірців техніки і зброї – атомна бомба, автомобілі, комп'ютери тощо). Більшовицький відгук на виклик Заходу виявився неефективним і надто слабким.

Не Європа накинула Росії більшовизм у формі марксизму. Навпаки, більшовизм – це органічний і закономірний результат розвитку російської національної ментальності, який поширився у світі з Москви та Петербурга. Про це багато писали видатні російські філософи, історики, письменники М. Бердяєв, Г. Федотов, В. Розанов, Ф. Достоєвський, Ф. Тютчев, П. Чаадаєв, О. Герцен, О. Блок та багато інших.

Ще на початку XX ст. російський філософ М. Бердяєв писав, що «більшовизм є третє явище російської великодержавності, російського імперіалізму, – першим явищем було московське царство, другим явищем петровська імперія... Більшовизм виявився... найвірнішим деяким споконвічним російським традиціям..., методам управління і володарювання насильством... Радянське комуністичне царство має велику схожість за своєю духовною конструкцією з московським православним царством... Третій Інтернаціонал є не Інтернаціонал, а російська національна ідея... трансформація російського месіанізму»[1]. Зазначимо, що М. Бердяєв не дожив до четвертої стадії російського імперіалізму, коли після розпаду СРСР, що був світовою державою євразійської цивілізації, її згасаючий релікт, яким є сучасна РФ, успадкував деякі найгірші риси колишньої наддержави – агресивний імперіалізм, манію величі вождів, радикальний націоналізм, що межує з нацизмом, неефективну, архаїчну економіку.

Йому суголосний Г. Федотов: «Ґрунт більшовизму в Росії підготували: історичне, фізичне і духовне рабство, община і самодержав'я

1 Там само.

царів. Російський більшовизм є природним витвором російського народу. Витвором щиро російським, національним. А накидає Росія світові комунізм, керуючись лиш своїми державними інтересами»[1].

Останнє варто було добре пам'ятати прибічникам комуністичної ідеї в Україні. Не випадково для українських комуністів відданість Росії була важливішою за комуністичні принципи. Вони давно змирилися з приватною власністю, капіталістичним ринком, експлуатацією найманих робітників. Лідери КПУ та їхні діти стали багатими власниками і капіталістами, але затято захищають імперські претензії Москви до її колишньої колонії України. Українські комуністи солідаризуються з московськими шовіністами в питаннях державного статусу російської мови, входження України в новий союз з Росією чи євразійську єдність, ненавидять українських націоналістів-незалежників і саму незалежну Україну, яка хоче втекти від московських господарів до цивілізованої Європи.

На руїнах імперії

Що готує мешканцям пострадянського простору найближче майбутнє, якщо подивитися на нього крізь призму концепції цивілізацій А. Тойнбі? Останній вважав, що після падіння світової держави якоїсь цивілізації наступає так зване міжцарів'я. Ця історична фаза характеризується війнами, нашестям варварів та потенційною можливістю народження на руїнах загиблої цивілізації нової, дочірньої.

Однак ці закономірності навряд чи стосуються Російської імперії, яка внаслідок посиленої та всебічної вестернізації протягом останніх 300 років по суті перетворилася на периферійно-європейську національну державу росіян. А якщо так, то розпад Російської імперії слід розглядати за моделлю розпаду периферійно-європейських імперських утворень, наприклад, Австро-Угорщини чи Великої Порти.

Усі європейські імперії, в тому числі і згадані, були зруйновані ринковою економікою і розпалися на національні держави європейського типу[2]. Приблизно це саме відбувається з певними відхиленнями через місцеву специфіку і на пострадянському просторі. Запорукою подальшого вкорінення принципів європейського національного державотворення на сході Європи є високий ступінь вестернізації або

1 *Федотов Г. П.* Россия и свобода / Г.П.Федотов. – Нью-Йорк, 1936.

2 *Березкин Ю. Е.* Инки. Исторический опыт империи / Ю.Е.Березкин. – Л., 1991. – С. 210; *Залізняк Л. Л.* Нариси стародавньої історії України / Л.Л.Залізняк. – К., 1994.

готовності до неї східноєвропейських суспільств, що було несподіванкою навіть для західних радянологів після падіння «залізної завіси».

Про глибинність і незворотність вестернізації Росії свідчить відчайдушна, проте марна спроба більшовиків повернути їй статус окремої цивілізації, альтернативної західноєвропейській. Після 75-річного кривавого і невдалого більшовицького експерименту поневолені Москвою народи знову повертаються на рейки європейської цивілізації. Зрушити їх з цих позицій, які в наш час стають загальнолюдськими, неможливо, тому що супротивники Заходу в Росії не мають реальної альтернативи ринку та парламентській демократії. Комуністична ж утопія виявилась нежиттєздатною і була дискредитована під час більшовицького експерименту. Насильство й ізоляціонізм, до яких знову пробують вдатися сучасні російські націоналісти, прийшовши до влади в Москві, не зможуть ефективно протидіяти подальшій вестернізації Росії, як це показали останні 100 років російської історії.

Претензії імперських кіл Росії на відмінний від Європи, особливий євразійський шлях чи на орієнтацію на Схід не мають реального підґрунтя. Росія не може й далі серйозно претендувати на особливу історичну долю, тому що не тільки не має реальних контраргументів рушійним силам західної цивілізації (перш за все ринку та парламентській демократії), але й інтенсивно запроваджує ці західні цінності у себе. Розмови ж про орієнтацію на Схід взагалі абсурдні, бо Схід вже перейшов або інтенсивно переходить на рейки західної ринкової економіки та парламентаризму (Японія, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Китай).

До речі, японське, південнокорейське та інші східні «економічні дива» є прямим наслідком масового запозичення у повоєнний час прогресивних західних технологій, вільної ринкової економіки, індустріального виробництва.

Таким чином, переможна хода західноєвропейської цивілізації по планеті пояснюється тим, що вона виявилась найбільш динамічним, економічно ефективним, раціонально організованим, а також соціально комфортним суспільством нашого часу. Згасання інших сучасних цивілізацій через їх вестернізацію пояснюється відсутністю ефективних альтернатив згаданим перевагам західноєвропейського суспільства. Не є винятком і східнохристиянська цивілізація, асиміляція якої західним сусідом є давнім, закономірним і невідворотним процесом.

Отже, Радянський Союз був глибоко вестернізованим реліктом східнохристиянської цивілізації. Під потужним впливом Заходу він

давно вже трансформувався із зародка світової держави православної цивілізації в периферійно-європейську національну імперію російського етносу. Однак через низку обставин російське суспільство і в наш час зберігає релікти ідеології світової держави, наполягаючи на своїй наднаціональності і безпідставно претендуючи на альтернативний західному особливий шлях історичного розвитку.

Визнана світовою наукою історична концепція А. Тойнбі є перспективною для розуміння сучасної політичної ситуації та прогнозування майбутнього на пострадянському геополітичному просторі. Особливо, якщо врахувати відому концепцію зіткнення цивілізацій американського культуролога Самуеля Гантингтона[1]. Як послідовник А. Тойнбі, дослідник запропонував переконливу модель взаємодії сучасних цивілізацій, яка відкриває широкі можливості для прогнозування світової історії XXI ст.

Слідом за своїм славетним попередником С. Гантингтон бачив сутність сучасної історії у переможному наступі західнохристиянської цивілізації на сусідні. Однак їхні погляди на взаємодію сучасних цивілізацій різняться. С. Гантингтон не виключає майбутніх воєнних зіткнень між цивілізаціями: «Лінії розломів між цивілізаціями є лініями майбутніх фронтів»[2]. Іншими словами, якщо в добу середньовіччя чи в новітні часи війни точилися між державами, націями, ідеологіями, то в XXI ст. вони відбуватимуться між цивілізаціями. Згаданий дослідник вважає, що ІІІ світова війна може спалахнути лише між цивілізаціями.

Тривалий час європейська цивілізація воює з мусульманською, зокрема в наші дні в Сирії. До числа цивілізаційних воєн, без сумніву, належить і збройний конфлікт у європейсько-євразійському прикордонні на сході і півдні України.

За С.Гантингтоном, найважливіший для Європи геополітичний розлом проходить по кордону з євразійською цивілізацією від Балтії до Чорного моря. Встановився він з приходом татар і зародженням євразійської цивілізації, а у XX ст. проходив по західному кордону СРСР. Зупинимося на історичних перспективах країн, що опинилися у прифронтовій смузі глобального конфлікту двох цивілізацій Європи, до числа яких належить і Україна. Драматизм їхньої історичної долі зумовлений перш за все невдалим розташуванням на геополітичному цивілізаційному розломі. Висловлюючись образною мовою відомої народної пісні:

1 *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций / С.Хантингтон. – М., 2003.
2 Там само. – С. 255–259.

«Горе тій чайці, чаєчці небозі,
Що вивела діток при битій дорозі».

Після глобальної поразки і розпаду Російсько-більшовицької імперії перед державами європейсько-євразійського порубіжжя (Україна, Молдова, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія) відкрилося два шляхи. Перший, яким скористалися країни Балтії, «скочити на підніжку поїзда переможної Європи» і, використовуючи її прогресивну технологію, вільний ринок, демократичний парламентаризм тощо, влитися в коло країн лідируючої західної цивілізації.

Другий шлях безнадійного протистояння Заходу обрав президент Білорусі О. Лукашенко. Цей вибір вимагає від правлячої еліти країни здійснити дві неможливі речі: відмовитися від вестернізації та протиставити останній ефективну альтернативу. Вже зазначалося, що безперспективність цього шляху пояснюється повною відсутністю реальних альтернатив перевагам західноєвропейської цивілізації: ефективній ринковій економіці, що базується на приватній власності, демократичному парламентаризму з розподілом влади, національній державності тощо. «Ті країни, які не хочуть чи не можуть приєднатися до Заходу, мають конкурувати з ним, нарощуючи власну економічну, військову та політичну потугу», – писав С. Гантинґтон. Однак, у зазначених сферах ані Білорусь, ні навіть Росія нічого не можуть протиставити західноєвропейському світові. Адже крах СРСР, як відомо, стався саме внаслідок повної поразки у змаганнях із Заходом у царинах економіки, озброєння, політики та ідеології.

За С. Гантинґтоном, імперії, які підкорили народи різних цивілізацій (типу СРСР, Югославії), приречені на розпад. У їхніх межах виділяються розколоті країни, які лежать у зоні безпосереднього контакту двох цивілізацій, тому їхня культура та суспільство поєднують елементи обох спільнот. Україна також належить до розколотих країн пострадянського простору, на якому триває запекла боротьба проросійських сил із європейськи орієнтованими українцями.

Якщо в країнах Балтії перемагають прибічники європейського шляху розвитку, а в Білорусі навпаки, то в Україні до останнього часу була відносна рівновага цих ворожих між собою сил, з певною тенденцією у бік руху на Захід. Очевидні переваги останнього дедалі більше усвідомлюються українським суспільством, особливо молоддю, яка визначатиме історичний шлях України в майбутньому. Отже, незважаючи на певні коливання політичних настроїв українських громадян, частина яких продовжує симпатизувати антиєвропейським

силам, підтримуваним Росією, час працює на користь нашого повного й остаточного входження у сім'ю цивілізованих європейських країн.

На думку того ж С. Гантингтона, враховуючи переконливі переваги західноєвропейських цінностей, найраціональнішим кроком з боку політичних еліт розколотих країн пострадянського простору була б спроба долучитися до Заходу. Однак для цього потрібна згода не тільки західного світу, але й більшості народу розколотої країни, цивілізаційне визначення якого відбувається повільніше, ніж його національної еліти.

Сказане дає підстави стверджувати, що Україна не має реальної альтернативи входженню у європейську сім'ю народів і трансформації у національну державу європейського зразка (Польща, Швеція, Чехія, Угорщина, Фінляндія тощо). Адже сучасній Європі властивий саме національний принцип державотворення. Однак швидкість цих перетворень дуже залежить від подій у Москві. Безнадійні в історичній перспективі зусилля російських шовіністів чи комуністів та їхніх прибічників в Україні протидіяти просуванню європейських цінностей на схід гальмують процес входження України в Європу, але їм не до снаги зупинити його.

Про невпинний ріст європейських симпатій серед громадян України свідчать результати президентських виборів 1991, 1994, 2004 рр. (Див.: Рис. 3). З року в рік зростає підтримка орієнтованих на Європу націонал-демократів. Соціологія свідчить, що зростання європейських симпатій українців відбувалося стрибкоподібно після кожного Майдану – 1990, 2004, 2014 рр.

До речі, українські Майдани мають виразні ознаки етапів національної буржуазно-демократичної революції, яка прокотилася країнами Європи ще у XVII–XX ст. Саме підприємницький клас є рушійною силою ефективної ринкової економіки, на якій побудована сучасна європейська цивілізація. На відміну від Європи, українське підприємництво ще не стало провідною верствою суспільства, тобто Україна не пройшла стадію буржуазно-демократичної революції. Підприємницький клас як рушійна сила сучасного цивілізованого європейського суспільства, в Україні лишається під владою чи гнітом пострадянської криміналізованої за часи незалежності бюрократії. Періодичність українських Майданів пояснюється незавершеністю завдань української буржуазно-демократичної революції. Доки українське підприємництво не звільниться з-під бюрократично-кримінального гніту, країна животітиме в режимі перманентної соціаль-

но-економічної кризи, постійної стагнації та періодично вибухатиме новими Майданами.

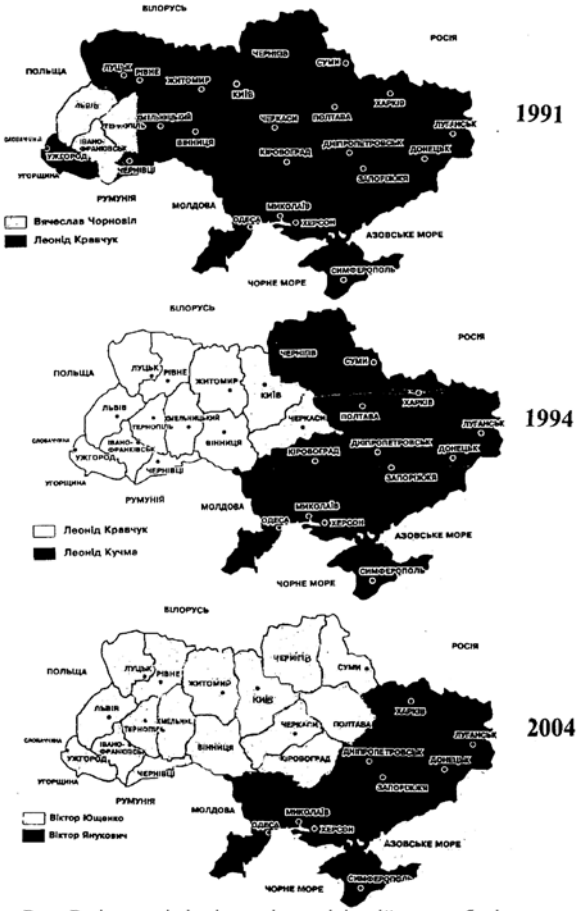

Рис. Регіональні відмінності в цивілізаційному виборі громадян України на президентських виборах 1991, 1994, 2004 рр.

Відхід від європейських цінностей на президентських виборах 2010 р. є тимчасовим явищем, яке не суперечить генеральній тенденції історичного розвитку країни. Роки правління Януковича показали, що відмова від європейського шляху розвитку, яким спробувала піти Україна після Помаранчевої революції 2004 р., була великою помилкою. Адже переорієнтація Януковича на Росію не тільки не принесла обіцяного «покращення вже сьогодні», а навпаки – привела Україну до комплексної соціально-економічної та політичної кризи, а також воєнної агресії Росії. Попри всі негаразди сьогодення орієнтація на

Європу є домінуючою у свідомості громадян України, особливо після віроломного нападу «старшого брата» 2014 року.

Сказане та сумний досвід воєнного протистояння російській агресії останніх років робить як ніколи актуальним для України гасло: «Геть від Москви, назад в Європу».

* * *

У наш драматичний час чергового українського відродження Україна знову спинається на ноги, вже вкотре пробує відбудувати незалежну державу – власний дім, без якого український народ приречений зійти з арени історії. Відбувається це в умовах чергової воєнної агресії Російської імперії, що вже кілька століть насильно утримує Україну у статусі завойованої колонії.

Для українців, що захищають від російської агресії свою батьківщину, це безумовно вітчизняна війна, яка, однак, має виразні ознаки збройного зіткнення вищого порядку, що зветься війною цивілізацій. Останню визначають як воєнний конфлікт вищого порядку між суспільствами різної ментальності, культурної орієнтації, історичної пам'яті, традиції. Іншими словами, російсько-українська війна 2014–2016 рр. – це війна різних світів, війна між різними людськими цивілізаціями.

Як зазначалося, суттєву ментальну різницю між українцями та росіянами відзначали не раз не лише українські, але й російські філософи, письменники, історики, політики. «Порівнюючи з великоруським народом, український є народом західної культури... усім змістом своєї культури і свого духу, в той час як великоруський, хоч і європеїзований, перебуває цілком у полоні східного духу і культури»[1], – писав сто років тому М. Грушевський. Висновки М. Грушевського, О. Толстого, М. Драгоманова, К. Маркса, М. Трубецького, М. Бердяєва про потужні впливи азійського деспотизму на традиційну культуру та ментальність російського народу, на відміну від українського, підтверджують сучасні дослідження. «Україна – не Росія», – сказав один з останніх президентів України.

Підсумовуючи сказане, доходимо висновку, що Україна та Росія історично належали до різних типів цивілізації. Якщо Україна своєю історичною долею з часів Київської Русі до кінця XVIII ст. була нерозривно пов'язана з Європою, то Росія розвивалася як деспотія

1 *Грушевський М. С.* На порозі нової України / М.С.Грушевський. – К., 1918. – С. 9.

східного типу, тому що генетично значною мірою була пов'язана з монгольською імперією Чингізидів. Таким чином, Київську Русь не можна включати до російської історії як перший етап розвитку російської держави. Адже остання виникла як улус Золотої Орди на ґрунті не європейських, а азійських деспотичних традицій імперії Чингізидів.

Протягом усієї своєї історії Україна була органічною частиною європейської цивілізації. Її зв'язки з євразійською Росією не є природними, давніми та об'єктивно зумовленими геополітичною позицією України на карті Європи. Її насильницька переорієнтація з європейського Заходу на євразійський Схід сталася протягом останніх століть за доби найбільшої експансії московського імперіалізму. Україна опинилася в деспотичній Російській імперії відносно недавно і не з власної волі. Тому європейські цінності визначають ментальність більшості українських громадян.

Україна (як і Білорусь, Молдова, Литва, Латвія, Естонія) через свою невдалу геополітичну позицію опинилась у прифронтовій смузі зіткнення європейської та євразійської цивілізацій. З пізнього середньовіччя на наших теренах точилися міжцивілізаційні збройні конфлікти – тривалі російсько-польсько-литовські війни, походи на схід Наполеона, німців 1914 та 1941 рр., російська експансія на Захід за Петра I, Катерини II, Сталіна, російсько-українська війна 2014-2016 рр. Лише внаслідок міжцивілізаційного конфлікту середини XX ст. (Друга світова війна) Україна втратила близько 11 млн чоловік і майже всю інфраструктуру. Народи цивілізаційного порубіжжя не тільки втрачали державність, але й були вимушені постійно боротися проти асиміляції за власну етнічну ідентичність. Унаслідок цих несприятливих обставин Україна протягом останніх століть була брутально відірвана від європейської спільноти і загарбана Російською імперією.

У наш час перевага ринкової економіки як основи європейського шляху розвитку очевидна. Азійські деспотії з їх архаїчним, застійним господарством, надцентралізованою, тоталітарною владою, державною власністю на засоби виробництва, антигуманним устроєм[1] – відходять у минуле. СРСР був найбільшим у світі осередком азійського способу виробництва і тоталітарного деспотизму. Та маємо надію, що незабаром у його колишніх республіках переможуть ринкова економіка та європейський гуманізм. Існує реальна можливість повернення України на європейський шлях розвитку, що був силоміць перерваний її поглинанням Російською імперією.

1 *Залізняк Л. Л.* Нариси стародавньої історії України. – С. 208–246.

Цивілізаційна орієнтація українства на Захід – це не тільки данина давнім історичним зв'язкам чи економічним перевагам Європи над Росією. Можна сказати без перебільшення, що приєднання до цивілізованої Європи є питанням життя чи смерті української нації. Історія переконливо свідчить, що політика етноциду була засадничим принципом існування Російської імперії, починаючи з тотального нищення псково-новгородців Іваном IV і закінчуючи сталінськими голодоморами, путінським «замиренням» Чечні, збройною агресією в Грузію та Україну. Якщо на найвищому державному рівні у Кремлі всерйоз обговорюється перспектива переселення українців до Сибіру для стримування «китайської загрози», то можна не сумніватися, що чергового «единения» під патронатом Москви українці не переживуть.

Сучасній Європі, яка існує у формі демократичних національних держав, а не деспотичних централізованих імперій, політика етноциду не властива. Отже, європейський вибір – єдина реальна перспектива існування української нації у XXI ст.

У зв'язку з перемогою в усьому світі європейських принципів організації суспільства перед сучасною Україною стоїть проблема повернення в Європу, від якої її відірвали відносно недавно і всупереч її бажанню. Швидка інтеграція до цивілізованого Заходу – єдиний шлях самозбереження української нації, гаслом якої повинен стати перефразований заклик М. Хвильового: «Геть від Москви, назад у Європу!». Для громадян України немає альтернативи руху в бік цивілізованих країн Західної Європи, що базуються на ринковій економіці і влаштовані за принципом сучасних національних держав. У цьому запорука незалежності України.

Розділ 4

Олег ЧИРКОВ

Етнічий чинник в агресії Російскої Федерації проти України: етнокультурна історія південно-східних українських земель і сучасні маніпуляції Кремля

Олег ЧИРКОВ

ЕТНІЧНИЙ ЧИННИК В АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ЕТНОКУЛЬТУРНА ІСТОРІЯ ПІВДЕННО-СХІДНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ І СУЧАСНІ МАНІПУЛЯЦІЇ КРЕМЛЯ

Новітня експансія Москви на південний захід відбувається сьогодні за двома територіальними векторами: на Кримський півострів та смугу міських агломерацій Донецької й Луганської областей – найслабкіше консолідовані територіальні частини сучасної української нації.

Серед об'єктивних причин слабкої консолідованості громадян цих регіонів, на нашу думку, є такі:

- віддалене, периферійне географічне розташування (далеко від столиці) з потужними регіональними центрами;
- історично зумовлена (в умовах Російської імперії та СРСР) етнокультурна зросійщеність, совєтизованість та комунізованість великої частки громадян;
- наявність серед місцевих мешканців великої частки мігрантів з Російської Федерації та їхніх нащадків у першому й другому поколіннях.

Етнокультурний чинник визначив слабку ланку Української держави, ще в перші роки її відродження – наприкінці 1980-х рр. Відтоді, нам видається, вона не зміцніла, а послабшала. Туди й було спрямовано «братній» удар.

У свою чергу, воєнна агресія Російської Федерації проти України впливає на соціальні процеси (у широкому їх розумінні), що відбуваються на всій території України (окупованій та не окупованій), призводять до певних етнокультурних змін.

Осмислення взаємної залежності російської агресії проти України та етнокультурних змін в Україні є актуальним насамперед

через гостру необхідність корекції політики національної безпеки, вироблення загальної концепції минулого й сучасного розвитку етнічної будови людності на території України, протиставлення науково обґрунтованих знань вигадкам ворожої пропаганди та інформаційній агресії.

Агресію Російської Федерації проти України ми зіставили з чинниками, що призводили до послідовної зміни етнокультурного характеру населення на території сучасних Донецької й Луганської областей від найдавніших часів до сучасності. Зумовлені новітньою російською експансією етнокультурні зміни поставлено в один ряд з основними етапами етнокультурної історії Донецько-Надазовського краю, наведено деякі історичні паралелі. По Криму зроблено оцінку сучасних етнокультурних тенденцій, обґрунтовано необхідність продовження законодавчого забезпечення статусу кримських татар як корінного народу.

Існує велика кількість праць, де описуються етнокультурні зміни на території Донецької й Луганської областей, що відбувалися у певний історичний період, визначаються причини цих змін. Проте узагальненої картини, наскрізного погляду крізь багато століть до сьогоднішнього дня ми не маємо. Серед наукових і науково-популярних праць, що містять багато узагальненої історичної інформації про етнокультурний характер людності території Донецької й Луганської областей, зазначимо історичні атласи України (перший том «Історичного атласу України»[1], «Атлас історії України»[2] «Історичний атлас України» 2015 р.[3]), колективні праці: «Етнічна історія давньої України»[4], «Донбас в етнополітичному вимірі»[5], «Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність»[6]. В них охоплено великий період часу, систематизовано великий обсяг історичних знань.

---

1 Історичний атлас України. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава). – К.: Видавництво «Мапа», 2010. – 300 с.

2 Атлас історії України». – К.: ДНВП «Картографія», 2012. –152 с.

3 *Лоза Ю.* Історичний атлас України: Кер. проекту й автор-упор. Юрій Лоза. – К.: Видавництво «Мапа», 2015 р. – 320 с.

4 Етнічна історія давньої України. – К., 2000. – 280 с.

5 Донбас в етнополітичному вимірі / Авт. кол.: В. Котигоренко (кер.), О. Калакура, Л. Ковач, В. Коцур, Н. Кочан, Н. Макаренко, Ю. Ніколаєць, М. Панчук, О. Рафальський. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с.

6 Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність (за ред. В. Наулка). – К., 2001. – 203 с.

Історію заселення території Донецької й Луганської областей висвітлювали у своїх працях В. Кабузан[1], В. Пірко[2], Т. Чухліб[3] та інші дослідники. Політика комуністичної влади щодо Донбасу описується у багатьох працях періоду незалежності України, серед них праці українських авторів: С. Кульчицького, Л. Якубової[4], П. Лаврова[5], А. Русначенка[6], В. Марочко В.[7], а також зарубіжних: американця Г. Куромії[8], польської дослідниці М. Студенної-Скрукви[9].

Різні аспекти змін в етнокультурній ситуації на території Донецької і Луганської областей розглядали сучасні українські дослідники: Н. Пашина[10], І. Кононов І.[11], В. Скляр[12], В. Котигоренко[13], Л. Гасиджак[14],

---

1 *Кабузан В. М.* Заселение Новороссии в XVIII – первой половине XIX века / В.М.Кабузан. – М.: Наука, 1976. – 306 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.libr.dp.ua/book1.htm.

2 *Пірко В. О.* Заселення Донеччини у XVI–XVIII ст. (короткий історичний нарис і уривки з джерел) / В.О.Пірко. – Донецьк, 2003. – 180 с.

3 *Чухліб Т. В.* Донеччина та Луганщина – козацькі землі України (XVI–XVIII ст.) / Т.В.Чухліб. – К.: НАН України. Інститут історії України, 2014. – 105 с.

4 *Кульчицький С., Якубова Л.* Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини / Станіслав Кульчицький, Лариса Якубова. – К.: ТОВ «Видавництво КЛІО», 2016. – 720 с.

5 *Лаврів П. І.* Історія Південно-Східньої України. – К.: Українська Видавнича Спілка, 1996. – 208 с.

6 *Русначенко А.* Донбас в історії України XX століття // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.maunau.org.ua/private/kongresy/kongres6/istoria/kongress6ch2i/rusnachenko.htm

7 *Марочко В. І.* Голодомор 1932–1933 років на Донбасі / В.І.Марочко. – К., 2015. – 106 с.

8 *Куромія Г.* Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-ті роки / Г.Куромія. – К.: Основи, 2002. – 284 с.

9 *Студенна-Скруква М.* Український Донбас: Обличчя регіональної ідентичності / Марта Студенна-Скруква. – К.: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2014. – 410 с.

10 *Марочко В. І.* Голодомор 1932–1933 років на Донбасі / В.І.Марочко. – К., 2015. – 106 с.

11 *Кононов І. Ф.* Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз). Автореф. дис... д-ра соціол. наук: 22.00.04 / І.Ф.Кононов. – К.: НАН України; Інститут соціології, 2005. – 31 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

12 *Скляр В.* Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення / В.Скляр. – К.: Просвіта, 2008. – 392 с.

13 *Котигоренко В. О.* Тенденції в етнічній та етномовній динаміці населення України у 1959–2001 рр. (за матеріалами переписів) / В.Котигренко // Людина і політика. – К., 2003. – №2 (26). – С. 12–24.

14 *Гасиджак Л.* Етнічний склад населення Донбасу. Політизація проблеми / Л.Гасиджак // Етнічна історія народів Європи. – К., 2007. – Вип. 22. – С. 70–71.

Н. Макаренко[1], О. Калакура О.[2], О. Кривицька[3], В. Войналович , Н. Кочан[4].

Про розрахункову етнічну структуру людності на час воєнних дій (2014 р.) повідомляв російський дослідник А. Ілларіонов (обчислення Ю. Симоненка)[5]. Цінними є його заперечення тверджень В. Путіна про кількісне переважання етнічних росіян у регіоні та про «передачу» Донбасу Україні при створенні СРСР[6].

Етнічний чинник російсько-української війни виявляється у сучасних працях українських авторів про війну[7], а також у великій кількості інших джерел при їх зіставленні між собою та з відомими фактами (наприклад, в інтерв'ю, новинній та іншій інформації з преси, радіо, телебачення, електронних ресурсів тощо).

Вже у 1990-х роках на матеріалах поточної статистики населення України було виявлено й описано появу нової тенденції розвитку етнічної структури людності України та її прояви у Донецькій і Луган-

---

1 *Макаренко Н. Ю.* Основні тенденції сучасних етнодемографічних змін на Донбасі / Н.Ю.Макаренко // Соціальна історія: наук. зб-к. / Київ. Нац. ун- т ім. Т .Шевченка. – К.: Логос, 2012. – Вип. 8. – С. 78–91.

2 *Калакура О. Я.* Мовні практики й етнічна самоідентифікація населення Донбасу / О.Я.Калакура // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – 2012. – Вип. 5 (61). – С. 44–62.

3 *Кривицька О.* Толерантність чи конфронтація: вектори етноконфліктного потенціалу України // Людина і Політика. – 2001. – № 6 (18). – С. 14–16.

4 *Войналович В. А., Кочан Н. І.* Релігійний чинник етнополітичних процесів на Донбасі: історія і сучасність / В.А.Войналович, Н.І.Кочан. НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – К., 2014. – 303 с.

5 *Ілларіонов А.* Этнический и языковой состав Лугандонии / А.Ілларіонов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://glavcom.ua/articles/23972.html.

6 «Донбасс передали Украине» (с)? Или Донбасс отняли у нее? // Андрей Илларионов. Блог А. Ілларіонова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aillarionov.livejournal.com/896574.html.

7 *Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В.* «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. / В. Брехуненко, В. Ковальчук, М. Ковальчук, В. Корнієнко. – К., 2016. –248 с.; Вторжение в Украину: Хроника российской агрессии. – К.: Брайт Стар Паблишинг, 2016. – 240 с.; *Добровольський Є.* Сусіди / Євстахій Добровольський. – Тернопіль: Джура, 2015. – 224 с.; *Потапенко Я.* Пята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації) / Ярослав Потапенко. – Переяслав-Хмельницький: «Видавництво КСВ», 2016. –304 с.; *Рущенко І. П.* Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога / І.П.Рущенко. – Х.: ФОП Павленко О.Г., 2015. – 268 с.; *Ткаченко В.* Росія: ідентичність агресора: монографія / Василь Ткаченко. – К.: ВЦ «Академія», 2016. – 256 с.; *Фельштинский Ю., Станчев М.* Третья Мировая: Битва за Україну / Юрий Фельштинский, Михаил Станчев. – К.^Наш Формат, 2015. – 456 с.

ській областях після розпаду СРСР[1]. Одержані результати, а також узагальнена оцінка головних етнокультурних змін людності на території двох областей від найдавніших часів до сучасності[2] використані при підготовці цього розділу.

Частина перелічених праць стосується й Кримського півострова. Динаміка чисельності і розселення українців у Криму у XX ст. висвітлена у статті С. Кисельова та А. Петроградської[3], а головні зміни етнічної структури населення Кримського півострова – у статті О. Чиркова[4]. Підсумки останнього перепису населення на території Криму є на веб-сторінці переписних статистичних даних «statdata.ru»[5]. Сумнівність результатів проведеного окупаційною владою перепису – «Перепису населення у Кримському федеральному окрузі», висловлена у статті М. Крилатова[6].

Перелічимо у хронологічній послідовності (від найдавніших часів до сьогодні) узагальнені головні чинники послідовної зміни етнокультурного характеру людності на території Донецької й Луганської областей (явища, процеси, історичні події), та разом з ними визначені їх дією основні етнокультурні етапи.

Формування, розвиток та подальша етнічна диференціація перших індоєвропейських груп і спільнот, їх здатність адаптуватися до

1 *Чирков О.* Сучасні тенденції розвитку етнічної структури населення України та її регіонів / О.Чирков // Українознавство: Календар-щорічник / Інститут українознавства Київського університету. – К., 1998. – С. 45–52; *Чирков О.* Центр ваги поросійщених українських мас пересувається на Донбас. (Російщення українців Донецької і Луганської областей за 13 років – від початку 1989 р. до кінця 2001 р. за статистичними даними.) / О.Чирков // Українознавство. – 2005. – Ч. 1. – С. 225–228 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1690.

2 *Чирков О. А.* Головні етнокультурні зміни людності на території Донецько-Приазовського краю від найдавніших часів до сучасності (спроба узагальненої оцінки) / О.А.Чирков // Переяславський літопис. – 2015. – № 8. – С. 55–65.

3 *Киселева С. Н., Петроградская А. С.* Динамика численности и расселения украинцев в Крыму, по данным всеобщих переписей населения XIX–XXI вв. / С.Н.Киселева, А.С.Петроградская // Геополітика и экогеодинамика регионов. – 2008. – Вып. 1–2. – С.85–94.

4 *Чирков О. А.* Сучасні та можливі майбутні зміни етнічної будови людності Кримського півострова // Збірник наукових праць НДІ українознавства / О.А.Чирков. – Т. VII. – К., 2006.

5 Население Крыма и Севастополя: численность, национальный состав // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.statdata.ru/naselenie-krima-i-sevastopolya.

6 *Крылатов М.* Российская перепись в Крыму: нестыковки и ошибки / М. Крылатов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://glavcom.ua/columns/krilatov/129980-rossijskaja-perepis-v-krymu-nestykovki-i-oshibki.html.

природних агро-кліматичних змін та конкурувати за природні ресурси з іншими етнічними спільнотами є чинниками поширення індоєвропейців. Вони не лише домінували в регіоні, але й активно розселялися, змішувалися, мовно асимілювали різне населення у Європі та Азії, справляли потужний вплив на його культуру. Це призвело до тривалого (упродовж тисяч років) панування на теренах Донеччини та Надазов'я давніх індоєвропейців, згодом – однієї з гілок їхніх нащадків – індоіранської, з якої виокремилися кочові іраномовні племена. З писемних джерел нам відомі назви давніх потужних об'єднань кіммерійців, скіфів та сарматів, кожне з яких у свій час панувало на землях басейну Сіверського Донця та Надазов'я.

Першим етнокультурним етапом у південно-східній частині сучасної української національної території був доіндоєвропейський мисливсько-рибальської людності. Другим – праіндоєвропейських та перших індоєвропейських груп племен, до їх етнічної диференціації. У II тис. до н.е. індоєвропейська людність активно розселялася з території України по Дніпру, Німану й Західній Двіні до Балтійського моря, по Дунаю, на Малоазійський півострів, за Кавказ, у гірські системи Алтаю, Тянь-Шаню, Паміру, Гіндукушу та західної частини Гімалаїв[1]. Відтоді територія розселення народів, що говорять індоєвропейськими мовами, збільшилася ще у багато разів.

Зауважимо, що про мовні чи культурні зміни населення у найдавніші періоди історії людства сучасна наука не має даних, достатніх для формування певних, обґрунтованих уявлень. Незважаючи на досягнення сучасної археології та інших наук, не лише для періоду палеоліту, але й для мезоліту і неоліту наші знання про зміни етнокультурних рис населення краю, як і всієї території України, є великою мірою гіпотетичні.

Третім був етап індо-іранських та іранських племен скотарів. Іраномовна людність Північного Причорномор'я була активним суб'єктом історичного процесу, зокрема етнокультурної взаємодії, на теренах Європи, Західної Азії та Північної Африки.

Четвертим етнокультурним етапом на теренах Донецької й Луганської областей став етап масового переселення етнічно спорідненого та чужого населення. Українські землі у Великому переселенні народів виконували дві функції: 1) транзитну, 2) продукуючу демографічний ресурс для розселення. Переселення супроводжувалися конфліктами, новими політичними союзами, нестабільним етапом в

1 Атлас історії України». – К.: ДНВП «Картографія», 2012. – С. 15.

етнокультурному сенсі на території краю, який завершився тривалим домінуванням тюркських племен. Відбулася заміна іраномовних кочовиків Індоєвропейської мовної сім'ї європеоїдної раси тюркомовними Алтайської мовної сім'ї монголоїдної раси та змішаних (з європеоїдами) антропологічних типів і перехідних малих рас.

П'ятим етапом став тюркський, на останній стадії якого відбувалося формування кримськотатарського народу (корінного народу України).

Степи Сіверського Донця та Надазов'я заселяють кутригури, згодом чорні болгари. Були тут також савіри, сараґури, утиґури, печеніги, кипчаки, торки, половці та інші тюркомовні номади. Половці мали на цих теренах два об'єднання: Донське та Надазовське (1036–1223 рр.). Певний час на землях регіону мешкали одночасно з тюрками й іраномовні алани (яси), фіномовні угри.

Після розпаду Золотої орди Надазов'я та правобережна частина басейну нижнього і частини середнього Донця належали Кримському ханату, а лівобережна – Великій орді, яку в XVI ст. заступило Московське царство. Північна і західна частина земель басейну Сіверського Донця після поразки золотоординського хана Сеїд Ахмета у 1452 р. відійшли до Великого князівства Литовського. У XVI ст. їх поділили Польське королівство та Московське царство. Сусідні рідко заселені кочовиками землі українці називали Диким Полем.

Змагання християнської Європи з Османською імперією, активність Росії у регіоні Чорного моря мали наслідком активізацію землеробської колонізації Дикого поля українцями. Велику роль у заселенні краю українцями відіграли козаки: у західній і південній його частині – запорожці, у північній – слобідські. Упродовж XVII ст. території Донецької й Луганської областей належали Москві (північна частина) та Кримському ханату (південна частина). Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. Російське царство провадило активну внутрішню й зовнішню політику у регіоні Азова, використовуючи українське козацтво, що призвело до пересування кордонів Російської імперії на південь та тимчасового поширення юрисдикції Запорожжя до нижнього Дону, разом з містом Азов.

Шостий етап був українським феодальним, аграрним. У 2-й половині XVII та упродовж XVIII й початку XIX ст. територію Донецької й Луганської областей остаточно заселили українці, за участі росіян, греків, німців, молдован та представників інших народів. Формування головних сучасних рис етнічної будови людності краю відбувалося саме тоді.

В умовах Російської імперії почався та в умовах СРСР завершився сьомий великий етнокультурний етап: російсько-український, модернізаційний, індустріальний, урбанізаційний, трансформаційний. В його межах існують кілька відмінних фаз, на яких не зупинятиземося. Цей етап тривав у другій половині XIX ст. (найвиразніше з кінця XIX ст. та до кінця 1980-х рр.).

Важливим чинником етнокультурних змін на території Донецької й Луганської областей був активний розвиток на ресурсній базі Донбасу капіталістичних відносин. Це відбувалося на українській етнічній території в умовах відсутності міжнародної правосуб'єктності українського народу і безправного його становища в середині Російської імперії. Обмежене використання трудових ресурсів українського народу на власній етнічній території, залучення його до сільськогосподарського освоєння далеких від Батьківщини земель, одночасно з переселенням великої кількості безземельних та малоземельних російських селян і представників інших народів для роботи на промислових підприємствах Донецько-Надазовських територій мало швидкі і віддалені у часі етнокультурні наслідки.

1. Зменшувалась питома вага етнічних українців та зростала частка росіян на частині української етнічної території.

2. Зменшувався демографічний ресурс відтворення української спільноти та української етнічності на півдні Європейської частини Російської імперії, де кількість росіян була відносно невеликою.

3. Відірвані від основного етнічного масиву частини українського етносу легше і швидше піддавалися спочатку мовній, згодом цілковитій етнічній асиміляції імперським народом – росіянами.

Українська етнічна територія у XIX – першій третині XX ст. виходила далеко за межі сучасної української національної території: за Дон, до північної ділянки східного узбережжя Чорного моря й північно-західної частини гір Кавказу. Ігноруючи етнічний чинник, наполягаючи на економічних та інших аргументах, Російська Федерація домоглася у 1920-х рр. підпорядкування собі великої за площею східної частини української етнічної території. У 1930-х рр. внаслідок геноциду голодомором та асиміляційної «національної політики» КПРС і уряду Російської Федерації етнічні українці сусідніх з Україною областей РРФСР стали вважатися росіянами. Нагадаємо, що кілька мільйонів етнічних українців, що вважали себе такими на час перепису населення 1926 р., почали вважати себе росіянами на час перепису 1939 р.

Можемо провести історичну паралель між сучасними етнополітичними й етнокультурними змінами на окупованих Росією територіях України та сучасних Курської, Білгородської, Воронезької, Ростовської, Волгоградської областей, Краснодарського й Ставропольського країв Росії. Джерело тенденцій (російська влада та агресивно шовіністично налаштовані прошарки українського суспільства) як і напрямок змін (російщення) однакові. Багато спільного у методах: дискредитація українців, усунення від влади усіх рівнів незговірливих українців, безпідставні звинувачення і таврування, грабунок майна, використання збройних сил, місцевих маргінальних прошарків та приїжджих росіян-активістів (раніше – комуністів і комсомольців, тепер – шовіністів, ксенофобів, неофашистів тощо).

С. Кульчицький та Л. Якубова прийшли до висновку, що уся радянська історія Донбасу свідчить про те, що комуністична ідея є утопією, «а намагання її втілити в життя обертається масовим терором, соціально-економічною й етнокультурною деградацією»[1].

Будівництво комунізму та політика створення з багатьох народів «єдиного совєтського народу» мали наслідком інтенсивну втрату етнічних рис насамперед спорідненими росіянам народами: білорусами та українцями, що яскраво проявлялося у Донецько-Приазовському регіоні. Від кінця XIX ст. до розпаду СРСР у розвитку етнічної будови людності регіону визначальним був процес російщення. Примусова колективізація, голодомор, урбанізація, міграційна, мовна, освітня та інформаційна політика призвели до суттєвого зменшення питомої ваги українства, до кількості, що ледь перевершувала половину.

Розпад російської комуністичної імперії та становлення української національної держави, що провадить нерішучу «багатовекторну» мовно-культурну політику, супроводжувалися появою тенденції повернення зросійщеної частини українців до української етнічної спільноти, та одночасного збереження процесів мовно-культурного російщення людності. Восьмим етапом став українсько-російський пострадянський, постімперський, який сформувався у процесі демократизації СРСР та його розпаду, у другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр. Завершенням першої фази цього етапу маємо підстави вважати початок збройної агресії Російської Федерації щодо України у лютому – квітні 2014 р.

1 *Кульчицький С., Якубова Л.* Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини / Станіслав Кульчицький, Лариса Якубова. – К.: ТОВ «Видавництво КЛІО», 2016. – С. 712.

Етнодемографічна ситуація у вимірі всієї України змінювалася на користь корінних народів України. Їх природне відтворення не надто відрізнялося від етнічних груп чужинців, проте обсяг, напрямки та етномовний склад зовнішніх міграційних потоків разом з поверненням частини зросійщених груп української людності до лона своєї етнічності працювали на зменшення питомої ваги етнічних росіян в Україні, на зменшення осіб, що вважають російську мову своєю рідною. Важливо, що помітно зростала інтегрованість до української нації кримськотатарського народу та етнічної групи українських росіян. Відтак РФ втрачала основну соціальну базу для дестабілізації українського суспільства, відповідно для свого впливу на Українську владу.

У Донецькій і Луганській областях ця тенденція статистично виразно проявилася трохи пізніше, ніж у більшості областей України. Крім того, тут була регіональна специфіка етноструктурних зсувів:

1) збільшення частки осіб, що вважали себе належними до українського етносу, відбувалося одночасно з подальшим зростанням частки осіб, що вважають російську мову своєю рідною;

2) через велику питому вагу осіб з хиткою чи невиразною самоідентифікацією (етнічною, культурною, мовною, історичною, морально-етичною, політичною), чутливих до маніпуляцій кремлівських політичних технологів, зазначений напрямок змін не був усталений, перспектива була не певною.

Реваншистські настрої в російському суспільстві та непомірні амбіції його політичного проводу породили на початку XXI ст. неприховану агресивну політику Російської Федерації щодо тих її сусідів на теренах колишнього СРСР, що прагнуть самостійно визначати свою долю, інтегруватися з країнами Європи. Важливою обставиною, що сприяла виробленню й початку реалізації агресивної зовнішньої політики Російської Федерації, стало накопичення порівняно великих золотовалютних резервів на експорті нафти і газу.

В упокоренні України Москва покладала великі надії на етнокультурний чинник. «З-поміж сорока п'яти мільйонів людей за офіційним переписом сімнадцять мільйонів тільки росіян. Є регіони, де суцільно лише російська людність мешкає, скажімо, у Криму. Дев'яносто відсотків – це росіяни» – хвацько брехав президент Російської Федерації у своєму зверненні до учасників зустрічі країн-членів Північноатлантичного альянсу на Бухарестській зустрічі (квітень 2008 р.),

де розглядалося питання надання Україні Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ)[1].

Наступні замашні інсинуації української етнокультурної реальності у промові В. Путіна окреслили територію, на яку претендує Росія, в разі прийняття України до НАТО (переклад з рос.): «У нас немає ніякого права вето, і бути не може, і ми на це не претендуємо. Але я хочу, щоб усі ми, коли розглядаємо питання подібного роду, розуміли, що і у нас теж там є свої інтереси. Ну, сімнадцять мільйонів росіян на Україні живе. Хто нам може сказати, що у нас там немає ніяких інтересів? Південь, південь України весь, там тільки одні росіяни»[2]. Бачимо, що Росія наголошує саме на етнічному аргументі, малює фантастичну картину суцільно російського півдня України, певно, розраховує на активну участь українських росіян, більшості населення українського півдня і сходу в реалізації московської політики розколу України і привласнення її частин.

Посилення російського впливу на український уряд відбулося після приходу до влади Віктора Януковича з Партією регіонів. Основна соціальна база цієї політичної сили, її електоральне ядро територіально були у промислових містах Донецької й Луганської областей та на Кримському півострові, етносоціально – серед тих шарів українських громадян, що зазнали найглибшого зросійщення, не переймалися українством, не володіли українською мовою, або володіли лише пасивно (розуміли, але говорити не могли).

Очевидною була мета Москви: втягнути Україну до свого кишенькового Митного союзу і не дати їй надалі зближуватися з європейськими та євроатлантичними міжнародними організаціями. Тобто міцніше прив'язати до себе таким чином, щоб унеможливити в майбутньому розвиток безпосередніх зв'язків (економічних, політичних, безпекових тощо) між Україною та неросійським світом. Обмеження суверенітету української нації природно зменшувало її здатність організовано опиратися російщенню, поглинанню російським світом, зводило нанівець її правосуб'єктність у міжнародній політиці.

Після удаваних чи справжніх вагань президент України Віктор Янукович почав публічно схилятися до руху за Московським планом,

---

1 Путин: Юг Украины, там только одни русские // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://korrespondent.net/ukraine/politics/437862-putin-yug-ukrainy-tam-tolko-odni-russkie.

2 Путин: Юг Украины, там только одни русские // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://korrespondent.net/ukraine/politics/437862-putin-yug-ukrainy-tam-tolko-odni-russkie.

що суперечило його попереднім заявам в Україні й за кордоном та домовленостям з європейськими партнерами. Це, а також закритий характер переговорів з В. Путіним, викликало обурення й протест у частини українського суспільства і надалі призвело до кількамісячної політичної кризи. Під час та одразу після втечі В. Януковича до Росії склалися сприятливі суспільно-політичні умови для захоплення тих українських територій, де державні органи було найлегше перепідпорядкувати чи ліквідувати.

У схилянні українських громадян до послуху та підпорядкуванню «старшому брату» Москва використовувала у той період, крім економічного й політичного тиску, дивовижну за абсурдністю риторику про те, що два народи (росіяни та українці), насправді є одним народом. У вересні 2013 р. Президент Російської Федерації публічно заявляв таке (переклад з рос.): «Ви знаєте, що б не відбувалося, і куди б Україна не йшла, ми однаково десь і колись стрінемося. Тому що ми – один народ». Обгрунтовуючи таку позицію В. Путін згадав аргументи царських та компартійних часів: «Тому що в нас одна дніпровська купіль, у нас, безумовно, спільні історичні корені та спільні долі, у нас спільна релігія, спільна віра, у нас дуже схожа культура, мови, традиції та менталітет»[1].

Твердження, що росіяни й українці один народ, неодноразово публічно лунало з вуст Президента Російської Федерації не лише одночасно з антиєвропейською (проти руху України до ЄС і НАТО) інформаційною кампанією, але й під час воєнних дій проти України, оббріхування ЗСУ і уряду, завдавання економічних та дипломатичних ударів по Україні тощо. 18 березня 2015 р. В. Путін розповідав, що два народи є одним на мітингу-концерті, 16 квітня 2015 р. – на «Прямій лінії», 19 червня 2015 р. – на Санкт-Петербурзькому міжнародному економічному форумі. На форумі твердження, що росіяни й українці «один народ, один етнос», мало, певно, головне для Кремля продовження, що Україна і Росія приречені на спільне майбутнє. Проте, з трагічного історичного досвіду ми бачимо, що в українсько-російському альянсі національні інтереси України ігноруються, її ресурси використовуються для досягнення Москвою своїх великодержавних цілей. В. Ткаченко вважає, що у планах Росії майбутнього для України як національної держави не передбачено[2].

1 Путин: украинцы и русские – один народ, а националисты везде есть // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://txt.rus.newsru.ua/ukraine/04sep2013/adina.html.

2 *Ткаченко В.* Росія: ідентичність агресора: монографія / Василь Ткаченко. – К.: ВЦ «Академія», 2016. – С. 50.

Начебто щирі переконання російського президента про те, що росіяни й українці є одним народом, що Україна і Росія приречені на спільне майбутнє доповнювалися розповідями про вигадані факти передачі Харкова, Луганська, Донецька, Херсона, Миколаєва, Одеси, Одеської області, Донбасу, Новоросії до складу України совєтським урядом у 1920-х рр. під час створення СРСР, а також про довільне, необґрунтоване, вигідне Україні визначення російсько-українського кордону в той період. Такі розповіді В. Путін публічно виголошував, наприклад, 17 квітня 2014 р. у так званих «Новоросійських коментарях», 24 жовтня 2014 р. у відповідях на питання до його виголошеної у Сочі промови на засіданні Міжнародного дискусійного клубу «Валдай», 25 січня 2016 р. у промові на форумі Загальноросійського народного фронту.

Свідомі інформаційні диверсії з боку Російської влади транслювали перекручену інформацію про етнічну реальність та історію формування української національної території. Щоправда заперечення деяких росіян-дослідників історично-територіальних фантазій російської влади з'являлися у веб-ресурсах[1].

Але етнічний чинник присутній не лише в інформаційних диверсіях з метою схиляння українців до послуху та підпорядкуванню «старшому брату», але і серед причин агресії Російської Федерації проти України. Головних причин агресії РФ на Україну в етнологічно-історичній площині, у глобальному вимірі є, на нашу думку, три (одна внутрішня та дві зовнішніх).

1. Поширення й актуалізація в українському суспільстві української національної самосвідомості до рівня, коли решта громадян країни (що вважають себе, наприклад, громадянами світу, належними до «російського світу», «новоросами» тощо) відтепер втрачають шанси обрати «свою» владу, яка не дбає про українські національні інтереси, яка провадить політику «молодшого брата Росії». Російська влада зрозуміла українську етнополітичні реальність, що привести до влади в Україні свою слухняну людину шляхом демократичних виборів вже буде неможливо.

2. Прагнення Російської Федерації зберегти високий рівень зросійщення України, який був досягнутий у минулому. Зросійще-

1 Илларионов: Никто «не передавал» Донбасс Украине. Наоборот, значительная его часть отнята у законных собственников – украинского народа // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gordonua.com/publications/illarionov-nikto-ne-peredaval-donbass-ukraine-ego-chast-otnyata-u-zakonnyh-sobstvennikov-ukrainskogo-naroda–118046.html.

ність та часткова поросійщеність українських громадян розглядалася й практично використовувалася РФ як ресурс впливу на формування влади в Україні, на її внутрішню й зовнішню політику. Російські неоімперіалісти недооцінювали консолідованість української нації, її політичну мобілізованість та активність у захисті своїх життєво важливих інтересів, а також кількісну перевагу національно свідомих громадян, порівняно з «заблукалими» зайдами-«іхтамнєтами» ніби з якогось «паралельного» євразійсько-російського світу, в областях, де відносна більшість електорату підтримувала Партію регіонів та її висуванців.

Не є секретом зверхнє й агресивне ставлення значної частини сучасного російського суспільства щодо українського. Після краху комуністичної ідеології та розпаду СРСР у російського суспільства залишилися і відтворюються риси, що притаманні імперським суспільствам, які визнають рівноправними й самодостатніми не всі інші народи і держави. Є. Добровольський слушно констатує: «Московити сприймають українську мову й українство як історичний вивих, що виник завдяки шкідливому впливу Литви та Польщі»[1].

3. Прийняття європейськими народами і більшістю країн світу української нації як суверенної, рівноправної й рівновартісної з погляду мовної й культурної самобутності, історичного досвіду, перспектив розвитку і вільного співробітництва.

Значення, роль, місце етнічності у конкретних суспільно-історичних передумовах агресії РФ проти України у 2013 р. – на початку 2014 р. можна пояснити комплексом чинників: 1) етнотериторіальним, 2) етносоціальним (у вузькому його розумінні), 3) етнокультурним, 4) етнопсихічним, 5) етнополітичним, 6) етнодемографічним.

Місцеве українське населення (майже суцільно російськомовне) використовувалося росіянами в тактичних діях з великим успіхом, зокрема як «живий щит» від ЗСУ[2]. Відзначимо, що під час воєнних дій у Горлівці, наприклад, у соціальних мережах анонсувалося переслідування громадян за політичними ознаками: «... у Горлівці починаються чистки. Чистки від укропів...»[3].

---

1 *Добровольський Є.* Сусіди / Євстахій Добровольський. – Тернопіль: Джура, 2015. – С. 178.

2 Вторжение в Украину: Хроника российской агрессии. – К.: Брайт Стар Паблишинг, 2016. – 240 с.

3 Террористы «ДНР» объявили о начале этнических чисток в отношении украинцев в Горловке (06.03.15) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/news/327482/.

Очевидець розгортання «російської весни» у Донецьку С. Федорчук згадував, що завдяки базам місцевих міліції та СБУ «ДНР» змогла «влаштувати у Донецьку масштабні репресії проти українських активістів і створити атмосферу страху й антиукраїнського геноциду»[1].

Проміжну мету «російської весни» Ю. Фельштинський та М. Станчев бачили у розв'язанні інформаційної війни, провокуванні міжетнічних, міжрелігійних та міжрегіональних зіткнень і створення умов для введення в Україну російських військ для окупації спочатку частини України, потому всієї її території. Кінцевою метою В. Путіна, на їхню думку, є ліквідація української держави[2].

Воєнна експансія Російської Федерації, що швидко призвела до невизнаної світом анексії Автономної республіки Крим і Севастополя, а також до захоплення великої частини території Донецької й Луганської областей України, стала визначальним чинником зміни етнокультурної ситуації. На окупованих територіях почалося зменшення питомої ваги корінних народів (українців і кримських татар) та відновилося зростання частки етнічних росіян. Це засвідчив здійснений окупаційною владою та колаборантами перепис населення у Криму. Щоправда певні помилки чи, можливо, свідомі дії призвели до певного «затуманення» абсолютної і відносної кількості росіян, українців та кримських татар на території АР Крим та міста Севастополя.

Про таку ж тенденцію в окупованій Москвою частині Донецької й Луганської областей свідчать опосередковані дані (обсяг і напрямки міграційних потоків; постійна присутність російських кадрових військових і найманців, підрозділів спецслужб, політиків, працівників культури, підприємців та інших громадян Російської Федерації; зміни змісту освіти; зміна мовної політики; докорінна зміна культурної та інформаційної політики; суттєві зміни економічних зв'язків та пасажиропотоків тощо). Екстраполювати тенденції зміни етнічної структури людності окупованої кримської частини України на окуповані частини Донецької й Луганської областей можемо через значну схожість мовних, культурних і політичних уподобань у населення та подібність змін, що сталися в усіх сферах буття українських громадян на цих теренах.

---

1 Заровная Татьяна. Путин одурачил Украину картинками «черноротого Донбасса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://obozrevatel.com/politics/82634-godovschina-dnr-rabota-nad-oshibkami-putin-odurachil-ukrainu-kartinkami-chernorotogo-donbassa.htm.

2 *Фельштинский Ю., Станчев М.* Третья Мировая: Битва за Україну / Юрий Фельштинский, Михаил Станчев. – К.ˆНаш Формат, 2015. – С. 266.

Зазначений етноструктурний тренд корелюється з запровадженням Москвою ідеологічного контролю за медійним полем на захоплених частинах України. Спостерігається політика ізоляції населення від неросійських джерел інформації. Факти і думки, наведені у повідомленнях, аналітичних матеріалах про реальні сучасні події, що відбуваються у світі (Україна, Сирія, Франція, США тощо), оприлюднені не російськими та не проросійськими ЗМІ, систематично тенденційно інтерпретуються, заперечуються, перекручуються у контрольованих Росією та її маріонетковими утвореннями засобах масової інформації.

В окупованих частинах Донеччини й Луганщини транслюється понад 30 російських телеканалів, близько 40 радіостанцій; розповсюджується близько 70 російських газет; досяжні близько сотні інформаційно-аналітичних веб-порталів та близько тисячі веб-сторінок у соціальних мережах і блогах[1]. Російський контент є визначальним у риториці місцевих медіа, «можна говорити про створення єдиної медійної платформи»[2] Російською Федерацією разом з терористичними організаціями «ДНР» та «ЛНР». Подібна ситуація на інформаційному полі Криму.

Освітня й культурна політика Російської Федерації щодо окупованих частин Донецької й Луганської областей спрямовані на світоглядне «прив'язування» до Росії, подальше мовне, культурне, етнічне російщення населення окупованих територій. Україножобське «патріотичне» виховання дітей і молоді; прищеплення російських державних символів, традицій, світогляду, російської інтерпретації історії СРСР, Російської імперії та так званої «Новоросії»; створення спілок художників і письменників; організація гастролей у РФ театрів і художніх колективів та гастролі російських артистів на окупованих територіях, а також інші напрямки діяльності закладають основу для постійного, глибокого російщення місцевого люду насамперед дітей і молоді. У Криму освітня й культурна ситуація подібна до тієї, що існує в регіонах РФ.

Основна «здобич» Москви в етнокультурному сенсі – це російськомовні етнічні українці – найбільша мовно-кільтурна група людності на захоплених територіях. Значна їх частина складається з дітей, що народилися в етнічно змішаних родинах, українсько-російських. У багатьох поселеннях, що перебувають під російською окупацією,

1 Вторжение в Украину: Хроника российской агрессии... – С. 220.
2 Там само. – С. 221.

частка громадян, народжених в українсько-російських шлюбах перевершує 20%. Є можливість швидкого зменшення питомої ваги етнічних українців на непідконтрольних територіях Донецької й Луганської областей з абсолютної більшості до близько 40% населення.

Чи будуть нові тенденції етнокультурних змін довготривалими, чи стануть вони початком нового дев'ятого етапу в етнокультурній історії краю, чи будуть лише нетривалим епізодом, сьогодні ми не знаємо. З приводу майбутнього окупованих територій існують різні оцінки. Якщо буде відновлено контроль унітарної України за всією територією областей Донбасу, тоді є можливість відновлення попередніх тенденцій, що сформувалися з розпадом СРСР. Етнокультурні зміни можуть почати відбуватися за тим сценарієм, за яким вони тривають у сусідніх областях (Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій), коли спадатиме і частка етнічних росіян в населенні, і частка осіб з рідною мовою російською в усьому населенні областей.

Якщо українську владу європейські «миротворці» змусять погодитись на легітимізацію через «вибори» окупаційно-колаборантської адміністрації, тоді зазначена тенденція збережеться і зросте ймовірність політико-правового, юридичного оформлення у майбутньому поглинання цієї території Росією.

Політолог Г. Кухалейшвілі сумнівається у тому, що Росія буде вести прозору гру на Донбасі. Ці області, він вважає, стануть «оплотом російських шовіністів та колишніх терористів». Кремль доможеться збереження їх у владі «для політичного тиску на Київ. Проросійський Донбас навіть в умовах миру буде ставити питання про незалежність, як тільки дії Банкової почнуть розходитися з поглядом Кремля»[1]. Сподіваємося на інший перебіг подій.

У Криму також прогнозувати складно, проте впевнено можемо сказати, що частка кримських татар в умовах окупації буде зменшуватися значно повільніше, ніж частка етнічних українців. Головний етнокультурний тренд 2014–2016 рр. у Криму збережеться. Зростання питомої ваги етнічних росіян за рахунок міграції та етнічної асиміляції частини українців та інших етнічних складників триватиме щонайменше до кінця часу його окупації.

Україні необхідно продовжити законодавче забезпечення статусу кримських татар як корінного народу. З наукового погляду в історичному й етнологічному розумінні корінними народами певної

1 *Кухалейшвілі Г.* Валдайский посыл Путина: Новые интриги для Украины / *Г.Кухалейшвілі. //* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://112.ua/statji/valdayskiy-posyl-putina-novye-intrigi-dlya-ukrainy-349375.html.

території вважають ті етнічні спільноти, що на ній сформувалися, утворилися або принаймні зазнали етновизначальних змін на головному етапі етнічної генези. Буває, що корінними народами певної території вважають такі етнічні спільноти, що хоч і не сформувалися на ній, але внаслідок тривалого перебування «пустили глибокі корені» на місцевому фізичному й духовному ґрунті[1].

У такому історично-етнологічному розумінні корінними народами на території України сьогодні, безумовно, є український та кримськотатарський етноси. З певними застереженнями корінними в Україні вважають також караїмів і кримчаків. Решта народів, що представлені тепер в Україні, є прийшлими і мають свої історичні чи етнічні батьківщини за межами України. Представники чи цілі групи вже сформованих етнічних спільнот мігрували в різний час в Україну (в її сучасних державних межах)[2], на етнічні території корінних народів України (досить часто в рідкозаселені райони чи очищені від корінної людності).

Коли йдеться про статус корінних народів, тоді мають на увазі насамперед офіційно визнаний (чи наданий) у міжнародному праві та національному законодавстві політико-правовий статус певних етнічних спільнот, які потребують особливих чи додаткових прав. Ця потреба зумовлена тим, що такі народи перебувають у невигідному економічному й соціальному становищі порівняно з етнічною більшістю чи з іншими сегментами суспільства і мають чимало перешкод на шляху збереження етнічної самобутності, соціального руху, економічного зростання та реалізації своїх прав.

Статус корінних надають народам, що ведуть племінний спосіб життя, соціальні, культурні й економічні умови яких відрізняються від інших груп і становище яких регулюється повністю або частково їхніми власними звичаями, традиціями або спеціальним законодавством; народам, що є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є дана країна, в період її завоювання, колонізації або у період встановлення існуючих державних кордонів і які, незалежно від їхнього правового стану, зберігають деякі або всі свої соціальні, економічні, культурні та політичні інститути.

---

1 Див.: *Чирков О.* Корінні народи (корінні етноси) / О.Чирков // Україна – Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – С. 105.

2 Див.: *Чирков О.* Зовнішня міграція – головна причина наявності етнічно неукраїнської людності в сучасній Україні / О.Чирков // Дзеркало тижня. Україна. – 2002. –№ 3. – 25 січня.

Економічні, соціальні та культурні права корінних народів гарантуються у різних міжнародних та національних документах, серед яких засадничим є «Декларація ООН про права корінних народів» (прийнята резолюцією 61/295 Генеральної Асамблеї від 13 вересня 2007 р.)[1]. Культурні права містять захист традиційних і релігійних практик, мов, святих місць, культурної спадщини, інтелектуальної власності, усної і традиційної історії тощо. Вельми важливою є стаття 3, де гарантується право на самовизначення корінних народів. Актуальними для України (з огляду на окупацію Криму) є низка інших прав корінних народів, зокрема: колективне право на життя в умовах свободи, миру та безпеки як самобутніх народів; дозволяти чи забороняти воєнну діяльність на своїх теренах; визначати пріоритети та розробляти стратегії освоєння чи використання своїх земель та інших ресурсів; право на швидке врегулювання конфліктів та спорів з державами чи іншими сторонами, а також на ефективні засоби правового захисту у випадку будь-якого порушення індивідуальних та колективних прав.

Вже у Конституції України 1996 р. йшлося про права корінних народів[2]. Однак нормативно-правове забезпечення статусу та прав корінних народів України відбувалося мляво. Окупація Кримського півострова Російською Федерацією прискорила цю роботу. Через місяць від початку окупації (20 березня 2014 р.) Верховна Рада України ухвалила Постанову «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави»[3], яку підтримали 283 депутати. Кримськотатарський народ визнано корінним народом України, йому гарантовано захист та реалізацію невід'ємного права на самовизначення у складі суверенної і незалежної Української держави. Повноважним органом кримськотатарського народу визнано Меджліс як виконавчий орган Курултаю (що визнаний вищим представницьким органом кримськотатарського народу).

Усі сучасні народи планети з історично-етнологічного погляду є корінними на певних територіях. Проте у політико-правовому сенсі до корінних народів нині належить лише кілька відсотків населення Землі. Українцям, французам, німцям, китайцям, японцям та багатьом іншим етносам немає потреби надавати самим собі статусу корінних у своїх власних країнах, де вони історично є корінними, політично самовизначилися, розбудовуючи суверенні незалежні дер-

1 Декларация Организации Объединенных Наций о правах коренных народов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org.

2 Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.

3 Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 15. – С. 581.

жави, формують політичний провід, становлять більшість громадян; мають назви, що є однокореневими з назвами їхніх країн. Від часу появи суверенної української унітарної держави на всій її території, включно з Кримським півостровом, український етнос вже має найвищий політико-правовий статус, який сьогодні можуть мати етнічні спільноти на Землі.

За сформованими на сьогодні критеріями міжнародного права та за історично-етнологічними ознаками статус корінних народів України маємо надати не лише кримським татарам, але й караїмам та кримчакам. Усі вони закорінені у кримській частині України і потребують цього статусу для підвищення гарантій на існування у майбутньому. Українська держава відповідальна за долю корінних народів.

Зіставлення агресії Російської Федерації проти України з чинниками, що призводили до послідовних етнокультурних змін у минулому, а також з основними етапами етнокультурної історії краю, засвідчує міцний зв'язок між війнами, зміною політичного суб'єкта, що контролює територію, та етнокультурною ситуацією, напрямками її змін. Втрата певним етнополітичним суб'єктом реального військового контролю за територією призводила до вимушених міграцій та спрямованих у вигідне чи прийнятне для нових правителів річище етнічних процесів.

Після політичного програшу В. Януковича та Партії регіонів можна було очікувати нову хвилю етнічного ренесансу в Україні, зокрема впровадження у суспільну практику державної мови. Проте, окупація Російською Федерацією частини української території зруйнувала постколоніальні тенденції етнокультурного розвитку, призвела до відновлення старого (часів СРСР) напрямку змін етнічної будови людності, звуження сфер функціонування української, кримськотатарської та інших мов, поставила етнокультурний розвиток навіть у короткостроковій перспективі у ситуацію невизначеності. В окупованій частині Донецької й Луганської областей, на нашу думку, відбувається зменшення частки етнічних українців, збільшується частка етнічних росіян.

На контрольованих Україною частинах Донецької й Луганської областей у розвитку етнокультурної ситуації визначальними є два чинники: 1) актуалізація національної самосвідомості, патріотичних почуттів, зростання рівня національної (вірогідно, що й етнічної) консолідації; 2) міграційний доплив тимчасового та постійного населення з окупованих Росією територій, що в середньостатистичному вимірі має за етнокультурними характеристиками певні відмінності порів-

няно з місцевою людністю районів прибуття. Природно, що серед вимушених переселенців з Донецька, Макіївки, Горлівки, Луганська та інших окупованих міст порівняно великі частки становлять етнічні росіяни, громадяни, що не володіють вільно українською мовою, атеїсти та віруючі Російської православної церкви.

На основній територіальній частині України, що не є окупована Росією, відбулася внаслідок російської агресії прискорена політична консолідація більшої частини нації на єдиній ціннісній, світоглядній, цивілізаційній, зовнішньополітичній, значною мірою історіографічній платформі. Посилилося етнокультурне дистанціювання від Росії та росіян, меншою мірою – від російської мови та російської культури. Відбувається зростання рівня національної солідарності, здатності до соціальної мобільності й самоорганізації у критичних умовах, внутрішньої згуртованості, жертовності за національні інтереси, честь і гідність. У цьому процесі беруть участь усі етнічні складники українського суспільства.

Чинна українська влада, на жаль, залишила чинними законодавчі норми ухвалені за часів президентства В. Януковича. На практичну підтримку української мови спромоглися лише у 2016 р., запровадивши квоти на український та україномовний музичний продукт. З огляду на стан теле- і радіоефіру, на мовну структуру українського контенту веб-ресурсів, цього замало для дієвої підтримки. Очевидно агресія РФ заважає впроваджувати українську мову у суспільну практику (навіть міністри нею не розмовляють).

У сучасному комплексі національних проблем особливості етнічного складу населення Криму та Донецько-Надазовського регіону України відігравали і відіграють не останню роль. Вважаємо, що ці особливості були вагомими чинниками для прагнень і намагань певних політичних сил протиставити людність регіону основній частині української нації, для формування і поширення настроїв мовно-культурного відчуження регіону від українства, для розпалювання політичної сепарації областей Донбасу і перепідпорядкування його Російській Федерації.

Розділ 5

Павло ГАЙ-НИЖНИК

Гроші як засіб і прихована зброя у політиці поглинання та гібридної війни Росії проти України (1917–1922 рр.)

Павло ГАЙ-НИЖНИК

ГРОШІ ЯК ЗАСІБ І ПРИХОВАНА ЗБРОЯ У ПОЛІТИЦІ ПОГЛИНАННЯ ТА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (1917–1922 рр.)

«Там, на Україні, зав'язується тепер основний вузол всієї міжнародної сучасності».

Й. Сталін

Історія людства, нажаль, завжди мала однією з своїх вагомих та постійних складових й історію війн. Бували й залишаються досі вони великими і малими, тотальними і локальними, загарбницькими й національно-визвольними, колоніальними і революційними... За свою новітню історію лише протягом ХХ ст. Україна пережила чи не усі можливі різновиди воєнних дій. Утім, існують також й війни економічні. Велися такі й проти українського народу. Застосовувала такі війни й Україна, щоправда у більш гуманному вигляді. Так, скажімо, у 1918 р. Українська Держава (Гетьманат), не маючи змоги збройним шляхом захистити цілісність своєї території, розпочала економічну війну проти Румунії, що окупувала українську Бессарабію і частину Буковини, а також вдало здійснила блокаду Кримського півострова, з метою придушення там сепаратистських тенденцій, що власне також є однією з форм економічної війни.

Разом з тим є також війни й іншого, так би мовити, вишуканого ґатунку – війни фінансові. Вони бувають прихованими та відкритими, мають різні обсяги, термін тривання й відмінні завдання. Проте кожна фінансова війна передбачає єдину мету – руйнування грошово-економічної міцності держави-суперника, розхитання і дестабілізація її соціально-політичного стану, а отже й підрив рівня національної безпеки, торговельної конкурентоспроможності, господарчої потужності, обороноздатності суміжної країни тощо. Застосовуючи подібний тиск країна-агресор, врешті, прагне досягти своїх стратегічних чи тактичних цілей як політичного, так і економічного характеру. В залежності ж від тих чи інших завдань, які переслідує агресор, і внутрішнього становища та стабільності «держави-жертви» обирається, відповідно,

тактика й стратегія війни, її відкрита чи прихована форми. Одними з видів такої війни є фінансова ізоляція, фінансова експансія чи, скажімо, грошова підтримка (утримання) деструктивних або антиурядових сил держави-суперника... На початку XX ст. молода українська держава зазнала від свого північного сусіди, попри збройну агресію, також і ці, щойно перелічені, способи війни фінансової...

Тактика «фінансового зашмогру» як складова політики стримування і примусу у державній стратегії Тимчасового уряду Росії щодо Української Центральної Ради

Перша Світова війна порушила ритм грошового обігу в Росії, а сільськогосподарська розруха ще більш підірвала фінанси імперії. Ще перед революцією обіг грошей у Росії був інфляційним і перебував у стані поступового, але швидкого розладу. Від передвоєнних років, коли на території імперії оберталося паперових грошей на суму в 1 млрд 600 млн руб., до 1 листопада 1917 р. їх маса збільшилася до 20 млрд рублів[1]. Інфляція наростала з непоборною силою.

Розвиток російського імперіалізму як складової частини світового фінансового процесу відбувався на рівні середньої ланки, а себто – у фарватері боржника світових кредитових держав та міжнародних банків. За роки Світової війни, як повідомляв 6 квітня 1917 р. міністр фінансів Тимчасового уряду М. Терещенко, державний борг Росії виріс з 5,4–5,6 млрд рублів (за різними оцінками) у 1913 р. до 55 млрд рублів на весну 1917 року. Лише один місяць війни коштував тоді скарбниці 0,5 млрд рублів. За підрахунками проф. Яснопольського річна оплата на 5% виносила боргів в 1 млрд 665 млн рублів[2]. Крім того, вир революції остаточно розхитав загальноросійську фінансову систему і зруйнував налагоджений механізм податкових зборів.

Будучи частиною населення імперії, український народ відчув на собі злидні військового часу й удар від інфляційного збільшення цін. Саме за таких умов провід українськими масами у березні 1917 р. взяла на себе Українська Центральна Рада – загальний представницький орган революційних партій та організацій України, головно соціалістичного спрямування. Цей крайовий орган революційної

1 *Туган-Барановський М.* Політична економія. Курс популярний / М.Туган-Барановський. – К.: В-ня Дніпровського Союзу споживчих спілок України, 1919. – С. 126.
2 *Шкіль М.* Україна в боротьбі за державність / М.Шкіль. – Торонто, 1917. – С. 149.

демократії під проводом члена Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) М. Грушевського одразу ж зіткнувся з потребою розв'язання численних фінансових питань. Уже 10 березня 1917 р. на одному з перших засідань Центральної Ради було постановлено створити посаду скарбника, який очолив щойно створену Фінансову комісію[1] і мав «виробити якнайшвидше фінансову програму»[2]. За два дні по цьому діячі Центральної Ради оголосили про необхідність створення Національного фонду[3]. 23 квітня 1917 р. Центральна Рада ухвалила пропозицію Фінансової комісії про збір коштів з громадян[4]. Дні Національного фонду проводилися в Україні 20–22 травня 1917 р.[5] За свідченням М. Грушевського, тільки у Києві тоді було зібрано 40 тис. рублів[6]. На ті часи такої суми навіть на влаштування урядування у місті було надзвичайно замало. Цим виявилося пасивне прагнення трудящих до активних грошових пожертв крайовому органу революційної влади і мало стати серйозним попередженням для українських можновладців з приводу фінансового стану в Україні.

Водночас із падінням вартості рубля та відсутністю в розпорядженні Центральної Ради готівкової грошової маси ситуацію ускладнювали й інші ознаки буремного часу. Собівартість залізничних перевезень на 1 версту за чотири роки війни (із 1917-м включно) зросла, наприклад, більше ніж у 50 разів[7], а заробітня платня, скажімо, столяра зменшилася вдвічі[8]. У квітні 1917 р. Тимчасовим урядом було на 60% збільшено ціни на хліб. У той же час, революційний хаос послабив зв'язки колоній з метрополією, регіони почали домагатися від Петрограда національно-культурних прав і ставати до налагодження самостійного життя.

Задушена фінансовим зашморгом, силу затиску якого контролював Петроград, Центральна Рада намагалася самотужки виправити становище. 23 квітня 1917 р. вона ухвалює ще одну постанову своєї Фінансової комісії про «необхідність оподаткування всього українсь-

---

1 Українська Центральна Рада у Києві // Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 1. – 19 березня.

2 ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 108.

3 Там само. – Арк. 109.

4 Робітнича газета. – 1917. – 26 квітня;

5 ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 7–8.

6 Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: В 2 т.– Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 534.

7 *Михайлов И. Д.* Состояние железнодорожного транспорта / И.Д.Михайлов // Народное хозяйство. – 1919. – № 5.

8 Робітнича газета. – 1918. – 14 серпня;

кого народу» з метою «покриття трат, яких вимагають наші національні потреби»[1]. Проте результат цієї декларації звівся до банального: Mare verborum, gutta rerum[2]. Діячі Центральної Ради продовжували виголошувати гасла, створювати комісії, дискутувати «чи може Центральна Рада, займатися розв'язанням економічних проблем, чи, може, вона повинна займатися тільки політичними справами щодо автономії України і т.д.»[3], але так і не спромоглися налагодити систему елементарного оподаткування.

За таких умов провідники тогочасної України ухвалили надіслати до Тимчасового уряду делегацію з проханням «призначення в розпорядження Центральної Ради засобів з «Государственнаго казначейства» на цілі національні, культурні і організаційні – причім на трати сего місяця має бути для неї одкритий біжучий рахунок в Государственім банку на 5 млн.»[4]. На найближчі видатки просилося у петроградського уряду одразу 500 тисяч «валюти». Цікавим є те, що в перерахунку запланованих Центральною Радою розтрат не було зовсім вказано трати на влаштування адміністративно-управлінської влади краю, на відновлення народного господарства тощо. Проте, прохання українців залишилося без відповіді.

Здавалося б, логічний розвиток наслідків петроградської Лютневої революції мав би сприяти не лише культурно-політичному відродженню українства, а й само собою повинен був би висунути на порядок денний нагальну потребу відчутних політичних й економічних реформ та державотворчих самостійницьких перетворень. Центральна Рада спромоглася висунути лише гасло культурного відродження, соціалізму й автономії для України, хоча саме на той час, як можливо ніколи, був слушний момент для успішного здобуття повносяжної державності українським народом. Нажаль його провідники, чудово розуміючи це, залишилися у своїй переважній більшості новітніми драгоманівцями і малоросами соціалістичної забарвленності.

Про можливість же реального усамостійнення України на той час розуміли усі – від Керенського до Грушевського. Про це, зокрема, свідчать слова самого голови Центральної Ради, який 19 травня 1917 р. заявив тому ж таки О. Керенському: «Ми мислимо Україну нероздільно з Федеративною Республікою Російською. Якщо б ми прагли до повної незалежности, то ми б зовсім означено так питання і поклали,

1 Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 5. – травень.
2 Mare verborum, gutta rerum – Море слів, крапля справ (лат.).
3 Вісти з Української Центральної Ради. – № 6. – травень.
4 ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 9 зв.

тим більше, що обставини дозволяють так ставити питання...»[1]. Віддзеркаленням такої позиції були нехтування державотворчою працею і постійні апеляції до Тимчасового уряду з проханням фінансового утримання української крайової влади.

13 травня 1917 р. до Петрограда виїхала делегація Центральної Ради і Військового генерального комітету в складі В. Винниченка, С. Єфремова, М. Ковалевського, Г. Одинця, Д. Коробенка, І. Сніжного, матроса Письменного, полковника О. Пилькевича та Д. Ровинського. Делегації було доручено домагатися від Тимчасового уряду видання акту з принциповою згодою на право України мати національно-персональну автономію, призначення комісара у справах України при Тимчасовому уряді та урядового комісара на всю Україну з Крайовою при ньому радою, асигнування грошей на культурно-національні потреби українського народу та інші справи[2].

16 травня 1917 р. делегація у повному складі була у голови Ради міністрів Росії князя Г. Львова і передала до його рук доповідну записку[3] Тимчасовому уряду та Виконавчому комітетові Петроградської Ради робітничих та солдатських депутатів з питань автономії України. У ній делегація Центральної Ради знову прохала від Росії коштів «для задоволення національно-культурних потреб, задушених при старому режимі»[4]. 17–18 травня 1917 р. делегація, поділившись на декілька груп, відвідала з переговорами в українських справах російських міністрів В. Чернова, О. Мануйлова і голову Ради робітничих і солдатських депутатів Н. Чхеїдзе. 20–21 травня 1917 р. відбулося спільне засідання російської урядової комісії та української делегації. Обговорювали доповідну записку Центральної Ради. Як і слід було очікувати, до остаточної згоди не дійшли, «бо урядова комісія заявила, що задовольнити вимоги Української Центральної Ради неможливо»[5]. У відповідь українська делегація заявила, що в такому разі Центральна Рада не може відповідати за лад та спокій в Україні й виїхала з Петрограда, залишивши ще на декілька днів трьох членів делегації очікувати офіційної відповіді Тимчасового уряду. Та, не дочекавшись її, теж покинула згодом столицю Росії.

---

1 Там само. – Арк. 14–16 зв.

2 Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 8. – травень.

3 Доповідну підписали члени делегації – В. Винниченко, Д. Коробенко, Письменний, Д. Ровенський, О. Пилькевич, А. Чернявський, С. Єфремов, І. Сніжний, Г. Одинець.

4 Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 8. – травень.

5 Там само.

Таким чином з боку республіканської Росії було розпочато тонку грошово-політичну гру з українськими провідниками, в якій були присутні усі ознаки пасивної (прихованої) фінансової війни з переговорами, невиконаними обіцянками, проволіканнями тощо. Росія прагнула не лише втримати Україну у фарватері свого політичного майбутнього, а й контролювати, власне, саме українське національно-політичне, культурне і господарче відродження. Проте застосувати жорсткість чи, тим паче, силу Тимчасовий уряд на тоді був не спроможний. Росія продовжувала утримувати фронт Світової війни, соціально-політична дестабілізація та господарська криза змушували її керівництво терпимо (тимчасово) ставитися до національних рухів тощо. Україна ж саме у той час мала усі можливості власними силами максимально використати вигідну для неї ситуацію для розбудови власної державності. Це дозволяли їй вибух національної свідомості українців, в тому числі й ще не розагітованих більшовиками солдатів, революційна ейфорія та віра в реальність самостійного існування країни серед народу, сільськогосподарський і промисловий потенціал тощо. Та задля досягнення цього необхідними були не демагогія, а практицизм, не соціалістичний інтернаціоналізм, а державотворчі переконання і політична воля тогочасних провідників українського революційного руху. Проте саме цих прагнень тогочасні керманичі української соціалістичної демократії як раз і не мали.

Як підсумок таких переконань майже всіх діячів Центральної Ради, 10 червня 1917 р. з'явився Перший її Універсал, що проголошував автономію України у складі єдиної Росії. У ньому Центральна Рада поскаржилася народові на петроградський уряд, який, з-поміж інших вимог, відмовив їй у наданні коштів, і виголосила: «Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою російською...»[1].

Утім ейфорія потрохи минала, а щоденне життя вимагало чималих коштів. В результаті ж цілого комплексу різного роду проволікань та невирішенностей у процесі державного будівництва, надзвичайним захопленням політичним популізмом, в Україні було вкінець зруйновано залишки апарату втримання адміністративної влади. По усій країні запанував владний вакуум. За таких умов, не маючи засобів для керівництва країною і, водночас, відчуваючи хронічну нестачу коштів, Центральна Рада своїм I Універсалом агітує українців запровадити

1 Украинская жизнь. – 1917. – № 3–6. – березень–червень; Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 9. – травень.

добровільне самооподаткування[1]. Проте народ не поспішав сплачувати податків добровільно, ще й паралельно старої російської, новій, хоч і українській, владі, яка практично влади по Україні не мала. Розбещений революцією і примарними ідеями соціалізму він вирував, мітингував, розподіляв і прагнув владарювати.

Тим часом, розуміючи непевність свого становища, але відчуваючи нагальну необхідність в організації апарату управління проголошеної автономної України, 15 червня 1917 р. «Комітет Центральної Ради на останнім засіданні (15 іюня) ухвалив організувати Генеральний Секретаріят Української Центральної Ради, який має завідувати справами внутрішніми, фінансовими, продовольчими, земельними, хліборобськими, міжнаціональними і иншими в межах України і виконувати всі постанови Центральної Ради, які цих справ торкаються»[2]. Очолив Генеральний секретаріат відомий тогочасний письменник, член Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) В. Винниченко, а генеральним секретарем фінансових справ було призначено проф. Х. Барановського[3].

Новоствореному урядові слід було негайно домогтися вирішення фінансової проблеми. Центральна Рада все більше і більше відчувала нестачу коштів. Ситуацію, що склалася, змалював на V сесії Центральної Ради голова Генерального секретаріату соціал-демократ В. Винниченко, коли 26 червня 1917 р. відверто заявив: «Звісно, фінансові справи ми не можемо зразу ставити на цілком державний ґрунт, а повинні обходитись поки що засобами, які мають в своїй основі майже виключно моральну силу»[4]. Проте замість опертя на «виключно моральну силу» уряд вже тоді мав нагоду реально розпочати розбудову апарату державного управління у мірилах всієї номінально підпорядкованої йому території України засобами мобілізації державотворчих і фахових елементів з маси організованого революційно активного народу, яку винесли на політичну арену хвилі національного відродження.

Нажаль і цього зроблено не було. Так, приміром, на розгляді 27 червня 1917 р. доповіді генсека фінансів «Про загальні основи найближчої роботи у фінансових справах», обговорюючи питання податкових зборів, Х. Барановський щодо техніки збору податків ситуацію, що склалася, характеризував риторичною фразою: «Не маємо апарату

1 Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 9. – травень.
2 Народня воля. – 1917. – 17 червня.
3 Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 13. – липень.
4 Там само. – № 10. – червень.

для зібрання, а анархістами бути не хочемо»[1]. Подібні думки висловлювали й інші промовці, але щодо пошуку шляху для вирішення проблеми кроків знов зроблено не було[2]. Фінансовий зашморг, закинутий з Петрограда на шию уряду автономної України, довів абсурдність його становища до того, що резолюцією Фінансової комісії Центральної Ради від 28 червня 1917 р. Генеральному секретаріатові дозволялося «робити грошові позички для задоволення потреб Ради...». І далі: «Генеральний секретаріят має право погодитись з якоюсь банковою установою, щоб вона взяла на себе обов'язки обслуговувати потреби Центр[альної] Ради»[3]. Отже, уряд автономії отримав право позичати гроші на власну діяльність у приватних банківських установах, а це означало цілком допустиму вірогідність потрапити у боргову залежність від малого кола приватних ділків.

Тим часом до Києва прибули представники Тимчасового уряду М. Терещенко та І. Церетелі. Владу у Петрограді непокоїла поведінка українців і для налагодження ситуації з намірами українців у древню столицю прибули можновладці зі столиці північної. Тимчасовий уряд зажадав від Центральної Ради поступок і домігся очікуваного. На спільному із російськими представниками засіданні Генерального секретаріату, що відбулося 29 червня 1917 р., торкалися й фінансового питання. З українського боку у нараді взяли участь В. Винниченко, Х. Барановський, Б. Мартос, С. Петлюра, М. Стасюк, І. Стешенко, В. Садовський, С. Єфремов, П. Христюк та М. Грушевський. У перебігу перемовин виявилася уся грошова скрута, в якій опинилася українська крайова влада, коли Х. Барановський сам запропонував фактично ліквідацію навіть тих морально-зобов'язуючих українських податків, що, хоч і ефемерно, засвідчували елементи фінансової автономії України. «Додаткове обкладнання навряд можна визнати доречним, – заявив він. – Центр всеросійськ[ий] повинен бути єдиним, але ми повинні отримати кошти не шляхом надбавки, а шляхом смітних асигнувань по бюджету, затвердж[еному] краєвим органом – Радою»[4]. У цих словах виявилось оте testimonium paupertatis[5] Української Центральної Ради.

І. Церетелі, відчувши тон вимовленного, одразу ж поставив умову, задля вирішення якої вони з М.Терещенком, власне, й приїхали

1 Там само. – № 15/16. – вересень.
2 Нова Рада. – 1917. – 1 липня.
3 Там само.
4 ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 24–24 зв.
5 Testimonium paupertatis – Свідчення власної слабкості (лат.).

до Києва: «Якщо буде точно [з]формульовано, що це (тобто Генеральний секретаріат – *П.Г.-Н.*) буде орган Тимчас[ового] ур[яду], то кошти безумовно, будуть відпущені на видатки по управлінню краєм»[1]. Уряд автономної України, не маючи за собою реальної сили, пішов на поступки. У ці ж дні, на основі угоди між Центральною Радою та Тимчасовим урядом, Україну було визнано останнім як окрему територіально-адміністративну одиницю Російської Республіки із своїм представницьким органом. То був окреслено певний крок відступу автономної України, політична поразка провідників Центральної Ради, зумовлена їхньою неспроможністю опанувати фінансово-економічною ситуацією в поєднанні з автономіською хворобою відчуття неповноцінности державотворчих можливостей українства, а по суті справи – самих себе.

3 липня 1917 р. у своєму II Універсалі Центральна Рада повідомляла народові: «В згоді з іншими національностями України і працюючи в справах державного Управління, як орган Временного Правительства Генеральний Секретаріят Центральної Ради твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією... Визначаючи що доля всіх народів Росії міцно зв'язана з загальними здобутками революції, ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного Зібрання»[2]. Того ж дня Тимчасовий уряд своєю постановою затвердив Генеральний секретаріат[3]. Таким чином, застосувавши один з варіантів фінансової війни, а саме – грошовою ізоляцією, петроградський Тимчасовий уряд домігся своєї мети – юридичного і фінансово-економічного підпорядкування загальноросійській владі українського політичного керівництва та його крайових виконавчих структур.

Неможливість зорганізувати власне грошове господарство, що стало однією з головних причин національно-політичних поступок щодо Росії у період її найбільшого знесилення та, водночас, національного піднесення в Україні, свідчить, що український революційно-політичний провід, очолюваний соціалістичними партіями, мав в основному в наявності фахівців-урядовців не кращої імперської державної школи, над якими тяжів не менш хибний тип професійного, можливо й підсвідомого малоросіянства, що у політичному вимірі виявився у пануючому на початковому і, можна сказати, вирішальному етапові державного становлення України духові автономо-федералізму.

1 ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 24–24 зв.
2 Там само. – Спр. 5. – Арк. 10–11.
3 Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 10. – червень.

Згідно вищевказаної домовленості з представниками Тимчасового уряду, 16 липня 1917 р. Центральна Рада затвердила «Статут Вищого Управління Україною», в якому щодо фінансового боку вказувалося, зокрема, що «Генеральний Секретаріят передає на затвердження Тимчасового Правительства тимчасові обрахунки видатків на потреби України, які розглянула і ухвалила Центральна Рада»[1]. Однак, в дійсності обставини виявились набагато складнішими, аніж на папері. У липні 1917 р. в касі Центральної Ради було лише близько 90 тис. рублів[2]. 14 липня 1917 р. у пошуку грошей до Петрограда знов виїхали В. Винниченко та Х. Барановський[3]. Загальні видатки ж по бюджету (сміті) Генерального секретаріату, наприклад, лише на місяць серпень 1917 р. складали 66 тисяч 755 рублів 83 копійки[4]. Тимчасовий уряд погодився асигнувати на потреби Генерального секретаріату до смішного малу суму у 300 тис. руб., але й вона не була переведена автономній Україні[5].

За таких скрутних обставин і у повному безладі на початку серпня 1917 р. в Україні виникла урядова криза[6]. Есери (УПСР) відкликали своїх секретарів, в тому числі й Х. Барановського[7]. Тим часом, несподівано в розпорядження Центральної Ради з Нью-Йорку через «Mekhanik Metalbank» було переведено 100 тис. рублів, про що 18 серпня 1917 р. Малій Раді повідомив М. Грушевський[8]. Проте, гроші ці було зібрано українцями США не для уряду Центральної Ради, а для передачі українцям-виселенцям з Галичини, Буковини та прифронтових місцевостей Росії[9]. Очевидно ця сума ненадовго стала у пригоді українському керівництву, особливо в момент відсутності нового урядового складу.

Проблему ж формування уряду врешті остаточно було вирішено 21 серпня 1917 р., коли Мала Рада Центральної Ради затвердила новий склад Генерального секретаріату[10]. Посаду генерального

---

1 Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 18. – листопад; Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. / П. Христюк. – Т. 1. – Відень: Український Соціологічний Інститут, 1921.– С. 96–97.

2 Нова Рада. – 1917. – 27 липня.

3 ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 26.

4 Українська Центральна Рада: Документи і матеріали... – Т. 1. – С. 272–273.

5 *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. / П. Христюк. – Т. 2. – Відень: Український Соціологічний Інститут, 1921.– С. 16.

6 Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 22/23. – листопад.

7 Нова Рада. – 1917. – 15 серпня.

8 Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 24. – грудень.

9 Нова Рада. – 1917. – 19 серпня.

10 Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 24. – грудень.

секретаря фінансів посів відомий не лише в Україні, а й поза її межами проф. М. Туган-Барановський.

Новий секретар фінансів зіткнувся із тією ж проблемою, що і його попередник – відсутністю в наявності грошової маси. Відтак 8 вересня 1917 р. урядовці постановили «просити Секретаря в Справах Фінансових поїхать в Петроград для переговорів з Временним правительством в справі потрібних для існування Секретаріяту грошових асигновок»[1]. Український крайовий уряд прагнув домогтися від Тимчасового уряду «асигнування авансом на видатки Секретаріяту одноразово на протязі перших двох місяців, вересня і жовтня, 2 315 000 руб.»[2]. Грошей з Росії, однак, Україною знов так і не було отримано.

Тож, аби зберегти урядову адміністрацію і виплатити їй зазначену вище платню за вересень, М. Туган-Барановський вимушений був позичити у «Созбанку» на два тижні 75 тис. рублів, «позаяк кредит на содержання Секретаріяту ще не переведено з Петрограда», – повідомляв генеральний секретар фінансів 2 жовтня 1917 р. на урядовому засіданні[3]. Крім того, через відсутність коштів було затримано й скликання чергової VII сесії Центральної Ради. Як згодом пояснював членам Центральної Ради М. Грушевський, «остання сесія коштувала 20.000 крб. з Національного Фонду. А фонд цей, зложений з добровільних жертв українців, був майже увесь витрачений на удержання Генерального Секретаріяту»[4].

На VII сесії Центральної Ради її урядовці накинулися з обвинуваченнями на Тимчасовий уряд, ретушуючи цим власну бездіяльність. Голова Секретаріату В. Винниченко, виправдовуючи свою нездатність організувати роботу уряду та налагодити адміністративну владу в країні, 29 жовтня 1917 р. заявив, що «перші часи роботи Генерального Секретаріяту пройшли на зміцнення самого Секретаріяту в більш моральному смислі. [...] Правительство [петроградське] не давало ніяких грошей, хоч Секретаріят не збирав податків з України; воно старалося місцеві власті роз'єднувати з Секретаріятом»[5]; і далі знов: «Генеральний Секретаріят існував досі більш фіктивно, ніж реально, бо у нього не було майже жодних органів і апаратів. Через те діяльність його не відзначалась широтою і помітністю, бо багато праці йшло на внутрішнє налагодження апарату... Так само на перешкоді стояла весь

1 ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 6.
2 Там само.
3 Там само. – Арк. 29.
4 Народня воля. – 1917. – 31 жовтня.
5 Там само.

час фінансова справа, бо, не маючи в своїх руках крайових фінансів, Секретаріят не міг фінансувати і своїх органів, а [Тимчасове] Правительство навмисне держалось централістичної політики та давало зрозуміти місцевим органам, щоб вони обминали Генеральний Секретаріят і зносились просто з [Тимчасовим] Правительством. Таким чином [російське] Правительство не раз порушувало свою ж інструкцію і навіть призначувало комісарів всупереч бажанню Генерального Секретаріяту»[1]. В. Винниченко також довів до відома членів Центральної Ради, що Петроград, окрім всього іншого, припинив асигновку коштів у розпорядження української автономії. Як бачимо, Тимчасовий уряд, ізолюючи київських урядовців безгрошів'ям і користуючись з їхньої абсолютної непрактичності й безпорадності, тим часом налагоджував зв'язки з владними структурами безпосередньо на місцях.

З подібною ж риторикою виступив і генеральний секретар фінансів М. Туган-Барановський, який також поскаржився на те, що центральний російський уряд не виконує своєї власної «Інструкції», власноруч (навіть не ставлячи до відома Генеральний секретаріат) запроваджує цукрову монополію, яка здатна тільки но з України принести до російської скарбниці мільйони рублів. Радівський фінансовий урядовець підсумував риторично і протестно: «Ми стоїмо нижче всякого земства, яке має право накладати податки, яке має свої власні бюджети, а ми [номінально] одержали тільки мізерних 300.000 [руб.] на всю Україну»[2].

Утім, такий стан справ не міг далі продовжуватися. Український уряд і, зокрема, його фінансове відомство ніяк не могли знайти вихід із складової ситуації pro publico bono[3] як для України, так і щодо Росії. Проте, схоже, грошей від Тимчасового уряду довелось би чекати «аж до грецьких календ». До того ж становище у самій Росії дедалі загострювалася, влада вислизала з рук уряду О. Керенського. У Києві ж можновладці ніяк не могли переступити через доведену ними до абсурду соціалістичну відданість великоруським братам у вірі в світле майбутнє.

Врешті-решт урядовці Центральної Ради, прозрілі від грошової задухи, перестали шукати згоди між неузгоджувальними канонами національних свідомостей політичного романтизму. 29 вересня 1917 р. з'являється Декларація Генерального секретаріату України, в якій, зокрема, Генеральне секретарство фінансів визнало за необхідне

1 Нова Рада. – 1917. – 3 листопада.

2 Народня воля. – 1917. – 31 жовтня.

3 Pro publicoco bono – Для загального добра (лат.).

виробити заходи по розмежуванні у напрямі децентралізації загальнодержавних і спеціально українських фінансів. У перспективу було винесено завдання створення поряд із загальноросійським бюджетом й окремо українського. У Декларації зазначалося і на стару проблему для української влади, яка залежала в тому, що «недосить знайти нові джерела державних доходів, так само потрібно знайти способи для того, щоб платилися ті податки, які вже установлено»[1]. У цьому плані урядовці зізнавалися, «що всі прямі податки не платяться»[2]. Декларація обіцяла, що «в найближчому часі буде вироблено законопроект про те, що на чолі всіх кредитових установ України має стати Національний Український Банк, до якого мусять перейти всі справи Київської Контори Державного Банку та всіх його відділів на території України. Діяльність Національного Банку має бути погоджена з діяльністю другої центральної кредитової установи на Україні – Українського Народнього Банку»[3].

То була справді декларація прагнень вільної України, її зокрема фінансових потреб, декларація, що виголошувала про те, як тісно їй у панцирі обмеженої умовинами II Універсалу політично-господарчої автономії. Разом з тим лідери Центральної Ради не залишали надії на порозуміння з Тимчасовим урядом, тож так і не спромоглися встановити владну адміністрацію по країні. 3 листопада 1917 р. Генеральний секретаріат вирішив знов відіслати до Петрограда секретаря фінансових справ[4]. Очевидно авторитет проф. М. Туган-Барановського таки вплинув на російських можновладців і 11 листопада 1917 р. до Києва прибув транспорт з невеликою грошовою масою[5]. Як виявилося – останній.

Фінанси як сегмент «брудної» політики у гібридній війні більшовицької Росії протиУкраїнської державності (1917–1922 рр.)

Тим часом у Петрограді сталася зміна влади. Внаслідок більшовицького перевороту (7 листопада 1917 р.) урядувати в Росії розпочала Рада народних комісарів (РНК). Одразу ж на другий день після біль-

1 Нова Рада. – 1917. – 30 вересня.

2 Там само.

3 Там само.

4 ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 55.

5 *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 гг.) / Л.М.Неманов. – К., 1919. – С. 8.

шовицького перевороту в Петрограді київські більшовики В. Затонський та Ю. Пятаков, які деякий час засідали у Малій Раді, вийшли з її складу[1]. Жовтневий (листопадовий) переворот у Росії та узурпація влади в Петрограді в руках більшовицької партії змусили Центральну Раду прискорити процес унезалежнення державного і фінансового від Росії.

Тим не менш, незважаючи на те, що Центральна Рада не визнала РНК як законний уряд Росії, вона продовжувала сподіватися на петроградські гроші. Ситуацію у Києві загострювали страйкові настрої залізничників і робітників, а також більшовицькі організації. 17 листопада 1917 р. представник ЦК УСДРП, член Центральної Ради М. Порш та член Київського обкому РСДРП(б) С. Бакинський мали перемовини прямим дротом з представником Раднаркому Росії Й. Сталіним. Одним з двох питань, що були підняті у розмові, було й питання фінансове. М. Порш, зокрема, звернувся до Й. Сталіна з наступним: «...Місцеві відділи Державного Банку, обслуговуючи фронт і тил, а також і промисловість, мають великі труднощі в грошовім обороті через брак грошових знаків. Ся обставина викликає серйозні ускладнення в промисловості, особливо в такій сезонній промисловості, як бурякоцукрова, не кажучи про те, що брак грошей може викликати неспокій в робітничій масі, якій, як служащим, так і урядовцям, нічим платити. Тому прохання доставити всім відділам Державного Банку на Вкраїні достатній кількости грошей...»[2]. Й. Сталін пообіцяв, що повідомить про прохання українців Раду народних комісарів і запевнив: «Не сумніваюся ні на одну хвилину, що вона зробить усі необхідні заходи»[3]. Проте більшовицький уряд насправді мав зовсім інші наміри. Його вожді зайняли щодо УНР, яку було проголошено ІІІ Універсалом Центральної Ради, апріорі агресивну і відверто ворожу позицію, а у фінансовій сфері ними вже було розпочато добре сплановану фінансову війну проти України.

Перша її фаза полягала у тому, аби остаточно затягнути зашморг грошовому голоду на шиї київської влади (фінансова ізоляція), а друга – в наданні потрібних коштів радикальним більшовицьким організаціям і боївкам та антирадівським колам для здійснення страйків і збройних виступів (у Києві вже точилися збройні сутички, що переходили у бої). Останньому, не завадить зауважити, своєю

1 *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. / Дмитро Дорошенко. – Т. 1. – К.: Темпора, 2002. – С. 102.

2 Робітнича газета. – 1917. – 19 листопада

3 Там само.

неспроможністю налагодити адміністративно-політичний лад і організувати фінансово-економічне життя країни багато в чому сприяли сама Центральна Рада та керівництво її уряду. У дійсності ж М. Порш у тій розмові зі Й. Сталіним, в присутності місцевого київського більшовика, фактично офіційно повідомив Петроград про катастрофічне становище Центральної Ради і загрозу соціально-політичного вибуху через грошову кризу. Саме це, власне, й потрібне було більшовикам, політика яких була спрямована на повалення існуючої на той час влади в Україні.

Як уже згадувалося вище, 19 листопада 1917 р. Центральна Рада своїм III Універсалом проголосила: «Однині Україна стає Українською Народньою Республікою. Не одділяючись від Республіки Російської і зберігаючи єдність її ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів...»[1]. Проголосивши УНР, Центральна Рада все ж так і не змогла позбутися російського тяжіння, не посмівши оголосити замість федерації з північним сусідом державну самостійність України.

Однак за відсутності власної правової бази, будь-яке планомірне налагодження фінансового порядку в країні було практично неможливим. Генеральний секретаріат де-юре як був виконавчим органом самоуправління автономної України із центральною загальноросійською владою – Тимчасовим урядом в Петрограді, так ним і залишився. Із більшовицьким переворотом у столиці Росії та проголошенням федеративної до неї УНР у Києві постало питання про подальше законодавче визначення підстав управління Україною. Саме тоді у колі співробітників генерального секретаря фінансів М. Туган-Барановського зародилася думка про запровадження власних грошових знаків Україною і створення національної фінансової системи[2].

Тим часом, 24 листопада 1917 р. про хід переговорів з Петроградом і плани розв'язання грошових проблем доповідав Генеральному секретаріатові виконуючий обов'язки секретаря фінансів В. Мазуренко[3]. Наступного дня (25 листопада 1917 р.) було прийнято Закон «Про утримання Центральної Ради за державний рахунок» та Закон «Про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР»[4].

---

1 Нова Рада. – 1917. – 8 листопада.

2 *Мартос Б.* Українська валюта 1917–1920 років / Борис Мартос // *Мартос Б., Зозуля Я.* Гроші Української Держави. – Мюнхен, 1972. – С. 9.

3 ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 93.

4 Вістник Генерального Секретаріяту Української Народньої Республіки. – 1917. – 1 грудня.

У цей час до Генерального секретарства фінансів почали надходити протести від контор Державного банку з приводу того, що більшовицька Рада народних комісарів попризначала до них від себе комісарів, які починають заходи із захоплення банківських установ України[1]. Попри такі факти, 30 листопада 1917 р., очевидно з візії Генерального секретаріату, відбулася телефонічна розмова прямим дротом генерального секретаря праці УНР М. Порша з комісаром Государственного банку РСФРР Г. Пятаковим. Оскільки Україна не мала власної грошової системи, їй вкотре довелося звертатися до банківських установ радянської Росії. Раднарком використовував це як один із засобів тиску на УНР. У розмові йшлося про виділення коштів з Государственного банку для виплати залізничникам України, які погрожували у разі затримки заробітної платні оголосити загальний страйк. Г. Пятаков пообіцяв, що гроші будуть надіслані безпосередньо страйковому комітету Південно-Західної залізниці. Він також заявив, що постачання грошей в Україну можливе лише за умови визнання Раднаркому верховною владою і влади Рад на місцях[2].

Всі ці та інші факти змусили нарешті «протверезішати» провідників УНР щодо ставлення до влади Центрального Ради з боку РСФРР. 1 грудня 1917 р. Генеральний секретаріат ухвалив «видати популярну брошуру і велику брошуру з поясненням щодо фінансового плану Генерального Секретаріяту і фондів забезпечення українських грошей, а також, опублікувавши розмову Порша з П'ятаковим, почати газетну кампанію проти фінансової політики Совєта народних комісарів, що може спричинитися і до спопуляризування українських грошей»[3].

Натомість 4 грудня 1917 р. Радою народних комісарів, в день представлення відомого ультиматуму РНК Центральній Раді, було офіційно заявлено про припинення асигнації українському урядові рублевої готівки. Зашморг фінансового голоду затягувався над державотворчою Україною все сильніше і загрожував катастрофою.

Саме тоді розпочалася й історія виникнення, а вірніш було б сказати клонування російськими більшовиками, так званих «радянських» органів влади в Україні, яка бере свій початок з грудня 1917 року. Події розвивалися з блискавичною швидкістю. 6 грудня 1917 р. у Харків прибув московський «червоний» загін Р. Сіверса. Вже 7–8 грудня 1917 р. пробільшовицьки налаштовані 127 делегатів від 49 місцевих рад робітничих і солдатських депутатів відмовилися

1 ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 95 зв.
2 Українська Центральна рада. Документи і матеріали. – Т. 1. – С. 577.
3 ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 48 зв.

продовжувати свою участь в засіданнях І Всеукраїнського з'їзду рад у Києві та переїхали до захопленого більшовиками Харкова. Там, вже більшовицький, з'їзд Рад ухвалив свої резолюції «Про організацію влади на Україні» та «Про самовизначення України», а також проголосив, що «Україна проголошується Республікою Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів». Українську Робітничо-Селянську Радянську Республіку в офіційних радянських актах відразу ж після її утворення називали також «Українською Народною Республікою», аби перехопити популярність справжньої УНР.

9 грудня 1917 р. до розкольників приєднався (43 голоси – «за», 11 – «проти») ІІІ З'їзд рад Донецького та Криворізького басейнів. Делегати-інтригани, переважна більшість з яких належала до партії більшовиків, проголосили своє зібрання І З'їздом рад робітничих та солдатських депутатів України «при участі частини селянських депутатів». Він тривав два дні (11–12 грудня 1917 р.), за які це зібрання прийняло низку актів.

Перш за все, Україну було проголошено Республікою рад робітничих, солдатських та селянських депутатів як федеративної частини Російської Республіки[1]. Як наслідок – в Україні одразу почали запроваджуватися декрети та розпорядження більшовицької Ради народних комісарів, а між «урядами» Петрограда та Харкова відтоді встановлювалася «цілковита погодженість у цілях і діях, необхідна в інтересах робітників і селян усіх народів Російської Федерації»[2]. Уся повнота влади передавалася обраному на вищевказаному харківському зібранні Всеукраїнському Центральному виконавчому комітетові (ВУЦВК). 17 грудня 1917 р. було оголошено про створення уряду радянської України – Народного секретаріату.

В УНР же 9 грудня 1917 р. Малою Радою Центральної Ради було ухвалено низку законопроектів фінансового спрямування, які поклали перші реальні законодавчі засади щодо започаткування Україною створення власної грошової системи[3]. Зазначу, що побічно прискоренню їхній появі сприяла й позиція більшовицької Росії щодо УНР. Таким чином лише опинившись перед реальним фактом фінансового голоду і непередбачених подальших наслідків для власної влади діячі Центральної Ради та уряду УНР нарешті прийшли до усві-

1 Коммунистическая партия – вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР: Сб. документов и материалов. – К., 1962. – С. 26–28.

2 Історія Української РСР. – Т.5. – К., 1977. – С. 214.

3 Народня воля. – 1917. – 12 грудня.

домлення нагальної необхідності порятунку української державності шляхом створення вітчизняної фінансової системи і запровадження національної валюти.

З подібною проблемою, рано чи пізно, як правило, стикаються усі державні утворення на початкових етапах свого самостійного існування. Наявність же національної фінансової системи є не лише однією з ознак самостійності держави, але й одним із вагомих чинників чи, як би висловитись древні – mixtum compositum[1] державної безпеки. У свою чергу, стан державних грошей є показником як мудрості провідників країни, так і барометром її економічного розвитку та суспільно-політичного клімату. Нажаль, тогочасній Україні з провідниками не поталанило, а спішно прийняті законопроекти, як виявилося, були почасти запізнілими.

Більшовицьке ж керівництво перейшло у наступ. Спочатку у війні фінансовій, а згодом і у збройній. Несподівано для уряду УНР штаб Південно-Західного фронту висунув Центральній Раді вимогу асигнації у 40 млн руб., штаб Румунського фронту – 500 тис. крб., мотивуючи це тим, що, «невважаючи на їх телеграми до Петрограда, ніяких грошей не получають»[2]. У розпорядженні ж Держбанку готівкою було лише близько 6 млн. рублів. Тож В. Винниченко знов повертається до думки спробувати взяти велику позику в московському і петроградському банках...

З Петрограду ж в розпорядження Управління Південно-Західними залізницями було спішно надіслано 50 млн рублів[3]. Крім того, більшовицьке керівництво почало активно спонсорувати протестних робітників і свої бойові організації, які мали виступити проти української влади під час наступу їхніх військ на Київ. Так, В. Ленін наказав наркомові фінансів РСФРР видати більшовику київського заводу «Арсенал», робітники якого вже три місяці не отримували зарплатню, А. Іванову 3 млн 200 тис. руб. готівкою. Спеціальний загін з 37 озброєних робітників доставив гроші у Київ. Авторитет РКП(б) серед робітництва Києва одразу ж пішов вгору. З цих коштів 600 тисяч покривали тримісячний заробітній фонд 4 тисяч арсенальців, решта ж грошей пішло на озброєння бойових загонів. Саме група заводських бойовиків під орудою Ф. Гнєповського обеззброїла в січні 1918 р. охорону і захопила «Арсенал». За більшовицькі гроші заколотники звели барикади, вирили шанці, було закуплено зброю для повстанців

1 Mixtum compositum – Складова суміш (лат.).
2 ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 20.
3 Там само.

(а це близько 20% робітників заводу), організовано пункт харчування, продовольчий склад, медпункт. Так почався більшовицький заколот у Києві.

До арсенальців приєдналися кулеметники Волинського полку, робітники Деміївського заводу набоїв, які незадовго перед цим також були проспонсоровані петроградськими комісарами на 1 млн 500 тис. руб. та інші. Залізничники ж Києва, які заздалегідь отримали від більшовицької партії 13 млн 685 тис. руб., після захоплення «Арсеналу» мали зупинити рух потягів, аби ізолювати Центральну Раду від можливості передислокації військ[1]. Такі повстання, організовані за більшовицькі гроші, хвилею прокотися в грудні 1917 – січні 1918 рр. усією країною. Тим часом радянські «червоні» війська успішно просувалися Україною, яка завдяки політиці провідників Центральної Ради залишилася безсилою і беззахисною перед ворогом. Народні ж маси були розчаровані політикою українських соціал-демократів та соціалістів-революціонерів і, дезорієнтовані більшовицькою пропагандою, не стали на захист уряду УНР. Численні українізовані полки, що зубожіли без платні, весь 1917 рік були залишені сам на сам і не були інкорпоровані в державну систему УНР. Врешті решт вони почали або розкладатися і грабувати людність, а коли слід було стати на захист Центральної Ради та України оголосили про свій нейтралітет, або ж збільшовичилися.

Центральна Рада ж, в особах її провідників, не спромоглася проаналізувати загальноросійську державно-фінансову кризу 1917 р. і передбачити її неминуче посилення господарчо-руйнівними воєнними та революційними подіями. Захоплені загально-політичними теоріями соціалістичної забарвленості і партійно-особистими амбіціями, лідери тогочасної України нехтували галузевим державотворенням. Так було втрачено важливий час й історичну можливість для сформування структури гілок державного управління, розбудови армії, регуляції системи податкових зборів, організації національних фінансів, опанування міцною і авторитетною владою у провінції тощо. Соціалістичні вожді УНР продовжували триматися за Росію, допоки ця Росія не виб'є їх з Києва.

У січні 1918 р. услід за «червоними» військами Муравйова до Києва прибув й Народний секретаріат. Більшовицька окупація ос-

1 *Цалик С.* Что бывает, когда не платят зарплату... / С.Цалик // Газета по киевски. – 2004. – № 3. – С. 28.

таточно зруйнувала основи фінансово-економічного життя в країні. Торгівля і промисловість завмерли. Під час більшовицького панування в Києві та інших містах буржуазію було обкладено контрибуцією (в Києві вона дорівнювала 10 млн руб., з яких було внесено готівкою та чеками 5 млн рублів)[1]. Банки не могли здійснювати будь-які операції. Натомість було відчинено сейфи, золото конфісковано, а віднайдені у склепах готівкові гроші перенесено на поточні рахунки. Як заявив на нараді представників банків керуючий Держбанком В. Ігнатович, більшовики, залишаючи Київ, вивезли кредитовими білетами 20 млн руб. і золотої монети за номінальною ціною 1 млн 700 тис. рублів. Комісари вивезли з банків України близько 700 млн відсоткових паперів і в Ростові-на-Дону було знищено на кілька сотень мільйонів рублів відсоткових паперів, які належали одеській конторі Держбанку й ощадним касам, що були розташовані в Україні.

Влітку 1918 р. Кредитова канцелярія Міністерства фінансів Української Держави здійснила запит щодо вивезених більшовиками і тих, що малися у відділеннях Держбанку, державних відсоткових паперів. Свідчення були отримані від усіх кредитних установ. Таким чином з'ясувалося, що вивезено й знищено більшовиками відсоткових паперів на 686 млн 549 тис. руб., а в наявності малося 686 млн 332 тис. 899 руб. в окремих конторах і відділеннях[2]. Товариш міністра пошт і телеграфів УНР І. Шиманович у наказі по своєму відомстві від 5 березня 1918 р. зазначав, що «большевицькі банди...на останку забрали біля сорока міліонів народніх грошей з Державного Банку, всі кошти приватних банків і майно мирних громадян; забрано також продовольчі запаси і зараз кіяне а особливо робітники зостались без хліба, одежі і грошеі»[3].

Крім того, за наказом з Петрограда більшовиками в Україні у триденний термін було здійснено злам у зайнятих ними містах сейфів українських банків та їхніх відділень і все, що в них містилося (цінні папери, облігації, грошові знаки тощо) було переведено до Госбанку РСФРР, золото у злитках та монетах конфісковувалося на

1 *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.)... – С. 10.

2 *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.)... – С. 107–108.

3 ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 10.

користь російської (більшовицької) держави[1]. В результаті УНР, по відновленні свого терену навесні 1918 р., опинилась у стані майже нульового запасу коштовних металів і готівкової грошової маси взагалі. Український ринок було переповнено російськими грішми (майже виключно купюрами номіналами 1000, 250, 40 та 20 руб.), а українські гроші (100 крб.) – анульовано. Український радянський уряд у Харкові оголосив їх фальшивими та недійсними і народний секретар фінансів В. Ауссем на початку січня 1918 р. «розіслав наказ, в якому забороняє всім державним установам України приймати гроші, випущені Генеральним Секретаріатом»[2].

Утім, невдовзі контрнаступ союзницьких Центральній Раді німецьких та австро-угорських військ змусив більшовицький уряд України залишити столицю[3] й перебратися спочатку до Полтави, Катеринослава, а згодом у Таганрог. 19 квітня 1918 р., перед взяттям Таганрога німецькими військами, повноваження вищих органів української більшовицької влади було надано так званому Повстанському бюро[4] («революційній дев'ятці»), що проіснувало до липня 1918 р.[5].

Уряд УНР, що повернувся до влади за допомогою німецьких та австро-угорських військ, так і не зміг опанувати ситуацією в країні і налагодити господарче та фінансове життя.

Більшовицьке ж керівництво та Наркомат фінансів РСФРР, розпочавши необмежений випуск нічим не забезпечених паперових рублів і, безперешкодно наповнюючи ними грошовий ринок України, спричинило гіперінфляційні процеси в українській економіці. Київська влада, постійно перебуваючи у стані грошової задухи й відсутності у своєму розпорядженні національної валюти, потопала в океані нічого не вартих, знецінених рублів. Більшовики вивезли усі залишки

---

1 Тут доречно додати, що така політика реквізицій банківського та іншого майна застосовувалася більшовиками не лише на теренах колишньої Російської імперії, а й щодо майна європейських держав, колишніх союзників Росії. Так, наприклад, в січні 1918 р. під час арешту та висилки з Петрограда румунського посла Діаманді, більшовиками було конфісковано золотий резерв Румунії, вивезений раніше під час війни до Москви задля збереження. Такі дії прикривалися нібито бажанням «зберегти [румунський золотий резерв] як власність румунського народу і не допустити до нього румунську олігархію» [*Уорт Р.* Антанта и русская революция. 1917–1918 / Р.Уорт. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – С. 211–212].

2 Харьковское правительство и украинские деньги // Последние новости. – 1918. – 4 (17) січня.

3 Війська УНР і уряд Центральної Ради вступили до Києва 1 березня 1918 р.

4 Іноді Повстанське бюро називало себе й Народним секретаріатом.

5 Великий Жовтень та громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник. – К., 1987. – С. 122.

кредитових білетів УНР вартістю у 100 карбованців. До того ж, Наркомат фінансів РСФРР отримав змогу здійснювати незаконний друк українських карбованців, позаяк, перебуваючи у Києві, більшовики захопили кліше для їхнього виготовлення[1], каміння для вироблення паперових грошових знаків, літографічні відбитки тощо і продовжували їхній друк за межами УНР. Таким чином, ці купюри, які почали випускатися більшовиками і завозилися в Україну делегатами мирових переговорів від РСФРР, були не стільки підробками, скільки незаконно випущеними грошовими знаками. Через це можна цілком ствердно вказувати, що радянська Росія застосовувала проти Української держави один з засобів економічної війни, а саме – випуск і заповнення українського фінансового ринку інфляційними паперовими грішми.

За підрахунками голови установленої при Народному Міністерстві фінансів УНР особливої наради з фінансово-економічних питань С. Соколовського, обсяг проникнення в березні–квітні 1918 р. російських грошових знаків в Україну становив 15 млн рублів на день. Тільки на 1 січня 1918 р. вартість золотого довоєнного рубля порівняно з 1 січням 1917 р., згідно з всеросійським індексом статистики, зросла з 2,93 до 20,46 одиниць[2]. Більшовики були переконані, що грошове господарство повинно бути знищене разом з буржуазним ладом в суспільстві. Так, наприклад, в одній з своїх публікацій тогочасний провідний фахівець фінансової думки більшовицької Росії професор Є. Прєображенскій таким чином змалював позицію Совітів щодо необмеженого випуску нічим не забезпечених паперових грошових знаків: «На наш вік паперового обігу математичних величин вистачить, а не вистачить – їх можна вигадати»[3]. При цьому професор передбачав у майбутньому ще й зведення пам'ятника друкарському верстатові, який безмежно друкував гроші, спричиняючи руйнацію буржуазного ладу.

Тож перед Україною постала нагальна потреба відмежуватися від загрози гіперінфляційної кризи. Серед вітчизняних економістів дедалі частіше лунали вимоги щодо відмежування українських фінансів від російських. М. Туган-Барановський, наприклад, виступаючи

1 Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergünde / Von. Theophil Hornykiewicz. – Band I. – Philadelphia: Ferdinand Berger & Söhne, OHG, Horn, N.Ö., 1966. – S. 368–369.

2 *Гай-Нижник П.* Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) / Павло Гай-Нижник. – К., 2004 – С. 94–95.

3 Социалистическая революция и финансы // Сборник к 3-му Конгрессу Интернационала. – М.: НКФ, 1921. – С. 21.

за таке відокремлення, зауважував, що цього потребують «навіть не політичні, а надзвичайної ваги і принуки економічні інтереси українського народу. І отягаючись цим, зволікати, гаяти час – не можна: кожен місяць угайки погіршує становище і все більше утруднює рятунок України од того фінансового провалля, в яке летить совітська Росія»[1]. Як виявилося, ця ланка державотворення стала для уряду УНР проблемою життя і сметрі – Tertum non datur!, або – Третього не дано! За таких умов над Україною примарою нависло німецьке: «Wir werden Ordnung scaffen!»[2]. Незважаючи на поразку Росії у першій своїй збройній війні проти УНР від її союзників, цю фінансову війну з Центральною Радою виграла таки Росія – більшовицька Росія. Фактично ж, як не прикро це констатувати, здебільшого Центральна Рада поборола себе сама, а із собою – й українську державність, задовго до її історичного падіння.

Позбавитися більшовицького «потопу грошей» й, відповідно, російського гіперінфляційного хробака, що зжирав вітчизняну економіку, заходився уряд гетьмана П. Скоропадського. Готуючись до антиросійської валютної реформи, уряд доручив Кредитовій канцелярії підрахувати приблизно загальну кількість рублів, що оберталися в Україні. За її даними, на червень 1918 р. в українському ринку перебувало в обігу російських грошових знаків: 500 рубльовок – на суму в 200 млн, 100 руб. – на 110 млн, 50 руб. – на 37 млн, 25 руб. – на 740 млн, 10 і 5 руб. – на суму по 555 млн, 1 та 3 руб. – на 430 мільйонів. З них царських грошей оберталося 3 млрд 647 млн, думських і кєрєнок – 5 млрд 800 млн, серій – 1 млрд, а загалом – 10 млрд 447 мільйонів[3]. Сам гетьман з приводу протирубльової реформи згадував: «В перший період гетьманства [міністр фінансів] Ржепецький і я намагались якомога швидше відробитися від російських грошей. Пам'ятаю, це передбачалося зробити в середині липня. Операція була надзвичайно складна, позаяк вимагалося накопичити попередньо близько мільярда українських грошей для того, щоб безперешкодно зробити обмін російських грошей на українські»[4].

Тим часом 5–12 липня 1918 р. у Москві було офіційно утворено КП(б)У як «складову і невід'ємну» частину РКП(б). Там же, на

---

1 *Туган-Барановський М.* Неодкладна справа / Михайло Туган-Барановський // Нова Рада. – 1918. – № 133.

2 Wir werden Ordnung schaffen! – Ми наведемо тут порядок! (нім.).

3 *Гай-Нижник П.* Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) / Павло Гай-Нижник. – К., 2004 – С. 95.

4 *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / Павло Скоропадський. – Київ; – Філадельфія, 1995. – С. 193–194.

зібраному партійному з'їзді, було розпущено раніше оформлений як незалежний від більшовицької партії вищий український радянський державний орган. На зміну йому прийшла цілковито партійна інституція у вигляді Всеукраїнського центрального військово-революційного комітету (ВЦВРК) під головуванням російського більшовика А. Бубнова[1]. Паралельно більшовиками виділялися величезні кошти на організацію страйків, заколотів, повстань, формування терористичних бойових загонів тощо, їхня мирова делегація на чолі з Д. Мануїльським та Х. Раковським налагоджувала контакти з німецьким генштабом в Україні й «спонсорувала» власну підпільну бойову мережу, а українські соціалісти (В. Винниченко, М. Шаповал та ін.) увійшли в зносини із своїми вчорашніми ворогами – більшовиками, аби повалити буржуазну гетьманську Українську Державу. Вже в листопаді 1918 р., під час початку збройного виступу проти гетьманської влади Січових стрільців під проводом Директорії, що переріс у масове повстання, більшовицька Росія почала зосереджувати свої війська у нейтральній зоні для нової агресії проти України.

Своєю чергою партія Леніна–Троцького ширила в Україні загальний і індивідуальний терор. Так, наприклад, 7 жовтня 1918 р. начальник контррозвідувального відділу Штабу Південної (Южної) армії передав українським спецслужбам отримані ним таємні відомості, що РНК РСФРР іще на початку серпня під виглядом дипломатичного представника відрядила до Києва спеціального радянського агента, на якого покладалося керівництво терористичними актами в Україні. Основним його завданням було організація замаху на гетьмана П. Скоропадського та донського отамана П. Краснова, на що Л. Троцький виділив близько 4 млн рублів. Терористи повинні були прибути з Росії до Києва й зустрітися з вищевказаним дипломатом-агентом у столичному готелі «Марсель» і отримати від нього відповідні директиви[2].

---

1 Великий Жовтень та громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник. – К., 1987. – С. 125, 418–419; Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій. 1918–1956. – К., 1958. – С. 7–8.

2 Перш за все мав бути вчинений замах на П. Скоропадського, а вже потім – на П. Краснова. Однак плани було відкореговано. За вказівкою голови більшовицької мирової делегації на переговорах між Українською Державою та РСФРР Д. Мануїльського, вбивство П. Краснова було скасовано, позаяк замах міг негативно вплинути на козацтво і ще більш посилити антибільшовицькі настрої на Дону. Він наполіг на тому, аби шляхом підкупу та агітації лівої частини Кругу Всевеликого війська Донського влаштувати перевибори донського отамана і таким чином знешкодити П. Краснова. З метою улаштування перевиборів активно працювали із донським командним складом такий собі Богучарський та лікар-більшовик Попов, проте їхній задум зазнав невдачі. Відтак ставку знов було зроблено на терор.

6 жовтня члени терористичної організації зібралися в одному з готелів Харкова, куди з Курська прибув член головної військової ради підосавул Поздняков (справжнє прізвище невідоме). Членами організації були: зять Гермогена студент Тарараєв (розпорядник розстрілів), його сестра Марія Тарараєва (секретар трибуналу), осавул Шурупов (новочеркаський чоботар), такий собі Васільєв, а також машиніст І. Волгін (мешкав у Борисоглібську), Черемухін та Понєдєлєїн (що мешкали на станції Євстратовка)[1].

27 вересня 1918 р. департамент Державної Варти по лінії Освідомчого відділу МВС цілком таємно повідомляв київському міському отаманові, що ще у серпні начальник Осібного (Особливого) відділу Д. Бусло спеціальним рапортом (№ 920) повідомив начальникові гетьманського Штабу Б. Стеллецькому, що відповідно із «цілком достовірними агентурними відомостями» 15 вересня 1918 р. група із 28 осіб ухвалила вбити П. Скоропадського. Виконавців замаху було обрано шляхом жереба, який випав на таких собі І. Смірнова та А. Барклаєва. Задля виконання теракту вбивці мали 17 вересня виїхати до Німеччини і там здійснити замах. Ліквідація гетьмана мала стати не просто політичним убивством, а сигналом для загального повстання в Україні[2]. Саме цим зумовлюється утаємничення від'їзду П. Скоропадського до Німеччини для зустрічі з Вільгельмом II і таке ж повернення гетьмана в Україну. Як відомо, терористам не вдалося втілити в життя свій намір і глава держави залишився живим, але важливим у цій розробці є те, що вона означено вказує принаймні на два важливі факти: взаємозв'язок убивства П. Скоропадського із початком повстання проти його режиму та взаємодію групи заколотників в Україні з російськими більшовиками.

Окрім того, більшовики через свою агентуру в Україні створювали підпільну (т. зв. соціалістичну) армію. Так, у терміновому цілком таємному донесенні (№ 6178) Освідомчого відділу Державної Варти до столичного отамана від 19 жовтня 1918 р. повідомлялося, що 16 жовтня у Чигирині Київської губернії було заарештовано такого собі І. Мацака, який на допиті зізнався, що в серпні він разом з іншими агентами був доправлений головним комісаром Москви з Росії в Україну для формування соціалістичної армії. Арештант повідомив, що головним більшовицьким агентом по Київській губернії є офіцер-літун П. Петров, по Черкаському повіті – О. Смірнов, по

1 ДАКО. – Ф. Р-2793. – Оп. 2. – Спр. 25. – Арк. 15–16.
2 Там само. – Арк. 19–21.

Звенигородському – С. Якушевич, по Уманському – Ф. Іванов, по Чигиринському – П. Пастій-Пастушенко[1].

Отже, більшовицька Росія формувала в Україні армію терористів, які мали за мету фізичне усунення гетьмана й здіймання військового заколоту, що мав розбурхати масштабне повстання проти існуючої влади. Як бачимо, водночас із планами збройного повстання, який організовували українські соціалісти, був розроблений і план фізичного усунення гетьмана, який готували більшовицькі агенти, позаяк у спецслужб РСФРР (на відміну від українських опозиційних діячів) було достатньо відповідних кадрів терористів та практичного досвіду, і в цьому чітко видно більшовицьку кооперацію із планами заколоту українських соціалістів (т.зв. групою Винниченка–Шаповала).

Водночас більшовиками у Курську терміново було створено й нову маріонеткову державну структуру – Тимчасовий робітничо-селянський уряд України. До його складу увійшли Г. Пятаков від Києва (голова), К. Ворошилов (від Луганська), А. Сергєєв (Артем) (від Харкова), Е. Квірінг (від Катеринослава), В. Затонський (від Києва), Ю. Коцюбинський (від Чернігова)[2]. Невдовзі з рознарядки В. Леніна та ЦК РКП(б) цей «уряд» очолив Х. Раковський, який вважав, що вирішення питання радянізації України можливе лише в «утвердженні пролетарської диктатури», а запровадити її вдасться «тільки за допомогою Радянської Росії та Російської Комуністичної партії при тісному об'єднанні господарсько-економічного апарату, тобто при централізації обліку та розподілу як живих сил, так і матеріальних багатств Росії та України»[3].

Назва ж «Українська Соціалістична Радянська Республіка» (УСРР), як уособлення та визначення квазідержавного маріонеточного адміністративно-територіального утворення в Україні, була надана зазначеній формації Тимчасовим робітничо-селянським урядом України 6 січня 1919 р.[4], а 29 січня того ж року вже згадуваний вище тимчасовий «український» більшовицький уряд перейменував себе на Раду народних комісарів УСРР (РНК УСРР)[5]. Однак і він проіснував недовго. Формально УСРР була проголошена як «окрема держава» на

1 Там само. – Спр. 10. – Арк. 37.

2 Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1919. – № 1. – 14 января. – С. 1.

3 *Мельниченко В. Е.* Был ли Раковский конфедералистом? / В.Е.Мельниченко // Вопросы истории КПСС. – 1989. – № 7. – С. 113.

4 Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1919 – № 2. – С. 15.

5 Там само.

III Всеукраїнському з'їзді рад 6–10 березня 1919 р., коли було ухвалено першу Конституцію УСРР. Остаточно ж Конституцію УСРР було затверджено Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом на засіданні 14 березня 1919 року.

Хронологія втрати прокомуністичною Україною свого декларативного суверенітету виглядає послідовною і ґрунтовно юридично нормованою. 1–6 березня 1919 р. III з'їзд КП(б)У, яким безпосередньо керував російський більшовик Я. Свєрдлов, ухвалює перейняти для УСРР Конституцію РСФРР 1918 р. з урахуванням змін «залежно від місцевих умов»[1]. 10 березня 1919 р. III З'їзд рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів приймає «в основному» проект Конституції УСРР, а 14 березня того ж року її текст без обговорення затверджує ВУЦВК[2]. 28 травня 1919 р. РНК приймає ухвалу про визнання наркомів РСФРР «союзними наркомами», а наркомів України – «їх обласними уповноваженими»[3].

Отже, ще у 1919 р. радянський уряд України задекларував своє прагнення до федеративного об'єднання з РСФРР. Всеросійський Центральний ісполнітельний комитет (ВЦИК), у свою чергу, постановою від 1 червня 1919 р. вказав на необхідність об'єднання радянських республік. При цьому така злука, на його погляд, мала б призвести до сполучення керівництва найважливішими галузями державного функціонування в руках єдиних загальних колегій. У липні 1919 р. партійна нарада в Москві схвалює підпорядкування партійних організацій КП(б)У Центральному комітетові РКП(б). 11 вересня 1919 р. політбюро ЦК РКП(б) за участю В. Леніна розглянуло «Питання про український уряд» і ухвалило «ліквідувати весь урядовий апарат, зберігаючи існування уряду номінально»[4], а 21 вересня ЦК РКП(б) затверджує це рішення й визначає: «3 в. Весь урядовий апарат УСРР ліквідується. Від імені уряду виступає, коли потрібно, Раковський, який переїздить до Москви і зберігає лише невеликий секретаріат з українських справ»[5].

---

1 *Слуцький О.* Третій з'їзд КП(б)У / О.Слуцький. – К., 1958. – С. 131.

2 Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 – серпень 1919). Збірник документів і матеріалів. – К., 1962. – С. 101; Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1919. – № 19. – 1–30 июня. – С. 274–280.

3 Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 12. – С. 163.

4 Там само. – 1990. – № 2. – С. 159.

5 Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1919. – № 2. – С. 163.

Тим часом маріонетковий уряд УСРР у союзі та під «протекторатом» своїх російських «товаришів» вів не лише збройну боротьбу з УНР, а й справжню дипломатичну та фінансову війну з нею на міжнародному рівні. Зокрема за т. зв. «німецькі гроші Гетьманату Скоропадського», тобто за досить велику суму німецьких авуарів і грошових накопичень від фінансово-економічних угод і договорів Української Держави з Німеччиною та Австро-Угорщиною у 1918 році. Про це говорить хоча б той факт, що з цього приводу були офіційні ноти від УСРР до Німеччини від березня 1919 р. та 20 червня 1920 р. Нарком закордонних справ УСРР Х. Раковський, зокрема, заявляв німецькому урядові, що він розглядатиме користування цим грошовим фондом, як посягання на надбання українського народу, вважаючи українську більшовицьку владу єдиною легітимною на території України. Що ж до тих установ і банків, які б стали самочинно розпоряджатися майном українського народу, уряд Української СРР зберігав за собою право відповідного грошового стягнення[1]. Більшовицькі дипломати доклали чимало зусиль, щоб зібрати якнайбільше інформації з питань українських фондів[2].

Відомо також, що український (більшовицький) народний комісар закордонних справ видавав український радянський уряд (уряд УСРР) за правонаступника попередніх українських урядів (УД та УНР). Сам Х. Раковський з цього приводу так оманливо писав німецькому міністрові закордонних справ: «Між Україною і Німеччиною не може йти мова про створення нових відносин, а лише про відновлення існуючих. Україна вже була визнана Німеччиною як самостійна держава, і та обставина, що в час визнання України з боку Німеччини на Україні була влада Центральної Ради і гетьмана Скоропадського, а тепер на Україні існує влада Рад, не може вважатися причиною для розриву політичних зв'язків між Україною і Німеччиною, бо німецький уряд неодноразово заявляв, що він є прихильником невтручання у внутрішні справи інших держав»[3]. Це, за задумом більшовицьких ватажків УСРР, мало б стосуватися й договорів, що їх підписували по-

1 *Хміль І. С.* З прапором миру крізь полум'я війни. Дипломатична діяльність Української РСР (1917–1920) / І.С.Хміль. – К.: Вид-во АН Укр. РСР, 1962. – С. 334.

2 Дивіться: *Гай-Нижник П. П.* Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.) / Павло Гай-Нижник. – К.: Дуліби, 2016. – 532 с.

3 *Хміль І. С.* З прапором миру крізь полум'я війни. Дипломатична діяльність Української РСР (1917–1920)... – С. 6.

передні українські уряди й вони згодні були визнати свої зобов'язання в обмін на власні контрпретензії[1].

Активна протидія уряду УСРР на чолі з Х. Раковським намаганням уряду УНР опанувати цими коштами не дозволили досягнути позитивного рішення цієї проблеми, незважаючи на значні зусилля українців. Не прагнув повертати такі суми й австрійський уряд. Місії та діяльність відомих політичних діячів УНР М. Василька та Х. Барановського, їх чисельні контакти, поїздки до Німеччини, Франції, Італії, Австрії не принесли вагомих результатів. Важливою перешкодою позитивному вирішенню цього питання був той факт, що уряд УНР остаточно втратив свою територію, що давало привід суперникам вміло використовувати цей козир у дипломатичній боротьбі. Антанта все більше схилялася до співробітництва з РСФРР (відповідно й з УСРР), що послаблювало позиції УНР.

У свою чергу харківський радянський уряд на чолі з Х. Раковським від березня 1919 р. три роки висував власні претензії на українські авуари у «Reichsbank», допоки конференцією у Рапалло (незважаючи на вимоги делегації УСРР, яку, проте, не підтримала делегація РСФРР) не було зафіксовано відмову від взаємних домагань внаслідок підписаного радянсько-німецького договору. Відтак гроші українцям не були повернуті[2].

Після втрати українською державною владою власної території та виходу верховних властей ЗУНР (кінець 1919 р.) та УНР (кінець 1920 р.) за межі України, на її теренах боротьба з більшовизмом не вщухла. Відбувся Другий зимовий похід, тривала повстансько-партизанська боротьба, проте владою в країні остаточно опанував більшовицький уряд, війська якого згодом придушили хоч і численні, але розрізненні повстанські виступи. Від 1921 р. терен Наддніпрянської України окупували більшовицькі війська й вогнем і багнетом почали насаджувати українському народові радянську владу.

Тим часом, відбулися події, що остаточно зруйнували не лише сподівання уряду УНР на українські фінансові активи та грошові кошти в Європі, а й взагалі поклали початок ланцюга закриття усіх дипломатичних місій УНР. Більшовицька дипломатія мало-помалу «прича-

1 Щоправда, така позиція суперечила стратегічних намірам більшовицького партійно-державного центру у Москві, який прагнув взаємно скасувати грошові та майнові претензії і таку ж політику поширити на інші союзні (маріонеткові) радянські республіки.

2 Лише невелику частину коштів було сплачено П. Скоропадському та А. Макаренку у вигляді персональних пенсій.

ровувала» знекровлену й зморену світовою війною та фінансово-економічною кризою Європу... Так, наприклад, 5 липня 1920 р. РСФРР й УСРР уклали з Австрією пакт про початок перемовин з поновлення економічних відносин і про «встановлення добросусідських взаємовідносин» (30 січня 1921 р. з цією метою до Відня було командировано уповноваженого РНК УСРР М. Левицького)[1], 7 грудня 1921 р. було заключено більшовицько-австрійський договір[2] (М. Левицький вручив канцлеру Австрійської Республіки акредитаційну вірчу грамоту від 23 березня 1923 р.)[3], 12 жовтня 1920 р. РСФРР й УСРР у Ризі підписали з Польщею Договір про перемир'я й прелімінарні умови миру[4] (15 березня 1921 р. до Варшави було уповноважено Ю. Коцюбинського для заключення мирного договору[5], який 18 березня вже було підписано[6]), 6 травня 1921 р. між РСФРР і Німеччиною було укладено Тимчасову угоду[7], на початку 1922 р. до прибалтійських Ковна, Риги та Ревеля прибули місії РНК УСРР (цей факт, до речі, викликав різкий спротив з боку МЗС РСФРР)[8], у жовтні 1922 р. до Харкова прибула італійська економічна делегація в Україні на чолі з Амадорі[9], від 20 листопада 1922 р. по 24 липня 1923 р. делегація від УСРР на чолі з Х. Раковським брала участь у Лозаннській конференції[10] тощо.

Підписання ж 16 квітня 1922 р. Рапалльського договору між РСФРР та Ваймарською республікою у готелі «Імперіал палас» (Imperiale Palace Hotel) стало досить несподіваним поворотом у ході Генуезької конференції – міжнародної зустрічі з економічних та фінансових питань, яка проходила з 10 квітня по 19 травня 1922 р. у Генуї за участі представників 29 держав та п'яти британських домініонів. А в листопаді в Берліні було підписано додаток до Рапалльської угоди, згідно з яким до неї приєднувалися близькі до Росії радянські республіки – Україна, Грузія, Азербайджан, Вірменія та інші.

Зі свого боку дипломати УНР намагалися перешкодити участі представників УСРР у міжнародній конференції в Генуї. С. Петлюра

---

1 АВП РФ. – Ф. 3а. – Оп. 1. – Т. 1. – Спр. 12. – Арк. 12.
2 Там само. – Ф. 57. – Оп. 6. – Т. 4. – Спр. 13. – Арк. 50–50 зв.
3 Там само. – Ф. 787. – Спр. 826. – Кор. 14.
4 Там само. – Ф. 3а. – Оп. 1. – Т. 2. – Спр. 20. – Арк. 1-ост.
5 Там само. – Т. 3. – Спр. 37. – Арк. 37.
6 Там само. – Т. 4. – Спр. 41. – Арк. 1 ост.
7 Документы внешней политики СССР. – Т. 4. – М.: Госиздат политической литературы, 1960. – С. 99–109.
8 АВП РФ. – Ф. 4. – Оп. 52. – Т. 342. – Спр. 55322. – Арк. 2–3.
9 Там само. – Ф. 779. – Особ. ф. Броуна В. О. – Конв. 2.
10 Там само. – Ф. 787. – Спр. 1223. – Кор. 16. – Ч. 2.

наголошував на важливості попередніх домовленостей у Канні та підкреслював, що йдеться про фактичне визнання де-факто чи де-юре радянського уряду України, а це було б негативним фактором для українського уряду в екзилі. Засобом протидії цій негативній ситуації голова УНР бачив пошук союзників серед держав, що знають більшовиків «трохи ліпше, ніж Ллойд-Джордж або німецькі комерсанти». Своїм головним завданням дипломати УНР вважали будь-як домагатися відокремлення справ України від Росії. За цим була низка звернень до іноземних представництв та урядів. Утім, це дипломатам УНР не вдалося. Вся делегація Директорії у складі 13 осіб (серед них такі відомі дипломати як О. Шульгин, М. Василько, О. Лотоцький – голова делегації, Р. Смаль-Стоцький) не брала участі у роботі Генуезької конференції, частина взагалі залишалася в Польщі.

У роботі конференції брали участь Є. Петрушевич, К. Левицький та С. Рудницький як представники ЗУНР. Представники уряду ЗУНР в екзилі у Генуї намагалися провадити самостійну лінію, фактично на противагу «петлюрівцям» з УНР. У Генуї відбулася неофіційна зустріч Є. Петрушевича та голови Раднаркому УСРР Х. Раковського. Сторони відмовлялися від взаємних претензій, крім того, було підписано таємний двосторонній договір, за яким більшовики зобов'язувалися надати допомогу Є. Петрушевичу в боротьбі з Польщею. Той сподівався за допомогою свого східного партнера вибороти незалежність Галичини. ЗУНР та УСРР зближувала спільна антипольська позиція та орієнтація на співробітництво з німцями. На конференції в Генуї з ініціативи Англії розглядалося питання Східної Галичини, і навіть було внесено проект автономного статусу для неї, але ця спроба закінчилася невдачею. Є. Петрушевич навіть планував розмістити галицьку еміграцію в столиці УСРР Харкові, але від цього задуму його відмовили Целевич і Коновалець.

Директорія УНР теж шукала шляхи до налагодження контактів з українськими більшовиками, а Генуя була не першою спробою почати такий діалог, проте спільної мови знайти не вдалося. Натомість у Генуї було підписано протокол про обмін торговельними місіями між УСРР і Німеччиною (з української сторони – В. Ауссем, із німецької – З. Гай). Це було спробою знайти в особі Ваймарської республіки потужнішого економічного та політичного партнера. Адже у другій половині 1920-х років 45% усього обігу зовнішньої торгівлі УСРР припадало на Туреччину. Показово, що члени російської частини делегації Стомоняков і Новаковський виступали проти пункту угоди

про торговельні представництва України та інших республік – тоді ще не союзних – у Німеччині.

Німці ж не хотіли обмежуватися простим поширенням статей Рапалло на союзні республіки, а думали підписати з ними окремі договори – з міркувань власної економічної вигоди. Радянська Україна та її керівник Х. Раковський також домагалися певної автономності – щоб наступні після Рапалло договори не сліпо копіювали «російський» текст, а орієнтувалися на децентралізацію вигоди. Зовнішньополітичне відомство УСРР виступало за доповнення договору конкретними положеннями, які випливали з попередніх українсько-німецьких контактів та домовленостей, але Москва не могла з цим погодитись. У переговорний процес втрутився заступник народного комісара закордонних справ РСФРР М. Литвинов.

УСРР не дали укласти окремого договору. Спроби українських більшовиків вести хоч трохи самостійну політику були перекреслені. Рапалло засвідчило, що ще до оформлення союзу «рівноправних» республік червона Москва поглинала суверенітет партнерів на свою користь, втілюючи власну зовнішню політику від імені «сестер».

Тим часом на радянських теренах відбувалися незворотні «інтеграційні» політичні процеси. Перший юридичний крок до добровільної відмови від державного самоврядування зробив 28 січня 1920 р. Всеукраїнський революційний комітет, який ухвалив постанову, згідно з якою усі декрети Російської Соціалістичної Федерації у сферах військових, фінансово-економічних, транспортних, поштово-телеграфних набували чинності також і на території УСРР. Свою політичну та економічну незалежність Україна офіційно почала швидко втрачати після IV Всеукраїнського з'їзду Рад, який 25 травня 1920 р. заявив, що відтоді Радянська Україна стає суб'єктом всеросійської федерації. У своїй резолюції про державні взаємини між УСРР та РСФРР з'їзд, зокрема, вказував: «IV Всеукраїнський з'їзд рад, стверджуючи умови між центральними виконавчими комітетами УСРР і РСФРР про об'єднання комісаріятів військового, фінансового, залізничного, народного господарства, пошт і телеграфів та праці – доручає наступному центральному виконавчому комітетові провадити і надалі ту саму політику найщільнішого зближення»[1].

Саме з цього часу говорити про будь-яке самоврядування уряду УСРР не доводиться, а розгляд структур радянської влади можливий

1 Резолюції Всеукраїнських з'їздів рад робітничих, селянських та червоноармейських депутатів. – Харків: Партвидав «Пролетар», 1932. – С. 73.

лише в контексті загальносоюзної історії. 28 грудня 1920 р. між РСФРР та УСРР було підписано договір про господарський та військовий союз. 30 грудня 1922 р. УСРР разом з РСФРР, Білоруською РСР та Закавказькою РФСР (Грузія, Вірменія, Азербайджан) увійшла до складу СРСР на федеративних засадах, втрачаючи таким чином навіть свою номінальну незалежність, яку мала доти[1]. Україна остаточно втратила свою номінальну державність.

Тож попри те, що Х. Раковський все ж домігся винесення питання українських авуарів за межі Рапалльского договору, вступ УСРР у грудні 1922 р. до складу СРСР надовго зняв його з порядку денного української політики.

Українське ж посольство в Берліні припинило свою офіційну діяльність як дипломатичне представництво УНР 5 грудня 1922 р. через міжнародне поширення Рапальського договору[2]. У січні 1923 р. поліцай-президент Берліна повідомив посла УНР в Німеччині Р.Смаль-Стоцького про те, що його країна вже визнає УСРР й запропонував йому залишити приміщення посольства. Двічі відбувалася спроба штурму посольства. «Не трудно собі уявити, – звітувало посольство керуючому справами Директорії в середині січня 1923 р., – які енергічні кроки мали бути вжиті, щоби відбити цей другий наступ большевиків. В зв'язку з цим всім нам тут абсолютно не було і немає часу займатися иншими справами, а про пана Посла нема чого й говорити. Він цілими днями й вечорами зайнятий на ріжних нарадах та конференціях, які мають своєю метою боротьбу з большевицькими атаками. Зараз трудно предбачити, коли і як ця боротьба скінчиться»[3].

Скінчилася ця боротьба 6 лютого 1923 р. про що Р.Смаль-Стоцький як повірений у справах УНР в Німеччині направив ноту міністрові закордонних справ Німецької держави фон Розенбергу, вказуючи про брутальне порушення усілякого міжнародного звичаю, коли не дочекавшись рішення судових органів, озброєна кримінальна поліція спільно з більшовиками увірвалася в дім Українського посольства й

1 У липні 1924 р. від УСРР було відторгнуто Таганрозький і Шахтинський округи, які, попри те, що належали до української етнографічної території з переважаючим українським населенням, були передані до складу РСФРР. У жовтні 1925 р. постановою ЦВК СРСР «Про врегулювання кордонів Української СРР з Російською СФРР і Білоруською СРР» до України було приєднано територію з населенням 278 тис. осіб, а до складу інших республік, передусім до РСФРР, було передано від України територію з населенням близько 479 тис. осіб. Водночас Кубань, яка була заселена українцями, не увійшла до УСРР та була поступово зрусифікована.

2 ЦДАВО України. – Ф. 3619. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 33.

3 Там само.

змусила його, представника законного Українського Уряду, залишити приміщення[1]. 1923 року відбулося остаточне закриття усіх дипломатичних представництв УНР, а уряд Республіки остаточно перейшов на еміграційне становище.

В Україні ж на майже сімдесят років встановився більшовицько-комуністичний окупаційний режим у формі радянської влади та у вигляді наднаціонального державного утворення – СРСР, яке за своєю суттю являло реінкарнацію російської імперської тюрми народів.

1 Там само. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 548. – Арк. 4.

Розділ 6

Леонід ЧУПРІЙ

Геополітичні стратегії України відродження концепту «Міжмор'я» у контексті подолання російської експансії

Леонід ЧУПРІЙ

ГЕОПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ: ВІДРОДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ «МІЖМОР'Я» У КОНТЕКСТІ ПОДОЛАННЯ РОСІЙСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ

Історичні передумови становлення концепту «Міжмор'я»

В умовах посилення міжнародних викликів, перед лицем російської агресії, поширенням ідей «російського міра» актуалізується питання щодо більш ґрунтовного дослідження і практичного впровадження концепту «Міжмор'я», що сприятиме формуванню потужного геополітичного союзу країн Центральної та Східної Європи (Польща, Україна, Литва, Латвія, Естонія, Хорватія, Словенія, Болгарія, Румунія, Молдова, Угорщина, Словаччина, Чехія та ін.). У сучасному геополітичному становищі це могло би стати надзвичайно цінною ініціативою. Міцний альянс незалежних держав Центральної та Східної Європи став би адекватною відповіддю на експансію агресивної євразійської імперії, яка є небезпечною для всіх країн Європи, але особливо для України, оскільки російські геополітики намагаються заперечити існування незалежної Української держави, акцентуючи увагу на тому, що її виникнення було випадковим. Головний ідеолог «російського міра» А. Дугін зазначає: «Існування України в нинішніх кордонах і з сучасним статусом «суверенної держави» рівнозначне завданню жахливого удару по геополітичній безпеці Росії, рівноцінне вторгненню на її територію. Подальше існування унітарної України неприпустиме. (...) Ця територія повинна бути поділена на кілька поясів, відповідно до геополітичних та етнокультурних реальностей»[1]. «Суверенітет України є настільки негативним явищем для

1 *Дугин А. Г.* Основы геополитики: Геополитическое будущее России. / А.Г.Дугин. – М.: «Артогея», 1997. – С. 67.

російської геополітики, що, в принципі легко може спровокувати збройний конфлікт. (...) ...факт існування «суверенної України» є, на геополітичному рівні, оголошенням Росії геополітичної війни»[1]. Відтак Російська Федерація всі зусилля спрямовує на те, щоб залишити Україну в орбіті своїх впливів і досягнути домінування у Центральній та Східній Європі. У цьому контексті ще З. Бжезинський зазначав, що Російська Федерація без України не зможе стати імперією. Відтак міжнародне співтовариство за жодних умов не повинно дозволити Росії досягнути домінування у Центральній та Східній Європі.

Аналізуючи історичні аспекти проблематики, слід зазначити, що концепт «Міжмор'я» почали розробляти і реалізувати на початку XX століття українські, литовські, польські дослідники та політики. Вперше договір щодо створення Балто-Чорноморського союзу було підписано у серпні 1919 р. на конференції під Ригою. Підписи під документом поставили делегації Латвії, Литви, Фінляндії, Естонії, польські та українські представники.

Хоча слід підкреслити, що ідея формування союзу Польщі, Литви та українських земель виникла ще в XVII ст. за часів національно-визвольних змагань українського народу. Так, український політичний діяч Ю. Немирич підтримував пропольську орієнтацію гетьмана Івана Виговського і виступав за створення федерації Корони Польської, Великого князівства Литовського і Великого князівства Руського. Ю. Немирич разом із Павлом Тетерею стояли біля витоків Гадяцького договору 1658 р., де були прописані ці ідеї. За цим договором українські землі отримували б свій уряд (Раду), гетьмана, канцлера, судову владу, державну скарбницю, армію (30 тисяч козаків і 10 тисяч найманців); скасовувалася дія Берестейської унії. Активно б розвивалася українська культура: було передбачено вільне книгодрукування, запроектовано ще одну академію, крім Могилянської, заплановано відкриття великої кількості шкіл із вільним викладанням. Реалізувати цей блискучий план не вдалося через широкі протипольські настрої в Україні, суперечливу позицію Варшави і тиск Москви.

На початку XX ст. значний внесок у розробку програми розвитку країн Міжмор'я зробив глава МЗС Латвії З.Мейєровіц. Програма містила плани оборонного союзу, інтеграції економічних систем, спільну банківську та монетарну політику, політичну конвенцію про

1 Там само. – С. 68.

взаємну підтримку та спільну зовнішню політику, забезпечення вільного шляху від Балтійського до Чорного морЯ[1].

Активним прихильником Балто-Чорноморського союзу був Ю. Пілсудський. Перший маршал Польщі розумів, що безпека його країни значною мірою залежить від створення альянсу сильних незалежних держав, які мали виконували функцію «санітарного кордону» між Польщею і Росією та могли б зупинити російську експансію на захід.

У січні 1920 р. в резиденції глави Польської держави Ю. Пілсудського відбулася секретна зустріч маршала з двома вождями антирадянського руху: з С. Петлюрою та Б. Савінковим, представником Білого руху в країнах Антанти. С. Петлюра боровся за незалежність України і від Росії, і від Польщі. Б. Савінков же домагався створення федеративної демократичної держави, в якій б Росія об'єдналася з усіма своїми національними окраїнами, включаючи Україну, Польщу і Фінляндію. Метою Ю. Пілсудського було відродження Речі Посполитої – федерації Польщі, Литви, Білорусі та України. Об'єднання цих країн в одному геополітичному союзі створило б у Європі територіально зміцнену спільноту. Ключовим елементом цього союзу повинна була стати незалежна Україна. Тому глава польської держави навесні 1920 р. вирішив відновити і посилити незалежну, дружньо налаштовану до Польщі Україну. «Не варто мати ілюзій: навіть якщо ми підпишемо мир, ми завжди залишимося ціллю для атак з боку Росії», – говорив Ю. Пілсудський в інтерв'ю газеті Kurier Poranny[2]. Концепцію Міжмор'я доповнювала інша геополітична доктрина Ю. Пілсудського – Прометеїзм, тобто ідея звільнення поневолених Кремлем народів і розподіл імперської Росії на суверенні національні держави. Стратегічною метою Ю. Пілсудського було формування геополітичного союзу незалежних країн між Балтійським, Адріатичним, Чорним і Каспійським морями. Ю. Пілсудський прагнув створити федерацію Польщі, України, Литви, Латвії, Естонії, Білорусі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Югославії а також, можливо, Фінляндії, яка мала

1 *Возняк Т.* Парадокси польської геополітики / Т.Возняк // Бібліотека Ї [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.ji.lviv.ua/jilibrary/Vozniak/Geopolitychni%20konteksty%20vijny%20v%20ukrajini/Poland_geopolit.htm

2 *Іщук В.* Intermarium. Балто-Чорноморський союз може стати надійним щитом європейської і євроатлантичної цивілізації. / В.Іщук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bbsc.eu/analiticheskie-materialyi/bezopasnost/ intermarium-balto-chornomorskiy-soyuz-mozhe-stati-nadiynim-shhitom-yevropeyskoyi-i-yevroatlantichnoyi-tsivilizatsiyi

б опиратися також на три кавказькі республіки – Азербайджан, Грузію та Вірменію.

Розуміння спільних польсько-українських інтересів підштовхнуло Пілсудського до підготовки київського наступу польсько-українських військ на більшовиків. Перед початком операції у Ю. Пілсудського було декілька сценаріїв. Найбажанішим мав би закінчитися повним розгромом більшовицької Росії, але його здійснення було можливе лише за умови допомоги з боку незалежної української держави, оскільки позбавлена України Росія не становила б загрози для Польщі та Європи. Якби цей сценарій втілився в життя, Друга Річ Посполита отримала б цінного союзника на сході і відгородилася б від агресивної Росії надійним «санітарним кордоном»[1].

Це була не перша спроба Ю. Пілсудського відірвати від Росії її західні окраїни. Ще в 1904 р., в розпал російсько-японської війни, майбутній лідер Польщі надіслав японському уряду меморандум. У ньому Ю. Пілсудський стверджував, що ключем до поразки Російської імперії у війні може стати національно-визвольний рух неросійських народів на берегах Балтійського, Чорного і Каспійського морів – і що польська нація (в ті роки розділена між трьома імперіями) може стати лідером такої боротьби.

У 1904 р. Японія проігнорувала ідею маловідомого політика з іншого боку Землі. А за 15 років Ю. Пілсудський став більш впливовим політиком. І до ідей маршала почали ставитися уважніше. Польща, відновлена у 1919 р. після більш ніж столітнього розділу, була сповнена ентузіазму кинути виклик багатовіковому супротивнику. А головним спонсором Польщі в геополітичних питаннях стала Франція, яка після перемоги в Першій світовій плекала плани гегемонії в Європі.

Втім, і інші європейські держави були так налякані російською революцією, що ідея створення біля кордонів більшовицької Росії ланцюга сильних держав захопила думки і там. Свого роду загородженням з колючого дроту назвав таку групу держав міністр закордонних справ Великобританії лорд Д. Керзон. А італійському прем'єру В. Орландо належить термін «санітарний кордон», який пізніше увійшов до політичного обігу.

На жаль, слід констатувати, що в 20-х рр. XX ст. ці ідеї не були реалізовані. Проте Ю. Пілсудський і його соратники не відмовились від планів створення польсько-українського союзу: уряд УНР в екзилі у союзі з Польщею, Румунією, Великою Британією та Францією

1 Там само.

до 30-х років XX ст. продовжував шукати можливості звільнення України від більшовицького ярма. Наприкінці 1930-х рр. польський міністр іноземних справ Ю. Бек намагався модернізувати ідею Ю. Пілсудського, пропагуючи в дипломатичних колах ідею «Третьої Європи» – союзу Польщі, Румунії та Угорщини[1].

Наприкінці 1930-х рр. пророчі ідеї Ю. Пілсудського, що «без вільної України не буде вільної Польщі», також стали реальністю. У 1940 р. в Катині, радянським НКВД була розстріляна еліта польської держави. Не пройшло й 20 років (після падіння України і поразки ідеї Балто-Чорноморського Міжмор'я), як Польща втратила свободу. В усій Східній Європі почалися темні десятиліття неволі.

Під час Другої світової війни концепцію альянсу країн, розташованих на узбережжях Балтійського, Чорного та Адріатичного морів, відродив польський генерал В. Сікорський, який в 1942 р. ініціював дискусію між грецьким, югославським і чехословацьким урядами в екзилі. В. Сікорський вважав, що післявоєнна Центральна Європа повинна стати політично впорядкованим простором національних держав, об'єднаних за принципом конфедерації. Але ця концепція не була схвалена союзниками по антигітлерівській коаліції, а Москва її розгладала взагалі як загрозу.

Активними прихильниками концепції «прометеїзму» були відомі дослідники Є. Ґедройц, Ю. Мєрошевський, Ч. Мілош, Я. Куронь, які підтримували ідеї активної допомоги поневоленим народам Росії у здобутті свободи і незалежності. Особливе місце серед цих народів, звісно, посідали Україна, Білорусь і Литва. Передумовою їхньої співпраці стало досить складне для багатьох поляків питання визнання непорушності сьогоднішніх кордонів України, Білорусі та Литви. Визнання втрати Львова та Вільнюса, вважали Ґедройц та Мєрошевський, є фундаментом майбутньої геополітичної архітектури у цілому регіоні. Є. Ґедройц неодноразово наголошував: «Поляки мають остаточно визнати й зрозуміти, що майбутнє України – це Україна зі Львовом, майбутнє Литви – це Литва з Вільнюсом, а майбутнє Білорусі – це Білорусь із Гродно!»[2]. «Багато польських політиків не раз підкреслювали, що без незалежної України немає незалежної Польщі, а без незалежної Польщі немає незалежної України. Але ці

1 *Возняк Т.* Парадокси польської геополітики / Т.Возняк // Бібліотека Ї [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.ji.lviv.ua/jilibrary/Vozniak/Geopolitychni%20konteksty%20vijny%20v%20ukrajini/Poland_geopolit.htm

2 *Куронь Я.* Поляки та українці: важкий діалог. / *Я. Куронь.* – К.: Дух і Літера, 2012. – С. 26.

гасла залишаться на папері, якщо ми не переконаємо громадян у їхній слушності», – стверджував Я. Куронь[1]. На жаль, прихильники ідеї Міжмор'я, прометеїзму і польсько-українського союзу гинули під час замахів (С. Петлюра, Т. Головко, В. Сікорський, Я. Качинський.

Серед українських дослідників прихильниками ідеї «Між'моря» слід назвати С. Рудницького, М. Грушевського, С. Томашівського, Ю. Липу інших[2]. Так, С. Рудницький у «Короткій географії України» розглядає Чорне море з точки зору геополітичних орієнтацій України. Він наголошує на специфіці географічного положення нашої країни, яка має широкий вихід до Чорного моря, що, у свою чергу, пов'язане протоками Босфор і Дарданелли з Середземномор'ям і далі – з Малою Азією й Африкою[3]. У іншій праці «Українська справа зі становища політичної географії» С. Рудницький обґрунтував значення Чорного моря для розвитку нашої країни в історичному розрізі й накреслив можливі сценарії розвитку України, передбачаючи налагодження сполучення через мореплавні канали між Чорним, Балтійським морем та Каспієм. Дослідник зазначав: «У безпосередньому положенні України над Чорним морем, в обставині, що ціла половина чорноморських берегів належить до суцільної української території, лежить запорука великої політично-географічної ролі України вже в найближчій будучині»[4].

У цьому контексті С. Томашівський також відзначав залежність України від Чорного моря, яке відіграло значну роль в її історії. Сприймаючи Україну як географічне поняття, він акцентував увагу на історичних наслідках її розташування в центрі Європи, що зумовлювало постійну боротьбу інших країн за її території та її нерозривний зв'язок з Чорним морем. Він писав: «Тільки в географічному розумінні можна говорити про Україну як про індивідуальне незмінне поняття впродовж усієї історії. Більша частина України, як і певна частина Східної Європи, була зв'язана своєю водною сіткою з Чорним морем і мусила ділити його долю»[5].

---

1 Там само. – С. 27.

2 *Корома Н.* Місце України у формуванні Балто-Чорноморського регіону: від ідеї до реального співробітництва / Н.Корома // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. – 2007. – № 54. – С. 55–57.

3 *Рудницький С.* Коротка географія України. Антропогеографія України / С.Рудницький. – Ч. 2. – Л., 1914. – С. 14.

4 *Рудницький С.* Чому ми хочемо самостійної України / С.Рудницький. – Львів: Наука, 1994. – С. 107.

5 *Томашівський С.* Українська історія: Нарис І. Старинні і середні віки / С.Томашівський. – Львів: Вчора і нині, 1919. – С. 17.

Ідеї чорноморської орієнтації активно підтримував М. Грушевський, який у своїй роботі «На порозі Нової України» розробив геополітичну доктрину для України, виділяючи вісь північ-південь. Він зазначав: «Історичні умови життя орієнтували Україну на Захід, а географічні орієнтували й орієнтують на Південь, на Чорне море. Чорне море не ділило, а зв'язувало узбережні краї»[1]. Грушевський розумів об'єктивну цивілізаційну належність України до Заходу, закликав орієнтуватися на західні країни. Разом з тим він наголошував: «Але коли школою для нас мусять бути сі краї західної культури, полем нашої діяльності, нашої власної творчості повинні бути краї, які, подібно як і Україна, виросли у впливах чи зв'язках східної культури – у сфері нашої чорноморської орієнтації, об'єднані Чорним морем як центром комунікації й ріжнорідних культурних і політичних взаємин»[2]. Він доводить, що географічні особливості України, а саме – водні артерії, «ведуть до комунікаційного центру» Чорного моря, шляхи сполучення, «коли б вони будувалися нами в орієнтуванні нашими інтересами»[3], теж мали б бути спрямованими до нього.

Підтримуючи ідеї федералізму, М. Грушевський виступає за вільну федерацію «країв, зв'язаних географічно, економічно й культурно» і зазначає: «І як першу ступінь до такої федерації я вважаю економічне і культурне співробітництво, кооперацію народів Чорного моря». Учений наголошує, що «тісно зв'язавши між собою, сі чорноморські краї можуть створити незвичайно багату, велику і многосторонню економічну базу»[4], яку мають використати для блага своїх народів.

Це питання також розглядалось урядом Української Народної Республіки. Перебуваючи в екзилі, уряд УНР проводив підготовчу роботу зі створення Чорноморського союзу. Він мав сприяти «економічному відродженню сходу Європи, діяльним політичним та економічним відносинам із Західною Європою». Членами цього союзу мали стати Українська Народна Республіка, Кубань, Грузія, Азербайджан та Вірменія[5].

---

1 Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 147.

2 Там само. – С. 154.

3 Там само. – С. 155.

4 Там само. – С. 156.

5 *Рассоха Л.* Балто-чорноморське партнерство: перспективи є / Л.Рассоха // Україна і світ. – 2006. – № 20–21. – С. 83.

Певну практичну реалізацію ці ідеї мали при підписанні Договору про дружбу і братерство між Туреччиною та Україною. Голова Великих Національних зборів М. Кемаль-Паша, виступаючи 3 січня 1922 р. на прийомі з нагоди підписання договору, наголосив: «Туреччина та Україна – найближчі одна до одної країни. Так само є близькою і дружба між народами цих двох країн»[1].

Подібні ідеї підтримував А. Синявський. У своїй статті «УССР та Близький Схід в світлі геополітики. (Проблема торговельних зв'язків)» науковець розглядав зовнішньополітичні орієнтації України стосовно країн Близького Сходу, особливо Туреччини. А. Синявський детально розглядає географічне становище України в динаміці історичного розвитку, але вже з урахуванням тогочасних реалій, розкриваючи значення території нашої держави як транзитної, а також достатньо індустріально розвиненої країни регіону[2]. Він зазначає: «Україна є також частиною людскости й також частиною території земної кулі, що може скласти певний економічний комплекс з країнами Близького Сходу на засадах найбільш доцільного розподілу праці й обміну продукцією»[3]. Певні перспективи для українсько-турецької торгівлі він, зокрема, вбачає, як зазначено в праці, «у зв'язку з енергійною політикою нової Туреччини до скорішої інтенсифікації й індустріалізації»[4].

Напередодні і в період Другої світової війни ці ідеї розвивали представники української політичної еміграції. Так, Ю. Липа у своїй праці «Призначення України» (1938), відзначаючи самобутність і неповторність українців як незалежної нації, їх призначення бути вільними і щасливими, акцентує свою увагу на геополітичній орієнтації України Південь-Північ. Він пише: «Тільки вісь Південь-Північ є віссю українських земель. Оборона своєї осі Південь-Північ – це найважливіше завдання України в історії»[5]. Він вірить у стабілізуючу роль вибудованої ним осі у світовій політиці. Ю. Липа в розділі «Союз чорноморських держав» докладно виклав своє бачення геополітики з точки зору становища на Чорному морі, окреслив роль для кожної причорноморської країни, особливо відзначивши роль Кемаля

1 *Черніков І.* З глибин століть. Про миротворчу тенденцію у взаєминах України і Туреччини в контексті історії / І.Черніков // Політика і час. – 1994. – № 7. – С. 78–82.

2 *Синявський А. С.* Вибрані праці / А.С.Синявський. – К.: Наукова думка, 1993.– С. 194.

3 Там само.– С. 195.

4 Там само.– С. 198.

5 *Липа Ю.* Призначення України / Ю. Липа – Львів: Просвіта, 1992. – С. 236.

Ататюрка, коли йшлося про Туреччину. Звісна річ, в умовах радянської тоталітарної системи ці ідеї не могли бути реалізованими.

Лише після проголошення у 1991 р. незалежності України настав новий етап обговорення і реалізації цих ідей. Так, у 1992 р., після повалення комунізму в Польщі (1989) та СРСР (1991), ідея Міжмор'я була втілена як офіційна геополітична концепція на IV з'їзді Конфедерації Незалежної Польщі (KPN) – радикальної партії національно-визвольної орієнтації, яка була заснована в 1979 р. у Варшаві. У 1993 р. український Інститут трансформації суспільства розпочав дослідження потенційних можливостей і переваг балто-чорноморського партнерства. У липні 1994-го, в Києві було підписано угоду між 15 партіями шістьох країн (Польщі, України, Литви, Білорусі, Латвії та Естонії). Конгреси Ліги партій країн Міжмор'я відбулися у 1995-му (Ярослав), 1996-му (Мінськ) і 1997-му (Київ) роках. Була спроба започаткувати видання власного інформаційного бюлетеня (вийшло два номери)[1].

Про необхідність балто-чорноморського співробітництва за участю України заявив колишній президент Литви А. Бразаускас на саміті 1997 р. у Вільнюсі. Саме під час головування цієї країни в Раді держав Балтійського моря (РДБМ) було досягнуто консенсусу щодо участі третіх сторін, зокрема України, у діяльності цієї організації. Найближче до реалізації такого проекту в рамках організації міжнародного співробітництва був так званий проект Каспійсько-Чорноморсько-Балтійського енерготранзитного простору (КЧБП), який опрацьовували в 2007–2008 рр. за ініціативи тодішніх президентів України і Польщі В. Ющенка і Л. Качинського. Його підтримали всі Балтійські країни, Азербайджан і Грузія. Виявили інтерес Туреччина, Румунія та ЄК. На жаль, тоді проект не вдалося реалізувати. Ці ініціативи поступово загальмувалися за часів В. Януковича, і Україна знову опинилася перед дилемою: Схід чи Захід, а чи сіра зона між ними.

Останнім часом інтерес до цих ідей значно посилився. Слід відмітити, що під час 70-ї сесії Генеральної асамблеї ООН відбулася перша зустріч країн регіону Адріатичного, Балтійського і Чорного морів. Ідею створення проекту «Міжмор'я» обговорювали під час зустрічі польського президента з П. Порошенком на міжнародному саміті країн Європейської співдружності[2]. Ці ідеї також підтримував

1 *Рассоха Л.* Балто-чорноморське партнерство: перспективи є.

2 Анжей Дуда виступає за створення блоку держав від Балтійського до Чорного моря // Польське радіо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/216158#sthash.AaDzbFG7.dpuf

польський екпрезидент Л. Качинський, який у 2008 р. виступав за створення коаліції Польщі, України, Литви, Латвії, Естонії для політичної підтримки Грузії в умовах воєнної агресії з боку Росії. Відомі польські активісти Є. Гедройц, Ю. Мірошевський та український історик і публіцист Б. Осадчук на сторінках паризького культового часопису «Культура» також доводили важливість для Польщі підтримки незалежності України та створення міцного союзу між ними.

Геополітичні та економічні аспекти реалізації концепту «Міжмор'я» в умовах сучасних викликів

Реалізація проекту «Міжмор'я» матиме значні геополітичні, економічні та соціокультурні переваги. Сильні і незалежні Польща, Литва, Україна, інші країни регіону могли б створити регіональний союз, який базуватиметься на найкращих зразках історичної спадщини європейської Київської Русі, Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. До переваг можна віднести вдале геостратегічне розташування країн Балто-Чорноморського регіону на шляху транспортних та енергетичних коридорів, схожість етнічних менталітетів і світоглядних основ культури й цивілізації, взаємодоповнюваність військово-стратегічних територіальних переваг.

У сучасному геополітичному становищі створення такого союзу могло б стати надзвичайно цінною ініціативою. Позаяк у Європейському союзі ключовими країнами є Франція та Німеччина, які є головними центрами впливу, то ідея військово-політичного та економічного співробітництва країн Балтійсько-Чорноморського регіону сприятиме створенню в рамках Європейського Союзу нового східноєвропейського центру геополітичного впливу, який би міг реалізувати спільні політичні та економічні інтереси. Відтак країни цього регіону могли б перетворитися на самостійні геополітичні суб'єкти, які б проводили самостійну політику, значною мірою не залежну як від Москви, так і від Берліна й Парижа. Цю ідею прихильно сприйняли б у Вашингтоні, як противагу тандему Берлін-Париж в умовах зростаючого «євроскептицизму» та «європейського антиамериканізму». Але найважливішим на сучасному етапі є безпекове значення створення міцного альянсу незалежних держав Центральної та Східної Європи як відповіді на виклик агресивної євразійської імперії – Російської Федерації, що є небезпечним для всіх країн Європи, але особливо для України, оскільки російські геополітики намагаються заперечити іс-

нування незалежної Української держави, акцентуючи увагу на тому, що її виникнення було випадковим.

Визначаючи практичні аспекти реалізації цієї ідеї, слід розглянути основні зовнішньополітичні вектори Української держави. Це євразійський (Росія, СРСР, СНД), європейський (Польща, Західна Європа, США) та південно-східний (Балкани, Візантія, Туреччина, країни Сходу) напрямки, навколо яких складаються відповідні парадигми зовнішньо-політичного мислення. Усі вони мають досить глибокі історичні корені й зумовлені низкою геополітичних чинників, що свідчить про їхню об'єктивність та важливість для існування держави.

У термінах класичної геополітики євроазійська модель втілює так званий «телурократичний принцип» (сухопутна потуга зі стійкістю провідних рис цивілізації, соціальних традицій, етичних настанов), а євроатлантична модель – «таласократичний принцип» (морська потуга з динамічним розвитком, ринковими взаєминами, індивідуальною ініціативою, етичною гнучкістю тощо). Південно-східне коло орієнтацій пов'язують з дією принципу «межі» (берегової лінії, зони зіткнення перших двох принципів)[1].

Не вдаючись до критики основ такого бачення структури геополітичного простору, а лише користуючись термінологією класичної геополітики, можна напевно визначити місце України як «цивілізацію межі». Це давало Україні і значні переваги, і великі проблеми. Саме за українські території чи за вплив на них постійно вели боротьбу потужні світові гравці. Довгий час українські території перебували під впливом Російської імперії, яка нав'язувала нам євроазійські цінності патерналізму, авторитаризму, етатизму, що значно сповільнювало їхній розвиток. Після отримання незалежності певна частина українського населення підтримувала проросійські орієнтації. І лише останнім часом збройна агресія Росії на сході та півдні країни чітко увиразила істинне обличчя російської влади, яка всіма можливими засобами, навіть найганебнішими, намагається повернути свій геополітичний вплив на Україну. Відтак на даному етапі євразійський геополітичний вектор для України не є актуальним. Переважна більшість населення України вибрала європейські цінності й успішно рухається в бік євроінтеграції. Здебільшого вдалий поступ мають основні пункти Угоди про асоціацію між Україна та ЄС. Зокрема на повну силу відбувається підготовка до введення безвізового

1 Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку / Під. ред. О.М.Гончаренка. – К.: НІСД, 1999. – С. 84.

режиму для України з боку Європейського Союзу. Але, незважаючи на потужні євроінтеграційні прагнення українського народу, слід реально оцінювати шанси України стати членом Євросоюзу. Україна має провести цілу низку заходів, виконуючи вимоги Євросоюзу, серед яких ключовими є: подолання корупції, кодифікація вітчизняного законодавства до вимог Євросоюзу, реформування судової системи, модернізація ключових сфер суспільного життя тощо. Крім того, Євросоюз стикнувся з цілим рядом сучасних викликів: терористичні загрози, радикалізм, міграційна проблема, економічні проблеми в деяких країнах Євросоюзу, що відсуває питання вступу України в Європейський Союз на невизначену перспективу.

У цих умовах актуалізується питання щодо формування потужного Балто-Чорноморського союзу, який стримуватиме імперські амбіції Російської Федерації. Знову ж таки, не варто сприймати створення Між'моря як прагнення розколу Євросоюзу, позаяк саме об'єднана Європа з її цінностями дала змогу державам Центрально-Східної Європи спокійно розвивати власну ідентичність і підвищувати рівень життя своїх громадян, а отже послаблення Євросоюзу призведе і до послаблення цих країн. А. Умланд, експерт з питань Східної Європи при Інституті Євроатлантичного Співробітництва в Києві, зазначає, що Брюссель повинен розглядати «Міжмор'я», яке зароджується, не як конкурента, а як шанс досягти розбудови терміново необхідної структури безпеки для Східної Європи та Чорноморського регіону – допоки Україну, Грузію та Молдову не буде включено до складу ЄС та НАТО. Утворення «Міжмор'я» звільнило б Захід від низки болючих питань його амбівалентної подвійної ролі – з одного боку, як послідовного міжнародного захисника демократії, з другого ж – як непевного гаранта європейської безпеки. Експертна-голосив, що такий пакт не являв би собою загрози існуванню Росії, тому що до нього не входила б жодна країна, яка має ядерну зброю. Водночас новий «проміжний» блок був би вигідним для ЄС та НАТО, він би зробив менш необхідними зусилля в галузі політики безпеки, яких докладає Захід у пострадянському просторі[1].

Головною стратегічною метою створення Міжмор'я повинна бути протидія російській експансії. А. Умланд зазначає у своєму інтерв'ю MDR, що наразі створення такого союзу виглядає дещо утопічним. Однак, якщо зовнішня політика Росії протягом наступних

1 *Умланд А.* План Міжморя. Гуртом і Росію легше зупинити / Андреас Умланд // Главком [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://glavcom.ua/publications/plan-mizhmorya-gurtom-i-rosiyu-legshe-zupiniti-359782.html

років залишатиметься незмінною і якщо НАТО та ЄС не дасть країнам Східної Європи достатніх зобов'язань у сфері безпеки, то шанси на створення об'єднання «Міжмор'я» ставатимуть реалістичнішими[1].

Звісно між можливими учасниками даного об'єднання є певні політичні та історико-культурні суперечності. Певна напруга існує у взаєминах польської національної меншини на території Віленщини з державною владою Литви і литовським населенням. Є певні суперечності у трактуванні деяких історичних подій українцями та поляками. Так, зберігається різне бачення в Україні та Польщі, щодо трактування Волинської трагедії 1943 р. й діяльності ОУН-УПА, а це певним чином ускладнює як міждержавний, так і міжнаціональний діалог. Напруження в польському суспільстві виникло після показу на польському телебаченні фільму «Волинь», в якому однобічно трактуються названі події. Але у своїй більшості польське населення доброзичливо ставиться до українців, як і українці до поляків. Лідери наших країн також чітко зазначили, що ми повинні прагнути до порозуміння і примирення й обом нашим країнам слід перегорнути трагічні сторінки спільної історії заради нашого спільного безпечного майбутнього, зробивши відповідні висновки.

Аналізуючи економічні переваги створення Балто-Чорноморського союзу, слід зазначити, що Україна на сьогодні має ще достатньо потужний економічний потенціал, що сприятиме формуванню для неї гідного місця в майбутньому БЧС. Україна за розмірами території – найбільша країна Європи. Вона посідає перше місце в Європі за коефіцієнтом транзитності і має досить розвинену систему наземних і водних шляхів сполучення[2].

За чисельністю населення, економічним і науково-технічним потенціалом наша країна посідає друге місце на пострадянському просторі після Росії. За рівнем ВВП Україна на другому місці у Центрально-Східній Європі після Польщі. За наявним науковим потенціалом у неї одне з перших місць в Європі. За показником охоплення вищою освітою вона посідає 8 місце у світі. Відомі в усьому світі українські вчені – Пирогов, Грушевський, Вернадський, Мечніков, Корольов, Сікорський, Шагрей-Кондратюк, Семен Кузнець (Саймон Сміт) інші.

---

1 *Каподічі В.* Альянс Міжморя проти Росії / Вінченцо Каподічі // Універсум [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://universum.lviv.ua/magazines/universum/2016/5/al.html

2 *Корома Н.* Місце України у формуванні Балто-Чорноморського регіону: від ідеї до реального співробітництва. – С. 55–57.

Україна ввійшла у першу п'ятірку світових лідерів у сфері IT-продукції, маючи найбільшу кількість дипломованих комп'ютерних програмістів. Україна має новітні технології і в авіакосмічній сфері, відтак за належної інвестиційної підтримки має всі можливості розвивати літакобудування і ракетобудування для запуску космічних супутників. Останнім часом активізувалася співпраця з Польщею в цій галузі. Так, державне космічне агентство України підписало угоду про співпрацю з провідною польською компанією оборонної галузі PGZ. Між Україною та Польщею буде посилюватися співпраця у космічній галузі, яка включатиме розробку супутників.

Економічний потенціал зберігають і суднобудівні заводи Миколаєва і Херсона, що можуть будувати різні судна, в тому числі і танкери, які є сьогодні вкрай дефіцитними. Україна має значний аграрний потенціал. Чорноземи України займають площу 27,8 млн га. За прогнозами вчених, українська земля здатна нагодувати 300 млн людей. До 2050 рр. Україна може стати найбільшим виробником продуктів харчування у світі.

Наша країна має значний культурний потенціал (150 тисяч культурних пам'яток, 590 музеїв, 12 млн музейних експонатів). Відомі на цілий світ музеї – Лавра, Софія, Кам'яна могила.

Україна сьогодні обрала євроінтеграційну стратегію, але це не перешкоджає реалізації «чорноморської орієнтації», яка відповідає нашим національним, безпековим та економічним інтересам. Саме на Півдні, в Азії і Африці ми можемо бути конкурентоспроможними, знайти друзів і нові джерела енергії. Практичним втіленням ідей творців «Чорноморської доктрини», на нашу думку, стали ОЧЕС та ГУАМ, в яких Україна могла б відігравати набагато значнішу роль. На наш погляд, «чорноморська орієнтація» для нашої країни жодним чином не суперечить ні нашій європейськості, ні членству Туреччини в НАТО, бо, зрештою, Туреччина теж є частиною Європи, а Україна намагається інтегруватися з НАТО та ЄС. Разом із Польщею та Туреччиною ми можемо забезпечувати стабільність у Чорноморському регіоні, впливаючи на весь Близький Схід, для чого неодмінно повинні брати участь у творенні європейської системи колективної безпеки. Це відповідає нашим національним інтересам не тільки з політичної чи оборонної точок зору, а й з економічної. Орієнтація на вісь Північ–Південь (Чорне море) допоможе нам у розв'язанні питання диверсифікації джерел надходження енергоносіїв.

Аналізуючи економіки країн Міжмор'я, слід зазначити, що сумарно вони досить потужні. Центральна Європа – вагомий економічно та демографічно регіон. Тут проживає 173 млн жителів – тобто більше, аніж в серцевині старого ЄС (Франції, Німеччині та країнах Бенілюксу) або Росії, і більш як вдвічі більше, ніж у Туреччині. Сукупний валовий внутрішній продукт регіону у порівняльних цінах (ВВП за ПКС) у 2014 р. тут складав, за даними МВФ, майже $ 3,3 трлн проти $ 3,7 трлн у Німеччини, $ 3,6 трлн у Росії та $ 1,5 трлн у Туреччини.

Проте аналогічна Західній Європі серцевина у Центральній Європі відсутня, а на її роль можуть претендувати або Вишеградська четвірка (51% ВВП за ПКС та 37% мешканців усього регіону), або «Велика Трійка» у складі Польщі, України та Румунії (56% жителів та 52% ВВП за ПКС). В обох конфігураціях найпотужнішою складовою є Польща, на яку припадає 29% ВВП за ПКС та 22% населення Міжмор'я. Але перша є економічно найрозвиненішою частиною Міжмор'я, до того ж із приблизно однаковим рівнем розвитку для усіх чотирьох держав. Друга – включає три найбільші за розмірами економіки та чисельністю мешканців країни, на які припадає більша частина території, населення та обсягу економіки регіону. Проте між ними наразі спостерігаються значні відмінності у рівні розвитку, а також досить помірний рівень торговельно-економічної інтеграції[1].

Економіки цих країн також добре доповнюють одна одну. Експерт І. Тишкевич проаналізував експортні можливості економічної взаємодії таких країн як Україна, Білорусь, Польща, Литва, Словацька Республіка, Румунія[2]. І для порівняння навів гриф німецької економіки. Як ми бачимо з діаграми 1, у цих країнах практично не спостерігається перекриття експортних технологій. Тобто в разі окресленої кооперації така «спільна економіка» за своєю складністю і перспективами перевищує можливості економіки Німеччини.

---

1 *Крамар О.* Міжморя: між ідеєю та реальністю. / О.Крамар // Тиждень.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/Economics/152581

2 *Тишкевич И.* Чем союз Украины, Польши и Белоруси опасен для Германии. / И.Тишкевич // Соцпортал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://socportal.info/2016/02/29/chem-soyuz-ukrainy-pol-shi-i-belarusi-opasen-dlya-germanii.html#

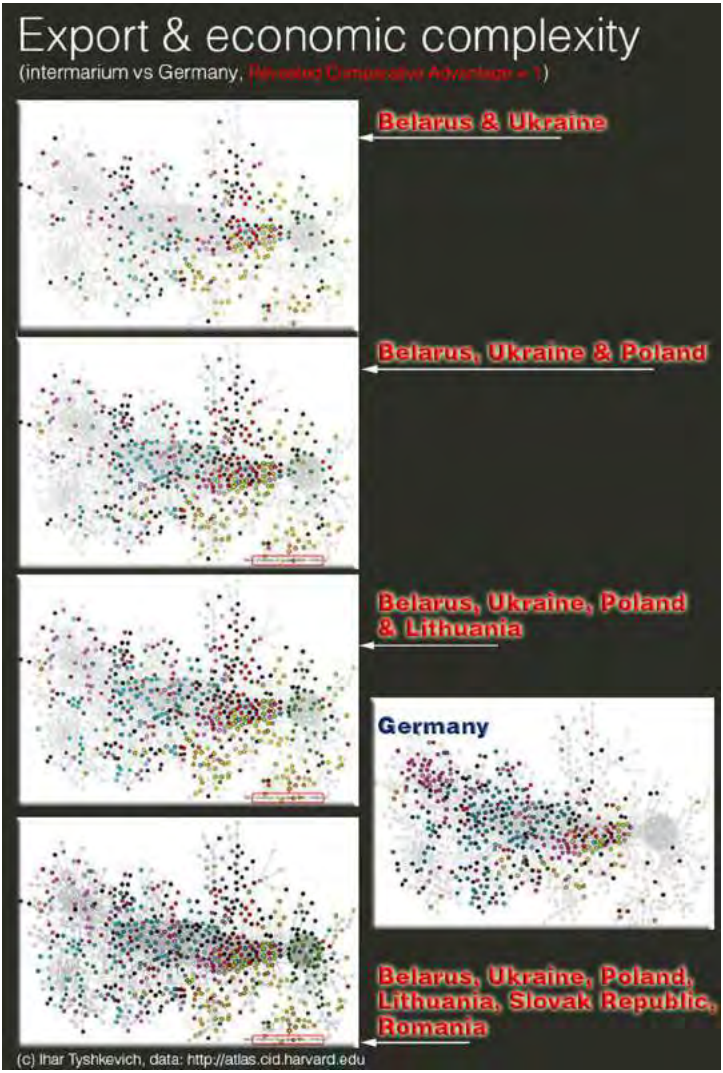

Рис. 1. Експортні можливості деяких країн Міжмор'я.

Якщо аналізувати економіки країн Міжмор'я за Індексом комплексності економіки (Economic Complexity Indicator (ECI))[1]

1ECI (Індекс комплексності економіки) – показник виробничих характеристик економіки країни, що пояснює економічну систему (не суми її частин) в цілому з точки зору експорту та взаємозвязку з іншими країнами торгівельним партнерами, а також різноманітність та комплексність експорту даної країни. Він є високим, якщо є явна конкурентна перевага в виробництві і експорті великої кількості товарів

(рис. 2), то за 2014 ECI Німеччини дорівнює 1.922, Чехії 1.673, Польщі 0.93, Білорусі 0.88, України 0.52.

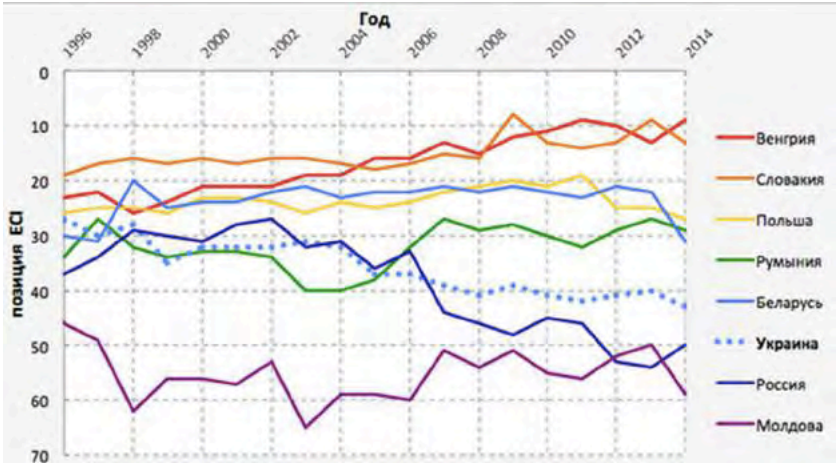

Рис. 2. Порівняльний аналіз динаміки ЕС і країн Європи 1996–2014 рр.

Аналіз можливостей країн Міжмор'я за рівнем стійкої конкурентної переваги (RCA) [1] показує ще перспективнішу ситуацію. Якщо параметр RCA буде 5,5 (дуже висока конкурентна перевага), то ми отримаємо такі графіки (див. рис. 3). Тобто країни регіону мають технології і товари з надзвичайно високою конкурентною перевагою практично в усіх галузях. Причому значна їх частина потрапляє в середину грифа. Це складні технології, товари з високою доданою вартістю[2]. Для порівняння – Німеччина. Найбільша економіка Європи в категорії високозапотребованних технологій вже поступається «потенційному союзу» країн БЧС[3].

1 Цей індекс дістав назву *RCA* у зв'язку з тим, що такий аналіз робиться на основі фактично наявного експорту певних товарів з даної країни. Згідно з цим індексом, якщо значення показника є вищим за 1, то країна має порівняльні конкурентні переваги в торгівлі даним товаром, тобто є конкурентоспроможною. Це означає, що експорт товару є вищим, ніж очікувалося з урахуванням даних про його запотребуваність у загальному обсягу експорту даного регіону.

2 *Мелещук С.* Эволюция экономической сложности Украины: бег на месте / С.Мелещук // Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/rus/publications/2016/01/19/577309/view_print/

3 *Тишкевич И.* Чем союз Украины, Польши и Белоруси опасен для Германии...

Рис. 3. Економічні можливості деяких країн Міжмор'я за рівнем стійкої конкурентної переваги (RCA)

Балтійсько-Чорноморський регіон протягом найближчих років може стати зоною широкого трансрегіонального співробітництва між країнами Європи, Кавказу, Центральної Азії та Близького Сходу. Зусилля країн, які увійдуть в БЧС, повинні бути спрямовані на перетворення цього міждержавного об'єднання на потужну

регіональну структуру, сприяти наповненню її діяльності реальним економічним змістом шляхом формування зони вільної торгівлі, здійснення спільних транспортних та енергетичних проектів, розвитку Євро-Азіатського транспортного коридору, співробітництва у справі транспортування каспійських, іранських та іракських енергоресурсів на європейський ринок.

Економічний розвиток Балтійсько-Чорноморського регіону має відбуватися з урахуванням ролі важливого перехрестя шляхів з півночі на південь – від Балтійського моря до Чорного, і з заходу на схід, до складу якого входить проект «шовкового шляху» і співпраця з країнами, розташованими вздовж нього[1]. Країни Балтійсько-Чорноморського регіону можуть створити дуже потужну транзитну систему з транспортування вантажів з Балтійського моря в басейни Чорного, Каспійського і Середземного морів та у зворотному напрямку[2].

Реалізація проекту Балтійсько-Чорноморського союзу сприятиме активізації міжрегіональної програми Євросоюзу TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) для розвитку транспортного коридору з Європи через Чорне море, Кавказ і Каспійське море з виходом на країни Центральної Азії та Китай. Вельми перспективним видається проект відновлення «шовкового шляху» за маршрутом Балтійське море – Польща – Україна – Чорне море – Кавказ – Центральна Азія – Китай – Жовте море. У рамках проекту «шовкового шляху» протягом 2016 р. заплановано транспортування через територію Грузії перших кількох тисяч контейнерів з Китаю у напрямку Туреччини, України та Європи. Учасники цього проекту також планують почати в 2017 році перевезення вантажів через Україну в Північну і Східну Європу[3].

Створення БЧС може дати новий імпульс розвитку транснаціональних енергетичних проектів на просторі між Балтійським, Чорним і Каспійським морями. Як відомо, ідея створення на базі українського трубопроводу «Одеса-Броди» Євро-Азіатського нафтотранспортного коридору (ЄАНТК), з продовженням його до Гданська, виникла ще на початку 1990-х років, але до цього часу не

1 *Волович А.* Балтийско-Черноморский Союз: перспективы реализации (часть 1) / А.Волович // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bintel.com.ua/ru/article/volodich-balto2/

2 *Іщук В.* Intermarium. Балто-Чорноморський союз може стати надійним щитом європейської і євроатлантичної цивілізації...

3 *Волович А.* Балтийско-Черноморский Союз: перспективы реализации (часть 1)...

вдалося знайти необхідного фінансування для його реалізації. Польща готова його добудувати від Бродів до Гданська, якщо їй будуть гарантовані поставки необхідних обсягів каспійської нафти. Але таких гарантій поки немає. Деякі експерти вважають, що головною причиною відсутності прогресу в реалізації проекту нафтопроводу «Одеса – Броди – Плоцьк – Гданськ» є протидія російської влади, які блокують появу конкурентної каспійської нафти на європейському ринку[1].

Останнім часом активізувалися ініціативи політиків, громадськості та експертів з обговорення даної проблематики. Так, 16 травня 2016 р. спікер Верховної Ради А. Парубій зустрічався з главою польсько-української групи дружби у парламенті Республіки Польща, де обговорювалися питання дружби та співпраці двох сусідніх країн. Після зустрічі в інтерв'ю телеканалу «Рада» А. Парубій запропонував створити Балтійсько-Чорноморський союз, зазначаючи, що Україна повинна стати одним із центрів ухвалення рішень. На його думку, ідея Балтійсько-Чорноморського союзу як одного з форматів європейської інтеграції України є надзвичайно перспективною і важливою для нашої держави. У лютому 2015 р. в Україні створено громадську організацію «Балтійсько-Чорноморська Конфедерація» (ГО БЧК), основною метою діяльності якої є формування за допомогою громадянських структур соціально-економічної платформи для побудови міждержавного об'єднання країн Балтійського та Чорного морів

Обговорюють цю проблематику й науковці. Зокрема в листопаді 2010 р. у Вільнюсі відбулася міжнародна наукова конференція «Новий регіон Європи: парадигми регіонального розвитку в Балтійсько-Чорноморському регіоні», де представники Польщі, Литви, Білорусі, Молдови, України, Угорщини та інших країн обговорювали перспективу створення Балтійсько-Чорноморського союзу.

У вересні 2014 р. в Національному університеті «Острозька академія» відбулася міжнародна конференція з нагоди 500-ї річниці перемоги об'єднаних сил Великого Князівства Литовського і Королівства Польського над військом Московської держави під Оршею. Учасники конференції ухвалили звернення до президента П. Порошенка з пропозицією розглянути можливість створення Балтійсько-Чорноморського союзу в складі України, Польщі та Литви з правом приєднання до неї інших держав.

12 листопада 2015 р. у Києві відбувся Балтійсько-Чорноморський форум, організований громадською організацією «МІПУ»

1 Там само.

(Міжнародна ініціатива з підтримки України) спільно з фондом «Балтійсько-Чорноморської Конфедерації» (Литва). Учасники форуму домовилися сприяти створенню інформаційно-культурного, безпекового та економічного об'єднання націй і держав – «Балтійсько-Чорноморської Співдружності» і активізації Міжпарламентської асамблеї Польщі, Литви та України з постійно діючим при ній органом – Секретаріатом.

На початку липня 2016 р. у Києві відбулася науково-практична конференція «Балто-Чорноморський союз: геополітична альтернатива для Центральної та Східної Європи». Заступник начальника штабу цивільного корпусу «Азов» М. Кравченко зазначив, що проект передбачає інтеграцію в таких сферах, як безпека та оборона, енергетична незалежність, економіка, культура, наука. Перший етап інтеграції – Балто-Чорноморський союз може об'єднати Україну, Польщу, Білорусь, Литву, Латвію та Естонію. На другому етапі можливе розширення до Адріатично-Балто-Чорноморського союзу із залученням таких країн, як Хорватія, Словенія, Болгарія, Румунія, Молдова, Угорщина, Словаччина, Чехія. На його думку, найактуальнішою сьогодні є інтеграція у сфері безпеки та оборони. Перш за все, пропонується уніфікація систем військової підготовки і розвитку сил територіальної оборони. Ще один напрямок – це загальна система протиповітряної і протиракетної оборони, сил швидкого реагування, а в майбутньому, можливо, і загальна система ядерної безпеки. Третій напрям – це співпраця розвідок країн-учасників[1].

23 вересня 2016 р. в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка відбулася зустріч з А. Умландом, який вважається одним із активних популяризаторів ідеї Міжмор'я. На зустрічі обговорювалися питання відновлення ядерного статусу України, повернення українцями своєї геополітичної суб'єктності та утворення на осі нашої країни геополітичного союзу Міжмор'я (Інтермаріуму).

Розглядаючи юридичні аспекти формування цього союзу, слід зазначити, що для його створення Україна повинна укласти із країнами-учасниками міжнародний договір, який, відповідно до законодавства України, може бути ратифікований в парламенті кваліфікованою більшістю голосів від свого конституційного складу або ухвалений шляхом проведення всенародного референдуму. Крім цього, на конституційному рівні має бути врегульоване питання

1 У Києві презентували проект Балто-чорноморського союзу // Лига. Новости [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/ua/news/politics/11482464-u_ki_v_prezentuvali_proekt_balto_chornomorskogo_soyuzu.htm

співвідношення національного і наднаціонального права шляхом внесення до Конституції України норми, яка передбачатиме перевагу міжнародних законів над національними. Таким чином, в Україні виникла необхідність внести конституційні зміни, які створять необхідні правові передумови для її участі у міждержавному союзі або конфедерації.

Аналізуючи часові рамки створення окресленого союзу, слід зазначити, що його реалізація вимагає багаторічної копіткої дипломатичної та економічної праці на всіх фронтах, відразу від декількох країн. Якщо політичні еліти основних країн-потенційних учасниць «Міжмор'я» зможуть домовитись і проводити цю роботу на перспективу створення проекту – він може стати одним із найперспективніших проектів XXI століття. Налагодження союзницьких відносин між країнами Міжмор'я може дати потужний імпульс їхньому економічному розвитку завдяки залученню нових ринків і можливостей співпраці між Європою та Азією з використанням «шовкового шляху». Україна може стати одним із локомотивів майбутнього геополітичного об'єднання. Якщо в найближчі 2–3 роки Польща, Литва, Білорусь та Україна зможуть сформувати ядро майбутнього Балтійсько-Чорноморського союзу, то через 10–15 років нове геополітичне утворення за своїми економічному і військовому потенціалом вийде на рівень Німеччини, Великої Британії і Франції разом узятих і перевершить Росію.

Розділ 7

Павло ГАЙ-НИЖНИК

Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання і спроби знищення

Павло ГАЙ-НИЖНИК

РОСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ (1990–2016 рр.): ВІД ПОЛІТИКИ ШАНТАЖУ І ПРИМУСУ ДО ВІЙНИ НА ПОГЛИНАННЯ І СПРОБИ ЗНИЩЕННЯ

«Хто має хороше військо, знайде і хороших союзників»

Ніколо Макіавеллі

Починаючи з 1990 року, надто після проголошення Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., стало остаточно зрозумілим, що УРСР вже безповоротно здійняла прапор побудови своєї державності. Агонія Радянського Союзу і посилення національно-визвольних рухів не залишали сумнівів у скорому розвалі комуністичної імперії. Проте СРСР не міг зникнути безслідно й цілком логічним є те, що з його трупа мала постати нова формація і нею могла стати тільки Росія, яка на той час була представлена у младоімперських шатах РРФСР. Тож, ховаючи в історію Радянський Союз, Україна мала би, за сприятливої нагоди, безболісно й безкровно «розлучитися» і з Російською Федерацією, яка за тогочасних умов мусила перейматися власними проблемами.

Відтак, 19 листопада 1990 р., було підписано й відповідний Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою[1], який набув чинності 14 червня 1991 року. Згідно з ним (ст. 1), передбачалося, що «Сторони визнають одна одну суверенними державами і зобов'язуються утримуватись від дій, що можуть завдати шкоди державному суверенітету іншої Сторони», а також (ст. 6), що «Сторони визнають і поважають територіальну цілісність Української Радянської Соціалістичної Республіки і Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки в нині існуючих у межах СРСР кордонах»[2].

1 Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою // Лига.Закон. Законодательство Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU90006R.html.

2 Там само.

24 серпня 1991 р., у День проголошення незалежності України, Верховна Рада прийняла Постанову «Про військові формування на Україні» (№ 1431-XII), в якій йшлося про створення Міністерства оборони України й що усі військові формування, дислоковані на території республіки, підпорядковувалися Верховній Раді України, а урядові України наказувалося приступити до створення Збройних сил України, Республіканської гвардії та підрозділу охорони Верховної Ради, Кабінету міністрів і Національного банку України.

На початкових етапах незалежності Україна у виробленні основ своєї зовнішньополітичної доктрини мусила виходити не лише з огляду на механізм втілення своїх геополітичних прагнень і вигід, а й рахуватися із інтересами сусідніх держав, груп (блоків) держав, різних транснаціональних угруповань на локальному, регіональному та глобальному рівнях. Відтак власні геостратегічні пріоритети слід було сформувати у концептуальних основах зовнішньополітичної стратегії України, зважаючи як на світове розташування сил і важелів впливів, так і, передусім, на практичні можливості і потреби держави та українського народу.

Тож необхідно було, насамперед, створити передумови для становлення Української держави як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин, напрацювати базове документально-правове підґрунтя для входження до системи міжнародних відносин, розпочати процес інтеґрування до системи європейської і світової співпраці у загальному політичному процесі, налагодити самостійні господарські зв'язки на міжнародній арені, встановити двосторонні рівноправні відносини з державами світової спільноти та з найближчими сусідами.

На заході і півдні українських кордонів був блок НАТО, який інтенсивно розширявся на схід, на сході ж і півночі від них – Росія, яка прагла не втратити впливи і відновити геополітичні потуги на пострадянському просторі та у світі. Тож, з огляду на тогочасний розклад світової шахівниці та системи врівноваження впливів та протидій, політичне керівництво країни ще на зорі відновлення її державності стало на шлях дотримання ідеї позаблоковості та нейтралітету, що й було зафіксовано у Декларації про державний суверенітет Української РСР 16 липня 1990 року. Проте вже 1993 р. у схвалених Верховною Радою України «Основних напрямах зовнішньої політики» зазначалося, що проголошена концепція нейтралітету не може бути перешкодою для повномасштабної участі України у загальноєвропейській структурі безпеки.

Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України

Курс України на державну незалежність одразу ж викликав спротив з боку Росії. Вже 26 серпня 1991 р. прес-секретар президента РРФСР Б. Єльцина заявив, що у разі припинення Україною союзницьких відносин Росія залишає за собою право про перегляд кордонів, що суперечило російсько-українському договору від 19 листопада 1990 року. 28 серпня 1991 р. віце-президент Російської Федерації О. Руцкой на чолі офіційної делегації РРФСР прибув до Києва з метою змусити керівництво України відмовитися від щойно проголошеної незалежності, погрожуючи при цьому переглядом кордонів у разі відокремлення України від Росії. Утім, внаслідок дводенних перемовин, 29 серпня росіяни таки змушені були підписати комюніке, що підтверджувало територіальну цілісність сторін і непорушність їхніх кордонів. Тим не менш, відтоді стало зрозумілим, що з мертвого монстра СРСР на північ і схід від України відроджується нове імперське чудовисько – Росія.

Невдовзі, попри погрози Москви й пасивне незадоволення Заходу[1], 1 грудня 1991 р. на Всеукраїнському референдумі абсолютна більшість громадян (90,35%) підтримала Акт проголошення незалежності України[2], а відновлена Українська держава вперше у своїй історії обрала президента, яким став колишній завідувач ідеологічного відділу ЦК КПУ, секретар ЦК КПУ, член політбюро ЦК КПУ (1988–

1 Президент США Дж. Буш (старший), наприклад, 30 листопада 1991 р. (напередодні українського референдуму) виправдовувався у телефонній розмові з М. Горбачовим: «США будуть вимушені визнати Україну, позаяк є всі ознаки, що завтра переважна більшість проголосує на підтримку незалежності».

2 В усіх 27 регіонах країни виборці підтримали Акт проголошення незалежності від 24 серпня 1991 р. Найменше – у Криму (54,2%), найбільше – на Тернопільщині (98,7%). Донбас також сказав незалежності України «так» – понад 83% в Донецькій та Луганській областях. 2 грудня 1991 р. державу Україна визнали Канада і Польща, 3 грудня – Угорщина, 4 грудня (коли ЦВК підбила підсумки референдуму) – Латвія і Литва, 5 грудня – Російська Федерація, Аргентина, Болгарія, а в подальшому й інші країни світу.

1990 рр.)[1], голова Верховної Ради УРСР, а згодом й України – Леонід Кравчук[2].

5 грудня 1991 р. на урочистому засіданні Верховної Ради Л. Кравчук склав присягу народові України. Того ж дня Верховна Рада України ухвалила звернення «До парламентаріїв і народів світу», в якому наголошувалося, що договір 1922 року про утворення СРСР Україна вважає стосовно себе недійсним і недіючим. 8 грудня у державній мисливській резиденції Віскулі в Біловезькій пущі (Білорусь) керівники трьох республік-засновниць СРСР (лідери України, Росії та Білорусії) підписали угоду про те, що Союз РСР «як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування». Там же й тоді ж в результаті переговорів В. Шушкевича, Б. Єльцина і Л. Кравчука – лідери трьох республік колишнього Радянського Союзу Білорусії, Росії, України (без відома президента СРСР М. Горбачова) підписали Угоду «Про утворення Співдружності Незалежних Держав» (СНД)[3]. Відтак Україна стала однією з держав-засновниць Співдруж-

---

1 У серпні 1990 р. Л. Кравчук заявив про свій вихід з лав КПРС. 30 серпня 1991 р. Указом Президії Верховної Ради України діяльність Комуністичної партії України (КПУ) була заборонена. Після припинення існування СРСР, посткомуністичні країни Центрально-Східної Європи засудили комуністичний режим на офіційному рівні. У Чехії 1993 р. було прийнято Закон «Про протиправність комуністичного режиму і опору проти нього», в якому зокрема комуністичний режим названо «злочинним, нелегітимним і неприйнятним». Подібний закон 1996 р. прийняв і Словацький парламент. Конституція Польщі від 1997 р. містить статтю, що забороняє існування організацій, що проповідують «тоталітарні методи і практики діяльності нацизму, фашизму і комунізму», а комуністичні злочини фігурують як законодавчий термін. 12 травня 2005 р. Сейм Латвії прийняв Декларацію про осуд тоталітарного комуністичного окупаційного режиму Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що здійснювався в Латвії. Того ж року Сейм Латвії прийняв спеціальний закон, що забороняв публічне використання радянської та фашистської символіки. Латвия заборонила серп и молот. Аналогічні закони були прийняті у січні 2007 р. в Естонії та у червні 2008 р. в Литві. Рівність між комунізмом і нацизмом прозвучала і в офіційній заяві президента США Д. Буша, який сказав наступне: «У XX столітті зло радянського комунізму й нацистського фашизму було розгромлено і свобода поширилася по усьому світові в ході появи нових демократій». У 2006 р. була прийнята Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи, яка однозначно засудила злочини комуністичних тоталітарних режимів.

2 За Л. Кравчука проголосувало 61,59% виборців, він переміг у першому турі. Його найближчий конкурент, відомий дисидент, голова Народного руху України В. Чорновіл здобув 23,3% голосів виборців.

3 25 грудня 1991 р. перший і останній президент СРСР М. Горбачов виступив зі зверненням до громадян Радянського Союзу, у якому оголосив про свою відставку з посади президента СРСР «в силу ситуації, яка склалася з утворенням Співдружності Незалежних Держав».

ності Незалежних Держав як така, що, однак, не підписала Рішення про прийняття Статуту СНД. Залишаючись у складі Співдружності, Україна виступала послідовною противницею створення виконавчих наддержавних структур у межах організації. Посилаючись на положення у Декларації про державний суверенітет, влада України відмовилася від участі у роботі Міжпарламентської асамблеї СНД, не приєдналася до низки угод зі створення координаційних органів Співдружності. Також вона відмовилася брати участь у Договорі про колективну безпеку, підписаному в Ташкенті у травні 1992 р., а також узгоджувати свою зовнішньополітичну діяльність через спільні координуючі інститути СНД. Проте, як згадував І. Іванов (голова МЗС РФ у 1998–2004 рр.), на ранньому етапі існування СНД багатьом з російських демократів здавалося, що історичні обставини та зв'язки між республіками були достатньою передумовою для його перетворення у повноцінне інтеграційне об'єднання[1].

Варто наголосити й на тому, що, попри офіційне декларування намірів будувати із колишніми радянськими республіками повноцінні двосторонні відносини, офіційна Москва у своїй зовнішньополітичній доктрині не відмовлялася від передової ролі Росії в СНД. Міністр закордонних справ Російської Федерації у 1990–1996 рр. А. Козирєв чітко окреслював завдання, які ставила перед собою Росія в СНД. За його словами, це: «єдине військо, інтегрована економіка, унікальний культурний простір та спільна російська мова»[2]. Пріоритетність СНД у реалізації зовнішньої політики РФ також була зафіксована й в «Основних положеннях концепції зовнішньої політики РФ» – концептуальній версії зовнішньополітичного курсу Росії[3].

Тим часом 23 грудня 1991 р. було видано Наказ (№ 4) міністра оборони України К. Морозова «Про організацію безпосереднього управління військами, дислокованими на території України», в якому, зокрема, зазначалося про завдання до 30 грудня 1991 р. створити на базі Київського військового округу оперативну групу Головного штабу МО України й приступити до безпосереднього управління військами,

---

1 *Иванов И. С.* Новая российская дипломатия: десять лет внешней политики страны / Игорь Сергеевич Иванов. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2002. – С. 103.

2 Преображенная Россия в новом мире. Научно-практическая конференция МИД РФ (26–27 февраля 1992 года) // Международная жизнь. – 1992. – № 3–4. – С. 95.

3 Концепция внешней политики РФ утверждена распоряжением Президента Российской Федерации Б. Н. Ельциным от 23 апреля 1993 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.twirpx.com/file/1822127/.

дислокованими на території України[1]. У наказі додавалося, що «приведення військ і сил флоту, що дислокуються на території України, окрім Стратегічних Сил стримування, до бойової готовності здійснювати за рішенням Президента України через міністра оборони України»[2]. При цьому зауважувалося, що зберігалися, до особливого розпорядження, діючі на той час оперативні й мобілізаційні плани. Тобто – старі плани Радянської армії, що достеменно були відомі північним сусідам України – Білорусі та Російській Федерації, які, щоправда, не розглядалися офіційним Києвом як потенційні агресори, навіть попри попередні криваві події у Прибалтиці, Молдові та на Кавказі тощо. Більше того, Кремль зберігав за собою контроль й над стратегічною ядерною зброєю[3] в Україні і командування військово-космічними військами та їхніми оперативними центрами стеження й управління у Залісцях (Хмельницька обл.) та Євпаторії (Крим) тощо.

Майже за півроку, 6 квітня 1992 р., міністр оборони К. Морозов подав президентові України Л. Кравчуку Угоду «Про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на заводські бази Російської Федерації» з метою їх розукомплектування та знищення[4], а також відповідні Протокол і Додаток до протоколу про процедури та діяльність з контролю за знищенням ядерних боєприпасів на підприємствах промисловості Російської Федерації. Зазначені документи були підготовлені експертами України та Росії у розвитку положень Алма-Атинської Угоди «Про спільні заходи щодо ядерної зброї» від 21 грудня 1991 р. та Мінської Угоди між державами-учасни-

---

1 Після розвалу СРСР Збройні сили України отримали у спадок 6 011 танків, 5 791 бойову машину, близько 6 500 одиниць артилерії, понад 1 000 бойових літаків.

2 Приказ министра обороны Украины «Об организации непосредственного управления войсками, дислоцированными на территории Украины» (23 грудня 1991 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1991(12)23.military.php.

3 Термін «Стратегічні сили» означає: об'єднання, з'єднання, частини, установи, військово-навчальні заклади Ракетних військ стратегічного призначення, Військово-Повітряних Сил, Воєнно-Морського Флоту, Протиповітряної оборони, Управління начальника космічних засобів, Повітряно-десантних військ, стратегічної й оперативної розвідки, ядерно-технічної частини, а також сили, засоби та інші військові об'єкти, призначені для управління і забезпечення Стратегічних сил колишнього Союзу РСР.

4 Міністр оборони президентові України щодо Угоди про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на заводські бази Російської Федерації (6 квітня 1992 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(04)06.weapon.php.

цями Співдружності Незалежних Держав щодо Стратегічних сил від 30 грудня 1991 року[1].

Нагадаю, що згідно з Алма-Атинською декларацією[2], зокрема, передбачалося, що сторони визнають і шанують територіальну цілісність одна одної й непорушність існуючих кордонів. Угодою ж між державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав щодо Стратегічних сил[3] «до повної ліквідації ядерної зброї» рішення про необхідність її застосування приймалося президентом Російської Федерації (щоправда, формально «за узгодженням з главами Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, України після консультації з главами інших держав-учасниць Співдружності»). Більше того, у тій угоді зауважувалося, що «на період до повного знищення ядерна зброя, розміщена на території України, знаходиться під контролем об'єднаного командування Стратегічних сил з метою її невикористання і розукомплектування до кінця 1994 р., у тому числі тактичної ядерної зброї – до 1 липня 1992 р.»[4], тобто – у Москві.

*2*3 червня 1992 р. між Україною і Російською Федерацією було укладено Угоду «Про подальший розвиток міждержавних відносин», якою, зокрема, сторони засвідчували, що «зараз у галузі міжнаціональних відносин в Україні і Росії немає підстав для тривоги і взаємних претензій, вони, проте, укладуть відповідні угоди і вживуть усіх інших заходів, які захищають інтереси осіб українського походження на території Росії і російського походження на території України» (ст. 9), а також передбачалося «співробітництво у попередженні та урегулюванні конфліктів, які можуть нанести шкоду їх безпеці або іншим

1 При вивченні документа впадає в око незіставність датування обгрунтованих дат (грудень 1992 р.) й числом подання вищезазначеного листа міністра оборони президентові України (квітень 1992 р.), які вказують на те, що у листі міністра було неправильно вказано дати і навіть назви таких важливих міжнародних угод України, а саме 1992 роком!

2 Алма-Атинська декларація // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_189.

3 Угоду підписали: Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Республіка Киргизстан, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Туркменістан, Республіка Узбекистан та Україна.

4 Зібрання чинних міжнародних договорів України: Офіційне видання. – Т. 1: 1990–1991 рр. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001.

чином суттєво торкатимуться їх інтересів» (ст. 10)[1]. Крім того, обидві держави підтвердили свою відданість існуючим угодам, що визначали статус Стратегічних сил Об'єднаних Збройних Сил СНД, а також погодилися продовжити консультації з метою досягнення домовленостей з виконання взятих на себе зобов'язань відповідно до Договору про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь від 31 липня 1991 р., Лісабонського протоколу від 23 травня 1992 р. і раніше укладених угод щодо стратегічних ядерних сил. Київ і Москва домовилися й про те, що буде створено переговорний механізм на базі державних делегацій для розробки повномасштабного політичного договору з метою розвитку українсько-російських відносин у річищі дружби, співробітництва і партнерства[2].

Попри це, Російська Федерація не припиняла висувати Україні територіальні претензії, які були оформлені офіційними рішеннями вищих державних органів Росії: 21 травня 1992 р. Верховна Рада РФ ухвалила Постанову № 2809-1 «Про правову оцінку рішень державної влади РРФСР зі зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році», згідно з якою Постанова Президії Верховної Ради РРФСР від 5 лютого 1954 р. «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» була визнана такою, що «не має юридичної сили з моменту її прийняття»; у грудні 1992 р. З'їзд народних депутатів РФ доручив Верховній Раді РФ розглянути питання про статус Севастополя, і 9 липня 1993 р. на виконання цього доручення ВР РФ Постановою «Про статус міста Севастополя» оголосила федеральний статус міста[3].

3 серпня 1992 р., Москва запустила у розробку й військово-морський пазл у своєму масштабному кримському геополітичному плані, який в контексті роззброєння України мав закріпити її присутність на важливому як з геополітичного й економічного, так і з військово-стратегічного боку, Кримському півострові, коли між Україною і Російською Федерацією було укладено Угоду «Про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР». У цьому першому («пробному») документі, зокрема, зазначалося, що, «враховуючи інтереси України і Росії як дружніх держав і

1 Угода між Україною і Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин від 23.06.92 р. // Лига.Закон. Законодательство Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU92140U.html.

2 Там само.

3 До другої річниці агресії Росії проти України (20 лютого 2016 року). – К.: НІСД, 2016. – С. 4.

прагнучи до забезпечення безпеки в басейні Чорного моря, Договірні Сторони вирішили на час до сформування на Чорному морі ВМС України та ВМФ Російської Федерації встановити перехідний період, до 1995 року включно»[1].

Чи не відразу ж після цього у Криму загострюється процес формування українських Збройних сил. Так, 13 серпня 1992 р. від Кримського відділення Спілки офіцерів України надійшов показовий лист на ім'я вищого політичного та військового керівництва України, а саме: президентові України Л. Кравчуку, першому заступникові голови Верховної Ради України В. Дурдинцю, міністрові оборони К. Морозову, заступникові міністра оборони з кадрів – начальникові Управління кадрів ЗСУ Ігнатенку. У листі, зокрема, доповідалося про «важке становище, що склалося при формуванні першої на Україні національної бригади»[2]. Цю бригаду було сформовано 15 липня 1992 р. (прийняла присягу 26 липня 1992 р.). На серпень того року за особовим складом її було укомплектовано на 100%, офіцерами – на 63% (проте за списком, у якому було багато «мертвих» душ), прапорщиками – на 44%.

Спілка офіцерів України 84-ї окремої механізованої бригади (в/ч А-0279, с. Перевальне, Крим) доповідала верховному головнокомандувачу: «За наявності в окрузі маси безробітних офіцерів цей дефіцит створюється штучно. Кандидатури офіцерів, кого ми рекомендували, знаючи їх за спільною службою, були відхилені... Близько 50% особового складу знаходяться у польовому таборі. Підготовка казарм до зими не ведеться – нема фондів і засобів». Офіцери конкретизували, що «розпорядженням Командувача військами ОдВО – укомплектувати бригаду кращими солдатами, отримано: 135 осіб – біженці з СНД, усі 3-го і 4-го періодів служби, усі порушники військової дисципліни; з в/ч 52814 м. Кривий Ріг – 48 осіб таких самих»[3]. І то не був поодинокий випадок!

---

1 Угода між Україною і Російською Федерацією про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР (3 серпня 1992 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(08)03.Chorn.flot.php.

2 Про важке становище, що склалося при формуванні першої на Україні національної бригади (13 серпня 1992 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(08)13.nats.brygada.php.

3 Там само.

Чи було це звичайним недбальством або ж цілеспрямованим саботажем (з огляду на засилля російсько-радянських спецслужб у вищому військовому керівництві тогочасних ЗСУ), власне, є питанням риторичним, яке вочевидь включає у себе обидва цих фактори, проте історичну, політичну й кримінальну відповідальність за нього мали б, перш за все, понести президент України Л. Кравчук та вище керівництво Міністерства оборони України.

Як і за дивовижну й несподівану поступливість у питанні поділу Чорноморського флоту. Так, наприклад, Угода між Російською Федерацією та Україною «Про принципи формування ВМФ Росії і ВМС України на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР» від 23 червня 1992 р., підписана у м. Дагомис, статтею 5 утверджувала положення про комплектування Чорноморського флоту, що здійснюється призовниками Росії та України у рівних пропорціях 50% на 50%. Згідно з Угодою між Російською Федерацією та Україною «Про невідкладні заходи з формування ВМФ Росії та ВМС України на базі Чорноморського флоту» від 17 червня 1993 р. (м. Москва), у пункті «а» статті 2 цього документа закріплювалося положення про розподіл Чорноморського флоту – надводних кораблів, підводних човнів, військово-повітряних сил, берегових військ, ...а також усієї військової техніки ...та всього нерухомого майна між Росією та Україною у співвідношенні 50 на 50 відсотків (50% / 50%), а пункт «г» визначав, своєю чергою, фінансування Чорноморського флоту до його розподілу сторонами у рівних частинах – також у 50% на 50%[1]. Тим не менш, 15 квітня 1994 р. президент України Л. Кравчук у черговій угоді з Б. Єльциним у Москві підписує нове співвідношення, за яким: «Україні залишається 15–20% кораблів і суден Чорноморського флоту» (стаття 2 угоди)[2]. Майже за рік, в Угоді від 9 червня 1995 р., підписаній у м. Сочі, вже інший президент України Л. Кучма зменшить цей показник, визнавши її 4-ту статтю, у якій зазначалося: «Російській Федерації передається 81,7%, Україні – 18,3% кораблів і суден Чорноморського флоту»[3].

Особисту й безпосередню відповідальність несуть ці найвищі державні посадові особи (Л. Кравчук і Л. Кучма) й щодо однобічної

1 Угода між Російською Федерацією та Україною по Чорноморському флоту // Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998. – С. 154.

2 Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998. – С. 156.

3 Угода між Російською Федерацією та Україною по Чорноморському флоту // Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998. – С. 157.

втрати Україною статусу ядерної держави, кроку, що навіть не був підкріплений комплексом стратегічних безпекових заходів, договорів, альянсів, конструкцією замороження й оперативного тактичного відновлення процесу відтворення ядерної програми у разі зміни геополітичної та військової ситуації навколо України, які б загрожували її національній безпеці і державній незалежності тощо.

Нагадаю, що на початку 1990-х рр. на території України було зосереджено 15% світового потенціалу ядерної зброї (третій у світі, після США та РФ). У 1991 р. Україна мала ядерний арсенал, що складався з 220 одиниць стратегічних носіїв, приблизно з 1 900 стратегічних ядерних боєголовок і 2 500 одиниць тактичної ядерної зброї. В арсенал входили міжконтинентальні балістичні ракети: 130 одиниць SS-19 і 46 одиниць SS-24 (загалом – 1 240 боєголовок), а також 25 одиниць Ту-95 і 19 одиниць Ту-160 – стратегічних бомбардувальників, здатних нести крилаті ракети з ядерними боєголовками. Основна ударна міць ядерного потенціалу України – 46 твердопаливних міжконтинентальних балістичних ракет SS-24 по десять боєголовок кожна – мала дальність польоту понад 10 тисяч кілометрів. Це, з огляду на міжнародне право, означало, що відбулися порушення Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) від 1968 року.

Президент Л. Кравчук у той час (листопад 1992 р.) фактично сповідував невизначеність вимог української сторони. Так, наприклад, під час зустрічі із американськими сенаторами він висловив таке бачення гарантій: «Нехай західні держави зроблять відповідну заяву про те, що Україна й інші держави, які добровільно звільняються від ядерної зброї, мали б гарантії, щоб інші країни не змогли застосовувати проти них ядерну силу»[1].

На початку січня 1993 р. до Вашингтона поїхали українські дипломати на чолі із заступником міністра закордонних справ Б. Тарасюком. Через відсутність в МЗС чіткого уявлення про зміст гарантій, американська преса не змогла навіть визначено назвати, за чим саме приїхала делегація. ЗМІ написали, що Б. Тарасюк шукав «щось на зразок формальної декларації високого рівня». За результатами поїздки, писала преса, посадовець стверджував, що задоволений отриманим листом за підписом Дж. Буша, і впевнений, що цей лист допоможе перебороти стурбованість українських законодавців можливістю агресії сусідньої Росії. Приблизно в ті ж дні, у січні 1993 р., свій проект

1 Укрінформ. – 1992. – 22 листопада.

«гарантій» запропонувала Росія, однак МЗС його навіть не передав до Верховної Ради – такими загальними були там формулювання.

Виступаючи на форумі в Давосі на початку лютого 1993 р., Л. Кравчук так прокоментував російський проект: «Зазначені зобов'язання тільки повторюють загальновизнані принципи міжнародного права, зокрема визначені у Заключному акті НБСЄ (1975) і в Паризькій хартії для нової Європи». Однак наступним же реченням, фактично, стверджує, що їх цілком достатньо – якщо їх повторити ще раз: «Але для нас важливо, щоб вони знову були підтверджені у контексті набуття Україною у майбутньому статусу держави, що не володіє ядерною зброєю»[1].

25 лютого 1993 р. Москва надіслала наступний проект «Заяви про гарантії безпеки», в якому знову компілює статті з міжнародних документів, до яких уже й так приєдналися Україна, Росія та інші ядерні держави. Там були загальні формулювання гарантій територіальної цілісності, суверенітету та наміри вирішувати все лише шляхом переговорів. Свої проекти «надання гарантій безпеки Україні» у травні 1993 р. надіслали й МЗС Франції та Китаю. Це також були компіляції статей чинних міжнародних документів, переписування яких нічого нового не додавало. Так, з Кремля писали, що Росія «підтверджує Україні зобов'язання відповідно до Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав визнавати і поважати територіальну цілісність України та недоторканність існуючих кордонів в рамках Співдружності», додаючи, що Москва «визнає, що зміни кордонів можуть здійснюватися лише мирними та узгодженими засобами, і визнає своє зобов'язання утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави і що ніякі її озброєння ніколи не будуть застосовані, окрім як з метою самооборони або будь-яким іншим чином у відповідності зі Статутом ООН»[2]. Верховна Рада України такі «гарантії» навіть не розглядала, а вітчизняне МЗС нічого зі свого боку не пропонувало, і відтак розв'язання питання зависло у повітрі.

У листопаді 1993 р. Верховна Рада України проголосувала за ратифікацію Договору СНО, але визначила 13 додаткових умов. Ці умови включали гарантії безпеки, фінансової допомоги для утилізації, компенсації за вже відправлену до Росії тактичну ядерну зброю, а та-

1 Хто лобіював Будапештський меморандум? // Висновки. – 2016. – 5 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vysnovky.com/analytics/politics/2479-htolobiyuvav-budapeshtskii-memorandum.

2 Там само.

кож визнання того, що тільки 36% пускових установок і 42% боєголовок на українській території мають бути ліквідовані. Відтак «ядерний клуб» мав би розширитися, натомість українське керівництво зазнало потужного тиску з боку країн НАТО, зокрема США, а надто – з боку Російської Федерації. Резолюція Верховної Ради України отримала різку критику зі сторони США та спровокувала відповідні погрози від Росії[1].

Тож у грудні 1993 р. розпочалися переговори щодо Тристоронньої заяви, які було завершено в середині січня 1994-го. У рамках цих домовленостей Україна відмовлялася від ядерної зброї в обмін на гарантії безпеки, фінансової допомоги, а також затвердження графіка реалізації денуклеаризації. Попри невідповідність змісту Заяви усім попереднім умовам Верховної Ради, українські народні депутати погодилися розпочати процедуру ратифікації у лютому 1994 р. та схвалили приєднання України до ДНЯЗ у листопаді цього ж року[2]. Мотивацією була не лише потреба фінансових витрат та проблеми обслуговування ядерних об'єктів і техніки, а й т. зв. Чорнобильський аргумент.

Насправді ж тиск на Україну розпочався іще 1990 року, коли стало зрозуміло, що вона неухильно досягне державної незалежності, підтвердженням чому слугували не лише відцентрові процеси в СРСР, а й проголошення Декларації про державний суверенітет та поширення національно-визвольного руху в УРСР. Уже тоді державний секретар США Д. Бейкер назвав серед основних критеріїв, якими керуватимуться США разом з усім західним світом при визнанні нових незалежних держав – «неволодіння ядерною зброєю». Тому, на думку В. Василенка, «щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї»[3]. А в жовтні 1991 р. газета «Московские новости» на першій шпальті опублікувала інформацію з кулуарів російського керівництва про те, «що обговорювався превентивний ядерний удар по Україні. Єльцин сказав, що він обговорював цю можливість з військовими»[4]. Про факт

---

1 *Горбулін В.* Військово-ядерний тупик: український варіант / Володимир Горбулін // Дзеркало тижня. – 2015. – 13 березня.

2 *Лоссовський І.* Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами / І.Лоссовський. – К., 2015. – С. 12.

3 *Василенко В.* Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї / В.Василенко // Український Тиждень. – 2014. – № 15 (335). – С. 11.

4 Независимая газета. – 1991. – 24 жовтня.

тиску та шантажу засвідчував й екс-глава МЗС України А. Зленко, який запевняв, що «питання фактично стояло так: або відмова від ядерної зброї й визнання України повноправним членом світового співтовариства, або збереження атомного арсеналу й імовірність міжнародної ізоляції»[1].

В. Горбулін наголошує й на іншій складності: «Техніко-технологічні й фінансово-економічні фактори також зумовлювали ухвалення непростих політико-стратегічних рішень. Варто нагадати, що 1999 р. спливали гарантійні терміни для 36 цих МБР, а 2002 р. – інших 10. І якщо українські фахівці-ракетники так чи інакше могли знайти вирішення проблеми підтримання в робочому стані стратегічних ракетних носіїв (техніко-технологічна база в нас була, хоча подібні роботи вимагали відповідного фінансування, якого не було), то ситуація з ядерними зарядами була значно складнішою. Адже ядерні заряди проектували, виготовляли та обслуговували підприємства, розташовані в Росії – державі, яка вимагала передачі їй цих зарядів. Самі ядерні заряди мають обмежений час для використання і після закінчення гарантійних термінів зберігання мають бути ретельно обстежені, після чого ухвалюється рішення або про продовження їхнього ресурсу (із заміною частини електронних компонентів), або про реґенерацію їхньої ядерної «начинки». При цьому закінчення гарантійних термінів для деяких боєголовок розпочалося вже 1993 року, а окремі боєголовки навіть почали «дихати» – у них критично підвищилася температура»[2].

Саме цим аргументом згодом і пояснював прагнення України до позбуття ядерної зброї Л. Кравчук, який запевняв: «Якби ми чекали до 1998-го року, то стали б заручниками ще страшнішого Чорнобиля, ніж пережили. Ніхто ядерних боєголовок у нас не взяв би через страх їх розчленувати, а куди нам з ними було дітися? Тому альтернативи в нас не було, повірте мені. Ми не готові були виготовляти боєголовки, щоб їх замінити, не мали жодної інфраструктури для використання та заміни ядерної зброї»[3].

---

1 Як позбулися ядерного «щита» // Львівська Пошта. – 2009. – № 10 (748). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lvivpost.net/suspilstvo/n/3127.

2 *Горбулін В.* Військово-ядерний тупик: український варіант / Володимир Горбулін // Дзеркало тижня. – 2015. – 13 березня.

3 *Біляк Т.* Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 1) / Т.Біляк // Free Voice Information Analysis Center. – 2015. – December 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-1/.

Тогочасне керівництво України, президент Л. Кравчук та його наступник Л. Кучма (комуністично-партійний ідеолог й, відповідно, «червоний» директор системи радянського ВПК) практично без опору, якщо не вважати за такий дріб'язковий торг за хвилеві грошові асигнування, що більше схожі на міжнародний хабар, погодилися на знищення ядерних щита і меча держави Україна. Наголошу на тому, що тактичну ядерну зброю було виведено з території держави ще у 1992 році! Крім того, російській стороні було передано також стратегічні бомбардувальники, здатні перевозити ядерну зброю. Тож на початку січня 1994 р. між Україною, Росією та США було досягнуто угоди про передачу ядерної зброї під контроль російського командування. У січні 1994 р. у Тристоронній заяві президентів України, РФ і США наша держава офіційно підтвердила прагнення до повного ядерного роззброєння. У 1994 р. Україна приєдналася до Договору з нерозповсюдження ядерної зброї як без'ядерна держава та, передавши свої ядерні боєголовки в Росію для ліквідації, остаточно звільнилася від ядерного потенціалу у 1996-му.

Правовий шлях до остаточного набуття без'ядерного статусу Україною сухими законодавчими актами виглядає так: Заява Верховної Ради України «Про без'ядерний статус України» (1697-12) від 24 жовтня 1991 р., Постанова Верховної Ради України «Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу» від 9 квітня 1992 р., Постанова Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (840_050), підписаного у Москві 31 липня 1991 р., і Протокол до нього, підписаний у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 р.» (3624-12) від 18 листопада 1993 р. і Постанова Верховної Ради України «Про виконання Президентом України та Урядом України рекомендацій, що містяться у пункті 11 Постанови Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 р., і Протокол до нього, підписаний у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року».

В «Основних напрямах зовнішньої політики України», схвалених Верховною Радою 2 липня 1993 р., у свою чергу, зазначалося, що, з огляду на особливості історичного розвитку, геополітичного й геоекономічного розташування, українсько-російські відносини є домінантою двосторонніх відносин України з прикордонними дер-

жавами. У 1993 р. було ухвалено й першу Воєнну доктрину України, що відображала позаблоковий статус держави. Як згодом, у 2012 р., пояснював В. Чалий, таке декларування було закріплено «через побоювання втягнення у військовий блок на чолі з Російською Федерацією у процесі розмежування компетенцій після розвалу Радянського Союзу. При ухваленні Конституції 1996 р. розділ про позаблоковий статус рішенням експертної групи був вилучений»[1]. 3 лютого 1994 р. Верховна Рада України ухвалює приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. 16 листопада 1994 р. голова Верховної Ради В. Литвин підписав Закон «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року»[2].

30 вересня 1994 р. новий президент України Л. Кучма надіслав листи до президентів Росії, США, Франції та прем'єр-міністру Великої Британії «з пропозиціями щодо укладення багатостороннього (США, Росія, Велика Британія, Франція, Україна) Меморандуму»[3]. 15 листопада 1994 р. про цей факт писало у своїй довідці МЗС, у якій засвідчувало, що саме зовнішньополітичне відомство погоджувало з українського боку текст, підписаний пізніше в Будапешті: «Виконавчою владою України вживаються необхідні заходи для остаточного узгодження прийнятної для України форми викладення таких гарантій (...) З цього приводу МЗС України провело переговори та консультації з представниками зазначених країн, в результаті яких вдалося вийти на узгоджений текст Меморандуму між Росією, США, Великою Британією та Україною»[4]. Не важко помітити, що цей так званий «узгоджений текст» практично ідентичний до «Заяви про гарантії безпеки», яку півтора роки до того пропонувала Російська Федерація. У цій же довідці МЗС засвідчує, що 7–9 листопада 1994 р. ним було отримано офіційні підтвердження з боку Росії, США та Великої Британії про «готовність підписати текст багатостороннього Меморандуму про гарантії безпеки України у зв'язку з приєднанням нашої держави до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї»[5]. Проте, як не дивно,

1 Трансформація національних концепцій безпеки як відповідь на нові глобальні та регіональні виклики і загрози: досвід України та НАТО: зб. міжнар. конф. – К.: НІСД, 2012. – С. 19.

2 Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 47. – С. 421.

3 Хто лобіював Будапештський меморандум? // Висновки. – 2016. – 5 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vysnovky.com/analytics/politics/2479-htolobiyuvav-budapeshtskii-memorandum.

4 Там само.

5 Там само.

Міністерство закордонних справ України переконувало депутатський корпус з трибуни Верховної Ради, що «надзвичайне політичне значення надання Україні гарантій безпеки полягає у викладенні їх саме у формі багатостороннього міжнародно-правового документу»[1].

Тим не менш, екс-посол США в Україні С. Пайфер роз'яснював з цього приводу, що «коли йшли перемовини про прийняття цього документа в 1994 році, то використовувалися поняття «забезпечення безпеки», але не «гарантій», а відтак «це призводить до непорозумінь»[2]. «Різниця між цими двома поняттями для американської сторони не була важливою, – зауважував пан посол, – тому що для Америки було зрозуміло використання цього терміна, а саме, що американська сторона не стане застосовувати силу в цьому випадку»[3]. Отже, українські дипломати і президенти або не усвідомлювали деталей і значень дипломатичних термінів та їх значень, у що мало віриться, або ж, з якихось причин, свідомо (під тиском, шантажем чи за інших «спонук») підтримали спрощений варіант документа, який мав доленосну вагу для держави Україна та її національної безпеки. Варіант – що дивним чином був подібним до кремлівських проектів і який залюбки сприйняли усі ядерні велетні політичного Олімпу, умивши руки й уникнувши юридично-політичної, проте не історичної, відповідальності.

5 грудня того ж 1994 року в Будапешті було підписано Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) / Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. Зазначений документ було підписано президентами України, Росії та США – Л. Кучмою, Б. Єльциним і Б. Клінтоном, – а також прем'єр-міністром Великої Британії Дж. Мейджором під час засідань Саміту НБСЄ/ОБСЄ в Будапешті. Окрім трьох згаданих ядерних держав, дві інші, що є також постійними членами Ради Безпеки ООН, – Китай та Франція – офіційно висловили схожі гарантії, але формально не підписували Будапештського меморандуму (уряд КНР обмежився заявою від 4 грудня 1994 р., а Франція – Декларацією із супровідним листом президента Ф. Міттерана від 5 грудня 1994 р.). Безперечно, це аж ніяк не сприяло зміцненню правових основ цього документа, який навіть не набув статусу Угоди.

1 Там само.

2 Платформа. – 2014. – 16 липня.

3 Там само.

Згідно із Меморандумом, Росія, США та Велика Британія, «беручи до уваги зобов'язання України ліквідувати всю ядерну зброю, що знаходиться на її території, у визначений період часу», підтверджували таке:

«1. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України.

2. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй.

3. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акту НБСЄ утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги.

4. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї.

5. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують щодо України їх зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, крім випадку нападу на них самих, їхні території чи їхні підопічні території, їхні збройні сили або на їхніх союзників з боку такої держави спільно або в союзі з державою, яка володіє ядерною зброєю.

6. Україна, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки будуть проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань»[1].

1 червня 1996 р. останній ешелон з приблизно 200 ядерними боєголовками стратегічної зброї назавжди залишив територію України. Загалом, з березня 1994 р. по червень 1996 р. з території України було вивезено до Росії близько 2 тисяч ядерних боєприпасів стратегічних комплексів. З урахуванням тактичної зброї на російську територію всього було переміщено близько 5 тисяч ядерних боєзарядів. Тож, у підсумку, весь комплекс ядерного роззброєння України було завершено у 1996 р., ядерні боєголовки України було передано в Росію до 21 травня 1996 року[2]. До січня 2002-го всі стратегічні бомбардувальники на українській території було демонтовано, передано Російській Федерації або перетворено для невійськового використання, усі міжконтинентальні балістичні ракети (МБР) було ліквідовано або вони в розібраному вигляді очікували ліквідації, а пускові установки МБР знищили. Загалом Україна отримала понад 500 мільйонів доларів американської фінансової допомоги для утилізації за програмою Нанна-Лугара зі зменшення загрози, яку спричинює зброя масового знищення[3]. Останню ж шахтну пускову установку міжконтинентальних балістичних ракет РС-22 (SS-24) було знищено у 2001 році[4].

1 Будапештський меморандум // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158.

2 Варто зауважити, попри позбуття ядерної зброї, Україна загалом не втратила статусу держави, що володіє ядерними технологіями. У її розпорядженні залишилася потужна ядерна енергетика і промисловість, а також розвинуті окремі технологічні «переділи» (елементи) ядерно-паливного циклу (окрім «чутливих» – ізотопного збагачення урану та переробки відпрацьованого ядерного палива).

3 *Лоссовський І.* Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами / І. Лоссовський. – К., 2015. – С. 13.

4 Там само. – С. 6; *Зленко А. М.* Дипломатія і політика / А.М.Зленко. – Харків: Фоліо, 2003. – 559 с.

Це був не лише безпрецедентний випадок в історії, а й, як видно з вищенаведених документальних матеріалів, стало логічним завершенням попередньої політики українського та російського керівництва щодо позбавлення України ядерних стратегічних й тактичних озброєнь (не виключено, що й внаслідок таємних домовленостей), що суттєво підривали обороноздатність держави й послабили позиції України на міжнародній арені. Більше того, цей Меморандум навіть не є міжнародним договором, оскільки не має юридично зобов'язуючої сили: парламенти країн-гарантів його не ратифікували, хоча й, з іншого боку, у прикінцевих положеннях цього документа зафіксовано: «Цей меморандум набуває чинності з моменту підписання» і тому не потребує ратифікації...

Варто також наголосити й на тому, що серед гарантій/зобов'язань Меморандуму є такі: поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України; утримуватися від загрози силою чи її застосування проти територіальної цілісності та політичної незалежності України... ніякі озброєння ніколи не будуть використані проти неї, окрім випадків самооборони; утримуватися від економічного примусу тощо[1]. Наприкінці лютого – у березні 2014 р. Росія порушила ці міжнародні гарантії військовою окупацією й анексією Кримського півострова та своєю агресією на Донбасі. Водночас, варто зауважити, що формально з правової точки зору інші підписанти Меморандуму не порушили своїх зобов'язань щодо України, проте юридично (відповідно до засад Меморандуму) не мають підстав і змоги збройним шляхом протидіяти Російській Федерації.

Як стверджує колишній посол США в Україні, а нині політолог-науковець С. Пайфер, питання вибору терміна – «guarantees» чи «assurances» – викликало дискусію під час переговорів. Перший термін використовували для надання гарантій членам НАТО, що передбачає військові зобов'язання. Але американська адміністрація не була готова надавати Україні будь-які військові зобов'язання, тим більше, було зрозуміло, що Сенат не забезпечить можливість ратифікації договору з такими жорсткими зобов'язаннями. Тож, за свідченнями С. Пайфера, Меморандум планували як політичну угоду, що передбачала «запевнення, але не військові гарантії»[2]. Разом з тим не можна не погодитися

1 Будапештський меморандум // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158.

2 *Pifer S.* Ukraine crisis' impact on nuclear weapons / Stiven Pifer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://edition.cnn.com/2014/03/04/opinion/pifer-ukraine-budapest-memorandum/.

із думкою аналітика Free Voice IAC Т. Біляком у тому, що водночас слід відверто визнати: українська дипломатія у 90-х роках, перебуваючи в полоні ілюзій щодо початку нової ери в міжнародних відносинах, не спромоглася повною мірою виконати своє головне завдання – «забезпечення національних інтересів і безпеки України»[1].

Зауважу також на тому, що Російська Федерація ще до початку російсько-української війни у 2014 р. неодноразово порушувала Будапештський меморандум, що безпосередньо було здійснено шляхом економічного тиску на Україну, зокрема щодо поставок енергоносіїв, введення необґрунтованих обмежень на український експорт окремих видів сільськогосподарської та іншої продукції й, власне, наприкінці 2003 р., коли відбувалися події навколо української коси Тузла в Керченській протоці. Проте усе це не стало ані уроком, ані попередженням, ані спонукою українському керівництву та політикуму замислитися над проблемою обороноздатності держави, вони обмежилися певними роздумами й дискусіями в експертному середовищі (серед таких осіб, зокрема, були В. Горбулін, О. Чалий, В. Василенко та ін.).

Прелюдія війни: українсько-російські воєнно-політичні взаємини в контексті міжнародного права і системи національної безпеки (1995–2010 рр.)

Російська Федерація продовжувала закріплювати свою військову присутність в Україні, паралельно зміцнюючи свої впливи на офіційний Київ й послаблюючи потенціал українських збройних сил. У 1996 р. спільна українсько-російська комісія здійснила оцінку вартості кораблів Чорноморського флоту. Україна отримала їх на 258 млрд 358 млн, Росія – 934 млрд 809 млн доларів США. Було також визначено вартість берегових об'єктів, орендна плата Росією за їх використання та оренду землі. Севастополь визначено базою Чорноморського флоту Росії, вона ж взяла на себе певні зобов'язання щодо вирішення соціально-економічних проблем цього міста.

1 *Біляк Т.* Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 1) / Т.Біляк // Free Voice Information Analysis Center. – 2015. – December 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-1/.

28 травня 1997 р. було підписано Угоду між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. У ній, з-поміж іншого, зазначалося, що «Російська Сторона зобов'язується не мати ядерної зброї у складі Чорноморського флоту Російської Федерації, який знаходиться на території України» (ст. 5), а також, що «військові формування здійснюють свою діяльність у місцях дислокації відповідно до законодавства Російської Федерації, поважають суверенітет України, дотримуються її законодавства та не допускають втручання у внутрішні справи України» (ст. 6). Серед інших статей з історичної ретроспективи варто згадати й про те, що російська Сторона зобов'язувалася відшкодовувати шкоду, «яка може бути завдана діями або бездіяльністю військових формувань чи особами з їхнього складу під час виконання ними службових обов'язків, громадянам або юридичним особам України, громадянам або юридичним особам третіх держав, які знаходяться на території України, в розмірах, установлених на підставі претензій, пред'явлених відповідно до законодавства України» (ст. 18). За справами ж про злочини, скоєні особами, які входили до складу російських військових формувань у Криму, або членами їхніх сімей на території України, мало б застосовуватися законодавство України і діяти суди, прокуратура та інші компетентні органи України (ст. 19). Угоду було укладено на 20 років, відлік яких вівся з дати початку її тимчасового застосування; термін дії Угоди мав автоматично продовжуватися на наступні п'ятирічні періоди, якщо жодна із Сторін не повідомить письмово іншу Сторону про припинення дії Угоди не пізніше ніж за один рік до закінчення терміну її дії[1]. Того ж дня у Києві було підписано Угоду з Чорноморським флотом. Розрахунок за використання об'єктів у Криму Росія здійснювала шляхом щорічного зменшення державного боргу України перед Росією на суму 9 млрд 779 млн доларів США.

Крім того, 28 травня прем'єр-міністрами П. Лазаренком та В. Чорномирдіним було підписано Угоду між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту. Основна база Чорноморського флоту Російської Федерації залишалася у м. Севастополі, на якій розміщувалися його штаб та інші органи управління,

1 Угода між Україною та Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (28 травня 1997 р.) // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076; Дипломатический вестник. – 1997. – август. – № 8.

а також військові формування, підприємства, організації та установи Чорноморського флоту Російської Федерації. Чорноморський флот Російської Федерації використовував також такі пункти базування і місця дислокації: 31-й випробувальний центр з відповідними об'єктами забезпечення; аеродром Гвардійське з об'єктами забезпечення; військовий санаторій «Ялта» – у м. Ялта; 830-й пост зв'язку та ретрансляції у м. Ялта і 1001-й пункт високочастотного зв'язку в населеному пункті Прибережне Судакського району, порядок використання яких визначався окремою угодою між міністерствами оборони Сторін; 2436-й склад ракетного палива на станції Мамут. Бойових літаків морської авіації наземного базування Чорноморського флоту Російської Федерації, що тимчасово знаходилася на території України, мало бути не більше 22 одиниць[1].

31 травня 1997 р. між Україною та Російською Федерацією було укладено Договір «Про дружбу, співробітництво і партнерство». Він за своєю договірно-правовою основою може вважатися стрижневим документом двосторонньої співпраці між Києвом і Москвою у довоєнний період. Ним, власне, передбачалося, що Високі Договірні Сторони відповідно до положень Статуту ООН і зобов'язань із Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів[2]. Обидві держави зобов'язувалися будувати власні взаємини на основі принципів взаємної поваги суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, дотримання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами, сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, а також інших загальновизнаних норм міжнародного права.

---

1 Угода між Україною та Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту (28 травня 1997 р.) // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_075; Дипломатический вестник. – 1997. – август. – № 8.

2 Нагадаю принагідно, що в Основоположному акті НАТО–Росія від 1997 р. члени Альянсу для заспокоєння Росії з приводу її побоювань щодо розширення НАТО на схід декларували, що не будуть розміщувати значні військові потужності, включно з тактичною ядерною зброєю, на території нових країн – членів із Центрально-Східної Європи і Балтії, оскільки не мають відповідних «підстав, намірів чи планів» (т. зв. принцип трьох «ні»).

Важливим, з огляду на російсько-українську війну, розв'язану Кремлем 2014 року, є обопільне твердження з 1997 р., що добросусідство і співробітництво між цими країнами є вагомими факторами підвищення стабільності і безпеки в Європі та в усьому світі, а відтак держави здійснюватимуть тісне співробітництво з метою зміцнення міжнародного миру і безпеки. Крім того, Москва та Київ стверджували, що вживають необхідних заходів для того, щоб сприяти процесу загального роззброєння, створенню та зміцненню системи колективної безпеки в Європі, а також посиленню миротворчої ролі ООН і підвищенню ефективності регіональних механізмів безпеки[1].

Більше того, статтею 7 визначалося, що в разі виникнення ситуації, яка, на думку однієї з Високих Договірних Сторін, створює загрозу миру, порушує мир або зачіпає інтереси її національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності, вона може звернутися до іншої Високої Договірної Сторони з пропозицією невідкладно провести відповідні консультації. Сторони мали б обмінюватися відповідною інформацією і за необхідності вжити узгоджених або спільних заходів з метою подолання такої ситуації, а також докласти зусиль до того, щоб врегулювання всіх спірних проблем здійснювалося виключно мирними засобами, і співпрацювати у відверненні та врегулюванні конфліктів і ситуацій, які зачіпають їхні інтереси.

Наголошу, що Договір було ратифіковано Верховною Радою України 14 січня 1998 р.[2], Державною Думою РФ 2 березня 1999 р.[3], а його статті підтверджені Конституційним Судом РФ, який припинив провадження у цій справі (через запит 157 депутатів Держдуми в частині підтвердження непорушності існуючих кордонів між державами), зважаючи на те, що набув чинності Федеральний Закон від 2 березня 1999 р. (№ 42-ФЗ) «Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією та Україною», що

1 Закон України № 13/98-ВР від 14 січня 1998 року «Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією» (Великий договір) // Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998. – С. 51–58.

2 Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/13/98-%D0%B2%D1%80.

3 Собрание законодательства Российской Федерации. – 1999. – № 10. – С. 1159.

був ухвалений Державною Думою 25 грудня 1998 року[1] та схвалений Радою Федерації 17 лютого 1999 року.

При цьому українській політичній верхівці уже тоді слід було затямити демарш російських парламентарів та їхню риторику. Противники підписання Договору підняли ґвалт про зближення України з НАТО та ЄС, а після його ратифікації почалися протести з мотивів, що цей документ закріплює за незалежною Україною внутрішні адміністративні кордони Радянської України. Не варто було б забувати, що обіцяв у разі ратифікації Договору депутатам (а його противників там була більшість!) з трибуни Ради Федерації колишній міністр іноземних справ РФ І. Іванов, а саме: що Росія разом з Україною будуть використовувати Керченську протоку і води Азовського моря. Чи міркували над цими словами у Києві й чи аналізували сенс такої позиції Москви? А позиція Росії полягала (і полягає) у тому, аби Керченській протоці та Азовському морю надати статус внутрішніх вод Росії та України, а відтак й спільно використовувати косу Тузла, яка час від часу в силу звичайних природних змін стає островом. І росіяни не мали наміру відмовлятися від цієї мети, незалежно від договорів про дружби чи кордони тощо.

Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон[2] від 28 січня 2003 р. було ратифіковано Україною 20 квітня 2004 р.[3] та Російською Федерацією 22 квітня 2004 р.[4]. Відповідно до нього Сторони визначили проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією. Однак і після підписання Договору між Україною і Росією не були до кінця узгоджені лінії міждержавного кордону в Азовському морі та Керченській протоці (про що і йшлося вище). Найбільш гостро ця проблема постала у жовтні 2003 року. Росія в односторонньому порядку з боку

1 У 1998 р. між Україною і Росією було підписано Договір «Про економічне співробітництво і міжнародну програму розвитку економічних зв'язків на 1998–2007 рр.».

2 Договір між Україною та Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_157.

3 Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1681-15.

4 О ратификации Договора между Российской Федерацией и Украиной о российско-украинской государственной границе: Федеральный закон от 22.04.2004 № 24-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakonbase.ru/zakony/24-fz-ot-2004-04-22-o-ratifikacii.

Таманського півострова почала споруджувати дамбу в напрямку українського острова Тузла. Цей острів має площу 35 га, його довжина 6,5 км, ширина – 500 м, відстань від острова до українського берега – 4 км, до російського 5,5 км.

У цьому конфлікті, до речі, яскраво виявилися й недоліки Будапештського меморандуму, оскільки механізм забезпечення зазначених у ньому гарантій через проведення консультацій застосувати було просто неможливо. Спроба України реалізувати шостий пункт Меморандуму виявилася невдалою, позаяк тоді, як зазначає В. Василенко, «ядерні держави-гаранти взагалі відмовилися від проведення консультацій»[1]. Тобто, як додає Т. Біляк, попри задекларований цим пунктом механізм під час згаданої кризи, Україні не вистачило політичної ваги навіть для того, щоб розпочати процес консультацій[2].

Конфлікт набув такого загострення, що тільки втручання президентів України і Росії Л. Кучми і В. Путіна дало можливість його владнати. Росія припинила будівництво дамби за 180 метрів від острова. Наслідком твердої та рішучої позиції президента України Л. Кучми Російська Федерація не лише змушена була на ціле десятиліття відкласти свої плани щодо збройної експансії проти України взагалі й окупації Криму зокрема. Іншим компромісним розв'язанням «тузлинського вузла» стало підписання 24 грудня 2003 р. Договору про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки[3] – саме те, чого й прагла Москва.

Чи розв'язало це проблему? Ні. Попри те, що як вищезгадуваний Договір, так і закон РФ (№ 4731-1), однозначно визначають острів Коса Тузла як частину території України, Кремль не змінив своїх намірів. Про це свідчило й те, що 2005 р. з федерального бюджету було виділено 110 млн руб. на відновлення коси Тузла (після робіт 2003–2004 рр. її довжина збільшилася удвічі), а також заява МЗС РФ

---

1 *Василенко В.* Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї / В.Василенко // Український Тиждень. – 2014. – № 15 (335). – С. 11.

2 *Біляк Т.* Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 1) / Т.Біляк // Free Voice Information Analysis Center. – 2015. – December 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-1/.

3 Закон України «Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки» № 1682-IV від 20 квітня 2004 року // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi./.

про фактичне ігнорування власного ж закону про тимчасові кордони з державами СНД та ст. 2.3 Договору «Про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією та Україною»[1]. У чому інтерес, окрім імперських амбіцій та геополітичного бажання контролювати Керченську протоку, внаслідок чого Азовське море по суті перетворюється на внутрішнє море Росії? Альтернативні джерела нафти та газу на перспективних просторах мілкого Азово-Керченського басейну (в акваторії Азовського моря відкрито 120 таких джерел), які можна дешево видобувати тощо. Ну і ще щільніший вплив на Крим. Зрештою, окупацією півострова у 2014 р. Росія за допомогою сили, оптом, «вирішила» ці питання.

Проте чи мало б це загострення стати несподіваним для України, коли б політики та аналітики МО і РНБО України пам'ятали про історію щодо приналежності острова Тузла в Росії ще у 1997 році, а також про риторику московського політикуму з цього приводу напередодні підписання й подальшої ратифікації у грудні 1998 р. Договору «Про дружбу, співробітництво і партнерство» між Російською Федерацією та Україною? І запитання це не риторичне!

Чи не забули українські політики і представники державної влади, що «Стратегічний курс Росії з державами-учасниками СНД» від 14 вересня 1995 р. значно відрізнявся від концепції зовнішньої політики 1993 року. Так, наприклад, у цьому документі було чітко зафіксовано, що СНД є сферою головних державних пріоритетів та інтересів Російської Федерації, головним пріоритетом її зовнішньої та внутрішньої політики. Передбачалося утворення спільного грошового союзу з російським рублем як резервною валютою, формування транснаціональних фінансово-промислових, виробничих, науково-технічних структур, а також утворення оборонного союзу в галузі національної безпеки на основі спільних інтересів та військово-політичних цілей[2]. Держави СНД також розглядалися як сфера геостратегічних інтересів РФ, а отже, посилення впливу інших глобальних сил в країнах СНД трактувалося як загроза національній безпеці Російської Федерації[3]. Чи зауважили собі владоможці у Києві на зміні тону Кремля в діалозі

---

1 *Павленко А.* Мина замедленного действия / А.Павленко // Зеркало недели. – 2005. – 5 августа.

2 Отечественная история России новейшего времени. 1985–2005 гг. / Отв. ред. Безбородов А. Б. – Москва: РГГУ, 2007. – С. 552.

3 *Кульчицький С., Парахонський Б.* Україна і Росія в історичній ретроспективі: Новітній Український державотворчий процес. Нариси в 3-х томах: – Т.3 / С. Кульчицький, Б. Парахонський. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 63–64.

з країнами СНД, коли про це відкрито заявив прем'єр-міністр РФ В. Черномирдін, зазначивши, що Москва надалі проводитиме значно жорсткішу політику щодо країн Співдружності[1].

Чи стала для українського керівництва та політикуму попередженням і сигналом зміна риторики та її жорсткість тогочасних прилюдних рупорів кремлівської пропаганди? Зокрема йдеться про політика К. Затуліна та політолога А. Міграняна, які констатували: «Ні союз з Білоруссю, ні, тим більше, інші варіанти просування інтеграції не гарантують повного спокою Росії за свою безпеку і цілісність, якщо не вдасться запобігти перетворенню України на бастіон проти інтеграції, альтернативний центр сили на території колишнього СРСР»[2]. Своєю чергою служба Зовнішньої розвідки РФ у своїх звітах інформувала, що впливові кола Заходу протидіють Росії у спробі утвердитись як наддержаві. Для економічної та політичної вигоди начебто використовувалася теза про «намагання Росії прибрати до рук інші держави СНД», а відтак, на думку російської розвідки, саме через ізоляціоністську політику країни Заходу розглядали можливість співпраці з країнами СНД[3]. Значною мірою дратувала Росію й перспектива підписання Хартії про Особливе партнерство між Україною і НАТО, що стане основоположним документом, який регламентує відносини між сторонами[4].

Разом з тим, важливо звернути увагу, що 2003 року Російською Федерацією було вироблено нову стратегію національної безпеки про право застосування превентивного удару в разі будь-якої загрози ззовні. При цьому серед вагомих кластерів військово-політичного тиску й превентивної атаки ставилося завдання домінування в СНД (а відтак і на пострадянському просторі) та далеко за межами колишніх радянських республік. Чи зважили на це політики України та інших держав? Очевидно, що – ні, позаяк їх мав би застерегти й той факт, що ще у 1993 р. Росія у своїй військовій доктрині не підтвердила декларованого Радянським Союзом зобов'язання не застосовувати ядерну

---

1 Совет глав правительств СНГ. Россия меняет тон в диалоге со странами Содружества // Коммерсантъ. – 1994. – № 235. – 10 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kommersant.ru/doc/97546/.

2 *Затулин К., Мигранян А.* СНГ: начало или конец истории. К смене вех / Константин Затулин, Андраник Мигранян // Содружество НГ. – 1997. – № 3. – 26 березня.

3 *Полещук А.* Служба внешней разведки России прогнозирует сценарии развития событий в СНГ / Андрей Полещук // Независимая газета. – 1994. – № 181. – 22 вересня. – С. 1, 2.

4 Напередодні підписання Хартії в Україні було відкрито у травні 1997 р. Центр інформації та документації НАТО (ЦІДН).

зброю першою. Логіка Кремля вже тоді полягала у тому, що відмова від застосування ядерної зброї першими суперечить головній тезі, відповідно до якої ця зброя розглядається не як засіб ведення війни, а як засіб стримування можливого агресора. Тож у зовнішньополітичній концепції від 2003 р. Москва демонстративно заявила про власне право застосування превентивного удару без попередження і без згоди міжнародних структур. З липня 2007 р. Російська Федерація запровадила однобічний мораторій на виконання Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ), що фактично призвело до ліквідації найбільш дієвого механізму контролю над звичайними озброєннями в Європі. Більше того, до переліку завдань Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 року, затвердженої указом президента РФ Д. Медвєдєва у травні 2009 р., з-поміж інших, з'явився пункт про можливість використання енергоресурсів як засобу шантажу інших країн задля досягнення стратегічних цілей Росії[1].

Чи не зазнала на собі цієї стратегії Україна? Відповідь очевидна, як на поверхні є і факт військово-політичної короткозорості українського державного керівництва за все двадцятиліття від 1990-го по 2010-й і в наступні роки, обмеженість його стратегічного мислення, нездатність об'єктивно усвідомлювати реальні загрози державній безпеці України, відсутність уміння мислити державницькими категоріями в умовах новітніх викликів та брак хисту в пошуку і прийнятті раціонально-системних рішень на рівні політиків XXI століття, як у поточний час, так і з огляду на довгострокову перспективу...

Про відсутність в орбіті бачення політичної верхівки України стратегії національної безпеки свідчить і той факт, що практично жоден з кандидатів у президенти України не надавав цьому питанню якогось вагомого значення у своїх програмах. Так, наприклад, було й у період виборів президента України у 2004 р., що відомий у новітній історії як Помаранчева революція. Ані В. Ющенко, ані В. Янукович не приділили національній безпеці належного місця у своїх програмах. Практично не торкалися вони цієї теми і під час прилюдних теледебатів, що відбулися 16 листопада 2004 р. на телеканалі «Інтер».

---

1 Указ Президента Российской Федерации № 24 от 10 января 2000 года «О Концепции национальной безопасности» // Агентство военных новостей. – 2000. – 19 января [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kremlin.ru/ 2004/; Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года (утверждена и введена в действие Указом Президента Российской Федерации № 537 от 12 мая 2009 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scrf.gov.ru/documents/99.htmlhttp://www.scrf.gov.ru/documents/99.html.

В. Янукович, у контексті питань зовнішньої політики, висловився лише щодо бажання запровадити подвійне громадянство та перспективи надання російській мові статусу державної. «Це не означає, що це питання стосується тільки Росії, це питання стосується й інших громадян. І рішення цього питання – це рішення надання права нашим громадянам мати подвійне громадянство. А справа далі буде за громадянами. І який це буде закон – він буде таким, який ми підпишемо з тою чи іншою державою. ... Це демократичний підхід і він існує в багатьох державах світу, – зазначив В. Янукович, додаючи: – Такі питання, вони вирішуються на референдумах. Такі питання, як і подвійне громадянство, таке питання, як надання статусу офіційної російській мові, також всі інші питання, про які ми з вами сьогодні навіть і не казали»[1].

Зі свого боку, В. Ющенко висловив щодо геополітичного вибору між Сходом і Заходом типову для нього безконкретизовану так звану багатовекторну позицію: «Відносини з нашими сусідами повинні носити принципово стратегічний характер чи це мова йде про схід, чи це мова йде про захід. Зовнішньополітичні стосунки не повинні відбуватися за принципом – або дружити зі сходом, або дружити із заходом. Наші стратегічні партнери – і на сході, і на заході. Я зроблю максимально простою і зручною для людей процедуру перетину кордону з Росією і Білоруссю...»[2].

Як відомо, у 2004 р. президентом України став Віктор Ющенко.

Нагадаю також про надзвичайну подію, що відбулася в листопаді 2004 р. в Україні і яка вже тоді стала прелюдією, а мала б стати попередженням, до трагічних подій майбутнього – до війни на Сході України, що була розпалена за десятиріччя – у 2014 році. 28 листопада 2004 р. в м. Сєвєродонецьку Луганської обл. відбувся Всеукраїнський з'їзд депутатів усіх рівнів у зв'язку з Помаранчевою революцією, яку учасники зібрання називали державним переворотом. Учасники з'їзду висунули ультиматум, згідно з яким у разі приходу до влади В. Ющенка погрожували відповісти «адекватними діями», аж до створення Південно-Східної автономії.

У Луганській і Донецькій областях було прийнято рішення про проведення в першій половині грудня 2004 р. референдуму з питання

1 Стенограма виступів кандидатів у президенти України В. Януковича та В. Ющенка під час теледебатів на телеканалі «Інтер» (16 листопада 2004 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2004(11)16.teledebaty.php.

2 Там само.

набуття статусу самостійних республік у складі української федерації. А Луганська та Донецька обласні ради, слідом за Харківською, заявили про перепідпорядкування собі міліції та інших державних структур і про припинення перерахувань грошей до державного бюджету України! На учасників з'їзду були відкриті кримінальні справи, а главу Харківської області Є. Кушнарьова та голову Донецької обласної ради Б. Колесникова заарештували, але незабаром відпустили. Потім усі кримінальні справи було закрито «за відсутністю складу злочину».

Сепаратисти, які проводили з'їзд у Сєвєродонецьку у 2004 р., не були покарані через те, що при тогочасному президентові України В. Ющенку і главі СБУ О. Турчинові були розвалені справи щодо заколотників. Про це в ефірі програми «Люди. Hard Talk» на телеканалі «112 Україна» 10 травня 2016 р. заявив екс-глава Служби безпеки України, генерал-полковник І. Смешко. «СБУ вдалося запобігти можливості збройного конфлікту у нас в Україні. Однак парадокс полягає в тому, що Служба безпеки порушила справу за фальсифікації інформації в сервері Центральної виборчої комісії, був затриманий один з керівників інформаційного напряму. Після з'їзду в Сєвєродонецьку на другий же день було порушено кримінальну справу, і почалися активні слідчі дії», – розповів він. Колишній глава СБУ нагадав, що в той же період була закрита підпільна фабрика сигарет «Хамадей», «яка у величезних кількостях поставляла контрабандні сигарети з Донецька через західний кордон». Це була спільна операція з декількома західними спецслужбами. І. Смешко запевняв, що «розслідування цих справ ставило б хрест на можливості Партії регіонів знову прийти до влади і, швидше за все, ставило під сумнів можливість Віктора Януковича стати президентом». «Однак перше, що зробив президент Ющенко, – він провів зачистку вищого керівництва СБУ, і ці всі справи були розвалені. Вони розвалювалися, за моєю інформацією, протягом близько року керівництвом Служби безпеки тих часів», – зазначив він. На думку І. Смешка, питання про розвал тих справ потрібно задати О. Турчинову, який очолював СБУ у той період. Тож побічно В. Ющенко та О. Турчинов несуть свою долю відповідальності за поширення в Україні колаборантсько-сепаратистського руху тощо.

Тоді ж, у 2004-му, було ухвалено нову (другу) редакцію Воєнної доктрини, яка орієнтувалася на набуття членства України в НАТО. При цьому постало й питання утворення державної комісії з реформування Збройних сил. Її очолив проросійський прем'єр-міністр

України В. Янукович. Отож, як згадував радник голови СБУ О. Бєлов, справа дійшла до того, що «рятування потопаючих – справа рук самих потопаючих»[1], тобто – залишилася на папері.

Стратегічний формат двосторонніх відносин України та США, за часів президенства В. Ющенка, був започаткований Спільною заявою голів обох держав від 4 квітня 2005 року[2] й надалі зафіксований у Хартії про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р.[3]. Цей документ закріпив принципи двосторонніх відносин, підтвердив важливість гарантій безпеки України від 1994 р. і визначив шляхи посилення співпраці у сферах оборони та безпеки, зокрема енергетики, економіки і торгівлі, демократії, контактів між людьми та культурних обмінів, а також містив положення щодо реалізації програми посиленого безпекового співробітництва. У взаєминах з ЄС варто згадати про підписання 13 червня 2005 р. Угоди «Про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання кризових ситуацій» та рамкової Угоди «Про безпекові процедури обміну інформацією з обмеженим доступом».

Курс на зближення з НАТО Україна активізувала після значного погіршення дипломатичних стосунків із Росією, що болісно сприйняла провал внаслідок Помаранчевої революції своєї креатури – В. Януковича – на президентських виборах в Україні 2004 року. Особливого загострення українсько-російські взаємини набули 2008 року. Саме тоді у стосунках з Російською Федерацією запанували напруга й нервозність, які яскраво були змальовані висловом В. Путіна, котрий у квітні 2008 р. під час Бухарестського саміту НАТО заявив президентові США Дж. Бушу: «Україна це взагалі не держава. Частина її територій – це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами <...> якщо Україна піде в НАТО, то піде без Криму і сходу – вона просто розпадеться». Чи почули ці попередження і погрози світова спільнота та український політичний істеблішмент? Чи не відгукуються відлунням

1 Трансформація національних концепцій безпеки як відповідь на нові глобальні та регіональні виклики і загрози: досвід України та НАТО: зб. міжнар. конф. – К.: НІСД, 2012. – С. 22.

2 Joint Statement by President George W. Bush and President Viktor Yushchenko / A New Century Agenda for the Ukrainian-American Strategic Partnership, April 4, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/04/20050404-1.html.

3 Хартія Україна-США про стратегічне партнерство, 19 грудня 2008 року // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=840_140.

вони нині у серцях і свідомості тих, хто тоді не зважив не лише на слова В. Путіна, а й на цілий комплекс дій, заходів і приготувань вищого керівництва Російської Федерації як у сфері публічної й прихованої дипломатії, так і в міжнародних воєнно-політичному та торговельно-економічному напрямах, що фактично свідчили про практичні приготування Росії до розгортання агресивно-імперського та реваншистського геополітичного курсу з метою трансформації міжнародної системи безпеки, зміни існуючих у світі важелів і зон впливу.

На цьому тлі політичне керівництво України розгортає широку міжнародну піар-кампанію та дипломатичні заходи щодо наміру Києва максимально зблизитися із НАТО та ЄС[1]. Проте популізм, відсутність реформ, плідних дій щодо боротьби з корупцією та внутрішній розбрат у взаєминах між гілками влади на київських пагорбах (гостре протистояння між президентом В. Ющенком та прем'єр-міністром Ю. Тимошенко) не залишили Україні того року шансів ані на підпи-

1 15 січня 2008 р. Верховна Рада ратифікувала угоди про спрощення візового режиму з Євросоюзом та про реадмісію осіб. 10 квітня Верховна Рада ратифікувала протокол про вступ України до Світової організації торгівлі. 16 травня Україна офіційно стала членом СОТ. Уряд мав підготувати програму адаптації. 11 квітня у Києві відбулося перше засідання спільних комітетів Україна–ЄС з питань спрощення отримання віз та реадмісії осіб. Віце-прем'єр-міністр з питань європейської інтеграції Г. Немиря запевнював, що створення Національного агентства з європейської інтеграції прискорить запровадження зони вільної торгівлі з ЄС. 21–23 квітня у Лісабоні голова Верховної Ради А. Яценюк обговорив питання європейської інтеграції України з президентом Португалії А. К. Сілвою та з головою Асамблеї Португальської Республіки Ж. Гамою. 13 травня у Києві відбулося засідання першої Міжпарламентської конференції представників депутатських груп дружби парламентів України та країн-членів ЄС «Міжпарламентський діалог Україна – ЄС». 29 травня Європейський Союз скасував квоти на імпорт української сталі. 23–24 червня під час візиту до Португалії президента В. Ющенка обговорювалося питання двостороннього співробітництва у контексті європейського та євроатлантичного союзу. 3 вересня Верховна Рада ратифікувала рамкову угоду між Україною та Комісією Європейських Співтовариств. 9 вересня у Парижі, під час саміту Україна – ЄС, Євросоюз висловлював стурбованість недостатнім темпом реформ в Україні та хаосом з розподілом влади. У вересні того ж року Євросоюз виділив 6 млн євро на проект, спрямований на фінансування місцевої інфраструктури та планування регіональної політики в Україні. У вересні – на початку жовтня під час державного візиту до України короля Швеції Карла XVI та королеви Сільвії Україна висловлювала сподівання, що у другій половині 2009 р. буде підписано Угоду про асоціацію між Україною та ЄС.

сання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, ані здобути План дій щодо набуття членства (ПДЧ) у НАТО[1].

У галузі російсько-українських взаємин 2008 рік позначений загостренням «газової війни» та дипломатичною напругою, пов'яза-

1 Хронологія таких кроків виглядала досить насиченою. 15 січня 2008 р. під час візиту до Києва сенатора Р. Лугара було оголошено, що президент України В. Ющенко, голова Верховної Ради А. Яценюк та прем'єр-міністр Ю. Тимошенко підписали заяву щодо прохання приєднатися до програми набуття членства в НАТО. 18 січня міністр закордонних справ України В. Огризко презентував у Брюсселі листа з проханням про приєднання України до програми набуття членства в НАТО, а 23 січня у Давосі президент В. Ющенко провів переговори з держсекретарем США К. Райс, на яких обговорювалися перспективи приєднання України до програми набуття членства в НАТО. 28–29 січня у Брюсселі прем'єр-міністр Ю. Тимошенко обговорювала проблеми європейської інтеграції з головою Європейської комісії Ж. Баррозу. 13–14 лютого у Києві з візитом перебували європейський комісар з питань європейської політики сусідства Б. Ферреро-Вальднер та начальник військового комітету НАТО ген. Р. Ено. 20 лютого під час свого робочого візиту до Парижа президент В. Ющенко намагався переконати свого французького колегу Н. Саркозі підтримати приєднання України до програми набуття членства в НАТО. Своєю чергою голова Верховної Ради А. Яценюк протягом 26–27 лютого у Брюсселі на засіданні міжпарламентського комітету Україна – Європейський Союз обговорював проблеми подання заявки України на ПДЧ. У той же час (14 лютого) лідер проросійської «Партії регіонів» В. Янукович надіслав листа керівництву НАТО з проханням не розглядати заяву України про приєднання до програми набуття членства в альянсі, а депутати цієї політичної сили у Верховній Ради блокували парламент. Невдовзі протистояння Росії та проросійського політикуму в Україні намірам київської влади щодо наближення у процедурі до вступу у НАТО дали свої результати.

Популістські, не підважені реальними справами всередині країни, потуги керівництва України зазнали фіаско. Перша звістка надійшла 5 березня, коли стало відомо, що Франція та Німеччина – проти надання у квітні Україні та Грузії статусу країн, які виконують план приєднання до НАТО. Наступного дня у Брюсселі, під час зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів НАТО проти надання ПДЧ Україні та Грузії, виступили Франція, Німеччина, Іспанія, Бельгія, Нідерланди та Люксембург. Невдовзі (11 березня) офіційний Лондон, в особі міністра закордонних справ Великої Британії Д. Мілібенда, запевнив В. Огризка у підтримці вступу України в НАТО, проте під час його візиту наступного дня до Франції офіційний Париж заявив про своє негативне ставлення до цього. Гірку пілюлю поразки пронатівської дипломатії Києва мали підсолодити США, які пообіцяли виділити Україні 4,8 млн дол. на боротьбу з корупцією, вдосконалення правоохоронної системи та зміцнення верховенства права, а також візит делегації конгресу США 19–20 березня. 1 квітня 2008 р. Україну відвідав президент США Дж. Буш, який висловився за вступ України до НАТО. У квітні різку заяву на підтримку України зробив президент Польщі Л. Качинський, який запевнив, що Польща блокуватиме переговори Росії з Євросоюзом, якщо у грудні 2008 р. Україні та Грузії не буде надано право приєднатися до Плану дій щодо набуття членства в НАТО.

ною зі спробою змінити зовнішньополітичний курс України з багатовекторності на прозахідний.

Із початку року (17 січня 2008 р.) голова «Нафтогазу України» О. Дубина прибув до Москви, де повідомив, що уряд Ю. Тимошенко наполягає на відмові від послуг посередника «Росукренерго» та підвищенні у п'ять разів тарифів на транспортування російського газу в Європу[1]. Проблеми із загостренням російсько-українських газових стосунків викликали занепокоєння в країнах Центрально-Східної Європи, відтак міністр закордонних справ України В. Огризко 9 лютого змушений був запевняти у Берліні свого німецького колегу Ф.-В. Штайнмайєра, що, незважаючи на газові суперечності з Росією, Україна гарантує безперебійне постачання газу в Європу. Тож до газових перемовин з Кремлем підключилися усі вищі державно-політичні особи України. Вже 28–30 січня 2008 р. до Москви прибула секретар РНБО Р. Богатирьова, яка готувала умови для засідання міждержавної комісії Ющенко–Путін. Президент України прибув до російської столиці 12–13 лютого для обговорення з В. Путіним питання щодо зростання ціни на транзит російського газу територією України, що означало дзеркальне зростання ціни транзиту туркменського газу в Україну територією Росії.

Паралельно, починаючи з кінця січня, у Москві розпочалися українсько-російські консультації щодо умов оренди баз Чорноморського флоту в Криму. Тож усі ці питання сплелися в один клубок, де поєдналися воєнно-політичні, дипломатичні та фінансово-економічні проблеми, що були тісно пов'язані з геополітичними стратегіями керівництва обох держав. При цьому РФ чи не одразу ж завдала потужного попереджувального удару по російсько-українських взаєминах у військовій сфері, денонсувавши 12 лютого 2008 р. угоду з Україною про засоби попередження про ракетний напад і контролю космічного простору[2].

Утім, й після долучення 20 лютого до українського «десанту» в Москві прем'єр-міністра Ю. Тимошенко, Росія відмовилася переглядати умови продажу газу Україні й відхилила запропоновані «Нафтогазом України» проекти довгострокових угод на постачання газу в Україну[3]. У цей же час В. Ющенко обговорював питання реформування діяльності СНД на неформальній зустрічі держав-учасниць

1 У другому півріччі для України існувала загроза отримати ціну замість 179,5 дол. 314,7 дол. США за тисячу кубометрів газу.

2 Урядовий кур'єр. – 2008. – 5 березня.

3 Голос України. – 2008. – 28 лютого.

Співдружності[1], а також зустрівся з патріархом РПЦ Алексієм II, якого безрезультатно закликав зняти анафему з гетьмана І. Мазепи.

Тим часом на виборах президента Російської Федерації 2 березня 2008 р. впевнену перемогу здобув Д. Медвєдєв, а вже 4 березня «Газпром» скоротив на половину обсяг постачання газу Україні (у відповідь «Нафтогаз України» звинуватив «Газпром» у несплаті за транзит). Своєю чергою уряд України спробував заручитися підтримкою США під час переговорів 6 березня у Брюсселі між прем'єр-міністром України Ю. Тимошенко та державним секретарем США К. Райс, яка підтримала безкомпромісну позицію українського уряду щодо ліквідації газових посередників. Того ж дня «Газпром» у повному обсязі відновив постачання газу Україні[2].

Натомість 1 квітня офіційному Києву було виразно загрожено, тепер вже з іншого російського державного органу – з Державної Думи Російської Федерації. У законодавчому органі РФ відбулися слухання, присвячені змінам до «великого» українсько-російського договору 1997 року, під час яких націоналістичні російські політики попереджали, що вступ України до НАТО означатиме розкол країни на Захід та Схід[3]. Вже наступного дня голова Верховної Ради України А. Яценюк прилетів до Москви для залагодження російсько-українських стосунків[4]. Невдовзі ж (15 квітня) відбулися переговори міністрів закордонних справ України В. Огризка та Росії С. Лаврова, під час яких обговорювалися проблеми євроатлантичної інтеграції України, гуманітарного співробітництва, товарообігу тощо. Під час цих перемовин російська сторона в однобічному порядку відмовилася у червні 2008 р. розпочати переговори про умови виведення свого Чорноморського

---

1 Урядовий кур'єр. – 2008. – 23 лютого.

2 У цей же день, 6 березня 2008 р., Верховна Рада України ратифікувала статут ГУАМ, підписаний 23 травня 2006 р. у м. Києві. Одночасно було ратифіковано Рішення про внесення змін і доповнень до Положення про Антитерористичний центр держав – учасниць СНД, підписане 28 листопада 2006 р. у Мінську із застереженням про його міжнародно-правову суб'єктність. Верховна Рада ратифікувала також угоду між ЄС та Україною про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання криз, підписану 13 червня 2005 р. в Люксембурзі. 7 березня 2008 р. МЗС України засудив скасування Росією режиму економічних санкцій щодо Абхазії та Південної Осетії.

3 Попри такі погрози розколу України та втручання у її внутрішні справи, у Києві заявили, як повідомляла 1 квітня 2008 р. газета «Голос України», що нададуть для використання російським літунам навчально-тренувальний комплекс «Нитка».

4 Під час цього дводенного візиту А. Яценюка до Москви Державна Дума РФ відмовилася визнавати голодомор 1932–1933 рр. геноцидом українського народу.

Флоту з Севастополя та Криму до 28 травня 2017 року[1]. З огляду на усе вищевказане, Україна змушена була 22 квітня 2008 р. розповсюдити в ООН меморандум-протест у зв'язку з «антиукраїнськими заявами високопосадових осіб Росії», які зазіхали на суверенітет та територіальну цілісність України.

Попри міжнародний розголос про антиукраїнські заяви посадових осіб і політиків РФ, Кремль продовжив демонстрацію своєї зневаги до суверенітету і територіальної цілісності України. Напередодні показової «ротації» керівництва держави[2] російський Чорноморський флот, незважаючи на протест МЗС України від 5 травня 2008 р., провів масштабні військові маневри. Невдовзі ж, незважаючи на заборону української влади проведення військово-морського параду з нагоди 225-річчя створення Чорноморського флоту, святкування в українському Севастополі 11 травня таки відбулося, а мер Москви Ю. Лужков, що прибув до міста з цього приводу, навіть заявив, що «М. Хрущов не передавав Севастополь разом із Кримом Україні»[3]. Коли ж Ю. Лужкова було оголошено «персоною нон-грата», МЗС Росії назвав це «недружнім кроком» з боку України.

Тиск на Київ у газовій сфері продовжував посилюватися й вкотре викликав занепокоєння країн балто-чорноморської смуги. Так, наприклад, під час чергової робочої зустрічі з газової проблеми між Ю. Тимошенко та В. Путіним 23 травня в рамках саміту СНД у Мінську[4], у Києві пошук незалежних від Росії шляхів енергопостачання обговорювали президенти Азербайджану, Грузії, Литви, Латвії, Естонії, Польщі, які взяли участь у роботі саміту з питань енергетичної безпеки[5]. На фоні ускладнень у розв'язанні газового вузла на початку

---

1 Прикметно, що саме в ці дні у Баку (15–16 квітня) за участю української делегації відбулася конференція «Принципові основи розв'язання конфліктів на території країн ГУАМ», а в румунській газеті «День» (17 квітня) було опубліковано статтю президента Румунії Т. Башеску, який висловив готовність «віддати» Україні Придністров'я в обмін на Південну Бессарабію та Північну Буковину.

2 7 травня 2008 р. відбулася інавгурація президента РФ Д. Медвєдєва, а 8 травня Державна Дума затвердила В. Путіна на посаді прем'єр-міністра Росії. 12 травня 2008 р. прем'єр-міністр В. Путін представив президентові Д. Медвєдєву склад свого уряду.

3 Голос України. – 2008. – 12 травня.

4 23 травня 2008 р. у Мінську на саміті глав урядів країн СНД Україна передала головування Білорусі. Тоді ж МЗС Росії створив агентство у справах СНД, основною метою якого була робота з недержавними проросійськими організаціями на пострадянському просторі. 27 травня 2008 р. прем'єр-міністр РФ В. Путін став головою урядової ради союзної держави Росії та Білорусі.

5 Голос України. – 2008. – 22 травня.

літа до Москви знов потягнулися українські політики і дипломати (3 червня було призначено нового посла в РФ – К. Грищенка; 4 червня у «білокам'яну» прилетів голова проросійської «Партії регіонів» В. Янукович), а Державна Дума Російської Федерації у переддень прибуття президента В. Ющенка[1] вчергове ухвалила Заяву з приводу недружньої політики України, в якій закликала розірвати Договір про дружбу та співробітництво з Україною в разі її приєднання до плану набуття членства в НАТО[2]. Тож після того, як Д. Медвєдєв і В. Путін зустрілися в Москві зі своїм «трояном» у Києві В. Януковичем й отримали від нього вичерпні відомості про суспільно-політичне становище в Україні та її господарчо-енергетичний стан, а Держдума зробила попереджувальну жорстку заяву, 6 червня 2008 р. у Петербурзі Д. Медвєдєв провів свою першу як президент Росії зустріч із президентом України В. Ющенком. Під час перемовин обговорювалися проблеми вступу України в НАТО, голодомор 1932–1933 рр. та енергетичне питання. Тоді ж стало відомо про намір Росії збільшити ціну на газ для України з 1 січня 2009 р. вдвічі – до рівня європейської[3]. Натомість за три тижні, 28 червня 2008 р., після відвідин Москви Ю. Тимошенко та її переговорів щодо газових проблем з В. Путіним

1 В. Ющенко прилетів до російських Соловків 5 червня 2008 р., аби вшанувати пам'ять репресованих українців, а вже наступного дня мав заплановану зустріч у Петербурзі з новообраним президентом РФ.

2Нагальність та злободенність питання щодо зближення України та Грузії з НАТО загострила агресія Росії проти Грузії. 16–17 червня, під час візиту до Києва генерального секретаря НАТО Я. Де Хооп Схеффера, Україна погодилася брати участь у діяльності сил швидкого реагування НАТО. Своєю чергою, бундесканцлер А. Меркель під час своїх відвідин Києва 21 липня запевнила В. Ющенка, що в грудні НАТО лише оцінить прогрес України, а не надасть їй план дій щодо підготовки до вступу. За місяць (19 серпня) у Брюсселі міністри закордонних справ країн НАТО засудили російську військову операцію щодо Грузії й підтвердили право України та Грузії вступати в НАТО. 20 серпня під час робочого візиту до Києва президента Румунії Т. Башеску румунська сторона підтримала надання Україні та Грузії ПДЧ. Того ж дня президент В. Ющенко, приймаючи команду кандидата на посаду президента США Дж. МакКейна, зажадав прийняття України в НАТО. Чи не одразу ж після президентських виборів у США, на яких 4 листопада перемогу здобув Б. Обама, 11–12 листопада у Києві з візитом перебувала делегація стратегічного командування НАТО. Обговорювалися питання виконання робочого плану співробітництва за 2008 рік. У Таллінні ж під головуванням Я. Де Хооп Схеффера відбулися консультації Україна–НАТО. Зрештою, 2–3 грудня 2008 р. міністри закордонних справ НАТО розглянули питання надання Україні та Грузії Плану дій щодо набуття членства. Позитивної відповіді не було. Натомість НАТО запропонувало Україні «Річний національний план».

3 Голос України. – 2008. – 7 червня.

і головою правління «Газпрому» О. Міллером, останній заявив про готовність вести переговори про відносини з Україною на тривалу перспективу[1]. Відтак кремлівські вожді виразно давали зрозуміти Києву, що домовлятися з розв'язання питання енергоносіїв вони воліють саме через прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко та голову уряду РФ В. Путіна. Тоді ж внутрішньоукраїнське владне протистояння між президентом В. Ющенком і прем'єром Ю. Тимошенко вийшло на новий виток загострення.

Нового загострення набули й українсько-російські взаємини. Цього разу приводом стало введення російських окупаційних військ (під личиною «миротворців») до Абхазії, що була відтята за їхньої допомоги у Грузії та блокади грузинського узбережжя кораблями Чорноморського флоту РФ. 10 серпня, перебуваючи у Тбілісі, міністр закордонних справ України В. Огризко висловився за заборону на повернення російських кораблів Чорноморського Флоту, які брали участь у блокаді узбережжя Грузії, до Севастополя. 12 серпня президент України В. Ющенко зі столиці Грузії зажадав від уряду Ю. Тимошенко виконання його розпорядження про заборону на повернення кораблів Чорноморського Флоту до Севастополя, а наступного дня підписав Указ про порядок сповіщення українських компетентних органів про переміщення російського Чорноморського Флоту. Зауважу, що російські кораблі безперешкодно повернулися на місце свого розташування у Севастополь.

Що стосується відтятих від Грузії Абхазії та Південної Осетії, то 25 серпня 2008 р. Державна Дума РФ та Рада Федерації РФ рекомендували визнати незалежність Абхазії та Південної Осетії. Таке ж рішення було ухвалено й президентом Росії Д. Медвєдєвим, яке 26 серпня 2008 р. засудило МЗС України та президент В. Ющенко. Варто відзначити, що у Києві український прем'єр Ю. Тимошенко взагалі ігнорувала це питання й не виказувала свого ставлення до подібного рішення Москви, лідер проросійської опозиції В. Янукович підтримав його. Своєю чергою секретар РНБО України Р. Богатирьова, під час свого візиту до США (23–30 серпня), підтримала позицію президента В. Ющенка щодо Грузії, зазначивши, що точка зору В. Януковича щодо потреби визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії не є точкою зору «Партії регіонів», а лише його особистою.

Восени 2008 р., опісля погроз Росії Україні торговельною війною під час вересневих двосторонніх торговельних переговорів,

1 Там само. – 23 липня.

відбулася низка взаємних політичних кроків назустріч одне одному, які, проте, виявилися дипломатично формальними. Прикметно, що саме восени стало зрозумілим: Україні так і не вдасться у найближчій перспективі суттєво зблизитися з ЄС та отримати ПДЧ щодо вступу в НАТО, тож і Росією було припинено агресивний шантаж України, й складалася оманлива видимість потепління стосунків між обома країнами.

Хронологічно це виглядало так: 19 вересня 2008 р. Верховна Рада ратифікувала Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про реадмісію, підписану 22 грудня 2006 р. у м. Києві[1]; 24 вересня у Нью-Йорку міністри закордонних справ України В. Огризко та Росії С. Лавров підтвердили намір продовжити термін дії Договору про дружбу та співробітництво[2], а 1 жовтня (попри те, що 30 вересня МЗС України висловило звинувачення Росії в організації сепаратистських рухів на території АР Крим) Україна та РФ пролонгували дію цього Договору і, таким чином, 1 квітня 2009 р. дія договору мала бути автоматично пролонгована до 1 квітня 2019 року[3]; 29–30 жовтня у Києві відбувся черговий раунд українсько-російських переговорів щодо воєнно-політичних аспектів діяльності Чорноморського флоту, а 20–21 листопада – засідання робочої групи з інвентаризації його нерухомого майна[4]; 14 листопада у Кишиневі, під час зустрічі глав урядів країн СНД, прем'єр-міністр України Ю. Тимошенко обговорила з головою російського уряду В. Путіним проблеми торговельно-економічних відносин в умовах початку світової економічної кризи[5]; 2 грудня у Києві було оголошено про створення міжвідомчої комісії з розвитку стратегічних (!) українсько-російських відносин; 12 грудня у Москві українська делегація взяла участь у засіданні Економічного комітету СНД, де, зокрема, обговорювався проект змін до установчих договорів, пов'язаних із функціонуванням зони вільної торгівлі[6]; 17 грудня голова Верховної Ради В. Литвин приймав статс-секретаря, заступника міністра закордонних справ РФ Г. Карасіна й обміркував

1 Там само. – 10 жовтня.

2 Там само. – 25 вересня.

3 10 жовтня 2008 р. на саміті СНД у Бішкеку, де обговорювалася економічна стратегія до 2020 р., Київ представляла секретар РНБО України Р. Богатирьова, а у середині жовтня українська делегація взяла участь у засіданні Ради міністрів оборони країн-учасниць СНД.

4 20 листопада у Москві на X з'їзді путінської партії «Єдина Росія» побував лідер «Партії регіонів» В. Янукович, де підписав угоду про міжпартійне співробітництво.

5 Голос України. – 2008. – 15 листопада.

6 Там само. – 13 грудня.

з ним політичні та економічні проблеми українсько-російських взаємин; 20 грудня газета «Голос України» повідомляла, що у Харкові відбувався IV міжнародний форум з проблем використання російської мови, а голова українського законодавчого представницького органу В. Литвин під час свого перебування у Москві 28–29 грудня 2008 р. закликав «руйнувати фантоми реальною роботою»[1].

Тим часом посол США в Україні В. Тейлор таємною депешею від 10 грудня 2008 р. повідомляв у Вашингтон про зміст своєї конфеденційної розмови із впливовим українським олігархом Д. Фірташем. Бізнесмен відверто оповідає послові, що прем'єр-міністр України Ю. Тимошенко працювала з Росією з метою знищення компанії РосУкрЕнерго та здійснила задля цього політичні поступки Кремлю, уклавши з В. Путіним угоду. Як приклад – пригадувалися мовчання Ю. Тимошенко про воєнні події в Грузії у серпні, її уникання заяв щодо Голодомору й питань Чорноморського флоту в Криму. Олігарх також стверджував, що Москва пробачила Ю. Тимошенко її борг в 600 млн дол. США, який міг бути використаний росіянами як інструмент тиску. Він також заявив, що російський бізнес намагається взяти владу над українською економікою та являє собою велику загрозу національній безпеці. Д. Фірташ додавав, що розподіл України на «синій» і «помаранчевий» табори, які не намагається об'єднати президент В. Ющенко – саме те, досягнути чого сподівалася Росія, аби контролювати Україну[2].

Варто нагадати, що саме у ті дні в Москві тривали складні переговори «Газпрому» та «Нафтогазу України». Попередні загострені українсько-російські політичні відносини негативно позначалися на ступені довіри між перемовниками в економічних питаннях, й відтак Україна та Росія знову ризикували вступити у черговий новий календарний рік у стані газової війни. 24 грудня до Москви[3] повернулася делегація «Нафтогазу України» на чолі з О. Дубиною, яка підтверди-

1 Там само. – 31 грудня.

2 Таємна дипломатична депеша посла США в Україні В. Тейлора: «Україна: Фірташ розповідає про себе американському урядові» (10 грудня 2008 р.) Wikileaks // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2008(12)10.Taylor.php.

3 Паралельно до московських газових перемовин, у Вашингтоні державний секретар США К. Райс приймала 19 грудня міністра закордонних справ України В. Огризка. Сторони домовлялися про продовження реалізації двосторонніх проектів, а також підписали Хартію про стратегічне партнерство України і США, згідно з якою Білий Дім висловив намір активізувати співпрацю з Києвом у сфері безпеки та оборони, а також у питанні модернізації української газотранспортної системи (ГТС).

ла свою нездатність сплатити борги за газ. Не спромоглися сторони домовитися й про ціну на газ у 2009 році, тож, як наслідок, з 1 січня 2009 р. Росія призупинила постачання газу в Україну.

Розпочалася друга російсько-українська газова війна[1]. 6 січня 2009 р. Російська Федерація взагалі припинила подачу природного газу. Як свідчив В. Ющенко, «у ці дні, до 10 січня 2009 р. проводились переговори з представниками урядів європейських держав, однак ніяких позитивних результатів це не дало.

У цей час російська сторона намагалася звинуватити Україну в тому, що нібито НАК «Нафтогаз України» не виконує своїх домовленостей щодо транзиту російського природного газу територією України до країн Європи»[2]. На цей час в українських сховищах знаходилося приблизно 27 млрд куб. метрів газу. На думку тогочасних вітчизняних фахівців, його мало б вистачити для забезпечення потреб споживачів України приблизно до кінця квітня 2009 р. Саме цей факт сподівався використати В. Ющенко за певні тактичні можливості у веденні переговорів щодо зменшення ціни на газ та досягнення вигідніших умов для транзиту російського газу до країн Європи. Тим часом 13–14 січня 2009 р. відбувся зрив двох спроб відновлення постачання газу в Європу[3]. «Газпром» зазначав, що маршрут, який влаштовував Україну, неможливо використовувати без контракту на газ для України[4].

Президент України мав намір скликати з цього приводу Міжнародну конференцію у Празі, проте через тиск Кремля її було погоджено провести у Москві. У ній не мало брати участі керівництво Євросоюзу,

---

1 За усі роки, починаючи з 2005 по 2008 рр., ціна на газ піднялася у 3,5 рази, а ціна на транзит – усього на 40%.

2 Протокол допиту колишнього президента України В. Ющенка від 26 квітня 2011 р. у справі Ю. Тимошенко // Павло Гай-Нижник. – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. —Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2011(04)26.protokol_dopytu.php.

3 14 січня 2009 р. президент України В. Ющенко підписав Закон про внесення змін до Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Він передбачав, що «перший етап програми розрахований на період до завершення дії УПС». Того ж дня, під час візиту до Польщі В. Ющенка, польська сторона підтримала Україну у газовій війні з Росією.

4 У ці дні, як заявляв народний депутат Ю. Бойко, Україна знаходилася на межі техногенної катастрофи через низький тиск в українській газотранспортній системі. «Газотранспортна система в Україні має ємність 1 млрд кубометрів газу, це 360 км мереж, в яких підтримується робочий тиск у 75 атмосфер, це той тиск, при якому газотранспортна система безперебійно працює, – аргументував він. – Разом з тим, зараз у мережі знаходиться 850 млн кубометрів газу, оскільки 150 млн вже відібрано і, відповідно, тиск критично впав» (Економічна правда. – 2009. – 15 січня).

а лише експерти, відтак В. Ющенко вважав, що й прем'єр-міністр Ю. Тимошенко також мала відмовитися від участі у цих перемовинах на користь експертів НАК «Нафтогазу України». Утім, після того, як 16 січня до Ю. Тимошенко зателефонував прем'єр-міністр РФ В. Путін, вона вже 17 січня вилетіла до Москви[1] і, без відома президента України та без погодження з профільними міністерствами, «віч-на-віч» з В. Путіним одноосібно почала вирішувати газові питання з Росією[2]. Перед відльотом до столиці РФ прем'єр-міністр Ю. Тимошенко вранці 19 січня затвердила директиви делегації НАК «Нафтогаз України» для проведення переговорів на поставку та транзит природного газу у 2009–2019 рр. У підсумку, 19 січня 2009 р. були укладені газові контракти між НАК «Нафтогаз України» та ВАТ «Газпром» щодо купівлі-продажу природного газу за базовою ціною у 450 дол. США та ставкою на транзит у 1,7 доларів США, яку від України підписав О. Дубина.

Насправді ж О. Дубина практично був усунений від продовження переговорів і поставлений перед тиском й перед фактом. Крім того, 19 січня газове питання розглядалося урядом України лише після обіду, проте умови, запропоновані Ю. Тимошенко у вищезгаданих директивах і представлені першим віце-прем'єр-міністром О. Турчиновим, не були підтримані Кабінетом міністрів. Власне, саму директиву навіть президент України зміг побачити лише за кілька днів, у перебіг же умов перемовин між Ю. Тимошенко та В. Путіним від 17 січня В. Ющенка й взагалі посвячено не було, а щодо умов контрактів від 19 січня та додатків до них президент не міг витребувати у прем'єр-міністра навіть через офіційні запити, що робило неможливим проведення їх аналізу президентськими експертами. Так Україна отримала новий газовий контракт з Росією, й пристрасті у взаєминах двох держав на певний час вщухли.

Тим часом з другої половини січня 2009 р. активізувався західний вектор української дипломатії, який зумовлювався як сформуванням нової державної адміністрації в США після інавгурації президента

1 На той момент російська сторона чітко сформулювала умови на яких газова криза могла бути розв'язана: продажна ціна газу 450 дол. США; розмір ставки сплати за транзит мав би бути незмінним; погашення боргу «РосУкрЕнерго» в розмірі 1,7 млрд дол. США тощо.

2 Голос України. – 2009. – 17 січня.

Б. Обами[1], так і прагненням європейських сусідів України розібратися у статтях і засадах нових газових контрактів Києва та Москви. Так, 28 січня до столиці України відбувся візит міністра у справах міжнародної безпеки та оборони Великої Британії Е. Тейлор, під час якого знов було порушено питання щодо вступу України до НАТО[2]. Того ж дня у Вроцлаві президент України В. Ющенко, президент Польщі Л. Качинський та чеський прем'єр-міністр М. Тополянеко обговорили енергетичні питання та проблеми економічної кризи[3]. 5 лютого, під час засідання «Україна – Трійка ЄС» у Празі, Україна запропонувала партнерам виробити єдину енергетичну стратегію, а 8 лютого у Мюнхені прем'єр-міністр України Ю. Тимошенко обговорила наслідки українсько-російської газової війни з віце-президентом США Дж. Байденом. Проблеми економічної кризи розглядалися й у Києві під час перемовин Ю. Тимошенко з віце-президентом Європейської комісії Г. Ферхойгеном (16–18 лютого 2009 р.). На них прем'єр-міністр

1 Інавгурація президента США Б. Обами відбулася у Вашингтоні 20 січня 2009 року. 21 січня 2009 р. Конгрес США затвердив Г. Клінтон на посаді державного секретаря Сполучених Штатів. Під час візиту до США (13–15 квітня 2009 р.) секретар РНБО України Р. Богатирьова запропонувала відновити формат комісії Ющенко – Обама. 27 квітня під час візиту до Києва заступник держсекретаря США Дж. Стойнберг наголосив, що незмінною залишається позиція США щодо гарантування безпеки України, підтримки її незалежності, демократичних реформ та євроатлантичних прагнень. У жовтні американський уряд виділив 1,7 млн дол. на підготовку і стажування українських офіцерів та 4,4 млн дол. додаткової технічної допомоги для реформування правоохоронної системи. Крім того, виступаючи на щорічній конференції «Пошуки Україною шляхів до зрілої державності», заступник помічника державного секретаря США з питань Європи та Євразії Д. Рассел запевнив, що політика «перезавантаження» відносин з Росією не здійснюватиметься за рахунок інтересів інших країн.

2 18 лютого 2009 р. Верховна Рада України ратифікувала додатковий протокол до Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України і НАТО щодо призначення Офіцерів зв'язку НАТО в Україні, підписаний 4 квітня 2008 р. в м. Бухаресті. 20 лютого 2009 р. у Кракові міністр оборони України Ю. Єхануров на зустрічі з колегами з країн НАТО підписав Річну національну програму Україна–НАТО. 11 березня президент Франції Н. Саркозі офіційно оголосив про повернення Франції до військової структури НАТО. 13 березня у Верховній Раді відбулося засідання Міжпарламентської ради Україна–НАТО, проте вже 17 червня виявилося, що, за даними заступника секретаря РНБО України В. Огризка, через позицію уряду 2009 р. припинилося фінансування Національної інформаційної стратегії щодо НАТО. 16 листопада у Брюсселі на засіданні комісії Україна–НАТО на рівні генерального секретаря А. Фог-Расмусена та в. о. міністра оборони України В. Іващенко було підписано угоду про створення українсько-литовсько-польського миротворчого батальйону.

3 Голос України. – 2009. – 29 січня.

України закликала Євросоюз купувати для України «технічний газ»[1]. Зі свого боку президент В. Ющенко під час свого візиту до Брюсселя (18–19 березня) висловив готовність України приєднатися до Європейської енергетичної хартії. На саміті ж Європейського Союзу, що був присвячений фінансуванню «Східного партнерства» й відбувався 19–20 березня 2009 р., на його реалізацію було затверджено суму у 60 млн євро[2]. Ще за кілька днів, 23 березня 2009 р., у Брюсселі, на конференції щодо фінансування модернізації газотранспортної системи України Євросоюз домігся відокремлення повноважень «Нафтогазу України» від газового транзиту, що не влаштувало Російську Федерацію й викликало незадоволення у Кремлі.

Тож із квітня 2009 р. на порядок денний українсько-російських стосунків знову вийшло газове питання. Зокрема уточнення потребувала декларація про модернізацію української ГТС. З цією метою наприкінці квітня й відбувся візит до Москви голови українського уряду Ю. Тимошенко. Українська сторона наполягала на зменшенні обсягів закупівлі газу і навіть заявила про готовність підтримати вступ Росії до СОТ[3]. У зв'язку з тим, що на зустрічі глав урядів країн СНД в Астані (Казахстан) 22 травня прем'єр-міністрові України не вдалося домовилися про оплату закачування газу у сховища на зиму[4]. Тоді Київ звернувся по допомогу до Заходу і на саміті ЄС, що відбувався протягом 18–19 червня, закликав надати йому термінову позику на закупівлю газу в Російської Федерації, проте вже 21 червня на саміті ЄС–США з питань енергетичної безпеки у Відні, Європейський Союз відмовив Україні у кредиті на закачування газу у сховища. Умовою ж надання кредиту «Нафтогазу України» Європейська Комісія назвала проведення структурної реформи у газовій сфері[5]. На відсутності в Україні реформ було наголошено й під час тривання в середині липня у Брюсселі дванадцятого раунду[6] переговорів між Україною та Євросоюзом стосовно укладення угоди про асоціацію[7]. Коли ж невирішеність проблеми надто затягнулася, фактично за місяць до настання

1 Там само. – 18 лютого.
2 Там само. – 24 березня.
3 Там само. – 30 квітня.
4 Там само. – 23 травня.
5 Там само. – 1 липня.
6 25 листопада 2009 р. у Брюсселі в рамках підсумків 14-го раунду переговорів між Україною та ЄС стосовно укладання угоди про асоціацію сторони знову засвідчили, що угода до підписання не готова.
7 Голос України. – 2009. – 16 липня.

календарної зими, президент України В. Ющенко 2 листопада 2009 р. зажадав від уряду Ю. Тимошенко перегляду газової угоди з Росією.

Тим часом, поки у Москві відбувалися українсько-російські консультації на рівні заступників глав зовнішньополітичних відомств із проблем європейської безпеки, Росія та Євросоюз 16 листопада підписали Меморандум про механізм раннього попередження у випадку зриву постачання газу. За кілька днів (19 листопада 2009 р.) під час зустрічі в Ялті прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко та голови російського уряду В. Путіна, російська сторона підтвердила, що не буде штрафувати Україну за недобір обсягів газу, які передбачалися контрактом[1], а через місяць стало відомо, що ціна на газ для України у 2010 р. перевищить 300 дол. США за тисячу кубометрів[2].

Слід констатувати і те, що кожного разу, паралельно з газовим диктатом і шантажем, Кремль традиційно підіймав «пакетом» низку геополітичних та воєнно-політичних вимог, як то обмеження щодо співпраці з ЄС, недопущення здобуття ПДЧ щодо НАТО, преференції для власних товарів у торговельних зносинах, посилення проникнення власного квазідержавного капіталу до всіх сфер життєдіяльності України, «захист» російської мови та, звісно ж, зміцнення свого військового плацдарму на Кримському півострові й у м. Севастополі, а отже, й розширення та поглиблення присутності на українській території Чорноморського флоту РФ, контингент якого включав у себе не лише кораблі, а й об'єкти та засоби ведення також і наземної, повітряної та протиповітряної війни тощо.

Тож синхронно із висуненням Україні нових вимог в енергетичній сфері, Кремль традиційно порушив і питання військово-політичні. Зокрема на початку квітня 2009 р., під час консультацій МЗС України та Росії щодо Чорноморського флоту, які відбувалися у Москві, Російська Федерація зажадала розміщення на своїй базі додаткових човнів військового підводного флоту, з чим не погоджувалася українська делегація. Протиріччя посилися й у червні під час чергового раунду консультацій. Українська сторона, не маючи точних відомостей про кількість та оснащення російського військово-морського контингенту на її території, наполягала на інвентаризації Чорноморського флоту, російська ж – на заміні військових кораблів. Проблемними були також і питання дій Чорноморського Флоту у кризових ситуаціях та виплат до пенсійного фонду. Водночас у червні в Москві безрезультатно закін-

1 Там само. – 21 листопада.

2 Там само. – 18 грудня.

чився й XXXI раунд українсько-російських переговорів щодо демаркації морських кордонів, під час якого СБУ наполягала, зокрема, аби до 13 грудня 2009 р. співробітники ФСБ залишили Чорноморський флот. Більше того, Росія продовжувала ігнорувати умови перебування свого флоту та не дотримувалася двосторонніх домовленостей щодо функціонування своєї військово-морської бази на Кримському півострові. Так, наприклад, 23 липня МЗС України оприлюднило протест Росії у зв'язку з перевезеннями ракет Чорноморського флоту на територію України[1], а 18 серпня українське зовнішньополітичне відомство було змушене заявити Росії чергову ноту протесту тепер уже із звинуваченнями на адресу її Чорноморського флоту у порушенні екології бухти Севастополя[2].

Складалося враження, що кремлівська верхівка та військове командування РФ цілеспрямовано виявляли зневагу до державного суверенітету України, демонструючи власну безкарність, й принизливими випадами своєї пропаганди та поведінкою російських збройних сил у Криму, ніби провокуючи українське політичне керівництво на відкритий воєнно-політичний конфлікт, прагли таким чином розв'язати повноцінну війну між Україною і Російською Федерацією із далекоглядними геополітичними намірами та наслідками. Інакше як можна розцінювати, на додачу до вищевказаних та інших рецидивів, зухвале й образливе звернення президента Росії Д. Медвєдєва до президента України В. Ющенка через Інтернет (!) 11 серпня 2009 р. із критикою нібито антиросійського курсу України та з оголошенням про відмову направити посла РФ до Києва[3].

Зрештою, напругу певною мірою вдалося пригасити дипломатичними шляхами у середині осені 2009-го. Тоді, протягом 6–7 жовтня у Харкові відбулися переговори міністра закордонних справ Російської Федерації С. Лаврова та в. о. міністра закордонних справ України В. Хандогія, на яких обговорювалися питання регіональної та прикордонної співпраці. Тоді, до речі, Росія зробила першу спробу на практиці, але завуальовано, втілити свої плани розчленування України зі східних її регіонів політико-економічними методами та засобом «узаконеного» міжнародного проекту, зокрема через пропозицію сформування з Луганської та Ростовської областей так званого «Євро-

1 Там само. – 23 липня.

2 Там само. – 18 серпня.

3 Указ про призначення М. Зурабова послом Росії в Україні було підписано президентом РФ 13 серпня 2009 р., проте при цьому не було визначено дати вручення ним вірчих грамот.

регіону Донбас»[1]. За кілька днів, 9 жовтня, Верховна Рада затвердила новим міністром закордонних справ України П. Порошенка, який одразу запевнив, що Росія є важливим стратегічним партнером України[2]. Незабаром, 23 жовтня, П. Порошенко обговорюватиме проблеми нормалізації українсько-російських відносин у Москві та запевнить керівництво Російської Федерації, що Україна не переглядатиме угоду про умови базування Чорноморського флоту Росії у Криму. Натомість російська сторона заявила, що не має наміру і не скорочуватиме свій Чорноморський флот на півострові, а й надалі розвиватиме інфраструктуру його базування. Ці ж принципи було закріплено згодом 28–29 жовтня 2009 р. й у Києві під час російсько-українських консультацій з питань функціонування Чорноморського флоту за кризових умов. Тож Російська Федерація знову досягла бажаного й не лише домоглася де-факто пролонгації розташування своєї військово-морської бази на території України, але й примусила Київ до чергового компромісу на свою користь. Отже, не дивно, що коли під час перебування делегації МЗС України у Мюнхені (5–7 лютого 2010 р.), відбулася робоча зустріч міністрів закордонних справ України П. Порошенка та Російської Федерації С. Лаврова, останній від імені своєї держави елементарно попередив Україну, а по суті просто поставив перед фактом, що Росія збирається до 2015 р. посилити бойову потугу свого Чорноморського флому у Криму.

Між тим, у 2009 р. напередодні 15-ї річниці Будапештського меморандуму в українському парламенті та експертному середовищі відбувалася дискусія щодо необхідності ратифікації Меморандуму, надання йому статусу політико-правового документа або прийняття іншого документа «зобов'язуючого характеру з гарантування безпеки України». У квітні 2009 р. голова Верховної Ради України В. Литвин виступив за надання Будапештському меморандуму щодо гарантій безпеки України статусу «політико-правового документу». За словами В. Литвина, необхідно, щоб цей документ був підписаний «на офіційному рівні й ратифікований парламентами відповідних країн для того, щоб ці гарантії не лише були задекларовані, а щоб вони виконувалися». Він переконував, що Україна повинна принциповіше ставитися до виконання відповідних гарантій: «Україна свої зобов'язання виконує, як, наприклад, щодо закриття ЧАЕС, а інші високі сторони своїх зобов'язань не виконують, або виконують їх в урізаному вигля-

1 Урядовий кур'єр. – 2009. – 9 жовтня.
2 Голос України. – 2009. – 10 жовтня.

ді». Водночас В. Литвин вважав, що прийняття «такого документа зобов'язуючого характеру щодо гарантування безпеки України зніме проблему щодо НАТО»[1].

27 серпня 2009 р. Тернопільська облрада ухвалила заяву до президента України, прем'єр-міністра України, спікера Верховної Ради та Посольства Російської Федерації в Україні у зв'язку зі зверненням президента Російської Федерації до президента України. «Ми, депутати Тернопільської обласної ради, висловлюємо глибоке обурення зверненням Президента Росії Дмитра Медведєва на адресу української влади з безпідставними звинуваченнями. Це прояв неповаги до української нації та інформаційна підготовка московської експансії в Україну напередодні президентських виборів», – йшлося у зверненні. Депутати заявляли, що «в протистоянні з Москвою Україна не почула жодного рішучого слова на свою підтримку з боку інших держав-гарантів: США і Великобританії», а також, що ці держави жодного разу не відреагували на погрози, економічний та інформаційний тиск на Україну з боку Кремля[2]. У зв'язку з цим Тернопільська облрада вимагала від влади України заявити про розірвання Будапештського меморандуму 1994 р., відновити ядерний статус України, припинити участь України в ЄЕП, вийти з СНД, а також вивести російські війська з Криму. Крім того, депутати вимагали забезпечити фінансування Збройних сил України на рівні 4% ВВП, забезпечити негайне створення широкої мережі резервістів і прискорити перехід армії на професійну основу. Третім пунктом вимог було ухвалення закону про люстрацію. Тернопільська облрада також вимагала, аби Служба безпеки України негайно здійснила перевірку вищих посадових осіб України та керівництва політичних сил на причетність до співпраці зі спецслужбами Російської Федерації.

1 вересня 2009 р. ідею перегляду Будапештського меморандуму неофіційно підтримав й президент В. Ющенко під час візиту до Чернівців. «Ці договори, які ми підписували 15 років тому, потрібно замінити двосторонніми договорами з країнами-гарантами», – зазна-

1 Литвин хоче, щоб Будапештський меморандум був ратифікований країнами-учасницями // NewsRu.ua. – 2009. – 15 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.newsru.ua/arch/ukraine/15apr2009/memor.html.

2 Тернопільська облрада вимагає розірвати Будапештський меморандум // Кореспондент.net. – 2009. – 28 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.korrespondent.net/ukraine/948837-ternopilska-oblrada-vimagae-rozirvati-budapeshtskij-memorandum.

чив президент і додав, що із США такий договір уже підписано[1]. Зміст додаткових гарантій, які Україна хотіла б отримати від держав, що підписали Будапештський меморандум, В. Ющенко не деталізував, але підкреслив, що найкращим варіантом для Києва було б приєднання до системи колективної безпеки. Утім, далі слів справа так і не пішла.

У вересні 2009 р. екс-секретар Ради національної безпеки та оборони України В. Горбулін і доктор політичних наук О. Литвиненко наголосили, що Україні варто скликати міжнародну конференцію для підготовки договору про гарантії безпеки та заміни Будапештського меморандуму. «До участі у конференції варто запросити всі держави-гаранти, а саме – США, РФ, КНР, Францію, Великобританію, а також інші впливові держави, насамперед Німеччину», – зазначали фахівці[2]. Вони наполягали на необхідності трансформування Меморандуму в багатосторонній юридично зобов'язуючий міжнародний договір[3]. Проте, розмови так і залишилися розмовами, й на практиці жодних трансформацій не відбулося, перш за все, вочевидь, через і відсутність політичної волі серед керівництва України, насамперед, президента України В. Ющенка.

Тим не менш, слід визнати, що сьогодні більшість експертів у безпековій галузі схиляються до думки, згідно з якою Будапештський меморандум необхідно трансформувати в юридично обов'язковий договір із чітким механізмом реалізації його положень, бо він виявився нездатним гарантувати територіальну цілісність та безпеку України. Це завдання могло б бути імплементовано на двосторонній основі: шляхом укладення угод про гарантії безпеки на кшталт договорів, підписаних між США й такими державами, як Ізраїль, Корея та Японія. Зокрема, Україна могла б юридично закріпити ці домовленості з державами-гарантами своєї безпеки за Будапештським меморандумом (США, Великою Британією, Францією та Китаєм) як у багатосторонньому форматі, так і окремо на двосторонньому рівні. До такого договору можна було б внести й положення щодо різноманітних технічних питань, пов'язаних із безпекою, механізму гарантування

1 Ющенко готовий повернути Україні ядерний статус // Обозреватель. – 2009. – 1 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://obozrevatel.com/news/2009/9/1/213049.htm.

2 Що таке Будапештський меморандум і чому він нам не допоможе // Преса України. – 2014. – 2 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uapress.info/uk/news/show/17656/.

3 *Литвиненко О., Горбулін В.* Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики та загрози / О. Литвиненко, В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2009. – № 43.

безпосередньо безпеки України, а також глобальної та європейської систем безпеки[1].

Проте у тогочасній Україні політики й надалі продовжували нехтувати питаннями національної безпеки й виробленням її реалістичної стратегії. Таку закономірність відзначив і новий посол США в Україні Дж. Тефft, який, спостерігаючи за виборчими перегонами 2010 р., надіслав з Києва до Вашингтона таємний звіт під заголовком «Україна: Питанням безпеки в перебігу виборчої кампанії надається мало уваги»[2]. Американський посол з подивом зазначив, що, «на відміну від виборів 2004 року, питання національної безпеки та оборони практично не підіймаються у перебігу президентської кампанії. Українці сфокусовані на економічній кризі й можливих перестановках у великій політиці країни після виборів. Усі кандидати підтримують перехід до професійної армії, відмові від обов'язкового призову [до армії]. ...Деякі кандидати заявили, що традиційні європейські структури зжили себе»[3].

Дж. Тефft зауважує, що лише С. Тігіпко та президент В. Ющенко постійно підкреслювали стратегічні питання і питання зовнішньої політики у своїх публічних виступах. Проте протягом виборів кандидати представляли питання національної безпеки здебільшого у світлі економіки і соціальної безпеки. Питання ж національної безпеки, оборони і стабільності в регіоні, як правило, обговорювалися тільки у загальних рисах й не ставали предметом публічних обговорень. На фоні загальної нестабільності питань безпеки в Європі, включно із воскреслими політичними амбіціями Росії, увага кандидатів до оборони й до безпекових концепцій була критичною, ніхто не говорив про них саме у той час, коли вони важили понад усе.

У цьому контексті Дж. Тефft зазначав, що оборонна програма В. Януковича згадувала про «оборонну реформу», перехід до професійної армії і відмову від обов'язкового призову, збільшення прав військовослужбовців, проте не передбачала перегляду чи аналізу стратегічних загроз і можливостей, а також соціальних переваг для випускників

1 *Святун О., Святун О.* Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї / О. Святун, О. Святун // Віче. – 2014. – № 20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.viche.info/journal/4405/.

2 *Тефft Дж.* Україна: Питанням безпеки в перебігу виборчої кампанії надається мало уваги (січень 2010 р.) / Дж. Тефft // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2009.Tefft.php.

3 Там само.

військових академій. В. Янукович обіцяв позаблокову Україну, без членства і в НАТО, і в Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), в рамках багатовекторного «нового порядку світу». У приватній розмові з послом США В. Янукович залишив без відповіді питання перспективи продовження військового співробітництва з НАТО і говорив про співробітництво з українським військово-промисловим комплексом. В іншій розмові з Дж. Теффтом В. Янукович вже вів мову про перезапуск відносин з Росією та про розвиток зв'язків з Вашингтоном. Він також говорив, що майбутнє Чорноморського флоту буде визначено в інтересах і Росії, і України, проте українські економічні інтереси будуть при цьому захищені. Його ж радники повідомляли американцям, що він відкритий для ідеї продовження терміну оренди бази Чорноморського флоту, якщо Росія запропонує вигідні умови й погодиться на суттєве підвищення орендної платні (що згодом, вже за його президенства, й буде втілено у вигляді т. зв. «харківських угод»).

Ю. Тимошенко ж заявляла лише про скасування призову в армію й переходу на професійну основу, що базувалася б на «контрактних» принципах. Її погляди на зовнішню політику також оберталися навколо економічної політики, досягнення європейського рівня життя з наступним здобуттям членства в Євросоюзі, з лаконічною нотою про те, що взаємини з Росією та СНГ мали би бути «дружніми» і що будь-яке питання про колективну форму безпеки буде вирішуватися на референдумі. Підбиваючи проміжні підсумки перед пресою напередодні виборів 14 лютого, Ю. Тимошенко заявила, що під її керівництвом Україна приєднається до ЄС вже за 5 років і підпише Угоду про асоціацію та Угоду про зону вільної торгівлі вже до кінця 2010 року. Вона також запевняла, що майбутнє Чорноморського флоту «буде визначено у відповідності з Конституцією України». Американський посол зауважив, що Ю. Тимошенко зайняла критичну позицію щодо невизнання незалежності Південної Осетії та Абхазії, неодноразово наполягала на тому, що Україна мусила стати невід'ємною частиною системи Європейської безпеки, але через те, що лише 20% українців на той час підтримували НАТО, вона намагалася не зачіпати під час передвиборчої кампанії тему про перспективи України стати членом Альянсу.

Натомість С. Тігіпко під час зустрічі з послом Дж. Теффтом 21 січня 2010 р. висловив думку, що українці не готові до членства в НАТО, проте він підтримує ідею досягнути максимальної відповідності стандартам НАТО. При цьому він стверджував, що доти, поки Росі-

єю керують діючі лідери, членство України в НАТО буде неможливим, якщо ж членство стане реальністю, Кремль дасть свободу п'ятій колоні й дестабілізує країну. Посол США також зауважував, що С. Тігіпко бачив чітку роль військово-промислового комплексу України в економічному відновленні держави і в створенні сильних збройних сил, котрі необхідні, на його думку, «для захисту миру». Він також вважав, що Україні слід завоювати повагу у своїй зовнішній політиці, в тому числі у «перезавантаженні» стосунків з Росією (повага мала б бути досягнена, зокрема, шляхом спільних військово-промислових проектів). С. Тігіпко був переконаний, що Україна 2010 року потребувала нової воєнної доктрини, яка б ґрунтувалася на «загрозах і реаліях сучасного світу» і професійній армії, що була б ефективно вишколена на всіх рівнях з дієвим корпусом запасу. Він різко критикував участь України в Міжнародних силах сприяння безпеці (ІСАФ), а також стверджував, що «США та їх союзники зазнали поразки» в Афганістані.

Щодо поглядів А. Гриценка, то американський посол резюмував його позицію такою, що Україна мусить «пройти свій шлях сама», без НАТО та ЄС у найближчій перспективі. 22 січня 2010 р. під час зустрічі з Дж. Теффтом він прогнозував, що співробітництво з НАТО продовжиться, але Україна буде не надто ефективним партнером. Тогочасний же голова Верховної Ради В. Литвин від самого початку виборів висловлювався про те, що Україні слід припинити думати про членство в НАТО, позаяк ця тема розколює країну. Більше того, він агітував за те, що Російський Чорноморський флот мав би залишитися в Україні після 2017 року – як гарант української безпеки.

Американський посол констатував, що до останнього дня виборів питання зовнішньої політики і політики безпеки рідко звучали у пресі, але передбачав, що у 2010 році, швидше за все, означиться зсув з курсу довготермінової стратегічної орієнтації, що був започаткований В. Ющенком у 2005 році. «У тих випадках, – резюмував Дж. Теффт, – коли кандидати все ж прогнозували стратегічне майбутнє України, вони робили опертя на досягнення прийнятної для Москви подоби компромісу»[1].

Тож у новий, 2010 рік, Україна увійшла під сурми передвиборчої лихоманки й з перманентним відчуттям посилення російських впливів та політичного реваншу В. Януковича після ганебної поразки внаслідок Помаранчевої революції у 2004 році.

1 Там само.

З першого ж дня 2010 року Росія, Білорусь та Казахстан взялися до створення Митного союзу, що в перспективі означало новий сегмент тиску на Україну та ще одне підросійське наддержавне утворення, до якого її намагатимуться втягнути вже випробуваними раніше Кремлем засобами чи то шантажу, чи то примусу.

Тим не менш, офіційний Київ почав демонструвати потепління стосунків із Москвою. 20 січня голова Комітету у закордонних справах Верховної Ради України О. Білорус провів переговори з делегацією Комітету у справах СНД[1] Ради Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації. 25 січня 2010 р. до Києва прибув посол РФ в Україні М. Зурабов, який вже 5 лютого мав «конструктивні» перемовини з кандидатом на посаду президента України В. Януковичем, що був лідером проросійської «Партії регіонів». Тоді ж у Київ надійшла звістка, що «Газпром» підтвердив сплату Україною за спожитий у січні 2010 р. газ[2].

Співраця України з НАТО була практично заморожена й «діяла», як правило, лише на папері, передусім, з вини президента В. Ющенка. Затвердження ним 6 лютого 2010 р. плану співробітництва з НАТО на 2010 рік[3] було здійснене, так би мовити, «для годиться», швидше для проформи[4], аби хоч якоюсь мірою відбілити заплямоване популізмом, бездіяльністю, корупцією та скочуванням до проросійських позицій реноме особи В. Ющенка й, зрештою, його чимдалі неприхованою підтримкою кандидатури кремлівської маріонетки (В. Януковича) у президентських перегонах.

Захмарний рейтинг В. Ющенка за час президентського терміну скотився до маргінального рівня, в у першому турі в січні 2010 р. діючий президент здобув лише 5,45% голосів виборців. Утім, це й не дивно, адже згідно із статистикою ООН за 2009 р., громадяни України збідніли на 10%, а за межею бідності перебували 78% українських гро-

---

1 У цей час, наприклад, 22 січня 2010 р. Грузія остаточно вийшла з СНД.

2 Голос України. – 2010. – 6 лютого.

3 Там само.

4 14 січня 2010 р. до Осло (Норвегія) прибув заступник міністра закордонних справ України К. Єлисєєв, який взяв участь у конференції НАТО, присвяченій розробці нової стратегії альянсу, куди Україну запросили до участі у силах швидкого реагування НАТО. 27 січня у Брюсселі відбулася зустріч начальників Генеральних штабів 28 країн-членів НАТО. У її рамках було проведено й засідання Комісії Україна–НАТО, у якій взяв участь головнокомандувач ЗСУ, генерал-полковник І. Свида. 6 лютого 2010 р. президент В. Ющенко затвердив план співробітництва з НАТО на 2010 рік.

мадян[1], падіння ж ВВП склало 14,8% – найглибше у світі, порівняно із 210 державами[2].

Тож 14 лютого 2010 р. ЦВК оголосила офіційні результати виборів президента України, згідно з якими лідер Партії регіонів Віктор Янукович переміг і став наступним президентом України[3].

За час президентської каденції В. Ющенка Україна не лише пустила вітром можливості кардинальних реформ в державі та свої європейські перспективи, вихолостила закладені у 2004–2005 рр. політичні дивіденди щодо здобуття ПДЧ (або вступу) до НАТО та поступово здала свої геополітичні й економічні інтереси Росії, а ще й було розхитано внутрішнє становище українського суспільства, розбалансовано усі гілки державно-політичної влади та загнано у глибоку кризу вітчизняне народне господарство. Відтак, певною мірою, слушною є й думка колишнього соратника В. Ющенка Ю. Луценка, яку той висловив 2012 р., про те, що «повна відсутність у Президента Ющенка плану реформ і маніакальна боротьба із Тимошенко, яка забирала всю його енергію і час, – головна причина нереалізованого шансу країни після Помаранчевої революції»[4].

---

1 Голос України. – 2010. – 10 квітня.

2 Рівень перерозподілу ВВП через бюджет і позабюджетні фонди був досить високим: питома вага доходів зведеного бюджету разом із доходами позабюджетних фондів у ВВП склала у 2009 р. 42,4%. Усе це свідчило про високе фіскальне навантаження на бізнес. За останні два роки (2008–2009 рр.) номінальний обсяг державного прямого й гарантованого боргу зріс у 3,6 раза – до 34,6% ВВП. Дефіцит сектора державних фінансів (з урахуванням рекапіталізації банків, невідшкодованого ПДВ тощо) сягнув у 2009 р. 11,5% ВВП. Навіть з урахуванням економічної кризи показник був доволі високим порівняно з відповідним загальносвітовим показником. Обсяг фіскальних операцій, що виконувався підприємствами реального сектора, залишався також значним: за оцінками МВФ, дефіцит фінансових коштів тільки НАК «Нафтогаз» у 2009 р. склав 2,5% ВВП. Слабким було й управління державним боргом. Значна частка зовнішніх зобов'язань (66,8%) у сукупному державному боргу робила його уразливим до валютних коливань, а велика частка гарантованого державного боргу (28,4%) створювала ризик зростання урядових зобов'язань.

3 Чергові вибори президента України спочатку були призначені Верховною Радою України на 25 жовтня 2009 р., проте цю дату було оскаржено чинним президентом України В. Ющенком у Конституційному Суді. Після того, як Конституційний Суд визнав таке рішення протиправним, Верховна Рада призначила вибори на 17 січня 2010 р. Згідно з офіційними остаточними результатами другого туру виборів, В. Янукович отримав 48,95% голосів виборців (12 млн 481 тис. 266 осіб), Ю. Тимошенко – 45,47% (11 млн 593 тис. 357 виборців).

4 Луценко Ю. Останнє слово у Печерському районному суді м. Києва (16 лютого 2012 р.) / Юрій Луценко // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2012(02)16.lutsenko.php.

На порозі кривавої бані: російсько-українські міждержавні взаємини у 2010–2013 роках

У 2010 році президентом України став Віктор Янукович[1]. Незадовго до голосування Л. Кучма у розмові з Дж. Теффтом заперечував думку про те, що В. Янукович стане знаряддям Росії. Таку свою позицію про те, що ані В. Янукович, ані його радники не були пішаками Москви, він аргументував тим, що крупний бізнес, який фінансує В. Януковича, примусить його захищати інтереси України. Л. Кучма не надавав особливого стратегічного значення російському Чорноморському флоту, заявляючи, що він, звісно, може лякнути Грузію, але навіть не вартий і міцинця турецького флоту. Якщо ж Україна мала сплачувати «світову ціну» за газ, злісно зазначав він, то Київ повинен був наполягти, аби Росія також платила «світову ціну» за розміщення свого флоту у Севастополі, тобто стільки ж, «скільки платять за бази американці»[2].

При цьому екс-президент України був переконаний, що Росія ніколи не відмовиться від мрії повернути Севастополь. Для росіян, вважав він, питання Севастополя має, перш за все, емоційний і ностальгійний характер і вони ніколи не облишать надії повернути його собі[3]. Л. Кучма був також переконаний, що Україна ніколи не визнає незалежності Абхазії чи Південної Осетії. З цього приводу він зауважив, що війна у Грузії 2008 р. порушує деякі питання, адже Росія спрямувала свою армію в Абхазію та Південну Осетію і світ цю агресію проковтнув. А що станеться, якщо раптом у 2017 році Росія в однобічному порядку заявить, що її флот не піде з Севастополя? Чи захоче хто-небудь вступити у конфлікт на боці України? – запитав Л. Кучма американського посла Дж. Теффта 2 лютого 2010 року[4]. До здійснення найсумнішого передбачення Л. Кучми залишалося чотири роки.

---

1 Інавгурація президента України В. Януковича відбулася 25 лютого 2010 р. у Києві.

2 Таємна дипломатична депеша посла США в Україні Дж. Теффта [Про зустріч і розмову з колишнім президентом України Л. Кучмою 2 лютого 2010 р.] / Дж. Тефft // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010(02)(..).Tefft.php.

3 За словами Л. Кучми, одного разу він сказав мерові Москви Ю. Лужкову, що Україна погодиться повернути Севастополь Росії, якщо США повернуть Росії Аляску, а вона поверне Курільські острови Японії, а Калінінград – Німеччині.

4 Таємна дипломатична депеша посла США в Україні Дж. Теффта [Про зустріч і розмову з колишнім Президентом України Л. Кучмою 2 лютого 2010 р.] / Дж. Тефft // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010(02)(..).Tefft.php.

А у 2010 р., одразу ж на другий день після інавгурації президента В. Януковича, голова Верховної Ради України В. Литвин вже обговорював «питання українсько-російського міждержавного діалогу» зі спікером Державної Думи Російської Федерації Б. Гризловим[1]. Незабаром до Московії потягнулася ціла черга українських можновладців. 16 березня до Москви із візитом для чергового обміркування проблем двосторонніх відносин прибув міністр закордонних справ України К. Грищенко[2]. 25 березня до столиці Росії з метою домовитися про зниження ціни на газ, яку було встановлено за контрактами Ю. Тимошенко, прилетів прем'єр-міністр України М. Азаров, проте його колега В. Путін умовою такої поступки назвав входження до Митного союзу[3]. За десяток днів (5 квітня) у підмосковні Горки до російського президента Д. Медвєдєва на перемовини щодо умов газового компромісу подався і щойно обраний президент український В. Янукович. Проте компромісу не вийшло. Натомість надійшла звістка з Євросоюзу. 9 квітня заступник генерального директора Єврокомісії «Європейська політика сусідства»[4] Х. Мінгареллі пояснив Україні про неможливість одночасного вступу до зони вільної торгівлі з ЄС та до Митного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном[5]. Того ж дня до Києва прилетів і міністр закордонних справ Російської Федерації С. Лавров. Тож нова українська влада опинилася перед вибором свого геополітичного шляху, і цей вибір став очевидним ще 2 квітня, коли президент В. Янукович ліквідував комісію з підготовки вступу України до НАТО.

---

1 Голос України. – 2010. – 26 лютого.

2 На 17 травня 2010 р. було призначено візит до України президента Росії Д. Медвєдєва.

3 Нагадаю, Митний союз, який було створено Росією, Білорусією та Казахстаном на базі саме російських митних тарифів наприкінці 2009-го – на початку 2010 рр., був не так економічним, як геополітичним проектом Кремля, який з фінансово-економічної точки зору був невигідним навіть самій Росії, проте дозволяв їй, не допускаючи зближення, наприклад, України (у разі її вступу до нього) з іншими інтеграційними формуваннями, передусім з ЄС, також обмежувати зміцнення, а значить й послаблювати, конкурента. При цьому Митний союз таким чином не лише зміцнював би свої конкурентні позиції, а й дозволяв би утримувати іншу країну-члена в орбіті російських не лише економічних, а й геополітичних впливів.

4 На початку березня 2010 р. Європейська комісія виділила 5,7 млрд євро на фінансування до 2013 р. 19 проектів у рамках програми «Східне співробітництво». 21 квітня до Києва з візитом прибув комісар ЄС з розширення і Європейської політики сусідства Ш. Фюле, який обговорив з українським керівництвом проблеми відносин у контексті підготовки угоди про асоціацію та скасування безвізового режиму. 13 травня у Києві відбулося пленарне засідання в рамках чергового п'ятнадцятого раунду переговорів між Україною та Євросоюзом стосовно укладання угоди про асоціацію.

5 Голос України. – 2010. – 9 квітня.

Тим часом 8 квітня 2010 р. Росія і США підписали у Празі Договір про скорочення ядерної зброї та її носіїв. При цьому обидві держави заявили про гарантії безпеки для України.

Своєю чергою, 13–14 квітня, під час роботи у Вашингтоні Міжнародної конференції з ядерного роззброєння, президент України В. Янукович зробив заяву про згоду України позбутися 90 кг високозбагаченого урану, який зберігався у науково-дослідних центрах. За певних технологій та зусиль його могло б вистачити для виробництва ядерної зброї[1], проте Київ знову відмовився від елементу ядерного стримання (навіть, якщо це було можливо теоретично) та власного гаранту національної безпеки та оборони[2]. Вочевидь таке рішення В. Януковича не було самовільним й приймалося під потужним тиском як з боку Росії, так і НАТО, адже тоді стає зрозумілою майже синхронне відвідання столиці України помічником генерального секретаря НАТО з політичних питань Д. Брангерманном (8 квітня) та очільником МЗС РФ С. Лавровим (9 квітня). Природно, що така позиція українського керівництва знайшла досить схвальні відгуки як у членів саміту, так і у світової громадськості. Чого варте було таке рішення української влади свідчить зокрема й те, що навіть за два місяці по вищезгаданій заяві, президент США Б. Обама у листі до президента України В. Януковича ще раз висловив високу оцінку історичному рішенню України вивезти з країни усі рештки високозбагаченого урану[3].

Важливою подією стало й підписання угод про продовження терміну оренди бази російського Чорноморського флоту в АР Крим в обмін на умовний перегляд угод про ціну постачання газу в Україну. 21 квітня 2010 р. у Харкові президент України В. Янукович і президент Російської Федерації Д. Медвєдєв підписали Угоду про продовження перебування російського Чорноморського флоту в Криму[4].

Сторони подовжували дію Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р., Угоди між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28 травня 1997 р. і Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з

1 Там само. – 14 квітня.

2 При цьому, гадаю, варто наголосити й на тому, що, наприклад, президент Білорусі О. Лукашенко не був запрошений на саміт з ядерної безпеки у Вашингтоні через відмову вивозити до США високозбагачений уран.

3 Голос України. – 2010. – 11 червня.

4 Урядовий кур'єр. – 2010. – 22 квітня.

розподілом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р. на двадцять п'ять років з автоматичним подовженням на наступні п'ятирічні періоди, якщо жодна зі Сторін не повідомить письмово іншу Сторону про припинення їх дії не пізніше, ніж за один рік до завершення терміну дії (ст. 1).

Орендна плата за перебування Чорноморського флоту РФ на території України починаючи з 28 травня 2017 р. мала складатися з платежів Російської Федерації Україні в розмірі 100 млн дол. США на рік, а також з додаткових коштів, які отримувалися б за рахунок зниження з дати набрання чинності цією Угодою ціни в розмірі до 100 доларів США від встановленої чинним контрактом між НАК «Нафтогаз» України і ВАТ «Газпром», на кожну тисячу кубометрів газу, що постачався б в Україну, виходячи з пільгового погодженого обсягу поставок, передбаченого згаданим контрактом, за такою формулою: при ціні 333 долари США і вище за 1000 куб. газу зниження складало би 100 доларів США, при ціні нижче за 333 долари США зниження мало б скласти 30% від такої ціни. Ці додаткові кошти підлягали б обліку за підсумками кожного календарного року, протягом якого застосовувалися б зазначені зниження, зростаючим підсумком і визнавалося б як зобов'язання України, що погашалися б шляхом виконання положень статті 1 цієї Угоди[1].

27 квітня угоду про подовження терміну перебування Чорноморського флоту у Севастополі ратифікувала Верховна Рада України[2], а 28 квітня її ратифікувала Рада Федерації РФ[3]. Підписання «Харківських» угод неоднозначно було сприйнято українською громадськістю і загострило стосунки між владою та опозицією. Так, наприклад, під час пленарного засідання Верховної Ради України між представниками опозиційних та провладних партій відбувалися сутички[4], а у день

1 Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_359.

2 Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 21. – С. 222.

3 О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Украиной по вопросам пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины // Государственная Дума. Официальный сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28SpravkaNew%29?OpenAgent&RN=363935-5&02.

4 Верховна Рада ратифікувала харківські угоди // BBC. – 2010. – 27 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine/2010/04/100427_rada_ratification_bt.shtml.

ратифікації «Харківських» угод у центрі Києва сталися сутичками між прихильниками опозиції, які виступали проти підписання угоди, та правоохоронцями. Загалом на мітинги проти ратифікації угоди про подовження базування російського флоту в Україні і на підтримку цієї угоди вийшло від 10 до 15 тисяч осіб. Лідери опозиції, виступаючи перед мітингувальниками, звинуватили Президента В. Януковича й парламентську більшість у державній зраді й закликали народ до всеукраїнських акцій непокори[1]. Утім, як вже зазначалося вище, Україна таки ратифікувала цю угоду[2].

Отже, у 2010 р. з приходом до влади В. Януковича та проросійської Партії регіонів стала очевидною й більш неприховуваною взаємообумовленість в українсько-російських відносинах питань енергоносіїв, торговельно-економічних контактів, військово-стратегічного співробітництва та геополітики, що супроводжувалася поступовим прагненням Росії до ізоляції України у її міжнародних контактах. Віддушиною ж у цій пастці вимушено мав стати т. зв. «євразійський» простір керованого Москвою Митного союзу. На заваді ж – українське громадянське суспільство, націонал-патріотичні сили, ліберальна політична опозиція, середнє підприємництво та, як не дивно, бізнесова верхівка (в тому числі й у лавах Партії регіонів), що прагла акумулювати, зберігати й капіталізувати свої статки у вільному Західному світі, а не в імперсько-тоталітарному «Русском мірє».

Проте, з початком кожної чергової спроби з новою силою затягнути газово-енергетичний зашморг на шиї української економіки й таким чином ще більше посилити москвоцентричність геополітичної орбіти України, Кремль щоразу намагався змушувати український політикум до вирощування у собі синдрому проросійськості[3], а відтак вичавлював з нього його національне самоусвідомлення. Схрещуючи світоприйняття української політичної верхівки із підсвідомим інстинктом москвофільства у цивілізаційному вимірі та прищеплюючи цьому денаціоналізованому прошарку патологічну бацилу клептоманії, замішану на примітивній жадобі влади, кремлівські режисери

1 Протест проти ратифікації «харківських угод» як тест на зрілість опозиції // Радіо Свобода. Офіційний сайт. – 2010. – 27 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/a/2026250.html.

2 За ратифікацію в українському парламенті проголосували 236 народних депутатів. У російській Думі проти ратифікації голосувала ЛДПР В. Жириновського.

3 30 квітня 2010 р., до прикладу, на перемовинах з українським прем'єр-міністром М. Азаровим у Сочі глава російського уряду В. Путін запропонував йому об'єднати активи «Газпрому» та «Нафтогазу України».

створювали при цьому ілюзію обраності, забезпечити й гарантувати яку нібито спроможна лише Росія.

Подальшим кроком політики В. Януковича у напрямку зближення з Росією була зміна проєвропейського стратегічного курсу й згортання шляху до інтеграції країни в Атлантичну систему безпеки та НАТО, коли у червні 2010 р. Україна оголосила про свою позаблокову політику. Таким чином Київ відмовився від євроатлантичної інтеграції при декларативному збереженні курсу на євроінтеграцію[1].

Москва одразу ж відреагувала на зміну зовнішньополітичної орієнтації України після приходу до влади у Києві В. Януковича й, вочевидь, як заохочувальний бонус, погодилася на демаркацію кордону з нею. Уже 26 квітня 2010 р. під час візиту до Києва голови російського уряду В. Путіна було обговорено проблеми розподілу Керченської протоки[2].

Це питання є вкрай важливим, позаяк без визнаних і закріплених відповідними міжнародними процедурами кордонів повноцінна держава не може існувати. До того ж питання українсько-російського кордону завжди включало у себе й досить дратівливу для обох сторін кримську складову.

Отже, 17 травня 2010 р. у Києві в рамках візиту до України президента РФ Д. Медвєдєва міністри закордонних справ України та Росії К. Грищенко й С. Лавров підписали Угоду про демаркацію українсько-російського державного кордону. Пізніше газета «Дело» повідомляла, що Україна погодилася зняти свої вимоги щодо збереження кордону часів СРСР і віддати Росії частину Азовського моря та Керченської протоки. У свою чергу, директор департаменту інформаційної політики МЗС України О. Волошин запевняв, що Україна не відступатиме від своїх вимог. Незмінність українських вимог підтвердив і міністр закордонних справ України К. Грищенко. Тим не менш реалії були дещо іншими, позаяк недарма ж колишній посол США в

1 За підрахунками заступника голови відділу торговельних зв'язків з Європою та Центральною Азією директорату торгівлі при Єврокомісії Ф. Куїссона, зона вільної торгівлі з Європейським Союзом мала коштувати Україні 5% бюджетних надходжень. 28 жовтня 2010 р. до Києва на черговий раунд переговорів щодо створення зони вільної торгівлі ЄС та України прибув із візитом європейський комісар з питань торгівлі К. де Гухт. Україні запропонували неприйнятні умови торгівлі сільськогосподарською продукцією. Україна також мала захищати географічні товарні назви на кшталт «коньяк», «шампанське» тощо.

2 Росія також зняла обмеження на імпорт українських труб.

Україні В. Тейлор побоювався, що після розподілу Керченської протоки Україна втратить свій суверенітет[1].

8 липня 2010 р. Угоду про демаркацію українсько-російського кордону було ратифіковано Україною[2]. 22 липня 2010 р. президент України схвалив ратифікацію угоди з Росією про демаркацію державного кордону, яка набула чинності 29 липня. Вже 3 серпня 2010 р. МЗС України отримало повідомлення російської сторони про завершення внутрішньодержавних процедур з ратифікації угоди, після чого Україна та Росія сформували спільну демаркаційну комісію, що почала практичну роботу з розмітки кордону на місцевості[3].

Під час вищевказаного дводенного (17–18 травня) візиту Д. Медвєдєва у Києві було підписано, окрім угод про правові засади демаркації сухопутної ділянки державного кордону, також такі угоди: про співробітництво в галузі розвитку навігаційно-супутникової системи «Глонас»; про співробітництво між «Укрексімбанком» та «Банком ВТБ»; про науково-освітню співпрацю на 2010–2012 рр.; про співпрацю між міністерствами культури і туризму на 2010–2014 роки. Було підписано ще й заяви з приводу удосконалення системи безпеки в Європі, урегулювання конфлікту в Придністров'ї та з питань безпеки в Чорноморському регіоні[4]. Разом з тим Україна вчергове відмовилася від вступу до Митного союзу та від визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії. Утім, при цьому слід наголосити, що після зустрічей 19–20 травня в Одесі голови СБУ В. Хорошковського та керівника ФСБ О. Бортнікова контррозвідка ФСБ офіційно повернулася до Криму. З іншого ж боку, приймаючи у Києві 25 травня заступника Генерального секретаря НАТО І. Шедіви, міністр закордонних справ

---

1 Голос України. – 2010. – 20 травня.

2 Угода між Україною та Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону (підписана 17.05.2010 р., ратифікована Україною Законом № 2466-VI від 08.07.2010 р., набрала чинності для України 29.07.2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_365.

3 Принагідно зазначу, що хоча президент Білорусі О. Лукашенко у травні 2010 р. також підписав Закон «Про ратифікацію Договору між Україною та Білоруссю про державний кордон», проте ще й на початку червня 2010 р. Білорусь не віддавала ратифікаційні грамоти про демаркацію кордону, доки не буде сплачено борг України. Лише 25 березня 2011 р. Сторони обмінялися ратифікаційними грамотами договору про державний кордон.

4 Голос України. – 2010. – 19 травня.

України К. Грищенко ще раз підтвердив, що Україна не має наміру й відмовляється вступати у НАТО[1].

У червні 2010 р. відбулося кілька подій міждержавного рівня в російсько-українських взаєминах: російський виробник ядерного палива «ВАТ ТВЕЛ» та українська НАЕК «Енергоатом» уклали довгостроковий контракт на постачання свіжого ядерного палива для українських АЕС, починаючи з 2011 року[2]; у Севастополі вперше з 2003 р. було проведено українсько-російські військово-морські навчання «Фарватер миру»; Україна звернулася до Російської Федерації з проханням про надання нею гарантії газового транзиту на 10–20 років[3], а на переговорах у Москві наприкінці червня прем'єри В. Путін і М. Азаров обговорювали проблеми передачі газу «РосУкрЕнерго», «Газпрому» та НАК «Нафтогазу України». Тоді ж Російська Федерація запропонувала Україні побудувати 15 військових кораблів для її Чорноморського флоту.

Суспільного резонансу набув Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р., яким затверджувався позаблоковий статус країни і скасовувався євроатлантичний курс[4]. Цей Закон визначав засади внутрішньої політики України у сферах розбудови державності, розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів, формування інститутів громадянського суспільства, національної безпеки та оборони, в економічній,

---

1 Додам також, що, прагнучи привернути увагу України до західного геополітичного вектора, у середині травня 2010 р. Євросоюз обіцяв Києву вже до осені підготувати План дій щодо скасування візового режиму для громадян України. Що ж стосувалося відмови України до вступу у НАТО, варто зауважити, що офіційний Київ не гребував заробляти кошти на спільних збройних місіях з НАТО. Так, на початку червня 2010 р. міністр оборони України М. Єжель взяв участь у Брюсселі в роботі комітету співробітництва «Україна–НАТО» й оголосив про намір збільшити український контингент в Афганістані. Міністр оборони України М. Єжель та начальник Генерального штабу Г. Педченко взяли участь також у засіданні комісії «Україна–НАТО», під час якого було зазначено, що Міністерство оборони України продовжить співробітництво з НАТО за всіма програмами. Тоді ж у Люксембурзі прем'єр-міністр М. Азаров взяв участь у засіданні Ради з питань співробітництва України з ЄС, на якій обговорювалися питання створення зони вільної торгівлі, запровадження безвізового режиму та модернізації української газотранспортної системи. Дещо пізніше у Брюсселі міністр палива та енергетики Ю. Бойко провів переговори з єврокомісаром з питань енергетики Г. Еттінгером.

2 Голос України. – 2010. – 3 червня.

3 Урядовий кур'єр. – 2010. – 25 червня.

4 Тоді ж В. Янукович призначив К. Єлисєєва представником України при Європейському Союзі.

соціальній і гуманітарній сферах, в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки, а також засади зовнішньої політики України.

Зокрема, закон визначав, що основним принципом зовнішньої політики країни «є дотримання Україною політики позаблоковості, що означає неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного співробітництва з НАТО та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес»[1].

Закон передбачав також внесення змін до закону України «Про основи національної безпеки». Зокрема, зі статті, яка визначає пріоритети національних інтересів, було виключено норму про інтеграцію України в євроатлантичний простір безпеки[2]. У статті про сферу національної безпеки і оборони, зокрема, містилася теза про «забезпечення поступового переходу до комплектування Збройних сил України на контрактній основі». Крім того, зі статті про основні напрямки державної політики в питаннях національної безпеки було виключено норму про набуття Україною членства «в Організації Північноатлантичного договору»[3]. При цьому зберігалося завдання членства в Європейському Союзі «при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами СНД, а також з іншими країнами світу»[4]. Ця норма була присутня і в попередньому законі.

У Законі також зазначалося, що російській та іншим мовам національних меншин України гарантовано захист, вільний розвиток і використання. Так, серед принципів внутрішньої політики в гуманітарній сфері значилася «реалізація державної мовної політики на підставі норм національного та міжнародного права, забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного

---

1 Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – С. 527; Голос України. – 2016. – 1 липня.

2 На другий же день після ухвалення зазначеного закону до Києва прибула державний секретар США Г. Клінтон, яка протягом 2–3 липня обговорювала з українським керівництвом можливості активізації двосторонніх відносин. 28 липня 2010 р. з візитом до України прилітав комісар Європейського Союзу з питань енергетичної політики Г. Еттінгер.

3 Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – С. 527; Голос України. – 2016. – 20 липня.

4 Там само.

розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України»[1].

Коментуючи ухвалу цього закону, Б. Тарасюк тоді зауважив, що ним було покладено початок перетворення України з суб'єкта зовнішньої політики на об'єкт, і наголосив: «Вчора під покровом ночі неконституційною більшістю було прийнято в цілому проект Закону «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Не має сумніву в тому, що нинішній Президент, запопадливо виконуючи волю Кремля, у найближчі дні підпише та оприлюднить його.

Не кажучи про порушення норм регламенту, яке вже увійшло у звичку антидемократичної більшості, хочу звернути увагу українських громадян на ще один безпрецедентний крок, до якого вдалася нинішня влада. Вчора під час розгляду цього законопроекту в другому читанні було відключено трансляцію пленарного засідання на Першому загальнонаціональному каналі Національної телерадіокомпанії України та телеканалі «Рада».

Мало того, що такий концептуальний документ розроблявся «під сукном» без громадського обговорення, а з 420-ти поправок, які були подані переважно депутатами від опозиції було враховано лише декілька пропозицій керівника фракції Партії регіонів, проте і його розгляд у Верховній Раді став непублічним.

Зрозуміло, з якою метою було відключено трансляцію засідання. Для того, щоб український народ та весь світ не зміг побачити, як декілька десятків слухняних кнопкодавів вирішували в цей час стратегію розвитку Української держави на найближчі роки.

Схвалений документ за своєю сутністю є поверхневим та демагогічним, а основною метою його авторів є вилучення положення про членство в НАТО.

Натомість, оголошується курс, якого в природі не існує – на так звану «позаблоковість» і стверджується, що ми будемо брати участь у зміцненні європейської системи колективної безпеки, якої не існує також»[2]. Відтак, підсумував Б. Тарасюк, вказуючи на неспро-

---

1 Там само.

2 *Тарасюк Б.* Закон «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» як діагноз поступового перетворення України з суб'єкта зовнішньої політики в об'єкт / Борис Тарасюк // Українська правда. Блог Б. Тарасюка. – 2016. – 2 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/tarasyuk/4c2ddd848042c/.

можність України самій забезпечити власну національну безпеку[1], у влади В. Януковича були інші цілі – перетворити Україну у колонію та сателіта сусідньої держави (тобто Російської Федерації).

У практичній площині прискорене зближення з Росією набувало нових темпів. Так, у липні в рамках державної програми озброєнь на 2011–2020 рр. Міністерство оборони Росії запланувало закупити в України 20 літаків АН-124 «Руслан»[2]. Тоді ж, у середині липня 2010 р., новий український посол у Москві В. Єльченко вручив копії вірчих грамот. Водночас у Києві висадився потужний російський державно-політичний і церковно-ідеологічний десант вищого рівня. Зокрема цілий тиждень (20–28 липня) масовану пропаганду імперського концепту т. зв. «Русского міра» провадив в Україні патріарх РПЦ Кіріл, який вільно віщав свої облудливі ідеологеми в Одесі, Дніпропетровську та Києві. У Криму ж тим часом 24–25 липня 2010 р. святкував день російського військово-морського флоту прем'єр-міністр РФ В. Путін й при цьому домовлявся про збільшення товарообміну між державами, який, як заявлялося, досягнув був докризових показників[3].

За місяць, 26 серпня 2010 р., міністр закордонних справ України К. Грищенко вкотре безрезультатно обговорював у Києві питання демаркації кордону у Керченській протоці із заступником міністра закордонних справ Росії Г. Карасіним. Не дійшли згоди з цього питання сторони й під час переговорів 15–16 вересня у Москві міністрів закордонних справ Росії С. Лаврова та України К. Грищенка. Російська Федерація уперто не бажала зафіксовувати визнання державних кордонів України.

У Москві ж від 28 серпня, на продовжених переговорах, Росія в черговий раз розпочала цілеспрямований тиск на Україну, аби примусити її до злиття «Газпрому» та НАК «Нафтогаз

1 Як свідчить загальносвітова практика, зниження певною країною витрат на фінансування своїх Збройних Сил до рівня менше 1% від ВВП, призводить до поступового руйнування армії. В Україні у 2007 р. рівень фінансування вперше знизився до 0,99%, а у 2009 р. він становив 0,7%. В Україні на одного жителя у 2010 р. витрачалося 25 дол. на оборону, в той час як у позаблоковій Швеції – 606 дол. США.

2 Голос України. – 2010. – 21 липня.

3 8 вересня 2010 р. газета «Голос України» подала інформацію від посла України в Росії В. Єльченка, який стверджував, що товарообіг між двома державами виходить на докризовий рівень і сягає 40 млрд дол. США.

України»[1]. Невдовзі, 17–18 вересня, у Москві, на зустрічі президентів В. Януковича та Д. Медвєдєва обговорювалися тенденції двостороннього співробітництва, а також було погоджено створювати спільні підприємства з видобутку сланцевого газу[2]. Наприкінці 2010 р. стало зрозуміло, що сторони готові лише створювати спільні підприємства в окремих галузях газового господарства, зокрема йшлося про видобуток сланцевого газу на Донбасі. Саме з цією метою Росія схиляла Україну до створення вже згадуваного вище європейського регіону «Донбас», питання про що знову було порушене 27 жовтня 2010 р. на засіданні Міждержавної українсько-російської комісії. На ній В. Путін запевняв українську делегацію, що Росія не мала наміру переглядати формулу ціни на газ для України[3].

Міжрегіональному співробітництву була присвячена й українсько-російська зустріч 4 жовтня у Геленджику. Тоді ж Україна остаточно погодилася на будівництво керченського мосту, який мав пролягти косою Тузла, й позичила в кредит від російського «Внешторгбанку» 2 млрд дол. США[4].

У середині жовтня з візитом до Києва прибув перший заступник глави уряду Російської Федерації І. Шувалов, який обговорював з українськими колегами питання поглиблення двостороннього торговельно-економічного співробітництва та реалізацію спільних проектів. Варто зазначити, що загалом у 2010 р. позитивом стало збільшення обсягів українсько-російської торгівлі, яка за статистичними показниками наблизилися до тогочасних валових характеристик торгівлі

1 30 серпня 2010 р. під час візиту президента України В. Януковича до Німеччини, у Берліні було підписано Договір про боротьбу проти організованої злочинності, а також відбулися переговори з німецьким бундесканцлером А. Меркель, президентом ФРН К. Вульфом і міністром закордонних справ Г. Вестервеллє. 13 вересня 2010 р., перебуваючи у Брюсселі, В. Янукович мав перемовини з президентом Європейської Ради Г. Ван Ромпеєм, на яких сторонами було визначено, що саміт Україна–ЄС відбудеться у грудні. 23 вересня у Нью-Йорку відбулася зустріч президента України В. Януковича та генерального секретаря НАТО А. Фог-Расмусена.

2 Урядовий кур'єр. – 2010. – 19 вересня.

3 Під час наступного раунду засідання Міждержавної українсько-російської комісії, що працювала у Москві, 26 листопада 2010 р. відбулися переговори президента України В. Януковича та його російського колеги Д. Медвєдєва.

4 Голос України. – 2010. – 6 жовтня.

України із 27 країнами-членами Європейського Союзу[1]. Наприкінці року у Москві на зустрічі міністрів закордонних справ країн СНД та під час саміту СНД, у якому взяв участь президент України В. Янукович (9–10 грудня 2010 р.) було обговорено питання щодо створення зони вільної торгівлі в СНД.

Кінець 2010 року позначився також утиском етнічних українців в Росії й, водночас, черговим просуванням гуманітарної експансії теренами України. Так, 22–23 листопада 2010 р. у Києві з візитом знов перебував патріарх РПЦ Кіріл (цього разу з нагоди святкування 75-річчя з дня народження митрополита УПЦ (МП) В. Сабодана). На цьому тлі, одразу ж після завершення вказаного приїзду російського церковника, у Росії було ліквідовано Федеральну національно-культурну автономію українців[2]. Натомість у Дніпропетровську на базі обласної універсальної бібліотеки відкрито «Російський центр»[3]. Більше того, Кремль зробив чимало кроків щодо посилення своєї гуманітарної присутності в Україні, найзухвалішими з яких була роздача російських паспортів українцям на Сході та в Криму. Зрештою, візит до Москви 8–9 грудня 2010 р. міністра закордонних справ України К. Грищенка, під час якого обговорювалися досягнення та проблеми українсько-російських відносин, зокрема, проблеми культурно-освітніх прав українців у Росії, так і не змінив жорсткої антиукраїнської політики російської влади у гуманітарній сфері й спричинився до нових поступок у поширенні ідеологем т. зв. «Русского міра» численними проросійськими організаціями в Україні[4].

Протягом 2010 р. поволі тривала прихована дезорганізація роботи Міністерства оборони України під виглядом його реформування, яка фактично унеможливила ефективне управління Збройними силами України. Так, наприклад, 2010 р. було розформовано Об'єднане оперативне командування, а за рік – Командування сил підтримки,

---

1 Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (2008–2013). Авт. кол.: С.В.Віднянський, О.М.Горенко, А.Ю. Мартинов (відп. ред.), В.В.Піскіжова. – К.: Інститут історії України НАН України, 2015. – С. 7.

2 Голос України. – 2010. – 25 листопада.

3 Там само. – 30 листопада.

4 21 червня 2007 р указом президента РФ (№ 796) було утворено фонд «Русскій мір». На сайті цього фонду були позначені осередки в 45 країнах світу, в тому числі в численних містах України. Діяли ці російські центри чи центри російської культури при бібліотеках, університетах, у театрах, а в місті Ізюм, наприклад, у кабінеті при... управлінні культури міської ради (!).

що суттєво ускладнило застосування сил і засобів Збройних сил України. Крім того, 2010 року було завершено руйнівне за своєю суттю «реформування» районних (міських) військових комісаріатів, а також з початку цього року призупинено зборову підготовку військовозобов'язаних. Саме за часів президенства В. Януковича майже остаточно було зруйновано українську систему ППО, а найсучасніші зенітно-ракетні комплекси і засоби розвідки були передислоковані до Криму. Підрозділи Збройних сил України, Державна прикордонна служба України, інші органи сектора безпеки та оборони комплектувалися з повним ігноруванням принципу екстериторіальності, тобто переважно місцевими мешканцями. Зменшилися, порівняно з попередніми роками, й асигнування на армію. Так, згідно з динамікою частки бюджету на оборону у ВВП[1] в період від 2006 до 2010 рр., питома вага витрат бюджету на оборону складала: 2006 р. – 0,5%, 2007 р. – 1,3%, 2008 р. – 1,0%, 2009 р. – 1,3%, 2010 р. – 0,7%[2]. При цьому Україна продовжувала наполягати на своєму позаблоковому статусі та відмовилася приєднуватися до Організації договору колективної безпеки (ОДКБ).

У 2010 р. було прийнято ще одне рішення, яке безпосередньо стосувалося питання національної безпеки та оборони. У липні Верховна Рада України з цього приводу ухвалила спеціальну заяву і постанову, згідно з якою Кабінет Міністрів був зобов'язаний у тримісячний термін розробити і запропонувати проект міжнародно-правового документа, який зміцнював би міжнародно-правові гарантії безпеки України в контексті Будапештського меморандуму 1994 року. Утім, практичного втілення це рішення так і не набуло.

10 грудня 2010 р. В. Янукович видав Указ Президента України № 1119/2010 «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 17 листопада 2010 р. «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році». Зазначене рішення РНБО насправді мало відповідало своїй назві, у документі практично не було наголошено ані на викликах і загрозах національній безпеці, ані на стратегії їх передбачення й подолання тощо. Фактично, рішення РНБО того часу являло собою типовий рутинний бюрократичний документ, який

1 World Economic Outlook Database // International Monetary Fund. – April, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/weodata/index.aspx.

2 Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К.: НІСД, 2016. – С. 79.

банально мусив був з'являтися відповідно до статті 107 Конституції України.

У ньому, зокрема, зазначалося, що наприкінці 2010 р. «першочерговими завданнями є формування довгострокової стратегії розвитку держави, яку розуміє, поділяє і підтримує суспільство, а також створення широкої соціальної бази державної політики. Водночас пріоритетними залишаються питання недопущення нових політичних криз і потрясінь, а також подолання негативних тенденцій у формуванні довіри людей до влади і держави. Ключовим завданням найближчого часу має бути проведення в Україні ефективної антикризової політики, в рамках якої будуть поєднуватися реалізація реформ і мінімізація негативних впливів на Україну нових загроз національній безпеці»[1].

Тож, виходячи з вищезазначеного, постановлялося вжити додаткових заходів щодо: укладення угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом включно із створенням поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі[2]; укладення угод про вільну торгівлю із Співдружністю Незалежних Держав, Канадою та іншими перспективними торговельними партнерами; внести в установленому порядку пропозиції щодо запровадження інституту спеціального уповноваженого президента України з питань договірно-правового забезпечення

1 Указ президента України № 1119/2010 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 листопада 2010 року «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році» (17 листопада 2010 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010(11)17.RNBO.php.

2 У відносинах з Європейським Союзом Україна у 2010 р. продовжила переговори про підготовку угоди щодо набуття статусу асоційованого членства та створення зони вільної торгівлі. Однак чітких дат реалізації плану запровадження безвізового режиму для громадян України в Шенгенському просторі визначено так і не було. Крім того, вимоги, які Євросоюз висунув щодо України, головним чином стосувалися відкриття вітчизняного ринку та збереження квотного принципу експорту товарів українського виробництва на спільний європейський ринок. У свою чергу, Україна намагалася повернути Євросоюз до паритетних принципів організації торгівлі, і саме тому переговорний процес відбувався так повільно. 22 листопада 2010 р. у Брюсселі на саміті Україна–ЄС було підписано план дій щодо забезпечення умов переходу до безвізового режиму для громадян України в країнах ЄС. Європейський парламент прийняв резолюцію з українського питання, яка визнавала за Україною право подання заявки на вступ до ЄС. Українсько-американські відносини визначалися рішенням української сторони передати високозбагачений уран США та Росії. Наприкінці 2010 р. в українсько-американських відносинах відбувся конфлікт з приводу відмови американської сторони повертати експонати виставки «Скіфське золото».

державного кордону України; визначити пріоритетні напрями взаємодії України з НАТО та передбачити фінансування відповідних заходів під час підготовки проекту Закону про Державний бюджет України на 2011 рік.

Міністерству закордонних справ України у місячний термін доручалося подати в установленому порядку президентові України:

- проект Указу президента України щодо стратегічних пріоритетів зовнішньополітичної діяльності на період до 2015 року;
- проект плану заходів з урегулювання проблемних питань українсько-молдовських відносин;
- пропозиції щодо заходів, спрямованих на посилення позиції України у придністровському врегулюванні та активізацію діалогу з партнерами у форматі «5+2» з урахуванням національних інтересів України;
- проаналізувати разом із Міністерством оборони України участь України у міжнародних миротворчих операціях та подати президентові України відповідні пропозиції;
- розробити разом з Апаратом Ради національної безпеки та оборони України та подати в установленому порядку проекти указів президента України про концепцію відносин України з Румунією, а також про програму комплексних заходів із вирішення проблемних питань українсько-румунських відносин та протидії загрозам національній безпеці України.

Крім того, слід було забезпечити активну участь України в обговоренні питань удосконалення європейської системи безпеки як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях та розробити і затвердити концепцію забезпечення національної безпеки України у фінансовій сфері тощо.

У сфері державної безпеки, воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України Кабінету міністрів України доручалося: передбачити у проекті Закону про Державний бюджет України на 2011 р. видатки за загальним фондом державного бюджету на забезпечення фінансування Збройних сил України в обсязі, що відповідає обґрунтованим потребам забезпечення обороноздатності держави; опрацювати до 1 січня 2011 р. питання щодо звільнення Міністерства оборони України від виконання невластивих функцій, пов'язаних із відчужен-

ням надлишкового військового майна; затвердити План заходів щодо реалізації Концепції інтегрованого управління кордонами; у місячний термін після затвердження нової Воєнної доктрини України подати в установленому порядку проекти Стратегічного оборонного бюлетеня України та Державної комплексної програми реформування і розвитку Збройних сил України на 2011–2015 рр.; затвердити Державну програму розвитку озброєння та військової техніки Збройних сил України на 2011–2015 рр.; розробити та запровадити Єдину автоматизовану систему управління Збройними силами України та переведення системи зв'язку Збройних сил України на цифрові засоби зв'язку та ін.

Національному інституту стратегічних досліджень було доручено завершити підготовку та подати у тритижневий термін у встановленому порядку на розгляд Президентові України проект нової редакції Стратегії національної безпеки України, а Міністерству оборони України забезпечити опрацювання у місячний термін після затвердження нової редакції Стратегії національної безпеки України разом із зацікавленими центральними органами виконавчої влади та внести в установленому порядку проект нової редакції Воєнної доктрини України[1].

Входячи у 2011 рік, українська влада оголосила досить контроверсійну стратегію на інтеграцію водночас до різних торговельних союзів, включно з Європейським Союзом та Євразійським митним союзом, що в принципі де-юре було неможливо здійснити. Відтак ці заяви варто розглядати не більш як демагогічно-політичні, що мали на меті заспокоїти стурбованість Заходу, зокрема США та ЄС, з приводу прискореного крокування Києва у геополітичну та енергетично-економічну залежність від Москви. Тим не менш, попри карколомне входження України в орбіту впливу й, певною мірою, контролю у деяких сферах її політики на міжнародній арені Росією, Європейський Союз, США і НАТО все ж не відмовилися від співпраці із офіційним Києвом й не полишали сподівань таким чином уповільнити остаточне скочу-

1 Указ президента України № 1119/2010 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 листопада 2010 р. «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році» (17 листопада 2010 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010(11)17.RNBO.php.

вання України до фактичного становища держави-сателіта Російської Федерації[1].

Під патронатом Кремля Київ поглиблював не лише співпрацю з Москвою, а й почав зближуватися також і з наддержавними структурами СНД. Так, в рамках візиту 23–27 лютого 2011 р. до Росії міністра оборони України М. Єжеля, було продовжено переговори із РФ про продаж їй крейсера «Україна»[2], а 12 квітня під час відвідин Києва головою уряду РФ В. Путіним обговорювалися питання співпраці в енергетичній та космічній сферах. Перед цим, 8 квітня 2011 р., у столиці України відбулося чергове засідання Ради міністрів закордонних справ країн СНД, під час якого розглядалися 13 питань порядку денного[3], а 15 квітня у Ялті розпочала роботу Економічна рада СНД, на якій, зокрема, обговорювалися перспективи створення зони вільної торгівлі у рамках СНД[4].

На початку літа 2011 р. Росія знову застосувала енергетичний важіль тиску на Україну задля досягнення геополітичних та економічних інтересів. У цьому контексті важливо згадати про переговори 7 червня 2011 р. у Москві голови російського уряду В. Путіна та його

---

1 Так, наприклад, на початку лютого 2011 р. ЄС виділив 1,5 млн євро на розвиток Криму. У середині лютого у Вашингтоні, під час засідання українсько-американської комісії стратегічного партнерства, Україна запросила американські корпорації видобувати сланцевий газ, й було підписано угоду з «Екссон-Мобіл» про видобуток сланцевого газу в Україні. Крім того, було заявлено, що Україна буде готова взяти участь у створенні європейської протиракетної оборони, якщо США і Росія домовляться з цього приводу між собою. 22 лютого 2011 р. розпочав роботу проект Євросоюзу з технічної допомоги «Підготовчі дослідження модернізації української газотранспортної системи і сховищ» у рамках виконання брюссельської декларації 2009 р. У другій половині у Київ завітав виконавчий директор американської громадської організації «Freedom House» Д. Креймер, який мав зустріч з головою Верховної Ради В. Литвином. На початку березня у Брюсселі віце-прем'єр-міністр України А. Клюєв провів переговори щодо підготовки угоди про зону вільної торгівлі з ЄС. Спірними, власне, були питання географічних товарних назв, захисту інтелектуальної власності, квоти на сільгосппродукцію України на ринку ЄС та збитки бюджету України через скасування мит на європейські товари. Черговий раунд торговельних переговорів України та ЄС відбувався у Брюсселі 4–5 квітня. 5 квітня 2011 р. Верховна Рада прийняла Заяву «Про співробітництво між Україною та Європейським Союзом у візовій сфері», у якій ЄС закликав надати Україні відповідну допомогу. 27–28 травня президент України В. Януковича взяв участь у саміті президентів країн Східної Європи у Варшаві, після якого Євросоюз виділив Україні 17 млн євро на реалізацію соціальних проектів.

2 Голос України. – 2011. – 3 березня.

3 Там само. – 9 квітня.

4 Там само. – 16 квітня.

українського колеги М. Азарова. Російська сторона запевнила тоді, що зменшення ціни на газ для України можливе лише в разі входження України до Митного союзу[1], що своєю чергою спричинилося до серйозного конфлікту, пов'язаного із геополітичним майбутнім України[2].

Невдовзі Росія почала тиск на уряд України й з іншого боку – листом на ім'я прем'єр-міністра М. Азарова від 10 червня 2011 р. міністр оборони РФ А. Сердюков[3] зажадав від української сторони розглянути питання про погашення заборгованості в сумі 405,5 млн дол. США, «пов'язаних з неналежним виконанням корпорацією «Єдині енергетичні системи України» щодо генеральної угоди між ЄЕСУ та МО РФ від 29 травня 1996 р. (№ 1957-1-96), контракту від 25 липня 1996 р. (№ 148/1697), угод від 11 червня 1997 р. (№ 148/1697-1), від 30 червня 1997 р. (№ 1697-2) про порядок поставок продукції виробничо-технічного призначення для потреб Міністерства оборони РФ[4].

Факт такого листа викликає, щонайменше, здивування, позаяк за борги приватної фірми вимагалося стягнення боргу від уряду держави. Утім, залаштункове підґрунтя такого тиску чітко виявляється, якщо зважати на специфіку українсько-російських взаємин за часів президенства В. Януковича й того, що в часі, про який йшлося у листі, корпорацію ЄЕСУ очолювала ніхто інший як Ю. Тимошенко. Крім того, саме у той період 2011 року режим В. Януковича намагався засудити колишню прем'єрку у кримінальній справі № 49-2954 за обвинуваченням у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 210, ч. 2 ст. 364, ч. 3 ст. 365 КК України[5]. Переслідуванням було піддано й інших колишніх

---

1 Митний союз Росії, Білорусі та Казахстану у повному обсязі запрацював від 1 липня 2011 року.

2 Голос України. – 2011. – 9 червня.

3 Цій заяві передував візит до України (17–18 квітня 2011 р.) російського міністра оборони в рамках IV засідання підкомітету з питань безпеки Українсько-російської міждержавної комісії.

4 Лист міністра оборони Російської Федерації А. Сердюкова до прем'єр-міністра України М. Азарова щодо погашення Україною заборгованості компанії «ЄЕСУ» в сумі 405,5 млн дол. США (10 червня 2011 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2011(06)10.borg.php.

5 Повідомлення старшого слідчого Генеральної прокуратури України О. Нечвоглода для Ю. Тимошенко про заборону їй поїздок до Чернігівської та Миколаївської областей, а також до м.Брюсселя та м. Страсбура (17 червня 2011 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2011(06)17.Tymoshenko.php.

українських урядовців, зокрема кримінальні справи було порушено, відповідно до статей 364 (зловживання посадовими повноваженнями) і 365 (перевищення посадових повноважень) Кримінального кодексу України, у тому числі проти колишнього міністра внутрішніх справ Ю. Луценка[1], колишнього виконувача обов'язків міністра оборони В. Іващенка[2], колишнього першого заступника міністра юстиції Є. Корнійчука[3] та інших. 11 жовтня 2011 р. колишнього прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко[4] було засуджено до 7 років позбавлення волі, трирічної заборони займатися політичною діяльністю, стягнення

1 Кримінальну справу проти Ю. Луценка було порушено 2 листопада 2010 р. 13 грудня 2010 р. йому було пред'явлено обвинувачення за ст. ст. 191 (привласнення державного майна) і 365 (перевищення влади або службових повноважень) КК України. Звинувачення базувалися на тому, що Ю. Луценко незаконно присвоїв своєму водію звання офіцера міліції, дозволив видатки на щорічне святкування Дня працівників міліції в обхід рішення уряду і перевищив свої повноваження на посаді міністра, віддавши наказ про стеження за водієм служби безпеки, підозрюваним у співучасті в отруєнні колишнього президента В. Ющенка. 26 грудня 2010 р. Ю. Луценка було заарештовано.

2 Слідче провадження проти В. Іващенка було відкрито 20 серпня 2010 р. 27 серпня 2010 р. йому було висунуто звинувачення за ст. ст. 364 (зловживання службовим становищем) і 365 (перевищення влади або службових повноважень) КК України за те, що він підписав документ, яким дозволяв реорганізацію суднобудівного заводу, що нібито спричинилося до незаконного продажу державного майна. 21 серпня 2010 р. його було заарештовано.

3 Є. Корнійчук – зять голови Верховного Суду В. Онопенка, якого вважали близьким соратником Ю. Тимошенко. З 2007 по 2010 рр. він обіймав посаду першого заступника міністра юстиції. Є. Корнійчуку було висунуто звинувачення за ст. 365 (перевищення влади або службових повноважень) КК України за надання юридичного висновку як заступника міністра юстиції, що дало змогу Міністерству економіки надати контракт, без проведення тендеру, юридичній фірмі, в якій він сам був партнером. Крім того, його було звинувачено за ст. 366 (службове підроблення) за неналежне оформлення цього юридичного висновку. 22 грудня 2010 р. його заарештували, і він перебував під вартою до свого звільнення 14 лютого 2011 р., після того, як його тесть зустрівся з президентом В. Януковичем.

4 Ю. Тимошенко спочатку висунули звинувачення за ст. ст. 364 (зловживання службовим становищем) та 365 (перевищення влади або службових повноважень) КК України за наказ перерахувати доходи від квоти на викиди парникових газів до загальнодержавного бюджету, за затримку виплати митного збору за 1000 автомобілів швидкої допомоги, замовлених її адміністрацією, і за незаконне підписання угоди між «Нафтогазом» і «Газпромом» з продажу російського газу Україні, що в 2009 р. призвело до енергетичної кризи між цими двома країнами.

штрафу у розмірі 150 млн дол. США з конфіскацією усієї власності[1].

У листі старшого аналітика з питань Євразії Л. Гудріч (Lauren Goodrich) до директора з аналізу розвідувально-аналітичної компанії «Stratfor» Р. Балла (Reva Balla), оприлюдненого на сайті WikiLeaks, йшлося, зокрема, про роль В. Путіна та Д. Медвєдєва в арешті Ю. Тимошенко й планів Росії щодо В. Януковича. Так, приватні детективи-аналітики цієї авторитетної агенції дійшли висновку, що В. Путін, власне, ніколи не хотів становлення В. Януковича при владі у Києві без певної противаги, аби тримати його під контролем Кремля та мати можливість втручання у рішення української влади[2].

Відтак об'єктом впливу й противаги було обрано Ю. Тимошенко. Вона, як виснували аналітики логіку думки господарів Кремля, не була налаштована проросійськи, проте серед усіх провідних українських політиків її було найбільш легко «купити», в тому числі не лише через гроші як такі, а й через її жагу влади. Із перемогою на виборах В. Януковича, обопільно забезпечити їхнє залежнення в орбіті впливів Москви, звісно ж, стало можливим через спонукання президента України, використовуючи його патологічний страх нової революції й втрати влади, тримати Ю. Тимошенко у безперервній й перманентній небезпеці, в тому числі й через арешт.

Більше того, в цій геополітичній схемі мав місце й особистісний фактор. Президентові Росії Д. Медвєдєву Ю. Тимошенко ніколи не подобалася, головним чином тому, що вона фактично завжди зне-

---

1 27 жовтня 2011 р. Європейський парламент своєю Резолюцією засудив ув'язнення Ю. Тимошенко «як порушення прав людини та зловживання судовою системою для політичного переслідування провідних опозиційних політиків України; наголосив на тому, що закон, який був вибірково застосований до Тимошенко, походить з радянських часів та передбачає кримінальне переслідування за політичні рішення; у той час як Статті 364 та 365, які наразі розглядаються Верховною Радою, не відповідають стандартам ЄС та ООН». Було також застережено, що Європарламент «вважає, що якщо не буде переглянуто вирок Юлії Тимошенко, це поставить під загрозу підписання Угоди про асоціацію та її ратифікацію, ще більше віддаляючи країну від реалізації її європейської перспективи; висловлює занепокоєння певними ознаками згортання демократичних свобод, а також можливим перетворенням державних інституцій на інструменти здійснення партійних цілей та політичної помсти» [http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=P7-RC-2011-0543&language=EN].

2 Analytical correspondence between agents of intelligence and analysis company «Stratfor» about Putin and Medvedev role in the arrest of Tymoshenko and Russians plans for Yanukovych (Letter senior analyst for Eurasia Lauren Goodrich to the director from the analysis of «Stratfor» Reva Balla; September 14, 2011) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2011(09)14.analytical.php.

важала його, не виявляла жодної поваги ані на одній зустрічі, завжди прагла мати справу тільки з В. Путіним особисто. Тож Д. Медвєдєв вирішив завдати удару по Ю. Тимошенко й домовився з В. Путіним щодо підтримки В. Януковича, вмовивши його (В. Путіна) припинити її підтримувати. У підсумку В. Путін погодився й натомість прийняв рішення підібрати нових людей (українців) для влаштування у ключові українські органи влади – в СБУ, військову галузь, міністерства тощо. Таким чином Росія почала б формувати більш стійку базу для подальшого проштовхування своїх людей у владні сфери України й розширення їхнього кола.

Тож коли наприкінці 2009 р. Ю. Тимошенко і В. Янукович з'являлися у Москві, кремлівський владний тамдем у приватному порядку довів останньому, що вони готові відмовитися від підтримки Ю. Тимошенко, якщо він дасть згоду на увесь перелік путінських вимог. В. Янукович, природно, сприйняв усе і навіть більше. Таким чином, розігравши В. Януковича, В. Путін, водночас, відрізав і Д. Медвєдєву можливості впливу на новообраного президента України, зосередивши усі важелі «української» політики у власних руках.

Саме тоді й розпочалася масштабна операція Кремля з інкорпорації власних агентів до вищих щаблів влади та на вищі державні посади України. З того часу далекоглядні наміри російської політичної верхівки щодо руйнації владно-національних органів управління у Києві та на місцях, максимального послаблення українських збройних сил, розбалансування фінансово-економічної системи та плани з розчленування й остаточного знищення держави Україна почали набувати більш осяжних рис. Відтак досить скоро в уряді М. Азарова з'явиться ціла когорта «молодих» фахівців та державних посадовців вищого рангу, що не лише були агентами ФСБ, а й громадянами Російського Федерації!

Усе це спонукало Москву форсувати свої приготування до остаточного «розв'язання» українського питання як найбільшої проблеми у відновленні геополітичних впливів Кремля та, через розширення своєї зони контролю на пострадянському просторі й у сирійсько-середземно-чорноморському трикутнику, усунути українську перешкоду на шляху до свого імперського відтворення й позиціонування Росії як світового гравця та арбітра водночас.

Між тим, 6 липня 2011 р. Верховна Рада України ратифікувала Угоду «Про співробітництво держав-учасниць СНД у створенні, використанні та розвитку міждержавної мережі інформаційно-маркетин-

гових центрів для просування товарів і послуг на національні ринки»[1], а також Угоду «Про Правила визначення країни походження товарів у Співдружності Незалежних Держав», підписану 20 листопада 2009 р. у Ялті[2].

Незабаром, 12 липня у Москві під час зустрічі прем'єр-міністрів країн Митного союзу Україні фактично було відмовлено у співпраці за формулою «3+1», коли українська сторона збиралася користуватися усіма перевагами Митного союзу, але не брати на себе відповідних обов'язків. Не зрушилася ця справа у позитивний для України бік і під час особистих переговорів президента України В. Януковича та президента Росії Д. Медвєдєва 11 серпня у Сочі. Російська сторона вчергове відхилила українську пропозицію про участь у Митному союзі за формулою «3+1» та погрожувала санкціями щодо доступу українських товарів на російський ринок. Неврегульованою залишилася й проблема ціни на газ[3].

Тим не менш, у переддень 20-ї річниці відновлення незалежності України у часописі «Дзеркало тижня. Україна» за авторством президента В. Януковича було опубліковано статтю під назвою «Двадцять років України: Наш шлях лише починається». У ній, зокрема щодо зовнішньополітичних орієнтирів держави, наголошувалося, що «європейський вибір став основою зовнішньополітичної ідентичності України». В. Янукович запевняв: «Україна не просто хоче бути європейською країною. Цей географічний факт не потребує зайвих підтверджень. Ми прагнемо долучитися до великого європейського проекту – побудови єдиної Європи на основі цінностей свободи, демократії та права. Долучитися у складний час, прагнучи не субсидій чи поблажок, а можливостей і прав. Долучитися, попри жорсткий тиск і свідоме гальмування, на засадах рівних партнерів. Долучитися – заради нашого спільного майбутнього.

Ми впевнені, що Угоди про асоціацію та про утворення поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі – це те, що сьогодні потрібно і Україні, і Європейському Союзові. Сподіваємося, що це усвідом-

1 Голос України. – 2011. – 26 липня.

2 Там само. – 3 серпня.

3 У липні 2011 р. Україна розпочала реалізацію проекту «Модернізація і реконструкція магістрального газогону Уренгой–Помари–Ужгород», який був розрахований на 10 років. Вартість проекту склала 1,3 млрд дол. США. Загалом у модернізацію української ГТС до 2018 р. планувалося залучити 6,5 млрд дол. США.

люють і наші партнери»[1]. Окрім риторики про європейський вибір і цінності України, тут варто звернути увагу, принаймні, на два вирази: 1) згадку про «жорсткий тиск і свідоме гальмування» й 2) апеляція до ЄС і сподівання, «що це усвідомлюють і наші партнери»[2].

Водночас президент України окремо наголошував на тому, що «європейська сторона зрозуміє наші можливості та обмеження» й зазначав, мов цитуючи для залаштункового читача обітницю: «Україна глибоко усвідомила, що запорука нашого європейського поступу неможлива без добросусідських відносин із Росією. Роки незалежності неспростовно довели, що такі відносини можливі лише на основі чіткого дотримання двостороннього балансу національних інтересів та взаємної поваги. Держава та її керівництво зроблять усе від них залежне для побудови такого балансу»[3]. Наприкінці статті В. Янукович, нібито образно, але достатньо чітко визнав, що у найближчій перспективі на членство у ЄС офіційний Київ не розраховує, припускаючи розвиток подібного сценарію не раніше як за 10 років: «Прийде час і за років десять Україна буде в Європейському Союзі, ввійде в коло розвинених країн»[4].

Проєвропейська риторика В. Януковича, утім, була розрахована не стільки на західноєвропейських політиків, що й так «залицялися» до Києва з метою не втратити такого великого партнера на сході Європи й не дати йому остаточно потрапити під геополітичний протекторат Кремля, а здебільшого на увагу Росії, яка чимдалі збільшувала власні апетити щодо поглинання українського суверенітету.

Тиск на українську владу посилився з початком осені 2011 р. Так, у перші дні вересня, коли у Душанбе на саміті президентів країн СНД учасники зустрічі не змогли домовитися про запуск механізмів ефективного функціонування зони вільної торгівлі, особисту зустріч на 3 вересня між президентом України В. Януковичем і президентом РФ Д. Медвєдєвим навіть не було заплановано. Прикметно, що саме тоді Москва знову розпочала погрожувати Україні штрафними санкціями, щойно Київ вкотре не погодився на вимогу злиття «Нафтогазу України» та «Газпрому». Відтак 5 вересня до Москви мусив відлетіти міністр закордонних справ України К. Грищенко, аби спробувати якимось чином вгамувати посилення російсько-українського полі-

1 *Янукович В.* Двадцять років України: Наш шлях лише починається / Віктор Янукович // Дзеркало тижня. Україна. – 2011. – 19–26 серпня.

2 Там само.

3 Там само.

4 Там само.

тичного напруження у відносинах, зумовленого неврегульованістю газового питання[1].

Поволі у другій половині вересня спільні точки дотику вимальовувалися у військово-політичній сфері, коли Російська Федерація відновила фінансування Чорноморського флоту[2] (до цього, у серпні, сторони домовилися про взаємодію при ліквідації надзвичайних ситуацій у місцях дислокації Чорноморського флоту РФ[3]). Крім того, Україною і Росією було створено спільне підприємство з виробництва ядерного палива, повідомлялося також про намір Москви закупити у Києва БТР-1М з бойовим модулем «Шквал»[4]. 3–5 жовтня, після тривалої перерви, були проведені спільні російсько-білорусько-українські військові навчання. Проте, на цьому тлі, до кінця року залишалися визначальні непорозуміння щодо умов дислокації Чорноморського флоту на території Кримського півострова, які не вдалося узгодити ані в середині жовтня під час візиту в Україну міністра оборони РФ А. Сердюкова[5], ані в середині листопада під час відповідних українсько-російських переговорів у Києві[6].

Було цілком очевидним, що питання технічних та інших умов перебування Чорноморського флоту Росії на терені України традиційно було пов'язане із проблемою оплати та транспортування енергоносіїв, зокрема газу. Супровідним навантаженням до їхнього взаємного регулювання й додатковим важелем тиску з боку Кремля, як правило,

1 Того ж дня до Берліна відлетів заступник міністра закордонних справ України П. Клімкін для обговорення питання двостороннього співробітництва та європейської інтеграції України. Провів невдовзі низку зустрічей із західними високопосадовцями й президент В. Янукович, який 9 вересня зустрівся, зокрема, із заступником міністра оборони США з питань міжнародної безпеки А. Вершбоу, 21 вересня у Нью-Йорку з міністром закордонних справ ФРН Г. Вестервеллє, а 22 вересня – із президентом США Б. Обамою та генеральним секретарем НАТО А. Фог-Расмусеном. Йшлося про підготовку до саміту з питань ядерної безпеки, що мав відбутися у березні 2012 р. в Сеулі, а НАТО, окрім іншого, виділило Україні 24,4 млн євро на утилізацію українських боєприпасів. 13 січня 2012 р. Верховна Рада України ратифікувала Імплементаційну угоду між Кабінетом міністрів України та Організацією НАТО з матеріально-технічного забезпечення і обслуговування (ОМТЗО) про утилізацію стрілецької зброї й легких озброєнь, звичайних боєприпасів та протипіхотних мін типу ПФМ-1, підписану 21 вересня 2011 р. в м. Брюсселі.

2 Голос України. – 2011. – 14 вересня.

3 Там само. – 2 серпня.

4 День. – 2011. – 15 вересня.

5 Комсомольська правда. – 2011. – 24 жовтня.

6 Голос України. – 2011. – 26 листопада.

слугували ті чи інші торговельні війни. Кінець 2011 року підтвердив описану закономірність.

24 вересня 2011 р., з метою наблизити розв'язання неврегульованої теми щодо ціни на газ, з робочим візитом до Росії прибув президент України В. Янукович. Українська сторона в обмін на перегляд газового контракту 2009 р. пропонувала встановити ціну транзиту газу в Європу на рівні її собівартості, проте без позитивних наслідків. Не вдалося досягти видимого прогресу у газовому питанні й під час консультацій президента України В. Януковича та президента Росії Д. Медвєдєва у Донецьку 18 жовтня[1], як і М. Азарову на зустрічі прем'єр-міністрів країн Митного союзу у Петербурзі. Попри те, що її учасники підписали угоду про створення зони вільної торгівлі в СНД, учергове за її рамки було виведено групи товарів нафти й газу. 11 листопада, під час приїзду до Києва голови «Газпрому» А. Міллера, Україна зробила спробу дещо змінити спосіб сплати за газ зі свого боку. Зокрема було запропоновано перейти на розрахунки за газ у рублях, проте МЗС Росії заявило про своє категоричне неприйняття такого шляху, мотивуючи це тим, що Україна не претендує на власність колишнього СРСР[2]. Безрезультатними виявилися й грудневі перемовини у Москві між А. Міллером та міністром палива й енергетики України Ю. Бойком[3].

У січні 2012 р. напруження у газовому протистоянні вийшло на новий рівень. Слідом за «газовою» війною Росія оголосила Україні ще й «сирну» війну. Серйозність становища почала дедалі сильніше непокоїти також і держави Європи[4]. Комісар Європейської комісії з питань

1 Урядовий кур'єр. – 2011. – 19 жовтня.

2 Голос України. – 2011. – 12 листопада.

3 Там само. – 14 грудня.

4 Кінець 2011 р. у стосунках України із ЄС та США позначився такими подіями: у вересні Україна і США підписали меморандум щодо вивезення високозбагаченого урану (на вивезення урану Україні передбачалося виділити 60 млн дол. США); у жовтні Євросоюз надав Україні 30 млн євро на вирішення питань нелегальної міграції; Резолюція Європейського парламенту рекомендувала продовжити переговори з Україною (Україна не отримала права мати перспективу вступу до Євросоюзу); за результатами переговорів з секретарем РНБОУ Р. Богатирьовою президент Польщі Б. Коморовський побачив ризик затримки європейської інтеграції через порушення із дотриманням демократичних стандартів в Україні; 25 листопада у Києві відбулося чергове засідання Комітету з парламентського співробітництва між Україною та Євросоюзом (обговорювалися перспективи угоди про асоціацію та створення зони вільної торгівлі); у грудні на саміті Україна – Євросоюз у Києві парафування угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі з технічних причин (перекладу на офіційні мови ЄС) було відкладено. Загалом, протягом 2011 р. українським громадянам було видано 200 тисяч шенгенських віз, з яких 41 тис. віз видало консульство Франції, 45 тис. – Італії, 21 тис. – Литви.

енергетики Г. Еттінгер, зокрема, заявив з цього приводу, що «ЄС бажає, якщо цього хочуть Україна та Росія, вступити до тристоронніх консультацій щодо транзиту газу в будь-який час. Комісія готова як продовжувати активну підтримку реформ українського енергетичного сектора, так і модернізувати інфраструктуру з транзиту газу в Україні»[1]. 17 січня 2012 р. Україна та Російська Федерація відновили переговори щодо ціни на газ, на яких Київ пропонував створювати відразу тристоронній консорціум (Україна – Європа – Росія), проте країни знову опинилися на межі торговельно-економічної війни. Ситуація ускладнилася настільки, що українська сторона навіть збиралася опротестовувати газові контракти у Стокгольмському суді.

Проте напруга зростала й через те, що високопоставлені українські чиновники, наприклад, переймалися питанням: чому Москва продовжує прокладати газогін «Південний потік», який мав лягти дном Чорного моря і обійти Україну, коли українська газотранспортна система мала значний надлишок виробничих потужностей?[2] У Києві розуміли, що «Південний потік» призведе до скорочення потоку газу через українські трубогони, а отже завдасть істотних збитків не лише державній скарбниці, а й приватним кишеням корумпованого українського чиновництва. Крім того, українське керівництво почало усвідомлювати, що ціна на російський газ (навіть із «харківською» знижкою в розмірі $ 100 за тисячу кубометрів) була занадто високою і «несправедливою». При цьому «Газпром» протягом 2011 р. не виявляв жодних ознак зрушитися з місця у перемовинах з українцями. Зрештою, наприкінці року скарги країни досягли критичної ваги і Київ повідомив Москву («Газпром»), що у 2012 р. він імпортуватиме лише 27 млрд кубометрів газу. У відповідь росіяни ультимативно нагадали

1 Голос України. – 2012. – 14 січня.

2 Україна успадкувала радянські транзитні газогони, які мали проектну потужність в 175 млрд куб м на рік, а також досить ідеально розташовані ємності зберігання газу. Її транзитні нафтогони також мають потужність понад один мільйон барелів на добу, пов'язуючи регіони видобутку нафти в Росії і Центральній Азії з внутрішньоконтинентальними ринками Центральної Європи. Проте, на січень 2012 р. транзит російського газу становив менше 100 млрд куб, а з пострадянського простору в середньому 120 млрд кубометрів. Тож Росія зайнялася будівництвом і плануванням трубогонів в обхід України, а саме Північного потоку (Nord Stream) й особливо Південного потоку (South Stream), плануючи їх потужність до 55 млрд куб м та на 63 млрд куб м на рік відповідно. Чому? А тому, що Україна зарекомендувала себе протягом останнього чвертьстоліття як ненадійний транзитний партнер як в очах Росії, так і в очах Європи.

Україні про формулу «бери або плати», а також про зобов'язання прийняти й сплатити за 41,6 млрд кубометрів газу.

Старший науковий співробітник Центру по США та Європі Інституту Брукінгса С. Пайфер (Steven Pifer) у своїй доповіді «Події в Україні та наслідки для політики США» у підкомітеті з європейських справ Комітету у закордонних справах Сенату США 1 лютого 2012 р. припускав, що, з огляду на ситуацію, українці у грудні 2011 р. навіть розглядали плани, які надали б «Газпрому» значний контроль над українською ГТС[1]. Цього, власне, Москва прагла досягти вже давно, проте Україна все ж чинила упертий опір примушенню її передати «Газпрому» таку бажану для Росії інфраструктуру транзиту газу через Україну в Європу.

Позиції України послаблювалися також глибокою економічною кризою, всеосяжною корупцією, клептоманічною ненажерливістю чиновництва (видатки на утримання влади у 2011 р. зросли, наприклад, на 25%[2]) та соціально-політичним розколом українського суспільства і політикуму[3]. При цьому В. Янукович та його уряд були позбавлені ширшого маневру через неможливість заручитися підтримкою Заходу у геополітичному та енергетично-економічному про-

1 *Pifer S.* (Senior Fellow, Center on the United States and Europe; The Brookings Institution) Developments in Ukraine and Implications for U.S. Policy (Statement before the Senate Foreign Relations Committee Subcommittee on European Affairs; February 1, 2012) / Steven Pifer // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/downloads/2012.senat.Pifer.pdf.

2 *Луценко Ю.* Останнє слово у Печерському районному суді м. Києва (16 лютого 2012 р.) / Юрій Луценко // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2012(02)16.lutsenko.php.

3 Разом з цим нагадаю, що 17 березня 2012 р. у своїй промові на XIII з'їзді Партії регіонів В. Янукович заявив, що за минулий (2011-й) рік ВВП країни зріс на 5,2%, капіталовкладення в основний капітал за 3 квартали року зросли на 21%, прямих іноземних інвестицій за цей самий період було отримано у півтора рази більше, ніж попереднього року, а показник інфляції був рекордно низький – 4,6%. Більше того, президент України утвердився в переконанні, що нова позаблокова зовнішня політика, курс на європейську інтеграцію та нарощування потенціалу стратегічного партнерства з Росією дозволили державі забезпечити «периметр безпеки та співробітництва».

тистоянні[1] з Росією у зв'язку з репресіями щодо опозиції, відсутністю реформ і придушенням демократії в Україні.

Проблема України була також у тому, що її енергетичний сектор є непрозорий та корумпований і вже самою своєю системною структурою являв загрозу національній безпеці та державному суверенітету. Відтак урядові слід було запровадити агресивну програму енергоефективності й лібералізувати застарілу енергетичну систему через залучення інвесторів і сприяння прозорості її функціонування, що допомогло б послабити залежність від Росії, в тому числі убезпечити газотранспортну галузь не лише від недобросовісних менеджерів, а й від можливостей Кремля маніпулювати її корумпованим чиновництвом й втручатися в українську політику через сферу енергетики і ресурсів.

Утім, як справедливо зазначав виконавчий віце-президент Атлантичної ради Д. Вілсон (Damon M. Wilson), «масштаби корупції в енергетичному секторі загрожують підірвати демократію в Україні, оскільки це дає стимул для тих, хто при владі, щоб увічнити свою владу для особистого збагачення та аби уникнути судового переслідування»[2]. Едвард К. Чау (Edward C. Chow), старший науковий співробітник Центру стратегічних і міжнародних досліджень (США), що понад тридцять років працював аналітиком і на практичному рівні в міжнародній енергетичній промисловості, а також консультував чотири українські уряди (в тому числі прем'єр-міністрів В. Януковича та Ю. Тимошен-

1 Роблячи невеличкий екскурс в історію, варто нагадати, що до відкриття і капітального розвитку у Західному Сибіру газових родовищ у 1970-х рр., УРСР не була нетто-експортером газу з Росії. У 1975 р. виробництво українського газу досягло 69 млрд кубометрів (ВСМ). У січні 2012 р. власне видобування газу Україною складало нижче 20 млрд кубометрів, а ще на дві третини вона залежала від імпорту газу з Росії. Залежність від імпорту зменшилася тільки через гнітючі показники загальної української економіки, а не через підвищення ефективності та збільшення внутрішнього виробництва. Проте вже тоді, за належної політичної волі та інвестиційних умов, видобуток українського газу можна було легко збільшитися на 50% протягом кількох років. Тож із підвищенням ефективності використання енергії, Україна могла бути більш ніж на 50% самодостатньою в газі. Утім, на початок 2012 р. Україна була третім за величиною споживачем газу в континентальній Європі (за межами Росії). Вона споживала дві третини газу, який вироблявся Німеччиною, у той час як її ВВП становило менше 5% від Німеччини. Тож український нафтогазовий сектор працював (і працює) абсолютно дисфункціональним чином.

2 *Wilson D. M.* (Executive Vice President Atlantic Council) Ukraine at a Crossroads: What's at Stake for the United States and Europe (Subcommittee on European Affairs; Senate Committee on Foreign Relations; February 1, 2010) / Damon M. Wilson // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/downloads/2012.senat.Wilson.pdf.

ко), у своїй доповіді «Енергетика і програми національної безпеки», представленій Комісії у закордонних справах Сенату США 1 лютого 2012 р., так характеризував «газову політику» тогочасного уряду М. Азарова. «Замість фундаментальних реформ і негайних вигод, які можуть бути досягнуті, цей уряд і його попередники вважали за краще б говорити про химерні проекти на п'ять або більше років на майбутнє, як, наприклад, щодо сланцевого газу або іншого виробництва нетрадиційного газу, імпорту скрапленого природного газу, морської розвідки – жоден з яких не може бути ефективним без фундаментальної енергетичної реформи. У кращому випадку, – наголошував він, – це зміщення політичних пріоритетів. У гіршому випадку – це навмисна неправильність для того, щоби змінити тему і відвернути увагу від поточних і майбутніх пустощів в енергетичному секторі»[1].

Е. Чау вважав, що в січні 2012 р. Україна та Росія зайшли у глухий кут у своїх перемовинах щодо ціни на газ внаслідок катастрофічної помилки, яку зробили президент В. Янукович та уряд М. Азарова, підписавши газові угоди у Харкові в квітні 2010 р. «Як не дивно, по суті, підписані харківські угоди і замкнули його уряд в умови договору, укладеного між колишнім прем'єр-міністром Юлією Тимошенко і головою уряду РФ Владіміром Путіним в січні 2009 року», – резюмував він[2]. Експерт також прогнозував, що Росія намагатиметься чи то через «Газпром», чи засобом його посередницької компанії захопити повний контроль над українською газотранспортною системою, позаяк Україна продовжувала псувати свій енергетичний сектор за схожим із Білоруссю сценарієм. У підсумку перед Україною цілком реально майоріла небезпека перетворитися на енергетичний придаток Росії.

Тим часом 9 лютого 2012 р. Російська Федерація призупинила «курячу» війну, відновивши імпорт курятини українського виробництва, але посилила війну «сирну» й офіційно обмежила постачання твердого сиру українських виробників на свою територію[3], а від 17 лютого сир українського виробництва й взагалі було вилучено з обігу в

1 *Chow E. C.* (Senior Fellow Program Center for Strategic and International Studies) Energy and National Security: "Ukraine at a Crossroads: What's at Stake for the U.S. and Europe?" (Senate Foreign Relations Committee Subcommittee on European Affairs Hearing; February 1, 2012) / Edward C. Chow // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/downloads/2012.senat.Chow.pdf.

2 Там само.

3 Голос України. – 2012. – 9 лютого.

Росії[1]. Зрештою, 22 лютого обидві держави домовилися уніфікувати технічні регламенти до кінця 2012 р. з метою попередження «сирних воєн»[2]. Нагадаю, що одночасно тривала й торговельна війна України з Білоруссю, яка завершилася 7 березня 2012 р.[3], проте скасували обмеження у двосторонній торгівлі Україна і Білорусь лише на початку травня[4].

Саме у перебігу цих торговельних війн, які мали слугували за додатковий тиск на Київ, Росія із середини лютого запропонувала Києву відновити «газові» переговори[5]. Ще одним важелем шантажу стало послання В. Путіна на початку березня до Федеральних зборів, в якому він, між іншим, запропонував скасувати з 2015 р. для громадян України право на безвізове відвідання Російської Федерації[6]. В середині квітня Україна і Росія продовжили переговори щодо вирішення проблеми торгівлі твердими сирами українського виробництва, на яких російська сторона заявила, що збирається постійно контролювати відповідних виробників.

Тим часом у квітні 2012 р. Москву відвідав секретар РНБО України А. Клюєв[7], а в травні президент України В. Янукович провів у столиці РФ консультації з усіма президентами країн СНД[8], що

1 Там само. – 17 лютого.

2 Там само. – 22 лютого.

3 Известия. – 2012. – 7 березня.

4 Урядовий кур'єр. – 2012. – 5 травня.

5 Голос України. – 2012. – 18 лютого.

6 4 березня 2012 р. відбулися вибори президента Російської Федерації. До бюлетенів були внесені прізвища В. Путіна, М. Прохорова, Г. Зюганова, В. Жириновського, С. Миронова. Переміг В. Путін. 7 травня 2012 р. у Москві відбулася інавгурація президента Росії В. Путіна, а 8 травня Державна Дума РФ затвердила Д. Медвєдєва на посаді прем'єр-міністра (він також став офіційним лідером партії «Єдина Росія»).

7 Независимая газета. – 2016. – 11 квітня.

8 5–6 квітня 2012 р. у Києві відбувалося засідання Міжурядової ради з питань агропромислового комплексу СНД; у травні голова Верховної Ради В. Литвин у Санкт-Петербурзі взяв участь у заходах Міжпарламентської асамблеї держав-учасниць СНД, а також провів переговори з головою Державної Думи РФ С. Наришкіним і головою Ради Федерації РФ В. Матвієнко; 30 липня Верховна Рада ратифікувала Угоду про створення зони вільної торгівлі в рамках СНД; у вересні Україна офіційно приєдналася до зони вільної торгівлі у форматі СНД (за межами зони вільної торгівлі залишилися українські цукор, горілка та багато інших товарних груп); 16 жовтня Верховна Рада ратифікувала Угоду про співробітництво держав-учасниць СНД у боротьбі з торгівлею людьми, органами й тканинами людей, підписану 25 листопада 2005 р. в м. Москві; на саміті держав СНД в Ашхабаді 5 грудня 2012 р. обговорювалися проблеми функціонування зони вільної торгівлі, а також було підписано угоду про розрахунки у національних валютах.

не завадило Верховному суду РФ ухвалити рішення щодо ліквідації Об'єднання українців Росії[1]. Не став зазначений вердикт й на заваді М. Азарову 26 травня відвідати у Москві з'їзд партії «Єдина Росія» й провести тристоронню зустріч з В. Путіним та Д. Медвєдєвим, а наприкінці того ж місяця у Мінську взяти участь у зустрічі глав урядів країн Митного союзу (Україна тоді стала спостерігачем у цьому союзі). Вочевидь київські можновладці елементарно пожертвували інтересами української діаспори в Російській Федерації, знехтувавши таким чином і «м'якою силою» держави Україна в Росії, на догоду імперській гуманітарно-етнічній політиці Кремля у її реалізації концепту «русского міра» та з огляду на удержавлені приватні інтереси власної владної політичної верхівки.

У цьому контексті цілком логічною була думка німецького експерта К. Шуллєра у статті «Що робити з Віктором Федоровичем?», висловлена в часи європейського дискурсу щодо дилеми для ЄС і західних демократій у реалістичному ставленні як до України, так і до її президента та створюваного ним автократичного режиму. Він (К. Шуллєр) зокрема доводив, що мовчання перед лицем автократа є нічим іншим, як потуранням. «Проти політики потурання говорять не лише часто осміяні «цінності». Аргумент про те, що Януковича необхідно прийняти в обійми, хай навіть і з затиснутим носом, щоб не підштовхнути його в руки Росії, є не лише аморальним, але й хибним. Чинна українська влада не піде так просто до Росії лише тому, що Європа не танцює під її дудку. Олігархи цієї країни знають абсолютно точно, що їхня гра скінчиться, якщо вони залишаться у полі тяжіння Москви самі, без підтримки Європи. Україна б стала сателітом імперії, а її президент – дрібним князьком. Ні Янукович, ні його мільярдери цього не хочуть. Їм потрібен партнер, тому вони не зможуть просто проігнорувати вимоги європейців щодо верховенства права. Але подібні вимоги необхідно висувати рішуче й одноголосно, а не за допомогою натяків, адже «європейські цінності» не такі страшні, як їх малюють, – прогнозував К. Шуллєр. – На відміну від того, що ллють у західні вуха українські дипломати, «в руки Росії» Україну підштовхне не той, хто протистоїть Януковичу, а той, хто дасть йому повну свободу дій. Якщо цей президент діятиме так і надалі, його корумповані клани дуже швидко економічно й морально зруйнують цю нестійку державу. Його друзі і родичі ховатимуть свої гроші на Британських Віргінських островах, і коли нарешті країна через злидні опиниться в повному

1 Голос України. – 2012. – 19 травня.

сум'ятті, його останнім козирем стане остаточна передача газової мережі і військово-морських баз колишній державі-господарю. Але тоді друзі і родичі вже давно будуть в Монако»[1].

Протягом року тиск Москви на Київ лише зростав. Так, в середині липня 2012 р. на засіданні міждержавної українсько-російської комісії на рівні президентів В. Януковича та В. Путіна Україна знову без суттєвих зрушень порушила питання про проблеми у сфері торгівлі з Росією, пов'язані з новими бар'єрами у торгівлі, зокрема, через функціонування Митного союзу. Натомість «Газпром», за підсумками 2012 року, загрожував звернутися до Стокгольмського арбітражу за недобір законтрактованих Україною обсягів газу. РФ вимагала також, аби Україна розпочала формувати резерв російського газу у власних сховищах для гарантування поставок палива до ЄС, на що вже з початком осені отримала негативну відповідь Києва[2]. Росія чи не одразу завдала удару у відповідь, висунувши вимогу до України повернути борг «Єдиних енергетичних систем України» (ЄЕСУ) у розмірі 3 млрд 239 млн 449 тис. 614 грн. 14 копійок.

Нагадаю, що цю тему вже раніше порушувало Міністерство оборони РФ, а 21 серпня 2012 р. воно подало офіційний позов до Кабінету міністрів України. Суть цього позову полягала в тому, що ЄЕСУ «зобов'язалося здійснити постачання матеріально-технічних ресурсів і продукції виробничо-технічного призначення для потреб підвідомчих Міністерству оборони Російської Федерації військових частин, підприємств і організацій»[3]. Російська сторона зазначала, що нею було здійснено оплату «за матеріально-технічні ресурси, котрі мала постачити ПФК «ЄЕС України», разом з тим, остання свої обов'язки за вказаними договорами належним чином не виконала, у зв'язку з чим виникла заборгованість на суму 405 311 181 доларів США, в тому числі 328 393 706 доларів США основного боргу, 50 645 978,60 доларів США відсотків і 26 271 796,40 доларів США штрафних санкцій»[4]. Росія аргументувала й обурювалася, що існування заборгованості ЗАП ПФК «ЄЕС України» підтверджувалося українською стороною на міждер-

1 Schuller K. Was tun mit Viktor Fjodorowitsch? / Konrad Schuller // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2012. – 30 жовтня.

2 Саме у ті дні початку вересня 2012 р. Єврокомісія розглядала питання монопольного статусу «Газпрому».

3 Иск Министерства обороны Российской Федерации к Кабинету Министров Украины относительно долгов компании Единые энергетические ресурсы Украины // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2012(08)21.yeesu.php.

4 Там само.

жавному рівні, про що свідчив п. 3.2 Протоколу Десятого засідання Змішаної Російсько-Української комісії зі співробітництва від 2 липня 2004 р., проте уряд України в особі Державної митної адміністрації України, замість виконання своїх міжнародних зобов'язань як гаранта, ініціював у судовому порядку ліквідацію ЗАП ПФК «ЄУС України».

Тим не менш, сторони так і не змогли домовитися з економічних питань ані під час переговорів президентів Росії та України у Москві (жовтень 2012 р.), ані під час візиту до столиці РФ прем'єр-міністра України (листопад 2012 р.). Росія увесь рік продовжувала політичний тиск на Україну за допомогою митних вилучень у торгівлі[1] та в питанні ціни на енергоносії з метою примусити останню приєднатися до Митного союзу та стати членом єдиного з Росією простору безпеки[2]. Російська Федерація також системно виступала проти наміру ЄС першочергово розглянути питання надання безвізового режиму для громадян України[3].

Зрештою, цілеспрямований всебічний тиск і шантаж Києва з боку Москви починав впливати на пом'якшення позиції режиму

1 Зауважу, що у 2012 р. товарообіг між Україною і Росією (за офіційними українськими даними) становив 45,5 млрд. дол. США. За висновком Світового банку 2012 р., Росія посіла 5-те місце у списку найбільших світових економік з показником 3,4 трильйона дол., Україна перебувала на 38-му місці із 338,2 млрд дол. США.

2 Разом з тим, Росія продовжувала (від 2006 р.) підготовку своїх військових на території України і навіть на українських військово-технічних об'єктах, зокрема на імітаторі злітно-посадкового поля авіаносця «Нитка» в Криму. Варто зауважити, що лише в червні 2012 р. МО РФ вперше готівкою заплатило за користування ним (вартість склала 1 млн 373 тис. 809 дол. США). У серпні того ж року у Києві відбулося п'яте засідання Підкомітету з питань безпеки українсько-російської міждержавної комісії на рівні міністрів оборони, на якому Сторони підписали угоду про довгострокову оренду українського полігона злітно-посадочних систем «Нитка».

11 січня 2013 р. Верховна Рада України ратифікувала Угоду між Кабінетом міністрів України та урядом Російської Федерації про взаємодію з питань попередження надзвичайних ситуацій, пожеж і ліквідації їх наслідків у населених пунктах, в яких розташовано об'єкти Чорноморського флоту РФ на території України, підписану 12 липня 2012 р. в м. Ялті.

3 На початку грудня 2012 р. Рада міністрів закордонних справ ЄС висунула Україні вимоги для підписання угоди про асоціацію: впорядкування виборчого законодавства, скасування вибіркового правосуддя, проведення реформ. Під час візиту в Україну 21 грудня голови комітету у закордонних справах Європейського парламенту Е. Брока обговорювалися проблеми підписання угоди про асоціацію за питання безвізового режиму. Наприкінці грудня 2012 р. Євросоюз переглянув своє рішення про бойкот президента В. Януковича та запропонував провести саміт з Україною у Брюсселі наприкінці лютого 2013 р. ЄС вів переговори з Україною стосовно Угоди про асоціацію та всебічної та поглибленої зони вільної торгівлі, починаючи з березня 2007 р. Обговорення завершилися у 2012 році. 24 червня 2013 р. Рада з питань співробітництва між Україною та ЄС ухвалила в Люксембурзі оновлений «Порядок денний асоціації Україна–ЄС» для підготовки та сприяння реалізації Угоди про асоціацію між ЄС та Україною.

В. Януковича. Вже наприкінці січня 2013 р. у Москві відбулися переговори між віце-прем'єр-міністром України Ю. Бойком та головою «Газпрому» О. Міллером, на яких Україна розраховувала домогтися згоди РФ на вільний транзит туркменського газу, проте після підписання угоди України з «Royal Dutch Shell» про видобування сланцевого газу 26 січня 2013 р. «Газпром» зажадав від України 7 млрд дол. США за недобір у 2012 р. газу за контрактом Ю. Тимошенко[1]. Наслідки не забарилися: 4 лютого 2013 р. під час переговорів у Києві прем'єр-міністра М. Азарова зі спеціальним уповноваженим президента США з питань енергетичної безпеки К. Паскуалем українська сторона повідомила про намір створити газовий консорціум з «Газпромом». Газові проблеми та можливість участі України у Митному союзі обговорювалися й на початку березня та у травні 2013 р. (у Москві та Сочі) під час перемовин президентів В. Путіна та В. Януковича, на яких Україна почала виторговувати для себе кращі умови для вступу до Митного союзу. При цьому Москва винайшла ще один «стимул» до більшої змовності Києва, коли в липні російський уряд вирішив не продовжувати квоти на безмитну поставку труб українського виробництва[2], а «Роспотребнадзор» заборонив імпорт цукерок фірми «Рошен», що належала олігарху і нещодавньому (у 2012 р.) міністрові розвитку економіки і торгівлі в уряді М. Азарова П. Порошенку. У серпні робоча група з урегулювання українсько-російських торговельних відносин під головуванням віце-прем'єр-міністра України Ю. Бойка підготувала свої пропозиції щодо розв'язаної Росією блокади українських експортерів. Крім того, Україна марно намагалася скасувати звільнення вантажів російського Чорноморського флоту від сплати митних зборів[3] тощо.

14 серпня Федеральна митна служба РФ внесла усіх без винятку українських експортерів до списку ризикованих. По суті йшлося про повномасштабну зупинку українського експорту на невизначений термін. Вочевидь таке рішення стало несподіванкою для українських урядовців і президента, позаяк В. Янукович змушений був терміново телефонувати у Кремль до В. Путіна[4]. Проте відомо, що ще в липні, коли у низки українських виробників розпочалися проблеми на ро-

1 Голос України. – 2013. – 25 січня.

2 Там само. – 18 липня.

3 Там само. – 17 серпня.

4 За деякими оцінками, за сім місяців 2013 р. український експорт знизився на 12%, у Росію – більш як на 20%. За підрахунками Федерації роботодавців України, експорт українських товарів до РФ у другому півріччі 2013 р. прогнозувався на рівні 8,5 млрд дол. США, тож втрати України від «митної війни і блокади» з боку Росії могли сягнути, залежно від розвитку подій, 2–2,5 млрд дол. США тільки в другому півріччі 2013 р.

сійській митниці, голова Федерації роботодавців України Д. Фірташ подав В. Януковичу доповідну, у якій були навіть виїмки з документів Федеральної митної служби РФ, що містили список 49 «ризикованих» українських підприємств[1]. Фактично ж президент В. Янукович проігнорував попередження про початок «митної війни і блокади» Росії проти України. Свою чергою прем'єр-міністр М. Азаров навіть наступного дня після введення блокади Росією заявив, що вітчизняні ЗМІ перебільшують проблеми у взаєминах з Росією, додавши, що в України немає іншої альтернативи, як розвивати стосунки і з ЄС, і з Митним союзом. Насправді керівництво Російської Федерації вважало інакше. Москва перейшла у рішучий наступ з чітко визначеною метою – недопущення підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та примушення її інтеґруватися у Митний союз.

Додаткових неприємностей українській економіці завдавала ще й світова економічна криза, яка визначала зміст та розвиток багатьох міжнародних подій 2013 року. На цьому тлі 12 вересня 2013 р. Європейський парламент ухвалив резолюцію[2], яка засудила Росію за тиск на країни-учасниці «Східного партнерства», котрі бажають розвивати асоціаційні відносини з ЄС[3].

Проте слід знову ж таки згадати й про справжню кінцеву мету далекосяжних, багатовекторних і різносекторних гібридних (дипло-

1 Янукович и Азаров игнорировали предупреждения о таможенной блокаде со стороны РФ // LB.ua. – 2013. – 17 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2013/08/17/220472_yanukovich_azarov_ignorirovali.html.

2 Голос України. – 2013. – 13 вересня.

3 18 вересня 2013 р. уряд України офіційно схвалив угоду про асоціацію з ЄС. Після цього заступник міністра закордонних справ Великої Британії Д. Лідінгтон запевнив, що Британія ратифікує Угоду про створення торговельної асоціації ЄС з Україною. Наприкінці вересня у Нью-Йорку відбулися переговори президента України В. Януковича з президентом Польщі Б. Коморовським, а також з президентом Словаччини І. Гашпаровичем, на яких обговорювалися питання євроінтеграції України. Тоді ж В. Янукович мав зустріч з генсеком НАТО А. Фог-Расмусеном (йшлося про військову реформу в Україні та підготовку до саміту Україна–НАТО у 2014 р.). Протягом жовтня В. Янукович мав перемовини з приводу євроінтеграції з європейським комісаром з питань торгівлі К. де Гухтом, з президентом Польщі Б. Коморовським, президентом Італії Дж. Наполітано та президентом ФРН Й. Гауком. У листопаді за підсумками переговорів голови Верховної Ради В. Рибака з делегацією Парламентської асамблеї ЄВРОНЕСТ (ЄС – Східні сусіди) було заявлено про готовність українського парламенту якнайшвидше ратифікувати Угоду про асоціацію. 5 листопада під час візиту до Києва радник держсекретаря США з питань Європи В. Нуланд закликала Україну підписати угоду з ЄС. На початку ж листопада у Києві після Міжпарламентської асамблеї України та Республіки Польща голова Верховної Ради В. Рибак зазначав, що «співпраця з Польщею стала для нас синонімом співробітництва з Європейським Союзом». Тоді ж у Верховній Раді відбулися парламентські слухання на тему: «Безвізовий режим між Україною та ЄС: перспективи та нові можливості для громадян України».

матичних, торговельних, митних, газово-енергетичних та ін.) війн Росії проти України.

16 серпня 2013 р. тижневик «Дзеркало тижня» у статті Ю. Мостової та Т. Силіної повідомляв, що за їхніми конфіденційними джерелами ще навесні «Росія не розглядала економічну війну як основний засіб протидії зближенню України з ЄС та підписанню асоціації. Кремль був упевнений: перебування Тимошенко у в'язниці – найнадійніша запорука того, що Угоді не відбутися. У тому, що Тимошенко залишиться у в'язниці, Кремль також не сумнівався. І Москва дозволила собі розслабитися. Не так, щоб зовсім заплющила очі на наші проєвропейські шури-мури, але, очевидно, вирішила: гаразд, хай нагуляються перед весіллям – з Митним союзом, звісно»[1]. Проте, як виявилося, «на початку червня Москва отримала приголомшливу інформацію з Берліна: фрау Меркель уже не вважає тюремне ув'язнення Ю. Тимошенко нездоланною перешкодою для асоціації з Україною і схиляється до підписання Угоди»[2]. Відтак президент РФ В. Путін негайно провів екстрену нараду, на якій поставив завдання своєму радникові С. Глазьєву терміново розробити стратегію недопущення підписання Україною угоди з ЄС, а натомість втягування її до Митного союзу. У допомогу собі С. Глазьєв залучив кума В. Путіна та українського проросійського діяча В. Медведчука, який до того ж був також свого роду «зв'язковим» між В. Путіним та В. Януковичем[3].

Тож на серпень 2013 р. на стіл В. Путіну ліг документ під назвою «Про комплекс заходів із залучення України до євразійського інтеграційного процесу», що був розроблений підопічними В. Медведчука і С. Глазьєва. Автори доповідної зауважували президентові Росії, що, «незважаючи на очевидну для об'єктивних інтересів України економічну необхідність участі у МС [Митному союзі – *П.Г-Н.*] і ЄЕП, її політичне керівництво продовжує курс на європейську інтеграцію, остаточно парафувавши проект Договору з ЄС про створення зони вільної торгівлі (ЗВТ), підписання якого планується на листопад п. р. Після цього приєднання України до МС стане неможливим і створить

1 *Мостова Ю., Силіна Т.* Російський план, осмислений і нещадний / Юлія Мостова, Тетяна Силіна // Дзеркало тижня. – 2013. – 16 серпня.

2 Там само.

3 Конфідентами між В. Путіним та В. Януковичем були то С. Льовочкін, то Ю. Бойко, то А. Клюєв, то П. Порошенко, проте жоден з них не зміг зблизити двох президентів, які говорили «різними мовами», тож новим «з'язковим» став В. Медведчук.

загрозу розмивання відносин вільної торгівлі в СНД»[1]. У документі наголошувалося, що ігнорування В. Януковичем пропозицій з боку російського керівництва про приєднання до Митного союзу обумовлювалося страхом потрапити в залежність від Росії, накликати на себе санкції з боку США та ЄС й спровокувати масштабний рух протесту прозахідної частини населення. Багато в чому ці страхи нагніталися близькими до В. Януковича олігархами, які надто залежні від своїх західних партнерів і, можливо, спецслужб. При цьому, розмірковували автори документа, незважаючи на свою антиросійську діяльність, в тому числі і в ЗМІ, маніпульованих ними, вони користувалися неявними преференціями з боку російських регуляторів і постачальників енергоресурсів, отримуючи вагомі конкурентні і цінові переваги без участі України в Митному союзі.

При цьому, за наявною у розробників вказаної стратегії інформацією, значна частина великого українського бізнесу перебувала у критичній залежності від російських постачальників, кредиторів, покупців і партнерів, а також умов державного регулювання господарської діяльності на території Росії і Митного союзу. Відтак, за відповідної скоординованої роботи неважко було б домогтися від них прямої та енергійної підтримки лінії на приєднання України до Митного союзу. За відсутності ж такої роботи, українські виробники та олігархи, навпаки, чинитимуть тиск у протилежному напрямку, явно і неявно протидіючи російським заходам із залучення України до Митного союзу.

Кремлівські аналітики досить достовірно змальовували поточну політичну ситуацію в Україні, електоральну слабкість проросійської Партії регіонів та рівень міцності особистої влади В. Януковича. «Тим часом триває критичне падіння довіри народу до Президента України, що об'єктивно обумовлено реакцією його ядерного електорату на результати проведеної ним політики та невиконання передвиборчих обіцянок щодо інтеграції з Росією. Так, кількість громадян, які підтримують Януковича, за останні два роки знизилась у 3 рази. Зараз його повністю підтримують тільки 13% українців проти майже 40% у травні 2010 р. Не підтримують Януковича 47% проти 23% у травні 2010 р. Швидко відновити відносну довіру своїх виборців південних і східних регіонів він може, тільки почавши рух до вступу в МС і ЄЕП з Росією, що дасть одночасно психологічний та економічний ефект.

1 О комплексе мер по вовлечению Украины в евразийский интеграционный процесс // Дзеркало тижня. – 2013. – 16 серпня.

Хоча офіційні підсумки виборів формально підтвердили лідируючу роль Партії регіонів, – наголошували автори документа, – її реальна підтримка виборцями залишається дуже хиткою. За офіційними даними, Партія регіонів набрала 30% голосів (72 депутати) за партійними списками. При цьому необхідно зазначити, що, за оцінками спостерігачів та опонентів, за Партію регіонів проголосувало всього 17% українських виборців. Характерні офіційні результати голосування в Києві: Партія регіонів отримала підтримку лише 12,6% виборців (три опозиційні партії – в сукупності 73,7%). Фактично Партія регіонів зберегла хитку більшість у Верховній Раді за рахунок адміністративного ресурсу, деморалізації лідерів «помаранчевих», що залишилися, а також неорганізованості проросійських політичних сил. Відносний успіх націоналістів і комуністів відображає зростаючий відчай громадян, що дедалі більше схиляються до радикалізму»[1].

Варто віддати належне путінським політичним стратегам і в тому, що вони цілком достовірно зуміли передбачити причини і наслідки краху режиму В. Януковича для Російської Федерації у геополітичному вимірі й, фактично, спрогнозували майбутню революцію в Україні. «Ще до президентських виборів у 2015 році Україна може бути втягнута у політичну, економічну, валютну і боргову кризи, які проявляться у різкій девальвації гривні, банкрутство багатьох банків і підприємств. За негативного ставлення переважної більшості виборців, на одному адміністративному і кримінальному ресурсі утримати владу Януковичу буде вкрай складно. Будь-який зовнішній вплив може його звалити», – наголошувалося у документі[2]. При цьому зауважувалося, що коли прозахідні сили ідейно та організаційно готові перехопити владу, то проросійський напрямок залишався неорганізованим і дезорієнтованим. Гірше того, правдиво констатували путінські ідеологи, консолідація української громадськості проти В. Януковича сприяла зростанню антиросійських настроїв в силу того, що його правління багатьма українцями сприймалося як нав'язане Росією. Об'єктивно ж це підсилювало загрозу перехоплення влади ворожими Російській Федерації силами незалежно від національно орієнтованих українських виборців, а відтак виснувалося, що повторення «помаранчевої» революції в Україні за умов збереження існуючих на той час тенденцій вважалося досить імовірним.

1 Там само.
2 Там само.

При цьому у Кремлі усвідомлювали, що втрата влади В. Януковичем спричинить негайне розкладання Партії регіонів. У документі відверто підсумовувалися причинно-наслідкові реалії такого ланцюга розвитку подій: «Її олігархічна верхівка, яка зберігає зв'язки і з «помаранчевими», і з західними партнерами, тут же перебіжить до табору переможців, а деморалізований партійний актив розбіжиться. Оскільки Партія регіонів придушувала будь-які незалежні від неї проросійські рухи, крах режиму Януковича залишить нас в ситуації «випаленої пустелі» без будь-яких впливових політичних сил, на які можна спертися»[1].

З викладеного вище випливала обумовлена необхідність активної роботи з формування в Україні мережі дружніх Кремлю громадських, ділових, експертних, інформаційних і політичних структур, які розуміли необхідність економічної та гуманітарної інтеграції з Росією. Вона мусила бути досить потужною для формування орієнтованої на Росію суспільно-політичної сили, що спиралася б на широкі народні маси, ідеологічно, економічно і кровно зацікавлені в російсько-українській інтеграції. Кадровою основою цієї суспільно-політичної конструкції, як передбачалося, мали стати регіональні лідери Південної і Східної України, парафіяни РПЦ, актив дружніх Росії громадських організацій, зацікавлених у приєднанні України до Митного союзу та Євразійського економічного простору ділових кіл, а також проросійськи налаштовані члени Партії регіонів, що вже втрачала популярність. Ключова ж роль у консолідації цих сил покладалася на громадський рух «Український вибір» В. Медведчука.

Тож росіяни планували актуалізувати роботу у цьому напрямку з огляду на листопадову політичну кризу, яка виникла б внаслідок очікуваного підписання Україною Угоди про Асоціацію з ЄС, що містила положення про створення зони вільної торгівлі, а відтак і виключала входження України до Митного союзу. У Москві усвідомлювали, що після ухвалення цього акту закриються можливості приєднання України до Митного союзу і різко посилиться взаємозалежність Києва і Брюсселя. Як наслідок, Кремль очікував би ще й крах політичного режиму Януковича та «черговий «помаранчевий» переворот».

Таким чином, найближчими цілями зусиль та заходів РФ визначалися:

«1. Запобігання підписанню угод України з ЄС про Асоціацію.

2. Формування впливової мережі проросійських громадсько-

1 Там само.

політичних сил, здатних стримувати українську владу від несприятливих для Росії дій, а також примушувати її до входження України в МС і ЄЕП.

3. Нейтралізація політичного та ослаблення медійного впливу євроінтеґраторів.

4. Створення умов для приєднання України до МС і ЄЕП до 2015 року»[1].

У разі ж продовження «дрейфу» В. Януковича на Захід і «здачі суверенітету України ЄС», підсумком цих зусиль мала би стати перемога російського (у документі – «нашого») кандидата на майбутніх президентських виборах у 2015 році.

Усе вимагало зміцнення мережі російського впливу з метою створення суспільно-політичної сили, досить потужної задля забезпечення приєднання України до ТС і ЄЕП. Таке приєднання мало би стати її стрижнем, мобілізуючим відповідний суспільний вибір як сучасний аналог історичного руху Б. Хмельницького за возз'єднання з Росією. З урахуванням же складного поєднання сил і чинників, що впливали на прийняття політичних рішень українським керівництвом, пропонувалася відповідна комплексна програма дій, що охоплювала б урядові, ділові, парламентські, наукові, культурні, духовні, регіональні і тіньові канали. Реалізовуватися вона мала б силами української громадськості, не даючи приводів представляти дану діяльність як «руку Москви». Отже, було запропоновано такий план дій.

Забезпечення необхідних умов для ухвалення політичного рішення про приєднання України до Митного союзу. Тут, до речі, наголошувалося, що «негативне ставлення українського керівництва до приєднання, як показали спроби його переконання на найвищому рівні, не може бути подолане шляхом тільки роз'яснювальної роботи», а відтак «остання має бути підкріплена всебічним тиском з метою створення відчуття неминучості приєднання задля виживання нинішньої владної еліти»[2]. Цей тиск мав одночасно йти від бізнесу, духовенства, громадськості, ЗМІ, експертного співтовариства, а також від найближчого оточення В. Януковича, «включаючи його сім'ю і придворних олігархів».

Мав також активізуватися й український бізнес, зацікавлений у приєднанні України до Митного союзу. До процесу, як зазначалося, доцільно залучити бізнес-структури, що використовували кредитні

1 Там само.

2 Там само.

ресурси російських державних банків в Україні (ВЕБ, ВТБ, Сбербанк РФ), а також залежні від російських державних корпорацій (Газпром, ОАК, ОСК, Росатом та ін.). Особливого значення надавали позиціям українських олігархів, які мали безпосередньо потужний вплив на В. Януковича та керівництво усіх впливових політичних партій. Щодо них наголошувалося на необхідності індивідуальної роботи з підключення російських бізнес-партнерів і державних регуляторів, що відповідали за контроль їх сфери діяльності на ринках Митного союзу. Наявна інформація про вплив великого російського бізнесу на українську економіку і політику давала змогу авторам тієї стратегії визначити відповідні контури впливу, які охоплювали практично всі життєво важливі для української економіки галузі і зачіпали інтереси усіх українських олігархів.

Зауважувалося, що у роботі з бізнес-структурами потрібно було бути готовими йти назустріч українським партнерам у прийнятті рішень з важливих питань в обмін на пряму підтримку процесу приєднання. І навпаки, вдаватися до санкцій щодо підприємств, власники або керівники яких підтримуватимуть політичні сили, що були противниками приєднання або відкрито агітували за євроінтеграцію. Особливого значення слід було надавати позиції олігархів, пов'язаних з Партією регіонів (Ахметов, Фірташ, Клюєв, Колесніков, Продивус), Комуністичною партією (Косюк, Григоришин), іншими партіями (Жванія, Васадзе, Хмельницький, Ярославський), а також інших близьких до Януковича олігархів, які обіймали державні посади (Порошенко, Іванющенко, Присяжнюк). Найважливішого значення мало надання впливу на бізнес родини президента (Олександр Янукович) з метою створення та посилення залежності цього бізнесу від російських структур.

Іншим напрямком була робота з урядом України, зокрема вельми важливим завданням – персональна дискредитація прихильників прозахідного вектора розвитку з метою їх вичавлювання з керівних постів при оновленні уряду України після виборів. Водночас ставилося завдання усіляко сприяти посиленню позицій українських чиновників, які поділяли цілі приєднання України до МС і ЄЕП. Особливе значення мала робота з керівництвом Кабміну України, яке займало суперечливу позицію, коливаючись у своїх діях і висловлюваннях в залежності від тиску з різних боків. Оскільки ж підписання Угоди про Асоціацію з ЄС критично залежало від позиції голови Кабміну, слід було приділити пріоритетну увагу способам впливу на його позицію.

З урахуванням значення українського парламенту необхідно було сформувати мережу прихильників приєднання серед депутатів Верховної Ради, включно з представниками всіх партій. Завдання мало полегшити й те, що «як правило, українські парламентарії дотримуються гнучкої позиції, орієнтуючись на своїх спонсорів і лідерів»[1].

Окремо мав би здійснюватися вплив на медіапростір, для чого передбачалося задіяти «спеціальні зусилля» для зміни медійного наповнення, що включали б:

- досягнення персональних домовленостей із власниками телеканалів, як мінімум, про нейтралітет у доступі до ефіру наших прихильників;
- досягнення особистих домовленостей з телеведучими профільних каналів про запрошення наших експертів і прихильників на відповідні ток-шоу;
- теле- і радіопрограми; створення журналістського пулу прихильників приєднання і просування його учасників у медіапросторі;
- розробка серії програм для регіонального телебачення.

До цього комплексу заходів також планували залучити голів міст та голів обласних адміністрацій та рад, вченого співтовариства (зокрема керівництва Національної академії наук), мережі проросійських громадських організацій, релігійні громади (зокрема РПЦ, «Союз православних громадян України», УПЦ МП). «З урахуванням специфіки особистості Януковича планування роботи з приєднання доцільно вести, використовуючи можливості українського духовенства УПЦ Московського Патріархату, – наголошувалось у документі. – Його участь може відігравати важливу роль, як персонально для особистості Януковича, так і для громадської думки»[2].

Заходи щодо посилення залежності української економіки від Росії (з урахуванням небажання українського керівництва приєднуватися до МС і ЄЕП) мали відбуватися через валютно-кредитні і платіжно-розрахункові відносини, фінансовий ринок, технічне регулювання, злиття і поглинання підприємств. Просування за цими напрямками могло багаторазово посилити російський вплив і поставити українську економіку в критичну залежність від Росії, а також дати

1 Там само.
2 Там само.

додаткові переваги російським компаніям на українському ринку, в тому числі для поглинання українських партнерів.

Як зазначали російські аналітики, на попередньому обговоренні з українськими посадовими особами, керівництво України позитивно ставилося до проведення кредитного СВОПу «рубль-гривня» з наданням рублю статусу першокласної валюти в Україні (критичний стан платіжного балансу України змушував фінансові органи влади шукати всілякі способи залучення валютних ресурсів, в тому числі в російських рублях для погашення дефіциту торгового балансу з Росією). Тож вважалося за доцільне реалізувати попередньо узгоджений з Нацбанком України проект кредитного СВОПу «рубль-гривня» в еквіваленті до 4 млрд дол. терміном на рік з можливим подальшим продовженням (українська сторона планувала використовувати рублеву частину на оплату імпортованого з Росії газу, що змусило б її розвивати рублевий сегмент свого фінансового ринку для погашення частини СВОПу, а це, в свою чергу, потребувало б прийняття рішення про надання рублю статусу першокласної валюти).

Планувалося також схилити Київ до створення російсько-українського Міжнародного депозитарного центру. Відповідно до рішення Українсько-Російської комісії зі співробітництва від 2 липня 2004 р., створення такого депозитарію за участю ММВБ, Центрального депозитарію України та інших зацікавлених структур дозволило б Росії забезпечити:

- прозорість руху прав власності на українські підприємства і суттєво полегшило би планування російських інвестицій;
- захист прав власності російських інвесторів в Україні;
- інтеграцію російського та українського фінансових ринків з домінуванням російських банків і фінансових компаній;
- запобігання встановленню контролю над українським ринком депозитарних послуг з боку США.

Втілення цього проекту від України мали покласти під провід М. Азарова та В. Івченка.

Іншим завданням Москви було:

- приєднання України до системи технічного регулювання Митного союзу (що стало би важливим кроком на шляху втягування України в ЄЕП);
- установлення російсько-українсько-білоруської корпорації міжнародного інноваційного співробітництва «Мир»;

- створення російсько-української Корпорації розвитку Криму і, в подальшому, інших регіональних корпорацій розвитку за участю російського капіталу;
- розробка єдиних вимог до діяльності кредитних рейтингових агентств (з урахуванням набагато більшої потужності і надійності російської банківської системи реалізація цього проекту надала би переваги російським банкам);
- створення спільної російсько-української корпорації в галузі транспортного літакобудування;
- створення спільного російсько-українського підприємства в галузі ядерного палива для українських АЕС (мало би колосальні перспективи зростання виробництва і значний інтеграційний ефект; зруйнувало би «нав'язливі» спроби американської кампанії «Westinghouse» переключити виробництво ядерного палива для українських АЕС на себе; інтенсифікувало б опрацювання питання про створення російсько-української атомної компанії);
- створення російсько-українського газотранспортного консорціуму.

Міжнародні аспекти процесу приєднання України до Митного союзу мали передусім мету:

- залучення України (навіть в рамках двосторонніх контактів на рівні глав держав і урядів) до щільної взаємодії з Білоруссю, Казахстаном та іншими державами ЄврАзЕС;
- нейтралізацію негативного ставлення до приєднання з боку ЄС, США та інших партнерів по СОТ тощо.

Не менш важливим для Росії було й ресурсне забезпечення інтеграції України до Митного союзу. Розробники тієї стратегії здійснили попередній аналіз структур бізнесу Фірташа, Ахметова, Пінчука, Порошенка та інших ключових фігур, що визначали українську політику (переважно в антиросійському прозахідному напрямку), який засвідчив їхню критичну залежність від російських кредиторів, ринків збуту та джерел сировини. На думку кремлівських стратегів, великий ефект могла дати активізація інших українських бізнесменів, що мали великий потенціал політичного впливу. Крім того, до впливу на вищеназваних олігархів передбачалося залучити державні корпорації, а також провідні на той час в Україні «Альфа-банк», «Лукойл», АФК «Система», компанію «РУСАЛ», Групу компаній «Євраз» тощо. Осо-

бливе значення при цьому мав облік особистих економічних інтересів В. Януковича. Росіяни чітко зазначали, що президент України через сина Олександра вибудовував власні бізнес-структури, для розвитку яких з боку Росії передбачалося створення сприятливих умов.

Росіяни також розробляли медіаплан, формували пул журналістів та експертів, концентрували керовані медіаресурси:

- контрольовані російською владою електронні ЗМІ федерального рівня;
- контрольовані російським бізнесом українські ЗМІ;
- впливові незалежні українські ЗМІ, що підтримували співпрацю з Росією та євразійський інтеграційний процес;
- відомі журналісти, які симпатизували Росії;
- лідери громадської думки – провідники ідей інтеграції України з Росією і Євразійським економічним союзом.

Інформаційне та аналітичне забезпечення процесу залучення України до Митного союзу мав надати Національний інститут розвитку разом з іншими російськими та українськими академічними організаціями (Інститутом народногосподарського прогнозування РАН, Інститутом економіки та прогнозування НАН України). Роботу по каналу громадських організацій планувалося вести за допомогою «Росспівробітництва»[1] з опорою на мережу вже існуючих організацій і рухів (із наданням ґрантів на гуманітарні цілі за зразком багаторічної діяльності в Україні західних фондів). Робота ж з православною громадськістю та українським духовенством повинна була проводитися за допомогою «Союзу православних громадян»[2].

Необхідно наголосити також і на інших шляхах опанування Російською Федерацією вищими органами державної влади та керівництва України. В унісон із вищевказаними викриттями щодо повідомлення президентові В. Януковичу про підготовку Росією митно-експортної блокади України та щодо виготовленого В. Медведчуком і С. Глазьєвим доповіді «Про комплекс заходів із залучення України до євразійського інтеґраційного процесу» (про що також стало

1 Щодо діяльності «Росспівробітництва» дивіться: *Ілюк Т.* Трансформація публічної дипломатії Росії в контексті гібридної війни: діяльність «Росспівробітництва» / Т.Ілюк // Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) / Упор. П. Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2016. – С. 237–249.

2 О комплексе мер по вовлечению Украины в евразийский интеграционный процесс // Дзеркало тижня. – 2013. – 16 серпня.

відомо вищим колам українського політикуму) президентові України також надійшли відомості про функціонування на території України розвідувальної мережі Служби зовнішньої розвідки Російської Федерації (СЗР РФ).

Йдеться про лист до президента В. Януковича від 14 серпня 2013 р. під назвою «Щодо діяльності агентурної мережі СЗР Російської Федерації в українській розвідці» від імені групи колишніх та діючих офіцерів Служби зовнішньої розвідки України. У листі зазначалося, що у ході оперативно-службової діяльності було здобуто інформацію про функціонування на території України розвідувальної мережі СЗР РФ та проведення нею розвідувальних заходів, спрямованих на зміну зовнішнього курсу України у вигідному для Росії напрямку.

Так, протягом 1990-х рр., співробітниками спецслужб РФ були завербовані як агенти чотири співробітники розвідувальних органів України, зокрема Головного управління розвідки Служби безпеки України (СБУ) та Головного управління розвідки Міністерства оборони України (МО України), які на той час проходили службу на керівних посадах у Службі зовнішньої розвідки України, підтримували стійкий, систематичний зв'язок з резидентурою СЗР РФ та використовувалися нею для отримання розвідувальної інформації і проведення акцій вигідного впливу на шкоду інтересам України.

Серед них вказувалося на генерал-лейтенанта С. Степанченка, заступника голови СЗР України, який в силу функціональних обов'язків мав доступ до результатів проведення розвідувально-пошукових заходів, які здійснювалися підрозділами технічної розвідки СЗР України (у Львівській, Одеській обл. та в АР Крим). Автори листа доповідали, що «на виконання завдань розвідувального центру РФ С. Степанченко забезпечив передачу розвідувальної інформації про події на Близькому Сході, зокрема щодо військового конфлікту в Сирії, здобутої підпорядкованими йому підрозділами 2 Департаменту СЗР України. Крім цього, за його вказівкою технічні підрозділи СЗР України систематично використовуються для відпрацювання об'єктів розвідувальної діяльності РФ»[1].

Іншим фігурантом був генерал-лейтенант М. Лисенко, заступник голови СЗР України, колишній співробітник ГУР МО Укра-

1 Щодо діяльності агентурної мережі СЗР Російської Федерації в українській розвідці (Лист до Президента В. Януковича від імені групи колишніх та діючих офіцерів Служби зовнішньої розвідки України) (14 серпня 2013 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2013(08)14.rozvidka.php.

їни, який попередньо перевірявся Управлінням внутрішньої безпеки ГУР МО України у зв'язку з виявленням ознак можливої причетності до діяльності спецслужб РФ. Цю розробку було припинено у зв'язку з його звільненням з ГУР МО України. У доповідній зазначили, що на виконання завдань російського розвідувального центру, під час перебування на посаді керівника департаменту політичної розвідки СЗР України, М. Лисенко досяг значного скорочення агентурних позицій СЗР України у світі, а також закриття розвідувальних точок, розташованих у Центральній та Західній Європі. На літо 2013 р. керівництво розвідки мало призначити цього генерала на посаду керівника Інституту підготовки кадрів СЗР України. За інформацією ж оперативних джерел, «йому було відпрацьоване завдання провести ліквідацію вказаного інституту спочатку як навчального закладу (шляхом звільнення викладацького складу і в першу чергу тих, хто має практичний досвід оперативної діяльності), а потім як окремого структурного підрозділу»[1].

Третім російським шпигуном називали заступника голови Служби зовнішньої розвідки України, генерал-майора Г. Волкова, щодо якого було з'ясовано, що в результаті вжитих ним заходів СЗР України втратило позиції в Латинській Америці, особливо у сфері науково-технічного і військово-технічного співробітництва, що надало можливість СЗР РФ та ГРУ ГШ МО РФ забезпечити реалізацію необхідних Росії проектів по поставках озброєння, повністю витіснивши з ринку українських спецекспортерів[2]. Внаслідок дій Г. Волкова, «з СЗР України були звільнені кваліфіковані спеціалісти по РФ, запроваджені бюрократичні процедури, які призвели до розшифрування перед оточенням агентури з числа іноземців, що на даний час [серпень 2013 р.] перебувають в Україні (зокрема рапорти особового складу про необ-

1 Там само.

2 Нагадаю принагідно, що на жовтень 2013 р. державна компанія «Укрспецекспорт» продавала зброю до 78 країн світу. Крім того, 8 жовтня Верховна Рада України прийняла рішення про направлення національного контингенту для участі України в операції «Океанський Щит» та в операції Європейського Союзу «EU NAVFOR ATALANTA» за рахунок коштів державного бюджету України. У 2013 р. українські миротворці були направлені до африканських держав Кот-д'Івуар та Демократичної Республіки Конго. Загалом Україна взяла участь у 15 міжнародних операціях, дев'ять з яких проходили під егідою ООН, одна – ЄС, чотири – НАТО, іще одна – ОБСЄ.

хідність проведення агентурної зустрічі по кожному джерелу тощо)»[1].

У листі було згадано також і про начальника інспекторського управління СЗР України, генерал-майора В. Стасіка. Він, згідно з розслідуванням, на виконання завдання російського розвідувального центру, використовуючи свої службові повноваження, сформував список найбільш ефективних співробітників української розвідки та вживав заходів для їх звільнення шляхом ініціювання відомчих перевірок оперативно-службової діяльності, встановлення кількісних (а не якісних) показників для оцінки результатів роботи. Зокрема у 2013 р. було з'ясовано, що В. Стасік «погоджує план проведення перевірок підрозділів СЗР України з російською резидентурою та, за потреби, штучно формує мотивацію для перевірок тих підрозділів української розвідки, які своїми заходами заважають реалізації планів СЗР РФ».[2]

Крім того, цих генералів було звинувачувано також у тому, що вони знехтували здобутою оперативним складом упереджувальною інформацією щодо акцій російських спецслужб, спрямованих на ускладнення політичних відносин між Україною та Республікою Польща, а також на розпалювання міжнаціональної ворожнечі між українським та польським народами. Зокрема було з'ясовано, що політичні кола РФ не були зацікавлені у збереженні союзницької позиції Польщі стосовно України. «Викладене стало однією з причин ліквідації російськими спецслужбами політичної еліти Польщі (*смоленська авіакатастрофа 10. 04. 2010 року*) і в подальшому, – наголошувалося в листі, – виявилося в ініціюванні звернення депутатів Верховної Ради України до Маршала сейму Республіки Польща з питання Волинської трагедії»[3].

Перелічені заходи також супроводжувалися фінансуванням (через резидентуру СЗР РФ у Федеративній Республіці Німеччина) публікацій у німецьких періодичних виданнях, що висвітлювали участь українців у ІІ Світовій війні виключно як військових злочинців. У доповідній також було зазначено, що, за даними оперативних джерел, «спецслужби РФ отримали завдання за всяку ціну не допустити формування стабільної європейської осі ФРН – Франція – Польща

1 Щодо діяльності агентурної мережі СЗР Російської Федерації в українській розвідці (Лист до Президента В. Януковича від імені групи колишніх та діючих офіцерів Служби зовнішньої розвідки України) (14 серпня 2013 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2013(08)14.rozvidka.php.

2 Там само.

3 Там само.

– Україна та погодження на вчинення будь-яких акцій (аж до фізичного знищення українських державних діячів) у випадку продовження європейського зовнішньополітичного курсу України»[1].

Тут доречно буде згадати, як колишній розвідник І. Смешко розповідав, що після розпаду СРСР багато працівників радянського КДБ автоматично потрапили до нової української служби безпеки. Їх ніхто не звільнив. За його словами, принаймні дві бригади КДБ, які так і залишилися вірними Кремлю, весь цей час працювали на українській території. Саме вони готували групи проросійських терористів і допомагали їм з озброєнням. За президенства В. Ющенка роботу зі знищення зв'язків СБУ з Росією доручили В. Наливайченку, проте йому так і не вдалося очистити українську спецслужбу від російських агентів. Тоді в Криму українські спецслужби почали вступати у конфронтацію з ФСБ, які працювали на півострові нібито для захисту Чорноморського флоту Росії, але насправді ще й займалися вербуванням агентів і підкупом політиків. За словами В. Найди, російські агенти налагоджували зв'язки з проросійськими організаціями, які роками готували анексію Криму. А з приходом до влади проросійського президента Віктора Януковича київський офіс СБУ перетворився на філіал ФСБ. «Це були золоті часи російських спецслужб. Вони просто прийшли сюди разом зі своїм обладнанням, своїми людьми і менталітетом», – розповідав «The Wall Street Journal» В. Наливайченко. Ветеран СБУ з Одеси, ім'я якого не називається, розповів журналістам, що в часи В. Януковича всі операції з протидії російським спецслужбам в Україні навмисне блокувалися. А агенти СБУ повернулися до стеження за опозиційними лідерами і прослуховування їхніх телефонів[2]. Крім того, як повідомляла «The Financial Times», що користувалася дослідженнями фахівців компанії «BAE Applied Intelligence», яка провадить досліди в галузі мережевої безпеки на замовлення Міністерства оборони Великої Британії, вже з 2010 р. Росія почала проникати в комп'ютерні системи України і провадити проти неї високотехнологічну війну кібероперацій з використанням вірусу Snake (Змія).

Що й говорити про національну безпеку, коли, наприклад, міністр оборони в уряді М. Азарова Д. Саламатін, якого неодноразово

1 Там само.

2 *Shishkin Ph.* How Russian Spy Games Are Sabotaging Ukraine's Intelligence Agency / Philip Shishkin // The Wall Street Journal. – 2015. – March 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wsj.com/articles/how-spy-games-are-sabotaging-ukraines-intelligence-agency-1426127401.

звинувачували у зв'язках з ФСБ, отримав громадянство України лише 6 грудня 2005 р., а до цього був громадянином Росії[1].

Тож Російська Федерація за президенства В. Януковича відносно успішно втілювала свої плани з гібридного оволодіння державою Україна, логічним завершенням якого й початком прикінцевого етапу мав стати кінець 2013 року. Для цього слід було остаточно схилити (змусити) Україну до відмови від Угоди про асоціацію є ЄС і, натомість, вступити до Митного союзу.

Вже 18 вересня 2013 р., відкриваючи засідання уряду, прем'єр-міністр України М. Азаров заявив, що «Угода про асоціацію – не догма. Передбачена можливість її періодичного перегляду. Це рівноправний міжнародний договір»[2]. Разом із тим, як вважав прем'єр, перебудова вітчизняної економіки, пов'язана із асоціацією з ЄС, «відкриє нові перспективи інтенсифікації співпраці з країнами Митного союзу та СНД», додаючи, що «в Угоді про асоціацію немає, і про це свідчить також офіційна заява Європейської комісії, жодних положень, які б завадили нашим планам розширення співпраці з Митним союзом, країнами СНД та іншими партнерами за межами Євросоюзу»[3]. Крім того, М. Азаров повідомив, що напередодні погодив «план-графік розгляду на засіданнях уряду угод Митного союзу Республіки Білорусь з Республікою Казахстан і Російською Федерацією, до яких могла б приєднатися Україна, і доручив Мінекономрозвитку координувати роботу з гармонізації роботи нашої економіки в умовах зони вільної торгівлі з ЄС та в умовах, які діють у Митному союзі»[4].

Ще чіткіше висловився М. Азаров після відвідин першого засідання Вищої Євразійської економічної ради на рівні глав урядів. 26 вересня на відкритті засідання українського уряду він заявив, що відтоді реально почала працювати формула відносин України і

1 Д. Саламатін тримав на рахунках швейцарського філіалу банку HSBC у 2006–2007 рр. 11,4 млн дол. США (був внесений в базу як російський клієнт). Переїхав з Росії в Україну у 1999 р. Обіймав ключові посади у військовій галузі України за часів В. Януковича: у 2010 р. очолював українську держкомпанію з експорту та імпорту продукції та послуг військового призначення, а в 2011 р. – «Укроборонпром». За перший квартал 2012 року збитки концерну наблизилися до 166 млн грн. При цьому кількість збиткових підприємств зросла з 45 у 2010 р. до 62 за підсумками першого кварталу 2012 р. З лютого по грудень 2012 р. був міністром оборони України. Неодноразово звинувачувався у зв'язках з російськими спецслужбами.

2 Азаров іноді переглядатиме Угоду про асоціацію з ЄС // Коментарі. – 2013. – 18 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.comments.ua/politics/210149-azarov-inodi-pereglyadatime-ugodu-pro.html.

3 Там само.

4 Там само.

Митного Союзу, ініційована президентом України В. Януковичем – «3+1». М. Азаров висловився також за те, що настав час переходити від критики до втілення практичних можливостей співпраці з Митним союзом в умовах зони вільної торгівлі з Європейським Союзом. «Я офіційно запропонував главам урядів країн-учасниць Євразійського економічного співтовариства провести тристоронні консультації у форматі ЄС–Україна–Митний союз. Ми готові відповісти на занепокоєння наших партнерів, яке виникло щодо нібито майбутнього перенасичення українського ринку європейськими товарами і «витискання» українських товарів до Митного союзу. Цього не буде. Ми також готові пояснити, що є абсолютно надійні, апробовані у світовій торгівлі механізми запобігання реекспорту товарів на територію Митного союзу. Цього також не буде, коли домовимося про елементарні заходи визначення країни походження товару», – стверджував український прем'єр-міністр[1].

Складалося враження, що українська влада таки вирішила якимось чином всидіти на двох стільцях, але переважно усе ж схилялася до асоціації з ЄС. Відповідь Москви не забарилася. Жовтень розпочався з імітації Росією «поступки» у газовому питанні, коли 8 жовтня 2013 р. президент РФ В. Путін заявив про можливість кредитування України на закупівлю «технічного газу». ЄС своєю чергою, в особі єврокомісара з питань енергетики Г. Еттінгера, пообіцяв фінансувати модернізацію української газотранспортної системи[2]. Після цього позиція Росії знову пожорсткішала. У середині жовтня на засіданні українсько-російського Міжурядового комітету з економічних питань у Калузі Україна, окрім підписаної угоди про співпрацю у сфері космосу до 2016 р., так і не змогла домовитися з Росією[3]. Тим часом 12 жовтня Кабінет міністрів України дав міністру економічного розвитку і торгівлі І. Прасолову доручення погодити план-графік розгляду на засіданнях уряду міжнародних угод Митного союзу Республіки Білорусь, Республіки Казахстан і Російської Федерації, до яких могла би приєднатися Україна. Запропонований І. Прасоловим та погоджений прем'єр-міністром України М. Азаровим план було затверджено 17 жовтня й

1 Вступне слово Прем'єр-міністра України Миколи Азарова на засіданні Уряду 26 вересня 2013 року // Урядовий портал. – 2013. – 26 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246710980&cat_id=244823857.

2 Голос України. – 2013. – 12 жовтня.

3 Там само. – 16 жовтня.

розраховано було поетапно розглянути до березня 2014 року[1]. Вже за кілька днів (24–25 жовтня) у Мінську президент України В. Янукович провів у рамках саміту СНД консультації з членами Митного союзу[2], а 27 жовтня у Сочі під час його неформальної зустрічі з президентом Росії В. Путіним вкотре було визнано, що «з усіх проблем не вдалося досягти прогресу»[3].

Після безрезультатних для Москви перемовин та шантажу остання, за випробуваною схемою, знову вдавалася до тиску: наприкінці жовтня російське державне підприємство «Регістр сертифікації на федеральному залізничному транспорті» призупинило дію сертифікатів на постачання до Росії вагонів українського виробництва[4]; після чергової робочої зустрічі у Москві В. Путіна та В. Януковича 11 листопада Україна припинила імпорт російського газу, а вже наступного дня на всьому російсько-українському державному кордоні митними органами РФ розпочалася реалізація заходів із забезпечення дотримання транзиту товарів, які ввозять на територію Митного союзу. Крім того Росія відмовилася надавати Світовій організації торгівлі (СОТ) звіт про перевірки українських кондитерських фабрик «Рошен»[5].

Тиск Росії ставав дедалі відчутнішим, яка енергетичними, торговельно-економічними, військово-політичними й дипломатичними зашморгами крок за кроком наближалася до своєї мети – інкорпорувати у собі Україну. Водночас Європейський Союз (а за його спиною й НАТО) недвозначно виказував своє прагнення не допустити геополітичного зміцнення Кремля за рахунок поглинання українського простору, інтелектуального та економічного потенціалів, енергетичної системи, ВПК тощо.

---

1 План-графік розгляду на засіданнях Уряду угод Митного союзу Республіки Білорусь, Республіки Казахстан і Російської Федерації [запропонований міністром економічного розвитку і торгівлі І. Прасоловим та погоджений прем'єр-міністром України М. Азаровим] (17 жовтня 2013 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hainyzhnyk.in.ua/doc2/2013(10)17.mytnyi_soyuz.php.

2 Голос України. – 2013. – 25 жовтня.

3 Там само. – 30 жовтня.

4 Там само. – 31 жовтня.

5 Там само. – 13 листопада.

Бій за Свободу і Гідність: революційне повстання проти проросійського режиму внутрішньої окупації України (листопад 2013 р. – лютий 2014 р.)

У листопаді 2013 р. після тривалих переговорів держава стояла на порозі підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, але в другій половині місяця поширилися відомості про те, що Угоду не буде підписано через низку причин, зокрема, у зв'язку з невиконанням Україною вимог ЄС та напругою між Україною і Російською Федерацією, результатом якої стала нова торговельна війна. Почалися заклики до всенародної демонстрації підтримки Україною тісніших зв'язків з Європою. Ці заклики посилили настрій громадянських протестів, який існував в Україні з літа 2013 р. і був спричинений низьким рівнем життя, зростанням цін і високим рівнем безробіття.

20 листопада Кабінет міністрів України у прес-релізі повідомив, що під час прес-конференції у Санкт-Петербурзі (Російська Федерація) прем'єр-міністр М. Азаров заявив, що Україна продовжує підготовку до підписання Угоди про асоціацію. Проте наступного дня Кабінет міністрів раптом (?) ухвалив розпорядження № 905-р під назвою «Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншої сторони»[1] й призупинив підготовку до підписання Угоди, яке мало відбутися на саміті Східного партнерства наприкінці листопада 2013 року. Також зазначалося, що Україні потрібно переглянути свої торгові відносини з Російською Федерацією та іншими членами Співдружності Незалежних Держав.

Після цього рішення в соціальних мережах почали з'являтися заклики зібратися на Майдані Незалежності у Києві на підтримку проєвропейського вибору України. Перші учасники акцій протесту, в тому числі й автор цих рядків, зібралися там ввечері 21 листопада 2013 р.[2], наступного дня після того, як Окружний адміністративний суд міста Києва своїм рішенням за результатами розгляду звернення

1 International Advisory Panel. Report of the International Advisory Panel on its review of the Maidan Investigations. – 2015. – 31 March. – P. 9.

2 Автор цих рядків звернувся з промовою до ще нечисленних тоді мітингувальників з даху автомобіля (переді мною виступав В. Кличко, після мене – А. Скоропадський), у якій закликав громадськість вимагати не лише відставки М. Азарова, а й дострокових виборів президента України.

Київської міської державної адміністрації заборонив проведення акцій у центрі міста. 24 листопада відбулася перша масова демонстрація за Україну в Європі та проти влади. За даними з різних джерел, у ній взяло участь від 50 тис. до 100 тис. осіб. Учасники акції вимагали відставки уряду та розпуску Верховної Ради у разі непідписання Угоди про асоціацію. Протестанти підійшли до будівлі Кабінету міністрів, біля якої вже зібралися окремі групи антимайданівців разом із так званими «тітушками». Тоді ж загони «Беркуту» застосували сльозогінний газ у відповідь на начебто насильницькі дії з боку учасників акцій протесту, що виступили проти влади, хоча деякі джерела повідомляли про застосування димових шашок, а не сльозогінного газу. Перші намети представників опозиційних політичних сил почали з'являтися на Європейській площі та на Майдані Незалежності.

Того ж дня, 24 листопада, влада вперше кваліфікувала мітингувальників як «терористичну» загрозу. Так, з'явилося розпорядження начальника Головного управління СБУ у м. Києві та Київській обл., генерал-майора О. Щеголєва до керівників регіональних органів суб'єктів боротьби з тероризмом – членам Координаційної групи АТЦ при Головному управлінні СБУ «Щодо приведення до ступеня готовності ''підвищена''», у якому зазначалося, що штабом Антитерористичного центру при СБУ України було нібито «отримано інформацію щодо можливого вчинення 24 листопада ц. р. в м. Києві злочину терористичного спрямування»[1]. Таке ж розпорядження було вироблено й 27 листопада, проте з відрізком термінів щодо «злочину терористичного спрямування» від 25 по 30 листопада 2013 року[2].

28–29 листопада 2013 р. у Вільнюсі (Литва) відбувся саміт ЄС за участю лідерів країн «Східного партнерства» (Грузія, Азербайджан, Вірменія, Молдова, Білорусь, Україна, Євросоюз). Очікуваного підписання угоди про асоціацію України з Євросоюзом не відбулося[3]. Україна відклала підписання угоди про асоціацію до «кращих часів».

---

1 СБУ. Щодо приведення до ступеня готовності «підвищена». Керівникам регіональних органів суб'єктів боротьби з тероризмом – членам Координаційної групи АТЦ при Головному управлінні СБ України у м. Києві та Київській області (Начальник Головного управління генерал-майор О. Щеголєв) 24 листопада 2013 р. // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2013(11)24.maidan_sbu.php.

2 Там само.

3 Грузія і Молдова підписали свої угоди про асоціацію з ЄС. У результаті саміту було прийнято Вільнюську декларацію із закликами до пострадянських країн Східної Європи та Закавказзя впроваджувати ширші демократичні та економічні реформи, а також до Росії – поважати їхні євроінтеграційні прагнення.

«Рішення було викликано усвідомленням величезних економічних втрат, які могла зазнати Україна, – пояснював пізніше В. Янукович. – Ми розуміли, що в економіці України виникнуть великі труднощі після підписання угоди. Ми могли підписати її тільки за умови компенсації наших втрат, які могли виникнути від проблем в торгівлі з Росією. Перехід України на технічні стандарти ЄС в машинобудуванні, значне підняття дотацій в сільському господарстві до рівня ЄС – ці й багато інших запитань були не під силу Україні[1]. Але політики ЄС, наполягаючи на якнайшвидшому підписанні угоди, навідріз відмовлялися надати будь-яку компенсацію і переглянути економічну частину угоди з урахуванням пропозицій України. У тому числі шляхом розгляду вузьких проблем у форматі Україна–ЄС–Росія»[2]. Європейські політичні діячі висловили жаль з цього приводу та назвали це рішення помилкою, але й за такої ситуації ЄС декларував готовність у 2014 р. повернутися до обговорення цього питання. У декларації відзначалася «безпрецедентна громадська підтримка» політичній асоціації та економічній інтеграції України з Євросоюзом.

Тим часом у Києві, в ніч з 29 на 30 листопада, близько 4.00 ранку, міліцейський спецназ раптово без попередження атакував молодих людей на Майдані Незалежності (близько 200 юнаків та юнок), що несли цілодобову варту на знак протесту з приводу відмови України підписати асоціацію з ЄС. Уся операція тривала близько 20 хвилин. Молодих людей били кийками, відтісняли їх від пам'ятника та відтягали убік, тих, хто падав, добивали ногами й кийками, незважаючи на стать і вік[3]. Міліція також переслідувала, хапала і била людей на

1 В. Янукович та уряд М. Азарова оцінювали витрати щодо переходу на європейські технічні стандарти і норми, за якими вже через кілька років повинні були б працювати промисловість і сільське господарство у суму від 160 до 500 млрд євро протягом 10 років. Деяким галузям таку заміну потрібно було б провести ще швидше. Наприклад, машинобудування мусило було у повному обсязі перейти на стандарти ЄС вже за два роки.

2 *Янукович В.* «Народ договорится, и Украина станет единой» / Виктор Янукович // Аргументы и Факты. – 2014. – № 52. – 24 лютого.

3 У грудні 2014 р. у Москві В. Янукович заявлятиме, що від нього ніякого наказу на розгін демонстрантів не було і не могло бути. На його погляд, то була добре організована провокація, для того щоби перевести мирні акції протесту в радикальне русло. Він стверджував (попри відсутність на руках доказів), що за побиттям 30 листопада стояв тогочасний голова Адміністрації президента України С. Льовочкін (такі підозри мали під собою досить вагомі підстави, як вважав згодом й міністр внутрішніх справ А. Аваков). Як тільки слідством, за гарячими слідами, були встановлені перші факти і докази про ті події, від своїх посад були відсторонені заступник секретаря РНБО В. Сівкович і голова Київської міської державної адміністрації О. Попов, а також очільник київського міського управління МВС В. Коряк.

прилеглих вулицях, добивала й тих, хто вже впав[1]. Вранці 30 листопада 2013 р. кияни з усіх районів міста з'їхалися на Майдан, обурені сваволею та жорстокістю влади. За інформацією Генеральної прокуратури України, 30 листопада – 1 грудня 2013 р. у Києві на акції протесту проти незаконних дій працівників міліції вийшли від 500 тис. до 1 млн осіб[2].

Близько 13 години дня 1 грудня 2013 р. група у складі 50–60 осіб у масках і шоломах, озброєна палицями, увірвалася до будівлі Київської міської державної адміністрації й захопила її. Близько 14.20 низка зіткнень між міліцією і протестувальниками сталася біля Адміністрації президента України на вулиці Банковій. Десятки людей отримали поранення. Група активістів (приблизно 500 осіб) підігнала бульдозер і спробувала на ньому прорвати міліцейський ланцюг, виставлений перед адміністрацією; кілька міліціонерів отримали поранення. Після цього опозиційна молодь спробувала прорвати міліцейський ланцюг за допомогою металевих загороджень, раніше встановлених міліцією, деякі активісти також хапалися за міліцейські щити і кидали в міліціонерів каміння з бруківки. Міліція у відповідь застосувала сльозогінний газ, світлошумові та димові гранати, й близько 16.30 за київським часом «Беркут» контратакував протестувальників, б'ючи людей кийками з неймовірною жорстокістю[3]. Події переросли у справжню бійню, яку влаштувала міліція над протестувальниками, простими перехожими та журналістами[4].

1 За результатами розслідування ГПУ було встановлено, що секретар Ради національної безпеки і оборони пан Клюєв прийняв незаконне рішення про розгін Майдану і з цією метою залучив заступника секретаря Ради національної безпеки і оборони В. Сівковича, голову Київської міської державної адміністрації О. Попова та керівника Головного управління МВС України у місті Києві В. Коряка. 24 лютого 2014 р. новий генеральний прокурор України О. Махніцький відкрив ще одне провадження стосовно чотирьох із п'яти вищеназваних осіб (Попова, Мариненка, Коряка та Федчука) за іншим обвинуваченням, а саме у неправомірному перешкоджанні проведенню демонстрацій.

2 Ukraine: «EuroMaydan»: Human Rights violations during protests in Ukraine // AI Index: EUR 50/020/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR50/020/2013/en/75c9fb6c-23a4-4b34-921d-94ba667ed378/eur500202013en.pdf.

3 За інформацією зі звіту МВС, за результатами службового розслідування від 24 квітня 2014 р., 1 грудня 2013 р. у центрі Києва було задіяно 3 тис. 560 силовиків, з них 850 військовослужбовців внутрішніх військ.

4 За інформацією, оприлюдненою Міністерством охорони здоров'я України, 30 листопада – 2 грудня 2013 р. у Києві за невідкладною медичною допомогою звернулися 248 осіб, з них 190 – у період між 12:00 1 грудня і 6:00 2 грудня. 139 осіб було госпіталізовано, в тому числі 76 співробітників правоохоронних органів і 3 журналісти.

«Така жорстокість міліції шокує, – заявила тоді заступник директора організації «Human Rights Watch» у Європі та Центральній Азії Р. Денбер (Rachel Denber). – Владі потрібно було припинити насильство і забезпечити безпеку президентської адміністрації, але це не може слугувати виправданням побиття людей, які не вдавалися до насильства і не становили ані найменшої загрози»[1]. У заяві від 2 грудня 2013 р. представник ОБСЄ зі свободи ЗМІ Д. Міятович (Dunja Mijatović) висловила стурбованість у зв'язку з насильством з боку міліції щодо журналістів і демонстрантів в Києві і закликала українську владу розслідувати напади на журналістів. У заяві сказано, що під час висвітлення демонстрацій у Києві 40 журналістів «зазнали фізичного насильства і отримали важкі травми»[2].

Слід наголосити, що такими жорстокими діями влада України перевищила основні стандарти, що регламентують застосування сили під час міліцейських операцій. Ці універсальні стандарти викладено в Основних принципах застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку (ООН, 1990 р.), де зазначено: «У всіх випадках, коли застосування сили або вогнепальної зброї неминуче, посадові особи з підтримання правопорядку проявляють стриманість у такому застосуванні сили і діють на основі серйозності правопорушення і тієї законної мети, яка повинна бути досягнута»[3].

Так почався новий етап ЄвроМайдану, який набирав уже революційних рис, та визрівала нова, жорстка фаза протистояння між громадянами та владою, що невдовзі переросла не лише у численні сутички з обох сторін, а й у барикадні бої та криваві розстріли у столиці України, у події, що отримали назву Революція Гідності.

Після такого бойовища свій бій за Україну почала міжнародна дипломатія і вже 5 грудня у Києві відбулася зустріч міністрів закордонних справ країн ОБСЄ. Після перемовин заступник державного секретаря США В. Нуланд підтримала народ України, натомість міністр закордонних справ Росії С. Лавров звинуватив країни Євросоюзу у втручанні до внутрішніх справ України. Повертаючись до подій грудня 2013 р. та російсько-українських взаємин, варто згадати, що саме

1 Ukraine: Excessive Force Against Protesters. Hundreds Injured in Kiev as Riot Police Crack Down // Human Rights Watch. – 2013. – December 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.hrw.org/news/2013/12/03/ukraine-excessive-force-against-protesters.

2 Там само.

3 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Report on the human rights situation in Ukraine – 15 April 2014.

після цих перших кривавих зіткнень та подальших протестних акцій, що не припинялися, президент України В. Янукович одразу ж відлетів до Росії й 6 грудня провів у Сочі позапланову зустріч з президентом Російської Федерації В. Путіним. Зміст тих конфіденційних консультацій покищо достеменно невідомий, проте саме після цієї зустрічі дії українських силовиків знову активізувалися.

Силовиками було вироблено «План до забезпечення охорони громадського порядку під час виконання судових рішень, пов'язаних з розблокуванням вулиць у центральній частині міста Києва», який підписали: т. в. о. начальника ГУМВС України у м. Києві, ген.-полк. міліції В. Мазан, начальник ГУ ДСНС України у м. Києві, ген.-майор служби цивільного захисту А. Куценко, начальник ГУ юстиції у м. Києві С. Семерга, голова Київської міської державної адміністрації О. Попов. Низку (власне – 16) т. зв. організаторських та практичних заходів «для припинення порушень громадського порядку та забезпечення нормальної життєдіяльності» було заплановано на 9 грудня[1].

Так, вранці 9 грудня 2013 р., здолавши спробу блокади громадянами, з території військової частини у Василькові до центра Києва прибув спецпідрозділ «Тигр» та інші підрозділи внутрішніх військ. Протягом дня, під приводом нібито повідомлень про мінування, були закриті центральні вузлові станції метрополітену «Театральна», «Хрещатик» і «Майдан Незалежності». Тоді ж працівники міліції провели обшук у штаб-квартирі партії «Батьківщина», а в прес-релізі, оприлюдненому в січні 2014 р., заступник керівника Головного слідчого управління МВС заявив про те, що в комп'ютерах, вилучених з офісу, знайшли свідчення того, що акції протесту планувалися заздалегідь. Станом на 10 грудня 2013 р. кількість правоохоронців у Києві зросла до 5 тис. 101 особи, включаючи 2 тис. 906 військовослужбовців внутрішніх військ[2]. У ніч на 11 грудня 2013 р. було зроблено спробу витіснити учасників протесту з Майдану. О першій годині ночі співробітники

1 План до забезпечення охорони громадського порядку під час виконання судових рішень, пов'язаних з розблокуванням вулиць у центральній частині міста Києва // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2013(12).maidan_rozgon.php.

2 Нагадаю, що за рік до цих подій Європейський Союз виділив допомогу внутрішнім військам МВС України в розмірі 1,55 млн євро «для підвищення ефективності правоохоронних органів України у забезпеченні прав і свобод громадян». Україна остаточно перетворилася на поліцейську державу, в якій: внутрішні війська МВС налічували 33,3 тис. бійців, СБУ – 41,75 тис., міліція – 240,2 тис., прикордонні війська – 50 тисяч. Усіх їх разом було більше, ніж української армії (117 тис.) – майже 450 тисяч охоронців режиму.

спецпідрозділу «Беркут» намагались розібрати барикади на вулиці Інститутській, при цьому декількох народних депутатів, які знаходилися серед учасників акцій протесту, міліціянти побили. Протистояння між учасниками акцій протесту та міліцією тривало всю ніч. Вранці силовики здійснили невдалу спробу штурмом взяти будівлю Київської міської державної адміністрації (КМДА), що утримувалася учасниками акцій протесту. За повідомленнями з різних джерел, того дня до 40 осіб, включно з правоохоронцями, було поранено, і до 15 осіб госпіталізовано, 8 активістів затримано.

Тим часом, у Києві 10 та 11 грудня революціонерів підтримали заступник держсекретаря США В. Нуланд[1] та верховний представник ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки К. Ештон[2]. 12 грудня у Брюсселі Ш. Фюлє, на перемовинах з першим віце-прем'єр-міністром України С. Арбузовим, від імені ЄС відмовив Києву у наданні невідкладної кредитної допомоги у 20 млрд євро[3]. Того ж дня Європейський парламент ухвалив резолюцію щодо результатів Вільнюського саміту, яка стосувалася України й у якій було засуджено економічний тиск Росії на Україну[4]. У перспективі ж обіцяно запровадження безвізового режиму для громадян України[5]. 14–15 грудня, під час візиту до Києва майданівців підтримав сенатор США Дж. Маккейн.

Українська ж влада, після невдалих спроб силовими заходами опанувати становище у центрі столиці та в областях Центральної й Правобережної України, знову звернула свій погляд до північно-східного сусіда. Як наслідок, 17 грудня 2013 р. президент України В. Янукович мав зустріч у Москві з президентом РФ В. Путіним, після

---

1 Голос України. – 2013. – 10 грудня.

2 Урядовий кур'єр. – 2013. – 11 грудня.

3 Голос України. – 2013. – 13 грудня.

4 «Події, що відбуваються на Майдані в Києві та інших містах країни – то лише видимі, неприховані, але достатньо ґенеруючі, кластери багаторічних позалаштункових як внутрішніх, так і зовнішніх процесів торгу та боротьби навколо контролю та впливами над заіржавілою системою, яка зі скрипом, пробуксовками та небезпечними іскрами побічних руйнівних ефектів, все ще намагається, хоч і вхолосту, таксяк підтримувати хід системного державно-політичного, суспільно-національного та фінансово-економічного краху молодого, але вже досить охлявшого й поршарпаного, організму під назвою «держава Україна». Головне – хто, як і з якою метою прагне скористатися цими внутрішньоукраїнськими та геополітичними вихорами, що сконцентровані зараз у стольному місті Києві та ширяють над такими привабливими і потенційно продуктивними теренами Русі-України...» (*П. Гай-Нижник, 12 грудня 2013 р., допис на особистій сторінці у Facebook*)

5 Голос України. – 2013. – 13 грудня.

якої було підписано спільний план дій між Російською Федерацією та Україною. За результатами переговорів, «Газпром» погодився зменшити ціну на газ до 268,5 дол. США за кубометр. Росія також анонсувала намір купити українських боргових зобов'язань на 15 млрд дол. США. Усі ці стратегічні угоди стали по суті винагородою Україні та режиму В. Януковича за призупинення процесу підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Тоді ж відбулося шосте засідання Російсько-Української міждержавної комісії, у роботі якої головували В. Путін та В. Янукович. Комісія «із задоволенням» відзначила позитивні тенденції розвитку російсько-українських відносин, зміцнення різнопланового та інтенсивного політичного діалогу між Росією та Україною в дусі дружби і добросусідства. Сторони підтвердили, що динаміка цього процесу носила об'єктивний характер, тому не повинна бути піддана суб'єктивним факторам. Сторони підтвердили свою позицію щодо взаємодоповнюваності інтеграційних процесів, які здійснюються у рамках Євразійської економічної інтеграції та Європейського союзу. Комісія зазначила, що, незважаючи на скорочення взаємного товарообігу, є значний потенціал істотного поглиблення двосторонніх економічних зв'язків, і на його реалізацію мають бути спрямовані зусилля усіх російських та українських міністерств і відомств, ділових кіл. Було висловлено впевненість, що підписання і виконання Плану дій (Дорожньої карти) щодо врегулювання торговельних обмежень у двосторонній торгівлі на 2013–2015 роки дасть змогу вирішити на взаємовигідній основі найважливіші питання торгово-економічного співробітництва[1].

У рамках шостого засідання міждержавної Комісії між Україною та Російською Федерацією, окрім відповідного протоколу, були підписані такі документи:

- план російсько-українських заходів щодо спільного святкування 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка у 2014 році;
- план дій щодо врегулювання торговельних обмежень у двосторонній торгівлі між Україною та Російською Федерацією й Україною на 2013–2014 рр.;
- Угода між Урядом Російської Федерації та Кабінетом Міністрів України про реалізацію заходів державної підтримки віднов-

1 Протокол шестого заседания Российско-Украинской межгосударственной комиссии (Москва, 17 декабря 2013 г.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2013(12)17.rosiya-ukraina.php.

лення серійного виробництва літаків сімейства Ан-124 з двигунами Д-18Т та їх модифікаціями;

- протокол між Урядом Російської Федерації й Кабінетом міністрів України про поставки товарів за виробничою кооперацією у 2014 році;
- Меморандум про наміри щодо активізації співробітництва в сфері суднобудування між Міністерством промисловості і торгівлі Російської Федерації та Міністерством промислової політики України;
- Угода між Урядом Російської Федерації та Кабінетом міністрів України про спільні дії з організації будівництва транспортного переходу через Керченську протоку;
- Угода між Урядом Російської Федерації та Кабінетом міністрів України про оперативне оповіщення про ядерну аварію та обмін інформацією в галузі ядерної та радіаційної безпеки;
- Протокол між Урядом Російської Федерації та Кабінетом міністрів України про визначення пункту пропуску через українсько-російський державний кордон «Куйбишево» для здійснення спільного контролю відповідними органами держав Сторін;
- Протокол між Урядом Російської Федерації та Кабінетом міністрів України про внесення зміни до Угоди між Урядом Російської Федерації та Кабінетом міністрів України про співробітництво під час здійснення спільного контролю осіб, транспортних засобів і товарів на українсько-російському державному кордоні від 18 жовтня 2011 року;
- Угода про співробітництво між Федеральною службою Російської Федерації з контролю за обігом наркотиків та Державною службою України з контролю за наркотиками;
- план спільних заходів Міністерства Російської Федерації у справах цивільної оборони, надзвичайних ситуацій і ліквідації стихійних лих та Державної Служби України з надзвичайних ситуацій у контексті реалізації міжурядової Угоди про співробітництво в галузі попередження промислових аварій, катастроф, стихійних лих та ліквідації їх наслідків;
- Меморандум про взаєморозуміння між Федеральним косміч-

ним агентством (Російська Федерація) та Державним космічним агентством України щодо співпраці в галузі ракетно-космічної промисловості;

- Доповнення до контракту від 19 січня 2009 р. між ВАТ «Газпром» і НАК «Нафтогаз України» з купівлі-продажу природного газу у 2009–2019 рр[1].

А в дорученнях, які Комісія визначила для виконання урядам обох держав, яскраво видно про завдання щонайшвидшого втілення в життя вищеназваних путінських стратегічних планів з документа під назвою «Про комплекс заходів із залучення України до євразійського інтеґраційного процесу», що був розроблений під патронатом В. Медведчука і С. Глазьєва. Зокрема урядам України та Російської Федерації доручалося реалізувати такі проекти:

1. Вжити заходів, що сприяють зростанню обсягів двосторонньої торгівлі та інвестицій у 2014 р., в тому числі шляхом усунення технічних бар'єрів у взаємній торгівлі на основі Угоди про усунення технічних бар'єрів у взаємній торгівлі держав-учасниць СНД, які не є членами Митного союзу, а також домовленостей, визначених Планом дій щодо врегулювання торговельних обмежень у двосторонній торгівлі між Російською Федерацією та Україною на 2013–2014 роки.

2. Сторони будуть сприяти подальшій лібералізації торговельних режимів у рамках СНД з метою розвитку положень Договору про зону вільної торгівлі. Сторони погодилися продовжити розвиток кооперaційних зв'язків, а також утримуватися від односторонніх дій, пов'язаних з реалізацією політики імпортозаміщення, які можуть завдати економічної шкоди одна одній.

3. Активізувати роботу з реалізації схвалених спільних інфраструктурних та промислових проектів, а також ініціатив, представлених у відповідних Дорожніх картах, включаючи створення спільних підприємств та об'єднань у пріоритетних сферах економіки, в першу чергу – в авіабудуванні, двигунобудуванні, атомній енергетиці, космічній галузі, суднобудуванні, у транспортній сфері.

4. Урядам Сторін забезпечити розробку і підписання у стислі терміни Меморандуму про сприяння Російської Федерації щодо зближення технічних регламентів України та Митного союзу.

5. Урядам Сторін підготувати пропозиції щодо взаємодії Української Сторони з Євразійським банком розвитку, антикризовим фондом ЄврАзЕС і Міждержавним банком СНД.

1 Там само.

6. Опрацювати питання про включення державної корпорації «Банк розвитку і зовнішньоекономічної діяльності» («Внешэкономбанк») до переліку організацій, кредитні угоди з якими підписуються за процедурами, визначеними для міжнародних фінансових організацій.

7. Виконати пункт 1.2. «Дорожньої карти» щодо врегулювання питань в інвестиційному, фінансовому та галузевому співробітництві Російської Федерації та України від 15 жовтня 2013 р. про включення російського рубля в 1-ї групи Класифікатора іноземних валют та банківських металів Національного банку України.

8. Активізувати розробку і впровадження нових принципів і механізмів взаємовигідного співробітництва у газовій галузі.

9. Продовжити реалізацію заходів щодо організації в Україні виробництва ядерного палива для реакторів ВВЕР-1000 за російськими технологіями.

10. Підготувати пропозиції щодо організації фінансування проекту спорудження енергоблоків № 3 та № 4 Хмельницької АЕС.

11. Продовжити у 2014 р. роботи з розробки та реалізації програм двостороннього співробітництва в галузі машинобудування, хімічної промисловості, суднобудування, гірничо-металургійному комплексі, із залученням галузевих асоціацій.

12. Забезпечити завершення спільних державних випробувань літака Ан-70 до кінця першого кварталу та за їх підсумками ухвалити рішення про спільне серійне виробництво.

13. ДП «Антонов» та Об'єднаній авіабудівній корпорації активізувати роботу щодо вирішення питання створення спільного підприємства для управління програмою відновлення серійного виробництва літаків сімейства Ан-124 із двигунами Д-18Т.

14. Продовжити роботу зі створення єдиного навігаційно-тимчасового простору Російської Федерації та України на базі системи ГЛОНАСС, щодо забезпечення подальшої реалізації проектів «Наземний старт», «Морський старт» і програми «Дніпро».

15. Продовжити реалізацію ініціативи зі створення Причорноморського зернового Комітету.

16. Вжити заходів щодо підготовки та проведення у 2014 р. III Російсько-Українського міжрегіонального економічного форуму за участю глав держав (м. Нижній Новгород).

17. Забезпечити реалізацію «Дорожньої карти з інвестиційної, фінансової галузевої співпраці».

18. Приділити пріоритетну увагу розвиткові російсько-україн-

ського військово-технічного співробітництва, кооперації підприємств оборонних галузей промисловості, створення спільних підприємств у військово-технічній сфері з урахуванням чинного законодавства Російської Федерації та України.

19. Вжити заходів для підписання Угоди між урядом Російської Федерації і Кабінетом міністрів України про реалізацію Програми військово-технічного співробітництва між Україною та Російською Федерацією на 2013–2017 рр.

20. Внести на розгляд урядів до кінця першого кварталу 2014 р. узгоджені пропозиції про збільшення участі Російської Федерації у розвитку соціально-економічної сфери Севастополя та інших населених пунктів – місць дислокації військових формувань Чорноморського флоту Російської Федерації на території України.

21. Прискорити роботу з інвентаризації земельних ділянок і розташованих на них об'єктів нерухомості, які використовуються Чорноморським флотом Російської Федерації на території України, і щодо врегулювання питання про здійснення капітального ремонту будівель і споруд, які орендуються Російською Федерацією в інтересах російського Чорноморського флоту.

22. Завершити підготовку до підписання проектів міжурядових угод: про узгодження пересувань, пов'язаних із діяльністю військових формувань Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, поза місцями їх дислокації; про порядок перетину державного кордону України військовими кораблями, суднами забезпечення, літальними апаратами, військовослужбовцями Чорноморського флоту Російської Федерації; з питань реєстрації за місцем проживання (перебування) військовослужбовців та цивільних осіб Чорноморського флоту Російської Федерації, членів їх сімей у міграційних органах України.

Активізувати роботу з узгодження інших проектів угод з питань функціонування Чорноморського флоту Російської Федерації та його перебування на території України.

23. Врегулювати питання оподаткування структурних підрозділів Чорноморського флоту Російської Федерації та митного оформлення матеріально-технічних засобів, що ввозяться в інтересах флоту на територію України всіма видами транспорту, з дотриманням прикордонного, митного та інших видів державного контролю під час перетину російсько-українського кордону відповідно до чинного законодавством України, а також з урахуванням статусу Чорноморського флоту Російської Федерації, що базується на території України.

24. Приступити до переговорів з підготовки двосторонньої угоди про заміну озброєнь і військової техніки Чорноморського флоту Російської Федерації, що базується на території України.

25. Продовжити здійснення спільних заходів щодо скорочення часу перевірки документів громадян Російської Федерації та України в автомобільних і залізничних пунктах пропуску та місцях перетину російсько-українського державного кордону.

26. Провести роботу з впровадження спільного контролю пасажирів з метою оптимізації та вдосконалення роботи міжнародного пункту пропуску для автопасажирського поромного сполучення Крим – Кавказ.

27. Приділити пріоритетну увагу питанням міграційної політики.

28. Розробити механізми взаємодії на рівні правоохоронних органів і спецслужб двох країн у контексті підготовки і проведення зимових Олімпійських ігор 2014 р. в м. Сочі.

29. Приділити пріоритетну увагу реалізації Плану українсько-російських заходів щодо спільного святкування 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка у 2014 році.

30. Опрацювати пропозиції щодо практичної реалізації домовленостей Міністерства освіти і науки Російської Федерації, Міністерства освіти і науки України та ПАТ «Промінвестбанк» про заходи щодо розвитку і поглиблення співпраці в сфері загальної середньої освіти – в частині заходів щодо підтримки вивчення і викладання української мови та літератури в загальноосвітніх установах Росії[1].

У разі втілення зазначених намірів міждержавного зближення у практичній площині, можна з цілковитою упевненістю стверджувати, що Україна у найближчому часі мала усі перспективи перетворитися на державу-сателіта Російської Федерації.

Тим часом у Європі продовжували перейматися подіями у Києві. У Брюсселі протягом засідання (19–20 грудня) Ради Євросоюзу з українського питання В. Януковича закликали не застосовувати силу проти прихильників європейської інтеграції України[2]. Наступного дня з візитом до України прибули співдоповідачі Моніторингового комітету ПАРЄ М. де Пурбе-Лундін та М. Репс, які обговорили у Києві проблеми внутрішньополітичного становища України в контексті подій на Майдані.

---

1 Там само.

2 Урядовий кур'єр. – 2013. – 21 грудня.

Допоки ж у столиці України тривало протистояння народу і влади, а європейські політики переймалися угамуванням тотального насилля, голова українського уряду М. Азаров 24 грудня прибув до Москви на засідання Вищої економічної ради Євразійського економічного співтовариства. Після зустрічі наступного дня зі своїм російським колегою Д. Медвєдєвим, сторони заявили про намір «реанімувати втрачені взаємовідносини»[1].

Після цього візиту у столиці України почалися акції залякування, практично регулярні побиття (в тому числі й до смерті[2]) та викрадення опозиційних активістів, а чисельність силовиків у Києві (станом на 23 грудня 2013 р., за повідомленням МВС) зросла до 10 тис. 753 правоохоронців, з них: 2 тис. 810 – працівники міліції міста Києва, 1 тис. 693 – співробітники «Беркуту», 1 тис. 150 офіцери патрульної служби та 5 тис. 100 – військовослужбовці внутрішніх військ.

16 січня 2014 р. Верховна Рада ухвалила низку законів, відомих під назвою «драконівські закони», якими обмежувалися громадянські права та свободи, зокрема, свобода зібрань. Цими законами передбачалися більш суворі санкції за певні правопорушення і запроваджувалася кримінальна та адміністративна відповідальність за низку діянь. Законом № 721-VII передбачалося підвищення штрафу за порушення встановленого порядку організації мітингів. Ним також (додатково до інших пунктів) передбачався штраф за носіння масок для обличчя або одягу, що схожий на формений одяг працівників правоохоронних органів чи військовослужбовців; штраф або адміністративний арешт за встановлення без дозволу наметів чи конструкцій, що використовуються під час демонстрацій; штраф за рух в колоні у складі більше п'яти машин без попереднього узгодження з відповідним управлінням МВС, що спричинило створення перешкод для дорожнього руху. Підвищувалися санкції за такі злочини, як: умисне знищення чужого

1 Голос України. – 2013. – 25 грудня.

2 Перша смерть під час громадських протестів в Україні сталася 22 грудня 2013 р. – у реанімації Київської міської клінічної лікарні № 12, через чотири дні після жорстокого побиття невідомими міліціонерами, помер П. Мазуренко; вранці 25 грудня 2013 р. біля власного автомобіля знайшли жорстоко побиту активістку Т. Чорновол; вранці 21 січня 2014 р. з Олександрівської лікарні міста Києва було викрадено й піддано жорстокому побиттю і катуванням активістів Майдану І. Луценка та Ю. Вербицького (22 січня 2014 р. тіло Ю. Вербицького було знайдено в лісі у Бориспільському р-ні Київської обл.); 22 січня 2014 р. у Києві на перехресті просп. Маяковського і вул. Ватутіна невідомі викрали активіста АвтоМайдану Д. Булатова (його знайшли 30 січня 2014 р. поблизу с. Вишеньки Бориспільського р-ну неподалік Києва).

майна, групове порушення громадського порядку, підбурювання до дій, що становлять загрозу громадському порядку, хуліганські дії, захоплення будівель, які використовуються органами державної влади, вчинення опору посадовим особам, погрози насильством працівникам правоохоронних органів[1].

Проте прийняття комплексу репресивних законів ще дужче обурило громадськість країни, засудила їх і низка міжнародних організацій[2]. 19 січня 2014 р. на Майдані відбувся великий мітинг протесту проти нових «драконівських законів», а представники організації «Правий сектор» зробили спробу прорвати кільце блокади й кордон охорони на вул. Грушевського. Відбулася затяжна сутичка-бій: протестувальники запалили автобус «Беркуту» й закидали правоохоронців камінням і фаєрами; міліція зі свого боку застосувала сльозогінний газ, світлошумові гранати і водомети (за температури повітря близько 10° морозу) й почала стріляти у людей гумовими кулями і дробом! На шосту годину вечора 20 січня 2014 р., за офіційними даними, було заарештовано 22 особи.

21 січня 2014 р. заступник міністра внутрішніх справ С. Лекарь вніс на розгляд Кабінету міністрів проект змін до Правил застосування спеціальних засобів під час охорони громадського порядку, нібито діючи за дорученням міністра внутрішніх справ та за відсутності висновку органів охорони здоров'я щодо безпеки цих засобів. Ці зміни було ухвалено наступного дня – 22 січня[3]. Вранці й протягом дня 22 січня 2014 р. спецпідрозділи «Беркуту» здійснили кілька штурмів

1 International Advisory Panel. Information Note No. 9. «Draconian' Laws»; Дивіться: Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/732-18/paran2#n2; http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/721-vii.

2 Statement by the Commissioner for Human Rights of the Council of Europe of 17 January 2014. Ukraine: Commissioner Muižnieks to assess legislative changes // Council of Europe. Commissioner for Human Rights. – 2014. – January 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/en/web/commissioner/country-report/ukraine/-/asset_publisher/PwOwYulLuc5b/content/ukraine-commissioner-muiznieks-to-assess-legislative-changes?redirect=http%3A%2F%2Fwww.coe.int%2Fen%2Fweb%2Fcommissioner%2Fcountry-report%2Fukraine%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_PwOwYulLuc5b%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-1%26p_p_col_count%3D1; Opinion on amendments to certain laws of Ukraine passed on 16 January 2014, 10 February 2014, § 11 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.osce.org/odihr/111370?download=true.

3 27 травня 2014 р. колишньому прем'єр-міністру України М. Азарову було повідомлено про підозру щодо, як стверджується, незаконного прийняття постанов Кабінету міністрів України від 22 січня 2014 р., що призвело до тяжких наслідків.

на учасників протестів та на їхні барикади (на 19 січня 2014 р. у центрі Києва вже знаходилися 6 тис. 710 правоохоронців, включно з 3 тис. 707 військовослужбовцями внутрішніх військ). Як наслідок застосування зброї, 22 січня 2014 р. на вул. Грушевського застрелили С. Нігояна і М. Жизнєвського, Р. Сеник і О. Бадера отримали вогнепальні поранення і згодом померли у лікарні. 22 січня 2014 р. в лісі у Бориспільському районі Київської області було знайдено тіло активіста Майдану Ю. Вербицького, якого вранці 21 січня 2014 р. з Олександрівської лікарні міста Києва було викрадено разом із І. Луценком та піддано жорстокому побиттю і катуванням.

Один із співробітників львівського «Беркуту» так розповідав про тогочасні події: «Здається, в 7-ій ранку нас погнали на Межигір'я тоді. А десь о 17-ій ми вже були на Грушевського. Стояли за ВеВешниками разом з харківськими. Тоді все почалося по-справжньому. Гранати, зброя, перші жертви. [...] Відчуття таке стало притуплене. Нам ще зі Львова на взвод дали по дві помпові рушниці. Там (на Грушевського – ред.) видали ще по три на взвод. От «дикі» і пішли стріляти. Правда, на передньому плані там якийсь спецназ стояв. Він шмалив найбільше. Але і наші стріляли. [...] Патрони видавали взагалі дуже вільно. Оті патрони, що машини зупиняти, видавали без особливого там контролю (Саме кулею «блондо», призначеною для зупинки транспортних засобів, були вбиті перші активісти – ред.). [...] Та нас знімали постійно. І «сімка» знімала, і наші, з батальйону. Там камер було не перерахувати. Якщо то все передивитися – готові справи на всіх. Дивно, що досі це не роблять»[1].

27 січня 2014 р. відбулося закрите засідання Кабінету міністрів на чолі з М. Азаровим, на якому були присутні лише ті міністри, котрі мали доступ до таємних і цілком таємних даних (міністр внутрішніх справ В. Захарченко на засідання не з'явився, був його заступник В. Ратушняк)[2]. Тоді ж, за певними відомостями, ними було прийнято рішення й про збільшення числа співробітників спецпідрозділу «Беркут» до 30 тисяч осіб. 18 лютого 2014 р. учасники акцій протесту рушили до Верховної Ради, протестуючи проти зволікань з поверненням до Конституції України в редакції 2004 року. Виникли сутички між учасниками акцій протесту і правоохоронцями: 8 осіб загинуло і

1 Сповідь львівського «беркутівця». Ягнятами ми там не були // Galnet. – 2014. – 21 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galnet.org/interview/120876-spovid-lvivskoho-berkutivtsya-yahnyatamy-my-tam-ne-buly.

2 Азаров без посторонних глаз заслушает доклад МВД о ситуации в Украине // Зеркало недели. – 2014. – 27 січня.

понад тисячу було поранено (у захопленому і спаленому протестувальниками офісі Партії регіонів згодом було знайдено тіло охоронця). Після четвертої години дня було повністю зупинено роботу київського метрополітену. О п'ятій годині дня МВС і СБУ закликали «припинити протистояння до 18:00 години». У разі невиконання цієї вимоги «порядок буде відновлено всіма засобами, передбаченими законом». Близько восьмої години вечора міліція розпочала штурм Майдану. Близько опівночі внутрішні війська було задіяно навколо Будинку профспілок, а співробітників спецпідрозділу СБУ «Альфа» було розташовано на даху будівлі з метою її зачистки. Почалася пожежа, і співробітники «Альфи» відступили (за інформацією ГПУ, 19 і 21 лютого 2014 р. у Будинку Профспілок було знайдено сильно обгорілі тіла двох загиблих; ГПУ також зазначила, що ще 13 осіб загинуло під час штурму Майдану).

Тим часом з Російської Федерації доставлено у Київ спеціальні засоби, які були у подальшому застосовані співробітниками правоохоронних органів для придушення протестів, що призвело до тяжких наслідків. Курував цю доставку заступник міністра внутрішніх справ С. Лекарь, разом із міністром МВС В. Захарченком, його заступником В. Ратушняком та начальником Департаменту матеріального забезпечення МВС П. Зіновим, які для придбання спеціальних засобів виробництва Російської Федерації витратили державні кошти.

Близько першої години дня 19 лютого 2014 р. СБУ оголосила про початок «антитерористичної операції» (АТО). В оголошеній операції брали участь Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство оборони, Прикордонна служба України, центральні та місцеві органи влади. Тим часом лідери партій «Батьківщина» (А. Яценюк), УДАР (В. Кличко) і ВО «Свобода» (О. Тягнибок) заявили, що ніколи не закликали й не закликатимуть людей до збройної форми протесту. Про це йшлося у спільній заяві, оприлюдненій на сайті «Батьківщини». Партії засвідчили, що трагічні події в Києві 18 лютого не були сценарієм опозиції. Також вони відмовилися розпускати Майдан на вимогу В. Януковича[1]. «Розпуск Майдану як умова, висунена Януковичем опозиції, є контрпродуктивною та відірваною від реалій. Не ми збирали Майдан, і не нам його розпускати! Люди самі вирішать, як їм бути – залежно від того, коли і в який спосіб буде

1 Слід згадати також і про те, що з кінця січня представники США, зокрема представниця держсекретаря В. Нуланд та посол в Україні Д. Пайєтт, провадили контактну місію між представниками опозиції та президентом В. Януковичем та любіювали особу А. Яценюка на посаду прем'єр-міністра України.

задоволено їхні вимоги», – йшлося в заяві[1]. Своєю чергою, виконувач обов'язків міністра внутрішніх справ заявив, що правоохоронцям видано бойову зброю: «Ми підписали відповідні накази в частині роботи Антитерористичного центру. Правоохоронцям видано бойову зброю, і її буде застосовано відповідно до закону «Про міліцію»[2].

Як наслідок, за інформацією ГПУ, між 8:20 і 10:00 ранку на вулиці Інститутській 49 осіб було вбито і 90 осіб отримали вогнепальні поранення. Боєць львівського «Беркуту» згадував про ті дні: «Та були ми там всі, звісно. Спочатку стояли біля Маріїнського. Тоді реально тітушки почали палити зі зброї. Завалили кількох, а тоді нас ганяли вулицею, де ті КамАЗи спалені. Тримали типу метро «Інститутська». Хаос був страшний. Керували в штатському. Стояли біля командирів і передавали їм накази. Трупи я в житті бачив. Але те, що біля метро, справді вразило. Звірі. Але всі реально «дрогнули» ще до того. Підходили до командира, він обіцяв гроші, і що в першу шеренгу не ставитиме. Але ми все «поняли», коли побачили в «Омеги» автомати»[3].

За результатами різноманітних експертиз було встановлено, що більшість пострілів, які призвели до 49 фатальних наслідків на вулиці Інститутській 20 лютого 2014 р., було зроблено з автоматів Калашникова (АКС-47) калібру 7,62 х 39 мм. Результати розслідування свідчать про наявність зв'язку між співробітниками «Беркуту» та зброєю цього калібру. Та під час розслідування було встановлено, що єдині протоколи видачі і повернення вогнепальної зброї, яких не вистачає, – це протоколи, що стосуються операції із залученням співробітників «Беркуту» 20–23 лютого 2014 р. Підозрюється, що протоколи було знищено за наказом керівництва підрозділу. Крім того, було встановлено, що група «Беркуту» під командуванням пана Садовника отримала приблизно 20 автоматів АКС-47 калібру 7,62 х 39 мм, ці автомати не було повернуто до встановленого місця зберігання і вони зникли. Ці припущення збігаються з висновками МВС від 24 квітня 2014 р. В ході розслідування за допомогою аналізу траєкторії куль було встановлено, що понад 30 осіб було застрелено з-за бетонної барикади біля виходу зі станції метро «Хрещатик» на вулиці Інститутській, що

1 *Грабська А.* СБУ починає «антитерористичну операцію» / А.Грабська // Deutsche Welle. – 2014. – 19 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dw.com/p/1BBeQ.

2 International Advisory Panel. Report of the International Advisory Panel on its review of the Maidan Investigations. – 2015. – 31 March. – P. 20.

3 Сповідь львівського «беркутівця». Ягнятами ми там не були // Galnet. – 2014. – 21 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galnet.org/interview/120876-spovid-lvivskoho-berkutivtsya-yahnyatamy-my-tam-ne-buly.

співвідноситься з численними записами, розміщеними в мережі Інтернет, з яких видно, як співробітники «Беркуту» у чорній уніформі з жовтими нарукавними пов'язками стріляють з цього місця.

У ніч з 18 на 19 лютого 2014 р., під час вбивств на Майдані, президент Росії В. Путін двічі телефонував тогочасному президентові України В. Януковичу[1]. Відомо також, що під час загострення подій на Майдані у Київ приїжджав помічник президента РФ В. Сурков (зокрема він перебував у Києві в 20-х числах січня й знов прилетів до столиці України 21 лютого 2014 р.)[2]. При цьому виникає питання, чи несе відповідальність за певну кількість смертей та поранень 20 лютого 2014 р. «третя сила», тобто інша особа чи орган, аніж учасники акцій протесту чи українська влада. Нагадаю, що в публічних заявах постреволюційного президента України П. Порошенка та голови СБУ від 19 та 20 лютого 2015 р. йшлося про існування доказів причетності Російської Федерації до роботи снайперів на Майдані. Версія, що складалася на основі проведеного розслідування, полягала у такому: більшість пострілів, що призвели до загибелі людей на вулиці Інститутській 20 лютого 2014 р., були зроблені з автоматів АКС калібру 7,62 мм; у цей день на вулиці Інститутській перебували співробітники «Беркуту», які мали при собі цю зброю; ця зброя та пов'язані з нею документи зникли. На початку квітня 2014 р. ГПУ встановила, яка структурна одиниця спецпідрозділу «Беркуту» була направлена на вулицю Інститутську та 16 співробітників цієї одиниці, які могли бути причетними до розстрілу учасників акцій протесту.

До охорони громадського порядку 18–20 лютого 2014 р. залучалися й інші підрозділи МВС, включаючи внутрішні війська, спецпідрозділ внутрішніх військ «Омега», спецпідрозділ міліції «Сокіл» та їхні снайперські підрозділи. Згідно з даними ГПУ, більшість із них мали у своєму розпорядженні автомати АКС калібру 5,45 мм. Бійці цих підрозділів, об'єднані у невеликі групи по 7–10 осіб та задіяні як

1 Про це 28 листопада 2016 р. під час допиту у Святошинському суді Києва щодо розстрілів на Майдані в режимі відеозв'язку повідомив прокурор Генеральної прокуратури України О. Донський.

2 Маю також зауважити і на тому, що В. Сурков – кремлівський куратор В. Януковича – перебував у Києві також і в другій половині січня 2014 р. Присутній він був і при зустрічі опозиційної трійки з В. Януковичем (перебував у сусідній кімнаті, куди той час від часу відлучався для отримання вказівок). Про це, власне, я писав на своїй сторінці у Facebook у ті ж дні, 28 січня наприклад (*Гай-Нижник П.* Навіщо їм повернення Конституції 2004 р? (спонтанна нотатка про трутнів та крутіїв) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт. – 2014. – 28 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2014(01)28dopysy.php.

контр-снайпери, мали при собі стандартну зброю своїх підрозділів, у тому числі гвинтівки Драгунова та бельгійські гвинтівки TRG. Відомо, що, окрім зброї, яка була видана співробітникам «Беркуту» і в подальшому зникла, уся інша зброя МВС була повернута. У слідства досі немає об'єктивних доказів того, що смерть чи тілесні ушкодження було заподіяно за допомогою автоматів калібру 5,45 мм. Проте було встановлено, що спецпідрозділ внутрішніх військ «Омега» також отримав зброю калібру 7,62 мм: цю зброю було повернуто, вона була вилучена, і зараз очікуються результати експертизи.

Крім того, 18–20 лютого 2014 р. на даху Адміністрації президента знаходились снайпери Управління державної охорони. Цей орган після перемоги Революції надав ГПУ усі документи щодо обліку зброї, матеріали службової перевірки та показання свідків. Співробітники Управління державної охорони стверджують, що вони не бачили, щоб хтось із їхнього чи іншого підрозділу стріляв зі зброї[1].

Тут буде доречним зауважити й про те, що тогочасний начальник Генштабу ЗСУ В. Замана прямо засвідчував в одному з інтерв'ю, що міністр оборони України Лебедєв робив усе, аби втягнути армію у протистояння. Питання передачі армійських військових частин в розпорядження внутрішніх військ, які охороняли урядовий квартал, виникло, за його словами, у січні 2014 р., якраз після перших смертей на Грушевського (тобто після 22 січня). Тоді саме почалися пробле-

1 Екс-глава Адміністрації президента України А. Клюєв 29 листопада 2016 р. заявляв в ефірі телеканалу «Росія-1», що під час лютневих розстрілів активістів Майдану В. Янукович не давав наказу стріляти, а нібито намагався організувати мирні переговори аби заспокоїти ситуацію. «Я отримав наказ почати вести переговори з трьома міністрами закордонних справ Франції, Польщі та Німеччини. Мене 20 лютого по обіді викликав Янукович до себе в кабінет, у цей час у кабінеті був пан Штайнмайер (глава МЗС Німеччини – *П. Г-Н.*). Янукович сказав: «Забирай трьох міністрів закордонних справ до себе в кабінет і починайте готувати мирний договір», – стверджував А. Клюєв. Окрім того, він зачитав в ефірі нібито протокол допиту снайпера-грузина В. Діхладзе, котрого, за словами А. Клюєва, зловили представники Майдану. Однак екс-глава АП не пояснив, звідки у нього цей протокол. За словами колишнього прем'єра М. Азарова, цього снайпера завезли ще 14 лютого до Києва. Потім його переправили в Одесу, а потім знову привезли до Києва. «Він тиждень ходив по Майдану, дислокацію дивився: звідки стріляти, що робити, яким чином», – заявив А. Клюєв. «19 лютого ввечері йому сказали бути у повній готовності, а о 6.00 ранку його завели в будівлю, з якої він стріляв», – додав М. Азаров. Однак він не зміг назвати готель, в який нібито завели снайпера. Також ні М. Азаров, ні А. Клюєв не назвали, хто саме привів снайпера. А. Клюєв уточнив, що це був нібито готель «Козацький», додавши, що планує передати цей протокол адвокатам беркутівців, які, за його словами, «гідні поваги». Коментуючи ці слова, представник держобвинувачення О. Донський, зазначив, що «вперше чує таке прізвище снайпера», але було б цікаво отримати інформацію про нього.

ми бродіння всередині внутрішніх військ (ВВ) й керівництво одразу почало говорити: мовляв, нам потрібна підтримка армії. «Мені від Лебедєва надійшов наказ направити на зачистку Майдану чотири військові частини, в межах тисячі чоловік кожна. [...] Особисто від імені президента на застосування Збройних сил я наказ не отримував. Ні усного, ні письмового, – стверджував ген.-полк. В. Замана. – Але на той час влада вже оголосила про початок АТО, Генштаб отримував накази від антитерористичного центру, куди входили і представники Міноборони. [...] Лебедєв постійно вимагав ввести в Київ армію, ми категорично відмовлялися, посилалися на закон. З 15-го по 18 лютого у мене були неодноразові розмови з Лебедєвим. Ну, як розмови... Ще б трохи і повбивали б один одного. Ситуація загострювалася, мене викликали до першого заступника глави Адміністрації президента Андрія Портнова, глави СБУ Олександра Якименка, генпрокурора Віктора Пшонки, вони вимагали негайно ввести в столицю війська. Я знову посилався на закон, Портнов навіть намагався внести в закон правки, але Верховна Рада на той час вже не працювала. 18 лютого я заявив: «Злочинний наказ виконувати не буду», на наступний день мене зняли з посади начальника Генштабу»[1]. Того ж дня, з ініціативи В. Новінського, відбулася друга зустріч О. Турчинова з В. Януковичем[2], під час якої президент погрожував фізичною розправою над всіма лідерами опозиції та мітингувальниками[3]. 19 лютого стало відомо, що було також віддано наказ доправити до Києва у повному бойовому спорядженні по 500 десантників з Дніпропетровська і Миколаєва, проте через гучний і розтиражований скандал до столиці десантників так і не надіслали (інформація у ЗМІ потрапила за ланцюгом: генерал-полковник В. Замана – генерал армії І. Свида – екс-міністр оборони

1 Экс-начальник Генштаба Замана: Янукович не отдавал приказ стрелять по Майдану. Зачистить его приказали Лебедев, Якименко и Пшонка // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)31.zamana.php.

2 Перша зустріч О. Турчинова з В. Януковичем відбулася у січні 2014 р., на якій О. Турчинов переконав його, що застосування сили закінчиться для Януковича повним крахом, громадянською війною та кривавою розв'язкою.

3 Сергій Пашинський: У Путіна на столі бачили готовий план анексії України. Ще у травні минулого року / С.Пашинський // Українська правда. – 2014. – 5 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2014/08/5/7034007/.

А. Гриценко)[1]. С. Пашинський в інтерв'ю С. Лещенку говорив також, що ще на початку січня влада моделювала ситуацію з перекиненням під Київ Феодосійського і Керченського батальйонів морської піхоти, які стояли в Білій Церкві, повністю озброєні[2].

У звіті МВС за результатами службового розслідування від 24 квітня 2014 р. зазначалося, що в період між 29 листопада 2013 р. та 20 лютого 2014 р. до охорони громадського порядку в Києві було залучено близько 11 тисяч правоохоронців, а саме: 2 тис. 800 працівників столичної міліції; 1 тис. 700 співробітників «Беркуту» з областей; 1 тис. 150 патрульних; 5 тис. 100 військовослужбовців внутрішніх військ. Серед залучених до придушення Революції Гідності підрозділів МВС був «Беркут», внутрішні війська та їхні спецпідрозділи «Барс», «Ягуар», «Леопард», «Тигр», а також спеціальний антитерористичний підрозділ «Омега»; інші спецпідрозділи, у тому числі підрозділ Департаменту з боротьби з організованою злочинністю «Сокіл». Крім того, до операції було залучено підрозділ СБУ «Альфа», а також Управління державної охорони (ця структура підпорядковувалася президентові й контролювалася Верховною Радою).

Основною метою операції СБУ проти учасників акцій протесту на Майдані було допомогти попередньому уряду утримати владу «за будь-яку ціну». Спецоперація СБУ розпочалася 18 лютого 2014 р. зі штурму Будинку профспілок з метою очищення його від учасників акцій протесту. Навколо будівлі було встановлено кордон з внутрішніх військ; на дахах будівель поблизу Будинку профспілок було виставлено групи, кожна з яких складалась із семи снайперів СБУ, озброєних снайперськими гвинтівками; понад 200 співробітників спецпідрозділу «Альфа», озброєних автоматами Калашникова (калібру 5,45 мм) та снайперськими гвинтівками, були розміщені на даху Будинку профспілок і рухались поверхами вниз; штурм припинився із початком

1 До речі, тогочасний голова СБУ О. Якименко ще під час захоплення львівського управління СБУ вимагав задіяти 80-й полк Збройних сил України, аби його військовослужбовці, переодягнені у цивільне, «зачистили» Майдан.

2 Сергій Пашинський: У Путіна на столі бачили готовий план анексії України. Ще у травні минулого року...

пожежі (дві особи, чиї тіла було пізніше знайдено в будівлі, померли не від вогнепальних поранень; тієї ночі під час штурму Будинку профспілок від вогнепальних поранень та інших тілесних ушкоджень загинуло 13 людей). Попередня підготовка СБУ до цієї операції розпочалася ще у січні 2014 р. Відповідні накази були підписані і приведені у дію 18 лютого 2014 р. Другий етап спецоперації СБУ з розгону учасників акцій протесту стосувався розміщення груп снайперів із семи осіб кожна на даху будівлі Кабінету міністрів 20 лютого 2014 р.

Матеріали справи ГПУ № 228 стосуються загибелі 77 цивільних осіб: загибель трьох осіб на вул. Грушевського 22 січня 2014 р. (Нігоян, Жизнєвський, Сеник); вісьмох осіб, які загинули 18 січня 2014 р.; 15 осіб, які загинули під час штурму Майдану або внаслідок штурму і пожежі в Будинку профспілок 18–19 лютого 2014 р.; двох осіб, убитих «тітушками» 19 лютого 2014 р.; 49 осіб, які померли від вогнепальних поранень у районі вулиці Інститутської 20 лютого 2014 року[1]. У спільному ж поданні, отриманому Міжнародною дорадчою групою про проведення нагляду за розслідуванням подій на Майдані від НУО 10 червня 2014 р., зазначалося, що внаслідок масових заворушень у Києві в період між 21 листопада 2013 р. та 22 лютого 2014 р. загинуло 94 цивільні особи[2].

---

1 Міжнародна дорадча група (МДГ) щодо проведення нагляду за розслідуванням подій на Майдані зазначала, що за інформацією МОЗ між 30 листопада 2013 р. та 17 лютого 2014 р. по медичну допомогу в районі Майдану і на прилеглих територіях з різними скаргами звернулась 991 особа. У листі прокурора Києва до уповноваженої Верховної Ради з прав людини від 15 липня 2014 р. зазначалося, що травми отримали 1 тис. 525 цивільних осіб (період не вказано). Під час прес-конференції 19 листопада 2014 р. ГПУ повідомила про відкриття кримінального провадження за фактом отримання травм понад 900 особами (181 з яких отримали вогнепальні поранення) між 30 листопада 2013 р. та 20 лютого 2014 р. У поданні від 9 грудня 2014 р. МВС повідомляло про загибель у Києві 13 працівників правоохоронних органів від вогнепальних поранень (згідно з повідомленнями організації «Євромайдан SOS», 15 працівників правоохоронних органів загинули під час протестів у Києві, двоє загинули у Львові). У поданнях до МДГ МВС зазначало, що у період з 30 листопада 2013 р. по 23 лютого 2014 р. травми отримали 919 працівників правоохоронних органів.

2 International Advisory Panel. Report of the International Advisory Panel on its review of the Maidan Investigations. – 2015. – 31 March. – P. 21–22.

Були загиблі й з іншого боку[1].

21 лютого 2014 р. президент В. Янукович після багатогодинних переговорів підписав з лідерами опозиції компромісну угоду. Угода передбачала:

- повернення до Конституції в редакції 2004 р., яка наділяла Верховну Раду більшими повноваженнями;
- формування нової коаліції та уряду протягом 10 днів;
- завершення конституційної реформи до вересня 2014 року;
- проведення до грудня 2014 р. позачергових президентських виборів;
- розслідування актів насильства під спільним контролем влади, опозиції та Ради Європи;
- вето на введення надзвичайного стану;
- звільнення від відповідальності учасників акцій протесту, заарештованих після 17 лютого 2014 р.;
- звільнення захоплених учасниками акцій протесту адміністративних та громадських будівель;
- вилучення незаконної зброї;
- прийняття нового виборчого законодавства і формування нового складу Центральної виборчої комісії.

Від Європейського Союзу документ засвідчили міністр закордонних справ Республіки Польща Р. Сікорський, міністр закордонних справ Франції Л. Фабіус, федеральний міністр закордонних справ

1 С. Пашинський на питання «З чого вбивали міліцію?» у 2014 р. відповідав так: «З дробовиків, з пістолетів Макарова, з карабінів. У Внутрішніх військ, наприклад, не було вогнепальної зброї. І коли почалася перестрілка, то вони просто стали вимагати, щоб їх відвели. А 20 лютого о 10:45 ранку мені приходить смс-ка з телефоном, що мене розшукує командир снайперської групи одного з наших спецпідрозділів. У мене щелепа падає. Ну, уявляєте?! Я набираю. Представляється, підполковник такий-то, командир снайперської групи. Я кажу: «Чим можу допомогти?». І він мені говорить наступне: «Сергій Володимирович, у мене є команда від керівництва поступити у ваше розпорядження, щоб ви мені забезпечили можливість висування навколо готелю «Україна» для знешкодження снайпера». Я абсолютно шокований, говорю: «Ну, добре». Я з пів на десяту був на Інститутській з цього боку, ще тіла не вистигли. А тут мені снайперська група дзвонить! Я беру Парубія, беру Сенченка, ми призначаємо зустріч навпроти Нацбанку в дворику. Приїжджають два «Фольксвагени», сидять конкретні хлопці зі снайперськими гвинтівками» (Сергій Пашинський: У Путіна на столі бачили готовий план анексії України. Ще у травні минулого року / С.Пашинський // Українська правда. – 2014. – 5 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2014/08/5/7034007/).

ФРН Ф.-В. Штайнмаєр. Також був присутній представник Російської Федерації, але угоду він не підписав[1].

У ніч з 21 на 22 лютого 2014 р. В. Янукович утік з Києва. 22 лютого 2014 р. голова Верховної Ради В. Рибак написав заяву про звільнення за станом здоров'я. Головою Верховної Ради обрали О. Турчинова[2]. Оскільки місцезнаходження пана В. Януковича було невідоме, Парламент вирішив, що він відмовився виконувати обов'язки президента. Вибори президента України призначили на 25 травня 2014 р. (тоді ж з'явилося відео, на якому В. Янукович називає події в країні «державним переворотом»; ЗМІ повідомляли, що він знаходиться в Харкові). 23 лютого 2014 р. Верховна Рада проголосувала доручити О. Турчинову виконання обов'язків президента України[3].

Чи порушила опозиція вищевказані домовленості (угоду) і чи можна вважати новий уряд України легітимним? У рамках даної угоди Верховна Рада ухвалила Закон про повернення України до Конституції 2004 року. Відповідно до умов угоди, В. Янукович мав 24 години, щоби підписати цей закон, після чого протестуючі мали звільнити низку урядових будівель і вжити інші кроки зі зниження напруги у центрі Києва. Замість підписання, В. Янукович поїхав зі столиці та зник. Тож саме В. Янукович не виконав угоду від 21 лютого, а його партія (Партія регіонів) пішла ще далі, проголосувавши за закон про усунення його від посади і затвердивши новий уряд. Новий уряд було затверджено українським парламентом (Верховною Радою) 371 голосами «за», тобто переважною більшістю, за підтримки усіх політичних партій, за винятком комуністів. Навіть Партія регіонів В. Януковича проголосувала за новий уряд буквально у лічені дні після його зникнення.

---

1 Того ж дня Верховна Рада одностайно проголосувала за повернення до Конституції зразка 2004 р. та відсторонення від посади виконувача обов'язків міністра внутрішніх справ В. Захарченка. До Кримінального кодексу («КК») були внесені зміни, які дали змогу звільнити з ув'язнення опозиційного політика Ю. Тимошенко.

2 Того ж дня Верховна Рада також звільнила з посади генерального прокурора В. Пшонку. В. о. генерального прокурора призначили О. Махніцького (від 24 лютого по 18 червня 2014 р.), а А. Авакова – в. о. міністра внутрішніх справ. Міністр оборони П. Лєбєдєв, як повідомлялося, утік до Криму. 22 лютого 2014 р. пані Ю. Тимошенко звільнили з в'язниці й вона виступила на Майдані.

3 Верховна Рада проголосувала за скасування суперечливого Закону «Про засади державної мовної політики», але в. о. президента О. Турчинов наклав вето на це рішення. Того ж дня народні депутати проголосували за звільнення низки міністрів і повернули у власність держави приватну резиденцію пана В. Януковича. 24 лютого 2014 р. Верховна Рада призначила на посаду голови СБУ В. Наливайченка, 26 лютого міністр внутрішніх справ підписав наказ про ліквідацію спеціального підрозділу міліції «Беркут». Того ж дня під час прес-конференції пан О. Махніцький заявив, що будуть перевірятися дії усіх колишніх співробітників «Беркуту».

Зауважу й на тому, що 15 грудня 2016 р. В. Янукович заявив на засіданні Дорогомиловського райсуду м. Москви[1], що події 2013–2014 рр. на Майдані спричинили тяжкі наслідки: «постраждали як громадяни України, так і інших країн, передусім на південному сході України, на Донбасі», а бойові дії там він вважав громадянською війною нової влади з власним народом. При цьому координація дій на Майдані, переконував В. Янукович, велася з американського посольства у Києві й підтримувалася західними країнами[2].

З перемогою Революції Гідності, як свого часу з острахом гіпотетично й припускали кремлівські політичні стратеги, усі багаторічні зусилля Росії до гібридно-повзучого опанування Україною й перетворення її на свою державу-сателіта із керованим президентом та маріонетковим урядом зазнали невдачі. Проте доконаний факт того, що Україна стала на шлях виходу з навколомосковської цивілізаційної орбіти, президент РФ В. Путін, як і російський державно-політичний істеблішмент, не лише відмовлявся визнати, а й не здатен був (через власний світоглядний ступор) усвідомити як нову геополітичну дійсність. Він сприйняв її мов особисту образу і власну поразку та, водночас, як виклик самій Росії, як перманентну загрозу її майбутньому існуванню не лише з неоімперської

1 15 грудня 2016 р. Дорогомиловський суд м. Москва (Російська Федерація) розпочав процес у справі про визнання подій в Україні в 2014 році державним переворотом. Позов до суду подав колишній народний депутат Верховної Ради України від Партії регіонів В. Олійник. Він вважав, що необхідно притягнути до відповідальності людей, причетних до незаконної, на його думку, зміни влади. Він вже звертався до Генпрокуратури України, вимагаючи порушити кримінальну справу про захоплення влади, але йому було відмовлено. В. Олійник також звернувся до Вищого адміністративного суду і Верховного суду України стосовно скасуваня постанови парламенту про відсторонення президента України В. Януковича. Як стверджував колишній депутат, він готовий був дійти до Європейського суду з прав людини. На той час в Україні В. Олійник перебував у розшуку за обвинуваченням у зловживанні владою та службовій підробці при проведенні голосування за «диктаторські закони», які істотно обмежили права громадян на мирні зібрання та стали приводом для ескалації сутичок на Майдані в січні–лютому 2014 року.

2 Окрім того, В. Янукович заявив, що ніколи не говорив про перевищення бійцями «Беркуту» своїх повноважень під час подій на Майдані: «Я сказав, що були окремі випадки, в яких треба було розібратися, чи перевищували вони повноваження. Ми діяли відповідно до закону. Співробітники правоохоронних органів користувалися відомчими інструкціями. Я таких наказів (про застосування зброї – *П. Г.-Н.*) не давав, як і вище керівництво правоохоронних органів». Як стверджував утікач, якщо десь і застосовувалася зброя, то з метою самооборони. «Можливо, й для усунення загрози, яку несли озброєні люди громадянам. Але ми таких випадків не знали», – додавав В. Янукович. Загони «радикалів з Майдану» спровокували війну на Донбасі, також заявляв екс-президент, а «на мирне населення, яке чинило опір», повісили ярлики – сепаратисти і терористи.

перспективи, а й з огляду на небезпеку перетворення її мегасуб'єктності на історичну ретроспективу.

Агресія Росії проти України (2014–2016 рр.): гібридна війна на поглинання та спроба знищення

Російська Федерація не могла змиритися не лише із своєю геополітичною поразкою у боротьбі за «м'яким» опануванням Україною, але й з самим її існуванням як держави. Тож Кремль вирішив застосувати у боротьбі з Україною не лише усі явні та приховані методи ведення гібридної війни, а й пряме збройне втручання у її внутрішні справи.

Іще 15 грудня 2013 р. автор цих рядків, з-поміж іншого, застерігав, що «Росія із своєю п'ятою колоною вже почала цілеспрямовано й енергійно втілювати в Україні перевірений на Грузії сценарій розколу України. Першою мішенню у цій неприхованій війні з боку РФ є Крим, за ним – Схід України (Донецьк, Луганськ, Харків). На фоні протистояння у Києві цих два регіони практично віддано під патронат російських агентів і проросійських сил, на черзі – втілення плану розколу і громадянської війни у дію. І тут усі українські сили мають дійти згоди (як українські сили у владі, так і в опозиції) і не дати Росії змогу підірвати лавину сепаратизму, рясно гониму кремлівськими грішми, зброєю, інструкторами та бойовиками. Відлік часу пішов вже давно»[1].

У Кремлі були переконані, що так звана революційна «хунта», яка «захопила владу силовим шляхом» не протритримається у Києві й впаде якщо не за тиждень, то щонайдовше за два тижні. Адже в державі панував владний хаос, ресурси вичерпано чи виведено з країни, систему управління зруйновано, вертикаль влади від столиці до регіонів перервано, а на місцях панувала анархія й невизначеність (у деяких районних державних адміністраціях і в міських органах самоврядування чиновники працювали, але без загальної координації увесь цей велетенський владно-адміністративний механізм не функціонував). Тож у політичної верхівки Російської Федерації ще із самого початку переломних подій часів Революції Гідності з'явилося тверде переко-

1 *Гай-Нижник П.* Нові виклики: сили режиму взяли паузу для переформатування й, безумовно, подальшого реваншу; влада намірено впроваджує сценарій керованого хаосу; Росія почала цілеспрямовано й енергійно втілювати сценарій розколу України / Павло Гай-Нижник // Our life-Наша жизнь. – 2013. – 15 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sveola.blogspot.com/2013/12/blog-post_7062.html.

нання, що варто лише дмухнути і держава Україна розсиплеться, мов карткова будівля.

Вже у січні 2014 р., коли у Москві починали розуміти, що втрачають Україну і що проросійський режим В. Януковича у Києві приречений на падіння, путінські геополітичні стратеги замислилися над новим планом розчленування й знищення української державності. Відтак у кабінетах Ради національної безпеки РФ було розроблено документ під назвою «Про кризу на Україні». То був узагальнений і масштабний план дій з дестабілізації України і включення дванадцяти українських областей та міста Києва до складу Російської Федерації.

У цій аналітичній записці, зокрема, зазначалося, що ситуація в Україні «прямо і безпосередньо загрожує життєво важливим інтересам Російської Федерації»[1]. З численних причин української дестабілізації було зауважено на дві: 1) цілеспрямована багатолітня діяльність США та їх союзників, спрямована на підрив історичної єдності російського народу та 2) «повне банкрутство так званої української державності»[2]. За пропагандистською риторикою щодо «українських фашистів-бандерівців», «екстремістських елементів», «захисту співвітчизників» тощо, ставилося питання про терор і залякування широких мас населення у Криму, на сході, півдні та у центрі Української держави (останнє словосполучення, звісно ж, написано у лапках). Тож, зазначалося у документі, позаяк «Росія не може пасивно спостерігати за стражданнями мільйонів співвітчизників», пропонувалося здійснення «комплексу заходів, спрямованих на захист безпеки громадян РФ і співвітчизників, а також реалізацію державних інтересів Росії». При цьому зауважувалося на необхідності виходити з наступних ключових моментів:

- по-перше: лише повне входження «території російських областей України», а саме Криму, Луганської, Донецької, Запорізької, Дніпропетровської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Київської, Херсонської, Миколаївської, Одеської областей, до РФ нібито могло «гарантувати мир, безпеку і процвітання їх населенню, а також надійний захист інтересів Росії»;
- по-друге: забезпечити реалізацію цього завдання «можливо

1 О кризисе на Украине (Совет нацбезопасности России) [План дій по дестабілізації України і включення 12 українських областей та м. Києва до складу Російської Федерації] (січень 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(01).plan_putina.php.

2 Там само.

лише встановивши контроль над матір'ю міст руських, столицею України, містом-героєм Києвом»;

- по-третє: аналіз подій 1994 р. («зрада Л. Кучми»), 2004 р. («т. зв. Помаранчева революція») і 2013 р. («бунт фашиствуючих молодиків у центрі м. Києва») переконував авторів записки в тому, що надійні гарантії такого контролю «можна здобути лише шляхом використання Збройних сил, правоохоронних органів і спецслужб РФ»;

- по-четверте: автори документа зазначали, що проросійські представники т. зв. українських еліт більше не заслуговували на жодну довіру, позаяк скомпрометували себе, а особисто В. Янукович виявив себе як слабкий, нерішучий і вцілому ненадійний партнер (він «зірвав виконання Харківських угод», «продовжив дворушницьку лінію на співробітництво з антиросійським блоком НАТО», виявив слабість у Києві під час революційних подій 2013–2014 рр., не спромігся виконати «прийняті на себе у перебігу переговорів у м. Москва 17 грудня 2013 року зобов'язання»)[1].

Таким чином, у другій половині січня–лютому 2014 року пропонувалося реалізувати наступний задум російських дій в Україні.

1) Запросити В. Януковича на відкриття Зимових Олімпійських ігор у Сочі, де висунути вимогу беззаперечного виконання усіх взятих на себе зобов'язань. У якості гарантій забезпечити підписання ним «письмового звернення до керівництва РФ з проханням ввести російські сили для підтримки конституційного порядку в столиці та інших містах України»[2].

(Варто нагадати про те, як 4 березня 2014 р. на позачерговому засіданні Ради безпеки ООН постійний представник РФ в ООН В. Чуркін заявив, що В. Янукович дійсно направив В. Путіну письмове прохання використовувати російські збройні сили «для захисту населення України»: «...звертаюся до президента Росії Володимира Володимировича Путіна з проханням використовувати збройні сили Російської Федерації для відновлення законності, миру, правопорядку, стабільності, захисту населення України. Віктор Янукович, 1 березня 2014 року», – процитував В. Чуркін слова В. Януковича. Як нині також відомо, у листопаді 2016 р. В. Янукович визнав, що

1 Там само.

2 Там само.

справді писав подібного листа, але у Криму 2014 року, зауважуючи, що то «було емоційне рішення якимось чином вплинути на наступ незаконних військових формувань, на насильство в Донбасі»[1]).

2) Вимагати від В. Януковича негайного наведення ладу у Києві... «У випадку нездатності В. Януковича забезпечити бажаний результат своїми силами, слід передбачити більш широку участь російських сил і засобів у стабілізаційній операції в м. Києві та інших регіонах України, в тому числі і в якості безпосередніх виконавців»[2] (у цьому випадкові на пам'ять приходять викладені вище факти привезення спеціальних вантажів з Росії до Києва та розстріли людей під час Революції Гідності).

3) «Повна дестабілізація ситуації на Україні, котра стане вірогідним результатом провалу операції з наведення порядку у Києві силами і засобами «українських» силових структур, мусить підштовхнути В. Януковича до розпуску Верховної Ради України й перетворити його на єдиний законний орган влади на Україні»[3] (як відомо, В. Янукович виявився боягузом і просто утік з Києва, а потім і з України, за що на нього й досі дуже лютують деякі колишні соратники по Партії регіонів).

4) За подібного розвитку подій (розпуску Верховної Ради тощо) передбачалося, що буде його (В. Януковича) звернення до керівництва РФ. Цим мала бути забезпечена «юридична чистота» російської участі у стабілізації становища в Україні, що нібито обмежувало б можливу негативну реакцію США та інших країн Заходу. При цьому прогнозувалася «досить мляла реакція провідних європейських країн за таких умов».

5) Можливий період хаосу в Києві (який би протривав певний час після провалу операції з наведення ладу й стабілізаційної операції за російської участі) мав би бути використаний повною мірою для реалізації інтересів Росії.

---

1 Янукович зізнався, що просив Путіна ввести війська в Україну // УНІАН. Інформаційне агенство. – 2016. – 25 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unian.ua/politics/1645337-yanukovich-ziznavsya-scho-prosiv-putina-vvesti-viyska-v-ukrajinu.html.

2 О кризисе на Украине (Совет нацбезопасности России) [План дій по дестабілізації України і включення 12 українських областей та м. Києва до складу Російської Федерації] (січень 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(01).plan_putina.php.

3 Там само.

А саме:

- слід було забезпечити нейтралізацію найбільш видних представників «бандерівської» опозиції;
- весь світ (в тому числі населення України та Києва) мав побачити «справжнє обличчя українського фашизму». Для цього планувалося забезпечити збір і документування «фактів звірств і безчинств молодиків, партії «Свобода», а також екстремістської групи «Правий сектор»;
- при цьому потрібно було би звернути увагу на необхідність отримання доступу до приміщень, у тому числі шифроорганів, закордонних представництв у Києві країн з відвертою антиросійською позицією. Наголошувалося, що «при нападі фашиствуючих молодиків на Представництва Єврокомісії, Посольства Польщі, країн Прибалтики, а також резиденцій послів окремих країн НАТО, слід бути готовим до використання можливостей, що видадуться»[1].

6) За підсумками такої «стабілізаційної операції» мали бути створені сприятливі умови для поглиблення подальшої участі України в інтеграційних процесах на теренах СНД. Передбачалося, зокрема, що слід було би «забезпечити адекватну допомогу українському керівництву у повному очищенні органів державної влади, в першу чергу силових структур, від прибічників бандерівщини, інших течій українського фашизму і нацизму, вступу до НАТО і до ЄвроСоюзу»[2].

Отже, фактично частина плану почала ламатися із втечею з Києва В. Януковича, що вже із середини лютого практично не давала можливості його завершити за вищенаведеним сценарієм. Тож логічним був перехід до втілення його іншої частини – розчленування й виведення зі складу України її 12-ти областей та міста Києва.

Інший план втручання Росії у внутрішні справи України, розчленування її території та приєднання південно-східних областей до Російської Федерації було розроблено в Адміністрації президента РФ В. Путіна на початку лютого (не раніше 4-го й не пізніше 12-го лютого) 2014 р. у вигляді Аналітичної записки.

У ній цілком тверезо визначалося, що при оцінці політичної ситуації в Україні слід виходити з визнання:

- по-перше, банкрутства президента В. Януковича та його прав-

1 Там само.

2 Там само.

лячої «сім'ї», яка стрімко втрачала контроль над політичними процесами;

- по-друге, паралічу центральної влади і відсутністю в країні виразного політичного суб'єкта, з яким Російська Федерація могла б вести переговори;
- по-третє, невисокою вірогідністю появи такого консенсусного суб'єкта після дострокових парламентських і президентських виборів, анонсованих В. Януковичем 4 лютого.

«Якщо в Росії олігархія врівноважується потужним класом чиновництва, то в Україні держапарат завідомо слабкіший за олігополії; – розмірковували у записці, – він, як і сфера публічної політики, підконтрольний олігархам. Саме олігархи (Р. Ахметов, Д. Фірташ, І. Коломойський та ін.) керують київським політичним ком'юніті, включаючи Верховну Раду і системну опозицію. Несистемна ж опозиція (так званий Майдан) – непідконтрольна лідерам системної опозиції, тут задають тон «польові командири» (в значній своїй частині – футбольні фанати та представники криміналітету). Вони не мають електорального впливу і, вочевидь, «підконтрольні не так олігархічним угрупованням, але, значною мірою, польським і британським спецслужбам». При цьому, багато з олігархічних груп фінансують Майдан, аби «не класти яйця в один кошик»[1].

Характеризуючи особу президента В. Януковича, аналітики з оточення В. Путіна дійшли висновку, що то є «людина невисоких морально-вольових якостей, він боїться здавати пост президента і, водночас, ладен «розмінювати» силовиків на гарантії збереження посади президента і недоторканності після залишення цієї посади»[2]. Між тим, росіяни знали, що частини «Беркута», які використовувалися для придушення Майдану («заворушень») у Києві, були сформовані в основному з уродженців Криму і східних областей. Тож, як повідомляли в Москву місцеві спостерігачі, будь-які спроби наступника В. Януковича організувати репресії проти МВС і СБУ як кари за придушення Майдану неминуче натраплять на жорстку силову реакцію. Що ж до становища в українській армії, то її позиція визначалася як «неодно-

1 Аналитическая записка (План вмешательства России во внутренние дела Украины, расчленения её территории и присоединения юго-восточных областей Украины к Российской Федерации). Администрация Президента РФ, [4–12] февраля 2014 г. // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)4-12.rus-ukr..php.

2 Там само.

значна». За словами співробітника Міноборони України, який, певно, був російським інформатором, армія «замкнена у казармах, а офіцери вартують склади зі зброєю, щоб, не дай Бог, вона не потрапила до рук контрактників, які в цьому випадку почнуть стріляти один в одного»[1].

Розмірковуючи над питанням перевиборів, росіяни вважали, що дострокові парламентські і президентські вибори можуть стати приводом для нового витка мітингово-штурмової громадянської війни, поглиблення «східно-західного» електорального розколу і в кінцевому підсумку прискорять дезінтеграцію України. При цьому враховувалася й позиція Заходу, зокрема перебіг і результати конференції з проблем безпеки, яка щойно (з 31 січня по 1 лютого 2014 р.) відбулася у Мюнхені. Її моніторинг дав підстави дійти висновку, що Євросоюз і США допускають дезінтеграцію країни і навіть не вважають такий розвиток подій екстраординарним. Концепція «поелементного» поглинання великої східноєвропейської держави Євросоюзом не тільки публічно артикулювалася низкою офіційних спікерів ЄС, але й знаходила прихильників у лавах української еліти.

Відтак у Кремлі (кремлівських головах) мусило б з'явитися доволі природне питання: чи братиме Росія участь у цій геополітичній інтризі? Там вирішили, що російська політика щодо України має, нарешті, стати прагматичною. Логіка такого підходу зумовлювалася й визначалася наступними міркуваннями:

1) режим В. Януковича остаточно збанкрутував; його політична, дипломатична, фінансова, інформаційна підтримка Російською Федерацією вже не має ніякого сенсу;

2) в умовах, коли спорадична громадянська війна у формі міської герильї «прихильників Майдану» проти керівництва ряду областей сходу країни стала фактом, а дезінтеграція української держави по лінії географічного розмежування регіональних альянсів «західні області плюс Київ» і «східні області плюс Крим» стала частиною політичного порядку, –Росія в жодному разі не має обмежувати свою політику в Україні тільки лише спробами впливати на київський політичний розклад і на взаємини системної опозиції (А. Яценюк, В. Кличко, О. Тягнибок, П. Порошенко та ін.) з Єврокомісією.

3) в умовах майже повного паралічу центральної влади, нездатної навіть під загрозою дефолту і відсутності в НАК «Нафтогаз» коштів для платежів за російський газ сформувати відповідальний уряд, «Росія просто зобов'язана втрутитися у геополітичну інтригу

1 Там само.

Європейського співтовариства, спрямовану проти територіальної цілісності України»[1].

При цьому Москва панічно боялася втратити не просто український ринок збуту енергоносіїв, але, що набагато небезпечніше для неї, навіть непрямий контроль над газотранспортною системою України. Такий розвиток подій ставив під удар позиції ВАТ «Газпром» у Центральній та Південній Європі, завдаючи величезної шкоди економіці РФ.

З іншого боку, російські аналітики усвідомлювали, що Конституція України в будь-якому випадку не стане для Кремля механізмом, за допомогою якого можна було б легітимним чином запустити інтеграцію українських східних територій та Криму у державно-правове поле Російської Федерації[2]. Проте, як не парадоксально це звучить, для російсько-українського «інтеграційного» процесу вже було створено правову основу – систему російсько-українських єврорегіонів, що входили до Асоціації європейських прикордонних регіонів (яка, своєю чергою, була на той час колективним членом Асамблеї європейських регіонів). Так, до єврорегіону «Донбас» входили Донецька, Луганська, Ростовська і Воронезька області, до єврорегіону «Слобожанщина» – Харківська та Бєлгородська області, до єврорегіону «Дніпро» – Брянська і Чернігівська області та ін.

І цю правову зачіпку передбачалося розіграти за належних політичних умов. Росія, використовуючи легітимні, з точки зору Євросоюзу, правові інструменти єврорегіонів, планувала домогтися укладання договорів про прикордонне та транскордонне співробітництво, а потім перейти до прямих державно-договірних відносин з тими українськими територіями, де в наявності будуть стійкі проросійські електоральні симпатії. В першу чергу – з АР Крим, Харківською, Луганською, Запорізькою, Миколаївською, Дніпропетровською та меншою мірою – з Херсонською та Одеською областями. Цікаво й те, що з цього переліку зумисно, проте доволі умовно, були виведені Сумська і Донецька області (перша – з огляду на досить високий у ній на той час електоральний вплив партії «Батьківщина»; друга – через тісні ділові

1 Там само.

2 Відповідно до ст. 71 Основного закону України, питання про зміну її території вирішуються виключно всеукраїнським референдумом. Референдум же, згідно зі ст. 72 Конституції країни, проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області.

та політичні зв'язки місцевої бізнес-еліти, яку очолював Р. Ахметов, з низкою представників опозиційного олігархічного альянсу, що мали там свої масштабні інтереси)[1].

Вже на початку лютого 2014 р. путінські стратеги-політологи переконалися, відстежуючи й аналізуючи поточні події у Києві, що час перебування В. Януковича при владі може закінчитися в будь-яку хвилину. Розуміли вони й те, що часу на адекватну реакцію у Росії стає все менше, усвідомлюючи, що у разі, якби В. Янукович якимось чином зберіг за собою президентську посаду, тоді через ріки крові й велику кількість загиблих у столиці України, ані суспільству, ані політикуму неможливо буде досягти з ним консенсусу. Отже країна опиниться перед невідворотністю громадянської війни.

За таких умов Москва збиралася зіграти на відцентрових прагненнях різних регіонів країни, з метою ініціювати, в тій чи іншій формі, приєднання її південно-східних областей до Росії. Домінантними регіонами для докладання зусиль мали стати Крим і Харківська область, в яких вже існували досить сильні групи підтримки ідеї максимальної інтеграції з РФ.

Чи обмірковували у Білокам'яній, за такого сценарію розвитку подій, про вельми обтяжливі для її фінансово-економічного стану бюджетні витрати? Судячи з усього – так, але доволі поверхово і з політичним нахилом. Керівництво РФ усвідомлювало, що безсумнівно, це позначиться на макроекономічній стабільності та перспективі зростання її економіки. Однак вважалося, що з геополітичної точки зору виграш буде неоціненним: країна отримає доступ до нових демографічних ресурсів, в її розпорядженні опиняться висококваліфіковані кадри промисловості і транспорту. Крім того, Росія однозначно мала потребу і розраховувала на появу нового слов'янського міграційного потоку, спрямованого із заходу на схід (на противагу центральноазіатському міграційному тренду). Промисловий потенціал Східної України, в тому числі військово-промисловий сектор, включений до ВПК Росії, дозволив би успішніше і швидше здійснити програму переозброєння ЗС РФ.

1 У Кремлі вважали, що місцеві еліти як ніколи раніше були мотивовані у 2014–2015 рр. на зустрічний рух новим інтеграційним ініціативам Росії. До кризи східноукраїнські еліти воліли «слабкий Київ» «сильній Москві», проте після Революції, під загрозою втрати «всього», вони, на думку московських аналітиків, не збиралися покірно чекати масованих зачисток (у тому числі і з мотивів накопиченого на них в центрі «економічного» компромату), які неминуче будуть зроблені центральною владою незалежно від того, які політичні сили увійдуть до складу «нового київського консенсусу» після відходу В. Януковича з посади президента України. За таких умов вони будуть готові поступитися своєю «незалежністю».

Усе це мало здійснитися шляхом мінімальних зусиль і втрат з боку Росії, керівництво якої, напевне, було переконане у тому, що по завершенню Революції Гідності, а можливо й під час її останнього етапу, на Україну очікує невідворотний мимовільний період саморозпаду. Більше того, російські аналітики вважали, що «конструктивна», «згладжуюча» участь Росії в процесі високоймовірної дезінтеграції української держави зможе не лише надати нового імпульсу інтеграціоністським проектам Кремля, але й дозволить Москві зберегти, як уже йшлося вище, контроль за газотранспортною системою України. А заодно й істотно змінити геополітичний розклад в Центральній і Східній Європі, повернувши Росії одну з головних ролей у цьому мегарегіоні.

Тож для запуску процесу «проросійського дрейфу» Криму і східноукраїнських територій було задумано заздалегідь створити події, здатні надати цьому процесу політичної легітимності і морального виправдання, а також вибудувати PR-стратегію, яка акцентувала б вимушений, реактивний характер відповідних дій Росії та проросійськи налаштованих політичних еліт півдня і сходу України.

Прикметно, що таку локальну геополітичну комбінацію (ідеалістичну за сценарієм та очікуваними результатами) у Москві прагнули «прокрутити» нібито з огляду на досвід позиціонування західноукраїнських органів місцевого самоврядування під час Революції Гідності щодо центральної влади у Києві. Так, путінські стратеги вважали, що «останні події на Західній Україні (Львівська, Волинська, Івано-Франківська області), під час яких опозиція проголосила їхню незалежність від влади Києва, дають підставу проголосити власний суверенітет і східним регіонам, з подальшою їх переорієнтацією на Російську Федерацію»[1]. Таке обмежене і примітивне бачення й розуміння кремлівськими політтехнологами і політологами (а ще більшою мірою – політиками) внутрішньополітичних та соціальних процесів в Україні вкотре засвідчує інтелектуальну куцість експертно-аналітичного пулу, що перебуває на службі у диктаторського режиму В. Путіна і К^0, та загальну кострубату прямолінійність думки (а відтак і шляхів та засобів її втілення) російської владної верхівки.

Тож, виходячи з наведених міркувань, в Адміністрації президента РФ передбачалося організувати відповідні акції у східноукраїн-

1 Аналитическая записка (План вмешательства России во внутренние дела Украины, расчленения её территории и присоединения юго-восточных областей Украины к Российской Федерации). Администрация президента РФ, [4–12] февраля 2014 г. // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)4-12.rus-ukr..php.

ських регіонах. Ці акції мали бути двоскладовими за структурою і сценарієм, виглядати як акції непокори. Їхні учасники мусили б вимагати від Верховної Ради розширення формату конституційної реформи, яку саме тоді обговорювали в українському парламенті та суспільстві. Серед вимог проектувалося й питання спрощення порядку організації всеукраїнського референдуму, мовляв: «Ми не можемо бути заручниками Майдану. Унітарний державний устрій України, що дозволяє агресивній націоналістичній меншості населення нав'язувати свій вибір усій країні, має бути переглянуто. Росія – федеративна держава, і там таке немислиме. Зміцнюючи державно-правові зв'язки з Росією, ми зміцнимо цілісність української держави»[1].

Спочатку демонстранти мали артикулювати своє небажання бути «заручниками Майдану», його спроб узурпувати право інших регіонів і більшої частини населення країни на власний цивілізаційний і політичний вибір, неприйняття «ідеології громадянської війни і розколу країни», яку нібито сповідують політичні представники західноукраїнських еліт. При цьому зауважувалося, щоб демонстранти, виступаючи під російськими прапорами, не наполягали на зміні конституційного ладу. Їм треба висловлювати рішучий осуд дій «західноукраїнських сепаратистів, що роблять замах з подачі своїх закордонних господарів на територіальну цілісність країни», а також вимагати якнайшвидшого розвитку «асоціативних відносин східних областей України з Російською Федерацією» («Ми з Росією. Ні громадянській війні» тощо). Гаслом моменту мало ставати справедливе небажання «підтримувати податковими відрахуваннями профашистські сили» Західної України і залежний від них уряд, що орієнтується на вимоги Європейського Союзу, а не на потреби своїх громадян тощо.

За доцільне вважалося послідовне висування трьох гасел, що у міру розвитку випливають одне з іншого:

- вимога «федералізації» (або навіть конфедералізації) як гарантії для цих регіонів від втручання прозахідних і націоналістичних сил у їхні внутрішні справи;
- незалежний від Києва вступ східних і південно-східних областей на регіональному рівні до Митного союзу, що забезпечить необхідні умови для нормальної роботи і розвитку промисловості;

1 Там само.

- пряма суверенізація з подальшим приєднанням до Росії, як єдиного гаранта сталого економічного розвитку та соціальної стабільності.

При цьому в зазначеній аналітичній записці додавалося, що такий політичний рух за проросійський вибір і асоціативні відносини східних і південних українських територій з Російською Федерацією також необхідно було б конституювати організаційно й зареєструвати в законному порядку. Для цього ставилося завдання про необхідність підготувати умови для проведення у Криму та Харківській області (на далі й в інших регіонах) референдумів, що ставили б питання про самовизначення і подальшу можливість приєднання до Російської Федерації.

У цьому контексті важливим елементом реалізації зазначеного сценарію була організація неформального зібрання керівників або представників східних регіонів України у Москві, де б їм, особою, що володіє достатніми повноваженнями, була б висловлена підтримка й було б надано політичні гарантії (нехай навіть і усні). Такими представниками східноукраїнської еліти у Кремлі вважали, наприклад, М. Добкіна (тогочасного міського голову Харкова), В. Константинова (тогочасного голову Верховної Ради АР Крим), С. Аксьонова (голову партії «Русское единство»)...

У документі також наголошувалося, що вкрай важливо, аби «світова громадськість» мала якомога менше приводів засумніватися у легітимності й чесності цих референдумів. Для цього доцільно було забезпечити процес референдумів сучасними засобами верифікації (веб-камери і онлайн-трансляції). Попередній план таких робіт уже було розроблено. Його могли реалізувати у двотижневий термін. Усі ці події мали аранжуватися й супруводжуватися PR-кампанією в російській та українській пресі. У тому числі й через розробку і запуск до медіаротації концептуальних документів, свого роду маніфестів західноукраїнського і східноукраїнського сепаратизму. На підтримку приєднання східних областей України до Росії мали виступити й широкі кола громадськості у самій Росії (пропонувалося навіть, як можливе, гасло: «Путін 2.0 – даєш Переяславську раду 2.0»)[1].

Як і задумувалося у кремлівських сценаріях та технологіях дестабілізації, перші потужні антиукраїнські виступи після зміни влади у Києві було інспіровано проросійськими провокаторами і російськими політтехнологами у Харкові, Донецьку, Луганську, Ми-

1 Там само.

колаєві, Херсоні, Одесі, Дніпропетровську, Запоріжжі та інших містах півночі, сходу та півдня України. У ці регіони відразу були спрямовані російські провокатори, була розморожена кремлівська агентура, асигновано величезні гроші з Росії, які почали підігрівати антиукраїнські акції протестів. Людям натякали, що Росія прийде, усіх захистить і усім допоможе. Проте досить швидко Москва усвідомила, що не має ані на Півночі, ані на Сході, ані на Півдні України достатньої кількості прихильників, які могли б скласти критичну проросійську масу у суспільному русі. Відтак Росія вкотре в своїй історії зробила ставку на жорстку силу, збройне втручання й захоплення чужої території й і знову, вже у XXI ст., виявила власну злочинну сутність, засвідчила перед усім світом свій неоімперський оскал агресора!

Єдиним регіоном, який мав досить вагому проросійську ідентичність і водночас був достатньо насичений кремлівською агентурою та озброєними підрозділами регулярної російської армії був Крим. Достеменно відомо, що російському вторгненню передувала активна пропагандистська кампанія, диверсійна й агентурна діяльність, насамперед у Севастополі, розгорнута задовго до початку лютневих подій безпосередньо спецслужбами РФ. Головним завданням агентів Кремля була деморалізація особового складу підрозділів ЗСУ та спонукання наших військових до відмови від озброєного спротиву агресору[1]. Одним з важливих об'єктів ідеологічного впливу стали частини та кораблі ВМС України, більшість з яких напередодні вторгнення базувалися в Севастополі (Північна та Стрілецька бухти) та в смт. Новоозерне (оз. Донузлав).

1 Від 1995 р. Україна переходила на контрактну службу в армії. Коли ж у 2003 р. термін служби солдат-строковиків скоротили до одного року, почалася катастрофа. У 2004 р. у Севастопольській бригаді тактичної авіації Військово-повітряних сил України був лише один (!) полагоджений літак (у лютому 2014 р. справних літаків було вже вісім). На кінець 2011 р. чисельність Збройних сил України була 184 тисячі осіб, з них 110 тисяч – службовці військкоматів, систем управління та військової освіти, медичні працівники, оркестри, склади, арсенали... Тобто з 184 тисяч осіб 110 тисяч, по суті, були обслуговуючим персоналом, на який і витрачалася більша частина військового бюджету України. Чисельність реальних бійців була усього 74 тисячі осіб (авіація, радіотехнічні війська, сухопутні, ПДВ, ВМС тощо). У підсумкові виявилося, що у 2012 р. 40 тисяч контрактників були не у бойових частинах, а працювали на складах, у військкоматах, в органах військового управління тощо.

Окупацію Кремль почав готувати ще задовго до того, як у Києві перемогла Революція. Російські аналітики розуміли, що В. Янукович приречений і реальна підготовка захоплення Криму почалася ще до грудня 2013 року[1]. Повторюся, що ще 15 грудня 2013 р. я на своїй сторінці у Facebook, між іншим, застерігав, що «Росія із своєю п'ятою колоною вже почала цілеспрямовано й енергійно втілювати в Україні перевірений на Грузії сценарій розколу України. Першою мішенню у цій неприхованій війні з боку РФ є Крим, за ним – Схід України (Донецьк, Луганськ, Харків). На фоні протистояння у Києві ціх два регіони практично віддано під патронат російських агентів і проросійських сил, на черзі – втілення плану розколу і громадянської війни у дію. І тут усі українські сили мають дійти згоди (як українські сили у владі, так і в опозиції) і не дати Росії змогу підірвати лавину

1 Мушу зауважити про те, що автор цієї праці ще у 2012 р. виступав за ліквідацію автономного статусу Криму й попереджав, що бездіяльність української правоохоронної системи може призвести не лише до втрати Україною Криму, а й до втрати державності загалом. Зокрема під час спільної з О. Березюком прес-конференції в Інформагенстві УНІАН 13 вересня 2012 р. на тему «Автономна Республіка Крим: бути чи не бути» (Див.: https://www.youtube.com/watch?v=KQm0K7sqqX4). Ось лише дві цитати з тієї прес-конференції:

«Ми зараз бачимо, як проступають відверто сепаратистські настрої в Криму, – вважає доктор історичних наук і кандидат в народні депутати від УНА *Павло Гай-Нижник*. – Хотілося б поцікавитися, куди дивляться СБУ і розвідка, які повинні відповідати за цілісність і неподільність нашої країни. Явно, що такі думки виникають не без допомоги спецслужб інших країн. У Криму навіть реєструються відверто сепаратистські політичні сили, яким ніхто не заважає сіяти смуту в нашій країні. Зараз влада веде ситуацію до розвалу України – може залишитися лише номінальна назва та межі, а державу буде розбито на своєрідні князівства. У Криму ще посидять, подумають і знову почнуть висувати свого президента» *(UkrNews24.com, 13 вересня 2012 р.);*

«Старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. Кураса НАН України, кандидат у народні депутати від УНА *Павло Гай-Нижник*, у свою чергу, зазначив, що збереження автономії Криму загрожує політичними, соціальними, економічними і громадянськими заворушеннями. «Продовження існування автономії є загрозою для розчленування України, що в перспективі цілком загрожує і занепаду самої української державності. Ми маємо прецеденти грузинської проблеми, югославської, зокрема, сербської, і, судячи з тенденції, яка розвивається в політикумі і чому сприяє Партія регіонів та її приспішники, це спонукає до загрози національній безпеці існування Української держави», – заявив П. Гай-Нижник» (*УНА пропонує позбавити Крим автономного статусу, УНІАН, 14 вересня 2012 р.)*

сепаратизму, рясно гониму кремлівськими грішми, зброєю, інструкторами та бойовиками. Відлік часу пішов вже давно»[1].

Тим часом росіянами у Криму проводився детальний аналіз ситуації, вивчалися об'єкти стратегічної інфраструктури, готувалися карти, плани дій, формувалися спеціальні групи з місцевого населення (зокрема з офіцерів-відставників), що пройшли воєнний вишкіл. Уже з початку 2013 р. тривала лавиноподібна активізація російської розвідки, на порядок збільшилася кількість обльотів літаками-розвідниками українського кордону, військово-морські навчання-маневри тощо. Усе це українські спецслужби фіксували, проте київська влада жодним чином не протидіяла і не готувалася до протидії подібним операціям і маневрам з боку Росії. Тоді ж російські військові отримали команду готуватися до можливого вторгнення.

Не зайвим у цьому контексті буде нагадати, що згідно із Харківськими угодами, які свого часу підписав від імені України президент В. Янукович, чисельність російського угруповання військ у Криму була збільшена вдвічі, а співробітники ФСБ офіційно отримали дозвіл на легальну роботу на півострові. За підписаною В. Януковичем у Харкові угодою, росіяни могли мати в Криму контингент до 46 тисяч військовослужбовців. Важливим було й те, що в договорі не обмежувалося їх переміщення територією Кримського півострова. Як наслідок, Росія буквально за кілька діб наростила свій контингент до максимально можливої чисельності.

Вже у січні 2014 р., коли у Києві два табори готувалися до нової, більш рішучої сутички у боротьбі за владу, у Криму безпосередньо готувалися до його відторгнення від України. Саме тоді російські моряки інтенсивно заміновували бухти, чиновники і військовики проводили з населенням тематичні бесіди з приводу «як ви поставитеся до того, що Крим перейде Росії?»[2], путінські агенти з київського

---

1 *Гай-Нижник П.* Нові виклики: сили режиму взяли паузу для переформатування й, безумовно, подальшого реваншу; влада намірено впроваджує сценарій керованого хаосу; Росія почала цілеспрямовано й енергійно втілювати сценарій розколу України / Павло Гай-Нижник // Our life-Наша жизнь. – 2013. – 15 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sveola.blogspot.com/2013/12/blog-post_7062.html.

2 *Волошина Л.* Факты, которые позволяют делать вывод о том, кто сдал Крым, а главное – когда / Лариса Волошина // Українські реалії. Інформаційне агенство. – 2015. – 7 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrreal.info/ua/Like/73695-fakty-kotorye-pozvolyayut-delat-vyvod-o-tom-kto-sdal-krym-a-glavnoe-kogda-voloshina.

СБУ саме до Криму (у Сімферополь) переправляли розвідувальну документацію. І ці факти не були таємницею, якщо, звісно ж, ними хтось переймався чи мав на увазі з огляду на турботу про національну безпеку і оборону держави. Ще 20 січня 2014 р. у Генштаб ЗСУ стали надходити відомості від розвідки, що в Криму є проблеми, а росіяни активізувалися. Тобто ще за місяць до втечі В. Януковича і початку кримських подій в Києві вже знали про те, що Росія готує військові акції на півострові, проте усі тоді переймалися боротьбою за владу!

Попри події у столиці, у Генеральному штабі ЗСУ на початку лютого 2014 р. все ж було розроблено план і до Криму під виглядом навчань відправили розвідувальну роту 25-ї Дніпропетровської повітряно-десантної бригади та загони Кіровоградського та Очаківського полків спеціального призначення. Всього близько 300 осіб. Більше того, було підготовлено навіть план введення в Крим чотирьох батальйонів повітряно-десантних військ (тобто ще 1200 вояків). Після втечі В. Януковича про усі ці приготування до контрзаходів було прозвітовано новому командуванню Збройних сил України[1].

Окупація Кримського півострова армією Російської Федерації почалася 20 лютого 2014 року. Вранці 24 лютого 2014 р. Росія почала перекидати «спецназ» у Севастополь. Цих автоматників без розпізнавальних знаків, у камуфляжах і масках журналісти влучно прозвали «зеленими чоловічками» на кшталт іншопланетян, які начебто і є, але офіційно їх немає. Під явно надуманим приводом захисту російськомовного населення на півострові Державна Дума дозволила В. Путіну ввести війська на територію України. У порушення угоди про базування ЧФ РФ у Криму Кремль розпочав перекидати на півострів додатковий контингент своїх військ із бронетехнікою. Для цього крім кораблів ЧФ використовувалися великі десантні кораблі зі складу Балтійського й Північного флотів Росії, заздалегідь спрямовані з північних морів та Балтики до Чорного моря. 26 лютого туди прибули перші два – «Калінінград» і «Мінськ». Починаючи з 26 лютого, представники самопроголошеної кримської влади розпочали посилену агітацію українських військових за перехід на свій бік. Одночасно російський «спецназ», під виглядом представників «самооборони Криму», почав блокувати українські військові частини й кораблі.

1 Новим міністром оборони України від 27 лютого 2014 р. став адмірал І. Тенюх, а керівником Генерального штабу від 28 лютого було призначено генерал-лейтенанта М. Куцина.

Саме ці дні були визначальними у процесі захоплення українського Криму. Вочевидь вихід кораблів ВМС України (а це – не лише кораблі[1]) у море під прикриттям авіації міг, якщо не здолати окупанта, то хоча б затримати повномасштабну операцію, дати час на передислокацію українських військ, підняти бойовий дух і психологічний стан воїнів та змінити хід подальших подій. Зрештою, такий імовірний сценарій, міг надати час на мобілізацію українських і кримсько-татарських добровольців, на оперативне переміщення частини українського спецназу і підрозділів ЗСУ, вироблення нових тактичних схем та прийняття бойових рішень. Зрештою, оборона Батьківщини – священний обов'язок, а вірність присязі – не порожні слова. І стосується цей небезпідставний закид, передусім нового політичного керівництва держави Україна, Генерального штабу Збройних сил України та командування ВМС України! Подальший приклад рішучого опору окупантам на Сході країни є яскравим і переконливим прикладом, що ворог не зупиняється, якщо йому не чинити опір!

Близько 4 год. 30 хв. 27 лютого 2014 р. понад 100 озброєних автоматами, снайперськими гвинтівками, кулеметами та гранатоме-

1 У Криму базувалися основні сили, корабельний склад, авіація, берегова оборона й авіація ВМС України з усіма своїми складами матеріально-технічного забезпечення, службами та інфраструктурою. Насамперед, це 17 бойових кораблів і близько 20 суден та катерів забезпечення, до 30 літаків і гвинтокрилів, близько 40 танків, 90 БМП, 190 БТР і більш як 60 артилерійських систем і мінометів. Чисельність особового складу – 14 тисяч осіб. На початок березня основний корабельний склад ВМС України в Криму базувався у трьох місцях: 1. Севастопольська (Північна) бухта (корвет «Тернопіль», корабель управління «Славутич», морський буксир «Корець», буксир «Краснoперекопськ»). 2. Стрілецька бухта Севастополя (підводний човен «Запоріжжя», ракетний корвет «Придніпров'я», ракетний катер «Прилуки», корвети «Хмельницький», «Луцьк», корабель управління «Донбас», гідрографічний катер «Сквира», рятувальний буксир «Кременець», пошуковорятувальне судно «Ізяслав», транспорти «Джанкой», «Судак», танкери «Бахмач», «Фастів», судно розмагнічування «Балта», судно контролю фізполів «Сєвєродонецьк», кілекторне судно «Шостка», плавсклад «Золотоноша», буксир «Дубно», судно-сміттєзбирач U954, катер «Чигирин», навчальні катери «Сміла», «Нова Каховка», протипожежний катер «Борщів», водолазні катери «Ромни», «Токмак», санітарний катер «Сокаль», плавкран «Каланчак» і три малі катери. 3. Південна військово-морська база у с. Новоозерне на оз. Донузлав (корвет «Вінниця», морські тральщики «Чернігів», «Черкаси», рейдовий тральщик «Генічеськ», великий десантний корабель «Костянтин Ольшанський», середній десантний корабель «Кіровоград», протипожежний катер «Євпаторія», транспорт «Горлівка», морський буксир «Ковель», протидиверсійний катер «Феодосія», катер-торпедолов «Херсон», буксирний катер «Новоозерне» і навчально-тренувальне судно «Велика Олександрівка»).

тами військовослужбовців 45-го окремого полку спецпризначення повітряно-десантних військ (ПДВ) ЗС РФ, одягнутих у цивільний одяг та у повному бойовому екіпіруванні, застосовуючи вибухівку для відкриття вхідних дверей та світлошумові гранати для подолання опору охоронців приміщень, незаконно удерлися до будівель Верховної Ради АР Крим та Ради міністрів АР Крим у Сімферополі й підняли на будівлях російські прапори. На території Криму були помічені численні озброєні особи у військовій формі без знаків розпізнавання. На військовій техніці і формі російських військових були завчасно замасковані усі тактично-розпізнавальні знаки. Утім у всієї світової спільноти не було жодного сумніву щодо приналежності цих вояків – то були спецпідрозділи Збройних сил Російської Федерації[1].

На жаль, у Києві не відстежували рівень загрози та намірів ЗС РФ, не зуміли адекватно оцінити військово-політичну обстановку та ступінь розгортання подій і, як буде видно зі стенограми Ради національної безпеки і оборони України, яку чомусь було скликано аж 28 лютого, абсолютно не володіли ані ситуацією, ані інформацією щодо подій у Криму. О. Турчинов згадував: «Буквально відразу ж після початку окупації Криму, загарбники перший раз висунули нам ультиматум – скласти зброю. Я пам'ятаю, як мені подзвонили о третій годині ночі, повідомили про це. Які наші дії? Я даю команду захищати наші частини, кораблі, техніку і т. д. Сам, так, набираю Путіна. Природно, о третій годині ночі нас не з'єднали, але мені вдалося поговорити з Наришкіним. Він намагався робити вигляд,

1 Вранці 28 лютого 2014 р. мною було дописано на своїй сторінці у Facebook наступне: «Путінська Росія, без оголошення війни, подібно до гітлерівської Німеччини, порушуючи міжнародні та власні зобов'язання, вдерлася на територію незалежної держави Україна. Перший удар було завдано з півдня, другий передбачається з північного сходу, третій – по Києву. Корумповане і некомпетентне керівництво України, переважна більшість членів котрого свого часу вже долучалася до справи розграбунку держави та руйнації армії, бельмоче про мир і грізно погрожує пальчиком агресору.

Примітка: При цьому кількатижневі і практично неприховані приготування Росії до вторгнення (в тому числі й евакуацію посольства, захоплення будівлі ВР Криму десантниками, прибуття російських депутатів, ескалація істерії на півострові та в Донбасі тощо) уряд України, який за звичкою не бачить далі своїх крісел та мислить не глибше за свої кишені, звісно ж, банально не помітив» (Гай-Нижник П. Путінська Росія, без оголошення війни, подібно до гітлерівської Німеччини, порушуючи міжнародні та власні зобов'язання, вдерлася на територію незалежної держави Україна // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт. – 2014. – 28 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2014(02)28dopysy.php.

що не розуміє в чому справа, не знає про те, що відбувається і т. д. На що я йому сказав: військові злочини не мають терміну давності, ваша країна зараз переходить дуже небезпечну межу...»[1].

На Печерських пагорбах панувала цілковита розгубленість, а військово-політичне керівництво держави було дезорієнтоване й, перебуваючи у стані психологічного пригнічення та розгубленості, морально і фізично було неспроможне приймати дієві рішення. Бездіяльність вищого політичного керівництва держави, яке (кожен поосібно й усі разом) фактично не виконало свого конституційного обов'язку, безумовно дезорієнтувала військових Збройних сил України та її громадян, катастрофічно вплинула на подальший розвиток подій у Криму й дозволила агресору у стислий часовий проміжок, практично без суттєвих зусиль, не зазнаючи збройного опору, захопити увесь півострів.

Згодом, 5 березня 2014 р., міністр оборони РФ С. Шойгу брехливо заявить журналістам, що у Криму російських військ немає. Мовляв, усі антиукраїнські дії з блокади кораблів і частин здійснювалися виключно так званою кримською «самообороною», а вже 6 березня Верховна Рада АР Крим під прицілами автоматів прийняла постанову про входження Криму до складу Російської Федерації та «Про проведення загальнокримського референдуму» 16 березня 2014 року.

Правда ж виглядає наступним чином. В окупації брали участь, безпосередньо, 31-ша окрема гвардійська десантно-штурмова бригада повітряно-десантних військ, 45-й окремий гвардійський полк спеціального призначення ВДВ Збройних сил РФ (військова частина № 28 337), 18-та окрема гвардійська мотострілецька бригада, 58-ма армія Південного військового округу збройних сил Російської Федерації, 98-ма гвардійська повітряно-десантна дивізія ВДВ (військова частина № 65 451), 76-та гвардійська десантно-штурмова дивізія ВДВ РФ, 15-та окрема гвардійська мотострілецька бригада миротворчих сил Російської Федерації (військова частина № 90 600)[2].

---

1 О. Турчинов: При вторжении со стороны Чернигова, русские танки через пару часов могли быть в Киеве (27 червня 2014 р.) (інтерв'ю С. Кошкіної; Lb.UA) / Александр Турчинов // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(06)27.turchinov.php.

2 Дані були встановлені й доведені слідством військової прокуратури України. Про це, зокрема 1 жовтня 2016 р. доповів в ефірі програми «Київ-Донбас» «Громадського радіо» військовий прокурор Р. Кравченко.

Для виправдання введення військ у Крим та окупації півострова президент Росії В. Путін використав вигаданий власною ж пропагандою міф про українських націоналістів, які їдуть на півострів влаштовувати погроми. Постійний представник Росії при ООН В. Чуркін заявив, що невідомі озброєні люди, направлені з Києва, намагалися захопити будівлі кримського МВС. Голова Ради Федерації РФ В. Матвієнко, яка миттю видала дозвіл на застосування російських збройних сил в Україні, сказала навіть про кількох загиблих, хоча це було брудною брехнею.

В. о. президента України О. Турчинов згадував про ті моменти вітчизняної історії: «Пам'ятаю свою розмову по телефону з держсекретарем Керрі. Я йому пояснюю, що у нас йде окупація території, йде реально війна. А він мені: «Зачекайте, давайте ми будемо розбиратися, експертів запросимо. Ми вас дуже просимо, не стріляйте, розумієте, росіяни ж тільки і чекають провокації, росіяни чекають від вас будь-якого пострілу, щоб розіграти Абхазький або Осетинський сценарій. Ми від вас дуже просимо витримки. За нашими даними, каже, це локальна проблема». І ось якраз, коли триває така розмова, мені заносять і кладуть на стіл роздруківку з інтернету, де написано, що російське Федеральне Зібрання прийняло рішення дозволити введення військ на територію України. І я кажу держсекретареві США, що у мене є підстави зробити висновок, що це не «локальна проблема», тому що Федеральне Зібрання РФ прийняло рішення про введення військ, а ви ж знаєте скільки сконцентровано російських військ уздовж нашого кордону. «Цього не може бути! Інформація об'єктивна?», – запитує. Відповідаю: «Об'єктивніше не буває. У них Федеральне Зібрання імпровізувати не може. Введення військ – рішення Путіна». Він каже: «Я терміново мушу повідомити це своєму президентові». На цьому наша розмова закінчилася»[1].

Росіянами використано було й колишнього президента В. Януковича, який, прибувши на території Російської Федерації у період від 27 лютого по 1 березня 2014 р. вступив у злочинну змову з не встановленими представниками влади РФ, які спільно з міністром оборони РФ С. Шойгу і В. Герасимовим вчиняли злочинні дії з метою зміни меж території України шляхом агресії та неоголошенної війни. 1 березня 2014 р. В. Янукович, всупереч постанови Верховної Ради України від

1 Так начиналась война: Интервью с Александром Турчиновым (интервью взял Ю. Бутусов) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(10)24.turchinov.php.

22 лютого 2014 р. (№ 757-VII), написав письмову заяву, адресовану президентові Росії В. Путіну у якій, зокрема, зазначав: «Як законно вибраний президент України заявляю. Події на майдані, незаконне захоплення влади в Києві, призвели до того, що Україна опинилась на порозі громадянської війни. В країні правлять хаос та анархія, життя, безпека і права людей, особливо на південному сході і в Криму, – під загрозою. Під впливом західних країн здійснюється відкритий терор і насилля, люди переслідуються за політичними і мовними ознаками. У зв'язку з цим звертаюсь до Президента Росії В. В. Путіна з проханням використати Збройні сили Російської Федерації для відновлення законності, миру, правопорядку, стабільності і захисту населення України. В. Ф. Янукович 1-03-2014 р.».

Насправді влада в Україні тоді була зосереджена в руках прем'єр-міністра А. Яценюка і в. о. президента України О. Турчинова, які, як справедливо відмітив Б. Біддер, у виданні «Der Spiegel», ніколи не мали слави радикалів. «Через пресинг Москви вони вже буквально притиснуті до стіни, – відмічалося у статті. – Крім того їм необхідно не допустити банкрутства України, розкраденої Януковичем і його оточенням, перед ними стоїть завдання провести підготовку до оборонної війни з Росією, яка має значну перевагу над Україною»[1].

Українські ж війська на півострові не отримували з Києва жодних наказів, або мали накази виявляти витримку й не відкривати вогонь. Голова Верховної Ради України, виконувач обов'язків голови держави О. Турчинов лише 28 лютого призначив засідання Ради національної безпеки і оборони України у зв'язку із ситуацією в Криму. «На 11:00 я призначив засідання Ради національної безпеки і оборони», – заявив О. Турчинов на засіданні Верховної Ради в п'ятницю, 28 лютого 2014 р. «На жаль, незважаючи на наші звернення і заяви, до ескалації цього конфлікту безпосередньо причетні військові Збройних сил Росії, які, незважаючи на попередження української сторони, зі зброєю пересуваються Кримом у напрямках, яких не узгоджено з українською стороною», – сказав О. Турчинов[2]. «Сьогодні вночі терористи з автоматичною зброєю, за оцінками наших спецслужб – це

1 *Bidder B.* Putin stärkt seine wahren Feinde / Benjamin Bidder // Der Spiegel. – 2014. – 2 березня.

2 Засідання Ради національної безпеки і оборони (РНБО) України з приводу окупації Криму військами Російської Федерації (стенограма від 28 лютого 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)28.rnbo.php.

професійні військові, спробували взяти під контроль аеропорти Криму», – додав він.

Відповідно до стенограми засідання РНБО України від 28 лютого 2014 р. на ньому були присутніми О. Турчинов (в. о. президента України), А. Яценюк (прем'єр-міністр), В. Наливайченко (голова СБУ), А. Аваков (в. о. міністра внутрішніх справ), І. Тенюх (в. о. міністра оборони), А. Дещиця (в. о. міністра закордонних справ), А. Парубій (секретар РНБОУ), В. Ярема, Ю. Тимошенко, В. Гвоздь, С. Кубів (голова Національного банку), В. Зайчук, О. Махніцький, А. Сенченко та інші.

Єдина тема, яку було запропоновано до обговорення – «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України». Окремої уваги заслуговує факт зібрання такого важливого безпекового державного органу, як РНБО не у відповідному спеціальному приміщенні, а у не захищеній від прослуховувань і стеження будівлі Верховної Ради («у зв'язку з цейтнотом часу»). І це за умов війни, що розпочалася, та посиленої роботи в революційній столиці іноземних розвідувальних мереж!

Відкриваючи засідання, О. Турчинов довів до відома присутніх, що на порядку денному стоять питання «фактично прямої агресії проти України сусідньої держави» та сепаратизму, а також про ситуацію в АРК, про план заходів, як вжитих, так і тих, що необхідно негайно запроваджувати. При цьому в. о. президента України зауважив, що за «інформацією, яка надходить з різних джерел, військове керівництво Російської Федерації реально розглядає питання анексії Автономної Республіки Крим»[1].

Голова СБУ В. Наливайченко доповів, що голова Верховної Ради АР Крим Константинов та новообраний прем'єр Аксьонов («ключові фігури Криму») перебували у повній співпраці, взаємодії і в плануванні з російськими військовими Чорноморського флоту. Він наголосив також на тому, що на півострові відбулося повномасштабне використання військовослужбовців РФ, на бік ворога перейшли військовослужбовці, спецпризначенці «Беркуту» та інші правоохоронці. Під контроль окупанта взято аеропорти та іншу транспортну інфраструктуру Автономної Республіки, а їхні дії, за словами В. Наливайченка, мали масову підтримку населення, яке було піддано надзвичайно потужній кампанії дезінформації і дискредитації з використанням кримських і російських ЗМІ.

1 Там само.

У ніч після захоплення росіянами адміністративних будівель і об'єктів інфраструктури СБУ в координації з іншими правоохоронними органами та Міністерством оборони, перш за все, взялися інформувати тих, хто залишився вірним присязі, щоб не піддавалися на провокації й щоби не давали жодного приводу для стрілянини. Голова СБУ мотивував таку позицію прагненням «не допустити стрільби та жертв серед мирного населення або військових Чорноморського флоту Російської Федерації, щоб військовий тиск російських і проросійських структур не знайшов жодного виправдання для встановлення повного військового контролю Російської Федерації над об'єктами інфраструктури, військовими частинами України, або взагалі над всією територією Криму»[1].

Стає відомо також, що вночі аеропорт «Сімферополь» «вдалося практично деблокувати», але, як виявилося, завдяки тому, що 300 військових РФ, котрі перекривали летовище і блокували VIP-зону аеропорту «перейшли в ресторан за російською традицією пити горілку»[2]. Але й тут є лише напівправда: аеропорт не було деблоковано (ким?), адже російські вояки (хоч і п'яні) з нього нікуди не ділися, українськими спецпідрозділами він не контролювався, тоді як ззовні він був заблокований проросійською масовкою, а військовослужбовці РФ контролювали аерорух.

Військовий аеропорт «Бельбек» був повністю оточений військовиками Чорноморського флоту РФ, по периметру також і технікою та важким озброєнням. Цивільну ж частину «Бельбека» зайняли російські військові. Вранці 28 лютого 11 російських військових гвинтокрилів у повному бойовому спорядженні підлітали до Сімферополя, з яких три приземлилися поблизу міста, а решта попрямували на Феодосію.

Міністр внутрішніх справ А. Аваков доповів, що рапорти на звільнення подали начальники Кримського і Севастопольського УМВС, що внутрішні війська (бл. 1 тис. осіб) і ППС службу несуть, але протидіяти росіянам не будуть, «Беркут» зі зброєю перейшов на бік ворога, і що більшість населення підтримує окупантів. Він запропонував спробувати за допомогою внутрішніх військ, якщо ті здатні будуть виконувати накази, «взяти під контроль аеропорт «Сімферополь» не зіткненням, а прямою присутністю. Спробувати їх вичавити без стрільби»[3].

1 Там само.
2 Там само.
3 Там само.

У свою чергу в. о. міністра оборони І. Тенюх повідомив, що під прикриттям навчання ЗС РФ відбувається концентрація російських військ уздовж всього російсько-українського кордону. І їх мета – не просто демонстрація сили, але реальна підготовка до вторгнення... Міністр доповів, що на Київському, Харківському і Донецькому напрямках на той момент вже було зосереджено 38 тис. осіб, 761 одиниця танкової техніки, 2200 броньованих машин, 720 артилерійських систем та систем залпового вогню, також до 40 ударних гвинтокрилів, 90 гвинтокрилів бойового забезпечення та 90 літаків штурмової авіації. В акваторії Чорного моря на бойове чергування вийшло 80 військових кораблів ЧФ. Об'єкти ж у Криму захоплював спецназ, що пройшов бойовий вишкіл і військові дії в Чечні та інших гарячих точках Росії.

Того ж дня вранці, тобто 28 лютого, командувач ВМС України мав розмову із командувачем Чорноморського флотому РФ, який у прямій розмові, немов би дружньо, сказав: «Я не маю повноважень з Вами вести переговори, але скажу наступне. Ми підемо до кінця, – це перше. Друге. Всі війська приведені в повну бойову готовність. Третє, якщо ви нам не будете протистояти, то крові не буде і все обійдеться мирно»[1]. Тобто, ратував за цілковиту здачу і капітуляцію та перехід на бік Російської Федерації[2].

Відтак І. Тенюх запросив дозволу на приведення Збройних Сил України у бойову готовність «ПОВНА», а також, «у випадку вторгнення, використати всі наявні екіпажі штурмової та бомбардувальної авіації для практичного, бойового застосування, які утримуються в готовності номер 2»[3]. Виникає логічне питання: що означала фраза «у випадку вторгнення»?; чи в. о. міністра оборони усі попередні дії російських військ у Криму ще не вважав за вторгнення?; чи Крим вже не брався у розрахунок?

Тим не менш, доповідач повідомив, що з 11.00 ранку 28 лютого 2014 р. на території АР Крим було посилено усі пости охорони усіх військових частин для недопущення їх захоплення, але при цьому із забороною прямого збройного контакту. Отже посиленим вартовим

1 Там само.

2 Невдовзі 3 березня командувач ЧФ РФ А. Вітко у брутальній формі особисто висував подібний ультиматум українським військовим у Криму, виконання якого вимагав терміном до п'ятої години ранку 4 березня.

3 Засідання Ради національної безпеки і оборони (РНБО) України з приводу окупації Криму військами Російської Федерації (стенограма від 28 лютого 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)28.rnbo.php.

постам, у випадку штурму військових частин, було заборонено з Києва їх збройно обороняти!

Більше того, в. о. міністра оборони відверто повідомив учасникам засідання РНБОУ, що Україна не готова до повномасштабної війни. «Буду говорити відверто, – визнавав І. Тенюх. – Сьогодні у нас немає армії. Вона системно знищувалась Януковичем та його оточенням під керівництвом російських спецслужб. Сьогодні ми зможемо зібрати зі всієї країни військове угруповання чисельністю біля 5 тисяч військовослужбовців, здатних виконувати бойову задачу. Їх можемо кинути в Крим, але це не вирішить проблему Криму. Ми їх там просто покладемо. А що робити з тисячами кілометрів кордону та підготовкою Росії до вторгнення? Коли зайдуть з ранку з боку Чернігівської області, то до вечора вже у Києві будуть!». Отже, Крим у розрахунок вже не брався...

Обумовлення міністра було у тому, що з номінальних 15 тисяч повного складу військових у Криму, більшість є місцевими контрактниками, для яких служба – це заробіток, плюс молодь, строковики, які навряд чи воювали б. Тож готових виконати наказ щодо застосування зброї було б, на його думку, 1,5–2 тисячі максимум. З російського ж боку в Криму, окрім сил Чорноморського флоту, вже тоді бойова компонента перевищувала 20 тисяч осіб, при тому, що на півострів тривало постійне перекидання штурмових підрозділів збройних сил та спецназу ГРУ Генштабу РФ, збільшувалася кількість російських військових, бойової техніки та зброї.

Зважаючи на сказане, в. о. міністра оборони пропонував тягнути час в очікуванні жорсткої реакції світу й усього міжнародного товариства, а тим часом провести масштабні військові навчання, позаяк готовність більшості українських частин виконувати бойові завдання викликала великий сумнів. Крім того І. Тенюх запропонував запросити увійти в українські територіальні води американський штабний фрегат керованої ракетної зброї «Уілті», який того дня вийшов із Стамбула у Чорне море. Це, на думку адмірала, було б ознакою того, «що ми не одні», «це може зупинити Росію».

Очільник Міністерства закордонних справ А. Дещиця повідомив, що МЗС вже зробило відповідну заяву, передало ноту Росії й запропонувало провести двосторонні консультації. Був намір зробити також заяву про проведення консультацій на рівні міністрів закордонних справ у колі країн-підписантів Будапештського меморандуму. На тогоденній же зустрічі з міністрами закордонних справ «Вишеградської четвірки» усі висловили своє занепокоєння, проте про власні плани і

дії ніхто не обмовився. Натомість усі просили Україну не робити поспішних кроків.

Своєю чергою прем'єр-міністр А. Яценюк висловив думку про те, що Росія, зрозуміло, використовуватиме колишнього президента у своєму сценарії. Суть цього, що не викликало сумніву у голови уряду, полягала у тому, що Кремль рухатиметься до кінця в частині захоплення та оголошення незалежності Криму, або ж, як проміжний варіант, домагатиметься федералізації України.

А. Яценюк, приймаючи думку про неготовність України до війни, про що знала й Росія, запропонував кілька першочергових кроків: 1) негайно звернутися до Ради Безпеки ООН, аби там терміново розглянули агресію Росії проти України; 2) скликати консультації в рамках Будапештського меморандуму; 3) запропонувати формулу щодо долучення ОБСЄ; 4) починати збирати відео- та фотофакти про російську агресію в Криму для представлення міжнародним партнерам України; 5) провести ідентифікацію осіб, які без розпізнавальних ознак зі зброєю захоплюють об'єкти в Криму, щоби мати фактаж про участь військових РФ в окупації Криму.

А. Яценюк вважав гіпотетично за можливе піти на поступки і фактично легалізувати кримський сепаратизм через переговори з кримськими колаборантами. Він, зокрема, заявив: «Якщо б у нас був варіант політичного рішення, [...] то видається, що правильне політичне рішення було б: розпочати переговори з тими, хто представляє сьогодні незаконно обрану владу в Криму з метою політичної стабілізації через прийняття Верховною Радою України нового Закону України «Про Конституцію Автономної Республіки Крим», який би передбачав формування самостійної системи фінансів, я її назвав би умовно самостійною, наприклад, залишення в розпорядженні бюджету Автономії податку на додану вартість, відрахування частини акцизного збору і вирішення так званих мовних, національно-культурних і етнічних питань»[1]. Прем'єр-міністр України вважав такий варіант, як основний у вирішенні конфлікту, проте із прикрістю констатував, що його зупине Російська Федерація.

Тож, виходячи з неможливості втілити такий задум у життя, ним було визнано, що другим етапом розвитку подій буде військовий конфлікт, який не стане «замороженим», а перейде в категорію «гарячих». Україна вести війну з Росією була ще не готова, тож А. Яценюк запропонував звернутися до партнерів України з метою забезпечення

1 Там само.

миру і стабільності в Чорному морі. Проте, згадавши про свою телефонічну розмову з віце-президентом США Д. Байденом, він мусив визнати, що в Америки поки що немає певної позиції щодо війни у Криму.

При цьому А. Парубій спробував узагальнити пропозиції колег, а саме: вимагати від гарантів нашої недоторканості та цілісності за Будапештським меморандумом виконати свої обов'язки; запросити присутність стратегічних партнерів України, що мають потужний військовий потенціал, про їхню присутність у Чорному морі, яка була би стабілізуючим фактором. Й, звісно, відновлення бойового рівня та потенціалу Збройних сил України.

В. Наливайченко додав потребу запросити до Києва керівників прокуратури, СБУ та міліції з Криму, аби дізнатися, хто з них на боці Києва, а хто ні, позаяк там переважна більшість – зрадники. Із цим погодився О. Турчинов, який доручив голові СБУ, який щойно перед тим практично зізнався у своєму невіданні й неволодінні ситуацією й інформацією щодо стану справ у Криму, дізнатися, хто ж на півострові готовий захищати Україну.

Під час дискусій В. Ярема закликав А. Парубія максимально звільнити захоплені Самообороною Майдану приміщення у столиці, аби показати, що в Україні діє закон і порядок[1]. Під час обговорення з'ясовувалися питання:

- чи була Україна у змозі перекрити Росії можливість активно перекидати своїх військових до Криму за допомогою військово-транспортних літаків (А. Яценюк) / не могла, позаяк російські літаки сідали на підконтрольний їм аеродром, відповідно до Угоди про базування Чорноморського флоту РФ (В. Гвоздь);
- негайно закрити авіапростір над Кримом і повністю вивести диспетчерську службу з контактів з РФ (О. Турчинов) / це не допоможе, адже росіяни посадять літаки за допомогою військових диспетчерів (І. Тенюх);
- відповідно до Угоди, чи має право Російська Федерація без повідомлення збільшити чисельність свого військового контингенту (А. Яценюк) / не має, але Україна не контролювала збільшення їхніх військ як повітряними коридорами, так і морським шляхом, адже їх десантні кораблі виходили на будь-яку точку узбережжя (І. Тенюх);

1 При цьому В. Ярема закликав щонайшвидше заарештувати і відкрити кримінальну справу на відомого діяча УНА-УНСО О. Музичка (Сашка «Білого»).

- чи є механізм розторгнення Угоди про перебування Чорноморського флоту в Криму з боку України (О. Турчинов) / не отримано конкретної відповіді від А. Дещиці;
- очікуючи і готуючись до розширення російської агресії, чи була в України теоретична можливість активних консультацій з НАТО «щодо вступу хоча б асоційованим членом?» (О. Турчинов) / у них немає такого поняття як «асоційований член», а шанс на приєднання до НАТО – дорівнює нулю (А. Яценюк) / не можна говорити про термінове членство в НАТО, це викличе ще більшу агресію Росії (Ю. Тимошенко) / ставити питання про приєднання до ПДЧ чи до НАТО взагалі неможливо, вони на це не підуть (А. Яценюк);
- Україні ніхто не надасть військової допомоги і не буде воювати з Росією, тож який реальний стан Збройних сил України? (А. Яценюк) / реальний стан Збройних сил за ці роки доведений до нуля (І. Тенюх);
- чи могла б Україна отримати теоретично фінансову підтримку для спрямування її на стабілізацію фінансової системи держави (А. Яценюк) / це ми можемо отримати (А. Яценюк);
- як перетягнути кримську еліту на бік України, а не сепаратистів (О. Турчинов) / ми не можемо вести перемовини із зрадниками, потрібно почати публічно підготовку закону про статус Криму й залучити до цього народних депутатів-кримчан, посилити боротьбу в інформаційному полі та відпрацювати тимчасовий порядок фінансування життєдіяльності Криму (А. Сенченко);
- вимагати видачу В. Януковича; є підстави запровадити воєнний стан, принаймні в АРК (О. Махніцький) / готується проект Указу про введення воєнного стану, проте відтак створюється проблема для комунікації Криму з материковою Україною (О. Турчинов) / військовий стан не допоможе (В. Ярема) / введення військового стану – оголошення війни Російській Федерації, а це сценарій, який написаний росіянами (А. Яценюк); проти військового конфлікту (С. Кубів)...

Згадуючи про те засідання РНБО, інший його учасник, на той час уповноважений Верховної Ради за діяльністю Міністерства оборони (екс-командуючий Генштабом ЗСУ) ген. В. Замана доводив, що на ньому він ще раз нагадав присутнім про те, що в Генштабі вже є план

введення чотирьох батальйонів повітряно-десантних військ у Крим, проте його пропозицію не підтримали[1].

Під час засідання РНБО України, В. Зайчук доповів О. Турчинову про терміновий дзвінок із Москви від голови Державної Думи РФ С. Наришкіна. Після вимушеної перерви О. Турчинов повідомив присутнім: «Наришкін передав мені погрози від Путіна. Вони не виключають, як він сказав, прийняття жорстких рішень щодо України за переслідування росіян та російськомовних. Мабуть натякають на прийняття рішення щодо введення військ не тільки до Криму. Передав слова Путіна, що якщо загине хоч один росіянин, – вони оголосять нас військовими злочинцями і будуть переслідувати по всьому світу. Я відповів, що, розпочавши агресію проти України, вони вже стали злочинцями і будуть відповідати перед міжнародним судом»[2].

Зрештою перед РНБОУ постало питання введення воєнного стану, яке здійняло суперечку між О. Турчиновим та Ю. Тимошенко.

Ю. Тимошенко: «Ціна сьогоднішнього рішення неймовірно висока, і ми не маємо права на помилку. Я провела консультації з найдосвідченішими людьми і можу сказати, що Путін хоче реалізувати абхазький сценарій і тільки чекає, аби ми дали йому привід. Ви пригадуєте, як тоді повівся на його провокацію Саакашвілі, і програв! Ми не маємо права повторювати його помилок. Тому закликаю всіх і кожного сім разів подумати перед тим, як зробити хоч один крок.

---

1 Генерал В. Замана після того засідання РНБО відвідав півострів. Ось, що він згадував в інтерв'ю виданню «Гордон»: «У мене таке безсилля, такий гнів був. Я знову поїхав до Криму, але вже на своїй, а не на службовій машині. Три дні по українським частинам катався, з командирами зустрічався. По дорозі в Перевальне перевищив швидкість, даішники зупинили, дізналися, що я уповноважений [Верховної] Ради. «Ну, – думаю, – кінець, зараз кримському «Беркуту» здадуть», а даішники давай мене питати: з Києва наказів оборонятися немає, Аксьонівські відморозки на нас тиснуть, що робити? Ми всі так пишалися, що українські військові в Криму стійко витримували облогу російськими військами, але якби Київ проявив ініціативу, взяв відповідальність на себе, показав, що йому небайдужий Крим – наші військові відстояли б півострів» (Экс-начальник Генштаба Замана: Янукович не отдавал приказ стрелять по Майдану. Зачистить его приказали Лебедев, Якименко и Пшонка // Гордон.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gordonua.com/publications/Eks-nachalnik-Genshtaba-Zamana-YAnukovich-ne-otdaval-prikaz-strelyat-po-Maydanu-Zachistit-ego-prikazali-Lebedev-YAkimenko-i-Pshonka-33981.html).

2 Засідання Ради національної безпеки і оборони (РНБО) України з приводу окупації Криму військами Російської Федерації (стенограма від 28 лютого 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)28.rnbo.php.

[...] Якби в нас був хоча б один шанс зі ста виграти в Путіна, я була б перша, хто б підтримав активні дії. Але подивіться, в якому стані зараз наша Армія. Подивіться, чи можемо ми протистояти йому в Криму, де на порядок більше російських солдатів, найсучасніша зброя та повноцінні російські військові бази?

Я також розмовляла з нашими закордонними партнерами, і вони теж підтверджують – російські війська на кордонах, і просять не робити жодних рухів. Ми маємо їх послухати, бо без них ми абсолютно безсилі.

Тому ми маємо сьогодні благати все міжнародне співтовариство стати на захист України. Це наша єдина надія. Жоден танк не повинен виїхати з казарми, жоден солдат не повинен підняти зброю, бо це означатиме програш.

Ніякого воєнного стану і активізації наших військ!

Ми маємо стати самою мирною нацією на планеті, просто поводити себе як голуби миру...»

О. Турчинов: «Ви пропонуєте нічого не робити?»

Ю. Тимошенко: «Маємо придумати якісь нестандартні ходи. Наприклад, запросити лідерів європейських країн на якийсь мирний саміт до Києва чи до Криму. Провести конференцію з питань миру. Маємо всі разом писати звернення в ООН, до НАТО, США за миротворчими військами. Задіяти всі дипломатичні зв'язки.

І тому я дуже прошу вас не робити поспішних кроків. Я не можу голосувати, бо не є членом Ради нацбезпеки, але прошу почути мене, оцінити все і в жодному разі не запроваджувати воєнний стан та не потрапити до пастки Путіна».

В. Наливайченко: «Інформація, що надходить нашими каналами, повністю підтверджує готовність Росії до введення військ, що концентруються вздовж нашого кордону. І американці, і німці, – всі в один голос просять нас не починати будь-яких активних дій, бо, за даними їхніх розвідок, Путін використає це для початку широкомасштабного сухопутного вторгнення.

Ми маємо почути західних партнерів, а їм потрібен час для ухвалення рішень».

О. Турчинов: «Давайте завершувати обговорення!

Якщо зважити рівень готовності російських військ на наших східних кордонах, то ми маємо зробити все, аби бути спроможними захищатися. Росіяни будуть рахуватися лише з сильними».

Ю. Тимошенко: «Але в тому то й справа, що ми слабкі».

О. Турчинов: «Нам потрібна повна мобілізація країни, необхідно негайно почати перекидати наявні війська з Центру та Заходу на Схід та Південь. Це життєво необхідно!»

Ю. Тимошенко: «Ви уявляєте, що почнеться в країні, якщо танки та БТРи почнуть їхати по вулицям міст? Це спровокує масову паніку. Люди почнуть масово тікати з країни. Проблема з продовольством, з паливом...»

О. Турчинов: «Я Вас не перебивав, Юлія Володимирівна. Ще більша паніка буде, коли на Хрещатику будуть російські танки. Ми мусимо зробити все для того, аби бути спроможними захищатися, в тому числі і самотужки, якщо не дочекаємся військової допомоги від Заходу. А для цього потрібно діяти. Тому я не можу не поставити на голосування РНБО рішення про запровадження в країні воєнного стану.

Хто «ЗА»? Ясно. «ЗА» – один Турчинов. Це означає, що рішення не прийнято»[1].

Концентрація ж вздовж усього кордону десантних і бронетанкових підрозділів Збройних сил Російської Федерації посилювалася. При цьому особлива небезпека була на чернігівсько-київському напрямку: в разі вторгнення вони могли бути в Києві буквально за кілька годин. А в України ніким і нічим було захищати кордон. Пізніше О. Турчинов згадував, що розвідка доповідала, що росіяни готують провокації, аби загинули жителі Криму, щоб загинули російські військовослужбовці, які знаходилися там згідно з підписаним українсько-російським договором (це вони мали би використати як привід для вторгнення). Ними був відпрацьований детальний план відсікання Східної України по смузі Харків – Дніпропетровськ, а також окупації південних областей (Запорізької, Миколаївської, Херсонської та Одеської) з виходом на Придністров'я. Фінальна точка плану – захоплення охопленого заворушеннями Києва та реставрація маріонеткового режиму Януковича для прикриття агресії від обурення світової спільноти[2].

За таких обставин слід було визначитися з новим форматом, який дозволив би легітимно й оперативно здійснювати масову передислокацію військ для зайняття оборони вздовж російського кордону. Відтак було вироблено проект рішення РНБО України, яке базувалося на пропозиціях, які не викликали у членів Ради нацбезпеки заперечень:

---

1 Там само.

2 Так начиналась война: Интервью с Александром Турчиновым (интервью взял Ю. Бутусов) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(10)24.turchinov.php.

«1. Начальнику Генерального штабу – Головнокомандувачу Збройних Сил України, керівникам інших військових формувань невідкладно привести Збройні Сили України та відповідні військові формування у бойову готовність ПОВНА згідно з уточненими планами приведення військ (сил) у бойову готовність.

2. Генеральному штабу Збройних Сил України невідкладно:

- здійснити уточнення Стратегічного замислу застосування Збройних Сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів;

- уточнити план територіальної оборони України.

3. Міністерству оборони України організувати і провести навчальні збори з військовозобов'язаними в необхідних обсягах у час і строки, визначені Генеральним штабом Збройних Сил України.

4. Кабінету Міністрів України невідкладно виділити необхідні фінансові, матеріально-технічні та інші ресурси для належного забезпечення безпеки, прав та інтересів громадян України, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів України.

5. Міністерству закордонних справ України невідкладно звернутися до зовнішньополітичних відомств окремих держав – підписантів Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброю від 5 грудня 1994 року (Сполучених Штатів Америки, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії), із закликом забезпечити безпеку України та провести відповідні консультації офіційних осіб в місті Києві.

6. Міністерству внутрішніх справ України забезпечити посилену охорону об'єктів енергетики та критичної інфраструктури.

7. Утворити відповідно до статті 14 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» Оперативний штаб з питань реагування на ситуацію в Автономній Республіці Крим та місці Севастополі (далі – Оперативний штаб) на чолі з Секретарем Ради національної безпеки і оборони України, із включенням до складу Оперативного штабу представників Кабінету міністрів України, Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, інших центральних органів виконавчої влади, Служби безпеки України, Генерального штабу Збройних Сил України, а також Генеральної прокуратури України (за згодою), Ради міністрів Автономної Республіки Крим та Севастопольської міської державної адміністрації.

Оперативному штабу забезпечувати:

- моніторинг та аналіз інформації щодо розвитку ситуації в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі;

- напрацювання пропозицій щодо запобігання виникненню зазрог національній безпеці України, їх нейтралізації та подання таких пропозицій Раді національної безпеки і оборони України.

Покласти інформаційне та організаційне забезпечення діяльності Оперативного штабу на Аппарат Ради національної безпеки і оборони України»[1]. Це рішення було прийняте одностайно.

Крім того, передбачаючи напад Росії на материкову частину України, до негайного виконання були прийняті протокольні доручення від імені в. о. президента України. А саме:

«1. Міністерству оборони України, Генеральному штабу Збройних Сил України:

1.1. Негайно розробити та запровадити комплекс заходів щодо відновлення боєздатності Збройних Сил України;

1.2. Подати виконуючому обов'язки Президента України проекту Указу Президента України «Про мобілізацію»;

1.3. Забезпечити необхідні передислокацію та перегрупування військ для захисту країни від вторгнення з боку Російської Федерації. У випадку вторгнення використовувати всю наявну військову техніку і зброю, у тому числі авіацію, без додаткових узгоджень;

1.4. Терміново розробити план заходів щодо застосування і посилення охорони та оборони військових частин Військово-Морських Сил Збройних Сил України, що розташовані в Автономній Республіці Крим;

1.5. У випадку штурму військових частин, з метою захисту життя військовослужбовців та забезпечення виконання поставлених задач, використовувати зброю відповідно до вимог військових статутів.

2. Кабінету Міністрів України:

2.1. Визначити тимчасовий порядок обслуговування бюджетних видатків проведення соціальних виплат в Автономній Республіці Крим та не допустити доступ до казначейських рахунків і бюджетних коштів незаконної влади Криму;

2.2. Закрити авіапростір над територією Автономної Республіки Крим.

---

1 Засідання Ради національної безпеки і оборони (РНБО) України з приводу окупації Криму військами Російської Федерації (стенограма від 28 лютого 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)28.rnbo.php.

3. Міністерству юстиції України, Адміністрації Президента України підготувати проекти указів Президента України, інших нормативних рішень, прийнятих Верховною Радою Автономної Республіки Крим та незаконно сформованим урядом Автономної Республіки Крим.

4. Міністерству закордонних справ України внести пропозиції стосовно розірвання Угоди з Російською Федерацією щодо перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території Автономної Республіки Крим у зв'язку з грубим порушенням умов Угоди.

5. Міністерству оборони України, Міністерству внутрішніх справ України, Службі безпеки України провести перевірку керівників та командирів всіх підрозділів та структур, що розташовані в Автономній Республіці Крим, та провести заміну тих, хто не готовий виконувати поставлені завдання та захищати інтереси України на території Автономної Республіки Крим.

6. Службі безпеки України, Міністерству внутрішніх справ України, Головному управлінню розвідки Міністерства оборони України розробити та реалізувати заходи щодо затримання та доставляння до Києва зрадників, які привласнили владні повноваження у Автономній Республіці Крим.

7. Апарату Ради національної безпеки та оборони України, Міністерству закордонних справ України організувати роботу з об'єктивного висвітлення подій у Криму та позиції України, як на території країни, так і за кордоном.

8. Апарату Ради національної безпеки і оборони України та Адміністрації Президента України доопрацювати рішення РНБО України та відповідний проект Указу, узгодивши його остаточну редакцію з членами Ради національної безпеки і оборони України 01.03.2014 року»[1].

У Криму ж невдовзі усі українські військові підрозділи були блоковані у своїх частинах і, піддані неймовірному психологічному тиску та під враженням, що материкова Україна залишила їх напризволяще, поступово деморалізовувалися. Командувач ВМС України подав у відставку, а морально-психологічний клімат серед командування, як зазначав голова СБУ В. Наливайченко на засіданні РНБОУ,

1 Там само.

був «надзвичайно низький, якщо б не сказати, взагалі зрадницький»[1]. Протягом місяця були розгромлені військові морські сили України[2].

Починаючи з 1 березня Державною прикордонною службою України було зафіксовано 39 випадків порушення російською стороною міжнародних договорів, зокрема з питань: порядку заходження військових кораблів РФ (15 суден і кораблів), порядку здійснення польотів військової авіації РФ (14 випадків, 48 літальних апаратів), порядку перетинання державного кордону України в пункті пропуску «Крим – Поромна переправа» (10 випадків). За цей час через зазначений пункт пропуску на територію України без відповідного дозволу перемістили 139 одиниць автомобільної, спеціальної й броньованої техніки ЗС РФ, у т. ч. 4 ракетні системи залпового вогню «Град», 6 бронетранспортерів, 111 вантажних, 6 спеціальних і 7 легкових автомобілів, 5 мікроавтобусів[3].

10 березня, всупереч досягнутим домовленостям між командуванням ВМС України і командуванням ЧФ РФ, російськими збройними спецпідрозділами було захоплено українську військову частину в м. Бахчисарай. Нападниками було застосовано автоматичну зброю в бік беззбройного особового складу частини. 12 березня українських військовослужбовців під загрозою розстрілів примушували до прийняття присяги народу Криму і переходу в не існуючі збройні сили Криму[4].

Утім, розглянемо кілька спекулятивних тверджень російської пропаганди. Немає жодних підтверджених повідомлень про те, що комусь з етнічних росіян загрожували, є тільки заяви про це в російській пресі і на російському державному телебаченні. З самого початку приходу до влади новий український уряд зробив своїм пріоритетом встановлення миру і досягнення примирення. В. о. президента України О. Турчинов відмовився підписати закон, що обмежував використання російської мови на регіональному рівні. США та інші країни,

---

1 Там само.

2 Докладніше про військовий перебіг захоплення росіянами Криму дивіться: *Костров В.* Хроніка кримського протистояння / Влад Костров // Віче. – 2014. – квітень. – № 7; *Заблоцький В.* Тест на офіцерську честь / Володимир Заблоцький // Військо України. – 2015. – 2 квітня

3 *Костров В.* Хроніка кримського протистояння / Влад Костров // Віче. – 2014. – квітень. – № 7.

4 *Гайдук С. А., контр-адмірал.* Заява командувача Військово-Морських Сил Збройних Сил України (13 березня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(03)13.haiduk.php.

включаючи ЄС, привітали такий підхід українського уряду. Постійний представник США в ООН С. Пауер заявляла з цього приводу: «Немає жодних доказів, що етнічні росіяни перебувають у небезпеці. Навпаки, нова українська влада приділяє пріоритетну увагу примиренню в країні та участі всіх політичних сил у її житті. Президент Турчинов – виконуючий обов'язки президента – чітко заявив про своє неприйняття будь-яких обмежень на використання російської мови»[1]. Зі свого боку заступник держсекретаря США В. Нуланд запевнила, що «у ОБСЄ є інструменти для вирішення будь-якої обґрунтованої занепокоєнності щодо забезпечення безпеки на місцях, дотримання прав меншин та підготовки демократичного переходу до вільних і справедливих виборів»[2].

Російські військові об'єкти були і залишалися у безпеці, і нова українська влада зобов'язалася дотримуватися всіх діючих міжнародних угод, у тому числі й тих, які стосувалися російських баз. Тож нещодавня зміна уряду в Україні не представляла небезпеку для законних інтересів Росії в такій мірі, що виправдовувала б її військове втручання, захоплення громадських установ і висунення військових ультиматумів частинам української армії. Навпаки, це російські військові були виведені з їхніх місць дислокації, щоби захопити органи влади та об'єкти інфраструктури Криму. Наголошу також і на тому, що угода 1997 року вимагає від Росії поважати територіальну цілісність України, а військові дії Російської Федерації в Україні є явним порушенням територіальної цілісності і суверенітету України. Уряд України, на противагу цьому, діяв стримано і шукав діалогу. Влада у Києві негайно вирішила направити до Криму в. о. голови Міноборони, щоб розрядити ситуацію. Дещо пізніше народний депутат П. Порошенко, що прибув з Києва, навіть не був допущений до будівлі Верховної Ради Криму для переговорів.

Заклик же кримського «прем'єра» С. Аксьонова до Росії втрутитися є й взагалі правовим нігілізмом. Міжнародне право не передбачає застосування сили у відповідь на заклик регіонального уряду. Відповідно до Конституції України, тільки українська Верховна Рада може дозволити присутність іноземних військ на території України. Заклик незаконно обраного на свою посаду С. Аксьонова до президента РФ В. Путіна забезпечити «мир і спокій» в Криму був цинічним

1 Роз'яснення Посольства США щодо ситуації в України (6 березня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(03)06.usa-ukraine.php.

2 Там само.

жестом, що призвів до остаточної дестабілізації. Тим не менш, 16 березня відбувся невизнаний «референдум» щодо статусу Криму, а вже 17 березня президент Росії ганебно визнав цей, ним же спланований, фарс і нібіто «незалежну і суверенну» Республіку Крим. Того ж дня спектакль завершився, коли В. Путін підписав Розпорядження президента РФ «Про підписання Договору між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття у Російську Федерацію Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів». Фактично ж, то було злочинне приєднання півострова до Росії з метою «узаконення» його анексії.

У відповідь, 20 березня Верховна Рада України прийняла Декларацію «Про боротьбу за звільнення України», у якій зазначала, що «уперше після завершення Другої світової війни загально визнані кордони Європи цинічно «перемальовує» країна, яка за багатосторонніми і двосторонніми договорами гарантувала територіальну цілісність України, недоторканність і непорушність її кордонів»[1]. Верховна Рада звернула увагу урядів та парламентів світу, міжнародних організацій та світової громадськості, що Український народ ніколи не визнає анексію невід'ємної частини своєї території – Автономної Республіки Крим, захопленої Росією з брутальним порушенням фундаментальних норм міжнародного права та загальновизнаних принципів співжиття держав. Український законодавчий орган звернувся до всіх членів міжнародного співтовариства з наполегливим проханням утриматись від міжнародного визнання так званої «Республіки Крим» та анексії Криму і міста Севастополя до складу Росії у якості нових суб'єктів Федерації. Від імені народу України Верховна Рада України заявила, що «Крим був, є та буде в складі України. Український народ ніколи і за жодних умов не припинить боротьбу за звільнення Криму, якою б важкою і тривалою вона не була»[2].

Слід зауважити й на іншому аспекті діяльності росіян у Криму за тогочасних подій – цинічно-аморальному. Так, наприклад, коли 20 березня, проломивши за допомогою бульдозера паркан, російські штурмовики увірвалися до розташування бази ВМС України у Новоозерному, попереду вони для власного прикриття пустили жінок і дітей! Вже за їхніми спинами йшли «козаки», «самооборонці» та автоматники. Такою ницою була тактика покидька Путіна, який не

1 Декларація про боротьбу за звільнення України (20 березня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(03)20.declaration.php.

2 Там само.

посоромився її навіть озвучити на одній із своїх прес-конференцій. Тим не менш, більшість українських військових були готові дати гідну відсіч окупантам, проте проти цього виступило командування військової бази, посилаючись на відсутність чітких інструкцій з Києва й поступово схиляючись до переходу на бік окупантів.

24 березня 2014 р. в. о. президента України О. Турчинов підписав указ про виведення українських військ з Криму й Севастополя. Це, власне, й усе на що у нього вистачило хисту і мужності... Чи не запізно?

До 26 березня окупанти захопили усі 193 дислоковані на території АР Крим військові частини ЗС України, включаючи кораблі й об'єкти ВМС України. Вартість військового майна, залишеного у Криму, оцінюється в 11,439 млрд доларів США. Із 14 тисяч особового складу ВМС України, за останніми даними, до 6 тисяч, переважно старші офіцери і контрактники, залишилися в Криму і частково перейшли на службу до агресора[1].

Не можна не згадати й про те, що уже наступного дня після захоплення центральних адмінбудівель російськими окупантами в Криму президент США Б. Обама заявив 28 лютого 2014 р., що Сполучені Штати глибоко занепокоєні повідомленнями про військові пересування які здійснює Російська Федерація на території України. «Будь-яке порушення суверенітету України та територіальної цілісності буде глибокою дестабілізацією, що не є в інтересах України, Росії чи Європи, – наголосив він. – Це буде втручанням в українські справи. Це буде чітким порушенням зобов'язань Росії поважати незалежність, суверенітет та кордони України та міжнародних законів. Лише через декілька днів після Олімпійських ігор це призведе до засудження Росії у світі. Сполучені Штати будуть разом з міжнародною спільнотою і завіряємо, що буде відплата за будь-яке військове втручання в Україні»[2].

1 березня 2014 р. президент США дев'яносто хвилин розмовляв телефоном з президентом Росії з приводу «української кризи». Б. Оба-

1 Частину озброєння та техніки України вдалося пізніше вивести на материк, включаючи бойові літаки, бронетехніку й артилерійські системи, а також деякі кораблі і судна. Головком ВМФ РФ адмірал В. Чірков 1 квітня 2014 р. повідомив про рішення міністра оборони РФ передати Україні всі 79 кораблів і суден ВМС України, залишені у Криму. Фактично ж Україні повернули лише 30 кораблів і суден, які були застарілими і не мали бойової цінності.

2 *Barack Obama*. Statement by the President on Ukraine (February 28, 2014, The White House, Office of the Press Secretary) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)28.obama.php

ма висловив глибоку стурбованість у зв'язку з явним порушенням Росією українського суверенітету і територіальної цілісності, що є порушенням міжнародного права, у тому числі зобов'язань Росії відповідно до Статуту ООН, її угоди з Україною від 1997 р. щодо військового базування, Будапештського меморандуму 1994 р. та Гельсінських угод. Сполучені Штати засудили військове втручання Росії на українські території. Б. Обама закликав негайно докласти зусиль, щоб розпочати діалог між Росією та українським урядом. Сполучені Штати закликали Росію до деескалації напруженості через повернення її військ назад на бази у Криму та запропонували утримуватися від будь-якого втручання в Україні. Президент США дав зрозуміти , що подальше порушення суверенітету і територіальної цілісності України з боку Росії може негативно вплинути на позиції Росії в міжнародному співтоваристві. Б. Обама сказав В. Путіну, що вже у найближчі години і дні Сполучені Штати проведуть негайні консультації з союзниками і партнерами в Раді Безпеки ООН, Північноатлантичній раді, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, і підписантами Будапештського меморандуму. Сполучені Штати призупинять подальшу участь у підготовчих нарадах до Великої Вісімки. Надалі ж, порушення норм міжнародного права з боку Росії призведе до ще більшої її політичної та економічної ізоляції[1]. Утім, В. Путін аж ніяк не зважив на попередження США, Росія продовжувала втілювати власний сценарій розвитку подій щодо України.

Після США та Ради безпеки ООН Великобританія затребувала від Москви посилання на норми міжнародного права, які б виправдовували перебування у Криму російських вояків. У Лондоні їхню появу на півострові вважають незаконною.

«Пояснення» ж Росією своїх агресивних дій в Україні виявилося відвертим глузуванням над принципами міжнародного права та зі світової спільноти. Спочатку президент РФ В. Путін у притаманному йому стилі заявив 4 березня 2014 р., що якщо в лютому 2014-го в Україні відбулася революція, то на її території виникла нова держава, щодо якої Росія не підписувала жодних зобов'язальних документів.

19 березня 2014 р. МЗС Росії в зухвалій формі «спростувало» власну причетність до порушень умов Будапештського меморандуму та звинуватило в цьому США, ЄС та нову українську владу, які нібито

1 Readout of President Obama's Call with President Putin (March 01, 2014, The White House, Office of the Press Secretary) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(03)01.obama.php.

діяли «проти політичної незалежності та суверенітету України, порушуючи зобов'язання, передбачені Будапештським меморандумом». На початку ж квітня було цинічно заявлено, що «Росія не брала на себе зобов'язання примушувати частину України залишатися в її складі проти волі місцевого населення, а положення Будапештського меморандуму не поширюються на обставини, що стали наслідком дій внутрішньо-політичних чи соціально-економічних факторів». Лицемірними є також твердження МЗС РФ про те, що «втрата Україною територіальної цілісності стала результатом складних внутрішніх процесів, до яких Росія та її передбачені Будапештським меморандумом зобов'язання не мають відношення»[1].

Зауважу, що захоплення Криму та адміністративних будівель в окремих районах сходу України російськими військами та проросійськими найманцями відповідно до положень міжнародного права, цілком відповідає визначенню поняття міжнародної політичної та воєнної «агресії»[2].

Слід, проте, зауважити й на тому, що розв'язана війна проти України шляхом окупації Росією Криму стала несподіванкою для США попри те, що Кремль зробив чимало кроків, які свідчили про підготовку до цього. Він оголосив навчання поблизу кордонів України, але розвідка до останнього була впевнена, що інтервенції не відбудеться. Аналітики вважають, що головним проколом США стало намагання зробити з Росії партнера. Про це журналістам «The Daily Beast» розповів колишній начальник ЦРУ та Агенції національної безпеки США М. Гейден. «Питання не в тому, як багато ресурсів щодо збору інформації ми кинули на Росію. Питання у більш ширшій проблемі – аналітикам тяжко зрозуміти мислення Путіна. Тут наш держсекретар сказав, що це не холодна війна, це ситуація, де виграють всі. Але для Путіна це гра "все або нічого"», – сказав М. Гейден[3].

---

1 Министерство иностранных дел Российской Федерации. Официальный сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mid.ru.

2 *Лоссовський І. Є.* Зовнішньополітична стратегія Росії щодо України як реалізація «нової доктрини обмеженого суверенітету» («доктрини Путіна») / І.Є.Лоссовський // Зовнішні справи. – 2015. – № 5. – С. 12–15; Резолюція № 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.

3 ЦРУ не передбачило вторгнення в Крим, бо не розуміло думок Путіна // ТСН. – 2014. – 3 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tsn.ua/politika/cru-bulo-ne-gotove-do-vtorgnennya-v-krim-bo-ne-rozumilo-dumok-putina-337819.html.

Віце-президент «Atlantic Council» Д. Вілсон зазначав, що у 2008 р. аналітики ЦРУ не передбачили війну в Грузії, бо не розуміли що Кремль не вважає Вашингтон ні другом, ні партнером. «Ми звикаємо до обурливої поведінки Росії, починаємо сприймати її як норму і в результаті її терпимо», – зауважив Д. Вілсон[1]. Інший аналітик Д. Шиндлер підкреслював, що американські розвідники в своїх прогнозах користаються законами логіки і раціональності. Але Москва діє зовсім не логічно. «Путін вчинив не раціонально, ввійшовши в Крим так енергійно. Кремль міг би взяти Крим під контроль, застосувавши набагато менш прямолінійні і менш ризиковані методи. Але він віддав перевагу моделі, яка передбачає максимум можливих політичних ризиків», – сказав Д. Шиндлер[2]. Німецьке видання «Deutsche Welle», нагадаю, писало з цього приводу, що В. Путіна не лякають слова, а воювати за Україну Захід не поспішає[3].

Спостерігаючи бездіяльність української влади, Москва почала діяти ще зухваліше й відкрито. 17 березня 2014 р. Верховна Рада АР Крим під дулами російських автоматів проголосила незалежність Криму, а вже наступного дня у Москві було підписано т. зв. Договір про прийняття Криму до складу Російської Федерації. 1 квітня Росія денонсувала усі договори та угоди з Україною щодо Чорноморського флоту[4].

---

1 Там само.

2 Там само.

3 Регулярні війська РФ нараховують 1 млн осіб, натомість найбільша в Центрально-Східній Європі армія Польщі – 100 тис., не говорячи вже про Балтійські країни (від 5 до 10 тис. осіб). Загалом регулярні війська країн-членів НАТО в регіоні налічують 290 тис. осіб, тобто втричі менше, ніж у російській армії. У ключовій категорії повітряних сил перевага Росії є разючою: 1793 бойові літаки проти 112 у Польщі і 327 у країнах-членах НАТО в регіоні загалом. Із загального складу військ країн НАТО (3 млн особового складу та 1,5 млн з них – у Європі) в Центрально-Східній Європі та Балтії перебувають менш як 10% (300 тис.), із 28 баз НАТО 23 розташовано в Західній Європі і лише 5 – у Центрально-Східній Європі та Балтії. Американський військовий контингент зосереджено майже виключно в Західній Європі (тільки в Нідерландах американських військових більше, ніж в усіх країнах – членах НАТО в Центрально-Східній Європі і Балтії разом), з близько 200 одиниць нестратегічної ядерної зброї в Центрально-Східній Європі та Балтії немає жодної (Report No. 35: Central European Security After Crimea: The Case for Strengthening NATO's Eastern Defenses 25 March 2014 / E. Lucas, A. Wess Mitchell, Peter B. Doran [et al.]. – P. 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cepa.org/content/case-strengthening-natos-eastern-defenses).

4 О прекращении действия соглашений, касающихся пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины // Государственная Дума. Официальный сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28SpravkaNew%29?OpenAgent&RN=484131-6&02.

Наголошу також і на іншому ганебному факті вже з новітньої (зовсім недавньої) української історії, коли Верховній Раді України довелося дочекатися російської військової атаки на Донбасі та ще й знадобилося майже два місяці з часу російського вторгнення у Крим і майже місяць від акту його анексії, аби лише 15 квітня 2014 р. ухвалити закон, яким Крим визнавався «територією, тимчасово окупованою Російською Федерацією».

При цьому варто було дослухатися й до думки І. Маннтойфеля, який на сторінках «Deutsche Welle» зауважував, що розпочавши воєнну операцію «Крим» Росія загнала нову владу України і Захід у небезпечну пастку. На думку оглядача, президент Росії переслідував дві цілі в Криму. По-перше, взявши півострів у заручники, він убезпечив базування Чорноморського флоту ще до того, як нова влада в Україні подумає про розірвання угоди щодо нього. По-друге, за допомогою Криму він може тиснути на Київ. «Перші заяви США та Євросоюзу сповнені обурення у зв'язку з ситуацією у Криму. Однак слів, навіть гострих, недостатньо. Путіна уже давно не цікавить те, що про нього говорять та думають на Заході», – зазначав оглядач «Deutsche Welle»[1]. В результаті у Захода було лише два напрямки реакції на таку позицію Кремля: реальні санкції проти Росії, або мовчки визнати нову роль Москви у Криму і при цьому змусити Київ до переговорів з Росією. Західні союзники, власне, обрали мікс із цих двох шляхів.

У Кремлі ж були переконані, що в умовах повного розвалу економіки, за відсутності готової до війни армії, повної деморалізації силових структур, при самосудах і масових заворушеннях, влада у Києві не протримається і двох тижнів. «Вони сподівалися, що Україна загрузне в хаосі і вони без особливого опору окупують майже всю країну. Для таких прогнозів дійсно були підстави. Але нам таки вдалося виграти час. За цей час – реанімувати парламент, зібрати Кабмін, відновити вертикаль на місцях, сформувати боєздатну армію, зайняти бойові позиції» – згадував невдовзі О. Турчинов[2]. Він також додавав, що з самого початку Крим розглядався ними (росіянами) як плацдарм.

Плацдарм для повноцінного вторгнення задля захоплення Донецької, Луганської, Харківської, Одеської, Дніпропетровської,

---

1 *Маннтойфель І.* Путін узяв Крим у заручники / Інго Маннтойфель // Deutsche Welle. – 2014. – 1 березня.

2 О.Турчинов: При вторжении со стороны Чернигова, русские танки через пару часов могли быть в Киеве (27 червня 2014 р.) (інтерв'ю С. Кошкіної; Lb.UA) / Олександр Турчинов // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(06)27.turchinov.php.

Херсонської, та Миколаївської та Запорізької областей. Коли ж план прямого вторгнення було зірвано, вони запустили план масштабної дестабілізації в цих регіонах. Почалося з Харкова, коли там кілька разів захоплювали обласну державну адміністрацію (ОДА). Тоді до міста було відряджено міністра внутрішніх справ А. Авакова й тільки завдяки спецпідрозділу Нацгвардії «Ягуар» вдалося відстояти місто (74 проросійських заколотника було вибило з Харківської обласної адміністрації та заарештовано). Позитивним фактором стало призначення у Дніпропетровськ (нині – Дніпро) головою ОДА І. Коломойського, який також швидко навів порядок на ввіреній йому території (Дніпропетровщина, Запоріжжя). Кривавою ціною вдалося залишити українською Одесу, хоча там це було втілено, швидше, всупереч органам місцевої влади і правопорядку[1]. Вважаю, що події у Харкові, Дніпропетровську, Одесі та інших великих містах Півночі, Центру і Півдня все ще очікують свого розслідування і не лише історико-політологічного спрямування...

Уже в березні, після перших кадрових оновлень в СБУ, за словами голови спецслужби В. Наливайченка, оголилися збройні агентурні мережі, в першу чергу, Луганська[2]. «Тоді нас це ще дивувало. Проросійська сепаратистська організація начебто на поверхні. Є у них і ідеологи, і технічне забезпечення, але за ними – склади зі зброєю, за ними – криміналітет. Перша велика операція із затримання – ще в березні, до всіх подій. Вилучено сотні одиниць зброї. Ми затримуємо і не можемо до кінця оцінити, що це означає. Але тоді вже з'явилися на поверхні офіцери ГРУ, ФСБ, які за ними стояли, пішли вже не вуличні демонстрації, а реальні силові акції із захоплення, відразу почалися бойові дії на знищення спецгрупами диверсантів, в тому числі і заступників голови СБУ. Тоді стала зрозуміла вся картина», – згадував він[3].

---

1 Протистояння 2 травня 2014 р. в Одесі між противниками і прихильниками федералізації переросли в насильницькі зіткнення і послужили причиною смерті 40 осіб. У числі загиблих були в основному проросійські прихильники федералізації, які сховалися в Будинку профспілок, в якому потім почалася пожежа.

2 На кінець червня 2014 р. у Головному слідчому управлвнні СБУ знаходилося 90 кримінальних проваджень стосовно 85 осіб (13 з них були громадянами РФ), регіональні органи СБУ вели тоді 263 кримінальних провадження з сепаратизму.

3 *Наливайченко В.* (голова СБУ): «Перемога – це мирне життя» (Інтерв'ю інформаційному агентству «Интерфакс-Украина») (7 липня 2014 р.) / Валентин Наливайченко // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)07.nalyvaichenko.php.

Тим часом на початку квітня 2014 р. озброєні проросійські підрозділи почали захоплювати адміністративні будівлі на сході України та оголосили про створення так званих Донецької й Луганської Народних Республік. У відповідь українська влада оголосила антитерористичну операцію (АТО).

Екстремістські акції у південно-східних регіонах України ініціювалися та управлялися мережею координаторів Головного розвідувального управління Генерального штабу Збройних сил Російської Федерації. Колишній перший заступник начальника Генштабу ЗСУ, адмірал І. Кабаненко, на відміну від владних структур та Міністерства оборони України, вже 12 квітня 2014 р. впевнено заявив: «Вторгнення військ РФ на Сході відбулося. У Слов'янську та Червоному Лимані діють не сепаратисти, а військові розвідувально-диверсійні підрозділи. Почерк чіткий. Вони «допомагають» сепаратистам в розхитуванні ситуації. Чи потрібно задавати риторичне запитання – а чи буде це продовжуватися та поширюватися?»[1].

Того ж дня військовий аналітик, співорганізатор спільноти «Інформаційний спротив» Д. Тимчук повідомив, що «ідентифіковано співробітників російського ГРУ, які здійснювали сценарій захоплення органів влади та блокування українських військових частин у Криму у березні 2014 року. Раніше групи цих співробітників ГРУ були вивезені з Криму у Ростов-на-Дону». При цьому Д. Тимчук цілком слушно додавав, що їхньою метою було захоплення якомога більшої кількості будівель місцевих органів влади і силових структур до 17 квітня, тобто до зустрічі у Женеві представників України, ЄС, США та Росії з врегулювання «кризи» в Україні. «За планом російської сторони, – наголошував він, – це дасть можливість Росії заявляти про відсутність контролю за ситуацією в Україні з боку української влади, а також про її нелегітимність в очах значної частини населення»[2].

13 квітня 2014 р. Рада національної безпеки і оборони України (РНБОУ), очолювана на той час в. о. президента України О. Турчиновим, ухвалила рішення про початок антитерористичної операції (АТО). Ситуація на сході швидко переросла в насильницький конфлікт, 15 квітня 2014 р. уряд України оголосив початок «Антитерорис-

1 Igor Kabanenko. Особиста сторінка І. Кабаненка у соціальній мережі Facebook. Допис від 12 квітня 2014 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/kabanenko.ihor/posts/10200773003047790.

2 Dmitry Tymchuk. Особиста сторінка Д. Тимчука у соціальній мережі Facebook. Допис від 12 квітня 2014 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/dmitry.tymchuk/posts/482118285250165.

тичної операції» і перекинув збройні сили в Донецьк і Луганськ. До кінця квітня тимчасово виконуючий обов'язки президента України оголосив, що уряд України більше не контролює Донецьк і Луганськ повною мірою. В. о. президента О. Турчинов заявив, що країна знаходиться «в режимі повної бойової готовності» і видав указ про відновлення військової служби за призовом. Тим часом 2 травня над містом Слов'янськ на сході країни антиурядові озброєні угруповання збили два українських військових гвинтокрила.

Справжня картина, причини і спонсорство антиукраїнського терористичного путчу й прихованого іноземного (російського) вторгнення яскраво виявилася після проведених 11 травня 2014 р. т. зв. «референдумів» під дулами автоматів, які були визнані недійсними урядом України. Тоді представники фейкових «Донецької і Луганської народних республік» зробили заяви, що проголошують «незалежність» від України. Крім цього «ДНР» і «ЛНР» опублікували звернення з проханням бути прийнятими до складу Російської Федерації. Відтоді проросійські колабораціоністсько-терористичні анклави «ДНР» і «ЛНР» залишаються невизнаними майже усіма державами світу, включно з Російською Федерацію.

25 травня 2014 р. відбулися президентські вибори, в результаті яких П. Порошенка було обрано президентом України[1], передвиборча кампанія якого була просякнута популізмом, безвідповідальними та нездійсненними обіцянками. Серед його обіцянок, зокрема, були й такі: АТО триватиме не місяці, а години (заява на брифінгу 28 травня); солдати української армії, які беруть участь у бойових діях, мали б отримувати 1 тис. грн на день вже з 26 травня тощо.

А тим часом російські бойовики і спецпідрозділи активізували свою діяльність проти Збройних сил України, які зазнавали не лише втрат у живій силі, але значних втрат у техніці. Так, наприклад, в кінці травня відбувалися запеклі бої за Донецький міжнародний аеропорт, а 14 червня в Луганську був збитий український військово-транспортний літак Іл-76, загинули 9 членів екіпажу і 40 українських десантників. Того дня у Луганськ прямували три літаки: один вдало сів, другий – збили бойовики, третій відразу після теракту повернувся. Тоді аеродроми Краматорська, Луганська, Донецька вже перебували

1 В інтерв'ю на телебаченні 2 червня 2014 р. генеральний прокурор О. Махніцький відзначив, що в ході виборів було отримано 50 заяв зі скаргами на порушення виборчого законодавства. 14 січня 2015 р. в прес-релізі МВС повідомлялося про відкриття 137 кримінальних проваджень за фактами порушень виборчого законодавства.

під контролем українських військових, але були в оточенні бойовиків. Контроль над цими трьома летовищами потрібно було утримувати, аби тим самим не дозволити військовій авіації Російської Федерації приземлятися на території України. Проте виникли проблеми з доставкою боєприпасів, їжі, води, евакуацією поранених тощо, а трагедія сталася через недостатні заходи безпеки, відсутність досвіду, поспіх та нехтування правилами польотів за умов військових дій[1].

У середині липня Російська Федерація звинуватила Збройні сили України в артилерійському обстрілі міста Донецьк. Зі свого боку Україна заявила, що снаряди, якими протягом декількох днів в липні і серпні 2014 р. були обстріляні українські військові позиції, були запущені з позицій на території Російської Федерації, а Військово-повітряні сили Росії 16 липня 2014 р. збили український військовий гвинтокрил. Вже наступного дня, 17 липня 2014 р., над територією східної України було збито пасажирський літак авіакомпанії «Malaysian Airlines», що виконував рейс МН17 на маршруті з Амстердама в Куала-Лумпур. Загинули 298 пасажирів і членів екіпажа літака.

Крім того, як свідчив екс-начальник Генштабу ЗСУ ген.-полк. В. Замана, ще до збиття росіянами ракетою із ЗРК «Бук-М1» (такої модифікації не було у ЗСУ) малайзійського «Boeing 777» українці вивезли з Донбасу усю військову техніку Протиповітряної оборони (ППО), яка так і не потрапила до рук росіян[2]. Не змогли колаборанти і російські бойовики захопити тоді й найбільший склад зброї в Україні в Артемівську Донецької обл., який знаходився у соляних шахтах. Тим не менш втрати у техніці та озброєнні були істотними. Лише у період з 21 липня по 5 серпня 2014 р. до бойовиків у перебігу збройних зіткнень із українськими військовими потрапила наступна військова техніка та озброєння: Т-64 – 22 одиниці, БМП – 26 од., БТР – 17 од., РСЗВ БМ-21 «Град» – 12 од., САУ 2С9 «Нона» – 4 од., САУ 2С1 «Гвоз-

1 Російські радари фіксували літаки на території України на відстані мінімум 400 км від кордону. Для приземлення літака в умовах антитерористичної операції навколо аеродрому потрібно було створити три кільця охорони у вигляді блокпостів. Перше кільце – в радіусі п'яти кілометрів, друге – семи, третє, зовнішнє, кільце – в радіусі 10 кілометрів. При посадці літак мав би не виходити за ці 10 кілометрів, а по спіралі спускатися вниз.

2 Экс-начальник Генштаба Замана: Янукович не отдавал приказ стрелять по Майдану. Зачистить его приказали Лебедев, Якименко и Пшонка // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)31.zamana.php.

дика» – 4 од., Д-30 – 5 од., мінометів 82 мм – 10 од., ЗУ-23-2 – 13 од., АТ – 75 одиниць[1].

Були й стратегічні помилки. Зокрема таким прорахунком було зосередження військ на майже двомісячній кільцевій облозі районного центра Слов'янськ, тоді як головні сили все ж слід було кинути на оволодіння Луганськом і Донецьком. Донецьк – надважливий стратегічний пункт-мільйонник, що на той час ще не був достатньо укріплений ворогом. Луганськ – не менш важливий обласний центр, який до того ж знаходиться у близько 50 км від російського кордону, що дало б можливість вчасно перекрити постачання з Росії зброї, боєприпасів, грошей, живої сили супротивника тощо. Більше того, російському угрупованню І. Гіркіна-«Стрєлкова», який утримував Слов'янськ, дали чомусь змогу здійснити оперативно-стратегічний відхід з міста у Донецьк. Так було втрачено час і можливості, які б змінили розстановку сил на сході України й, цілком можливо, не призвели б до наступних невдач Збройних сил України внаслідок очевидних прорахунків (некомпетентності, ніхлюйства, саботажу, ланцюга зрад) у вищих колах СБУ, Генерального штабу ЗСУ та штабу АТО.

На початку серпня 2014 р. Україна вже близько двох місяців проводила активну фазу антитерористичної операції з силового звільнення територій Донецької та Луганської областей, що контролювалися підтриманими Росією незаконними збройними формуваннями та загонами колаборантів. За цей період під контролем сил АТО опинилося близько 60% територій двох областей. Донецьк і Луганськ були блоковані з півночі, заходу та півдня[2]. На той час українським військам вдалося звільнити західний Донбас, південь і північ Донецької, а також північну частину Луганської областей. Блокпости ЗСУ впритул

1 Довідка про випадки захоплення незаконними збройними формуваннями військової техніки та озброєння з 21.07.14 по 28.07.14 (Тимчасово виконуючий обов'язки начальника Дніпропетровського зонального відділу Військової служби правопорядку – Дніпропетровському прокурору з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері) (29 липня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)29.vijna.php; Довідка про випадки захоплення незаконними збройними формуваннями військової техніки та озброєння з 28.07.14 по 05.08.14 (Тимчасово виконуючий обов'язки начальника Дніпропетровського зонального відділу Військової служби правопорядку – Дніпропетровському прокурору з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері) (6 серпня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)06.vijna.php.

2 Для виконання завдань АТО були сформовані штаб АТО та відповідні органи управління, утворені сектори відповідальності на територіях Донецької та Луганської областей (сектори А, С, Б, Д, район М).

наблизилися до Донецька і Луганська. Стояло завдання – повністю замкнути коло по східному кордонові України, оточивши колаборантів-сепаратистів і відрізати їх від допомоги з Росії. Лише зі східного напрямку, перш за все, – з території Російської Федерації, бойовики могли отримувати озброєння та підкріплення.

З метою остаточного звільнення територій, зайнятих бойовиками, замисел керівництва АТО у серпні передбачав:

1. Відновлення контролю над державним кордоном з Російською Федерацією, щоб припинити постачання зброї, боєприпасів та матеріально-технічних засобів і живої сили для бойовиків з території РФ;

2. Розділення території, яка контролювалася бойовиками, на декілька частин;

3. Оточення найбільших угруповань бойовиків і створення умов для подальшого їх роззброєння, а у разі опору – знищення.

Задля реалізації цього задуму було стратегічно важливо не допустити обстрілів території РФ з боку України та випадкового перетину підрозділами сил АТО українсько-російського кордону, щоб не дати Російській Федерації формального приводу для початку повномасштабної агресії проти України[1].

На середину серпня 2014 р. у антитерористичній операції було задіяно близько 40 тисяч особового складу, з них:

- Збройні сили України – понад 32 тис. осіб, 5,5 тисяч одиниць важкого озброєння та військової техніки);
- Національна гвардія – до 3 тис. осіб;
- Державна прикордонна служба – до 3 тис. осіб;
- Служба безпеки України – до 2 тис. осіб.

Кількість цих сил і засобів оцінювалась як достатня для виконання визначених завдань. Співвідношення сил АТО до бойовиків було приблизно 1 до 1.

Добровольчі підрозділи (загони) на той час налічували до 4 тисяч осіб. Вони не підпорядковувалися штабу АТО і не входили до складу сил і засобів, хоча й координували свої дії із регулярними силами.

Протягом всього періоду проведення АТО Російська Федерація постійно підтримувала дії бойовиків. Спочатку – через постачання озброєння, живої сили (навчених, екіпірованих та тренованих найманців) та засилання розвідувально-диверсійних груп ГРУ, згодом – шляхом проведення артилерійських обстрілів підрозділів ЗСУ зі своєї території.

5 серпня командування сектору Б (генерал-лейтенант В. Хомчак, командуючий АТО генерал-полковник В. Муженко) видали бойовий наказ про штурм м. Іловайська з метою звуження кільця блокування м. Донецьк зі сходу. Зокрема 40-му батальйону територіальної оборони «Кривбас» наказувалося: «Зранку 7.08 силами 40 БТРО у взаємодії з 3 БТГР 51 ОМБР провести рейдові дії в напрямку: Старобешево, Новокатеринівка, Іловайськ та до кінця доби провести прочісування і звільнення міста Іловайськ від терористів, встановити повний контроль над містом та у взаємодії з підрозділами 3 БТГР 51 ОМБР

1 Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні–вересні 2014 року (підготовлено Генеральним штабом Збройних сил України спільно з Центральним науково-дослідним інститутом Збройних сил України). – К., 2015. – С. 1.

зайняти сім взводних опорних пунктів північніше та східніше Іловайськ...»[1].

У цьому контексті варто згадати й про те, що у грудні 2014 р. А. Яценюк говорив в інтерв'ю німецькому часопису «Der Spiegel», що у керівництві країни вірили у те, що Росія не вдереться до материкової України й не допомагатиме відкрито колаборантам. «Спочатку всі думали, що після анексії Криму хижак вгамується. Але він продовжував, підтримуючи так званих сепаратистів на Східній Україні. Коли ми почали антитерористичну операцію, Путін послав регулярні війська. Умиротворення ніколи не працювало для Путіна і ніколи не спрацює» – заявив А. Яценюк[2].

У серпні 2014 р. відбулося відкрите вторгнення регулярних підрозділів Збройних сил Російської Федерації на територію України без оголошення війни. Їхнє приховане вторгнення розпочалося 24 серпня 2014 року. Практично не зустрічаючи опору, російські військові підрозділи через Амросіївку та Кутейникове просунулися в напрямку Іловайська. З цього моменту співвідношення сил і засобів сторін змінилося на користь супротивника. При цьому, російські військовослужбовці не мали документів та розпізнавальних знаків на обмундируванні і військовій техніці.

Розвідувальна інформація про перетин державного кордону України колонами військової техніки Збройних сил РФ почала надходити до штабу АТО та Генерального штабу 25 серпня 2014 року. В ніч на 25 серпня 2014 р. Росія ввела на територію України вісім батальйонних тактичних груп Збройних сил РФ загальною чисельністю понад 4 тис. осіб. Остаточно факт вторгнення регулярних підрозділів РФ було підтверджено 26 серпня після захоплення у полон військовослужбовців повітряно-десантних військ ЗС РФ.

На той час на територію України було введено до 8 батальйонних тактичних груп збройних сил Російської Федерації:

---

1 Бойовий наказ про штурм Іловайська 40-му батальйону територіальної оборони «Кривбас» від командування АТО (5 серпня 2014 р., сектор Б, генерал-лейтенант В. Хомчак, командуючий АТО генерал-полковник В. Муженко) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)05.illovaisk.php.

2 *Yatsenyuk A. (Ukrainian Prime Minister)*: Putin 'Needs New Annexations' (Interview Conducted By Matthias Schepp and Christoph Schult) / Arseniy Yatsenyuk // Der Spiegel. – 2014. – 20.XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spiegel.de/international/europe/spiegel-interview-with-ukrainian-prime-minister-arseniy-yatsenyuk-a-1009711.htm.

- на Луганському напрямку – чотири (змішана БТГр від 61-го окремого полку морської піхоти та 200-ї окремої мотострілецької бригади Північного флоту Західного ВО, дві БТГр від 104-го десантно-штурмового полку 76-ї десантно-штурмової дивізії та 20-ї окремої мотострілецької бригади Південного ВО, БТГр від 247-го десантно-штурмового полку 7-ої десантно-штурмової дивізії повітрянодесантних військ);
- на Донецькому – чотири (БТГр від 247-го десантно-штурмового полку 7-ї десантно-штурмової дивізії повітрянодесантних військ, дві БТГр зі складу 331-го повітрянодесантного полку 98-ї повітрянодесантної дивізії та 19-ї окремої мотострілецької бригади Південного ВО, БТГр 56-ї окремої десантно-штурмової бригади повітрянодесантних військ).

Зазначені батальйонні тактичні групи були посилені підрозділами спеціального призначення зі складу: 10-ї та 22-ї окремих бригад спеціального призначення Південного ВО; 346-ї окремої бригади спеціального призначення та 25-го окремого полку спеціального призначення 49 А Південного ВО; 24-ї окремої бригади спеціального призначення Центрального ВО та 45-го окремого полку спеціального призначення повітрянодесантних військ, а також 8-ї окремої мотострілецької бригади 58 А Південного ВО.

Загалом угруповання збройних сил РФ нараховувало: особового складу – понад 6 тис. осіб; танків – до 70 од.; бойових броньованих машин – до 270 од.; артилерійських систем – до 90 од.; РСЗВ – до 85 одиниць[1].

Активна фаза бойових дій між українськими військами та підрозділами Збройних сил Російської Федерації і підтримуваних ними бойовиками відбулася 25–26 серпня 2014 р. Враховуючи завдані їм втрати, було зроблено висновок, що вони будуть уникати втягування у затяжні бої. З одного боку, це пояснювалося загрозою збільшення втрат, які важко було б приховати від суспільства, а з іншого – могло бути розцінено міжнародною спільнотою як акт агресії проти України та використано для застосування санкцій. Тому, Російською Федерацією були застосовані оманливо-дипломатичні шляхи для припинення бойових дій та ведення вогню.

1 Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні–вересні 2014 року (підготовлено Генеральним штабом Збройних сил України спільно з Центральним науково-дослідним інститутом Збройних сил України). – К., 2015. – С. 15–16.

26 серпня, після зустрічі з президентом П. Порошенком у Мінську (Білорусь) президент В. Путін говорив про потребу «якнайшвидше припинити кровопролиття»[1]. Проте того ж самого дня знімки з американського супутника (як засвідчила на Раді безпеки ООН С. Пауер[2]) показали російські бойові підрозділи, розташовані на південний схід від Донецька, у східній Україні. Того ж дня в Луганську було затримано військових 9-ї бригади регулярної російської армії. У відповідь Росія заявила, що ці солдати «заблукали» на територію України «помилково». Це сталося нібито під час конфлікту на кордоні, спостереження за яким ведеться чи не найретельніше у світі. Наступного дня після цих перемовин Росія обстріляла ракетами «Град» зі своєї території українські позиції в Новоазовську, а тоді атакувала їх двома колонами російських бронетранспортерів і танків.

Не припиняючи обстрілювати українські війська в районі Іловайська, російська сторона запропонувала їм припинити опір, скласти зброю, здати військову техніку і вийти з оточення. Такі умови були відхилені. В подальшому, була досягнута домовленість керівництва сектору Б з представниками Збройних сил РФ про вихід з технікою та зброєю. Згідно з домовленістю, на світанку 29 серпня 2014 р. після прибуття 2 БТРів зі складу Збройних сил РФ (один в Многопілля, другий – в Агрономічне) передбачалося здійснити супровід за двома маршрутами двох колон українських підрозділів до рубежа Старобе-

---

1 5 червня 2014 р. Д. Кемєрон – прем'єр-міністр Великобританії, країни, солдати і громадяни якої не гинули від куль і ракет російських окупантів, держави, у якої Московщина не відтяла й міліметра її терену, не подав руки президентові Російської Федерації, терористові й спонсорові терористів В. Путіну. 26 серпня 2014 р. П. Порошенко – президент України, країни, вояки і громадяни якої масово винищуються російськими окупантами, держави, у якої Московщина анексувала Крим, прагнула анексувати Донбас, Херсонщину, Слобожанщину і Одещину, яка мала намір знищити саму Українську Державу, потиснув руку президентові Російської Федерації, ворогові України, агресорові, світовому зличинцю В. Путіну. Під час Другої світової війни ні провідники Польщі, Британії, Франції, ні СРСР не називали військову відповідь на неоголошену А. Гітлером їм та їхнім союзникам агресію антитерористичною операцією й особисто жодного разу не виявили бажання зустрітися з фюрером агресора та потиснути йому руку при перемовинах. Президент України діяв навпаки.

2 *Пауер С. (Постійний представник США в ООН).* Виступ на засіданні Ради безпеки ООН щодо України (28 серпня 2014 р.) / Саманта Пауер // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)28.pauer.php.

шево – Новокатеринівка. Так почалася трагедія українських військ під Іловайськом[1].

Цей факт викликав різкий протест держав Заходу. «Я щойно спілкувався з Канцлером Німеччини Меркель щодо ситуації в Україні. Ми погодилися..., якщо колись були якісь сумніви..., що Росія є відповідальною за те насильство, яке наразі відбувається у Східній Україні. Це насильство відбувається за підтримки Росії, – обудено зазначав президент США Б. Обама. – Сепаратисти проходять навчання в Росії.

---

1 С. Семенченко (командир добровольчого батальйону «Донбас»): «Іловайськ повинні були штурмувати силами в 800 осіб. І бронетехніка ЗСУ. [...] План був погоджений і затверджений керівництвом АТО, безпосереднє командування здійснював генерал Хомчак, командувач сектором Б, якого я поважаю за особисту мужність і тверде керівництво військами. У підсумку з різних причин місто довелося брати набагато меншими силами. Зараз можна назвати і кількість – 340 осіб. У перший же день було взято дві третини міста. Якби туди зайшли підкріплення – Іловайськ був би повністю під нашим контролем ще 19.08. В той же день... і пішов відлік нашим жертвам. 20.08 до нас зайшов батальйон «Дніпро», а вірніше його окремий підрозділ. Бійці відбивали танкові атаки, ще були мінометні обстріли, «гради», «смерчі», «урагани»... Усі втрати – не від штурму, а від спроб малими силами утримати місто. [...] І кожен день мені говорили, що «підкріплення на підході». Ще не було ні удару росіян з під Новоазовська, ні прориву з сектору Д, а підкріплення все «десь» йшло. І кожного дня ми гвинтокрилами евакуювали поранених, загиблих.

І через тиждень безперервних боїв [...] – допомога прийшла. Я не буду писати скільки. Прийшли «Світязь», «Херсон», «Миротворець». Цього було мало, але нам було обіцяно що це тільки початок. Разом з командою «триматися»... Ще кілька днів безперервних боїв і у мене і моїх побратимів з усіх батальйонів стали виникати питання. Що ми тут робимо? І кому передати місто якщо ми все таки «всупереч» візьмемо над ним повний контроль. Якби хоч хтось взяв і сказав «тримайтеся, до такого-то числа, ваше завдання таке-то», або «тримайтеся, ви відволікаєте сили супротивника», ми б зрозуміли. Але до того моменту була розбита уся наша артилерія і виродки до нас більше не сунулися, вони просто методично розстрілювали хлопців з градів та ураганів з Донецька і території РФ. Вже був убитий командир батальйону Херсон, контужений комбат Дніпра Юра Береза, вбиті або поранені частина моїх взводних ... І відповіді не було... А далі вдарив ворог з сектору Д, і потім «відійшли» підрозділи ЗСУ, які повинні були прикривати нам тил. Ні, я впевнений що такого наказу у них не було. Вони просто «відійшли» і деяких ловили аж за 150 км від місця дислокації. А потім вдарив ворог від Новоазовська, а потім знову вдарив ворог з Моспине на Старобешеве. І ми потрапили в оперативне оточення. І останній наказ був – «триматися». [...] А потім була бригада Нацгвардії, яку відправив до нас Міністр МВС і командувач Нацгвардії на допомогу. І мій пост «Слава Богу»... А потім незрозумілий наказ розгорнути її на 180 градусів. Наказ командувача АТО». (*Семенченко С.* (*командир добровольчого батальйону «Донбас»*). Звернення до українців та усього суспільства (29 серпня 2014 р.) / Семен Семенченко // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)29.semenchenko.php).

Росія озброює цих бойовиків. Росія надає їм фінансову підтримку. Росія зумисно і неодноразово порушувала суверенітет і територіальну цілісність України. Нові знімки свідчать всьому світові про абсолютно зрозумілу річ,– російські збройні сили діють на території України»[1]. Ще більш категоричну заяву зробив британський прем'єр Д. Кемерон: «Я дуже стурбований зростаючою кількістю доказів того, що російські війська здійснили масштабне вторгнення у південно-східну частину України, абсолютно не зважаючи на суверенітет сусіда. Міжнародна спільнота вже попередила Росію, що такі провокаційні дії будуть абсолютно неприйнятними і незаконними»[2].

Російська Федерація намагалася замаскувати свою агресію під так звану «громадянську війну» в Україні. Для цього було створено маріонеткові утворення, так звані «Донецьку народну республіку» та «Луганську народну республіку». Політичне та військове управління псевдореспубліками, озброєння та фінансування здійснюється вищим керівництвом Російської Федерації.

Протягом серпня, внаслідок поетапного вторгнення російської армії, якому передувала потужна інформаційно-психологічна операція, кількісна перевага опинилася на боці противника. Це створило низку суттєвих ризиків для сил АТО:

- потрапляння в оточення угруповання українських військ на південь від Луганська та виходу в тил силам АТО в районі міста Дебальцеве, внаслідок прориву чотирьох батальйонних тактичних груп Збройних сил Російської Федерації;
- після потужного артилерійського удару з території РФ, у якому було задіяно близько 200 одиниць артилерії, та подальшого вторгнення російських військ, було оточено українське угруповання чисельністю близько 1200 бійців під Іловайськом;
- виникла загроза оточення Маріуполя – міста з майже півмільйонним населенням (входить до десятка найбільших в Україні).

---

1 *Обама Б. (Президент США)*. Уривок із заяви, який стосується ситуації в Україні, а також запитання до Президента і відповіді на них (28 серпня 2014 р.) / Барак Обама // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)28.obama.php.

2 *The Prime Minister David Cameron* made a statement in response to Russia's actions in Eastern Ukraine / David Cameron // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)28.cameron.php.

Тому керівництво штабу АТО прийняло рішення про відведення окремих підрозділів сил АТО на північ від Луганська і посилення оборони напрямку так званої Бахмутської траси (автодорога Р-66 на ділянці Луганськ – Лисичанськ).

Для деблокування Іловайська було підготовлено резерв зі складу 79-ї та 95-ї аеромобільних бригад ЗСУ кількістю до 2 тисяч осіб. Операція планувалася на 1–2 вересня 2014 р. Проте внаслідок потужного вогневого впливу з боку противника на добровольчі підрозділи під Іловайськом, на тактичному рівні було прийнято рішення про виведення українських підрозділів раніше від запланованого терміну під гарантії російських військових – 29 серпня 2014 р. ЗС РФ порушили досягнуті домовленості та фактично вчинили розстріл українських підрозділів, які виходили встановленими коридорами. Тоді противник оточив добровольчі батальйони, підрозділи МВС і ЗСУ, що завершилося приголомшуючими втратами для України.

Головний військовий прокурор України А. Матіос, посилаючись на результати комплексної експертизи, оприлюднив втрати під час Іловайського котла: «Втрати особового складу українських Збройних сил, Національної гвардії, МВС складають 366 загиблих, 429 поранених. 128 потрапили в полон, 158 вважаються до цього часу зниклими безвісти». За словами А. Матіоса, під Іловайськом Україна зазнала також матеріальних втрат на суму 298 млн 290 тисяч гривень. Ці та інші злочини вищого керівництва РФ проти України та її Збройних сил спільно розслідуються Генеральною прокуратурою та Службою безпеки України за кваліфікацією злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку[1].

1 3 березня 2014 р. Генеральна прокуратура України повідомила про відкриття кримінального провадження щодо колишнього командувача ВМС України Д. Березовського за статтею «державна зрада». Аналогічне провадження також розпочато щодо виконувача обов'язків голови Державної прикордонної служби АР Крим. 17 липня 2014 р. літак «Malaysia Airlines», що виконував рейс за маршрутом Амстердам – Куала-Лумпур, був збитий поблизу міста Торез Донецької області – на території, що знаходилась під контролем російських військових і проросійських колаборантів. Загинули 283 пасажири і 15 членів екіпажу, що перебували на борту. У розслідуванні цього кримінального провадження беруть участь представники п'яти країн: Австралії, Бельгії, Малайзії, Нідерландів та України. 2 серпня 2014 р. на брифінгу для преси генеральний прокурор В. Ярема (19 червня 2014 р. – 10 лютого 2015 р.) повідомив про те, що ГПУ та СБУ відкрили понад 1 тис. 500 кримінальних проваджень стосовно різних злочинів, пов'язаних з антитерористичною операцією. В інтерв'ю інтернет-газеті «Українська правда» 11 грудня 2014 р. В. Ярема повідомив про те, що військові прокурори розслідують 364 справ, а 62 справи направлені до суду.

Протягом 2–5 вересня 2014 р. резерв, який готувався для деблокування Іловайська, здійснив рейдові дії в районі населених пунктів Комсомольське – Тельманове – Новоазовськ – Староласпа для зупинення подальшого наступу противника на Маріуполь. Активні бойові дії велися до 5 вересня 2014 р. включно. Тоді ж відбулися переговори на рівні керівництва держав, які завершилися оголошенням режиму припинення вогню та встановлення лінії розмежування сторін задля пошуку дипломатичного рішення. 5 вересня 2014 р. на вищому рівні було прийнято рішення про припинення вогню з 18.00 за київським часом.

Нагадаю, що тоді у Мінську було підписано перший протокол з припинення вогню. До цього (у червні) П. Порошенко на засіданні РНБО обіцявся за тиждень мирно вирішити конфлікт на Донбасі за графіком, відповідно до власного мирного плану. «Я хочу наголосити, що час дії припинення вогню буде обмежений. Безвідповідально сьогодні втягуватись в затяжний переговорний процес, бо нам не потрібні переговори заради переговорів, – заявляв П. Порошенко. – Нам сьогодні конче потрібно, щоб ми вийшли на режим, коли, з одного боку, ми зможемо гарантувати безпеку всім, хто живе в Донецьку і Луганську, ми зможемо гарантувати захист від мародерства, і сприяти процесу роззброєння, за яким послідує рішення щодо амністії або захисту від кримінальної відповідальності тих осіб, які не скоїли важких злочинів, на чиїх руках немає крові»[1].

Проект змін до Конституції передбачав ключовий елемент мирного плану – децентралізація влади. Також передбачалося, що одразу ж після прийняття мирного плану і змін до Конституції мали би бути проведені дострокові місцеві вибори у Донецьку і Луганську для того, щоб громада мала можливість обрати своїх представників і в такий спосіб дати владні повноваження, з якими б вони несли відповідальність за мир, спокій, злагоду на території громади. Президент запевняв також, що за останній тиждень більше ніж на 250-ти кілометрах кордону повернутий контроль, встановлені блокпости, що шляхи потрапляння до української території збройних підрозділів, танків, систем залпового вогню, артилерії, яка ще нещодавно вільно перетинала кордон на двох найбільш небезпечних ділянках, цей шлях закрито. За тиждень П. Порошенко пообіцяв відновити безпеку на

1 *Порошенко П.* Виступ на засіданні Ради національної безпеки і оборони України (16 червня 2014 р.) / Петро Порошенко // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(06)16.poroshenko-rnbo.php.

державному кордоні, проте усе це виявилося його маревом. Одностороннє припинення вогню з українського боку протривало лише до 30 червня, з боку ворога – не припинялося.

1 липня П. Порошенко заявив, що «ми будемо наступати і звільняти нашу землю. Непродовження режиму припинення вогню – це наша відповідь терористам, бойовикам, мародерам»[1]. При цьому президент ані словом не обмовився, що з Україною воює Росія, а натомість вкотре повторив, що його так званий мирний план, як стратегія для України та Донбасу, залишається в силі (як і план роззброєння; як і план децентралізації; як і вільне використання російської мови; як і обіцянка відновлення втраченого житла за рахунок держави тощо)[2]. «Вони просто вбивці, самі звичайні бандити і терористи. Ось в чому справа. І якщо ви очікуєте, що я буду шукати підтримки цих людей – ні в якому разі! Ні в якому разі. У жодній цивілізованій країні світу не ведуть переговорів з терористами» – так кандидат в президенти України П. Порошенко розповідав, що ніколи не піде на переговори з терористами з «ДНР» та «ЛНР»[3]. Вже 27 червня в Донецьку відбулися перші переговори, в яких взяли участь лідери проросійських бойовиків, а Україну на цих перемовинах представляв другий президент Л. Кучма. «За ним була держава, другий президент представляв Україну. Він має мандат від керівництва країни», – пояснив тоді його участь представник МЗС України О. Макеєв.

Утім, варто не забувати й про те, що у дипломатичному вимірі геополітичного зрізу цієї війни, на керівництво України чинився неабиякий постійний тиск не лише з північного Сходу, а й з боку держав

1 *Порошенко П.* Звернення Президента України (1 липня 2014 р.) / Петро Порошенко // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)01.poroshenko.php.

2 До цих пір, до речі, не з'ясовано чи зустрічався таємно П. Порошенко з путінським посланцем В. Сурковим 7 вересня 2014 р. чи ні.

3 *Лисіков А., Холмогорова В.* ТОП-10 невиконаних обіцянок Петра Порошенко / Андрій Лисіков, Віра Холмогорова // Сегодня.UA. – 2014. – 14 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukr.segodnya.ua/politics/pnews/top-10-nevypolnennyh-obeshchaniy-petra-poroshenko-568705.html.

Заходу[1]. Часто-густо, щоправда, привід і підстави для цього надавалися, власне, вищим керівництвом України й, зокрема, прямолінійними, хвальковатими і беззастережними заявами і кроками президента України П. Порошенка. Так, вже після його перших, проте численних і сумнівно обґрунтованих, самовпевнених оповідок про свій мирний план, на Україну розпочався усебічний тиск, який заганяв країну у дипломатичний тунель без можливостей політично-дипломатичних маневрів як тактичного, так і стратегічного рівня.

Тож 16 липня у своїх «Висновках щодо України» Рада Європи наполягала: «Посилаючись на заяви глав держав та урядів щодо України від 6 березня і 27 травня та Висновки від 21 березня і 27 червня, Європейська Рада ще раз наголошує на своїй підтримці мирного врегулювання кризи в Україні, зокрема, на нагальній необхідності досягнення згоди щодо справжнього та сталого припинення вогню всіма сторонами з метою створення необхідних умов для імплементації мирного плану Президента П. Порошенка. Європейська Рада підтримує дипломатичні зусилля України, Російської Федерації, Франції та Німеччини, а також спільну Берлінську декларацію від 2 липня»[2]. А вже 5 вересня в Мінську за підсумками переговорів представників РФ, України, а також лідерів бойовиків, були підписані так звані Мінські угоди. Саме їх виконання П. Порошенко назве основою свого мирного плану, а через два місяці, 4 листопада з прикрістю визнає: «Інші учас-

1 Про головну принаду України, задля збереження якої західні країни заганяти Київ до фактично програшньої безвиходді мирного регулювання 24 серпня 2014 р. якось обмовилася федеральний канцлер А. Меркель в інтерв'ю німецькій телерадіокомпанії ARD: «Ми, а також Європейський Союз вкрай зацікавлені у розв'язанні газових суперечок між Росією і Україною, бо транзитні газогони пролягають здебільшого територією України, до того ж і українські потужності зі зберігання певною мірою є необхідними для постачання до європейських країн або багатьох європейських країн. Нині я не бачу поки що, так би мовити, червоного сигналу тривоги, проте завершення переговорів є нагальною справою» (*Dr. Angela Merkel (Bundeskanzlerin)*. Merkel im ARD-Sommerinterview (Rainald Becker, Sabine Rau – ARD-Sommerinterview; 24.08.2014) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)24.merkel.php.

2 European Council conclusions on Ukraine // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)16.european_council_conclusions..php.

ники мінських домовленостей, крім України та ОБСЄ, не виконують взяті на себе зобов'язання»[1].

Виникає питання: в чому була причина такої прив'язаності до однолінійного та апріорі програшного «мирного» плану П. Порошенка? Чи знав він про те, що, наприклад, наприкінці липня 2014 р. знала СБУ. Так, скажімо, у листі голови СБУ В. Наливайченка до керівника Управління СБУ Львівської обл. ген.-майора В. Андрейчука «щодо активізації заходів по протидії спецслужбам Росії» зазначалося, що «аналіз даних, що надходять, свідчить про те, що Росія не має намірів відмовлятися від реалізації своїх геополітичних амбіцій та курсу на ескалацію озброєної агресії відносно України»[2].

При цьому в СБУ повідомляли, що у Кремлі «в якості першочергових об'єктів впливу обрані представники політичних партій, рухів і об'єднань, співробітники органів влади і управління, правоохоронних структур, представники бізнес-спільноти, громадські активісти, маргінальні верстви прихильників так званого «Євромайдана», які виступають за припинення АТО, проведення розслідування за фактами «злочинів, скоєних ЗС України», розкриття «правдивої» інформації про жертви серед військових та мирного населення в зоні АТО, а також виношують ідеї «нормалізації» торгово-економічних і політичних відносин з Росією»[3]. Крім цього, додавалося у листі В. Наливайченка, інформація, що надходила зі Служби зовнішньої розвідки України, свідчила «про наявність у Москві планів по перекиданню представників терористичних груп з Донецької та Луганської областей у Центральні та Західні регіони України, в тому числі під виглядом тимчасово переміщених із зони АТО осіб, а також звільнених із полону військовослужбовців збройних сил»; а у своїй розвідувально-підривній діяльності терористи мали намір «скористатися підтримкою руху

1 *Лисіков А., Холмогорова В.* ТОП-10 невиконаних обіцянок Петра Порошенко / Андрій Лисіков, Віра Холмогорова // Сегодня.UA. – 2014. – 14 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukr.segodnya.ua/politics/pnews/top-10-nevypolnennyh-obeshchaniy-petra-poroshenko-568705.html.

2 Щодо активізації заходів по протидії спецслужбам Росії (Цілком таємно. Голова СБУ В. Наливайченко – керівнику Управління СБУ в Львівській обл. генерал-майору В. Андрейчуку) 28 липня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)28.nalyvaichenko.php.

3 Щодо активізації заходів по протидії спецслужбам Росії (Цілком таємно. Голова СБУ В. Наливайченко – керівнику Управління СБУ в Львівській обл. генерал-майору В. Андрейчуку) 28 липня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)28.nalyvaichenko.php.

так званих «супротивників силового вирішення кризи на Південно-Сході»[1].

Власне, росіяни діяли за перевіреною схемою – розхитували Українську державу, зрощуючи в ній сепаратизм, колабораціонізм і тероризм. Так, у серпні 2014 р. через взаємне «визнання» за підписами Д. Пушиліна та такого собі П. Гецка почали налагоджувати тіснішу співпрацю колабораціоністська «Донецька Народна Республіка» та підпільна сепаратистська т. зв. «Республіка Підкарпатська Русь». Закарпатські сепаратисти навіть оперували поняттями «спеціальна самоврядна територія, як суб'єкт, що не входить до жодних інших територіально адміністративних утворень», положеннями Статуту ООН, Декларацією прав людини тощо, що закріпляли право народу на самовизначення, а також «підтвердженням Міжнародним Судом ООН щодо Косово 22 липня 2010 р. того факту, що однобічне проголошення незалежності частиною держави не порушує будь-яких норм і принципів міжнародного права»[2].

В одному з документів цієї віртуальної «республіки» П. Гецка під грифом «таємно» цілком реально висвітлюються її зв'язки з ДНР, вказується на спосіб антиукраїнської пропаганди та завдання і стиль діяльності її терористичної агентури, зокрема, у Дніпропетровській області. У документі йшлося про співробітництво такого собі Хоменка з т. зв. Новим Світом, яке слід було максимально законспірувати, а також про ініційовані ним перевірки підприємств П. Порошенка й домовленності з якоюсь Яніною та Муравіцьким. Крім того, підкидуючи матеріали люстраторам (зокрема Соболєву) відпрацьовувалися механізми засіву компроматів у ЗМІ (тоді, у вересні 2014 р., гра точилася на протистоянні Порошенко – Коломойський; засвітлення компроматів на Порошенка та його фінансово-промислову групу, подібно до того як у 2013-му Соболєв обробляв Мірімського і Сенченка, а людьми Хоменка – ТОВ «Старокиївське ТЗП», ТОВ «Нева каскад 2008», ТОВ «Санді», ТОВ «Севастопольмарин сервіс» та ін.

Дві групи діяли у Дніпрі та одна велика у Павлограді, які вели стеження за місцями квартирування загонів «Правого сектора» та ультрас, стратегічними об'єктами, блок-постами, вишукували й викривали місця складування їхньої зброї й спорядження, провади-

1 Там само.

2 Совместная Декларация о взаимном признании Донецкой Народной Республики и Республики Подкарпатская Русь // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08).dnr-podkarpatska_rus.php.

ли агентурну роботу, а також спостереження за іншими важливими об'єктами і персонами[1].

Для ведення диверсійно-підривної роботи й підвищення навичок у Дніпрі перебував підпільно координатор-консультант й було встановлено контакт з «ополченням» Луганська щодо підривників високого класу. На підготовку відправлялося по одній особі з кожної групи, а в якості кандидатур обиралися люди, що мали життєвий та армійський досвід, віком старші за 35 років (ціна питання з навчання – 6 тис. грн.). Існували також контакти в ЛНР і ДНР з попередніми домовленностями щодо постачання «заліза» (додаткові витрати, скажімо, на налагодження каналів поставки були обраховані у 3 тис. грн.). Більше того, ця підпільна мережа із Закарпаття пропонувала російській агентурі у Дніпропетровську приїхати у місто, аби «розглянути цей варіант [використання протестних намірів свідомих українців під виглядом боротьби з олігархатом] як можливість розгойдати Дніпро силами обурених свідомитів, використовуючи становище і невдоволення населення невдачами АТО, але втрачати час неможна, позаяк запал майдаунів згасає»[2]. На все про все у російської агентури запрошувалося загалом 47 тис. грн. за курсом 130 000 рублів. І такі диверсійні групи розкидалися й розплоджувалися російською ФСБ та іншими спецслужбами Кремля по усіх регіонах України.

Москва ж й надалі продовжувала ігнорувати вимоги «Мінських домовленостей» щодо відведення своїх військ зі сходу України. Про це, зокрема, йшлося у доповіді «Дві війни України: захист незалежності та запровадження реальних реформ», яку було оприлюднено на засіданні комітету з питань Цивільного виміру Безпеки Парламентської Асамблеї НАТО у Стамбулі (Туреччина). «Існує достатньо доказів присутності російських військ та систем озброєння на Донбасі: російські військові, яких взяли у полон військовослужбовці української армії; супутникові знімки НАТО; дані спостереження Верховного Головнокомандувача об'єднаними збройними силами в Європі, генерала Філіпа Марка Брідлава, що підтверджують заяву Олександра Хуга, першого заступника голови СММ ОБСЄ про те, що спостерігачі

1 Для цієї роботи з наявних груп виділялося по три особи з повним забезпеченням на загальну суму у 34 тис. грн. на місяць, а саме: середня зарплатня (3–4 тис. грн на особу), накладні витрати (транспортні, підкупні, витрати на матеріальну частину). Отже – дві групи по 3 особи: 24 тис. грн. плюс накладні витрати до 10 тис. грн.

2 Правительство Республики Подкарпатская Русь (Совершенно секретно) Ситуация с Налоговой и Расклад по Днепру // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(09).pidkarpatska_rus.php.

ОБСЄ під час спостереження бачили докази присутності російських солдат та зброї на цій території з початку конфлікту», – зазначалося у повідомленні[1].

Що приніс «русскій мір» в Україну? «Ми побачили «мир», що його російська окупація принесла у Крим звідтоді. Як було чітко сказано в останній доповіді ООН, – зауважувала 8 серпня 2014 р. у своєму виступі посол, постійний представник США в ООН на засіданні Ради безпеки ООН з приводу гуманітарної ситуації в Україні С. Пауер, – свободу слова і зборів було жорстоко придушено, етнічні меншини систематично переслідувались, цивільних громадян безкарно викрадали, 350 із них досі вважаються зниклими безвісти. ООН також зазначила, що не було досягнуто ніякого прогресу щодо жодної з 17 попередніх рекомендацій, які вона зробила Росії у зв'язку з серйозними проблемами відносно прав людини в Криму»[2]. За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), на Сході України щонайменше 5 тис. 665 осіб було вбито та 13 тис. 961 поранено за період між серединою квітня 2014 р. та серединою лютого 2015 р.[3] На керівництво Російської Федерації за збройну агресію проти України були накладені міжнародні санкції.

У рамках щорічного засідання Парламентської Асамблеї НАТО українська делегація презентувала доповідь волонтерської групи «InformNapalm» про участь підрозділів регулярної армії РФ у військових діях на Донбасі[4]. У сформованій базі волонтерів є інформація про 160 підрозділів із 75 військових частин РФ, спрямованих до України. Усього було зафіксовано 165 інцидентів. Аналітики ідентифікували підрозділи 45 сухопутних військових частин російської армії. Це мотострілецькі, артилерійські, танкові підрозділи, війська протиповітряної оборони, розвідпідрозділи, підрозділи снайперів і БПЛА. Більшість батальйонно-тактичних груп для війни з Україною формували на базі мотострілецьких підрозділів Південного військового округу РФ, а

---

1 Доклад НАТО: РФ присутня на Донбасі, анексувала Крим, порушує «Мінськ» // Українська правда. – 2016. – 19 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2016/11/19/7127331/.

2 *Пауер С. (Посол, постійний представник США в ООН).* Виступ на засіданні Ради безпеки ООН з приводу гуманітарної ситуації в Україні (8 серпня 2014 р.) / Саманта Пауер // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)08.pauer.php.

3 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Report on the human rights situation in Ukraine 1 December 2014 to 15 February 2015.

4 Russian military units that fight in Donbas // YouTube.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=xfaxifCx94o.

саме: 136-ї, 18-ї, 17-ї, 19-ї, 205-ї, 33-ї і 34-ї мотострілецьких бригад; 291-ї артилерійської бригади 7-ї військової бази, що дислокується в окупованій Абхазії. У доповіді наголошується, що батальйонно-тактичні групи укомплектовані переважно контрактниками з бойовим досвідом, здобутим, як правило, під час так званих антитерористичних операцій на Північному Кавказі (Чечня, Дагестан, Інгушетія). Також є групи, перекинуті з більш віддалених районів Росії.

Експерти ідентифікували на Донбасі підрозділи з 12 частин повітряно-десантних військ. Їх використовували для реагування в критичних ситуаціях і утримання ініціативи в наступальних операціях (Іловайськ, Дебальцеве, Донецький аеропорт). Російські десантники брали участь у цих операціях у складі цілих штурмових груп, або у складі бандформувань для підтримки, вважають автори доповіді. Також були ідентифіковані підрозділ 7 7 військових частин спеціального призначення ГРУ РФ. За підсумками дослідження, російські спецслужби в Україні займаються підривною діяльністю, проводять психологічні операції. Вони захоплювали адмінбудівлі, нападали на українські військові об'єкти і колони. Російські сили спецпризначення невдовзі були інтегровані в незаконні збройні формування на Донбасі, сказано в презентації. Використовуючи фіктивні документи, вони займають ключові посади від заступників командирів підрозділів до молодших командирів та спеціалістів, які використовують і обслуговують сучасне озброєння і військову техніку.

У зоні бойових дій аналітики виявили також військових 4-х військово-морських частин, 5-ти формувань Нацгвардії РФ (більшість з них – контрактники, які мають досвід бойових дій на Північному Кавказі). Волонтери виявили на сході України формування протиповітряної оборони та радіотехнічних військ РФ. Також помітили новітній російський ракетно-гарматний комплекс «Панцир-С1», доставлений з РФ. Вдалося довести, що один з цих комплексів належав 606-му зенітно-ракетному полку. «ЗРК «Бук–М1», який збив МН17, – це ще один слід, який, очевидно, вказує на роботу російських ВКС на Донбасі», – йдеться у тексті доповіді[1]. Військові частини з окупованого Криму також воюють на Донбасі. Експерти визначили, що у військовій кампанії РФ у Сирії беруть участь щонайменше 16 російських наземних формувань; 13 із них раніше воювали проти України.

Відтак розпалювання Кремлем конфліктів і створення осередків дестабілізації та зон військових дій свідчить про те, що «керований хаос» став основою зовнішньої політики Російської Федерації.

1 Там само.

За таких умов та за нової дійсності посилення відкритої агресії Росії проти України на сході її материкової території, 28 серпня 2014 р. Рада національної безпеки і оборони України виробила Рішення «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності»[1]. У зв'язку з дальшим ускладненням ситуації у сфері національної безпеки внаслідок тривалого втручання Російської Федерації у внутрішні справи України, з метою нейтралізації обумовлених цим загроз національній безпеці України та з урахуванням Рекомендацій парламентських слухань на тему: «Обороноздатність України у XXI столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання», схвалених Постановою Верховної Ради України від 12 серпня 2014 р. № 1639-VII, РНБО України вирішила (без висвітлення таємних пунктів):

1. Вважати основним стратегічним напрямом реалізації органами виконавчої влади державної політики у сфері національної безпеки і оборони забезпечення готовності сектору безпеки і оборони, економіки та суспільства до відбиття збройної агресії проти України.

2. Визначити пріоритетним національним інтересом України у сфері зовнішньополітичної діяльності у 2014 та наступних роках дальший розвиток відносин стратегічного партнерства України з США, ЄС та НАТО, зокрема:

- з Європейським Союзом на основі Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони;
- зі Сполученими Штатами Америки на основі Хартії Україна–США про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р.;
- з НАТО на основі Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору, підписаної 9 липня 1997 р., та Декларації про доповнення цієї Хартії, підписаної 21 серпня 2009 р.

3. Таємно.

4. Запропонувати президентові України:

1) розглянути питання про звернення у листопаді 2014 р. з позачерговим посланням до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у сфері національної безпеки із визначенням нової Стратегії національної безпеки України;

---

1 П. Порошенко затвердить їх відповідним Указом Президента України (№ 744/2014) від 24 вересня 2014 р.

2) розглянути питання про ліквідацію Комітету з реформування і розвитку Збройних Сил України та оборонно-промислового комплексу.

5. Кабінету міністрів України:

1) невідкладно:

а) розробити та подати президентові України для внесення на розгляд Верховної Ради України як невідкладний законопроект про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості;

б) розробити та подати президентові України проект Генеральних директив на переговори з Російською Федерацією;

в) поінформувати в установленому порядку про стан переведення національної економіки на функціонування в умовах особливого періоду;

г) внести в установленому порядку пропозиції щодо застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) стосовно Російської Федерації;

д) вирішити питання щодо створення централізованої системи логістичного забезпечення військових формувань і правоохоронних органів України;

- підпункт «е» – Таємно;

є) опрацювати питання щодо звільнення від оподаткування податком на додану вартість операцій із ввезення на митну територію України відповідної продукції для сектору безпеки і оборони та звільнення від оподаткування такої продукції ввізним митом;

- підпункти «ж» і «з» – Таємно;

и) вирішити в установленому порядку питання про тимчасове закриття пунктів пропуску на державному кордоні України з Російською Федерацією для автомобільного, морського, пішохідного сполучення та припинення руху через них, а також у разі необхідності – питання щодо тимчасового закриття пунктів пропуску для інших видів сполучення;

і) ужити заходів щодо проведення односторонньої демаркації державного кордону України з Російською Федерацією та забезпечення його належного інженерно-технічного облаштування, у тому числі із залученням міжнародної технічної допомоги;

- підпункти «ї», «й» і «к» – Таємно;

л) опрацювати питання щодо перегляду умов грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу,

зокрема збільшення у його структурі питомої ваги посадових окладів, окладів за військовим званням;

м) забезпечити вирішення питання щодо надання житла таким, що потребують поліпшення житлових умов, сім'ям військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, які загинули або померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час участі в антитерористичній операції у Донецькій та Луганській обл., захищаючи незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України;

н) визначити порядок документального підтвердження участі громадян у антитерористичній операції;

о) забезпечити ефективне функціонування державної системи страхового фонду документації;

п) забезпечити разом зі Службою безпеки України та розвідувальними органами України документування фактів порушень режиму державного кордону України з боку Російської Федерації і подання відповідних скарг (позовів) до міжнародних судових органів;

2) у місячний строк:

а) розробити та внести в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України законопроекти щодо:

- упровадження системи формування проекту основних показників державного оборонного замовлення на трирічний період та затвердження їх Кабінетом міністрів України протягом місяця з дня набрання чинності Закону України «Про Державний бюджет України на відповідний рік»;
- функціонування фінансової системи України в особливий період;
- створення та виробництва озброєння і військової техніки в Україні;
- державної підтримки підприємств оборонно-промислового комплексу;
- військово-технічного співробітництва з іноземними державами;

б) внести пропозиції щодо вдосконалення діяльності національних координаторів з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у відповідних сферах та Комісії з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного

договору, передбачивши, зокрема, очолення цієї Комісії одним із віце-прем'єр-міністрів України;

в) опрацювати разом зі Службою безпеки України питання щодо створення національного центру кіберзахисту та протидії кіберзагрозам, а також національного центру оперативно-технічного управління мережами телекомунікацій України для забезпечення потреб обороноздатності держави в особливий період;

3) у двомісячний строк:

а) подати на розгляд РНБО України проект нової редакції Воєнної доктрини України;

- підпункт «б» – Таємно;

в) передбачати при підготовці і реалізації річних національних програм співробітництва Україна–НАТО заходи, спрямовані на досягнення практичних результатів щодо зміцнення обороноздатності України, забезпечити дієвий контроль за виконанням таких річних програм;

г) розробити та внести для розгляду РНБО України і наступного подання президентові України пропозиції щодо внесення змін до законодавства з питань національної безпеки, зокрема Законів України «Про основи національної безпеки України», «Про оборону України», «Про організацію оборонного планування», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про правовий режим воєнного стану», «Про здійснення державних закупівель», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», Кримінального процесуального кодексу України, виходячи з необхідності зміцнення обороноздатності України; підпункт «д» – Таємно;

4) передбачити під час підготовки проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на рік» та проекту Закону України про Державний бюджет України на рік:

а) збільшення видатків на виробництво та закупівлю озброєння, військової техніки, інших матеріально-технічних засобів військового призначення, фінансування державних цільових оборонних програм;

б) фінансування видатків на здійснення заходів, визначених цим рішенням.

6. Міністерству закордонних справ України невідкладно:

підпункт 1 – Таємно;

2) у зв'язку із збройною агресією проти України:

- звернутися до НАТО у порядку, визначеному Хартією про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору, з проханням невідкладного скликання Північно-Атлантичної Ради і проведення відповідних офіційних консультацій;
- звернутися до держав – сторін Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї щодо проведення невідкладних консультацій;

3) звернутися до уряду Сполучених Штатів Америки, уряду Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії щодо надання військової допомоги Україні;

4) ініціювати ухвалення на засіданні Комісії Україна–НАТО на рівні глав держав і урядів, що проводитиметься в рамках чергового саміту НАТО (4 вересня 2014 р., Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії), рішень щодо досягнення Україною максимального рівня взаємосумісності та спільних спроможностей з НАТО у сфері протидії чинним та новим викликам безпеці на євроатлантичному просторі;

- підпункт 5 – Таємно;

6) разом із Міністерством оборони України вжити заходів щодо створення кризового консультативного механізму відповідно до пункту 15 Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору;

- підпункти 7 і 8 – Таємно.

7. Міністерству оборони України невідкладно:

- підпункти 1 і 2 – Таємно;

3) забезпечити разом із МЗС України та за участю Державного концерну «Укроборонпром» використання в інтересах розвитку оборонно-промислового комплексу України можливостей співробітництва України з НАТО у сфері озброєнь та технічних стандартів, зокрема участь України в багатонаціональних проектах Ініціативи НАТО «Розумна оборона»;

4) посилити разом із Міністерством внутрішніх справ України, Управлінням державної охорони України охорону важливих державних і воєнних об'єктів;

5) прискорити облаштування з'єднань і частин ВМС ЗСУ у

нових місцях базування та досягнення ними готовності до виконання бойових завдань;

6) вжити разом із МВС України, МОЗ України заходів щодо утворення зведеного авіаційного підрозділу для надання екстреної медичної допомоги;

7) прискорити формування Сил спеціальних операцій Збройних Сил України, оснащення їх сучасними засобами озброєння і військовою технікою;

8) вжити разом із Національною гвардією України, Державною спеціальною службою транспорту заходів щодо унеможливлення залучення військовослужбовців строкової служби до виконання бойових завдань в антитерористичній операції в Донецькій та Луганській областях.

- підпункт 9 – Таємно.

10. Міністерству внутрішніх справ України разом зі Службою безпеки України невідкладно:

1) посилити охорону дипломатичних представництв та консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні;

- підпункт 2 – Таємно.

11. Службі безпеки України невідкладно:

1) вжити разом із МВС України, МО України, Адміністрацією Державної прикордонної служби України, Адміністрацією Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державною пенітенціарною службою України, Генеральним штабом ЗСУ, Головним управлінням Національної гвардії України та Управлінням державної охорони України додаткових заходів, спрямованих на попередження та припинення терористичної діяльності на території Донецької та Луганської областей України і запобігання її поширенню;

2) ужити разом із МВС України, МО України, МЮ України, Державною службою фінансового моніторингу України заходів щодо виявлення та припинення каналів політичної, інформаційної та іншої підтримки терористичної діяльності;

3) здійснювати дієве контррозвідувальне забезпечення військових формувань та правоохоронних органів України, що беруть участь в антитерористичній операції в Донецькій та Луганській областях;

4) ужити разом із МВС України за участю громадських організацій, які беруть участь в охороні громадського порядку і державного кордону України, додаткових заходів щодо попередження терористичних проявів;

- підпункти 5 і 6 – Таємно;

12. Таємно.

13. МОН України разом із МО України затвердити в місячний строк план заходів щодо докорінного поліпшення патріотичного виховання молоді, формування позитивного ставлення до виконання конституційного обов'язку із захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, підвищення престижу військової служби та військової освіти.

14. Місцевим державним адміністраціям за участю органів місцевого самоврядування невідкладно забезпечити надання сім'ям військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, працівників, які беруть участь в антитерористичній операції в Донецькій та Луганській областях, соціальної, матеріальної допомоги.

15. Утворити відповідно до ст. 14 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» Міжвідомчу комісію з питань реформування та розвитку сектору безпеки і оборони України як робочий орган РНБО України.

Апарату РНБО України доручалося подати у двотижневий термін на розгляд президентові України проект Положення про Міжвідомчу комісію з питань реформування та розвитку сектору безпеки і оборони України та пропозиції щодо її персонального складу[1].

Своєю чергою прем'єр-міністр України А. Яценюк у вступному слові на засіданні уряду 3 вересня 2014 р. озвучив декілька короткотермінових і невідкладних цілей для держави, а саме:

- зупинити російську військову агресію і відновити суверенітет України;
- виконати Угоду з Європейським Союзом, імплементувати її та запровадити безвізовий режим між Україною і Європейським Союзом[2];
- після завершення війни бути готовими здійснювати реабілітацію і надати допомогу учасникам АТО, відновлювати Донбас, на що підуть мільярди доларів і роки;
- децентралізація влади та один із її пріоритетів – нова система оподаткування;

1 Рішення РНБО від 28 серпня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності» // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)28.poroshenko-rnbo.php.

2 Обсяги українського експорту до Євросоюзу збільшилися на 1,3 млрд дол. США й, водночас, торгівля з Росією зменшилася на 2,5 мільярди.

- ціль в країні – удар по корупції і виграш війни з корупцією[1];
- перезимувати з газом, з електроенергією, з харчуванням, з теплом, з водою.

Що до стосунків з Росією, то голова уряду, перш за все, прозвітував, що за шість місяців існування нової влади було відновлено боєздатність української армії, створено Національну гвардію, втричі піднято фінансування ЗСУ, а вся українська економіка почала працювати на армію, на техніку, на озброєння і «на боротьбу з російськими бандитами і терористами»[2]. А. Яценюк запевняв також, що урядом було подано позови проти Росії, в тому числі до Європейського суду з прав людини (загальна сума збитків більше 1 трлн – це тільки попередні збитки), а також розпочато процедуру притягнення РФ до відповідальності в Міжнародному суді ООН за порушення Конвенції про боротьбу з тероризмом.

Серед нагальних потреб прем'єр зауважив на потребі вироблення нової оборонної доктрини з чітким визначенням: хто є агресор і хто є загроза. Необхідно також буде оснастити армію новою технікою й розпочати проект «Стіна» (тобто будівництво реального державного кордону між Україною і Російською Федерацією). Урядом було схвалено законопроекти «Про скасування позаблокового статусу», «Про відновлення євроатлантичної інтеграції», які мали би бути прийняті

1 В рамках покращення роботи державної системи на першому етапі було скорочено 28 тис. чиновників (10%).

2 «Наполеонівські» плани і заяви як П. Порошенка, так і А. Яценюка мали під собою західний ґрунт. В тому числі й фінансовий. США, сприяючи установленню безпеки та стабільності, надаючи допомогу в гуманітарній сфері та відбудові, проведенні демократичних виборів і конституційних реформ, відновленні економіки України та боротьбі з корупцією, разом з міжнародними партнерами, зокрема з МВФ, фінансово підтримали уряд А. Яценюка. На виконання цих завдань у 2014 р. уряд США вже надав Україні допомогу в розмірі близько $ 291 млн, а також кредитну гарантію на суму $ 1 млрд. Сюди входив і новий пакет допомоги в розмірі $ 53 млн, з яких: понад $ 7 млн мали бути перераховані міжнародним організаціям допомоги на надання гуманітарної допомоги тим, хто постраждав від конфлікту на сході України, а $ 46 млн допомоги у сфері безпеки мали спрямуватися на підтримку Збройних сил і прикордонної охорони України. Ця сума надавалася додатково до $ 70 млн допомоги у сфері безпеки. У травні Україна розмістила випуск єврооблігацій під гарантії США на суму $ 1 млрд. На кошти, отримані за допомогою цієї кредитної гарантії, Україна мала реалізувати нову програму соціального захисту, спрямовану на компенсацію підвищення тарифів на газ і опалення для домашніх господарств із найнижчими доходами; передбачалося, що цими компенсаціями будуть охоплені 30% населення. Кредитна гарантія США була складовою частиною скоординованих міжнародних зусиль із метою забезпечення України необхідними їй ресурсами, завдяки чому Україна отримала $ 27 млрд по мірі виконання програми МВФ.

Парламентом. Радою міністрів ставилися за мету також: прийняття рішень про запровадження санкцій проти Росії, подання нових позовів проти Російської Федерації як держави-агресора з відшкодуванням усієї шкоди, яку Росія нанесла Українській державі, отримання спеціального статусу між Україною і НАТО (урядовці сподівалися, що НАТО надасть Україні спеціальний статус особливого партнера № 1, США нададуть статус ключового союзника, хоча «найбільш правильним», за словами А. Яценюка, було б прийняття рішення про членство України в НАТО)[1].

Як показало недалеке майбутнє, окрім слів, мрій та цілей, за для їх втілення варто не лише говорити, а діяти, перетворювати й, принаймні, не плутати себе із державою.

Насправді ж, як зізнавався А. Яценюк німецькому виданню «Der Spiegel» у 2014 р., його уряд був готовий надати додаткові повноваження регіонам. До того ж, беручи до уваги інтереси російської меншини, урядовці не перейшли до імплементації рішення Парламенту щодо мовного закону і відновили можливість місцевих рад надавати спеціальний статус регіональним мовам, зокрема і російській. Голова уряду України стверджував, що й у грудні того року він постачав газ і електрику на окуповану росіянами територію, що коштувало державі 200 млн доларів на місяць[2].

Енергетична складова увесь час після розвалу СРСР й удержавлення України та Російської Федерації була однією із стрижневих і вогненебезпечних у взаєминах між цими країнами.

У 2014-му від 16 червня Росія припинила постачання газу Україні. Крім того, проросійські колаборанти і російські окупанти методично прагнули зруйнувати енергетичну інфраструктуру України і не лише газотранспортну, а й шахти енергетичних об'єктів, деякі з яких вже тоді було знищено. Так, скажімо, коли нова революційна влада опановувала кермування державою, у її сховищі зберігалося лише 5 млрд куб. м газу (буферного газу, який неможливо викачати). На вереснь того ж року в українських сховищах вже знаходилося 16 млрд

1 *Яценюк А. (прем'єр-міністр України)*. Вступне слово на засіданні Уряду (3 вересня 2014 р.) / Арсеній Яценюк // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(09)03.yatsenyuk.php.

2 *Yatsenyuk A. (Ukrainian Prime Minister)*: Putin 'Needs New Annexations' (Interview Conducted By Matthias Schepp and Christoph Schult) / Arseniy Yatsenyuk // Der Spiegel. – 2014. – 20.XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spiegel.de/international/europe/spiegel-interview-with-ukrainian-prime-minister-arseniy-yatsenyuk-a-1009711.htm.

куб. м газу. Загалом же, залежно від сезону, в середньому Україні потрібно було купувати у Росії 25 млрд куб. м газу. Відтак за чотири місяці держава таки спромоглася започаткували поставки російського і неросійського газу з Євросоюзу[1]. Було започатковано й реформування газотранспортної системи через розділення постачальника, транспорту і зберігання й створення операторської компанії, де контроль мав належати Україні, труба ж – на 100% залишалася у державній власності (проте 49% мало би передаватися тим партнерам, які готові були б інвестувати в модернізацію і експлуатацію української ГТС). Зберігалася залежність України від РФ і в частині постачання ядерного палива на українські АЕС (загальний обсяг вироблення електричної енергії на АЕС складав близько 50%). Уряд прийняв рішення укласти контракт з компанією «Westinghouse» на диверсифікацію постачання ядерного палива, тобто Україна розпочала купувати ядерне паливо не тільки у Росії).

Проте негласно Київ з Москвою таки перемовлявся і, перш за все, домовлявся про газ. Адже насувалася зима, слід було вирішити питання транзиту газу в Європу й, згідно брюссельських домовленостей, Україна мала погасити до кінця 2014 р. 3,1 млрд з озвучених «Газпромом» 5,3 млрд дол. боргу і закуповувати у компанії додаткові обсяги на зиму на умовах передоплати. У період з 1 листопада 2014 р. до 31 березня 2015 р. Україні було надано знижку у 100 дол. США за тис. куб. м до контрактної ціни. Таким чином, ціна російського газу для України в листопаді–грудні складала 378 дол. за 1 тис. куб. м.[2] На початку грудня 2014 р. «Нафтогаз» заплатив «Газпрому» 378 млн дол. в якості передоплати за 1 млрд куб. м газу[3].

Водночас вранці 3 вересня 2014 р. президент України П. Порошенко мав телефонну розмову із президентом РФ В. Путіним. Того ж дня, перебуваючи в Улан-Баторі, російський очільник повідомив журналістам, що на шляху з Благовещенська до столиці Монголії він

---

1 Загальний обсяг заміщення, який завдяки поставкам з Євросоюзу отримала Україна, склав 15 млрд куб. м газу (10 млрд куб. м – через Словаччину, 5 млрд куб. м – через Польщу та Угорщину), що замістило 60% російського газу, який Київ раніше отримував від «Газпрому».

2 Уряд запропонував «Газпрому» суто економічний підхід: в низький сезон (влітку) оплата дорівнювала 300 дол. США; у високий сезон (взимку) – 385 дол. (середня ціна – 340 дол. США). Інша схема пов'язувалась до спотового ринку в Європі (за мінусом транзиту), до фактичної квазігазової біржі і сплачувати так само за ринковою ціною.

3 *Медведев Д.* Россия и Украина: жизнь по новым правилам / Дмитрий Медведев // Независимая газета. – 2014. – 15 грудня.

«в літаку прямо накидав деякі міркування, можна сказати, деякий план дій»[1]. Невдовзі ці міркування назвуть «мирними ініціативами» президента Російської Федерації. Отже, «з метою припинення кровопролиття і стабілізації обстановки на південному сході України» В. Путін вважав, що «протиборчі сторони повинні негайно узгодити і скоординовано здійснити» наступні дії:

1) Припинити активні наступальні операції збройних сил, збройних формувань, ополчення південного сходу України на донецькому і луганському напрямках.

2) Відвести збройні підрозділи силових структур України на відстань, що виключає можливість обстрілу населених пунктів артилерією і всіма видами систем залпового вогню.

3) Передбачити здійснення повноцінного та об'єктивного міжнародного контролю за дотриманням умов припинення вогню і моніторингом обстановки у створюваній таким чином зоні безпеки.

4) Виключити застосування бойової авіації проти мирних громадян і населених пунктів в зоні конфлікту.

5) Організувати обмін осіб, що насильно утримуються, за формулою «всіх на всіх» без будь-яких попередніх умов.

6) Відкрити гуманітарні коридори для пересування біженців і доставки гуманітарних вантажів в міста та інші населені пункти Донбасу – Донецьку та Луганську області.

7) Забезпечити можливість спрямування у постраждалі населені пункти Донбасу ремонтних бригад для відновлення зруйнованих об'єктів соціальної та життєзабезпечувальної інфраструктури, надання допомоги їм у підготовці до зими.

Тож ключовим для кремлівського диктатора у цих пунках було домогтися від Києва виконання трьох основних вимог: припинення українцями наступу і відвід артилерії та систем залпового вогню; виключення застосування бойової авіації; відкриття «гуманітарних» коридорів для доставки з Росії «гуманітарних» вантажів.

«Остаточні домовленості, – резюмував В. Путін, – між владою Києва і південним сходом України могли б бути досягнуті і закріплені в ході наміченої зустрічі контактної групи 5 вересня цього року»[2]. При цьому президент Росії окремо відзначив, що все, що було ним сказано,

1 *Путін В. (президент Російської Федерації)*. План дій щодо врегулювання відносин з Україною (за підсумками телефонної розмови з президентом України) (3 вересня 2014 р.) / Владімір Путін // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(09)03.putin.php.

2 Там само.

як і вищенаведена заява, були зроблені у розвиток його телефонної розмови з президентом України П. Порошенком. В. Путін також заявив, що «дуже розраховував» на підтримку його «ініціатив» керівництвом України і що вони будуть використані в роботі контактної групи для остаточного і всебічного врегулювання ситуації на сході України.

Попри такі ініціативи, західні держави вже не вірили у непричетність Москви до війни на Донбасі, а НАТО у спільній заяві Комісії «Україна–НАТО» на рівні глав держав та урядів від 4 вересня нагадало, що ніхто не забув і про анексію Криму[1].

5 вересня 2014 р. путінські «ініціативи» і порошенківський «мирний план» офіційно розглядала Тристороння контактна група, яка складалася з посла (ОБСЄ) Х. Тальявіні, другого президента України Л. Кучми, посла РФ в Україні М. Зурабова та «плюс два»: російські маріонетки і ватажки терористів О. Захарченко та І. Плотницький. У підсумку контактна група підписала Протокол, у якому «досягла розуміння щодо необхідності здійснення наступних кроків:

1. Забезпечити негайне двостороннє припинення застосування зброї.
2. Забезпечити моніторинг і верифікацію з боку ОБСЄ режиму незастосування зброї.
3. Провести децентралізацію влади, в т. ч. шляхом прийняття Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей» (Закон про особливий статус).
4. Забезпечити постійно діючий моніторинг на українсько-російському кордоні і верифікацію з боку ОБСЄ із створенням зони безпеки у прикордонних районах України і РФ.
5. Безвідкладно звільнити усіх заручників і незаконно утримуваних осіб.
6. Прийняти закон про недопущення переслідування і покарання осіб у зв'язку з подіями, котрі мали місце в окремих районах Донецької і Луганської областей України.
7. Продовжити інклюзивний загальнонаціональний діалог.
8. Прийняти заходи з покращення гуманітарної ситуації на Донбасі.
9. Забезпечити проведення дочасних місцевих виборів у відповідності з Законом України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей» (Закон про особливий статус).

1 Спільна заява Комісії Україна-НАТО на рівні глав держав та урядів (4 вересня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(09)04.ukraine-nato.php.

10. Вивести незаконні збройні формування, військову техніку, а також бойовиків і найманців з території України.
11. Прийняти програму економічного відродження Донбаса і відновлення життєдіяльності регіону.
12. Надати гарантії особистої безпеки для учасників консультацій»[1].

Вже 16 вересня П. Порошенко подав до Верховної Ради проект Закону «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей»[2].

Хронологія т. зв. «Мінського процесу», що апріорі являв собою дійство вихолощеної абсурдності, взаємної брехні та безперспективного політизованого фарсу, який насправді готувався як сцена у трясовині для пихатого самолюбства недалекого політика П. Порошенка й став геополітичною пасткою для української дипломатії, виглядає у загальних рисах так. За результатами проведених 1 вересня 2014 р. консультацій щодо спільних кроків, спрямованих на імплементацію Мирного плану президента України П. Порошенка[3] та ініціатив президента РФ В. Путіна[4], учасники Тристоронньої контактної групи підписали 5 вересня 2014 р. протокол, що містив 12 пунктів. Серед них три були особливо відзначні і йшлося у них про:

- забезпечення негайного двостороннього припинення застосування зброї;
- децентралізацію влади в Україні, в тому числі шляхом ухвалення закону «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядуван-

1 Протокол по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию Мирного плана президента Украины П. Порошенко и инициатив президента России В. Путина (5 вересня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(09)05.mirnyi_plan.php.

2 Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» / Подання президента України / Пояснювальна записка до Закону (16 вересня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(09)16.osoblyvyj_status.php.

3 Мирний план Президента України щодо врегулювання ситуації в східних регіонах України. 20 червня 2014 року // Президент України. Петро Порошенко. Офіційне інтернет-представництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/news/petroporoshenko-predstaviv-v-donbasi-mirnij-plan-z-vregulyu-33044.

4 План Путина по урегулированию конфликта на Украине. Представлен президентом России 3 сентября 2014 года в ходе общения с журналистами по итогам рабочего визита в Монголию // ТАСС. Информационное агентство Росии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tass.ru/info/1418600.

ня в окремих районах Донецької і Луганської областей» (Закон про особливий статус);

- негайне звільнення всіх заручників і незаконно утримуваних осіб та ін.[1]

19 вересня 2014 р. учасники Тристоронньої контактної групи підписали Меморандум на реалізацію протоколу від 5 вересня (тобто вищецитованого тут)[2]. У жовтні П. Порошенко і В. Путін зустрічалися у Мілані аби підтвердити те, що підписали, й узгодити, чи співвірно вони зрозуміли те, що було підписано (як не дивно, після цієї зустрічі в окремих районах Донецької і Луганської областей (ОРДЛО), тобто – в підросійських «ДНР» і «ЛНР», вже 2 листопада відбулися «вибори» голів цих псевдореспублік).

Після цього знову загострилися бої (в т. ч. за Донецький аеропорт). Тож президенти України і Росії знову зібралися для зустрічі, проте вже у «нормандському» і тристоронньому форматах, аби обговорити розроблений французами і німцями (й погоджений попередньо через канцлера ФРН А. Меркель з П. Порошенком і В. Путіним) черговий план дій. 12 лютого 2015 р. було погоджено спільну Декларацію на підтримку «Комплексу заходів з виконання Мінських угод», підписаних учасниками «Тристоронньої контактної групи плюс 2» (так звана «Декларація чотирьох»).

У цій Декларації президент Росії В. Путін, президент України П. Порошенко, президент Франції Ф. Олланд і канцлер ФРН А. Меркель підтверджували повне дотримання суверенітету і територіальної цілісності України. Вони засвідчували тверде переконання в безальтернативності виключно мирного врегулювання й цілковиту готовність зробити будь-які можливі заходи як окремо, так і спільно з цією метою.

У цьому контексті лідери схвалили Комплекс заходів по виконанню Мінських угод, прийнятих і підписаних у Мінську 12 лютого 2015 р. усіма, хто також підписав Мінський протокол від 5 вересня 2014 р. і Мінський меморандум від 19 вересня 2014 року.

1 Протокол об итогах консультаций Трехстронней контактной группы, подписанный в Минске, 5 сентября 2014 // OSCE. Organization for Security and Cooperation in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///D:/Downloads/20140905_Minsk_Protokol.pdf.

2 Меморандум об исполнении Протокола по итогам консультаций Трехстронней контактной группы относительно шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина // OSCE. Organization for Security and Cooperation in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.osce.org/ru/home/123807?download=true.

Німеччина і Франція обіцялися надати технічну підтримку для відновлення сегмента банківської системи в порушених конфліктом районах, можливо, шляхом створення міжнародного механізму сприяння здійсненню соціальних виплат. Лідери поділяли переконання в тому, що зміцнення співпраці між Європейським Союзом, Україною і Росією буде сприяти врегулюванню цієї кризи. З цією метою вони підтримали продовження тристоронніх переговорів між ЄС, Україною і Росією з питань енергетики з тим, щоб здійснити кроки в розвитку «зимового газового пакету».

Вони також підтримали тристоронні переговори між ЄС, Україною та Росією з метою вироблення практичного вирішення питань, що викликали стурбованість Росії, в зв'язку з виконанням Угоди щодо Глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом. Лідери задекларували, що вони як і раніше залишилися прихильними до ідеї створення спільного гуманітарного та економічного простору від Атлантики до Тихого океану на основі повної поваги міжнародного права і принципів ОБСЄ. В. Путін, П. Порошенко, Ф. Олланд та А. Меркель запевнили, що будуть і надалі віддані виконанню Мінських угод. З цією метою вони домовилися про створення контрольного механізму в «нормандському форматі», який мав би проводити зустрічі з регулярною періодичністю, як правило, на рівні старших посадових осіб, що представляли б Міністерства закордонних справ[1].

Із тексту (і підтексту) «Комплексу заходів...» яскраво видно і чітко простежується його цілковитий антиукраїнський і державоруйницький зміст, який суперечив Конституції України, абсолютно не сприяв національній безпеці України і не забезпечував територільну цілісність та державний суверенітет України, а відтак – не відповідав життєвим інтересам української нації!

У документі, перш за все, визначалося, що починаючи з 00 год. 00 хв (за київським часом) 15 лютого 2015 р. розпочнеться «негайне і всеосяжне припинення вогню в окремих районах Донецької та Луган-

1 Декларация Президента Российской Федерации, Президента Украины, Президента Французской Республики и Канцлера Федеративной Республики Германия в поддержку Комплекса мер по выполнению Минских соглашений, принятых 12 февраля 2015 года // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2015(02)12.minsk2.php.

ської областей України і його суворе виконання» (п. 1)[1]. З цією метою, згідно з п. 2, мало б відбутися відведення всього важкого озброєння обома сторонами на рівні відстані з метою створення зони безпеки шириною мінімум 50 км один від одного для артилерійських систем калібром 100 мм і більше, зони безпеки шириною 70 км для РСЗВ і шириною 140 км для РСЗВ «Торнадо-С», «Ураган», «Смерч» і тактичних ракетних систем «Точка» («Точка У»):

- для українських військ: від фактичної лінії зіткнення;
- для збройних формувань окремих районів Донецької та Луганської областей України: від лінії зіткнення згідно з Мінським меморандумом від 19 вересня 2014 року.

Відведення вищепереліченого важкого озброєння мало розпочатися не пізніше другого дня після припинення вогню і завершитися протягом 14 днів, а сприяти цьому процесу мусило б ОБСЄ за підтримки Тристоронньої контактної групи.

Сторони зобов'язувалися забезпечити ефективний моніторинг і верифікацію режиму припинення вогню та відведення важкого озброєння з боку ОБСЄ з першого дня відводу, із застосуванням всіх необхідних технічних засобів, включаючи супутники, БПЛА, радіолокаційні системи та ін.

За п. 4 «Комплексу заходів...», у перший день після відводу супротивники повинні були почати діалог щодо модальності проведення місцевих виборів відповідно до українського законодавства і Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», а також про майбутній режим цих районів на підставі зазначеного закону. Офіційний же Київ мав негайно, не пізніше 30 днів з дати підписання даного документа, прийняти постанову Верховної Ради України із зазначенням території, на яку поширюється особливий режим відповідно до Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» на основі лінії, встановленої в Мінському меморандумі від 19 вересня 2014 р.

Сторони також повинні були, згідно з пп. 5–8, забезпечити:

- помилування і амністію шляхом введення в силу закону, що забороняє переслідування і покарання осіб у зв'язку з подіями,

1 Комплекс заходів щодо виконання Мінських угод (Тристороння контактна група з врегулювання ситуації в Україні за підсумками переговорів у Мінську), 12 лютого 2015 р. // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2015(02)12.minsk.php.

що мали місце в окремих районах Донецької та Луганської областей України;

- звільнення і обмін всіх заручників і незаконно утримуваних осіб на основі принципу «всіх на всіх» (цей процес мав бути завершений найпізніше на п'ятий день після відводу);
- забезпечити безпечний доступ, доставку, зберігання і розподіл гуманітарної допомоги нужденним на основі міжнародного механізму;
- визначення модальностей повного відновлення соціально-економічних зв'язків, включаючи соціальні перекази, такі як виплата пенсій та інші виплати (надходження і доходи, своєчасна оплата всіх комунальних рахунків, відновлення оподаткування в рамках правового поля України). У цих цілях Україна мала відновити управління сегментом своєї банківської системи в районах, де був «конфлікт», і, можливо, був би створений міжнародний механізм для полегшення таких переказів.

Передбачалося (за п. 9) відновлення повного контролю над державним кордоном з боку уряду України у всій зоні конфлікту, яке мало розпочатися в перший день після місцевих виборів і завершитися після всеосяжного політичного врегулювання (місцеві вибори в окремих районах Донецької та Луганської областей на підставі Закону України та конституційна реформа) до кінця 2015 р. за умови виконання пункту 11 – в консультаціях і за погодженням з представниками окремих районів Донецької та Луганської областей в рамках Тристоронньої контактної групи.

Також (за п. 10) мало відбутися виведення всіх іноземних збройних формувань, військової техніки, а також найманців з території України під спостереженням ОБСЄ та роззброєння всіх незаконних груп.

Україна зобов'язувалася (п. 11) провести конституційну реформу з набуттям чинності до кінця 2015 р. нової Конституції, яка передбачала би ключовим елементом децентралізацію (з урахуванням особливостей окремих районів Донецької та Луганської областей, узгоджених з представниками цих районів), а також прийняти постійне законодавство про особливий статус окремих районів Донецької та Луганської областей відповідно до заходів, зазначеними в примітці, до кінця 2015 року.

Ці заходи (примітка до п. 11), відповідно до Закону «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» мусили би включати у собі наступне:

- звільнення від покарання, переслідування і дискримінації осіб, пов'язаних з подіями, що мали місце в окремих районах Донецької та Луганської областей;
- право на мовне самовизначення;
- участь органів місцевого самоврядування у призначенні голів органів прокуратури та судів в окремих районах Донецької та Луганської областей;
- можливість для центральних органів виконавчої влади укладати з відповідними органами місцевого самоврядування угоди щодо економічного, соціального та культурного розвитку окремих районів Донецької та Луганської областей;
- держава мала надати підтримку соціально-економічного розвитку окремим районам Донецької та Луганської областей;
- сприяння з боку центральних органів влади транскордонного співробітництва в окремих районах Донецької та Луганської областей з регіонами Російської Федерації;
- створення загонів народної міліції за рішенням місцевих рад з метою підтримання громадського порядку в окремих районах Донецької та Луганської областей;
- повноваження депутатів місцевих рад та посадових осіб, обраних на дострокових виборах, призначених Верховною Радою України цим законом, не можуть бути достроково припинені.

На підставі Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» питання, що стосувалися б місцевих виборів, мали би обговорюватися і узгоджуватися з представниками окремих районів Донецької та Луганської областей в рамках Тристоронньої контактної групи. Вибори ж передбачалося провести з дотриманням відповідних стандартів ОБСЄ при моніторингу з боку БДІПЛ ОБСЄ.

Останній, 13-й пункт «Комплексу заходів з виконання Мінських угод», вказував на потребу інтенсифікувати діяльність Тристоронньої контактної групи, у тому числі шляхом створення робочих груп

щодо виконання відповідних аспектів Мінських угод. Вони ж мали відображати склад Тристоронньої контактної групи.

Документ підписали учасники Тристоронньої контактної групи: посол Хайді Тальявіні, другий президент України Л. Д. Кучма, посол Російської Федерації в Україні М. Ю. Зурабов, а також О. В. Захарченко та І. В. Плотницький (путінські маріонетки-очільники терористично-колаборантських анклавів «ДНР» та «ЛНР» відповідно)[1].

17 лютого Рада Безпеки ООН схвалила «Комплекс заходів...», вітала Декларацію «чотирьох», закликала всі сторони забезпечити повне виконання «Комплексу заходів...», включно з всеосяжним припиненням вогню, постановила «продовжити займатися цим питанням»[2].

Отже, на 00 годин 00 хвилин 15 лютого 2015 р. на сході України мало відбутися повне припинення вогню...

Запеклі бої почалися вже з 16 лютого... 17 лютого Дебальцеве, яке згідно з Мінськими угодами мало залишатися на українському боці лінії розмежування, було оточене. Президент П. Порошенко, до речі, наступного дня факт оточення заперечив і заявив, що 80% особового складу українських військ разом із технікою планово виведені з міста[3]. Насправді ж за два дні у «Дебальцевському казані» загинули сотні українських воїнів, які вели запеклі бої із супротивником (в тому числі й з кадровими військовими ЗС РФ), який мав перевагу у живій силі в 5–7 разів![4]

---

1 Там само.

2 Резолюция 2202 (2015), принятая Советом безопасности на его 7384-м заседании 17 февраля 2015 года // Организация объединенных наций. Совет Безопасности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/043/74/PDF/N1504374.pdf?OpenElement.

3 Оточення Дебальцевого не було, 80% українських військових вийшли зі зброєю і технікою – Порошенко // Незалежне бюро новин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbnews.com.ua/ua/ news/143663/.

4 Бірюков повідомив про загибель майже 3 тисяч бойовиків в районі Дебальцевого // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/20/7059287/0; Посол США: Під Дебальцевим – російські танки, на кордоні – зброя для бойовиків // Українська правда. – 2015. – 14 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/14/7058532/; Усі ключові військові успіхи бойовиків в Україні забезпечила російська армія – доповідь Нємцова // УНІАН. – 2015. – 12 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unian.ua/politics/1076935-usi-klyuchovi-viyskoviuspihi-boyovikiv-v-ukrajini-zabezpechila-rosiyska-armiya-dopovidnemtsova.html.

Так само увесь час подальшого тривання цього «Мінського процесу» жоден папір, підписаний під час нього, жодний його рядок і літера цього рядка були нічого не вартими!

Тим не менш і президент, і прем'єр-міністр України безоглядно прагли втілити ті т. зв. Мінські домовленості в життя. А. Яценюк, зокрема у грудні 2014 р. переконував німецьких журналістів, що деескалація ситуації на сході України необхідна і здійснити її можливо лише на базі Мінських домовленостей. «Я скептично ставлюся до угод із Росією, але нічого іншого на порядку денному в нас немає, – вважав голова українського уряду. – Росія підтримала і підписала їх. Згідно з Мінськими домовленостями, всі російські війська мають бути відведені. Зі свого боку, ми пообіцяли надати Донбасу спеціальний статус та ухвалили закон про амністію. Мінські домовленості також передбачають, що Київ контролює кордон. [...] Вільні вибори, аби обрати законну місцеву владу, як це передбачено Мінськими домовленостями. Потім нам потрібні міжнародні донори для відбудови нашої інфраструктури. Ця стратегія може бути успішною тільки якщо Росія повністю вийде з України. Чи вірю я, що Росія це зробить? Ні, тому що Путін хоче зберегти ці території; він хоче контролювати нас. За зачиненими дверима ми вже давно думаємо про стратегію виходу для Росії. Зрозуміло, що Путін повинен знайти спосіб зберегти обличчя»[1].

Власне, сам В. Путін також переймався відмиванням від кривавих плям свого політичного іміджу на словах, водночас справами щоденними руйнуючи й демонізуючи його. Як і П. Порошенко з А. Яценюком, президент Росії вважав їх важливими й на словах теж виступав за їх виконання. «По-перше, – глаголив він на великій прес-конференції у Москві 18 грудня 2014 р., – я був одним з ініціаторів самої зустрічі в Мінську разом з Петром Олексійовичем Порошенком. Безумовно, Президент України, звичайно, хоче врегулювання, і у мене немає сумнівів в тому, що він прагне до цього. Але він там не один. Ми зараз чуємо вже заяви інших посадових осіб про те, що потрібно там мало не воювати до кінця, що все може привести до якогось загальноконтинентальної кризи. Ми чуємо багато войовничих заяв. Думаю, що

1 *Yatsenyuk A. (Ukrainian Prime Minister)*: Putin 'Needs New Annexations' (Interview Conducted By Matthias Schepp and Christoph Schult) / Arseniy Yatsenyuk // Der Spiegel. – 2014. – 20.XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spiegel.de/international/europe/spiegel-interview-with-ukrainian-prime-minister-arseniy-yatsenyuk-a-1009711.htm.

Президент Порошенко налаштований все-таки на врегулювання, але потрібні конкретні дії, потрібні кроки»[1].

При цьому кремлівський володар звинувачував у зриві тих домовленностей саме київську владу. Чого прагнув В. Путін перш за усе, він висловлював у своїх претензіях Києву: «Була домовленість про те, що буде прийнято закон про амністію. Де він? Нам весь час говорять про те, що був прийнятий закон про особливий статус. Але він не міг діяти, цей закон, розумієте ви чи ні? Тому що закон міг вступити в силу і реально почати працювати тільки тоді, коли був би прийнятий інший акт щодо цієї розділової лінії, а він так і не був прийнятий. Тому потрібно припинити займатися компіляцією. Потрібно зрозуміти, що якщо Україна хоче відновити мир, спокій і територіальну цілісність, то потрібно поважати людей, які проживають на окремих територіях країни, а поважаючи, вести з ними прямий, відкритий, чесний політичний діалог, саме політичний, і припинити тиск. Сподіваюся, що в кінці кінців цим шляхом все і підуть»[2].

Утім, президент Росії, звісно ж, ані словом з вуст ніколи не обмовлявся про те, що так і не полишав своїх намірів та прагнень знищити Україну як державу. Інакше як пояснити наявність розробленого у штабі Західного військового округу Збройних сил РФ (м. Санкт-Петербург) цілком таємного плану захоплення Росією Лівобережної України від 8–9 квітня 2015 р. під назвою «Доповідь рішення на застосування угруповання військ «Північ» у спеціальній операції». Так, зокрема, у документі у якості супротивника зазначені саме Збройні сили України, а зона проведення АТО вказана як така, що перебуває «у смузі дії угруповання військ «Північ»[3]. Оцінюючи супротивника росіяни дійшли висновку, що в зоні проведення АТО українське військове угруповання нараховувало на той час: батальйонів – до 46, в тому числі: БТГр – 29, окремих батальйонів – 17, особовий склад ЗСУ – до 36 тисяч (в тому числі 28 тис. осіб у бойових підрозділах). З них:

---

1 *Путин В. (президент Российской Федерации).* Большая пресс-конференция (Москва, 18 декабря 2014 г.) / Владимир Путин // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(12)18.putin.php.

2 Там само.

3 План захоплення Росією Лівобережної України («Доклад решения на применение группировки войск «Север» в специальной операции»; «Пояснительная записка к решению на применение группировки войск «Север»; 8–9 апреля 2015 г., Санкт-Петербург, штаб Западного военного округа) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2015(04)08.capture_plan.php.

- Сектор «А» – 15 батальйонів: БТГр – 10: ОМпБ – 4: БСпП – 1[1];
- Сектор «С» – 13 батальйонів: БТГр – 7: ОМпБ – 6;
- Сектор «Б» – 18 батальйонів: БТГр – 12: ОМпБ – 6.

З них: на передньому краї – батальйонів – до 42, в тому числі БТГр – 25, окремих батальйонів – 17, особового складу – до 22 тисяч[2].

Також зауважувалося, що у зоні відповідальності угруповання «Північ» до виконання найближчого завдання супротивник може задіяти до семи батальйонів і танкову роту, а до рубежа виконання подальшої задачі – до чотирьох батальйонів ЗСУ і двох батальйонів Нацгвардії. З метою ж зниження темпів наступу російських військ ними передбачалося, що українці можуть активно задіяти на маршрутах їх просування ДРГ зі складу підрозділів спеціального призначення і національної гвардії з засад і рейдовими діями[3]. Далі ж моделювалися сценарії наступу російських військ і оборонні дії українських із детальним описом місцевості та переліком задіяння конкретних бойових підрозділів ЗСУ.

Серед сильних сторін українських військ росіяни відмічали: ефективну розвідку, що дозволятиме оперативно відстежувати висування їхніх військ; знання місцевості на театрі бойових дій; досвід ведення бойових дій; підготовлені позиції для розгортання бронетехніки, артилерії та реактивних систем залпового вогню (ЗСЗВ). Серед слабких: наявність в районах бойових дій значної чисельності населення, що підтримують дії ЗС РФ і підрозділів народного ополчення; різнорідність українського угруповання і відповідно різний рівень підготовки при сумісних діях; низькі можливості з організації ешелонізованої системи ППО, недостатні практичні навички більшості підрозділів ППО у бойовому застосуванні; відсутність можливості на-

1 БТГр – батальйонна тактична група; ОМпБ – окремий мотопіхотний батальйон; БСпП – батальйон спеціального призначення.

2 В угруповання було в наявності: танків – до 340, ББМ – 1420, Ор ПА і М – до 600, РСЗО – бл. 130, бойових літаків – 36 (на летовищах: Миргород – 10 Міг-29, Чугуєв – 10 МіГ-29, Васильків – 16 МіГ-29), транспортних літаків – 12, гвинтокрилів АА – 36 (по п'ять гвинтокрилів в районі штабу АТО і штабів секторів, крім того гвинтокрили базувалися в районів місць дислокації аеромобільних і десантних підрозділів 25 овпбр (Гвардійське), 79 оаембр (Камиш-Зоря), 95 оаембр (Слов'янськ), 80 оаембр (Старобільськ). Тактичний резерв угруповання нараховував – ЗС 5900, батальйонів – до семи (80, 81, 95 оаербр, 25, 79 опдбр, до двох БТГр 93 омбр), танків – 15, ББМ – 50, ор.ПА і М – 90, РСЗО – 25, МВС – 60 осіб, СБУ – 130 осіб.

3 Для цього здатні були до задіяння до 40 ДРГ (загін у складі 3 оп СпП – до 200 осіб і Нацгвардії – до 300 осіб) в районах Чапаєво, Котельва, Першотравенськ, Караван, Лозова, Орелька, Василівка, Перещепино, Зачепилівка,Первомайський, Карлівка.

дання у повному об'ємі авіаційної підтримки підрозділам суходільних військ (недостатня кількість штурмової авіації).

Критично важливими об'єктами, захоплення (знищення) яких значною мірою могло завадити (зірвати) плани супротивника і сприяти виконанню задач угруповання «Північ» мали би бути: пускові установки (ПУ) в районах Краматорськ, Артемівськ, Зелений Гай, Дубівка, Миколаївка, Краснопавлівка (на бар'єрному рубіжі Дніпро–Донбас); опорний пункт в зоні дії: Великі Новосілки; мости на бар'єрних рубіжах; ракетні підрозділи на стартових позиціях в районі Краматорська; зосередження техніки, ор. ПА, РСЗВ в районах: Гвардійське, Черкаське; бойові літаки на летовищах Чугуїв, Миргород; підрозділи ППО на стартових позиція в районі Дніпропетровськ (Гвардійське), Харків (М. Рогань, Руська Лозова), Київ (Біла Церква, Золотоноша).

Виходячи з аналізу військово-політичного становища, складу і стану військ (сил) угруповання і поставлених задач, передбачалося основні зусилля російського наступального удару зосередити на напрямку Донське, Богодухов, Київ, шляхи головних ударів: Донське, Богодухов, інший в напрямку Донське, Дніпропетровськ (Дніпро). Операція мала б (має) бути здійснена із залученням усіх видів і родів військ РФ й проведена протягом 14 діб.

Утриманням важливіших районів і пунктів опору передбачалося створити зони безпеки з метою недопущення висування українських військ з західних областей країни і забезпечення матеріально-технічного забезпечення підрозділів угруповання:

- зону № 1: Золочев, Половка, Охтирка, Котельва, Полтава, Кобеляки, Світлогорське, Новомосковськ, Красноград, Коломак, Богодухів;
- зону № 2: Калита, Лебедівка, Бортничі, Лепляво, Чапаївка, Липове, Власівка, Оржиця, Гребінка, Згурівка.

В інформаційному протиборстві ставилися цілі:

- переконати супротивника у тому, що бойові дії ведуть підрозділи ополчення ДНР і ЛНР;
- деморалізація підрозділів ЗСУ для дезертирства, сдачі в полон чи залишення позицій;
- показ звірств і жорстокості українських ЗС щодо мирного населення;
- внесення розколу в європейсько-американські та українсько-американські взаємини;

- визначеними групами суходольного призначення, переодягненими у форму з шевронами Національної гвардії України, імітувати здійснення диверсій на території ДНР і ЛНР із широким висвітленням в ЗМІ та в мережі Інтернет.

З метою обману і прихованості росіяни намагатимуться:

- демонстративними діями в районах південніше Брянська та Клинців відволікти частину сил супротивника і розпорошити його увагу;
- при виконанні найближчої задачі переконати супротивника в обмеженності мети наступу захопленням Луганської області;
- при перевезеннях і здійсненні маршів змінити конфігурацію ПУ ОТР (ТР) і РСЗВ;
- марші, завантаження і розвантаження ешелонів здійснювати у нічний час;
- вантаження БТГр Балтійського флоту здійснювати під легендою участі у навчаннях Північного флоту.

Об'єднане угруповання військ «Північ», що захоплювало б Лівобережну Україну мусило мати у своєму складі:

- Угрупування військ «Полтава» (до закінчення сьомого дня операції завершити ізоляцію району бойових дій, взяти під контроль територію Харківської та Дніпропетровської областей, забезпечити зайняття висхідних районів для наступу підрозділами другого ешелону і виконати подальшу задачу угрупування)[1];
- Угрупування військ «Київ» (до кінця п'ятнадцятого дня завершити блокування супротивника на території Лівобережної України і взяти під контроль Сумську, Полтавську,

1 У складі: Перший ешелон – три бригади (БТГр-7): 1 бригада (15 омсбр (2 БТГр) ЦВО); 2 бригада (зведена, БТГр 138 омсбр 6А; БТГр 32 омсбр ЦВО); 3 бригада (зведена, БТГр 200 омсбр СФ; БТГр 79 омсбр БФ); Угрупування з'єднань і частин розвідки – два загони СпН; Угруповання РВіА – реадн. (без 2-х батр) 79 реабр; адн (без батр), адн 288 абр; Угруповання інженерних військ у складі понр, ір 45 оібр; Резерв – 6 отбр.

Чернігівську і частину Київської областей)[1];

- Угрупування ракетних військ[2];
- Угрупування військ ППО[3];
- Угрупування авіації:
  - винищувальна авіація[4];
  - оперативно-тактична авіація[5];
  - розвідувальна авіація[6];
  - армійська авіація[7];
- Угрупування РЕБ (радіоелектронної боротьби)[8];
- Угрупування сил і засобів матеріально-технічного забезпечення[9];
- Угрупування для визначення оманливих районів зосередження військ[10].

Цей план повномасштабного нападу на материкову територію України й окупації її лівобережної частини було розроблено підлеглими командуючого військами Західного військового округу генерал-полковника А. Сідорова та начальника штабу Західного військового

1 У складі: Перший ешелон – одна бригада і дві полкові групи (БТГр-8); 1 бригада (31 одшбр (БЕГр-2); 2 полкова група 106 вдд (БТГр 137 пдп, 51 пдп 106 вдд); 3 полкова група 76 дшд (БЕГр 104, 234 дшп 76 дшд); Угрупування з'єднань і частин розвідки – три загони СпН; Угрупування РВіА – реадн (без 2-х батр) 79 реабр; адн (без батр) 9 абр; адн 244 абр БФ; Угрупування інженерних військ у складі понр, ір 45 оібр (після виконання найближчої задачі); Резерв – БТГр від 11 одшбр, 56 одшбр.

2 У складі: 1,2 рдн 448 рбр.

3 У складі: 1018 КП ПВОіА, зрдн 49 зрбр, 53 зрбр (КП, зрдн-2), зрбатр 1117 зрп 2 мед 1 ТА.

4 У складі: 6 СУ-27 159 іап аер. Курськ, 4 МіГ-31 790 іап аер. Бутурліновка.

5 У складі: 6 СУ-34 47 сап аер. Курськ, 6 СУ-34 47 сап аер. Бутурліновка.

6 У складі: 2 СУ-24 мр 4 оер аер. Бутурліновка.

7 У складі: 12 Мі-8, 5 Мі-24, Мі-8 сів 549 АвБ аер. Валуйки; 7 Мі-24, 12 Мі-8, Мі-8 ппа 378 АвБ аер. Курськ; 2 Мі-28, 2 Ка-52, 4 Мі-8, Мі-26 15 бр АА аер. Міллєрово.

8 У складі: зведена група РЕБ з ППД 16 обр РЕБ, МГ РЕБ від 16 обр РЕБ, МГ РЕБ 328 об РЕБ 1 К ВПС і ППО, МГ РЕБ у кожній БТГр.

9 Тактична група від 51, 69 брМТЗ.

10 У складі: дві БТГр від 1 ТА.

округу генера-лейтенанта В. Астапова[1]. Цілком вірогідно, що великі військові навчання, які здійснювали Збройні сили РФ вздовж північного кордону України з Росією були нічим іншим як відпрацюванням за умов, максимально набрижених до бойових, вищевказаної спецоперації з вторгнення.

Вочевидь, що такі наміри не відкинуті Кремлем, а тимчасово відтерміновані до поки російська дипломатія досягає своїх поточних цілей, а Росія (зі згоди Заходу) зберігає за собою анексований Крим і успішно перетворює окуповані нею частини Донбасу на «сіру зону», що завдяки т. зв. Мінським домовленностям має стати тягарем і зашморгом на шиї економіки України та перетворитися на хронічну злоякісну виразку її адміністративно-політичної системи й своїми метостазами руйнувати український державний організм.

Станом на осінь 2016 р. Крим все ще залишався окупованим (тимчасово) військами Російської Федерації[2], а на сході України тривала «квола» війна з російськими загарбниками. Українські території, окуповані Росією в Криму та на Донбасі, становлять близько 44 тис. кв. кілометрів. Протягом 2014–2015 рр. більш ніж 8 тис. українців, з яких близько 6 тис. мирних мешканців, загинули від рук терористів і окупантів на Донбасі, а більше 1.5 млн жителів Донбасу були змушені покинути свої будинки і переїхати в інші безпечні регіони України[3].

Чергове тимчасове псевдоперемир'я було укладене 20 вересня 2016 р. підписанням Рамкового рішення Тристоронньої контактної

---

1 План захоплення Росією Лівобережної України («Доклад решения на применение группировки войск «Север» в специальной операции»; «Пояснительная записка к решению на применение группировки войск «Север»; 8–9 апреля 2015 г., Санкт-Петербург, штаб Западного военного округа) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2015(04)08.capture_plan.php.

2 Невеличка, проте показова довідка: у січні–лютому 2015 р. Україна здійснила постачання на окуповану територію Криму товарів на 96,5 млн доларів США. Відповідні дані було наведено на сайті Державної служби статистики. Водночас, з території Криму на материкову частину України надійшло товарів на суму 4 млн доларів. З 27 вересня 2014 р. і до кінця лютого 2015 р. на територію анексованого півострова були ввезені товари загальною вартістю 526 млн 339 тис. доларів США. Зокрема, у 2014 році – на суму 430 млн 511 тис. доларів США.

3 *Порошенко П. (Президент України)*. Виступ на загальних дебатах 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН (29 вересня 2015 р.) / Петро Порошенко // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2015(09)29.poroshenko-oon.php.

групи про розведення сил і засобів[1]. То була спроба втілити у життя (так би мовити – імплементувати) мертвонароджені «мирні плани» президента України П. Порошенка та оманливі «ініціативи» президента Росії В. Путіна від 5 вересня 2014 р., а також безплідні «Меморандум про виконання положень Протоколу» від 19 вересня 2014 р. та «Комплекс заходів по виконанню Мінських угод» від 12 лютого 2015 року[2].

Відповідь України на догоду вимогам «Мінського протоколу» та «Комплексу заходів...» щодо нього була втілена у Законі України «Про внесення зміни до статті 10 Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей»» (№ 256-VIII, 17.III.2015) (16 вересня 2014 р. / 17 березня 2015 р.). Наведу лише дещо із змісту вищезгаданого закону:

Згідно із Законом (ст. 1) тимчасово, на три роки з дня набрання цим Законом чинності, запроваджувався особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської облас-

---

1 Переговори в Мінську вела Тристороння контактна група (ТКГ) з представників України (другий президент України Л. Кучма), Росії (від початку до квітня 2015 року – посол РФ в Україні М. Зурабов, з квітня 2015 р. – екс-посол Росії в Сирії А. Кульмухаметов, з 26 грудня 2015 р. – екс-голова Держдуми РФ Б. Гризлов) та ОБСЄ (з 8 червня 2014 р. по червень 2015 р. – посол Г. Тальявіні, з червня 2015 р. – М. Сайдік), а також О. Захарченко та І. Плотницький (статус цих двох осіб в документах не було визначено, вони – очільники невизнаних утворень «ДНР» та «ЛНР», які з боку України кваліфікуються як терористичні організації; на їх участі в переговорах наполягає РФ). Тобто, переговори ведуться та узгоджені документи підписуються у форматі «Тристороння контактна група плюс 2». При цьому українська сторона розглядає участь представника Росії як учасниці конфлікту. Російська сторона ж всіляко заперечує свою причетність до збройного протистояння і наполягає на тому, що конфлікт і домовленості щодо його врегулювання є справою самої України. У рамках Мінського переговорного процесу працюють також чотири робочих підгрупи: з питань безпеки, політики, економіки та соціальних. Напрацювання «Тристоронньої контактної групи плюс 2» періодично обговорюють лідери України, Німеччини, Франції та Росії. Їх зустрічі й переговори з питань вирішення збройного конфлікту на Донбасі отримали назву «Нормандський формат» (за місцем першої такої зустрічі 6 червня 2014 р. в містечку Бенувіль у Нормандії – північно-французькому регіоні). У вересні було створено також робочу групу спільного Центру з контролю і координації питань припинення вогню і поетапної стабілізації лінії розмежування сторін на сході України, до якої увійшли представники України, моніторингова група ОБСЄ та російські військовослужбовці.

2 Рамочное решение Трехсторонней контактной группы о разведении сил и средств // Офіційний веб-сайт Координатора проектів ОБСЄ в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.osce.org/ru/cio/266271?download=true (20.09.2016).

тей, до яких належали райони, міста, селища, села, що визначалися рішенням Верховної Ради України (далі – окремі райони Донецької та Луганської обл.). Законодавство України в цих окремих районах Донецької та Луганської обл. на період дії особливого порядку місцевого самоврядування діяло би з урахуванням особливостей, визначених цим Законом (ст. 2). А саме: в окремих районах Донецької та Луганської обл. рішенням міських, селищних, сільських рад створювалися б загони «народної міліції», на які покладається реалізація завдання з охорони громадського порядку в населених пунктах цих районів (ст. 9). Координація діяльності цих загонів «народної міліції з охорони громадського порядку» в населених пунктах здійснювалася б відповідним сільським, селищним, міським головою. Загони «народної міліції» утворювалися б на добровільних засадах із числа громадян України, які постійно проживають у відповідних населених пунктах окремих районів Донецької та Луганської областей тощо.

По суті, цим Законом пропонувалося (і пропонується) легалізувати й увести в правове поле України путінських бойовиків та проросійських запроданців усіх рівнів влади терористичних анклавів т. зв. «ДНР» і «ЛНР». От для чого, крім інших мотивів, намагалися (і намагатимуться), зокрема й президент П. Порошенко, змінити Конституцію й нав'язати Україні так звану децентралізацію, амністію, самоврядування тощо. В. Путін цього прагне, та й А. Меркель з Ф. Олландом були, ніби, й не проти... Не незаперечував цьому зрештою й П. Порошенко. Проти був, є і буде український народ!

Але що ж то за «мінський шлях», що то за «Комплекс заходів...» і яке їхнє правове підґрунтя? Ніяке! Як не мають ніякої юридичної і практичної сили й так звані «Мінські домовленості»! По факту їхня договірна основа – воля сторін. Однак вони не є актами національного чи міжнародного права. За договірною суттю – це декларації намірів, за формулюваннями – імперативні вимоги. Окремі з цих вимог суперечать одна одній, а неточності їхніх формулювань дозволяли кожній зі сторін конфлікту довільно трактувати усе, що було надруковано на тій макулатурі, яка не мала жодної юридично-правової підстави, ваги і сили.

Чи, можливо, оті «Мінські домовленності» були лише ширмою для сепаратних переговорів, за лаштунками якої велися торги-перемовини з таємними особистими домовленостями окремих, не таких вже й невідомих, політичних персонажів? Виглядає досить дивною швидка, практично миттєва, відмова П. Порошенка та його політичної команди як від Будапештського формату, так і від Женевського чи

будь-якого іншого, в рамках яких до перемовної групи були б залучені США[1], Британія та Євросоюз. Натомість було зроблено безальтернативну ставку на формат з дорадництвом лояльних Кремлю Франції й Німеччини у панцирі так званих Мінських домовленостей, де Росію вмовляють безсила ОБСЄ і проросійські колаборанти-убивці українців. І яким чином одним із уповноважених представників української делегації у Мінську став В. Медведчук – відвертий україножоб і кум В. Путіна?

У жовтні 2016 р. в рамках «Нормандського формату» у Берліні було заявлено про потребу розробки нової дорожньої карти для реалізації Мінських домовленостей. Вочевидь ця карта буде не дорожня, а – порожня. Порожня карта від нормандських гравців у наперстки. Розігруватиметься ціла держава – Україна! Гравці критимуть «мінським» і «зобов'язами» не виходити з гри й не міняти її учасників та колоду. При цьому шулеритимуть усі, а дехто й блефуватиме... Але хто гратиме за Україну і з Україною?..

Разом з тим виникає питання: чи можна вести перемовини з міжнародним злочинцем – В. Путіним? Чи варто вірити у «мирні» ініціативи Росії після десятиріч оман, брехні, убивств, порушень міжнародного права, анексій чужих теренів і кривавих війн тощо! Якось після агресії Кремля проти України В. Путін заявив в інтерв'ю німець-

1 Сполучені Штати виділили $ 2 млрд кредитних гарантій і майже $ 760 млн на безпеку, програмну та технічну допомогу Україні від кінця режиму В. Януковича в 2014 році. У 2015 р., за словами віце-президента США Д. Байдена, Україна отримала загальну фінансову допомогу на 25 млрд дол. І ще плюс 84 млн доларів. Це була, зокрема, гуманітарна допомога для біженців, а саме: 30 вересня 2015 р. Сполучені Штати оголосили про надання додаткових 7,5 млн дол. в рамках життєво необхідної гуманітарної допомоги «для постраждалих внаслідок конфлікту в Україні». Разом з цією допомогою загальна сума гуманітарної допомоги США Україні від початку «кризи» становить 69 млн дол. США 16 жовтня 2015 р. США оголосили про надання ще 15 млн дол. додаткової гуманітарної допомоги Україні. А ще США виділили пряму фінансову допомогу на озброєння України у сумі в 300 млн дол. США. У грудні 2015 р., після консультацій із Конгресом, Білий Дім планував виділити приблизно $ 190 млн нової допомоги на підтримку масштабної програми реформ в Україні. Американці щиро сподівалися, що цей широкий пакет допоможе Україні: посилити боротьбу з корупцією через реформу правоохоронної системи і системи правосуддя; залучити інвестиції завдяки спрощенню правил і прозорій приватизації державних підприємств; активізувати економічне зростання через поліпшення торговельного потенціалу і доступ до капіталу для малих і середніх підприємств; зміцнити енергетичну безпеку за рахунок підвищення ефективності, прозорості та стійкості в енергетичному секторі; створити довгостроковий демократичний фундамент шляхом конституційних реформ і реформування державного управління у ключових галузях.

кому телеканалу ARD в листопаді 2014 р.: «Коли ми чуємо претензії з приводу того, що Росія порушила міжнародне право, то нічого, окрім здивування, у мене це не викликає».

Нагадаю, що сучасне визначення поняття «агресія» було сформульоване ще у Лондонській конвенції, ухваленій 3–5 липня 1933 р. під егідою Ліги Націй 12-ма державами, зокрема СРСР – ініціатором і автором проекту тексту документа (правонаступником якого є Російська Федерація). Це міжнародний договір, що накладає на його підписантів конкретні міжнародно-правові зобов'язання. У його тексті визначено п'ять критеріїв агресії.

Конвенцією, зокрема, передбачено, що «нападником/агресором у міжнародному конфлікті буде визнано державу, яка першою здійснить одну з таких дій: оголосить війну іншій державі; вторгнеться за допомогою власних ЗС, навіть без оголошення війни, на територію іншої держави; нападе своїми сухопутними, морськими чи повітряними силами, навіть без оголошення війни, на територію судна чи повітряного судна іншої держави; піддасть морській блокаді береги або порти іншої держави; надасть підтримку збройним бандам, які, будучи сформованими на її території, вторгнуться на територію іншої держави, або відмовиться, незважаючи на вимогу країни, проти якої здійснено вторгнення, ужити на власній території всіх залежних від неї заходів для позбавлення згаданих злочинців усілякої допомоги чи заступництва»[1]. При цьому додавалося, що «жодне політичне, військове, економічне чи інше міркування не може бути вибаченням чи виправданням агресії» [2]. Конвенція 1933 р. є безтерміновою та чинною нині для держав, що її підписали, та їхніх правонаступників/продовжувачів, зокрема й для Російської Федерації[3].

Ознаки і характеристики акту та поняття «агресія» чітко визначаються Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX), яку

---

1 *Лоссовський І.* Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами / І.Лоссовський. – К., 2015. – С. 18–19.

2 Там само.

3 Важливою особливістю цього документа є те, що він мав конкретне практичне правове застосування ще в грудні 1939 р., коли Генеральна Асамблея Ліги Націй, ідентифікувавши на його основі акти агресії СРСР проти Фінляндії (радянсько-фінська зимова війна 1939 р.), виключила Радянський Союз із Ліги Націй. Отже, Лондонська конвенція не є лише теоретичним документом, а й міжнародним договором, застосування якого мало суттєві практичні правові наслідки.

було ухвалено 14 грудня 1974 року. У Резолюції, зокрема, зазначається, що «агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави...»[1]. У ст. 3 вказаного документа наголошено на тому, що: «Будь-яка з наступних дій, незалежно від оголошення війни... кваліфікуватиметься як акт агресії: а) вторгнення або напад збройних сил (ЗС) держави на територію іншої держави, анексія із застосуванням сили території іншої держави чи її частини; б) бомбардування... або застосування... зброї державою проти території іншої держави; в) блокада портів або берегів держави ЗС іншої держави; г) напад ЗС держави на суходільні, морські чи повітряні сили... іншої держави; ґ) застосування ЗС однієї держави, що перебувають на території іншої, за угодою з приймаючою державою, на порушення умов, передбачених в угоді...; д) засилання державою... збройних банд... або найманців... проти іншої держави...»[2].

Крім того, 14 листопада 2016 р. Канцелярія прокурора Міжнародного кримінального суду в Гаазі оприлюднила свій Звіт про дії з попереднього розслідування щодо Справи «Становище в Україні», в якому, зокрема, зазначалося, що «ситуація на території Криму і Севастополя рівнозначна міжнародному збройному конфлікту між Україною і Російською Федерацією»[3]. Даний міжнародний збройний конфлікт почався не пізніше 26 лютого, коли Російська Федерація задіяла особовий склад своїх збройних сил для отримання контролю над частинами території України без згоди уряду України. Відтак право міжнародних збройних конфліктів може бути застосовано і після

1 Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, двадцать девятая сессия, Приложение, № 31, стр. 181–182; Резолюція № 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.

2 Там само.

3 Звіт про дії з попереднього розслідування (2016 р.) Справа «Становище в Україні» (Канцелярія прокурора Міжнародного кримінального суду в Гаазі), 14 листопада 2016 р. // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2016(11)14.gaaga..php.

18 березня 2014 р. тією мірою, в якій ситуація на території Криму[1] і Севастополя буде рівнозначна триваючому стану окупації[2].

Що ж до війни на сході України, то Канцелярія прокурора Гаагського трибуналу у вищевказаному попередньому звіті, вказала, що додаткові відомості, наприклад, повідомлення про артилерійські обстріли обома державами військових баз противника, а також арешти російських військовослужбовців Україною і навпаки, вказують на пряме військове протистояння між російськими збройними силами і силами уряду України[3], яке передбачає наявність міжнародного збройного конфлікту в контексті збройних дій в східній Україні найпізніше з 14 липня 2014 р. одночасно з існуванням неміжнародного збройного конфлікту[4].

1 Після прийняття Російською Федерацією на себе управління територією Криму близько 19 тисяч жителів регіону стали внутрішніми переселенцями на основній частині держави України. При застосуванні російського законодавства на території Криму представники кримських татар та інші жителі Криму, що є мусульманами, зазнали утиску або залякування, включаючи низку таких заходів, як заборона на в'їзд на територію півострова, обшуки будинків і обмеження свободи слова, зборів і створення асоціацій. З березня 2014 р. у зв'язку з ситуацією в Криму зникло як мінімум 10 осіб. У більшості випадків було відомо, що передбачувані жертви протистояли окупації Криму, і їх викрадення пов'язувалися з діями воєнізованої групи «Кримська самооборона». Було повідомлено про декілька випадків передбачуваного жорстокого поводження в зв'язку з арештами і викраденнями, включаючи побиття, удушення і, як мінімум в одному випадку, загрози сексуального насильства. Кілька осіб з числа мирних жителів, які виступали проти референдуму 16 березня були заарештовані й утримувалися в ув'язненні з березня 2014 р. Є відомості, що вказують на недотримання належної правової процедури і права на справедливий судовий розгляд. Як повідомлялося, близько 179 осіб, позбавлених волі, були насильно переміщені з місць утримання під вартою в Криму в місця утримання під вартою на території Російської Федерації.

2 Встановлення факту правомірності початкової інтервенції, яка спричинила за собою окупацію, не є потрібним, позаяк для цілей Римського статуту збройний конфлікт може бути міжнародним за своєю суттю, якщо одна або більше держав частково або повністю окуповують територію іншої держави незалежно від того, чи супроводжується окупація збройним опором.

3 Згідно з інформацією верховного комісара з прав людини ООН, з початку конфлікту загинуло близько 9 тис. 578 осіб і поранено 22 тис. 236 осіб, включаючи службовців збройних сил, членів військових угруповань і мирних жителів. У період з квітня 2014 р. по червень 2016 р. в зонах бойових дій загинуло до 2 тисяч мирних жителів, в основному (85–90%) в результаті артилерійського обстрілу населених пунктів як в зонах, контрольованих урядом, так і на територіях під контролем військових угруповань.

4 Звіт про дії з попереднього розслідування (2016 р.) Справа «Становище в Україні» (Канцелярія прокурора Міжнародного кримінального суду в Гаазі), 14 листопада 2016 р. // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2016(11)14.gaaga..php.

Зрештою 16 листопада 2016 р. Генеральна Асамблея ООН схвалила резолюцію про права людини в Криму. У ній Росію названо державою-окупантом й зафіксовано міжнародне невизнання анексії півострова. Відповідне рішення під час голосування підтримали 73 країни (23 – проти). Наголошу, що це вперше, коли в документах ООН Росія називається державою-окупантом, а АР Крим і м. Севастополь тимчасово окупованою територією[1].

Загалом же Україна як держава та її національна безпека були захищені й гарантовані не лише Будапештським меморандумом, а й низкою важливих міжнародно-правових актів, а саме: Статутом ООН; Гельсінкським заключним актом 1975 р. та десятком інших основоположних документів ОБСЄ; Угодою про створення СНД від 8 грудня 1991 р.; Декларацією про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць СНД від 15 квітня 1994 р.; Тристоронньою заявою щодо гарантій безпеки України президентів США, РФ та України від 14 січня 1994 р.; рамковим Договором про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та РФ від 1997 р.; іншими українсько-російськими двосторонніми договорами й домовленостями, про які йшлося вище; Договором нерозповсюдження ядерної зброї; Хартією Україна–США про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р. та іншими міжнародними документами і навіть Основоположним актом про взаємні відносини, співробітництво та безпеку між Організацією Північноатлантичного договору та Росією, який було підписано у 1997 р. в Парижі лідерами країн НАТО й президентом РФ Б. Єльциним. Цей документ було спрямовано на розбудову «міцного та всеохоплюючого миру в Євроатлантичному регіоні», у ньому зафіксовано вимоги та зобов'язання поважати суверенітет і територіальну цілісність усіх країн, не застосовувати силу чи загрозу силою. 4 грудня 2009 р. у Спільній заяві президентів Росії та США було також підтверджено позицію щодо незмінності гарантій, зафіксованих у Будапештському меморандумі. Такі гарантії з боку РФ неодноразово було підтверджено в офіційних заявах керівництва МЗС, зокрема у квітні 2010 року.

На початку 2014 року Російська Федерація, розпочавши віроломну війну проти України, порушивши не лише українсько-російські обопільні угоди і договори, а й власне законодавство та низку міжнародно-правових актів, перед усім людством затаврувала себе

1 16 листопада 2016 р. президент РФ В. Путін підписав розпорядження про вихід Росії з Римського статуту Міжнародного кримінального суду, що де-факто є самовизнанням Кремля себе як держави – міжнародного злочинця.

як держава-агресор і як країна-загарбник, а її політичне керівництво остаточно виявило себе як угруповання міжнародних злочинців і спонсорів світового тероризму.

Російсько-українська війна, за своїми лаштунками, виходить за рамки двостороннього конфлікту й виявляє у собі виразні ознаки загальної кризи світової системи безпеки, що призведе до ланцюга глобальних змін планетарного значення: зміняться не лише кордони та системи влади в Україні та Росії, закладено початок масштабної трансформації євразійського простору, розпочнеться якісний і територіальний перерозподіл ринків торгівлі та сировини, зазнають змін усталені правила політичного світогляду та взаємовідносин, принципи суспільно-політичної моралі реґенеруються, розпочнеться перегляд основ глобалістичної економіки та системи світової безпеки, світовий порядок базуватиметься на змінених правилах гри й розпочне набувати якісно нової конфігурації[1].

Світ кардинально зміниться і до цих змін його спонукатиме російсько-українська війна, її наслідки та уроки.

11 *Гай-Нижник П.* Світ кардинально зміниться і до цих змін його спонукатиме російсько-українська війна, її наслідки та уроки // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт. – 2014. – 21 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2014(04)21dopysy.php

Розділ 8

Юрій ФІГУРНИЙ

Концепт «Русского міра» — важливий чинник гібридної війни супроти України

Юрій ФІГУРНИЙ

КОНЦЕПТ «РУССКОГО МІРА» – ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ СУПРОТИ УКРАЇНИ

У 2014 р. Україна стала об'єктом агресії з боку Російської Федерації (РФ). Протягом першого півріччя неоголошеної війни Українська держава тимчасово втратила Кримський півострів й окремі території Донецької та Луганської областей. Лише ціною надзусиль і значних втрат Збройних сил України, Національної гвардії, добровольців і волонтерів у липні–серпні 2014 р. вдалося спочатку зупинити поширення зони російської окупації та колаборантсько-терористичної загрози на сході України, а згодом і перейти у наступ та відвоювати частину втрачених територій. Тільки нове, потужне вторгнення регулярних Збройних сил РФ (ЗС РФ) урятувало місцевих колаборантів та проросійських терористів від остаточного знищення. Внаслідок т. зв. Мінських домовленостей на Східному фронті активність бойових дій дещо знизилася, але не припинилася остаточно.

Україна вже третій рік поспіль (2014–2016) живе в умовах т. зв. гібридної війни. Її суть полягає у використанні агресором (РФ) і місцевими проросійськими терористами не лише російської зброї, а й геополітичних, політичних, дипломатичних, економічних та ідеологічних важелів впливу на Україну.

Одним із важливих елементів гібридної війни і є концепт «русского міра». Він за своєю сутністю є неоімперською геополітичною ідеологічною доктриною, яка має на меті обґрунтувати теоретично та допомогти практично реінкарнувати Росію як імперську наддержаву у кордонах 1914 р.

Тож що являє собою так званий концепт «русского міра»? Українська Вікіпедія, наприклад, так пояснює значення цього терміна: ««Російський світ» (рос. – русский мир) – російська неоімперська геополітична доктрина епохи панування путінізму. Слугує ідейним підґрунтям для історичного реваншу – воєнної агресії з метою реставрації Росії у кордонах СРСР до 1991 року та повернення її «зони впливу» (країн-колоній та сателітів у Європі, Закавказзі та Середній

Азії) до 1917 року (до поразки Росії у Першій світовій війні)... На більш ранніх стадіях – це неоколоніальний шовіністичний проект або концепція, що визначається як спільний «цивілізаційний простір», зведений на трьох стовпах: православ'я, російська культура та особливо мова, погано закамуфльоване самодержавство (диктатура), що подається як «спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток». На своєму початку «російський світ» (*тобто «русский мир» – Ю.Ф.*) був ідеологічним підґрунтям до геополітичного утворення «Євразійський Союз», тобто реставрації колишнього СРСР у нових умовах, найважливішою складовою якого мала бути лояльна проросійська Україна, та згодом перетворився у виправдання прямої воєнної агресії проти України: «для захисту російського і російськомовного населення»»[1].

Митрополит УПЦ КП Євстратій, своєю чергою, наприклад, небезпідставно вважає, що: «концепція «русского мира» є насправді осучасненим варіантом традиційної російської імперської ідеї. А ця ідея, у свою чергу, не може бути реалізована без України. Тому «русский мир» у будь-якому з його варіантів явно або приховано є ворожим до української національної ідеї, до української державності»[2].

Сучасна Російська Федерація, попри оманливий псевдодемократичний і псевдоліберальний формат, за своєю сутністю є неоімперським державним утворенням на чолі з автократичним режимом, очолюваним В. Путіним. Наприкінці XX ст. за президентства Б. Єльцина РФ мала реальну можливість позбутися імперської спадщини і перетворитися на справжню, рівноправну і демократичну федерацію (конфедерацію) численних етнічних спільнот та націй, які на добровільних засадах об'єдналися, а деякі найважливіші повноваження делегували центру. Ті етноси, які не захотіли об'єднуватися, мали б повне право вийти зі складу РФ й започаткувати власні національні держави.

Проте дві російсько-чеченські війни на зламі XX–XXI ст. остаточно поховали надію на демократизацію РФ й відновили її реваншистські настрої та намагання повернути собі статус імперської наддержави. Особливо цей процес пришвидшився з відставкою Б. Єльцина й обранням 6 травня 2000 р. В. Путіна Президентом

1 Вікіпедія: вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Російський_світ

2 Чим російська Церква в Україні відрізняється від української? // Українська Православна Церква Київського патріархату. Харківська Єпархія. – 25 червня 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cerkva.kharkov.ua/novini/upckp/862.html

Росії. Новообраний очільник спочатку збройно «умиротворив» Чечню (Республіку Ічкерію) та реформував федерацію на засадах значного посилення центральної влади і послаблення місцевої. Під час кардинальних змін у РФ було також проведено реформування її збройних сил, що посилило їх військовий, організаційний, логістичний і стратегічний потенціал. Ці зміни, як і технічна та чисельна перевага в озброєнні та особовому складі ЗС РФ, посприяли перемозі Росії у серпневій війні з Грузією у 2008 р. та значній активізації Кремля як на пострадянському, так і на загальносвітовому рівнях.

Усі ці агресивні дії В. Путін проводив з однією метою – повернення РФ статусу світової наддержави, оскільки для нього особисто й для мільйонів пересічних росіян руйнація СРСР стала найбільшою геополітичною катастрофою XX ст. Проте президент-реваншист прагне не відновлення Радянської імперії, розуміючи її застарілість і догматичність, а створення нової Російської у кордонах 1914 р. (псевдодемократичною за формою і автократично-тоталітарною за змістом).

Формально (де-юре) путінська Росія є федерацією багатьох народів, до її складу входять такі етноси та національності, як: росіяни, татари, башкири, калмики, буряти, чеченці, інгуші, чуваші, якути, чукчі, адиги, осетини, українці, євреї, удмурти, тувинці, хакасці, ненці, ханти-мансійці та інші етнонаціональні спільноти, які «добровільно» об'єдналися для співжиття у РФ. Реально ж (де-факто) Росія являє собою державу тоталітарного типу, що всіляко намагається зберегти статус-кво імперії після розвалу СРСР, знищуючи всі національно-визвольні рухи (дві російсько-чеченські війни – яскравий приклад придушення національно-визвольних рухів та державного етноциду). З цією ж метою РФ намагається повернути свій втрачений вплив на весь колишній пострадянський простір (російсько-грузинська війна 2008 р., російсько-українська, що розпочалася 2014-го, тощо). Саме тому засадничим пріоритетом для внутрішньої й зовнішньої політики Кремля є не братерська співдружність народів, а російський імперський реваншизм і шовінізм, а етнічні росіяни є головним гегемоном і рушійною силою цього модерного проекту.

Ось що з цього приводу сказав один із провідних ідеологів неоімперіалізму та «русского міра», помічник Президента РФ В. Сурков: «Є найромантичніша з важливих причин збереження національного суверенітету: росіяни, вже 500 років, з часу Івана III, є державотворчим народом. Ми – нація, яка звикла до державності. І на відміну від

наших багатьох друзів по Радянському Союзу, і багатьох інших країн ми завжди були носіями національної ідеї. Ясно, що деякі країни, які оголошують своєю національною ідеєю вступ до Євросоюзу, дуже щасливі країни: їм багато думати не треба. У них все дуже просто. Москалі погані, вони в усьому винні, ми зараз побіжимо в Брюссель, і там все буде добре. Треба пам'ятати, що всі ці нації жодного дня у своїй історії не були суверенними, вони не мають досвіду державного існування. Тому цілком зрозуміло, що, коли в Москві не склалося або склалося не так, як хотілося, вони одразу ж, не замислюючись, біжать до іншого хазяїна. Це нормально. Були провінцією однієї країни, стануть провінцією іншої»[1].

Зрозуміло, що імперський ідеолог і практик має на увазі перш за все Україну, без якої цей російський імперський проект ніколи не буде реалізований. Оскільки лише завдячуючи приєднанню козацької держави Гетьманщини недолуге Московське царство стало Російською імперією. Завдяки людському ресурсу й інтелектуальному потенціалу, у тому числі й УРСР, СРСР переміг у Другій світовій війні і згодом став наддержавою й суперником США. Без України Російська Федерація вже 25 років перебуває у статусі регіонального лідера і ніяк, попри всі «титанічні зусилля» Кремля, не може вийти на вищий рівень. Зрештою, це і стало однією з причин сучасної російсько-української війни, а саме – повернення Києва в геополітичну орбіту Москви, остаточне знищення української державності, цілковита асиміляція українців і поступове перетворення їх на пересічних росіян. Одним із дієвих елементів реалізації цього геополітичного задуму і мав стати так званий «русский мір» як концепція-обґрунтування та виправдання неоімперської політики Москви.

Росія як своєрідне державне утворення у своєму багатовіковому розвитку мала і має чотири історичних типи державності: Московське царство (початково – князівство), Російська імперія, СРСР (з деякими особливостями і відмінностями) і, нарешті, Російська Федерація. Кожне з цих державних утворень, окрім притаманних їм владних інституцій, мало відповідну до історичної епохи ідеологією. Ідеологія є одним із важливих елементів державотворення і націєтворення. Головним її завданням є теоретичне обґрунтування і практичне втілення тих засадничих ідей, які продукує і реалізує керівництво держави та її провідна еліта. Спочатку переважаючий вплив на формування ідеоло-

1 *Сурков В. Ю.* Основные тенденции и перспективы развития современной России / В.Ю.Сурков. – М.: Издательство СГУ, 2007. – С. 24.

гічних доктрин мала релігія, згодом вона поступилася місцем секулярно-просвітницьким і науково-пропагандистським концепціям.

Якщо перші московські володарі послуговувалися дещо примітивною, але водночас практичною і дієвою ідеологією «собирания русских земель», а саме завоюванням під свій скіпетр усієї спадщини Київської Русі, то згодом, з XV ст. вони взяли на озброєння більш релігійну (псевдотеологічну) доктрину «Москва – Третій Рим».

Ідеолог євразійства О. Дугін зазначає, що саме в колі прибічників святителя Геннадія Новгородського й преподобного Йосифа Волоцького стала зароджуватися ідея «богообраності Русі», остаточно оформлена псковським монахом Філофеєм[1]. Нагадаємо принагідно, що ще у середині XX ст. О. Оглоблин, викриваючи облудливі ідеологеми Кремля, був переконаний, що теорія Третього Риму – російського, московського Риму була не тільки витвором традиційної московської політики, дороговказом для її експансіоністських прагнень й офіційною доктриною Московської держави та церкви, вона також глибоко ввійшла в духовну сутність російського народу та стала його вірою у месіанське призначення Росії, духом, який і надалі творив її історію[2].

У свою чергу науковці Національного інституту стратегічних досліджень (далі – НІСД) наголошують, що саме у концепції старця Філофея «Москва – Третій Рим», сформульованій у його посланнях 1523–1524 рр., відобразилися уявлення про особливу всесвітньо-історичну місію Російської держави та базована на них ідеологія, що своїми коренями сягають XV–XVI ст., коли їхня актуальність визначалася гострою конкуренцією російського православ'я з католицизмом і процесом консолідації, а російське православ'я та Російська держава як його хранитель були проголошені прямими наступниками Рима[3]. На думку ж диякона УПЦ КП І. Сидора, поява та впровадження суспільно-політичної доктрини «Москва – Третій Рим» мали величезний вплив на становлення державності й влади у Московії, навіть у сучасній Росії ця ідеологема стала як ніколи популярною, оскільки ідеї старця Філофея через посередництво сучасних російських державних

1 *Дугин А. Г.* Проект «Евразия» / А.Г.Дугин. – М., 2004. – С. 25-27.

2 *Оглоблин О. П.* Московська Теорія III Риму в XVI–XVII ст. / О.П.Оглоблин. – Мюнхен, 1951. – С. 5.

3 Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп. / С.І.Здіорук, В.М.Яблонський, В.В.Токман [та ін.]; за ред. В.М.Яблонського та С.І.Здіорука. – К.: НІСД, 2014. – С. 15.

і церковних політиків впливають на суспільне, церковне і політичне життя РФ та її сусідів[1].

Наступною великодержавною ідеологією імперської Росії стала монархічна концепція «Православие, самодержавие, народность», яку в 30-х роках XIX ст. сформулював і втілював у життя міністр народної освіти, граф С. Уваров. Цей ідеологічний концепт мав не лише посилити імператорську владу, але й об'єднати навколо метрополії близькі й далекі провінції та колонії. «З утвердженням Росії як імперії та однієї з найпотужніших держав Європи, – як, наприклад, цілком обґрунтовано доводять науковці НІСД, – викристалізовується офіційна державна ідеологія, новим елементом якої стає привнесення, разом із духовно-релігійним і державницьким, національно-культурним складником. Ця державна ідеологія, що сформувалася протягом XVIII – початку XIX ст., є безпосередньою основою ідей РМ у їх сучасному офіційному варіанті»[2].

З руйнацією на початку XX ст. Російської імперії та утворенням у 1922 р. СРСР ідеологія марксизму-ленінізму-сталінізму стала панівною в усіх сферах державного і суспільного життя. Головне більшовицьке гасло «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!» було кредо цієї тоталітарної ідеології, а провідною метою – всесвітня пролетарська революція і створення всепланетарної «земшарной» пролетарської комунії. Хоча російський контекст ставав у «світовому інтернаціоналі» другорядним, але саме російська історія, мова, культура, освіта, наука тощо стали базовими для формування і розвитку цієї тоталітарної ідеології, у той час як інші ідентичності, у тому числі й українська (т. зв. «український буржуазний націоналізм»), зазнавали шаленої дискримінації, а їхні провідні діячі ставали об'єктами переслідувань і репресій.

Ліквідація наприкінці XX ст. СРСР надала реальну можливість колишнім радянським республікам позбутися тоталітарного спадку і стати на шлях демократичного розвитку. Спочатку керівництво РФ намагалося хоча би формально демократизувати країну, але з часом відмовилося від цих задумів і розпочало активно пропагувати й відновлювати неоімперський дискурс. Головним же провідником цих

---

1 *Сидор І., диякон.* Вплив теорії «Москва – Третій Рим» на політичне і церковне життя Росії в умовах російсько-українського конфлікту (2014–2015 рр.) / І.Сидор // Православ'я в Україні: збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. – К.: [Київська православна богословська академія], 2015. – Ч. 1. – С. 206.

2 Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп. – С. 16.

ідеологічних зрушень на початку XXI ст. став президент Російської Федерації В. Путін. Особливо цей процес пришвидшився у РФ після Помаранчевої революції 2004–2005 рр. Зрозумівши, що Україна може стати зразком і дороговказом як для Росії, так і для інших пострадянських республік на шляху демократизації, вестернізації й лібералізації, В. Путін ініціював процес розробки та формування нової ідеології, котра б допомогла відновити новітню модернізовану Російську імперію. Зрештою, саме концепт «русского міра» й мав стати такою ідеологічною доктриною чи її важливою складовою.

Майже весь 2006 р. у РФ відбувалась активна дискусія, присвячена проблемам її стратегічного розвитку. У ній взяли участь багато політиків та експертів. Велику увагу до себе привернула полеміка між першим заступником глави уряду РФ Д. Медведєвим і помічником президента РФ В. Сурковим. Останній з приводу базових ідеологічних засад «модернізованої» Росії зазначав: «Якщо в Росії не будуть створені свій дискурс, своя публічна філософія, своя прийнятна хоча б для більшості, а бажано для всіх наших громадян ідеологія (йдеться не про державну ідеологію, а про національну, хоча термін «національна ідея» – якийсь затертий і девальвований), то з нами не будуть розмовляти...»[1]. Ось тому, наголошував В. Сурков, нагальним завданням нашої *(тобто – російської – Ю.Ф.)* культури є створення власної системи образів і смислів, це дасть можливість нам підтримувати цілісність нації, оскільки вона лише адміністративними засобами не може триматися. Адже жити, органічно розвиватися може тільки той народ, який має цілісне уявлення про себе, свою сутність, хто він, куди йде, для чого і з якою метою[2].

Варто зауважити, що ми погоджуємося з думкою, що до широкого громадсько-політичного дискурсу Росії термін «русскій мір» ввів президент РФ В. Путін, який, зокрема, наприкінці 2006-го – на початку 2007 рр. у своїх публічних виступах докладно звертався до питань, пов'язаних із співвітчизниками, які проживають за кордоном в аспекті їхньої мовної, культурної та цивілізаційної єдності[3]. Так, 24 жовтня 2006 р. у своєму вітальному слові до учасників Всесвітнього конгресу співвітчизників В. Путін заявив: «Цей день, безперечно, об'єднує не тільки багатонаціональний народ Росії, а й мільйони наших співвітчизників за кордоном, об'єднує весь так званий русскій мір. Ми

1 *Сурков В. Ю.* Основные тенденции и перспективы развития современной России. – С. 40.

2 Там само.

3 Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп. – С. 12.

справді єдині, і жодні кордони та перепони не завадять цій єдності. У нас є тільки одна спільна мета – зробити цю єдність ще міцнішою»[1].

Згодом, у червні 2007 р., згідно з указом В. Путіна, було створено недержавний центр підтримки та популяризації російської мови та культури «Русский мир». Співзасновниками Фонду стали Міністерство закордонних справ та Міністерство освіти і науки РФ. Головні його завдання були викладені чітко й амбіційно: «Русскій мір – це не тільки росіяни, не тільки наші співвітчизники в країнах ближнього і далекого зарубіжжя, емігранти, вихідці з Росії та їхні нащадки. Це ще й іноземні громадяни, які говорять російською мовою, які вивчають або викладають її, всі ті, хто щиро цікавиться Росією, кого хвилює її майбутнє»[2]. Також у засадничих документах цього фонду зафіксовано, що всі пласти «російського світу» – поліетнічного, багатоконфесійного, соціально й ідеологічно неоднорідного, мультикультурного, географічно сегментованого – об'єднуються через усвідомлення причетності до Росії. Формуючи ідеологічні засади концепту «русского міра» як глобально-цивілізаційного проекту, путінські ідеологи створюють нову ідентичність та можливості ефективної співпраці з рештою світу і додаткові імпульси власного розвитку. Усі названі вище ознаки характерні як для росіян, що проживають в країні, так і для решти росіян у світовій діаспорі. Для прихильників «русского міра» терміни «общинності», «соборності», «колективізму», їхнє історичне побутування ґрунтуваися на певній соціальній практиці. На їхню думку, практика останніх десятиліть показує, що одна з проблем сьогоднішньої Росії – роз'єднаність суспільства, роз'єднання етнічних росіян, розкиданих по пострадянських теренах[3].

Отже, сфери впливу концепту-ідеологеми «русского міра» розповсюджуються не лише на РФ і пострадянський простір, а й на весь світ, де мешкають етнічні росіяни й т. зв. «російськомовні». Під прикриттям культурницького проекту РФ розпочала активне поширення свого геополітичного, політичного, економічного і культурного впливу. З обранням патріархом Російської православної церкви (далі

1 Всемирный конгресс соотечественников, проживающих за рубежом: Вступительное слово Президента России Владимира Путина на Всемирном конгрессе соотечественников, проживающих за рубежом. Санкт-Петербург, 24 октября 2006 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vksrs.com/publications/vstupitelnoe-slovo-prezidenta-rossii-v-v/

2 О Фонде. Цели и задачи. Идеология [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/fund/about

3 Там само.

– РПЦ) Кіріла (Гундяєва) ідеї «русского міра» набули так званого «сакрального» звучання. Так, у програмному виступі очільника РПЦ на ІІІ Асамблеї «Русскій мір» 3 листопада 2009 р., зокрема, було наголошено: «Ядром російського світу сьогодні є Росія, Україна, Білорусія. І святий преподобний Лаврентій Чернігівський висловив цю ідею відомою фразою: Росія, Україна, Білорусь – це і є свята Русь. Саме це розуміння «Русского міра» закладено в сучасній самоназві нашої Церкви. Церква називається Російською не за етнічною ознакою. Це найменування вказує на те, що Російська православна церква виконує пастирську місію серед народів, що приймають російську духовну і культурну традицію як основу своєї національної ідентичності або принаймні як її істотну частину»[1].

Таким чином, Україну й українців поза їх бажанням було включено до ідеологічного концепту «Русскій мір» з усіма непередбачуваними для них наслідками. А саме: початкова «братня» співпраця, поступове «м'яке» поглинання, розтягнена у часі цілковита асиміляція й остаточна ліквідація України й українців як суверенної держави і самобутньої нації.

Під час виступу 3 листопада 2009 р. патріарх РПЦ окреслив не лише пріоритети т. зв. «русского міра», а і його базові елементи «опори» – православ'я, російська мова і культура та спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток. Зокрема, він наголосив, що третім важливим базовим елементом цього концепту є спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток[2].

Саме ці головні напрями (православ'я, російська мова і культура та спільне історичне минуле) стали пріоритетними у повномасштабному наступі ідеології «русского міра» на Україну й українство. Реалізація її головних завдань планувалася на близьку і далеку перспективи, оскільки В. Путін сподівався, що маріонеткове президентство В. Януковича «это всерьёз и надолго». Проте Революція гідності перекреслила всі плани Кремля. А отже, В. Путін змушений був застосувати, окрім «м'якої сили» «русского міра», ще й «жорстку силу» – захопивши Крим й розпаливши війну на Донбасі. Так, у лютому 2014 р. розпочалася неоголошена гібридна російсько-українська війна, що триває й досі. Незважаючи на переважання у цьому конфлікті військових, дипломатичних, геополітичних, економічних чинників,

1 Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира. – 2009. – 3 ноября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html

2 Там само.

керівництво РФ продовжує активно використовувати ідеологеми «русского міра», вважаючи, що лише комплексне використання всіх засобів дасть можливість їм цілковито перемогти Україну.

Щоб зрозуміти всю небезпеку концепту «Русскій мір» для українства, коротко означимо його базові елементи.

По-перше, це – РПЦ. Якщо Церква у найближчих наших сусідів – Польщі, Угорщині, Словаччині, Румунії, Молдові, Білорусі та Росії – є виразником і гарантом їх державності, суверенності, унітарності й ідентичності, то в Україні якраз все навпаки. Одна з провідних конфесій – Українська Православна Церква (московського патріархату – УПЦ МП), попри свою удавану національну незалежність, є структурною і підлеглою частиною (підрозділом) РПЦ. Нагадаємо, що саме ця консервативна пропутінська релігійна організація є одним із стовпів і духовною скрепою т. зв. «русского міра». Отже, де-юре українська, а де-факто проросійська УПЦ МП є, по суті, п'ятою колоною РФ й агентом впливу та провідником агресивно-неоімперіалістичного «русского міра» в Україні. Такий церковний плюралізм в умовах неоголошеної, але реальної російсько-української війни створює додаткові загрози та роз'єднує Україну й українців замість того, щоб об'єднати і згуртувати всі патріотичні сили задля відновлення державної цілісності нашої Батьківщини та повернення миру, спокою, злагоди і порозуміння на український терен.

По-друге, це – інформаційна безпека. Коли збройне протистояння між Москвою та Києвом скоротилося до мінімуму (обстріли і перестрілки на лінії зіткнення), головним полем битви виступає інформаційний простір. Саме засоби масової інформації (телебачення, інтернет, газети, часописи, радіо тощо) стають реальною і дієвою зброєю у цій гібридній війні. Відновлення новітньої Російської імперії, повернення пострадянських республік в орбіту прямого впливу Москви є нагальним завданням Кремля. У той же час вирішення цих завдань робиться не «традиційними» засобами впливу (військом, дипломатією тощо), а з використанням новітніх інформаційних технологій, які звичайних пересічних людей перетворюють на зомбованих істот зі спотвореною національною та суспільною ідентичністю. Головним інструментом у цих загарбницьких планах стала агресивна інформаційна пропаганда РФ.

Інформаційна агресія сусідів здійснювалася на всій території України, але вона виявилася дієвою лише в найбільш зрусифікованих регіонах – у Криму та на сході України, де неоімперська доктрина «русского міра» закорінилася найбільше. Політичний тиск та еко-

номічні санкції Заходу обмежують застосування РФ прямої воєнної агресії проти України. Тому інформаційна компонента має всі шанси стати головним чинником у протистоянні Києва і Москви. Отже, в гібридній війні інформаційна безпека виступає одним із пріоритетів у справі захисту державного суверенітету і незалежності України, національних інтересів, консолідації суспільства та відновлення територіальної цілісності нашої Батьківщини.

По-третє, це – російська мова і культура. Цілком слушною є думка, що важливим складником діяльності влади РФ у межах реалізації концепту «русского міра» є зміцнення позицій і розширення ареалу побутування російської мови, а особлива увага до питань функціонування російської мови зумовлена також тим, що остання є одним із наріжних каменів цієї пропагандивної ідеологеми, об'єднавчим чинником міжнародної спільноти громадян різних країн, пов'язаних із Росією[1].

Так, наприклад, на одній із зустрічей з представниками російської інтелігенції В. Путін, розповідаючи про проголошення Року російської мови, уточнив зміст поняття: «Російський світ може і повинен об'єднати всіх, кому дороге російське слово і російська культура, де б вони не жили, в Росії або за її межами. Частіше вживайте це словосполучення – «русский мір»»[2]. Патріарх РПЦ Кіріл, своєю чергою, також відзначив архіважливість російської мови. На його тверде переконання, важливим комунікаційним елементом концепту «русскій мір» є російська мова, адже вона стала плодом спільних зусиль людей різних національностей і стала засобом спілкування між різними народами, саме тому необхідно докладати зусилля із збереження і поширення цього загального надбання. Він також наголосив, що перш за все важливо створювати умови для вивчення численними співвітчизниками, які проживають у далекому зарубіжжі, російської мови та їх знайомства з російською культурою, а РПЦ, держава та громадські структури мають створювати центри вивчення російської мови, організовувати заходи, спрямовані на збереження російських традицій, допомагати випускати періодичні видання, створювати інтернет-сайти російською мовою тощо[3]. Один із ідеологів «русского міра» серед науковців – російський етнолог, історик, директор Інституту етнології та антропології РАН

1 Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп. – С. 32.

2 Там само. – С. 12.

3 Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира. – 2009. – 3 ноября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html

імені М. Миклухо-Маклая, академік РАН В. Тішков також наголосив, що саме російська мова та російськомовна чи радянська культура разом з історичною пам'яттю об'єднують і конструюють цей «світ»[1].

Відтак не можна не погодитися з українськими вченими у тому, «...що культурний складник є не лише одним із найважливіших, а домінантним у концепції РМ *(«русского міра» – Ю.Ф.)*. Культура та мова – це фактично єдине, що може об'єднати громадян Росії, російську діаспору, російськомовних (незалежно від національної належності) громадян інших держав та всіх інших, хто розглядається як потенціальний член цієї глобальної спільноти»[2].

По-четверте, це – російська освіта і наука. Одним із пріоритетних напрямків експансії «русского міра» в Україні є потужна популяризація і зміцнення позицій російської освіти і науки та використання їх у неоімперському дискурсі. Зокрема, Д. Табачник, який у 2002–2005, 2006–2007 рр. обіймав посаду віце-прем'єр-міністра України, а в 2010–2014 рр. – міністра освіти і науки України, весь цей час активно впроваджував в Україні ідеологію і засадничі принципи «русского міра». З поміж іншого, він зазначав, що єдність слов'янського світу, збереження його самобутності, його успішної конкуренції зі світом німецьким безпосередньо залежить від сили та єдності «русского міра» – станового хребта слов'янства і що насправді єдина велика російська нація, яка включає в себе великоросів, малоросів і білорусів, поки ще нікуди не зникла[3].

Тож в Україні саме екс-міністру освіти і науки Д. Табачнику належить особливе місце у зміцненні позицій російської мови та просуванні ідей «русского міра», який в одному з інтерв'ю російській радіостанції «Эхо Москвы», зокрема, розповідав про свою вирішальну роль у забезпеченні друкування шкільних підручників російською мовою за кошти з державного бюджету України, розширенні обсягів вивчення російської літератури в українських школах, поверненні до практики проведення всеукраїнських шкільних олімпіад з російської мови та літератури, а також про свою боротьбу з «опором націоналістів» у системі освіти[4]. Антиукраїнська діяльність Д. Табачника протягом

---

1 Вікіпедія: вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Російський_світ

2 Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп. – С. 47.

3 *Табачник Д. В.* Oriental lux: Заметки по поводу славянского единства / Д.В.Табачник // Размышления. Публицистика 2006 – 2009 годов. – Харьков: Фолио, 2010. – С. 305–306.

4 Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп. – С. 35.

цих років, зрештою, призвела до значного посилення позицій концепту «русского міра» в Україні. Так, наприклад, на запит «Тиждень. UA» Міністерство освіти і науки України відповіло, що із 19 тисяч 70 загальноосвітніх шкіл, що функціонують в Україні, викладання російською мовою здійснюється в 1 тисячі 256, зокрема, у 2012/2013 навчальному році із 225 тисяч 690 класів загальноосвітніх навчальних закладів українською мовою ведеться навчання у 191 тисячі 502 класах (84,9%), російською – у 31 тисячі 372 (13,9%). Найбільше шкіл із російською мовою навчання – в АР Крим (343), Донецькій (200) та Луганській (151) областях[1].

Наголосимо, що саме регіони України, де ідеї «русского міра» набули найбільшого поширення (Крим, Донбас), стали жертвами російської збройної агресії. А в тих регіонах України, де ця ідеологія не посіла панівних позицій в освіті, науці і культурі, було збережено національну українську ідентичність, а відтак і державність. Таким чином, тривалий час РФ активно впроваджувала в духовний, інформаційний, мовний, культурний, освітній та науковий простір України ідеї та принципи «русского міра», що, зрештою, призвело до ослаблення Української держави, української нації та української ідентичності.

Враховуючи вищеназвані чинники, ми наголошуємо й окреслюємо злочинну роль і місію концепту «русского міра» у перебігу російсько-українського конфлікту. Із втечею В. Януковича до РФ і перемогою першого етапу Революції гідності В. Путін, зрозумівши, що Україна остаточно покидає сфери його впливу, розпочинає супроти неї неоголошену війну. Проте це – не пересічний збройний конфлікт між сусідніми державами за володіння спірними територіями, якими були більшість війн в історії людства, а новітня цивілізаційна війна. Обґрунтовано доводять таку точку зору й науковці, зокрема й співавтор цієї монографії Л. Залізняк[2]. У свою чергу М. Пірен наголошує: «Історичний досвід багатьох країн підтверджує незаперечний факт про те, що внутрішня руйнація держав завжди починається з деформації національної самосвідомості їх громадян, поширення індиферентності, байдужості як антиподи патріотизму, громадянськості її людей. Ці явища, на жаль, постійно декларувала Московська Церква в Україні, насаджуючи ідеї «руського міра», що й привело на даний час у Доне-

1 У Табачника запевняють, що у Києві лише у семи школах навчають російською // Тиждень.UA. – 2013. – 5 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/76519

2 *Залізняк Л. Л.* Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р. / Л.Л.Залізняк. – К.: Шлях, 2014. – С. 4.

цькому регіоні до появи «нових республік», сепаратизму, тероризму та страждань «простих смертних» громадян. Ідеї розбрату насаджувалися московськими засобами масової інформації як складові імперської ідеологеми «руського міра»»[1].

Я. Потапенко з цього приводу наголошує: «Саме просування й популяризація ідеологеми «руского міра» підготувало поживний ґрунт для Путінської ідеї «Новоросії», спроба реалізації якої вже коштувала народам України та Росії тисяч життів, скалічених доль, зруйнованих психік, призвела до розбурхування потоків ненависті з обох боків. Наслідки цієї ненависті ми, очевидно, відчуватимемо десятиліття, як і наші північні сусіди»[2].

«Зокрема, концепцію «Русского мира», яка де-факто перетворилася на відверто нацистську й шовіністичну, слід заборонити на міжнародному рівні – так само, як свого часу заборонили нацистську, – акцентує відомий вітчизняний вчений і політик (колишній очільник НРБО) В. Горбулін. – І для людей (або держав), котрі її просувають, мають бути такі самі правові наслідки, як і для послідовників нацистської ідеології. Адже насправді, говорячи про практичне вираження концепції «Русского мира», ми стикаємося зі справжнісіньким «православним ІДІЛом» – на сході України діє (або діяли) одразу кілька різних «православних армій», що творять такі безчинства, які навіть бойовикам ІДІЛу не спадали на думку»[3].

На думку ж П. Павленка, анексія Криму, утворення так званих «ДНР» і «ЛНР» є продуктами кремлівської пропаганди 2014 року. До їх реалізації Росія готувалася щонайменше 10 років і доволі ґрунтовно. Принаймні ще з 2004–2005 рр. відстежується пожвавлена увага російських ЗМІ, періодичних видань РПЦ і УПЦ МП до України, зокрема, мусуються думки про утворення якоїсь «Новоросії» і навіть «Донецької Народної Республіки», обговорюються теми, з одного боку, про

---

1 *Пірен М. І.* Роль духовних цінностей у формуванні громадянської позиції особистості в сучасному проблемному українському суспільстві / М.І.Пірен // Православ'я в Україні: збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. – К.: [Київська православна богословська академія], 2015. – Ч. 1. – С. 177–178.

2 *Потапенко Я.* П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації) / Я.Потапенко. – Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. – С. 300.

3 *Горбулін В.* «2017-й: далі буде...» Ціннісні ресурси війни і миру: український формат / В.Горбулін // Дзеркало тижня. Україна. – № 24 (270), субота, 2–8 липня 2016 р. – С. 2.

можливу громадянську війну в Україні, а з другого – про війну між Росією та Україною[1].

Зрештою, ці імперські плани втілилися в життя у 2014–2016 рр. у часи російсько-української війни, зауважує О. Єрємєєв. УПЦ МП жодного разу не визнала російської агресії як збройний напад іноземної держави. Непоодинокими є випадки визнання або підтримки окремими священнослужителями російської анексії Криму та агресії на Донбасі, як на окупованих територіях, так і на решті теренів України. Представники московської церкви в Україні відмовилися вшановувати пам'ять про загиблих українських воїнів на сході у Верховній Раді у травні 2015 р. А єпископ Банченський Лонгін (Жар), вікарій Чернівецької єпархії (до 2014 р. нею керував митрополит Онуфрій), відверто закликав вірних саботувати мобілізацію в умовах російської агресії, проголошуючи нинішнє керівництво України ворогами православ'я, та звинувачував західні країни у воєнних діях в Україні[2].

Керує і координує всю цю антиукраїнську політику в Україні (!) очільник УПЦ МП митрополит Онуфрій. Так, влітку 2015 р. в одному зі своїх інтерв'ю він наголошував, що вважає конфлікт на Донбасі «громадянською війною». Події після Революції гідності нагадують йому громадянську війну, яка сталася після повалення монархії в Росії 1917 року. Разом з тим очільник УПЦ МП жодного разу не згадує про російську агресію проти України, окупацію військами РФ Криму та частини Донбасу як причину конфлікту. Як зазначає митрополит УПЦ КП Євстратій (Зоря), з інших його інтерв'ю та заяв відомо, що митрополит УПЦ МП Онуфрій вважає, що українці та росіяни «по суті, один народ», а Україна – частина «русского міра». З цієї тези логічно випливає його думка, що незалежна Україна є не державою українського народу, а плодом діяльності «сепаратистів», які відірвали від великоросійської цілісності «Юго-Западный край». Тому агресія Росії

---

1 *Павленко П. Ю.* Українська Православна Церква Московського Патріархату – епіцентр російського неоімперіалізму в Україні (погляд через призму війни на Донбасі) / П.Ю.Павленко // Православ'я в Україні: збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. – К.: [Київська православна богословська академія], 2015. – Ч. 1. – С. 163.

2 *Єрємєєв О. С.* Проблеми та перспективи становлення Української Помісної Православної Церкви на сучасному етапі розвитку українського суспільства / О.С.Єрємєєв // Православ'я в Україні: збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. – К.: [Київська православна богословська академія], 2015. – Ч. 1. – С. 218–220.

проти України, на думку очільника УПЦ МП, – не агресія, а «боротьба із сепаратистами». А якщо глянути глобальніше – то це взагалі захист «русского міра» від агресії Заходу (США та Європейського Союзу). Тобто в тій світоглядній картині, яка, здається, є в думках митрополита Онуфрія, Україна як цілком незалежна держава є продукт інтриг «австрійського генштабу», «вашингтонського обкому» та «безбожного Заходу», створений для боротьби з «русским міром» і «поневолення Росії». А, відповідно, єдність з Росією – омріяний ідеал. Проаналізувавши ці та інші вислови очільника УПЦ МП, митрополит Євстратій робить такі висновки: «...митрополит ще раз засвідчив правдивість сказаної патріархом Філаретом про нього рік тому характеристики: «Він – не патріот України». Нині можна ще додати: він – колаборант і релігійний провідник «русского міра» в Україні[1].

Тож є усі підстави стверджувати, що нинішні очільники УПЦ МП фарисействують про власний патріотизм, боротьбу за мир в Україні, закликають до припинення війни, а насправді своїми реальними вчинками сприяють поразці та дезінтеграції Української держави. Саме тому П. Павленко справедливо наголошує, що УПЦ МП в особі митрополита Онуфрія, за кремлівськими зразками, по-перше, засуджує лише ту війну, яку веде Україна, боронячи свою територію від російської агресії, а по-друге, виступає за такий «русскій мір», який би був вигідний саме путінській Росії[2].

Отже, після перемоги першого етапу Революції Гідності найвище керівництво РФ зрозуміло, що Українська Держава остаточно обирає проєвропейський шлях розвитку, тому й розпочало т.зв. «гібридну війну», яка поєднує в собі військові, політичні, дипломатичні, економічні, інформаційні, ідеологічні, релігійні та інші чинники.

У цій неоголошеній де-юре, проте такій руйнівній і кровопролитній російсько-українській війні де-факто, ідеологічна доктрина (концепт, конструкт, концепція, ідеологема тощо) «русского міра» відіграє і буде надалі відігравати величезну роль, оскільки вона спрямована на руйнування національної самосвідомості українців, зомбування та перетворення їх у «щирих» прихильників відновлення

---

1 *Євстратій (Зоря), архієпископ*. Колаборант «русского мира» / Євстратій (Зоря) // Українська правда. – 17.07.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/yevstratij/55a8de30a8c6d

2 *Павленко П. Ю.* Українська Православна Церква Московського Патріархату – епіцентр російського неоімперіалізму в Україні (погляд через призму війни на Донбасі). – С. 171.

російської наддержави (імперського типу) загалом та ліквідації Української держави й української політичної нації зокрема.

Таким чином, проаналізувавши засадничу сутність ідеологічного концепту «Русскій мір» як важливого чинника агресії Російської Федерації супроти України й українців, ми прийшли до таких висновків:

- по-перше, в усіх діях путінської політики простежується історична спадкоємність Російської та Радянської імперій. Хоча формально нинішня Росія є федерацією багатьох народів, реально це держава імперського типу, яка не лише намагається зберегти статус-кво після руйнації СРСР (знищуючи національно-визвольні рухи, наприклад, чеченський), а й робить активні спроби повернути свій геополітичний вплив як на близьке, так і на далеке зарубіжжя;
- по-друге, головними етапами зародження, становлення і розвитку концепту «русского міра» були такі ідеології (ідеологічні доктрини): «Москва – Третий Рим», «Самодержавие, православие, народность», «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!». Безпосереднє зародження ж концепту «Русскій мір» відбувалося на зламі XX – XXI ст., становлення – у 2000-х роках, розвиток – від 2007 р. і триває до сьогодення;
- по-третє, базовими елементами так званого «русского міра» є передусім російська націоімперська ідеологія, російська мова, культура, освіта, наука, сучасні інформаційні технології, Російська православна церква тощо;
- по-четверте, підступна роль поширення концепту «русского міра» виявилася під час злочинної підготовки та перебігу російсько-української війни, адже саме ті регіони України, де ця світоглядна отрута (термін П. Гай-Нижника) набула найбільшого розповсюдження і популярності серед антиукраїнськи налаштованого місцевого населення, згодом стали чи легкою здобиччю агресора (як тимчасово анексований Крим), чи ареною кровопролитного протистояння (як Донецька і Луганська області).

Розділ 9

Ірина КРАСНОДЕМСЬКА

Роль української діаспори в протистоянні російській агресії (2014–2016 рр.)

Розділ 9

Ірина КРАСНОДЕМСЬКА

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В ПРОТИСТОЯННІ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ (2014–2016 РР.)

Події в Україні на початку 2014 року, коли Російська Федерація незаконно анексувала Крим, підтримала сепаратистський рух на сході України та створення контрольованих, керованих та фінансованих нею т. зв. «Донецької народної республіки» (7 квітня 2014 р.) і «Луганської народної республіки» (27 квітня 2014 р.), створили ситуацію, коли вперше після Другої світової війни Україна змушена захищати свій суверенітет і незалежність, що потребує мобілізації зусиль не лише політичної влади, але й усього суспільства, його інститутів[1].

Набуття Україною незалежності у 1991 р. у результаті розпаду СРСР від початку розглядалося і розглядається російською елітою як «прикре історичне непорозуміння», яке повинно бути якнайшвидше виправлене. Адже, за визначенням В. Путіна, цей розпад – «найбільша геополітична катастрофа XX століття».

З початком російської агресії у 2014 р. загальна ситуація, що склалася навколо України, була суттєво ускладнена ще й тим, що Російська Федерація щодо України, як і у Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії, застосувала підступний вид агресії – «гібридну війну», яка передбачає не лише воєнні заходи, а руйнування країни зсередини, придушення волі до опору, нав'язування волі агресора. Особливу увагу надавали «інформаційній війні», яка набула щодо України тотального характеру[2].

За таких умов особливо важливою для української нації є консолідація українського народу та підтримка української діаспори, яка відіграє вагому роль у наданні Україні допомоги в цьому протистоянні, розгорнувши активну діяльність у кількох напрямах. *По-перше*,

1 Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою / Аналітична доповідь. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – С. 4.

2 Там само. – С. 4.

лобіювання політичних рішень на користь України та тиск на владу в країнах проживання для надання їй політичної, економічної, військової та гуманітарної допомоги; *по-друге*, протистояння російській дезінформації шляхом надання суспільству і керівництву країн проживання правдивої інформації про реальну ситуацію в Україні; *по-третє*, участь у волонтерському русі та надання гуманітарної допомоги через громадські та урядові ініціативи. Охарактеризуємо її діяльність у кожному з цих напрямів.

Політична діяльність зарубіжних українців

Нині за межами України проживає понад 20 млн українців, які створили велику кількість громадсько-політичних, освітніх, наукових, культурних організацій. Одним із перших засудив воєнне вторгнення Росії в Україну і закликав міжнародне співтовариство захистити суверенітет і територіальну цілісність України Світовий конгрес українців (*далі – СКУ*), який був заснований у 1967 р. і є міжнародною координаційною надбудовою українських громад у діаспорі, що представляє інтереси українців, які мешкають за межами України. СКУ об'єднує близько 300 громадських організацій закордонних українців з понад 30 країн світу[1]. Конгрес підтримав Звернення Верховної Ради України від 28 лютого 2014 року до держав-гарантів (Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки і Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії) відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї щодо дотримання Будапештського меморандуму та закликав нагадати Росії про її міжнародні зобов'язання щодо України[2]. «Вторгнення Росії на територію України порушує міжнародні зобов'язання Росії відповідно до Статуту ООН, Гельсінського Заключного Акту, Будапештського меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 року відносно територіальної цілісності України.

1 Про Україну. Закордонні українці. Українська громада в світі // Офіційний сайт МЗС України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/ukrainians-abroad.

2 Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 12. – С. 207.

СКУ повністю підтримує заклик уряду України до США, Європейського Союзу та НАТО, щоб захистити Україну від цієї військової інтервенції», – йдеться у зверненні СКУ[1].

На думку президента Світового конгресу українців Євгена Чолія, найбільшим завданням організації на сьогодні є переконати світове співтовариство, що те, що зараз відбувається в Україні, не є виключно українською кризою, а світовою кризою, а Україна, захищаючи свою територіальну цілісність, фактично стримує поступ російської агресії на захід Європи. Плани конкретної співпраці СКУ з МЗС України та Міністерством інформаційної політики були обговорені під час його зустрічей з керівниками цих відомств[2].

Після голосування двох палат Державної думи РФ 1 березня 2014 р. за введення російських військ на територію України і, зокрема, в Крим, 2 березня 2014 р. у 27 містах світу відбулися акції протесту з вимогою припинити російську інтервенцію в Україну. Зокрема, масштабні акції протесту проти введення військ РФ до Криму відбулися в США, де українська діаспора є однією з найчисельніших і загалом діють 13 політичних українських організацій, 12 професійних товариств, 29 кредитних спілок, 4 страхові товариства, 3 молодіжних організації, 3 жіночі спілки. Видають понад 20 газет, 11 журналів, Інтернет-видання «Брама», ведуть мовлення близько 20 українських радіопрограм та два телеканали тощо[3]. Український конгресовий комітет Америки (*далі – УККА, Ukrainian Congress Committee of America*), що був створений у 1940 р., має статус громадсько-політичної організації й налічує близько 15 тис. членів, об'єднуючи понад 20 українських суспільно-громадських організацій[4], виступив з вимогами негайного запровадження санкцій проти РФ та програми надання Україні найширшої допомоги США, НАТО та ООН, в тому числі військової. 2 березня 2014 р. із

1 СКУ засуджує військове вторгнення Росії в Україну і закликає міжнародне співтовариство захистити суверенітет України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uvkr.org/news/6233.; СКУ просить міжнародну спільноту скерувати представників до України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vidia.org/2014/21218

2 *Набока М.* Як українська діаспора допомагає Україні / Марічка Набока [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/a/27067230.html.

3 Українці в США. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://migraciya.com.ua/news/ukrainian-abroad/ua-ukrainians-in-the-usa/; Українці в світі // Офіційний сайт МЗС України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/37862.htm

4 Українці в світі // Офіційний сайт МЗС України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/37862.htm

гаслом «Ні війні в Україні!» на вулиці Нью-Йорка вийшли українці, кримські татари, росіяни, білоруси, грузини, які масово вирушили до Таймз Скверу та російського консульства, привернувши цим самим увагу туристів і жителів мегаполісу до події. Російські активісти вийшли з гаслами: «За нашу і вашу свободу». Як зауважила одна з учасниць акції Людмила Ломпас, «росіяни сказали, що вони самі пікетували своє консульство і що їм соромно за дії Росії»[1]. Колона людей розтягнулася на 5 кварталів.

У Вашингтоні українців та кримських татар прийшли підтримати американці, росіяни, грузини, білоруси, молдавани, прибалти, абхазці та представники інших народів. Під російським посольством вимагали у В. Путіна «забрати руки геть від України»[2].

У Х'юстоні, штат Техас, українці пікетували російське консульство, дякуючи сміливим росіянам за підтримку та закликаючи В. Путіна дотримуватися умов Будапештського меморандуму.

У Чикаго УККА провів зустріч із сенаторами від штату Іллінойс. 2 березня 2014 р. у присутності усіх головних американських телеканалів відбулася дискусія з сенатором Ричардом Дурбіном, під час якої на телефонному зв'язку перебував посол США в Україні Джеффрі Пайєтт[3].

2 березня 2014 р. півтори тисячі українців зібралися у центрі Лондона біля Посольства США та вимагали, щоб уряд США дотримувався зобов'язань, взятих при підписанні Будапештського меморандуму. Акція продовжилася біля російського посольства, де її учасники закликали В. Путіна вивести російські війська з України. Росіяни, поляки, сирійці, грузини, білоруси і литовці масово долучилися до акції. Протести на підтримку кримських татар і засудження російської агресії відбулись у Парижі, столиці Туреччини Анкарі, під посольством РФ у Литві (у Вільнюсі) та Білорусі (в Мінську). У Берліні до мітингувальників приєдналася Лауреат Нобелівської премії з літератури Герта Мюллер[4].

---

1 У 27 містах світу відбулися акції протесту з вимогою припинити російську інтервенцію в Україну. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/103827 03.03.2014.

2 Там само.

3У 27 містах світу відбулися акції протесту з вимогою припинити російську інтервенцію в Україну. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/103827 03.03.2014.

4 Там само.

Своєчасна реакція української діаспори, синхронна до дій української влади на міжнародній арені, спричинилася до засудження 2 березня 2014 р. країнами G7 порушення РФ суверенітету та територіальної цілісності України, а також призупинення підготовки саміту G8 у Сочі в червні 2014 р. З цього й почалася міжнародна реакція на дії РФ, що згодом призвело до запровадження багаторівневих санкцій проти неї[1].

Найуспішніше інтегрувалася в політичну сферу діаспора в США і Канаді, де в законодавчій і виконавчій владі є представники української діаспори. Це спричинило формування потужного українського лобі в цих країнах. Насамперед йдеться про парламентські групи з підтримки України, створені у 1990-х рр. – Українська група Палати представників конгресу США, Конгрес українців Канади та Канадсько-українська група дружби, – які значно активізувалися у 2014 р., а також ситуативне об'єднання сенаторів США, що в лютому 2015 р. офіційно оформилося в «Групу підтримки України в Сенаті». Саме вони виступають ініціаторами ухвалення законів на підтримку України та є потужним чинником формування суспільної думки в США і Канаді, впливають на формування їх зовнішньополітичної лінії[2].

Українська громадськість США доклала чималих зусиль, щоб вплинути на ухвалення позитивних політичних рішень різними державними органами США, Канади, інших країн. Це, зокрема, збір підписів до Конгресу, до Президента США Б. Обами, надсилання листів до своїх конгресменів і сенаторів з усіх штатів на округах.

За активної підтримки світового українства 1 квітня 2014 р. Конгрес США ухвалив «Закон на підтримку суверенітету, територіальної цілісності, демократії та економічної стабільності в Україні».

---

1 *Сухобокова О.* Роль діаспори у наданні Україні міжнародної допомоги у 2014 р. / О.Сухобокова // Сучасні тенденції міжнародних відносин: політика, економіка, право: Зб. наук. праць за матеріалами IV щорічної науково-практичної конференції «Трансформаційні процеси в сучасній системі міжнародних відносин» (Львів, 15 лютого 2015 року). – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2015. – С. 255–260. – С. 255–256.

2 *Сухобокова О. О.* Українська діаспора як чинник підтримки України США і Канадою в умовах російської агресії у 2014 р. / О.О.Сухобокова // Історико-політичні студії. Серія: Історичні науки: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана», Ін-т історії укр. сусп-ва; редкол.: З.І.Зайцева, В.А.Студінський, А.І.Чуткий [та ін.]. – К.: КНЕУ, 2015. – № 1. – С. 72.

З-поміж іншого, це дало змогу США надати Україні держгарантії на 1 млрд доларів[1].

На зустрічі 18 липня 2014 р. конгресмени і сенатори рішуче засудили дії Росії (напередодні було збито «Боїнг МН-17» Малазійських авіаліній у Донецькій обл.) та пообіцяли домагатися надання Україні фінансової та військової підтримки[2]. 27 липня співголови української групи в нижній палаті Конгресу США Джим Герлах, Мерсі Каптур та Сандер Левін внесли проект резолюції під назвою «Акт сприяння безпеці України 2014».[3]

Як пояснювала М. Каптур, настав час для США «надати розумну допомогу в убезпеченні України». Законопроект надав офіційному Києву статус союзника НАТО без вступу до Альянсу. «Це необхідно для того, щоб тимчасово забезпечити Україну життєво важливими ресурсами та безпекою, яку НАТО пропонує державам-членам», – зауважила М. Каптур[4].

Д. Герлах, у свою чергу, зазначив, що Росія не поважає суверенітет України і продовжує вдиратися на її територію. «Докази, надані американською та українською розвідкою, поза сумнівом, демонструють, що сепаратисти і наймані бандити, озброєні сучасними російськими зброєю і технологіями, продовжують сіяти хаос і нестабільність», – пояснив конгресмен надання Україні військової допомоги[5]. Продовженням цієї лінії та результатом спільних зусиль України, діаспори та керівництва США можна вважати рішення НАТО про припинення співпраці з РФ та зростання рівня співпраці з Україною на початку серпня 2014 р.[6].

---

1 Конгрес США просять розслідувати корупцію в українському уряді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vidia.org/2014/30554

2 *Сухобокова О. О.* Українська діаспора як чинник підтримки України США і Канадою в умовах російської агресії у 2014 р. ... – С. 72.

3 Там само; Резолюція про визнання України союзником НАТО вже в Конгресі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://goloskarpat.info/boundless/rezolyutsiya-pro-viznannya-ukrayini-soyuznikom-nat/

4 Резолюція про визнання України союзником НАТО вже в Конгресі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://goloskarpat.info/boundless/rezolyutsiya-pro-viznannya-ukrayini-soyuznikom-nat/

5 До палати представників Конгресу США внесено проект резолюції під назвою «Акт сприяння безпеці України 2014». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://goloskarpat.info/boundless/rezolyutsiya-pro-viznannya-ukrayini-soyuznikom-nat; Українські дні у Конгресі США – питання надання зброї. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainian.voanews.com/content/congress--ukrainian-days/2527899.html

6 НАТО припиняє співпрацю з Росією. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vidia.org/2014/2653 . (7.08.2014).

Наприкінці 2014 р. активісти української діаспори в США та КУК пролобіювали «Закон про підтримку свободи України – 2014», ухвалений 11 грудня 2014 р. Сенатом, 12 грудня 2014 р. – Палатою Представників США і 18 грудня підписаний Президентом США Бараком Обамою. Офіційною політикою США у документі проголошено відновлення територіальної цілісності України та її захист від російської окупації, а Україну визнано військовим союзником США поза НАТО. У Законі прописані конкретні механізми надання їй допомоги у побудові демократичного суспільства та зміцненні безпеки. Ідеться про військову допомогу, на яку передбачено 350 млн доларів, зокрема у вигляді оборонного озброєння, технічну допомогу у зміцненні енергетичної безпеки та розвиток громадянського суспільства, боротьбу з корупцією[1]. Закон дає змогу послідовно посилювати тиск на оборонну, енергетичну і фінансову галузі російської економіки.

Вагомою також є співпраця української діаспори з чиновниками, дипломатами, громадськими організаціями США, Канади (УККА, Фонд Карнегі, Фрідом Хаус, Атлантична рада, Чиказька Рада глобальних проблем, Центр стратегічних міжнародних студій у США тощо) та вироблення єдиної позиції щодо України.

У березні 2014 р. українська громада організувала в Гартфорді й Чикаго (США) зустрічі з сенаторами Джоном Маккейном, Крісом Мерфі й Марком Кірком[2]. 16 березня того ж року УККА провів зустріч з конгресменом Стівом Ізраїлем (Нью-Йорк) в його бюро у Мелвілі, який чітко проголосив про свою непохитну підтримку Україні та підписав лист з колегами з Комітету виділення фондів, закликаючи Президента Б. Обаму забезпечити більшу допомогу Україні[3].

Члени Крайової Екзекутиви УККА весною 2014 р. у Вашингтоні провели низку зустрічей, зокрема зі спеціальним дорадником Віце-президента США Д. Байдена зі справ Європи та Євразії Майклом Карпентером (23 квітня), заступником помічника державного секретаря у справах Європи та Євразії Еріком Рубіном, Його Преосвященством, Митрополитом Сорокою та USAID, на яких обговорювалися подальші дії та ухвалення відповідних рішень США у зв'язку з агресією Росії проти України, надання Києву гуманітарної допомоги, інші

1 S.2828 Ukraine Freedom Support Act of 2014 [Electronic resource]. – Retrieved frm: https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2828/text .

2 Звіт діяльності Українського Конгресового Комітету Америки (липень 2014 – червень 2015 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/Image/RZZ2015/UCCA.pdf

3 Там само.

актуальні питання. УККА представив USAID грант, щоб реалізувати проект під назвою «Люди для людей: примирення і миробудівництво в Україні»[1].

Представники 13 крайових організацій, серед яких Американський Єврейський Комітет, Вірменська Асамблея Америки, Білорусько-Американська Асоціація, Чехословацька Крайова Рада Америки, Естонсько-Американський Крайовий Комітет, Грузинська Асоціація у Сполучених Штатах, Угорсько-Американська Коаліція, Об'єднаний Балтійсько-Американський Крайовий Комітет, Литовсько-Американська Громада, Польський Американський Конґрес, Словацька Ліґа Америки та Український Конґресовий Комітет Америки, підтримали та підписали офіційного листа до Президента США Б. Обами, в якому закликали його розглянути додаткові заходи щодо підтримки України з боку США. Йшлося, зокрема, про додаткову фінансову допомогу, постачання оборонної військової техніки та введення багатосторонніх санкцій проти Росії. Оскільки ситуація в Україні залишається критичною, українська громада США, разом з іншими етнічними громадами, твердо підтримують Україну й закликають США визнати кризу в регіоні та зміцнити свою підтримку незалежності і територіальної цілісності України[2].

З метою представлення інтересів української громади в Америці, а також висловлення занепокоєнь, УККА регулярно проводить зустрічі з різними представниками уряду чи неурядових організацій України. Зокрема такі зустрічі відбулися з міським головою Києва В. Кличком, тогочасним прем'єр-міністром А. Яценюком, міністром фінансів Н. Яресько, лідером партії «Батьківщина» Ю. Тимошенко тощо[3].

Чимало ініціатив української діаспори були підтримані американськими конгресменами завдяки організованим УККА, його Українською національною інформаційною службою «українським дням» на Капітолійському пагорбі за участю представників різних громадських організацій та законодавців.

Упродовж 2014–2015 рр. проведено 4 «Українські Дні» (19.11.2014, 04.03.2015, 16.07.2015, 17–18.09.2015), на яких було звернуто увагу членів Конгресу США на критичну ситуацію в Україні,

1 Звіт діяльності Українського Конгресового Комітету Америки (липень 2014 – червень 2015 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/Image/RZZ2015/UCCA.pdf

2 Там само.

3 Там само.

необхідність надалі підтримували демократичні процеси, реформи в Україні, євроатлантичну інтеґрацію України та, найголовніше, територіальну цілісність, суверенітет і незалежність України[1].

Важливість потужного лобі української діаспори не раз підкреслювали, зокрема, конгресмени. Так, М. Каптур, автор законопроекту «Про введення санкцій проти Російської Федерації та надання додаткової допомоги Україні та інші цілі», зауважила: «Робота діаспори є критично важливою для просування наших законопроектів. Я щойно говорила з одним конгресменом зі східного штату, який нічого не знає про Україну. Але він підтримує наші зусилля в наданні Україні оборонного озброєння. І я знаю, що це тому, що його виборці з української діаспори зв'язалися з ним. Дуже важливо, щоб діаспора використовувала цей момент, щоб зв'язатися зі своїми сенаторами та конгресменами, особливо з членами провідних комітетів, й інформувати їх»[2].

У лютому 2016 р., у другу річницю анексії Криму, в різних європейських країнах (Франції, Португалії, Іспанії, Італії, Туреччині та ін.) відбулися маніфестації, на яких представники української діаспори закликали європейців не забувати про спільну біду і спільного ворога. Попри дощ, кілька сотень українців разом з італійцями, пройшлися ходою вулицями Рима, аби ще раз нагадати про злочини Росії в Україні. Як зауважив президент Асоціації «Італія-Україна-Майдан» Фабіо Приведелло, італійський народ разом з українським засуджує російське втручання та окупацію української землі[3].

Однією з найорганізованіших українських громад за межами України є українська діаспора в Канаді, яка дуже давня і добре згуртована, що має вплив на ухвалення політичних рішень. Саме тут українці ще глибше, ніж у США, інтегровані в державну владу. Наприклад, Стівен Дзюба, мер Вінніпега, який керував містом двадцять років (1957–1977), мав українське коріння. Дружина теперішнього

---

1 Звіт діяльності Українського Конгресового Комітету Америки (липень 2014 – червень 2015 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/Image/RZZ2015/UCCA.pdf

2 Робота діаспори є критичною для просування законів в США. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prostir.ua/?news=robota-diaspory-je-krytychnoyu-dlya-prosuvannya-zakoniv-v-ssha; На розгляд Палати представників Конгресу США внесено законопроект щодо України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainian.voanews.com/a/kaptur-ukraine-congress/2544564.html

3 Українська діаспора по всій Європі піднялася проти агресії Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/ukrayinska_diaspora_po_vsiy_yevropi_pidnyalasya_proti_agresiyi_rosiyi_n662740

мера – теж із української родини. У 1991 р. Канада однією із перших у світі визнала незалежність України. І в усі наступні роки, у найважчі та найскладніші періоди Канада продовжує активно допомагати Україні, послідовно та рішуче виступає на її захист. Тиск на канадську найвищу законодавчу і виконавчу владу активно здійснюють парламентська Канадсько-українська група дружби, потужні неурядові діаспорні організації – Канадське товариство приятелів України, Канадсько-українське бюро, Українська організація бізнесменів і професіоналістів Канади, Канадська група сприяння демократії в Україні тощо.

Яскравим прикладом співпраці української діаспори з владою країн, де вони мешкають, може слугувати триденний візит (10–12 липня 2016 р.) прем'єр-міністра Канади Джастіна Трюдо в Україну. В його делегації були представники Конгресу українців Канади. Вони мали нагоду переговорити не лише напередодні зустрічей прем'єра з президентом і прем'єром України, а й, що більш важливо, напередодні зустрічі «Групи семи». У такий спосіб зарубіжне українство впливає на західні держави, щоб вони не тільки заявами, а й конкретними діями допомагали Україні[1].

Власне, Канада завжди була одним із найбільших українських лобі на міжнародній арені (варто нагадати, що вона другою визнала незалежність України, а з 1994 р. Канаду й Україну поєднує «особливе партнерство»). Її готовність обстоювати інтереси України яскраво продемонструвала реакція прем'єр-міністра С. Гарпера на збиття літака МН-17 17 липня 2014 р. – рішучий осуд саме РФ як винуватиці трагедії та заклик до світового співтовариства поглибити санкції протии неї. Тоді ж уряд Канади оголосив про виділення Україні понад 220 млн доларів кредиту для стабілізації економіки. Процедуру укладання Угоди про надання кредитних гарантій було завершено під час візиту Президента України до Канади 17 вересня 2014 р.[2].

Сьогодні Канада наполегливо співпрацює з українським урядом. У плані допомоги Україні, нелетального військового обладнання та санкцій щодо Кремля Канада іде далі за інші країни Заходу.

На думку відомого українсько-канадського політичного аналітика, який викладає у Києво-Могилянській бізнес-школі, професора М. Вінницького, саме діаспора добилася того, що Україна стала провідною темою для політиків в Оттаві. «Це праведна справа, до центру

1 *Набока М.* Як українська діаспора допомагає Україні / Марічка Набока [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/a/27067230.html .

2 *Сухобокова О. О.* Українська діаспора як чинник підтримки України США і Канадою в умовах російської агресії у 2014 р. ... – С. 73.

уваги політиків вона потрапила завдяки великій і добре організованій діаспорі, яка звертає на неї увагу політиків. ... Консерватори багато зробили для підтримки України. Колись українці у Канаді голосували за Ліберальну партію, тепер їх підтримка здатна перехилити шальки терезів на користь консерваторів, особливо у містах, де компактно живуть українці – як-от у Торонто та Вінніпезі», – зауважує він[1].

Батьки багатьох найактивніших членів 1,2-мільйонної української діаспори у Канаді прибули до Канади, тікаючи від штучного голоду, організованого Сталіним у 1930-х роках, або від придушення українського націоналізму під час Другої світової війни. Для них нинішня війна з Росією – лише остання ланка у довгій боротьбі за звільнення Батьківщини з рук Москви. Росія – це їхній вічний ворог»[2].

29 вересня – 2 жовтня 2016 р. у м. Реджайна провінції Саскачеван (Канада) відбувся XXV Конгрес українців Канади (*далі – КУК*), в якому взяли участь понад 250 делегатів з усієї Канади. Як зазначив голова КУК П. Грод, пріоритетними завданнями для КУК на наступні три роки є: продовження і розширення підтримки процесу реформ в Україні та зміцнення спроможності України захистити себе від війни та російської агресії; створення благодійного фонду для забезпечення довгострокового фінансового успіху і стійкості багатьох важливих програм КУК; розширення бази членства КУК і зміцнення чинних організацій-членів; зміцнення конструктивних відносин з урядом Канади і виборними посадовими особами[3].

Упродовж трьох останніх років провідні європейські країни, США, Канада та ін. відіграють провідну роль в обстоюванні інтересів України на міжнародній арені. Йдеться про консолідацію всієї демократичної світової спільноти для допомоги Україні та протидії російській агресії, що виявилося у систематичному викритті агресивної політики РФ. Важливою складовою підтримки України став тиск США і Канади на РФ, здійснюваний безпосередньо та через їхніх політичних партнерів й міжнародні організації з метою припинення нею воєнних дій на сході України.

Українська діаспора самостійно та через уряди її країн весь час працювала з країнами-членами НАТО задля надання Україні військо-

---

1 Як українська діаспора воює проти Росії – розслідування The Globe and Mail. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainian.voanews.com/a/diaspora-vijna-proty-putina-arms-for-ukraine/2661982.html.

2 Там само.

3 *Ромашко Г.* Українці Канади провели ювілейний конгрес / Г.Ромашко // Урядовий кур'єр. – 2016. – 6 жовтня.

во-технічної допомоги та фінансового і політичного тиску на РФ. Підтримка її зусиль США і Канадою як провідними учасницями НАТО вплинула на надання Альянсом максимально можливої політичної та практичної допомоги, що було підтверджено під час саміту в Уельсі у вересні 2014 р.[1]. Окремим напрямом роботи діаспори було лобіювання запровадження та розширення економічних санкцій проти РФ. При цьому санкції США та Канади – більш рішучі, ніж запроваджені Європою, і саме північноамериканські політики здійснювали тиск на своїх європейських колег для запровадження санкцій третього рівня[2].

За активної підтримки і безпосередньої участі представників української діаспори 10–11 червня та 14–15 жовтня 2016 року у багатьох країнах світу (Франції, Польщі, Великій Британії, Швейцарії, Австрії, Німеччині, Україні, Італії, Угорщині, США, Канаді, Австралії, та ін.) пройшли масштабні міжнародні акції протесту проти російської агресії під гаслом «Stop Putins war in Ukraine» («Зупинити війну Путіна в Україні»).

«Ми хочемо зупинити вбивство нашого народу на сході України – в Донбасі. З різних джерел (зі звітів ОБСЄ в українських ЗМІ) ми отримуємо інформацію про те, що ситуація в Донбасі стає все гіршою, і що Росія і проросійські збройні формування, які вона підтримує, не виконують Мінські угоди.

Громадян України вбивають, також є поранені. Вони не тільки військовослужбовці: від регулярних артобстрілів страждають й місцеві жителі, серед них є діти.

Наше серце болить: ми не можемо спокійно спостерігати за тим, що відбувається, а наша совість не дозволяє нам стояти осторонь...», – йшлося в зверненні організаторів акції від 10 червня ц.р.[3].

На цих заходах мітингувальники вимагали вивести з території України російські війська, також повернути назад у Росію зброю і військову техніку. Крім того, учасники протесту закликали збільшити число спостерігачів на Донбасі від ОБСЄ і зробити їхню роботу на окупованих територіях сходу України постійною. Також висувалася

1 Інформація щодо основних здобутків двостороннього політичного співробітництва з країнами світу за I–III квартали 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:/ www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/ article?art_id=244829829&cat_id=244828922.

2 *Сухобокова О.* Роль діаспори у наданні Україні міжнародної допомоги у 2014 р. ... – С. 255–260.

3 Українці за кордоном проведуть акцію проти війни Путіна в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://holos.fm/page/ukrayinci-za-kordonom-provedut-akciju-proti-vijni-putina-v-ukrayini.

вимога звільнити українців, яких в Росії незаконно утримують під арештом за політично вмотивованими і сфабрикованими звинуваченнями[1].

14 жовтня 2016 р. протестні акції відбулися в Берліні, Мюнхені, Франкфурті-на-Майні та інших німецьких містах. «Ми протестуємо проти незаконної війни, агресії великої держави проти країни, яка слабша. Ми протестуємо проти численних військових злочинів цієї людини, яка розв'язала війну. Це свинство, несправедливість і брехня!», – пояснює свою участь в акції громадянка ФРН з німецьким, українським і російським корінням Ксенія Вернер[2].

У Варшаві присутні з українськими, польськими і кримськотатарськими прапорами і плакатами про агресивну сутність режиму В. Путіна скандували гасло «Російську зброю – до Росії!». «Росія хоче приховати факт війни, замаскувавши її під громадянський конфлікт в Україні і що нібито Україна не може впоратися з ним. А ми приходимо сюди, зриваємо маски і показуємо, що ці танки й амуніція – це російська зброя, і ми про це говоримо відкрито. У Європі це вже починають бачити», – заявив у виступі перед присутніми активіст Євромайдану у Варшаві Р. Корбут[3]. Він наголосив, що Україна зараз бореться за свою незалежність і платить життям своїх громадян, аби мати свою точку зору, власні ідеали. «Те, що відбувається на сході, це захист власної незалежності і незалежності інших слов'янських народів. Зараз триває боротьба, яка матиме наслідки для Центрально-Східної Європи у перспективі 20–30 років», – констатував Роман Корбут[4].

У Лондоні демонстранти влаштували цілий перфоманс під резиденцією прем'єр-міністра країни на Даунінг-стріт. Вони також підготували лист до британської прем'єрки Терези Мей із закликом заморозити активи російських олігархів у Великій Британії та посилити санкції проти Росії. Після двогодинної демонстрації на Даунінг-стріт

---

1 У світі проводять масштабні протести проти Путіна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: novyny.online.ua/756102/u-sviti-provodyat-masshtabni-protesti-proti-putina-zyavilisya-foto-i-video.

2 Українці в Німеччині та Австрії підтримали всесвітню акцію Stop putin's War in Ukraine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2101743-u-berlini-vimagali-vid-putina-pripiniti-vijnu-i-zvilniti-politvazniv.html.

3 Українські та польські активісти у Варшаві долучилися до всесвітньої акції «Stop Putin's War in Ukraine». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2101738-u-varsavi-proveli-akciu-stop-putins-war-in-ukraine.html

4 Там само.

учасники акції рушили до російського посольства. Окрім українців, у пікеті також взяли участь кримські татари і представники Грузії та Сирії[1].

14 жовтня 2016 р. у Брюсселі в акції «Stop Putins war in Ukraine» взяв участь депутат Європарламенту Марк Демесмакер, який вважає, що ЄС має посилити санкції проти РФ через її дії в Україні та Сирії. Демонстрація пройшла у центрі європейського кварталу, на площі Шумана, де розташовані офіси Європейської комісії, Європейської ради та Зовнішньої служби ЄС. Її учасники закликали зупинити війну в Україні та Президента Росії В. Путіна і тримали в руках плакати та скандували англійською мовою: «Зупинити В. Путіна, зупинити війну!», «Більше санкцій!», «Ваша країна може бути наступною!», «Свободу Роману Сущенку!», «Свободу всім незаконно утримуваним!», «Путін – терорист!». На думку М. Демесмакера, ЄС має посилити санкції проти РФ через її дії в Україні та Сирії. «Це важливо, тому що ми хочемо миру, ми бачимо, що Україна є жертвою зовнішньої агресії, агресії Кремля. Подібну агресію ми бачимо і в Сирії. Те, що відбувається в Алеппо, доводить, що якщо ми не будемо відстоювати наші принципи, якщо Європейський Союз не буде відстоювати свої принципи, – це буде слабкий союз, і ми будемо скрізь по світу жертвами такого роду агресії. Тому важливо сказати – зупиніть цю агресію в Україні. Ми повинні утримувати і навіть посилити наші санкції проти всіх країн, які не виконують міжнародних принципів, міжнародних правил та домовленостей», – заявив він[2].

Після перемоги в листопаді 2016 р. Д. Трампа на президентських виборах у США УККА виступило із заявою, в якій наголошується, що США, разом із ЄС, має і надалі підтримувати суверенітет, незалежність і самовизначення України. «Ми відкидаємо будь-які форми визнання російського панування над Кримом і вимагаємо негайного виведення прихованих і явних російських військ та військової техніки з України. США в подальшому має розвивати існуючі військові відносини як буфер проти держав-ізгоїв, які загрожують колективній безпеці, та надати Україні оборонне обладнання, послуги та навчання, затверджені Конгресом (законопроект H. R. 5859, який було ухвалено 18 грудня

1 У Лондоні провели антивоєнний протест на підтримку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://informator.news/u-londoni-provely-antyvojennyj-protest-na-pidtrymku-ukrajiny.

2 У Брюсселі відбулась акція проти війни в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unian.ua/politics/1572392-u-bryusseli-vidbulas-aktsiya-proti-viyni-v-ukrajini-foto.html].

2014 року), з метою протидії наступальним озброєнням та відновлення суверенітету і територіальної цілісності України. ...» – йдеться у заяві[1].

У ній також зазначається, що агресивна поведінка Російської Федерації становить загрозу для національної безпеки США, так як її дії спрямовані на знищення Євроатлантичного Союзу і дестабілізацію країн на його території. Тому США разом із ЄС має зберегти та посилити цільові економічні санкції проти РФ, включаючи можливу заборону на SWIFT банківської справи, поки вона повністю не виконає свої міжнародні зобов'язання, в тому числі Будапештський меморандум і Мінські угоди[2].

Також необхідно підтримати створення Центру аналізу інформації та відповідні заходи, які б координували збір та аналіз інформації про іноземні урядові зусилля в інформаційній війні (С. 2692 і H.R.5181) та заморожування активів і відмову у видачі віз російській еліті, підозрюваним у відмиванні грошей та участі у діях проти України[3].

Поряд із лобіюванням політичних рішень на користь України важливим завданням для зарубіжних українців є протистояння російській дезінформації, зокрема інформування суспільства і влади країн їхнього проживання про реальну ситуацію в Україні. Президент РФ В. Путін нещодавно заявив, що на 2017 рік Росія виділяє 643 мільйони євро на ЗМІ. Представники української діаспори добре розуміють, що ті гроші підуть на дезінформацію, котру треба поборювати, і намагаються порушити ці питання в Європарламенті. На їхнє прохання Глава європейської дипломатії Федеріка Могеріні у червні 2016 р. представила Євросоюзу план протидії російській пропаганді. Також зарубіжні українці закликали депутатів Європарламенту, щоб це не були рекомендації одного чиновника, а слухання в Європарламенті, де б могли виступити і чиновники, і журналісти, і СКУ, і експерти. Щоб ці зусилля і гроші, виділені на боротьбу з дезінформацією, були ефективними. Відповідаючи на питання: «Якщо не російські, а місцеві ЗМІ в країнах займають проросійську позицію»?, голова СКУ Є. Чолій зазначив, що, вкладаючи величезні гроші, «в багатьох країнах Росія робить всі заходи, щоб дезінформувати навіть неросійські ЗМІ та викликати негативну думку серед загалу про Україну. В інших

1 Відносини США з Україною. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ucca.org/

2 Там само.

3 Там само.

випадках ЗМІ не роблять навмисну дезінформацію, вони є просто дезінформованими[1].

Нині великим завданням українських організацій за кордоном є донесення правдивої інформації. Ми співпрацюємо з деякими аналітичними центрами, зокрема, з Atlantic Council – аналітичним центром, відомим у Вашингтоні, який видав нещодавно аналіз про порушення прав людини в Криму. Там чітко, з конкретними даними подається, як щодня грубо порушують права людей. Також нещодавно вийшла праця «Ховаючись на видноті: війна Путіна в Україні», – продовжив він[2]. Там наведено конкретні дані про російські війська на українській території, як вони воюють, і як російська влада це приховує.

Такими конкретними, серйозними даними, аналізом можна переконати ЗМІ. Також ці праці перекладають російською мовою і передаються у місця проживання російськомовного населення, а також у Росію[3].

У кожної армії має бути розвідка для забезпечення підготовки до захисних операцій та ефективності наступальних кроків. Інформаційний фронт не є винятком. Україна та її імідж є цілями інформаційних атак російської пропаганди по всьому світу. Щоб ефективно протистояти цим нападам, потрібно відстежувати кожен крок супротивника, досліджувати тенденції та напрямки роботи. Лише тоді ми зможемо швидко і дієво реагувати, а також вибудовувати стратегію поліпшення іміджу України в світі.

У вересні 2014 року, спільно з «Агентством іміджу України», було створено громадський, політично незалежний проект «ОКО» (Нью-Йорк), робота якого полягає у збиранні матеріалів, в яких є згадування про Україну, відборі за соціальною значущістю (кількість вподобань і поширень в соціальних мережах), підготовці коротких анотацій матеріалів, опрацюванні редакторами, які формують прес-рев'ю медіаобразу України за певний день.[4]

Для того, щоб відстежувати згадки про Україну у світових ЗМІ, ОКО робить щотижневу інфографіку із резонансних цитат, які демонструють ставлення до України у світі, готує аналітичні статті та формує місячний звіт – «Україна в онлайн-медіа світу». Звіти (щоденні, щотижневі, щомісячні) розраховані на використання медіа агентствами,

1 *Набока М.* Як українська діаспора допомагає Україні / Марічка Набока [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/a/27067230.html.

2 Там само.

3 Там само.

4 ОКО. Про Проект. Мета. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukroko.org

ЗМІ, аналітиками та всіма, хто цікавиться образом України у світових ЗМІ. Саме вони допомагають об'єктивно оцінити те, як бачать Україну та події в Україні за кордоном [1].

Отже, одним із напрямів допомоги зарубіжних українців своїй Батьківщині у період російської агресії 2014–2016 років є лобіювання ними політичних рішень на користь України, зокрема звернення до владних органів країн, де вони мешкають, із проханням надати Україні політичну, дипломатичну, фінансову та військово-технічну допомогу; підписати і ратифікувати Угоди про асоціацію між Україною та ЄС; запровадити міжнародні санкції проти РФ. Українська діаспора організувала та брала активну участь у масштабних акціях протесту проти введення військ Російської Федерації до Криму, виступала з вимогами вивести з території України всі військові формування Збройних Сил Російської Федерації.

Участь української діаспори у волонтерському русі

У сучасному українському суспільстві волонтера сприймають як людину, котра, не шкодуючи ні сил, ні коштів, допомагає іншим людям.

До середини XIX ст. волонтерство розуміли як військову справу, а волонтери – це були романтичні юнаки, які прагнули за покликом серця піти в бій за чужу незалежність і обов'язково в далеку екзотичну країну.

Але з середини XIX ст. волонтерство почало набувати соціального змісту і визначається як добровільна, неоплачувана, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами і волонтерськими організаціями шляхом надання допомоги іншим. З цього часу в країнах Західної Європи і США волонтерський рух почав активно розвиватися як рух «дружніх візитерів», сестер милосердя, самаритян, місіонерів... Офіційно ж датою виникнення волонтерського руху вважається 1859 р., коли відомий швейцарський письменник та журналіст Анрі Дюнан, вражений кривавими картинами битви між франко-п'ємонтськими та австрійськими військами при Сольферіно (24 червня 1859 р.), запропонував створити Червоний Хрест – організацію, яка працювала б на добровільних засадах і надавала першу медичну допомогу пораненим бійцям. Принципами, сформульованими А. Дюнаном, керуються волонтерські організації у всьому світі

1 Там само.

й дотепер. Основними серед них є: добровільність і доброчинність; законність; гуманність і гідність; спільність інтересів і рівність прав її учасників; гласність; відповідальність; конфіденційність[1].

У роки та після завершення Першої світової війни в Європі було створено низку волонтерських організацій та засновано Координаційний комітет міжнародної волонтерської служби (CCIVS) під егідою ЮНЕСКО зі штаб-квартирою у Парижі. В той же час у Франції було здійснено перший волонтерський проект (відбудова ферм, зруйнованих війною у місцях найзапекліших боїв між німецькими і французькими військами) за участю німецької і французької молоді під гаслом, яке з часом стало девізом волонтерського руху: «Краще працювати разом, ніж воювати один проти одного»[2]. Такого ж типу волонтерські компанії, спрямовані на надання допомоги українському народу, в багатьох країнах світу заснувала і українська діаспора.

З початком російської агресії проти держави Україна у діяльність українських волонтерів було внесено значні корективи: акцент з допомоги цивільному населенню зміщено на постачання всього необхідного для українських силових структур у проведенні антитерористичної операції (АТО) проти місцевих сепаратистів і російських найманців. Найбільш ефективний внесок до посилення обороноздатності держави волонтерський рух зробив саме на початку воєнних дій у Донецькій та Луганській областях, коли забезпечення державою силових підрозділів здійснювалося повільно, не вистачало елементарних систем захисту, обмундирування та продовольства. За лічені місяці волонтерські ініціативи перетворилися на потужні організації, діяльність яких була спрямована на забезпечення майже всього спектра потреб як силових структур, так і громадян, що постраждали від воєнних дій. Вирішальну роль у цьому процесі відіграли два чинники: патріотичне піднесення у суспільстві, що призвело до появи безпрецедентної кількості волонтерів і благодійників; менеджерські якості керівників волонтерських організацій[3].

---

1 *Авраменко Є. Г., Васильєв М. К.* Волонтерський рух в Україні: засади і принципи діяльності / Є. Г. Авраменко, М. К. Васильєв // Волонтерський рух: історія, сучасність, перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 квітня 2015 року. – Харків: Видавництво ХНАДУ, 2015. – С. 13.

2 *Тимченко С. С., Шмаріна А. В.* Історія волонтерської діяльності у світі та в Україні / С. Тимченко, А. Шмаріна // Волонтерський рух: історія, сучасність, перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 квітня 2015 року. – Харків: Видавництво ХНАДУ, 2015. – С. 151.

3 Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. – К.: НІСД, 2015. – С. 18.

З багатьох напрямків роботи волонтерів, спрямованої на протидію зовнішній агресії та її наслідкам, можна виділити чотири основні, якими вони опікуються найбільше: збір та доставка в зону проведення АТО необхідних ресурсів; надання медичної допомоги постраждалим під час її проведення; допомога вимушеним переселенцям; пошук зниклих безвісти та звільнення полонених[1].

Отже, найпоширеніший вид волонтерської діяльності під час воєнних дій – це об'єднання та забезпечення українських військових, залучених до АТО, необхідними ресурсами. Заклик щодо їх збору сформованими у соціальних мережах волонтерськими групами був підтриманий небайдужими людьми в Україні та за її межами[2].

Сьогодні в умовах російсько-української війни вагому участь у волонтерському русі бере українська діаспора, представники якої пересилають до України грошові перекази, медичні препарати, приціли, господарські товари тощо[3]. Найбільший внесок у підтримку України роблять українці в США та Канаді. Вони створили низку організацій, які займаються збором та передачею в Україну коштів, гуманітарної та військової допомоги, створенням міжнародних благодійних фондів та підтримкою неурядових волонтерських фондів. На найвищому рівні цю діяльність координує Світовий конгрес українців (СКУ), а також Злучений Український Американський Допомоговий Комітет у США (ЗУАДК) та Суспільна Служба Українців Канади[4]. Одержувачами допомоги є державні військові та медичні установи (Міноборони, Штаб ЗСУ, Прикордонна служба, госпіталі тощо), добровольчі батальйони, волонтерські організації в Україні, переселенці з окупованих територій та зони АТО, окремі сім'ї (наприклад, загиблих та поранених в АТО) чи військові.

Під егідою СКУ успішно діє фонд «Patriot Defence», який до листопада 2014 р. передав українським військовим 10 тис. удосконалених індивідуальних медичних аптечок та провів медичну підготовку 12 тис. бійців з допомогою інструкторів НАТО. У 2014 р. бюджет цього проекту склав $1,3 млн, причому половину цих грошей зібрала українська діаспора в США[5].

1 Там само. – С. 19.

2 Там само.

3 Там само.

4 *Сухобокова О. О.* Волонтерська допомога Україні від української діаспори США і Канади під час проведення АТО / Ольга Сухобокова // Волонтерський рух: історія, сучасність, перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 квітня 2015 року. – Харків: Видавництво ХНАДУ, 2015. – С. 144.

5 Там само.

ЗУАДК (президент – Лариса Кий), заснований у 1944 р. з метою надання матеріальної допомоги українцям в Україні та діаспорі, з початком війни на сході Україні виступив з ініціативою допомогти конкретному пораненому солдату сплатити за медичне обладнання, медикаменти, одяг, їжу та інші предмети першої необхідності (з розрахунку 25 доларів на місяць або 300 доларів на рік)[1]. ЗУАДК допоміг купити перші берці, одяг, спальні мішки, бронежилети, сплачує рахунки за медичні послуги тим, хто цього потребує[2].

Окрему увагу ЗУАДК приділяє оздоровленню дітей. За останніх два роки було три сесії: дві по 80 дітей і одна – 40 дітей. Торік у таборах відпочивали діти загиблих воїнів або діти, батьки яких воювали в зоні АТО. А цьогоріч понад сто маленьких українців зі східних областей та «сірої» зони відпочивали в Івано-Франківській області[3].

Із ЗУАДК вже тривалий час співпрацюють Логістичний центр допомоги бійцям АТО та всеукраїнська мережа «Вільні люди». У квітні 2016 р. від ЗУАДК до України надійшов гуманітарний вантаж 14,5 тонн на суму 130 тисяч доларів[4]. За словами волонтерів, серед найцінніших речей у ньому – дороговартісне медобладнання. Це електричні хірургічні ліжка та інші системи. Дуже багато літератури з патріотично-державницької тематики та речей, призначених для дітей-сиріт. У вантажі були також інкубатори для новонароджених дітей, рентген-апарати, інвалідні візки, навіть електричний інвалідний візок, який передано до реабілітаційного центру. Весь цей вантаж було відправлено поромом, який прибув у Гданськ (Польща), а згодом перевезений до Тернополя. Ця допомога розповсюджувалася по всій Україні, в тому числі у зоні АТО. Надіслані речі передали госпіталям та лікарням, а також постраждалим від воєнних дій[5].

Зауважимо, що волонтерська діяльність української діаспори з підтримки України здійснюється і поза згаданими СКУ і ЗУАДК.

Навесні 2014 р., коли Росія анексувала Крим та розпочала збройний конфлікт на сході України, українські військові виявилися не готовими до війни. Не було належного медичного спорядження

1 «Adopt a Wounded Ukrainian Soldier». [Electronic Resources]. – Access mode: http://www.uuarc.org/our-programs/adopt-a-wounded-ukrainian-soldier

2 Як українська громада США дбає про дітей із «сірої зони». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainian.voanews.com/a/uarc/3526823.html

3 Там само.

4 *Гугушвілі Т.* Українська діаспора надіслала 14 тонн допомоги фронту / Тамта Ґугушвілі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://realno.te.ua/novyny/українська-діаспора-надіслала-14-тонн-д/

5 Там само.

та, що важливіше, знань, як надавати допомогу на полі бою. Аптечок військові або не мали взагалі, або ці аптечки складалися зі старих перев'язувальних пакетів та радянських гумових джгутів. Навчанню з медицини уваги не приділяли взагалі. Бійцям доводилося сподіватися лише на долю.

Подружжя Уляна та Марко Супруни, українці за походженням, які народилися та мешкали в США, а наприкінці 2013 р. переїхали в Україну, за підтримки СКУ (директор гуманітарних ініціатив – У. Супрун) у травні 2014 р. заснували громадську благодійну організацію «Захист патріотів», метою якої є: а) проведення курсів для військових, зокрема, «Курсу бійця-рятувальника», на яких навчають надавати першу допомогу на полі бою й рятувати своє життя; б) забезпечення бійців найкращими, найсучаснішими аптечками «натівського формату». Так, в українських учасників АТО з'явився IFAK (Individual First Aid Kit), яким користуються найкращі армії у світі[1]. Нещодавно «Захист патріотів» розпочала курси для лікарів «Розумний підхід до травми». Організація отримала від канадського уряду 200 тисяч доларів, щоб навчити 4 групи по 25 військових лікарів та воїнів і видати їм таку ж кількість аптечок[2].

За кошти благодійників Уляна та Марко вивчили та взяли на роботу 18 тепер уже висококваліфікованих інструкторів. Станом на жовтень 2016 р. за курсом бійця-рятувальника «Захист патріотів» підготував 27301 бійця та 4501 курсанта, а також передав понад 21 тисячу індивідуальних аптечок IFAK. За програмою «Медик військ спеціального призначення» навчено 293 бійців та передано 194 медичні заплічники. Українська програма «Підтримка життя під час травми» підготувала за світовими стандартами 97 військових та 105 цивільних лікарів[3].

Цього року Help Us Help the Children, проект Благодійного фонду «Допомога Україні» та Міжнародний благодійний фонд «Нове Покоління» провели 21-й Літній табір для 200 дітей з числа дітей-сиріт

---

1 Уляна та Марко Супруни: «Ми завжди були українцями, просто мали інший паспорт». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/resonance/345319/ulyana_ta_marko_supruni_mi_zavjdi_buli_ukrantsyami_prosto_mali_nshiyi_pasport

2 Уляна Супрун: «Бійці відчули, що можуть для держави не лише вмерти, а і вижити». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://changers.platfor.ma/-zakhist-patriotiv-/; Уляна Супрун: Люди з захворюваннями та їхні родини мають навчитися жити в новій реальності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://changers.platfor.ma/-zakhist-patriotiv- /

3 Захист патріотів. Про нас. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://patriotdefence.org/ua/about-the-initiative

та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей із родин, котрі постраждали через війну, дітей із родин ВПО, дітей, які проживають поблизу зон розмежування, та з Криму.

Під час двотижневого перебування діти відвідали ряд майстерень, що акцентовані на розвиток щоденних життєвих умінь і навичок, лідерські якості, на усвідомлення національної приналежності, у тому числі пройшли 2-денний курс з основ першої допомоги. Діти разом з інструкторами «Захисту патріотів» відпрацьовували навички з надання допомоги при пораненнях, пройшли тренінг із серцево-легеневої реанімації та застосування автоматичного зовнішнього дефібрилятора, а під кінець курсу намагалися самостійно виконувати всі отримані навички без помічників[1].

Влітку 2014 р., коли відбувалися активні бойові дії на сході України і стало зрозуміло, що в Україні є велика нестача медичного обладнання, особливо хірургічного, виникла ідея створення проекту «Support Hospitals in Ukraine» («Підтримка лікарень в Україні»). Команда у складі Віталя Дубіля (один із засновників, менеджер проекту), Павла Федоренка, Джені Мартів та за підтримки багатьох донорів і партнерів постачає із США до лікарень України медичне обладнання та витратні матеріали для лікування поранених бійців. Зокрема, у 2015 р. було надіслано три великих контейнери з гуманітарним обладнанням (рентгенівські апарати, електрохірургічні інструменти, монітори, ларингоскопи та спеціальні ліжка, а також багато інших надзвичайно корисних речей) вартістю близько $ 2 млн. Вантаж включав необхідне медичне обладнання та витратні матеріали. Це обладнання отримали лікарні Дніпропетровська, Києва, Запоріжжя та різних міст у зоні АТО[2].»

Громадська організація у США «Разом» (президент – Люба Шипович) під час всеамериканської акції «Той Драйв» у жовтні 2014 р. зібрала понад 400 контейнерів з речами для родин військових та біженців із зони АТО[3].

---

1 На запрошення Нове Покоління – Міжнародний Благодійний Фонд «Захист Патріотів» проводить курс з основ першої медичної допомоги для учасників та вихователів Літнього табору 2016.. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/search/top/?init=quick&q=%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%20%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%82%D1%96%D0%B2&tas=0.10625671563765116

2 Волонтер: «За останні три роки у США сформувалась нова генерація українців». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vidia.org/2016/51500

3 *Сухобокова О. О.* Волонтерська допомога Україні від української діаспори США і Канади під час проведення АТО. – С. 145.

Часто допомога військовим та переселенцям поєднується. Так, українці Канади передали автомобілі-позашляховики для формування Першого медичного добровольчого батальйону, вщент заповнені гуманітарною допомогою для біженців[1].

До волонтерства охоче долучаються цілі українські громади міст США і Канади – купують і передають в Україну реанімобілі, броньовані джипи, тонни військового одягу та гуманітарних товарів. Наприклад, громада м. Олбані (США) з березня по листопад 2014 р. зібрала $15 тис. на медичні засоби для військових та організувала навчання щодо їх використання[2].

Активним учасником волонтерського руху стала церква. Зокрема, греко-католицька церква св. Йосифа в Чикаго зібрала $ 25 тис. допомоги для українських військових[3].

Влітку 2015 р. українська діаспора зі США відправила на Тернопільщину допомогу бійцям із спецбатальйону «Тернопіль». Речі зібрала громада Католицької Церкви американського містечка Сірак'юс. Вантаж, який складався зі спорядження нового взірця, військового взуття, медикаментів, продуктів харчування, а також солодощів та малюнків від дітей українців із США, отримав і передав військовим батько одного з представників діаспори Б. Воловик, прибув до Тернополя[4].

Нині доволі поширеним явищем стала волонтерська допомога від конкретних осіб. Вона різниться за розміром – від 6 коробок термошкарпеток для військових вартістю $ 1 тис. від М. Калиміна з Торонто до 120 контейнерів медичного устаткування та багатофункціональних медичних ліжок від лікаря з Чикаго Г. Бориславської[5].

Нерідко волонтери-активісти української діаспори звертаються до своєрідних методів якомога ширшого залучення молоді для допомоги Україні. Це – різноманітні онлайн-аукціони, благодійні заходи за участю «Міс-Українська діаспора», всеамериканська акція «Купуй українське» тощо. Наприклад, у США згадана вище організація «Разом» запровадила «моду» серед української діаспори замість подарунка до дня народження дарувати речі для українських військових

1 Там само.

2 Там само.

3 Там само.

4 Українська діаспора передала гуманітарну допомогу батальйону «Тернопіль». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/06/11/ukrainska_diaspora_peredala_gumanitarnu_dopomogu_batalyonu_ternopil_597767

5 *Сухобокова О. О.* Волонтерська допомога Україні від української діаспори США і Канади під час проведення АТО. – С. 145.

на передовій (найпопулярнішими подарунками стали каски та інші засоби захисту). Канадська волонтерська організація «Євромайдан Оттава» оголосила таку акцію до Різдва[1].

Влітку 2014 р. групою однодумців було запущено проект благодійного он-лайн аукціону «EuroMaidan Items Auction to benefit Ukrainian people»[2]. Все почалося зі справжньої каски з «Третьої сотні самооборони Майдану», яку привіз український патріот, волонтер Євромайдану, і продав мешканцю Пенсильванії, американцю українського походження, на аукціоні за $ 1000. Усі отримані кошти від продажу лоту пішли на потреби постраждалих воїнів. І відтоді аукціон набув неабиякого розголосу серед інтернет-користувачів[3].

За рік роботи аукціону лотами були прикраси ручної роботи, ювелірні вироби, предмети одягу, зокрема, сукня від «Віце-міс Української діаспори», а також художні роботи талановитих майстрів з України. Загалом було зібрано близько $ 150 тис., що пішли на потреби тих, хто постраждав від неоголошеної війни, кривавих подій на Майдані, на потреби дітей-сиріт, а також бездомних тварин[4].

У 2014 р., усвідомлюючи всю жахливість ситуації, що склалася в Україні у зв'язку з воєнними діями на Донбасі – нестача харчів, медикаментів, масові руйнування, збільшення кількості сиріт, мільйони біженців, що залишилися без даху над головою і без засобів до існування, –Ґері Келлнер вирішив втілити у життя переконання всіх віруючих світу, незалежно від того, яку віру вони сповідують. І порадившись зі своїм близьким приятелем, колишнім командувачем силами НАТО в Європі Веслі Кларком, він заснував організацію «Save Ukraine Now» та розпочав кампанію зі збору харчів, медикаментів, засобів першої допомоги тощо, залучаючи до співпраці відомих релігійних лідерів, політиків, бізнесменів, привертаючи увагу до кризи в Україні[5].

Доктор Ґ. Келлнер був довголітнім партнером Mariner Group, відомої міжнародної стратегічної компанії, що має великий досвід з організації та забезпечення гуманітарної допомоги багатьом країнам і

---

1 Там само.

2 Українська діаспора США допомагає Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uamodna.com/articles/ukrayinsjka-diaspora-ssha-dopomagae-ukrayini

3 Там само.

4 Там само.

5 Гуманітарна допомога Україні зі США. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://meest-online.com/diaspora/usa-diaspora/humanitarna-dopomoha-ukrajini-zi-ssha; Save Ukraine Now»: гуманітарна допомога Україні від США. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrslovo.net/ukrainstvom/ukrainian-community/23590.html

впливові міжнародні зв'язки. Крім того, активіст намагається у США давати правдиву інформацію про те, що насправді діється в Україні, беручи участь у телеефірах і радіопередачах, і бореться за те, щоб в американських засобах масової інформації з'являлася виключно об'єктивна інформація про події в Україні[1].

Завдяки активній діяльності працівників «Save Ukraine Now», зокрема, її виконавчого директора Ленні Барда, директора із матеріально-технічного забезпечення Девіда Бреннена, було сформовано й організовано переправлення 17 контейнерів гуманітарної допомоги[2].

На хвилі Революції гідності в Україні на початку 2014 р. у Вашингтоні утворилася благодійна організація United Help Ukraine (президент – Руслан Замарай). Основна діяльність її сфокусована на збір та розподіл пожертв, продуктів харчування і медикаментів для українських громадян, які постраждали внаслідок конфлікту на сході України, для сімей постраждалих або загиблих за свободу і незалежність України. За цей час її волонтери зібрали фінансових пожертв майже на 200 тис. доларів, відправили 10 тонн гуманітарного вантажу та контейнери з медичним обладнанням на суму чверть млн доларів. За словами самих волонтерів цієї організації, вони співпрацюють із місцевими волонтерами, які розвозять допомогу адресатам, переймаються, щоб вона справді до них доходила, і будуть працювати, поки триває війна на сході України[3].

Українська діаспора Клівленда у штаті Огайо (США), зокрема Асоціація «Клівленд Майдан», збирає кошти та передає в Україну медичне обладнання для лікування поранених, автомобілі швидкої допомоги, а також надає адресну фінансову допомогу родинам Героїв Небесної Сотні, загиблих бійців АТО, де є на вихованні маленькі діти, пораненим бійцям. Тільки за 2015 р. було надано адресну фінансову допомогу десятьом родинам загиблих воїнів з Тернопільщини, а також передано фінансову допомогу пораненим бійцям зі Збаражчини – Максимові Комендату зі Збаража, Миколі Рибчинському та Іванові Рудому із Зарубинець[4].

---

1 Там само.

2 Там само.

3 Як агресія Росії породила волонтерський рух у діаспорі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainian.voanews.com/a/united-help-ukraine/3201938.html

4 Моргун О. Українська діаспора Клівленда передала грошову допомогу пораненому бійцю Миколі Рибчинському / О.Моргун. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://narodne-slovo.te.ua/2016/03/22/ukrajinska-diaspora-klivlenda-peredala-hroshovu-dopomohu-poranenomu-bijtsyu-mykoli-rybchynskomu

На початку 2015 р. львівські волонтери отримали п'ять фур гуманітарної допомоги від діаспори США, Німеччини і Люксембурга вартістю 10 тисяч доларів. У них було багато медикаментів, так зване ентеральне харчування для осіб, які перебувають у комі, реанімаційні візки, реанімаційні столи та спеціальне обладнання для реанімаційних палат, а також столи огляду тощо. Надзвичайно необхідний серед вантажу – апарат УЗД, який потрапив до Рівненського військового госпіталю[1].

Неможливо не згадати і волонтерів з української діаспори, які безпосередньо брали участь в АТО. Так, найвідомішими добровольцями стали двоє українців із США, які прийняли українське громадянство, щоб захищати землю своїх прадідів, і віддали за неї свої життя. Серед них, зокрема, боєць батальйону «Донбас» Марко Паславський (позивний «Франко») та солдат 128-ї гірсько-піхотної бригади Володимир Питак та інші.

30-річний будівельник і художник Назар Волинець, який народився на Західній Україні, а згодом переїхав до Канади. Від початку війни воював у Луганській області у складі батальйону «Айдар». Пішов на війну без будь-якого озброєння. Мав лише дві гранати, потім на полі бою здобув гвинтівку. За його словами, добровольці воюють з тим, що мають. У декого рушниці або саморобні пістолети. Тільки близько 20 відсотків людей були озброєні. Добровольці покривали відсутність обладнання за рахунок військової підготовки та патріотизму[2].

Поряд з українцями США активну участь у волонтерському русі беруть і українці Канади.

Одним із найбільших гуманітарних вантажів за час проведення АТО є 7-тонний вантаж з Канади із теплим одягом та медичним обладнанням, доправлений до Одеси в перші дні 2015 р.[3].

Конгрес Українців Канади (КУК) в Торонто (голова – Тарас Багрій) об'єднує понад 50 громадських організацій і представляє інтереси української громади в Торонто. Комітет «Євромайдан Канада» (голова Комітету – Маркіян Швець) є частиною КУК Торонто і включає в себе представників українських організацій та багатьох інших

1 Пять огромных фур гуманитарной помощи получили львовские волонтеры от диаспоры из Америки, Германии и Люксембурга. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.n

2 Як українська діаспора воює проти Росії – розслідування The Globe and Mail. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainian.voanews.com/a/diaspora-vijna-proty-putina-arms-for-ukraine/2661982.html.

3 *Сухобокова О. О.* Волонтерська допомога Україні від української діаспори США і Канади під час проведення АТО. – С. 144.

людей, які були мотивовані трагічними подіями в Україні за останніх 2 роки. «Євромайдан Канада» направив близько $ 1,3 млн фінансової та матеріальної допомоги в Україну. Асортимент її різноманітний: від медичної апаратури і засобів захисту до моральної підтримки, яка включає більше 2500 карток підтримки та підписані прапори від наших дітей, адресовані українським солдатам, що захищають суверенітет України, а також канадським солдатам, які проводять підготовку українських військових[1].

КУК в Торонто і Комітет «Євромайдан Канада» співпрацюють із львівським Благодійним фондом «Шпиталь ім. Митрополита А. Шептицького», який 9 грудня 2015 р. отримав від цих установ гуманітарну допомогу – 20 одиниць реабілітаційного та допоміжного обладнання для пацієнтів паліативного відділення, а також для випозичення у тимчасове користування для потреби мешканців Львова.

Коментуючи цю подію, її координатор від КУК (відділ Торонто) Іван Голюк зауважував: «Усі ми працюємо разом, щоб підтримати незалежність і цілісність України. Ми вважаємо, що це наш обов'язок надавати підтримку нашим братам і сестрам в Україні, які продемонстрували дивовижну відданість свободі і демократії України. З об'єднаною світовою спільнотою, і з Божою допомогою, ми подолаємо всі негаразди. Ми – перше, друге, третє, і навіть четверте покоління українських канадських дітей, які разом із новоприбулими дітьми з України гордо промовляють: "Слава Україні! Героям Слава!"»[2].

11 грудня 2015 р. на зібрані КУКом і Комітетом «Євромайдан Канада» кошти було закуплено і привезено до Львова в реабілітаційний центр «Джерело» понад 100 інвалідних візків та медичні засоби для поранених бійців АТО та дітей з особливими потребами[3].

Як підкреслила консул Канади в Україні Оксана Винницька, «те, що таке обладнання отримав Львів – не випадковість. Пересування, зокрема і для неповносправних, – дуже важлива частина нашого життя. Ми передали такі пересувні засоби, які широко використовують у всьому світі. Львів сьогодні стає зручнішим для людей з особли-

1 Гуманітарна допомога від української діаспори в Канаді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spital.org.ua/гуманітарна-допомога-від-українсько

2 Там само.

3 Українці з Канади передали неповносправним львів'янам понад 100 сучасних візків. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/12/11/ukraintsi_z_kanady_peredaly_65334002.07.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/ereaders.for.Ukraine

вими потребами: встановлюються пандуси та пристосовані для руху на візках хідники...»[1].

Українська громада в Канаді, компанія «Kobo» з 31 жовтня 2014 р. до 1 липня 2015 р. передали військовим, учасникам АТО близько 2000 електронних книг для читання[2]. У кожну з них завантажено 600 творів різної тематики і спрямування, спеціально підібраних фахівцями з літератури. Така допомога є дуже важливою. По-перше, тому що це – увага до наших військовослужбовців, які зараз переживають важкі часи, адже багато з них потребують лікування після поранень і травм, отриманих під час служби у зоні АТО. По-друге, для них це – можливість цікаво і корисно використати вільний час, привернути позитивні думки. Адже, на превеликий жаль, більшість військових мають певні психологічні травми, стресові розлади, потребують медико-психологічної реабілітації, лікування. А читання – це і є один із видів психологічної допомоги[3].

Нині однією з найвідоміших волонтерських організацій зі збору коштів для українських військових є «Армія SOS». За оцінкою голови Київського представництва Конгресу українців Канади О. Кошарної, загальний обсяг допомоги, зібраний для України мільйонною канадською діаспорою за минулий рік, складає від 10 до 15 млн доларів. Частина грошей, зібраних «Армією SOS», була використана на придбання деталей для саморобних безпілотників, але більшість пішла на придбання 30 транспортних засобів, в основному автомобі-

1 Українці з Канади передали неповносправним львів'янам понад 100 сучасних візків. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/12/11/ukraintsi_z_kanady_peredaly_65334002.07.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/ereaders.for.Ukraine

2 З них у Київський військовий шпиталь передано 145 книг, Київський шпиталь МВС – 20, Київ (для дітей учасників АТО) – 30, Київ (дитячий табір для дітей учасників АТО) – 100, Сумський артилерійський полк – 30, Дніпро (шпиталь) – 80, Чернівці – 999, Запоріжжя (шпиталь) – 10, Полтава (шпиталь) – 44, Миколаїв (шпиталь) – 40, Суми – 70, Суми (Інтернат імені Супруна) – 10, Суми (табір «Ровесник» для дітей-сиріт) – 30, Сумська обл., с. Хоружівка, Інтернат – 5, Сумська обл., с. Правдинка, інтернат – 15, Сумська обл., с. Ульянівка, дитячий будинок – 10, Черкаси (Черкаський обласний госпіталь) – 55, Харків (шпиталь) – 100, Ірпінь – 70, Житомир (шпиталь) – 110 електронних книг, 50 з яких передали до Житомирського військового шпиталю, 30 – військовослужбовцям 95-ої окремої аеромобільної бригади у зоні проведення АТО, ще 30 пристроїв передані у лікувально-санаторний центр «Дениш», де проходять реабілітацію учасники АТО відповідно до чинної обласної програми.

3 Канадійці передали електронні книги житомирським військовим. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.1.zt.ua/news/misto/kanadiytsi-peredali-elektronni-knigi-zhitomirskim-viyskovim.html

лів «Хаммер» та пікапів, які рушили на фронт. Волонтери кажуть, що така незвична допомога необхідна через повальну корупцію всередині армії[1]. У той час як грошові пожертви збираються і направляються туди, де, на думку «Армії SOS», у цьому є найбільша потреба, багато представників закордонних українців самотужки купують товари і відправляють їх на склад у Києві.

Пан Тропінов зауважив, що українська діаспора у США була найбільшим джерелом одягу та іграшок для сімей солдатів, а канадська діаспора зробила помітний внесок у постачання військового спорядження[2].

Річард Гарейчук, 59-річний окуліст з Торонто, зазначив, що він займається збором коштів для «Армії SOS», бо вона допомагає тим, хто насправді воює, незалежно від того, чи це регулярна армія, чи добровольчі батальйони[3]. У 2014 р. Р. Гарейчук та інші члени українсько-канадської громади купили безпілотник за $ 12 000, охрестили його «Прометеєм» і відправили до «Армії SOS». «Прометей» 10 разів вилітав на збір розвідувальної інформації поблизу Донецька і Луганська та на початку 2015 р. був збитий сепаратистами. «Армія SOS» також купує комплектуючі для снайперських гвинтівок та розтяжки для детонаторів[4].

Окрім груп, подібних до «Армії SOS», діаспора має навіть більш неформальні – і прямі – контакти з українськими військами на фронті. На думку відомого українсько-канадського політичного аналітика Михайла Винницького, якщо скласти всі пожертви докупи, вийде, що таким чином українська армія отримує 60 відсотків усієї допомоги. «Низові мережі можуть бути потужнішими, ніж державна машина, тому що державна машина може бути корумпованою», – зауважив професор М. Винницький[5].

Узагальнених даних про гуманітарну та фінансову допомогу української діаспори США та Канади наразі немає. Але про її обсяг свідчать і наведені вище приклади, і окремі офіційні повідомлення. Зокрема, за даними на листопад 2014 р., українська діаспора Канади

1 Як українська діаспора воює проти Росії – розслідування The Globe and Mail. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainian.voanews.com/a/diaspora-vijna-proty-putina-arms-for-ukraine/2661982.html

2 Там само.

3 Там само.

4 Там само.

5 Як українська діаспора воює проти Росії – розслідування The Globe and Mail. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainian.voanews.com/a/diaspora-vijna-proty-putina-arms-for-ukraine/2661982.html

передала на схід України лише медикаментів на 25 тис. канадських доларів[1]. За інформацією генерального консула України у Сан-Франциско С. Альошина, місцеві українські волонтери до листопада 2014 р. відправили в Україну гуманітарну допомогу вартістю $250 тис. Проте, як він зауважив, загальна сума, зібрана у США волонтерами з української діаспори, є набагато більшою[2].

Як і українці, які мешкають у США і Канаді, вагому допомогу Україні в цей нелегкий час надає і українська європейська діаспора.

Приміром, українська діаспора у Німеччині за останні три роки надіслала близько сотні тонн гуманітарної допомоги. Наведемо лише кілька прикладів. У червні 2015 р. з німецького міста Дортмунд надійшла сьома партія допомоги в госпіталь у Волновасі, де на той час лікувалися більше сотні наших бійців. Допомога включала реабілітаційне обладнання, інвалідні візки, ліжка, кварцеві лампи та іншу техніку, перев'язочні матеріали. Окрім медтехніки, в зону АТО завезли велику кількість одягу для людей, які через війну втратили майно. Загалом назбирали десять тонн допомоги[3].

У лютому 2015 р. настоятель та прихожани Української Греко-Католицької Церкви святого Володимира з міста Ганновер (Німеччина) та громада українців Нижньої Саксонії зібрали та передали благодійному фонду «Волинь-2014» 10 тонн гуманітарної допомоги. Серед вантажу – одяг, взуття, медикаменти, засоби гігієни, матраци, а також продукти харчування. Усе це було передано українським військовослужбовцям, які перебувають у зоні проведення АТО, та в медичні заклади. В коробках з одягом та продуктами харчування були листи від дітей Ганновера зі словами вітання та підтримки українським військовим. Також благодійники передали роті міліції особливого призначення «Світязь» УМВС України у Волинській області продукти харчування та медикаменти, намети та спальні мішки[4]. Дві машини з гуманітарною допомогою (ліжка та тумби, одяг, постіль, побутова техніка і численне медичне обладнання, в тому числі два операційні сто-

---

1 *Сухобокова О. О.* Волонтерська допомога Україні від української діаспори США і Канади під час проведення АТО. – С. 145.

2 Там само.

3 Десять тонн медичної техніки передала українська діаспора з Німеччини бійцям на Схід. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/06/16/desyat_tonn_medychnoi_tehniky_peredala_ukrainska_diaspora_z_nimechchyny_biytsyam_na_shid_599196

4 УГКЦ й українська громада Нижньої Саксонії передали допомогу волинським бійцям. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://catholicnews.org.ua/ugkc-y-ukrayinska-gromada-nizhnoyi-saksoniyi-peredali-dopomogu-volinskim-biycyam

ли) для України зібрали громади німецьких міст Мюнстера, Бамберга та Вюрцбурга[1]. Благодійний фонд «Нова країна» за допомогою української діаспори у Люксембурзі та Німеччині відправив дві вантажівки із медичним обладнанням, ліжками, ковдрами та іншими необхідними речами на схід України[2].

У листопаді 2015 р. 20 тонн медичного краму передала Інституту травматології та ортопедії українська діаспора з Франції. Це, зокрема, багатофункціональні ліжка, ортопедичні матраци, лікарняні столики та інвалідні візки. Їхня вартість – понад 20 тисяч євро. Усю допомогу надіслали спеціально для нового відділення травматичних пошкоджень опорно-рухового апарату[3].

Волонтерська група «Лондон – Євромайдан» у листопаді 2014 р. презентувала бійцям Добровольчого Українського Корпусу-2 біноклі (16х50 та 20х50), енергетичні батончики, харчові гелі та таблетки для очищення[4]. У Лондоні на Різдво 2015 р. парафіяни українських церков збирали пожертви на допомогу військовим. Після богослужінь в Українській Греко-Католицькій Церкві Скитальчої Родини та Українській Автокефальній Православній Церкві вдалося зібрати 2835 британських фунтів (УГКЦ – 1770, УАПЦ – 1065). На зібрані кошти куплено тепловізор, прилади нічного бачення та теплий одяг українським військовим у зону бойових дій на сході України[5].

Активно допомагає біженцям з Донбасу та українським військовим Фундація «Українці в Нідерландах». Зокрема в квітні 2015 р. вони зібрали та передали 2149 кг гуманітарної допомоги, закупили 132 шоломи, кровоспинні препарати «Celox» («Целокс») та джгути, 160 комплектів термобілизни тощо. Для Центральної міської лікарні міста Сум, госпіталю ветеранів війни та центру реабілітації дітей вони

---

1 Діаспора з Німеччини зібрала дві фури гуманітарної допомоги для українських лікарень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/09/14/diaspora_z_nimechchyny_zibrala_dvi_fury_gumanitarnoi_dopomogy_dlya_ukrainskyh_likaren_624168

2 Як діаспора з Німеччини та Люксембургу допомагає Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://4army.com.ua/yak-diaspora-z-nimechchini-ta-lyuksemburgu-dopomagaye-ukrayini/

3 Українці з Франції передали в Україну 20 тонн медичної допомоги. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vidia.org/2015/48013

4 Прикарпатських добровольців підтримали із Лондона. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravda.if.ua/news-67464.html

5 На Різдво у церквах Лондона зібрали майже £3000 для військових. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://4army.com.ua/na-rizdvo-u-tserkvah-londona-zibrali-majzhe-3000-dlya-vijskovih/

передали медичні препарати, ролатори, меблі та разом з українцями інших країн закупили велику кількість аптечок і теплі речі[1].

Українська громада Італії є однією з найчисленніших серед подібних громад у Європі, займає активну суспільно-політичну позицію, багато зробила для підтримки Революції Гідності. Українці з Італії створили Римську сотню, яка пройшла курси з надання медичної допомоги та інші вишколи й готова їхати воювати за Україну. Частина молоді вже поїхала, записалась у Самооборону або ж допомагає обороні України в іншій спосіб[2].

У неділю, 30 жовтня 2016 р. близько 300 українців та італійців зібралися в «Українському селі» у Римі на благодійне свято «Стрілецька Ватра», організоване Оргкомітетом Євромайдан Рим та Конгресом Українців Італії. Захід було присвячено річниці Листопадового Чину і проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. На свято прибув Єпископ УГКЦ, канонік Папської Базиліки Санта Марія Маджоре, владика Іриней (Білик). На «Стрілецькій Ватрі» було зібрано 2000 євро на потреби АТО (придбання автомобіля для добровольчого батальйону ОУН), з яких 205 євро було зібрано дітлахами[3].

Українська діаспора у Венеції та прилеглих містечках в лютому 2015 р. придбала для Добровольчого Українського Корпусу (ДУК) автомобіль швидкої медичної допомоги, який заповнили ліками, продуктами та одягом. Волонтер Юрій, який їздив за реанімобілем, розповів, що гуманітарної допомоги, яку принесли люди, було стільки, що вона не вмістилась у машину[4].

3 квітня 2016 р. Папа Римський Франциск оголосив збір пожертв для потреб постраждалих від війни в Україні, який було проведено 24 квітня в католицьких церквах Європи. Крім того, Святіший Отець склав велику пожертву особисто. Зібрані кошти призначені

---

1 Діаспора в Нідерландах допомагає українській армії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://svitovyd.info/2015/новини/діаспора-в-нідерландах-допомагає-укр

2 *Олесь Городецький*: «Офіційний Рим – разом з Україною». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrnationalism.com/interview/510-oles-horodetskyi-ofitsiinyi-rym-razom-z-ukrainoiu.html

3 «Стрілецька ватра» в Римі: відновлення традицій, весела забава та 2000 євро на АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.facebook.com/oles.horodetskyy/posts/1774468009437727

4 Заробітчани з Італії передали на фронт реанімобіль, заповнений гуманітарною допомогою. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/02/25/ukrainski_zarobitchany_z_italii_peredaly_na_front_reanimobil_zapovnenyy_gumanitarnoyu_dopomogoyu_567584

лише для населення, яке постраждало внаслідок війни, без поділу за вірою, конфесією чи етнічною приналежністю.

Для розподілу цього фонду Папа вирішив встановити «in loco» відповідний технічний комітет, який складається з голови і чотирьох членів. Головою вищезгаданого комітету Папа Франциск призначив Його Преосвященство Яна Собіло, Єпископа-помічника Харківсько-Запорізької дієцезії Римсько-Католицької Церкви в Україні.

Перший етап прийому заявок на отримання великих і малих грантів у рамках акції «Папа для України» від релігійних і громадських організацій, які надають безпосередню допомогу переселенцям із зони АТО, тривав від 8 вересня до 31 жовтня 2016 року. Зараз технічний комітет розглядає заявлені проекти і визначає, хто, відповідно до озвучених раніше критеріїв, зможе отримати кошти з Ватикану для надання безпосередньої допомоги найбільш незахищеним категоріям переселенців. Пріоритетами є їжа, одяг, ліки та отримання даху над головою для найбідніших, які втратили все через воєнні дії.

Оскільки йдеться про особисту ініціативу Папи Франциска, остаточними відповідальними за неї є Державний секретаріат Ватикану і Папська рада «Cor Unum» через Апостольську нунціатуру в Україні[1].

В Іспанії у 2003 р. було створено Федерацію українських асоціацій в Іспанії – ФУАІ, яку очолює М. Петруняк. На даний час до ФУАІ входить сім асоціацій, її мета – об'єднати всі регіональні асоціації українців для координації їхньої діяльності. Федерація має виступати виразником усіх проблем української діаспори перед урядами України та Іспанії[2].

Влітку 2015 р. побратими з Української патріотичної асоціації «Воля» надіслали підрозділу «Карпатська Січ» («Легіон Свободи») 10 гідраторів для бійців. Наша українська діаспора Іспанії знову надіслала волонтерську допомогу[3]. 30 червня до України повернулася група добровольців УДА, які півтора місяці проходили реабілітацію за підтримки української діаспори в Іспанії (Марина Дідух, подруга

1 Папа Франциск зібрав для українців понад 10 мільйонів євро. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukr-parafia-roma.it/index.php?option=com_content&view=article&id=1470%3Apapa-frantsysk-zibrav-dlia-ukraintsiv-ponad-10-milioniv-ievro&catid=7&Itemid

2 Українські осередки в Іспанії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spain.com.ua/ua/ucrainski_oseredky_ispanii

3 Українська діаспора Іспанії надіслала волонтерську допомогу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/news/ukrainska_diaspora_ispanii_nadislala_volontersku_dopomogu_foto_185797.html

«Чайка», та Ігор Антонюк, друг «Бурий», з Тернополя, Олена Ломачинська, подруга «Атеїстка», з Києва, Лариса Кирикович, подруга «Мама», з Рівненщини).

Організували цю подорож волонтери з організації «Армія SOS Мурсія». Вони забезпечили проживання в будиночках на березі моря в курортному районі, місті Сан-Педро-дель-Пінатар. Реабілітаційні масажі та відновні процедури робили лікарі Ігор та Інна Глущаки. Здоров'я всіх бійців, що там побували, суттєво покращилося. Хлопці, які приїхали на милицях, додому їхали вже без них. На запрошення волонтерської організації «Армія SOS Мурсія» вже пройшли реабілітацію близько 50 воїнів ЗСУ та добровольців[1].

Неодноразово волонтерську допомогу українському війську надавали українські патріоти в Португалії. Це і продукти харчування (кава, печиво, чорний шоколад, рибні консерви і т. ін.), засоби гігієни, білизна, шкарпетки, вологі серветки та медикаменти, батарейки для ліхтариків, а також грошова допомога в розмірі 270, 80, 125, 165 євро тощо. Серед благодійників слід назвати родини Лесі та Івана Левецьких, Віри та Романа Вариводи, Олесі та Богданни Заяць, Олесі та Олега Братини, Наталії Барчук, Тетяни Поляновської, Ольги Гарасимчук, Павла Садоха, Любові та Петра Брах, Сергія та Надії Уманських, Юрія Кондри, Михайла Кожика, Володимира і Галини Шевчунів, Ольгу Скотняну, Івана Терещенка та багатьох інших. 12 червня 2016 р. зібрано допомогу (продукти харчування, засоби гігієни і грошова допомога) від громади м. Лісабона для підтримки добровольців Правого Сектора[2].

Отже, аналізуючи роль зарубіжних українців у протистоянні російській агресії упродовж останніх трьох років, можна зробити такі висновки.

Трагічні події в Україні 2014–2016 рр. продемонстрували солідарність української діаспори з історичною батьківщиною та її прагнення допомогти відстояти територіальну цілісність і незалежність України.

---

1 Добровольці повернулися із відпочинку в Іспанії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sectorpravdy.com/ua/news/duknews/1755-dobrovoltsi-povernulysia-iz-vidpochynku-v-ispanii

2 Волонтерська допомога українському війську / Українські Патріоти в Португалії, які живуть за тисячі кілометрів зібрали чергову допомогу для захисників України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: .http://www.spilka.pt/uk/dopomoga-armiyi/7212-ukrayinski-patrioti-v-portugaliyi-jaki-zhivut-za-tisjachi-kilometriv-zibrali-chergovu-dopomogu-dlja-zahisnikiv-ukrayini

Роль українців діаспори у російсько-українському конфлікті зводиться до 3-х основних напрямків: 1) участь у протестних акціях; 2) підтримка політичних рішень країн, де вони проживають; 3) участь у волонтерському русі.

Політична активність зарубіжного українства впродовж 2014–2016 рр. зосереджувалася на лобіюванні підтримки України у владному, суспільно-політичному та бізнесовому середовищах країн поселення та на відстоюванні українських пріоритетів у міжнародних організаціях. Зокрема, зусилля спрямовувалися на організацію політичної, економічної, військової, допомоги Україні (у т. ч. надання летальної зброї як одного з найбільш ефективних засобів стримування російської агресії), підписання та ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та Угоди про безвізовий режим. Важливою є також діяльність українських громад з організації міжнародної кампанії громадської протидії стратегіям російського імперіалізму: масові демонстрації, мітинги, пікети з протестом проти анексії Криму, проти прямої участі військових збройних формувань РФ у бойових діях на Донбасі пройшли в багатьох країнах світу. Водночас українська діаспора вимагала від відповідальних урядів європейських країн збереження та посилення санкцій проти РФ та надання Україні найширшої допомоги США, НАТО та ООН, в т. ч. військової.

Прикметною є також активна участь діаспори у волонтерському русі. Робота в цьому напрямі відбувається на кількох рівнях: діяльність благодійних громадських організацій, церков, ситуативні волонтерські акції на місцевому рівні, приватні ініціативи, спрямовані на підтримку «материкової України» (найперше – її Збройних Сил), що стало суттєвим чинником фінансової, військово-технічної та гуманітарної підтримки України.

Одним з основних напрямів гуманітарної допомоги зарубіжних українців є забезпечення найнеобхіднішим (транспортом, одягом, продуктами харчування, іншими предметами першої необхідності, грошима тощо) українських військових, задіяних в АТО, допомога їхнім сім'ям.

Надзвичайно важливими для української сторони є організація діаспорою гуманітарної та кваліфікованої медичної допомоги. Це надання медичного обладнання, медикаментів, лікування поранених за кордоном, приїзд медиків в Україну.

Розділ 10

Леонід ЧУПРІЙ

Особливості вирішення збройно-політичного конфлікту на сході Украни в сучасних глобалігаційних реаліях

Розділ 10

Леонід Чупрій[1]

ОСОБЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ ЗБРОЙНО-ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗИЦІЙНИХ РЕАЛІЯХ

Теоретико-методологічні підходи до дослідження воєнно-політичних конфліктів

Світова спільнота сьогодні дедалі частіше стикається з новими, нетрадиційними формами війн і конфліктів, які стали постійним атрибутом сучасного етапу міжнародних відносин. У багатьох регіонах світу посилюється міждержавне суперництво на регіональному і місцевому рівнях, що зумовлює зростання небезпеки виникнення значної кількості насильницьких конфліктів, більшість з яких набули форми збройного протистояння. Локальні війни і воєнні конфлікти різного масштабу та інтенсивності, що стали постійною формою силового вирішення політичних, територіальних, етнонаціональних, релігійних, економічних та інших протиріч, становлять одну з основних загроз як для національної, так і для міжнародної безпеки.

Нова, глобальна епоха в історії людства поставила нові завдання в галузі вивчення основних тенденцій еволюції воєнно-політичних конфліктів. Одна з них стосується ідентифікації, здавалося б, давно й остаточно вирішених наукою питань – таких, як визначення війни, збройних конфліктів, воєнної агресії, причин, що їх породжують, мети, яку ставлять ініціатори протистоянь.

Для України ця проблематика є особливо актуальною, оскільки ми повинні чітко визначити особливості того конфлікту, в якому перебуває Україна та накреслити шляхи його подолання[2]. Відтак ми

---

1 Розділ написано за сприяння к. п. н *Олександра Загребельного* та к. с. н. *Катерини Настоящої – Л. Ч.*

2 Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України від 15.06.2004 року № 648 (в редакції Указу Президента України від 08.06.2012 року №390/2012) // Сайт ВРУ / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/648/2004.

повинні спочатку проаналізувати сутнісні ознаки таких понять як, «збройний конфлікт», «воєнний конфлікт» «війна».

У класичному розумінні збройний конфлікт – це, перш за все, війна. Вона є фундаментальним соціально-політичним явищем, концептуалізацією сутності якого займалися багато відомих суспільствознавців, політологів, філософів.

Широкою популярністю, як в середовищі політиків, так і вчених користується визначення К. фон Клаузевіца, згідно з яким війна – конфлікт великих інтересів, що регулюються кров'ю, акт насильства, мета якого змусити супротивника виконати нашу волю[1]. З точки зору її політичної сутності, війна – «це раціональна дія, яка відбувається від імені держави чи іншої спільноти і в основі якої лежать політичні цілі»[2]. До цього часу більшість авторів в розумінні війни спираються на це визначення.

У зарубіжній науковій літературі досить поширене трактування війни, запропоноване 1982 року американськими дослідниками Д. Сінгером і М. Смоллом. Згідно з ним, війною слід вважати «будь-яке тривале зіткнення між військовими силами двох або кількох урядів (міждержавна війна) або між регулярною армією та якоюсь іншою (щонайменше однією) збройною групою (внутрішньодержавна війна), кількість жертв серед яких перевищує одну тисячу людей протягом всього зіткнення»[3].

Науковці Вашингтонського інституту миру також виділяють три формальні ознаки війни: залучення до конфлікту щонайменше однієї регулярної армії; існування неминучого логічного ланцюга в послідовності подій збройного конфлікту; мінімальні втрати – 1000 або більш людських життів на рік.

У більшості сучасних трактувань війни за головну ознаку беруть організоване колективне військове насильство. Багато теорій також нагадують, що війна не буває без масових людських жертв; вони допомагають відрізнити війну від особистої ворожнечі між окремими людьми.

Однак часто у визначеннях війни лише наводять один або ряд факторів, що дають змогу ідентифікувати цей соціально-політичний феномен. У їх числі: тривалість зіткнень військових сил; участь регулярної армії; число мінімальних людських втрат.

---

1 *Клаузевиц К.* О войне / К. Клаузевиц. – М.: Эксмо, Мидгард, 2007. – С. 35

2 Там само. – С. 28

3 *Small M., Singer J. D.* Resort to Arms. / M. Small, J.D. Singer. – N.Y., 1982. – C. 87.

При цьому залишаються відкритими питання: Якою має бути тривалість «зіткнення», щоб його можна було назвати війною? Яким має бути мінімальна кількість людських жертв? Наприклад, збройне протистояння у Північній Ірландії не вважається війною через недостатню кількості жертв: протягом всього конфлікту (більше 30 років) від насильницької смерті загинуло близько 4 тис. людей (військових і цивільних осіб)[1].

Нарешті, як кваліфікувати терористичні й антитерористичні операції, що їх також часто називають війною?

У деяких авторів є прагнення дати розширене тлумачення війни, по суті ототожнюють її із чварами, ворожнечею, насильством. Зокрема, різновидом справжньої війни вважають «холодну війну», в ланцюгу війн також перераховують «валютні», «кредитні», «цінові», «митні», «технологічні» та ін.

Багато в чому це пов'язано з тим, що і в громадській думці, і в уявленнях дослідників нові, отримані порівняно недавно, форми протистояння містять ознаки стратегії і тактики війни, спрямованої на поразку противника.

Деяких дослідників не влаштовує відома формула К. фон Клаузевіца про війну як продовження політики насильницькими засобами. Річ у тім, що сьогодні арсенал таких засобів «насильства» значно розширився: поряд з класичною зброєю у війні все більш застосовуються політичні, економічні, фінансові, інформаційні, таємні засоби. Зокрема, в США були проведені численні дослідження, що стосуються питань розробки мирних способів досягнення вкрай рішучих цілей збройної боротьби[2] .

На жаль, сучасним вченим досі не вдалося виробити загальний підхід до осмислення поняття війни, адекватного до нинішніх умов. Існуючі визначення надмірно операційні і не можуть слугувати ефективним інструментом аналізу нових явищ у даній сфері соціальної взаємодії.

Деяку допомогу дослідникам в ідентифікації «стану війни», як здавалося, повинен був наданий факт «оголошення війни» суб'єктами, які мали намір воювати.

---

1 *Цыганков П. А.* Теория международных отношений. / П.А.Цыганков – М.: Гардарики, 2002. – С. 16.

2 *Орехов О. В.* Характерные особенности вооруженной борьбы в войнах и конфликтах последнего десятилетия / О.В.Орехов, С.Г.Чекинов // Военная мысль. – 2004. – № 10. – С. 13–18.

Так, ще Г. Гроцій стверджував, що «декларація стану війни» є необхідною умовою, яка повинна бути виконано перед початком війни. Це «правило Г. Гроція було визначене для того, щоб усунути факт раптового нападу однієї держави на іншу»[1]. Декларація війни була корисна і як «останній ультиматум», що мав на меті запобігти спалаху військових дій. Але за часів Г. Гроція не існувало ніяких загальних зобов'язань щодо такої декларації й історія знала багато випадків, коли його не було зроблено.

Надалі, у міру розвитку швидкості розгортання військових дій, стало превалювати думка про обов'язковість «декларації війни», оскільки стрімкі військові напади стали рівносильні «зраді». Тому Гаазька угода від 1907 р включало пункт про обов'язковість «декларації війни». Відповідно до цієї угоди, військові дії не повинні починатися без «завчасного та ясного попередження у формі декларації війни або ультиматуму»[2]. Оскільки «декларація війни» стала законом, були визначені також спеціальні правила щодо її форми.

З кінця XIX ст. «Декларації війни», навіть зробленої у односторонньому порядку, було досить для того, щоб говорити про «стан війни». Така декларація була юридичним інструментом, а не просто «викликом, який міг бути прийнятий чи відхилений». Проте потужні держави іноді ігнорували такі декларації, навіть якщо розв'язували та продовжували військові дії[3] .

Тим не менше, до цього часу, згідно з нормами міжнародного права, для того, щоб почати військові дії, держава повинна оголосити «стан війни», а також воєнний або надзвичайний стан, який вводиться поряд з оголошенням стану війни. Зокрема, в Україні «стан війни оголошується, коли має місце напад іншої держави або групи держав, агресії, а також за наявності безпосередньої загрози збройного нападу іншої держави»[4].

У той же час, відповідно до норм міжнародного права, «війна» – це збройний конфлікт між двома або кількома державами. У разі оголошення війни припиняються дипломатичні відносини між

1 *Гроций Г.* О праве войны и мира: три кн., в которых объясняются естеств. право и право народов, а также принципы публич. права / Г. Гроций. – М.: Ладомир, 1994. – С. 56.

2 *Heywood A.* Political Ideologies. An Introduction. / A. Heywood – London, 1998. – C. 133.

3 *Detter I.* The Law of War / I. Detter. – Cambridge, 2000. – P. 11.

4 Воєнна доктрина України, затверджена Указом президента України від 15.06.2004 року № 648 (в редакції Указу президента України від 08.06.2012 року № 390/2012) // Сайт ВРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/648/2004.

воюючими сторонами (державами). Тобто війни ведуться суб'єктами міжнародного права. Як видно з поданого визначення, в нього включено інші, «сусіднє» з війною поняття «збройний конфлікт», наукова інтерпретація якого також викликає певні труднощі.

Наприклад, військові експерти вважають, що під «збройним конфліктом» можна розуміти будь-який конфлікт з використанням зброї, при цьому політичні мотиви в ньому можуть бути і не присутні[1]. Загалом, останнім часом, виникають нові форми конфліктів, не політичні за своїм характером та причинами, що їх зумовлюють. Збройні банди, члени яких пов'язані між собою відносно випадковими зв'язками, мало стурбовані прагненням до політичної влади, ведучи безладну боротьбу за прямий контроль над засобами виробництва. Форму справжніх військових операцій проти судів торгового флоту будь-яких держав приймає морське піратство, поширене в Південно-Східній Азії; але пірати також мають на меті збагачення, а не будь-які політичні цілі. В Афганістані різні племінні вожді ведуть збройну боротьбу один з одним не так з метою завоювання політичної влади, як за контроль над територіями, які використовуються під плантації для вирощування наркотичної сировини. У зв'язку з цим більш правомірним є поняття «воєнного конфлікту». На відміну від «збройного конфлікту» для «воєнного конфлікту» характерна обов'язкова наявність політичних мотивів при використанні зброї.

Воєнний конфлікт – це найвищий ступінь загострення протиріч між суб'єктами військово-стратегічних відносин й одночасно це форма вирішення протиріч з використанням в обмежених масштабах збройних сил (військових формувань).

Сутністю воєнного конфлікту є продовження політики засобами збройного насилля[2].

До воєнних конфліктів відносяться різні військові інциденти, військові акції та інші збройні зіткнення незначного масштабу (низької інтенсивності) із застосуванням регулярних або іррегулярних формувань, за яких акт формального оголошення війни відсутній[3].

Воєнний конфлікт часто розглядають як одну із форм вирішення національно-етнічних, релігійних та інших протиріч із застосуван-

---

1 *Рубан Л. С.* Чеченский узел кавказского кризиса / Л.С.Рубан. – М., 1996. – С. 73.

2 *Галака О. М., Ільяшов О. А., Павлюк Ю. М.* Основні тенденції розвитку та ймовірні форми воєн і збройних конфліктів майбутнього / О.М.Галака, О.А.Ільяшов, Ю.М.Павлюк // Наука і оборона. – 2007.– № 4. – С. 10–15.

3 *Клименко А. Ф.* К вопросу о теории военных конфликтов / А.Ф.Клименко // Военная мысль. – 1992. – № 10. – С. 24–35.

ням засобів збройного насильства, за якої держава або держави не переходять в особливий стан, що визначається як війна.

Дослідники поділяють воєнні конфлікти на міждержавні та внутрішньодержавні конфлікти. Наприклад, у внутрішньодержавних воєнних конфліктах військові дії ведуться, з одного боку, регулярними збройними силами (урядовими військами), а з другого, – нерегулярними озброєними формуваннями. Лінія фронту в її класичному вигляді, як правило, відсутня. Збройні формування використовують партизанські методи ведення боротьби – засідки, раптові напади на підрозділи супротивника, порушення комунікацій. Значне поширення отримують диверсійно-терористичні акції.

Останнім часом ряд дослідників часто застосовують термін «обмежений воєнний конфлікт», сюди відносять конфлікти, що пов'язані зі зміною статусу тієї чи іншої території та зачіпають інтереси, в тому числі, провідних держав світу і ведуться із застосуванням найсучасніших засобів збройної боротьби. В обмеженому військовому конфлікті чисельність сторін, які ведуть боротьбу становить від 7 до 30 тис. людей; до 150 танків; до 300 бойових броньованих машин; 10–15 легких (в тому числі навчально-бойових) літаків; до 20 гелікоптерів[1] .

Проте досить широке, а часто і довільне використання терміну «збройний конфлікт» неминуче ставить питання про межі цієї дефініції та її співвідношення з терміном «війна». Наприклад, П. Циганков вважає, що оскільки зміст терміна «збройний конфлікт» охоплює «будь-яку ситуацію, незалежно від її правової кваліфікації, в якій дві або більше сторін протистоять одна одній зі зброєю в руках», то, в залежності від обставин, використовують те або інше поняття. Це, звісно, не прояснює суті розглянутої проблеми[2] .

Слід зазначити, що проблема співвідношення понять «збройний конфлікт», «воєнний конфлікт» і «війна» викликала жваву дискусію серед науковців. У кінцевому підсумку, було ухвалено рішення про уявну важливість «розмежування» цих визначень і про необхідність вироблення «ситуативного», тобто гнучкого підходу до їх ідентифікації. Наприклад, до 1990-х рр. термін «збройний конфлікт» означав, менше, ніж війну», а потім він став «розширеним», оскільки не всі численні збройні конфлікти, які сталися за останнє десятиліття,

---

1 *Насиновский В. Е.* Вооружённые конфликты: поиск решений / В.Е.Насиновский. – М.: Объединённая редакция МВД РФ, 1996. – С. 43-45

2 *Цыганков П. А.* Проблема войны в социологии международных отношений / П.А.Цыганков // Социология современных войн. Материалы научного семинара. – Вып. 1. – М., 2004. – С. 27.

можна віднести до категорії «війни». Збройний конфлікт може бути, а може і не бути війною.

Слід погодитися з тим, що, не зважаючи на прерогативу дослідників, ці поняття, що входять в арсенал збройної боротьби між людьми, все ж вимагають деякої розмежувальної лінії, якщо вони використані в сучасній політичній практиці. Однак акцент на принципову різницю між ними не особливо результативний, позаяк ідеться не про класифікацію форм збройної боротьби, а про поділки однієї і тієї ж шкали.

Як війна, так і будь-які воєнні конфлікти – це різні ступені вираження організованої збройної боротьби, неминуче позначені масовим кровопролиттям. У них – гігантський потенціал знищення і руйнування, вони здатні вбити людство, життя на Землі, роздробити саму планету. Як показує досвід останніх військових протистоянь (в Югославії, Афганістані, Іраку та ін.), їх початок ознаменувався найпотужнішими ударами авіації і високоточних ракет, покликаними знищити військово-політичне керівництво противника, пункти управління, вузли комунікацій, економіку, системи життєзабезпечення населення та примусити супротивника до капітуляції. Їхніми характерними рисами є: рішуча перевага однієї зі сторін в сукупній потужності, економіці, військово-технічному та організаційному відношенні, інформаційних засобах, коаліційній підтримці, швидкоплинності тощо. Звідси важливість зміщення уваги вчених до виявлення дійсно нових параметрів та особливостей сучасних форм збройного протиборства, а також способів їх запобігання.

На сьогодні актуалізуються і проблеми пошуку підстав для внутрішньої диференціації окремих різновидів збройного протиборства.

Так, в рамках традиційних досліджень, війни за моральним принципом поділяли на справедливі війни (захист державної території, національної незалежності та суверенітету) та несправедливі (агресивні, загарбницькі). Подібним є поділ за політичними цілями – на завойовницькі та національно-визвольні війни.

Науковці пропонують для цього низку критеріїв, які включають: а) оцінку реальних політичних намірів та цілей учасників війни (конфлікту); б) правову кваліфікацію дій сторін (відповідність Статуту ООН, нормам міжнародного права); в) моральну виправданість дій сторін з точки зору загальнолюдських норм гуманності[1].

1 *Серебрянников В.* Социология войны / В.Серебрянников. – М.: Ось, 1989. – С. 127–128

На наш погляд, у зв'язку із загостренням міжетнічних конфліктів, а часто їх навмисним розв'язанням зацікавленими суб'єктами, зазначені класифікації неминуче мають суб'єктивний характер і не відповідають сформованим реаліям.

Залежно від типу учасників, війни іноді ділять на класичні міждержавні і класичні внутрішні (громадянські) війни. Громадянська війна часто характеризується як збройне зіткнення різних соціальних верств суспільства. В останні роки ця класифікація поповнилася новими типами: «міждержавні війни з внутрішніми підривними діями» і «внутрішні війни із зовнішнім втручанням» (Югославія, Східний Тимор, Ірак, Сирія). Тим не менш, деякі «внутрішні» (наприклад, у Лівані в 1975 р.) та міжплемінні війни (в Афганістані протягом останніх десятиліть), де всі сторони є недержавними акторами, не вкладаються в цю класифікацію.

Широко відмою є також типологія, що включає[1]:

1) класичні територіальні війни, метою яких є завоювання (відстоювання) території (іноді передбачає підкорення населення, що проживає на ній);

2) сецесіоністські війни (за відокремлення та утворення самостійної держави);

3) ірредентистські війни (за возз'єднання представників розділеного етносу, що компактно проживають на територіях сусідніх держав).

За спрямованостю військових дій розрізняють конвенціональні війни, завданням яких є нейтралізація або руйнування військового потенціалу супротивника, та тотальні війни, в яких звоєнні дії ведуться як проти військ супротивника, так і проти населення його країни[2]. Поширення міжнародного тероризму змусило досліників у межах останньої класифікації виділити так звані тоталітарні війни, дії в яких спрямовані переважно або винятково проти мирного населення.

Вітчизняні автори звертають увагу на типологію, побудовану за такими основними характеристиками, як способи ведення бойових дій, відповідно до якої війни діляться на регулярні (класичні); партизанські та диверсійно-підривні, а також війни контактні та безконтактні (або війни шостого покоління та «війни з невидимками»[3] .

---

1 Там само. – С. 129

2 *Хрусталев М. А.* Анализ международных ситуаций и политическая экспертиза: очерки теории и методологии / М.А.Хрусталев. – М.: НОФМО, 2008. – С. 64.

3 *Хрусталев М. А.* Диверсионно-террористическая война как военно-политический феномен / М.А.Хрусталев // Международные процессы. – 2003. – № 2. – С. 56–62.

В станньому випадку йдеться про війни нового типу, які відбуваються практично без бойових зіткнень, які веде латентний супротивник.

Сучасна типологія війн швидко збагачується за масштабними та особливо військово-технічними і стратегічними ознаками: за їхньою зброєю; симетричності або асиметричності (однаковими або різними способами); контактності або безконтактності (з наземними битвами або без них); з охопленням усіх географічних сфер або окремих з них; «заколот-війни» тощо.

Деякі автори виділяють «асиметричні війни», під якими розуміють війни між різними типами соціальних суб'єктів (наприклад, держави проти недержавних акторів), а також збройні конфлікти, в яких вороги використовують різні засоби збройної боротьби. На думку М. Хрустальова, асиметричним є конфлікт, сторони якого ведуть різні за своїм типом війни. Відповідно до з класифікації М. Хрустальова, війни класифікуються за характером та цілями. Типи війн за характером поділяються на три види[1]:

1) регулярні (бойові дії здійснюють регулярні військові формування);

2) партизанські (бойові дії здійснюють партизанські загони);

3) диверсійно-терористичні (бойові дії здійснюються терористичними групами).

За цілями також виділяють три види:

1) конвенційні (метою є знищення військової сили супротивника);

2) неконвенційні (метою є знищення мирного населення, однак допускається використання зброї масового знищення);

3) тотальні (метою є повне знищення супротивника, включно з мирним населенням).

За визначенням М. Хрустальова, асиметричний конфлікт – це різновид збройного конфлікту, що передбачає нерівний характер відносин, асиметрію потенціалів протиборчих сторін, властивий сьогоднішній військово-політичній ситуації, в умовах якого[2]:

1) слабка сторона вдається до стратегії, відмінної від стратегії сильного супротивника, найчастіше використовує нетрадиційні методи ведення війни (диверсійно-терористичну тактику, переміщення бойових дій в міста, використання цивільних осіб та об'єктів інфраструктури як щита і т. д.) – метою якої є завдання матеріальної

1 *Хрусталев М. А.* Анализ международных ситуаций и политическая экспертиза: очерки теории и методологии. – С. 22–28.

2 Там само. – С. 34.

і психологічної шкоди для досягнення політичної перемоги, що передбачає нав'язування сильнішому супротивникові невигідної моделі перебігу конфлікту, розтягуючи його часові рамки;

2) сильна сторона в умовах асиметричного протистояння стикається з низкою проблем (неможливістю дотримання принципів та норм міжнародного гуманітарного права, тиском з боку світової спільноти та засобів масової інформації, неможливістю у короткі терміни вирішити стратегічні завдання тощо).

Слід зазначити, що, незважаючи на те, що всі зазначені «кваліфікації» війн далеко не ідеальні, проте їх також застосовують і до військових (збройних) конфліктів.

В рамках типології видів збройної боротьби значного поширення набули такі терміни як «інформаційні війни», «кібервійни», «психологічні війни»[1] .

Наявні на сьогодні загальні визначення поняття «війна» не враховують таких відносно нових за їхнім стратегічним значенням явищ, що відображаються в термінах «інформаційна війна», «кібервійна». Такі терміни на перший погляд дещо «екзотичні», а їх вживання представниками ЗМІ нерідко надають їм метафоричного відтінку. При цьому на передній план часто висувають не сутнісні риси війни, а її методи.

Іноді використання зазначених термінів набуває надмірно категоричного характеру і затуляє ту обставину, що основною ознакою війни досі залишається збройна боротьба – ведення бойових дій, які супроводжуються масовими вбивствами. Часом ігнорують і те, що в таких випадках описується не стільки феномен власне війни, скільки нові стратегії і високотехнологічні засоби, застосування яких покликане забезпечити досягнення поставлених політичних цілей, не вдаючись до війни.

Разом з тим було б необачно недооцінювати евристичний потенціал, що його несуть в собі названі вище терміни, їх значення для осмислення еволюції, яку зазнають війни в сучасній історії людства з точки зору як способів їх ведення, так і самого їх змісту.

На наш погляд, більшість невизначеностей виникає при типологізації форм збройної боротьби за соціально-політичним та геополітичним змістами.

---

1 *Данільян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І.* Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: Навчальний посібник / О.Г.Данільян, О. П.Дзьобань, М. І. Панов. – Харків: Фоліо, 2002. – С. 85.

По-перше, зберігається прийнятий раніше розподіл воєн за соціально-політичним змістом на чотири основні типи – між державами протилежних систем, всередині ліберального світу, за звільнення від чужоземного ярма та цивільні[1] .

По-друге, сучасна геополітична класифікація включає світові, регіональні, субрегіональні та локальні війни. В останні роки як самостійний тип стали виділяти локальні війни з тенденцією їх переростання в регіональні війни». Також мають місце спроби ідентифікації «нових типів війн» – глобалізаційних, міжцивілізаційних, цивілізаційних, «проникаючих», між бідними і багатими країнами, за природні ресурси, справжню демократію тощо.

Зазначені класифікації, крім того, що просто ускладнюють кодифікацію різних ознак збройного протистояння, набагато відстають від тих трансформацій, які спостерігаються в сучасному світі.

Особливості типологізації збройних протистоянь в сучасних глобалізацій них реаліях

Сучасний світовий розвиток визначається двома нерозривними процесами – глобалізацією та фрагментацією. Так, переплетення фінансових, торгових і промислових зв'язків є не тільки джерелом взаємозалежності, а й її асиметричності, в результаті чого поглиблюються традиційні форми нерівності і виникають нові, загострюючи тим самим причини військових конфліктів. Глобалізація породжує нові, невідомі раніше можливості їх ведення – з точки зору як ресурсів (фінансових, технологічних), так і суб'єктів, які беруть участь у конфлікті. Виникають нові типи воєнно-політичних конфліктів, а з відомих типів війн дедалі більшого поширення набувають такі, які раніше були малопомітні і не впливали на загальний вигляд безпекового середовища.

Більше того, дуже складним є питання про соціально-політичне групування війн за типами, пов'язане з особливостями епохи, характерними для неї протиріччями. Одні вважають, що з настанням XXI ст. почалася інша епоха. Інші вважають, що хоча розташування сил змінилося, військові протиріччя, типові для XX ст., зберігаються і навіть мають тенденцію до наростання, але одночасно на перший план висунулися нові суперечності.

1 *Серебрянников В. В.* Эволюция представлений о войне / В.В.Серебрянников // Социология современных войн. Материалы научного семинара. – Вып. 1. – М., 2004. – С. 46–53.

У зв'язку з цим доцільно виділити ряд фактів, які дають змогу дослідникам намітити нові теоретико-методологічні підходи до аналізу сучасних форм збройної боротьби.

На сучасному етапі внаслідок одночасної дії процесів глобалізації та фрагментації має місце реальна трансформація існуючої системи міжнародних відносин.

З одного боку, глобалізація сама по собі об'єктивно є розвитком зв'язків і відносин, активізує обмін між країнами і народами технологічними і культурними досягненнями, що природно служать миру. З другого боку, вона перетворюється на генератор війн та збройних конфліктів в результаті реалізації політики нав'язування одними народами інших чужих форм існування.

У будь-якому разі глобальні зміни у світовій спільноті неминуче ведуть до перегляду сформованого у світі балансу військових сил[1].

Як відзначають фахівці, у класичному розумінні війна невіддільна від держави, яка є її неодмінним учасником – щонайменше, одним із суб'єктів.

Глобалізація світової спільноти посилила інтеграційні процеси не тільки в економічній та інформаційній сферах, а й у військовій.

Так, самостійною та помітною силою у сфері вирішення проблем безпеки стали глобальні військові монополії, наприклад, НАТО, які прагнуть не тільки до реалізації зовнішньо-політичних цілей країн-учасників, але і до просування своїх інтересів у процесі зміцнення власної корпоративної культури і системи цінностей. Більшість транснаціональних військових корпорацій мають служби безпеки та розвідки, за потенціалом та оснащенням перевершують армії багатьох сучасних країн.

В умовах глобалізації мало що може вважатися «внутрішньою проблемою», а деякі держави мають потенціал для самостійного їх вирішення. На думку глобалістів, в сучасних умовах державоцентрична модель є анахронізмом. Держави існують доти, поки на їх основі не виникне нова глобальна структура[2] .

Розширення переліку загроз та викликів, які експерти називають нетрадиційними, щоб відрізнити їх від класичних загроз

---

1 *Василенко О. В.* Основні світові тенденції розвитку озброєння та військової техніки для ведення війн у майбутньому / О.В.Василенко // Наука і оборона. – 2009. – № 4. – С. 18–22.

2 *Fought S., Holman G.* Nation Building: The View from the Pointy End of the Spear / S. Fought, G.Holman // The Brown Journal of World Affairs. – Winter, 1994. – Vol. II. – № 1. – P. 21.

військового характеру, що виходять від національної держави, надають широку базу для обгрунтованого втручання, в тому числі військового. Крім того, одним із факторів використання збройних сил в сучасному світі є здатність проектувати силу в максимально короткі терміни в будь-який регіон.

У сучасну епоху відчутно інтенсифікувалися процеси так званої «наднаціоналізації» – однієї з найважливіших тенденцій сучасного світу є формування декількох регіональних по суті «наднаціональних» спільнот, що характеризуються культурно-історичною спадщиною. У зв'язку з цим в надрах Європейського союзу вже кілька років точиться дискусія про формування європейської оборонної ідентичності та необхідності створення власних збройних сил, по суті наднаціональних. Йдеться не тільки про утворення нових за формою збройних підрозділів і реформу системи планування та управління, а й про зміну системи мотивації «людини у формі». Якщо раніше вона призивалася або наймалася захищати інтереси тієї чи іншої держави, то зараз з'являється наднаціональний інститут з далеко не єдиною системою цінностей та ідеалів.

Поряд із глобалізацією у світовому співтоваристві активно йдуть процеси фрагменталізації або локалізації. Відбувається дроблення суб'єктів сучасної світової політики, що кардинально змінює характер глобальної конкуренції, що підвищує ризик несанкціонованих збройних зіткнень.

Так, у XX ст. міжнародне співтовариство виробило норми і процедури оголошення, ведення та припинення війни. Однак з появою і зміцненням «незалежності» нових акторів світової політики зросло число тих, хто не схильний підкорятися цим правилам. Більшості дослідників наголошують на соціально-політичній тенденції, виявлені на основі статистичного аналізу безлічі соціальних факторів: в той час як число класичних міждержавних воєн зменшується, зростає число внутрішньодержавних конфліктів та війн. Таким чином, хвиля насильства наростає, але вже у формі локальних війн і збройних сутичок – громадянських конфліктів, що мають величезний руйнівний потенціал і вирізняються особливою жорстокістю.

Проявом фрагментації сучасного світу з іншого боку глобалізації стає руйнування єдності міжнародного стратегічного середовища, що супроводжується «приватизацією війн», «поверненням до нового Середньовіччя з небезпекою нестримної анархії»[1] .

1 *Блищенко И. П.* Региональные конфликты и международное право (вторая половина XX – начало XXI века) / И.П.Блищенко, М.М.Солнцева. – М.: Изд. дом «Городец», 2005. – С. 49 .

Однак найбільш значущим, якщо говорити про сутність сучасного збройного протиборства, видається той факт, що на арені світової політики набирають міці та впливу нелегітимні суб'єкти. Це «мафіозні» об'єднання, бандформування, озброєні групи та організації міжнародного тероризму, які в досягненні своїх цілей не зупиняються ні перед якими злочинами[1] .

На особливу увагу заслуговує діяльність мусульманських терористичних організацій, які «прикриваються» ісламськими лозунгами.

Некоректно стверджувати, що єдиній західній цивілізації, яка об'єднує Європу і Північну Америку протистоїть ісламська цивілізація, яка сформувала несхожу систему критеріїв застосування військової сили, що «в надрах ісламського світу формується та фізична і духовна сила, яка вийшла на лінію протистояння з європейським світом»[2] .

По-перше, навряд чи можна говорити про безсумнівну єдність «західної цивілізації», яку продовжують роздирати серйозні політичні, економічні та соціальні протиріччя[3] .

По-друге, терористична діяльність низки екстремістських організацій має мало спільного з традиційними мусульманськими цінностями. По суті, це форма вираження особливої радикальної ідеології – релігійного фундаменталізму.

Релігійні фундаменталісти вважають за краще войовничий стиль політики, а політичний конфлікт є для фундаменталістів ареною битви або війною, в якій, у кінцевому підсумку, «вірні» повинні перемогти, а для цього всі засоби прийнятні. Один із наслідків такої войовничості є готовність брати участь в будь-якому, часто нелегітимному, антиконституційному або радикальному політичному діянні. Типовим виправданням фундаменталістів є те, що вони знищують зло, виконуючи бажання Бога (Аллаха).

На жаль, дуже часто релігійний фундаменталізм, в даному разі ісламізм, використовується вузькою групою осіб, що прагнуть підкорити політику своїм кон'юнктурним міркуванням, амбітним та корисливим цілям.

---

1 *Сірий С. В.* Соціально-політичний контекст локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / С.В.Сірий. – К.: Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, 2008. – С. 12.

2 *Пригожин А. И.* Особенности четвертой мировой войны. / А.И.Пригожин // Социология современных войн. Материалы научного семинара. – Вып. 1. – М., 2004. – С. 55–60.

3 *Серебрянников В.* Социология войны. – С. 37

В той же час мережева, широко розподілена структура фундаменталістських ісламістських організацій стійка і маловразлива. Крім того, ця структура багаторазово підсилює свою міць через підключення до інфраструктури атакованої сторони. Мова йде не тільки про Інтернет, банківські мережі та транспорт країн європейської цивілізації. Експлуатуються навчальні системи, політичні технології та економічні інститути «атакованої сторони», що цілком укладаються в рамки фундаменталістської концепції – вести війну засобами супротивника.

Ударною силою є нова зброя масового ураження – шахіди. Виробництво цієї зброї не вимагає великих заводів, шахт, великих складів, а ресурси для виробництва «людино бомб» не обмежені і легко відновлювані. При цьому ісламісти вибирають центри, руйнування яких зможе максимально дезорганізувати державне життя, дезорієнтувати масову свідомість, викликати потужні негативні емоції (страх, апатію).

Вони вважають, що для завдання шкоди зовсім необов'язково вражати центри державного або військового управління, що було метою у звичайних війнах, – вибір конкретного об'єкта нападу не має особливого значення. Цим об'єктом є мирне населення країни.

Традиційні структури безпеки типу міждержавних збройних альянсів не пристосовані для боротьби з фундаменталістськими погрозами. Більше того, неадекватне використання міці найсильнішою у військовому відношенні держави світу та її союзників в Іраку не тільки виявило свою неефективність, але і додало «нового дихання» транснаціональному тероризму.

Наявність ядерної зброї для удару у відповідь втрачає сенс: немає конкретної адреси, «сторона, яка погрожує» розсіяна серед мирного населення на величезній території. Супротивник – не держава, це не компактний суб'єкт. Це мережева організація, що охоплює півконтиненту, поступово проникає на Європейський і Північноамериканський континенти легальними і нелегальними каналами міграції. Тому можливості для відповідного цільового удару, організованого за допомогою традиційних військових засобів, тут зовсім незначні.

Нові війни мають складнішу багаторівневу структуру з погляду складу конфліктуючих сторін. Сторонами більшості внутрішньодержавних конфліктів є недержавні актори, а саме: організована злочинність, кримінальні групи, релігійні рухи, міжнародні благодійні

організації, діаспора, повстанські групи[1]. Така диверсифікація сторін конфлікту свідчить не тільки про нові можливості та потенціал, що отримали ці актори завдяки об'єктивним процесам у міжнародній системі, а й про багатошарову структуру протиріч, що лежать в основі кожного із сучасних конфліктів, та складність завдання щодо їх тривалого врегулювання на основі задоволення інтересів усіх.

Зіткнення великих держав та міждержавні війни типу Першої або Другої світових воєн справді стають все менш ймовірними, однак світ не стає безпечнішим.

У сучасному світі зростає кількість держав, міжнародних інститутів, різноманітних неурядових організацій, міжнародних мафіозних структур і злочинних груп, збільшується економічна міць і політичний потенціал великого бізнесу, інтенсифікуються масові міграційні потоки, посилюється вплив найбільших ЗМІ на свідомість і поведінку людей. При цьому, по-перше, надзвичайно ускладнюються відносини між цими різнорідними акторами; по-друге, зростають їхні можливості впливати на всю міжнародну систему у своїх інтересах.

У цілому ж відбувається ускладнення форм і ставок сучасної збройної боротьби та, відповідно, всього стратегічного середовища світової політики. На думку Д. Біля, постбіполярний конфлікт набуває форми тріади, заснованої на «взаємоперетинанні динамік централізації, децентралізації та транснаціоналізації»[2] . По суті, те ж саме має на увазі Дж. Най, кажучи, що світова політика перетворилася на «тривимірну шахову гру». При цьому «на верхній дошці» представлені класичні військові аспекти відносин між державами; «на середньому рівні» – рівні міжнародної економіки – розподіл сили має багатополярний характер; нарешті, «на нижній дошці» – «на рівні транснаціональних відносин – сила поширюється в широких межах і хаотично розподіляється між державами та недержавними гравцями»[3].

Щодо співвідношення понять, то вітчизняний суспільствознавчий дискурс загалом і політологічний зокрема характеризуються у цьому контексті певним термінологічним хаосом. Внаслідок об'єктивних і суб'єктивних причин постає проблема концептуалізації як поняття

1 *Mattis J. N.* Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars / J.N.Mattis, Frank G. Hoffman // Proceedings. – 2005. – November. – P. 18–19.

2 *Biehl H.* United We Stand, Divided We Fall? Die Haltungen europäischer Bevölkerungen zum ISAF-Einsatz / H.Biehl // Der Einsatz der Bundeswehr in Afghanistan: Sozial- und politikwissenschaftliche Perspektiven / A.Seiffert, P.C.Langer, C.Pietsch (Hrsg.). – Wiesbaden: Verlag Springer, 2012. – S. 169–186.

3 *Най Дж. (мл.).* После Ирака: мощь и стратегия США // Россия в глобальной политике. – 2003. – № 3. – С. 37–45

війни, так і категорії «воєнно-політичний конфлікт». Не дійшовши одностайності у визначенні цих термінів, а також підміняючи їх однопорядковими поняттями, некритично підходячи до проблеми зіставлення категорій більшістю дослідників ще більше заплутують ситуацію. Одним із таких шляхів заведення у глухий кут є дотримання юридичного підходу без зважання на політологічний, соціологічний та філософський набутки, прикладами якого є висновки з проаналізованих нами наступних двох монографій.

В міжнародно-правовій юридичній практиці термін «війна» поступово замінюють відносно новим поняттям «збройний конфлікт». Термін «міжнародний збройний конфлікт» вперше офіційно був застосований в Женевській конвенції 1949 р. Це дає підстави окремим дослідникам, незалежно від суспільного та міжнародного контекстів, відштовхуватися саме від цієї категорії.

До збройних конфліктів міжнародного характеру відносять необоронні війни в порядку здійснення державою або групою держав права на індивідуальну або колективну самооборону від агресії; національно-визвольні війни колоніальних або залежних народів, що піднялися зі зброєю в руках на боротьбу за своє національне визволення та утворення власної незалежної держави. У першому випадку можна говорити про класичні міждержавні війни, головною ознакою яких є участь у конфлікті двох або більше суб'єктів міжнародного права – держав. Причому характеристика збройного конфлікту як «оборонного», «реалізація права на самооборону» не має кваліфікуючого значення для застосування терміну «війна». Це може бути війна агресивна, але з дотриманням формальних вимог, зазначених вище. Складно назвати дії США в Іраку оборонною війною, однак формальні вимоги, як оголошення і т. п. були виконані. До такого роду конфліктів належить війна між Іраном та Іраком (1980–1990), війна за Фолклендські острови (1982), зіткнення між Лівією і Чадом за володіння територією Аозу (1973–1988), дії ПАР в Анголі (1975–1989), конфлікт у Кувейті (1991). М. Арцибасов і С. Єгоров відзначають, що ознака «збройний» характеризується застосуванням зброї проти іншої воюючої сторони. Тому конфлікт неможливо назвати «збройним», якщо не застосовується зброя. Без неї поняття «збройний конфлікт» втрачає свою специфіку [1].

1 *Дяченко В. І., Цюрупа М. В., Шумський П. В.* Міжнародне гуманітарне право: філософсько-правова доктрина регулювання збройних конфліктів / В.І.Дяченко, М.В.Цюрупа, П.В.Шумський. – Ч. І. Історія становлення. – К.: Сфера, 1999. – С. 33

У свою чергу, В. Дяченко, М. Цюрупа, П. Шумський вважають, що термін «воєнний конфлікт» значно ширший, ніж поняття «війна». Він охоплює «всі види організованих форм збройних сутичок соціальних сил як всередині держави, так і на міждержавному рівні, або між коаліціями держав, які характеризуються достатнім рівнем керованого насильства, переходом від мирних до мілітарних способів життєдіяльності з неминуче широким порушенням прав та свобод населення»[1]. Автори відносять поняття «війна» до різновиду воєнного конфлікту та зазначають, що за своєю формою вона є видом збройного конфлікту.

«Воєнний конфлікт» є досить широким поняттям, яке використовується як в офіційних документах, наукових працях, так і в повсякденні. На думку вітчизняних учених, суттєвою ознакою воєнного конфлікту слід вважати масштабність. Згідно з пропонованою ними базовою типологією воєнних конфліктів, локальна війна є їх складовою – на відміну від світової практики, де збройний конфлікт розглядається як стадія воєнного конфлікту. У широкому розумінні, воєнний конфлікт – це є гостра форма зіткнення сторін щодо розв'язання суттєвих протиріч в процесі соціальної взаємодії із застосуванням збройної сили[2]. У вузькому розумінні – це одна з форм збройних сутичок із застосуванням регулярних та іррегулярних збройних формувань, які не переходять у війну. «Воєнний конфлікт – це гостра форма вирішення протиріч між державами, із двостороннім застосуванням збройних сил». А. Клименко «воєнний конфлікт визначає як будь-яке збройне зіткнення, форму вирішення протиріч між державами, різними соціальними групами із застосуванням воєнної сили»[3] .

Таку ж думку висловлюють і автори О. Гуржій та Р. Пилявець, щодо поняття «війна» та «воєнний конфлікт». Воєнний конфлікт охоплює всі форми збройного насильства – від прикордонних і внутрішніх збройних зіткнень до світових воєн[4] .

---

1 *Марченко В.* Воєнно-політичний конфлікт: методологія наукового аналізу та прогнозування / В.Марченко, М.Цюрупа // Вісник національної академії оборони України. – 2008. – № 4. – С. 163–167.

2 *Толубко В. Б., Бут Ю. І., Косевцов В. О.* Основні закономірності сучасних локальних війн та збройних конфліктів / В.Б.Толубко, В.О.Косевцов – К.: НАОУ, 2002. – С. 6.

3 *Клименко А. Ф.* К вопросу о теории военных конфликтов / А.Ф.Клименко // Военная мысль. – 1992. – № 10. – С. 24–35.

4 *Гуржій О. І., Пилявець Р. І.* Проблемні питання сучасної української воєнної термінології / О. .Гуржій, Р.І.Пилявець // Воєнні конфлікти другої половини XX століття. Зб. наук. статей. – К., 2004. – С. 6–13.

Найбільш оптимальною за такої формальності підходів видається позиція Г. Перепелиці, який пропонує методологічне використання поняття «воєнно-політичний конфлікт», обгрунтовуючи це тим, що, на відміну від воєнного конфлікту, у воєнно-політичному конфлікті розвиваються і розв'язуються тільки політичні суперечності. Воєнно-політичний конфлікт і війна мають загальну сутнісну ознаку – політичну суперечність, яка розв'язується у формі збройної боротьби за допомогою воєнної сили. Водночас, на його думку, ці поняття не тотожні. «Війна не включає всього розмаїття процесів, форм і способів розв'язання суперечності»[1]. Політичні суперечності у війні, як правило, розв'язуються тільки у формі збройної боротьби. «Без збройної боротьби немає війни. А воєнно-політичний конфлікт – це боротьба у різних формах, де, безумовно, превалює збройна боротьба, але остання не є обов'язковим моментом виникнення конфлікту». Обов'язковим моментом воєнно-політичного конфлікту, його необхідною ознакою є саме застосування або загроза застосування воєнної сили. «Воєнно-політичний конфлікт – це зіткнення політичних інтересів суб'єктів політики з використанням воєнної сили.

Г. Перепелиця зазначає що найбільш типовою формою воєнно-політичного конфлікту є війна[2]. Війна – це суспільно-політичне явище, основний зміст якого визначається збройною боротьбою.

Представники різних філософських шкіл і напрямів бачать причини воєн по-різному – в економіці, політиці, психології людей, нестачі життєвого простору, ресурсів, сировини. Жан-Жак Руссо з цього приводу писав у 1762 році в трактаті «Про суспільний договір»: «Війна – відносини не між людьми, а між державами і люди стають ворогами випадково, як представники держави, а не як людські істоти»[3].

Війну можна розглядати: по-перше, як засіб, що використовується політиками для досягнення своїх цілей; по-друге, як збройну боротьбу двох і більше суспільних суб'єктів (зокрема, як державно організовані суб'єкти), які чинять опір одне одному; по-третє, як певний стан суспільства в усіх його вимірах, яке характеризується домінантою збройного насильства та відповідних йому способів і засобів. Війна і процес її виникнення, як мінімум, підпорядковані діям

1 *Перепелиця Г. М.* Конфлікти в посткомуністичній Європі / Г.М.Перепелиця. – К.: Фоліант, 2003. – С. 256.

2 *Перепелиця Г. М.* Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи / Г.М.Перепелиця. – К.: Стилос, 2003. – С. 25.

3 *Руссо Ж-Ж.* Об общественном договоре./ Жан-Жак Руссо. – Кн. 1. – Гл. IV – С. 78.

закономірностей політики (тенденцій у політиці), збройної боротьби та суспільства в їх взаємозв'язку та взаємозалежності.

У сучасних умовах воєнно-політичні конфлікти набувають якісно нового наповнення як за змістом бойових дій, кількісно-якісними показниками, так і за типом суперечностей, які розв'язуються. При цьому на першому плані в них стоять соціально-політичні передумови виникнення конфліктів, сепаратизм, територіальні суперечності, національний менталітет того чи іншого етносу, елементарна боротьба за владу, економічні суперечки тощо, які призвели до збільшення кількості як міжнародних, так і внутрішньодержавних небезпечних соціально-політичних конфліктів, а останні у більшості випадків переросли в локальні, регіональні конфлікти за участі коаліцій держав проти однієї держави.

Незважаючи на заборону використання військової сили у міжнародних відносинах, держави досить часто звертаються до неї для вирішення суперечок та конфліктних с ситуацій, що виникають між ними. Це стосується й новітньої історії, коли закінчився тривалий період холодної війни та глобальне протистояння двох наддержав.

Світова спільнота дедалі частіше стикається з новими, нетрадиційними формами війн і конфліктів, які стали постійним атрибутом сучасного етапу міжнародних відносин. У багатьох регіонах світу посилюється міждержавне суперництво на регіональному і місцевому рівнях, що зумовлює зростання небезпеки виникнення значної кількості насильницьких конфліктів, більшість з яких набули форми збройного протистояння. Локальні війни і воєнні конфлікти різного масштабу та інтенсивності, що стали постійною формою силового вирішення політичних, територіальних, етнонаціональних, релігійних, економічних та інших протиріч, становлять одну з основних загроз як для національної, так і для міжнародної безпеки.

З вищезазначеного можна прийти до висновку, що поняття «збройний конфлікт» за своїм значенням і змістом є дуже близьким до поняття «воєнний конфлікт», де сутнісною ознакою виступає поняття «військова сила». Тому поняття «воєнний конфлікт» і «збройний конфлікт» практично рівнозначні, із тією лише різницею, що у «збройному конфлікті» акцентується увага насамперед на двосторонньому процесі застосування військової сили[1].

1 *Перепелиця Г. М.* Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. – С. 15.

Воєнно-політичний конфлікт складається з двох частин: політичної та воєнної. З одного боку, він є політичним протиріччям, боротьбою між соціальними силами з приводу політичної влади. З другого боку – збройна боротьба, використання воєнної сили, що виступає як механізм розвитку і вирішення конфлікту. У воєнному конфлікті можуть вирішуватися суперечності різного характеру: економічні, територіальні, демографічні, етнічні, національні, релігійні, ідеологічні, кримінальні.

Найширше його можна визначити як суперечку, в якій, принаймні, одна організована сторона демонструє бажання і готовність застосувати озброєне насильство для реалізації своїх інтересів у проблемному регіоні.

Воєнно-політичні конфлікти відбуваються в різних формах, починаючи від незначних зіткнень напіввійськових формувань і закінчуючи досить масштабними бойовими діями, що охоплюють значні території. Як правило, причиною цих конфліктів є боротьба за політичну владу в державі, що робить їх наслідки для населення більш відчутними. Прикметною рисою сучасних конфліктів також є посилення ролі зовнішніх сил та їхнього впливу на хід та перебіг сучасних воєнно-політичних конфліктів, які продовжують залишатися продовженням політики воєнними засобами, інструментом досягнення політичних та геополітичних цілей та реалізації економічних інтересів. Настання багатополярного світу замість біполярного в умовах глобалізації супроводжується сплеском цілої низки конфліктів, характерною ознакою яких є перехід їх з глобального рівня на регіональний і локальний. *Локальні війни і воєнні конфлікти становлять сьогодні одну з основних загроз як для національної, так і для міжнародної безпеки.*

Отже, на порядку денному постала проблема створення цілісної концепції воєнно-політичного конфлікту, яка б дала змогу запропонувати ефективні способи його врегулювання. Розпочнемо її побудову з виявлення сутності воєнно-політичного конфлікту.

Відтак за логікою Г. Перепелиці, політичний терор і політичний тероризм з використанням погрози воєнною силою можна віднести до різновидів воєнно-політичних конфліктів[1].

Політичний тероризм справді схожий на воєнно-політичний конфлікт низької інтенсивності. Спільним є насильницька основа

1 *Перепелица Г. М.* Природа конфліктів у посткомуністичному світі / Г.М.Перепелица // Політична думка. – 2000. – № 1. – С. 89–100.

та політичне цілепокладання, адже і воєнно-політичний конфлікт, і політичний тероризм – це форма організованого насилля. Але тероризм, який ми бачили в Нью-Йорку, Парижі, Брюсселі – це глибоко законспіровані анонімні організації та групи, «туманний ворог», «привиди», розсіяні в середині країн і по всьому світу. Він не може бути «воюючою стороною», здатною вести збройну боротьбу з військами, уникає цього в принципі. Війна з таким ворогом за допомогою армії – нонсенс, адже війна, як стверджував ще Клаузевіц, є завжди зіткнення двох живих відкрито протидіючих одна одній озброєних сторін[1] . Збройні сили слабко сприяють боротьбі з законспірованим тероризмом.

«Останні збройні конфлікти і локальні війни, – зазначає В. Смолянюк, – дають підстави стверджувати, що соціально-політичною реальністю стають воєнні сутички нового зразка, якісна відмінність яких полягає в досягненні політичних цілей без масових армій, а шляхом застосування оптимальної комбінації інших форм міждержавного насильства, серед яких воєнне насильство посідає чільні, але не виключні позиції»[2] .

Підтвердженням цієї тези В. Смолянюка є Палестино-Ізраїльський конфлікт, який фактично перетворився на «терористичну війну». Йдеться про тероризм як особливу форму бойових дій, як «новий вид війни» (за висловом Б. Дженкінса). Згідно із цією позицією, обсяг поняття «тероризм» може бути включений в обсяг поняття «війна». Аналітик М. Лібіг категорично стверджує, що тероризм не є соціальним феноменом, це – форма малої війни[3].

Політичний тероризм тісно пов'язаний із державною політикою зацікавлених у підтриманні міжнародної напруженості певних країн світу, а це неможливо без залучення відповідних організованих структур, діяльність яких спрямована на дестабілізацію обстановки у визначеній країні(регіоні), дискредитації її уряду, окремих державних і політичних лідерів, розпалювання міжнаціональної та релігійної ворожнечі, спонукання населення до непокори органам державної влади та місцевого самоврядування, підготовку озброєного опору та втягнення місцевого населення у збройну боротьбу, здійснення інших

1 *Клаузевиц К.* О войне. / К.Клаузевиц – М., 1997. – С. 685.

2 *Смолянюк В.* Військова могутність України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку (політологічний аналіз досвіду 1990-х років) / В.Смолянюк. – К.: Ірпінь; ВТОР "Перун", 2000. – С. 131.

3 *Бардін О.* Насильство, війна, тероризм як способи розв'язання конфліктної ситуації: політологічний аналіз / О.Бардін // Людина і політика. – 2003. – № 5. – С. 88.

протиправних дій шляхом розповсюдження удаваних чуток та дезінформації.

Як зазначає М. Онищук, цитуючи слова Д. Кеннеді, що тероризм – це війна засідок, а не битв, прагнення до перемоги шляхом виснаження та дезорганізації суперника замість втягування його у відкриту війну[1]. Тому звідси, на перший погляд, здається, що політичний тероризм має багато спільного з партизанським рухом, враховуючи те, що вони використовують подібні методи боротьби. Але є істотна різниця: партизанська боротьба, яку Г. Перепелиця визначає як форму воєнно-політичного конфлікту, при якому одна із сторін воює на території, яку контролює супротивник[2], на відміну від тероризму, не спрямована проти цивільного населення і тому має певну громадську підтримку.

Партизанська боротьба розглядається як використання збройного насилля недержавними, нелегальними організаціями, яке спрямоване все ж таки на військові об'єкти. Тероризм же, навпаки, спрямовує збройне насилля в основному на невійськові об'єкти, оскільки він, головним чином, розрахований на психологічний ефект, а не на воєнно-стратегічну перемогу[3] . Таким чином, розмежування між терористичною та партизанською боротьбою можна проводити за таким критерієм: дотримання чи нехтування правилами збройної боротьби, тобто правилами збройних конфліктів.

У широкому розумінні, під збройним конфліктом воєнні експерти розуміють будь-який конфлікт із застосуванням зброї. Але, як слушно зазначає Г. Перепелиця, у збройному конфлікті таке застосування зброї є двостороннім.

У вузькому розумінні, зокрема А. Анцупов, А. Шипілов вважають, що збройний конфлікт – конфлікт між середніми й великими соціальними групами, у якому сторони використовують озброєння (збройні формування), крім збройних сил[4] .

---

1 *Онищук М. І.* Інформаційно-психологічне забезпечення застосування збройних контингентів США в сучасних локальних війнах і збройних конфліктах / М.І.Онищук // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Військово-спеціальні науки. – К., 2010. – Вип. 24/25. – С. 36–38.

2 *Перепелиця Г. М.* Природа конфліктів у посткомуністичному світі. – С. 89–100.

3 *Бардін О.* Насильство, війна, тероризм як способи розв'язання конфліктної ситуації: політологічний аналіз. – С. 83–94.

4 *Анцупов А. Я., Шипилов А. И.* Конфликтология: Учебник для вузов. / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М.: ЮНИТИ. 1999. – С. 34.

Вітчизняний науковець, фахівець з воєнної безпеки В. Богданович визначає збройний конфлікт як форму вирішення національно-етнічних, релігійних, політичних, територіальних та інших протиріч із застосуванням засобів збройного насильства, як усередині країни, так і щодо суміжної держави (держав), при якій держава не переходить у стан війни[1].

Його колега О. Маначинський стверджує, що видами воєнних конфліктів можна вважати прикордонні конфлікти, військові акції, збройні інциденти і внутрішні збройні конфлікти[2] .

«Під воєнним конфліктом варто розуміти будь-яке зіткнення, протиборство, форму вирішення протиріч між конфліктуючими сторонами із застосуванням воєнної сили для досягнення певних політичних цілей. Його основними формами є конфлікти різних масштабів (локальні, регіональні, світові) при яких держави не переходять в особливий стан, характерний для війн (збройні інциденти, прикордонні зіткнення й військові акції). Особливе місце в цьому ряді займають громадянські війни, у які за певних умов можуть перерости внутрішні збройні конфлікти. Тому що, на відміну від внутрішніх збройних конфліктів, де політичними цілями виступають проблеми самовизначення й територіальної приналежності, твердження унікальності соціокультурних, національних і конфесійних цінностей, метою громадянської війни є боротьба за державну владу»[3].

В. Богданович визначає воєнний конфлікт як зіткнення інтересів соціально-політичних суб'єктів із застосуванням військової сили[4]. На думку інших дослідників, під воєнним конфліктом можна розуміти протиріччя між суб'єктами воєнно-стратегічних відносин, підкреслюючи ступінь загострення цих протиріч і форму їхнього вирішення (з використанням в обмежених масштабах збройних сил)[5].

Інші автори вважають, що воєнний конфлікт – це форма міждержавного конфлікту, що характеризується зіткненням інтересів

---

1 *Богданович В. Ю.* Воєнна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення / В.Ю.Богданович. – К.: Тираж, 2003. – С. 17.

2 Конфликты и войны после распада СССР / В.Ю.Богданович, А.Я.Маначинский, Ю.В.Егоров, В.А.Муха, А.А.Бортник. – К.: Вид-во «Кий», 2008. – С. 42.

3 *Вовк С. О.* Проблема кореляції понять «неміжнародний збройний конфлікт» та «громадянська війна» / С.О.Вовк // Політологічний вісник: зб. наук. пр. – К., 2012. – Вип. 64. – С. 216–222.

4 *Богданович В. Ю.* Воєнна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення. – С. 10.

5 *Махонин В. А., Ткачев В. С.* Военные конфликты: теория, история, практика. Учебное пособие / В.А.Махонин, В.С.Ткачев. – М., 1994. – С. 53.

протиборчих сторін, які для досягнення своїх цілей використовують із різним ступенем обмеження воєнні засоби[1].

Отже, якщо б ми досліджували виключно воєнні конфлікти, то тим самим стверджували, що основними сторонами конфліктів з використанням воєнних засобів є виключно держави. Але для сучасних, навіть міжнародних, конфліктів це далеко не завжди так. В останню чверть минулого століття основними суб'єктами протиборства виступали: держави (коаліції держав); національно-визвольні рухи й організації; правлячі режими (центральні уряди) і збройні опозиційні угрупування у внутрішньодержавних конфліктах. Сьогодні все частіше прямими учасниками конфліктів виступають не тільки держави в єдності їхніх інститутів, а різні соціальні спільноти, економічні, кримінальні організації, особливістю яких в сучасному світі є те, що вони набувають політичного характеру.

Поняття воєнно-політичний конфлікт також слід співвіднести з такими поняттями, як окупація, гуманітарна інтервенція, агресія. Окупація – це оволодіння територією, яка не знаходиться під суверенітетом якоїсь держави. При цьому, як зазначає вітчизняний політолог М. Шульга, розрізняють фіктивну (або символічну) та ефективну окупацію. «Перша носить формальний характер й обмежується зазвичай підняттям державного прапора на даній території або ж заявою з боку відповідної держави про свій вступ у володіння певною територією. Ефективна окупація передбачає дієвий контроль та управління територією і має декілька правил, а саме: мирний характер окупації; практичне здійснення суверенних дій; здійснення суверенних дій у тому обсязі, який передбачено територіальним верховенством; безперервне здійснення таких дій. Можливість гуманітарної інтервенції передбачена Статутом ООН, згідно з яким у разі існування будь-якої загрози миру, будь якого порушення миру чи акту агресії в умовах недостатності заходів, не пов'язаних із застосуванням збройних сил, Рада Безпеки ООН уповноважена здійснити такі дії повітряними, морськими чи сухопутними силами, які є необхідними для підтримки чи відновлення міжнародного миру і безпеки»[2].

У науковій літературі існують різні точки зору щодо визначення поняття агресії (агресивної війни) на національному рівні. Агресія (від лат. – напад) – це «застосування збройної сили однієї держави проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної

1 *Костенко Г.* Типи, види воєнних конфліктів та їх класифікація / Г.Костенко // Науковий вісник Дипломатичної академії. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 48–57.

2 Там само. – С. 53.

незалежності іншої держави або здійснені дії в будь-який інший спосіб, несумісні зі Статутом Організації Об'єданих Націй». Агресія виявляється у таких формах, як вторгнення або напад збройних сил певної держави на територію іншої, бомбардування або застосування будь-якої іншої зброї проти населення іншої країни, блокада узбережжя чи портів, напад на повітряні, морські або сухопутні сили іншої держави, використання території однієї держави іншою проти третьої держави, підготовка й відрядження озброєних банд, угрупувань, найманців для здійснення дій на території інших держав. Цей перелік не є повним. Саме тому Рада Безпеки ООН може в разі необхідності та відповідно до положень Статуту ООН (ст. 4) кваліфікувати як агресію й інші агресивні дії [1].

Основною сутнісною ознакою воєнно-політичного конфлікту, на відміну від агресії, є збройна боротьба, як двосторонній процес використання зброї. Без збройної боротьби, власне, немає ні війни, ні збройно-політичного конфлікту. У збройній боротьбі переплітаються, концентруються всі зусилля держав, усі їхні потенційні можливості, тому що за її допомогою досягаються їхні політичні інтереси та цілі. Ненасильницькі ж засоби стають підпорядкованими збройній боротьбі і відіграють другорядну роль. При цьому збройна боротьба має відносну самостійність. Вона ніби характеризує насильницьку воєнно-технічну сторону війни, що підкоряється своїм власним законам[2].

Хоча збройна боротьба і є однією з основних ознак воєнно-політичного конфлікту та війни як однієї з форм збройно-політичного конфлікту, проте, їхньою найглибшою сутністю є політична суперечність, що закладена в них. Як свідчить історія, війни, воєнно-політичні конфлікти виникають через несумісні політичні інтереси і цілі, які мають суб'єкти політики. Застосування воєнної сили, зокрема армії завжди викликане ухваленими політичними рішеннями.

Отже буде правомірним стверджувати, що війна як і будь-який воєнно-політичний конфлікт – це результат політичних відносин, а не форма збройної боротьби. Формою збройної боротьби є бій, бойова операція тощо, адже змістом збройної боротьби є наступальні або оборонні бойові дії протиборчих сторін.

Воєнно-політичний конфлікт і війна мають загальну основну сутнісну ознаку – політичну суперечність, що вирішується за допомогою воєнної сили. У той же час ці поняття не тотожні. Війна не

1 Політологічний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 2004. – С. 56.

2 *Перепелиця Г. М.* Природа конфліктів у посткомуністичному світі. – С. 89–100.

включає всієї різноманітності процесів, форм і способів розвитку цієї суперечності.

На досягнення цілей війни працює вся політична і правова надбудова, ідеологічні засоби, духовна сфера, економічний базис, тому що у війні, звичайно ж, переслідуються головні політичні інтереси та цілі держави. Протиборчими сторонами у війні виступають суб'єкти, які мають велику суспільну значущість – держава, коаліція, блок держав, національно-визвольні рухи. Хоча значна кількість західних авторів Ф. Валле, Є. Криппендорф, Л. Опенгеймер, Т. Ропп, Ш. Руссо, Г. Хайд вважають суб'єктами війни виключно держави[1] . Так, Т. Ропп, автор книги «Війна в сучасному світі» і статті на цю тему в «Енциклопедії Американа», визначає війну як «конфлікт між державами з застосуванням сили»[2] .

Воєнно-політичний конфлікт поряд із глибинними зв'язками та відносинами, що виражають його сутність, містить у собі елементи, обумовлені також конкретними обставинами, що складають зміст досліджуваного явища. Зміст, як відомо, завжди ширше своєї сутності, тому для розуміння воєнно-політичного конфлікту в його змістовному аспекті необхідно з'ясувати джерела, особливості, можливу типологію досліджуваного явища.

Аналіз подій у світі за останні десятиріччя свідчить про збільшення кількості локальних воєнно-політичних конфліктів або, за класифікацією НАТО, конфліктів низької інтенсивності. Вони є потенційною загрозою для України, адже при сформованих умовах взаємозв'язку і взаємозалежності держав та різних регіонів, при високій мобільності збройних сил і високій ефективності звичайних озброєнь будь-який збройний конфлікт здатний до швидкої ескалації, перетворення у великомасштабну війну з усіма її трагічними наслідками.

Незважаючи на мирний перепочинок середини 90-х рр. минулого століття, на початку нового тисячоліття загальний рівень конфліктності на локально-регіональному рівні не тільки не знижується, але навіть не проявляє тенденції до відносної стабілізації. Перехід до несилової цивілізації, про який говорилося на початку XXI ст., відтягується на невизначений термін, про що промовисто свідчить статистика.

---

1 *Fraser N. M., Hipel K. W.* Conflict Analysis. Models and Resolutions / N.M.Fraser, K.W.Hipel. – New York, 1984. – P. 243.

2 Encyclopedia Americana. – Vol. 28. – New-York, 1970. – P. 49.

В останні десятиріччя серед фахівців точаться дискусії не тільки щодо нових типів війни, але й щодо трансформації поняття «війна», її суті та особливостей. У науковій, спеціалізованій та політичній літературі відсутнє однозначне трактування цього феномена, а використовується низка визначень сучасного типу ведення війни. Її називають «нелінійною», «неконвенційною», «гібридною», «змішаною», нестандартною», «війною без лінії фронту», «проксі-війною», «партизанською» чи «конфліктом низької інтенсивності».

Дослідник війни ізраїльський полемеолог Мартін ван Кревельд переконує, що війна в класичному розумінні перестане існувати в найближчому майбутньому, а їй на зміну прийдуть конфлікти низької інтенсивності, з бойовими сутичками, терактами, масовими вбивствами мирних громадян та тотальною пропагандою, що стане одним із елементів контролю за населенням. В останні роки виникла форма військового конфлікту, який починається з «мирних» антиурядових акцій і завершується жорсткою громадянською війною та зовнішньою інтервенцією, ця форма цілком може бути названа новим типом війни сучасної епохи. Така війна виходить за рамки традиційних уявлень про неї, набуваючи комбінованого характеру, перетворюючись у заплутаний клубок політичних інтриг, запеклої боротьби за ресурси та фінансові потоки, непримиренних цивілізаційних зіткнень. У хід пускають усі можливі засоби, сторони вдаються до будь-яких, найбезчесніших способів і прийомів дій – як силових, так і несилових. Жертвами конфлікту нового типу стають мирні жителі, насамперед найбільш беззахисні категорії населення – старі люди, жінки та діти. На полі бою сучасного воєнного конфлікту поряд із регулярними військами з'являється безліч нових дійових осіб: іррегулярні формування повстанців та бойовиків, кримінальні банди, міжнародні терористичні мережі, приватні військові кампанії та легіони іноземних найманців, підрозділи спецслужб різних країн світу, а також військові контингенти міжнародних організацій.

В умовах громадянської війни стає неможливим відрізнити винних від невинних, ворогів від союзників, скотарів та хліборобів від бойовиків і терористів-смертників.

Вже з середини 2000-х років у західній науковій думці з'являється термін «гібридна війна», проте у багатьох випадках її трактували в інших термінах та поняттях, на відміну від сучасних тлумачень. Концептуальним обгрунтуванням такої війни протягом XXI ст. займалися такі зарубіжні вчені, аналітики та військові теоретики: Р. Глен, Дж. Гордон, Д. Кілкаллен, Д. Гордон, У. Немет, Дж. Маттіс, Р. Уїлкі,

Ф. Хоффман, Е. Сімпсон, Ф. ван Каппен, М. ван Кренвельд, Е. Лукас, Дж. Макуен та інші.

Поряд із асиметричними конфліктами та неконвенційними війнами вживається також поняття «гібридні війни», яке зараз все частіше використовується. Автором цієї концепції є теоретик в галузі збройних конфліктів та військово-політичної стратегії Френк Г. Хоффман[1]. Він зазначає, що конфлікти будуть мультимодальними (такими, що ведуться різними способами) та багатоваріантними, що не входять у межі простої конструкції ведення збройного конфлікту чи війни. За Ф. Хоффманом, майбутні загрози можуть більшою мірою бути охарактеризовані як гібридне співвідношення традиційних та нерегулярних стратегій і тактик, це децентралізоване планування та виконання, участь недержавних акторів з використанням одночасно простих та складних технологій.

Італійський вчений, філософ Умберто Еко називав ці конфлікти неовійнами. І що цікаво, одне з перших його правил безпосередньо повертає нас до «зелених чоловічків», оскільки звучить так[2]: «У неовійні важко зрозуміти, хто є ворогом». І цей принцип максимально був використаний у кримській ситуації, оскільки Росія у відповідь на звинувачення могла лише розводити руками, мовляв, нас там немає.

Своє трактування «гібридної війни» пропонує М. Айшервуд у монографії «Повітряна міць для гібридної війни». Айшервуд зазначає, що потенційно «гібридну війну» сьогодні можуть вести багато конфліктуючих держав. Він пояснює, що складний характер «гібридної війни» вимагає від воєначальників та цивільних лідерів розуміння свого операційного оточення або відчуття бойового простору. «Гібридний» супротивник може приховуватися поміж цивільного населення, бути не схожим на типового ворога та використовувати «електронний притулок», створений глобальним телекомунікаційним ринком[3].

Авторитетний довідник «Military Balance» за 2015 рік тлумачить «гібридну війну» як «використання воєнних та невоєнних інструментів в інтегрованій кампанії, спрямованій на досягнення неочікуваності, захоплення ініціативи та отримання *психолгічних* переваг, що

1 *Hoffman F. G.* Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict / F.G.Hoffman // Strategic Forum. – Institute for National Strategic Studies (INSS), National Defence University (NDU). – Washington, DC, April 2009. – No. 240. – P. 1–8.

2 *Эко У.* Война, мир и ни то ни се // У.Эко. Полный назад. – М., 2007. – С. 20.

3 *Савин Л.* Гибридная война. Об истоках концепции /Л.Савин [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://communitarian.ru/publikacii/setevye_voyny_i_tekhnologii/gibridnaya_voyna_28022 015.

використовують дипломатичні можливості; масшабні й блискавичні інформаційні, електронні та кібероперації; прикриття і приховування військових і розвідувальних дій, у поєднанні з економічним тиском»[1].

Серед українських фахівців, які частково приділили увагу дослідженню проблем «гібридної» війни, можна виділити таких, як: П. Гай-Нижник, Є. Магда, В. Горбулін, Ю. Радковець, М. Требін, В. Василенко, С. Дацюк, О. Турчинов та ін.

Для характеристики сучасного протистояння України та Росії також можуть бути застосовані такі поняття, як «неконвенційна війна», «нерегулярна війна» чи «змішана війна», або ж спонсоровані державою «гібридні війни». В цих поняттях вказується на «розмивання» обрисів військового конфлікту та залучення до нього невійськових засобів, які у звичному стані не мають прямого стосунку до класичного воєнного протистояння.

«Гібридна війна» – це тип неформатної війни, в якій неможливо чітко визначити сторони конфлікту, чим користується сторона-агресор. У гібридних війнах на першому місці стоїть інформаційно-психологічний вплив на населення, на другому – економічно-політичні (торговельні, газові, дипломатичні) протистояння. А силові операції, які застосовуються нарикінці, мають на меті не так завоювати чи втримати територію, як породжувати хаос, неперервний конфлікт і постійне генерування провокацій. Держава, яка веде «гібридну війну», реалізує угоду з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими повністю заперечується. Т. Шелінг у своїй книзі «Стратегія конфлікту» довів, що так звані «чисті» конфлікти, в яких інтереси сторін є протилежними, існують лише у війні, спрямованій на взаємне знищення, що у сучасних умовах буває достатньо рідко. Таким чином, можна дати таке визначення «гібридної війни», – це поєднання воєнної загрози, прихованої інтервенції, таємного постачання зброї та систем озброєння,економічного шантажу, інформаційної провокації у ЗМІ з метою дезінформації для досягнення політичних та військових цілей країни-агресора[2]. При цьому країна-агресор залишається публічно непричетною до розв'язання конфлікту.

---

1 *Пухов Р.* Миф о «гибридной войне» / Р.Пухов [Електронный ресурс]. – Режим доступу: http://nvo.ng.ru//realty/2015-05-29/1_war.html.]

2 Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України від 15.06.2004 року № 648 (в редакції Указу Президента України від 08.06.2012 року № 390/2012) // Сайт ВРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/648/2004.

Слід зазначити, що в умовах «гібридної війни» на передній план виходять проблеми насильницького розв'язання конфліктів, що характеризуються високою інтенсивністю і широким застосуванням методів прямої агресії, а також здатністю залучати у свою сферу та заражати все нових людей, руйнуючи історично сформовану систему державної стабільності і, отже, безпеку. Аналіз сучасних науково-практичних поглядів на сутність «гібридних війн» (як новітньої форми неконвеційного, асиметричного протистояння) наголошує на її багатовимірному характері, що вбирає в себе власне воєнний, політичний, інформаційний, економічний та соціокультурний виміри. Ще століття тому, в переважній більшості, він майже вичерпувався збройною боротьбою, а зараз дедалі більше доповнюється дипломатичною, економічною, інформаційно-психологічною, розвідувально-диверсійною, терористичною та іншими формами боротьби, які підпорядковуються єдиній меті й розгортаються не тільки на території певних країн, але й на глобальному геополітичному просторі. На даний момент у світі явно простежується тенденція до зростання рівня конфліктної напруженості, тому досить актуальним питанням є розробка адекватного прогностичного механізму для виявлення потенційних вогнищ напруженості, ефективність якого, значною мірою, залежить від врахування і грунтовного аналізу джерел, особливостей, структурних елементів того чи іншого типу конфлікту. Щоб перемогти у «гібридній війні» треба мати найсучасніші збройні сили, силові структури, що здатні до проведення антитерористичної боротьби, вдосконалені та захищені засоби інформаційної боротьби.

Останнім часом у зв'язку зі зростанням ролі інформаційної складової у збройній боротьбі в умовах глобалізації та появою інформаційного суспільства окремі дослідники (І. Воробйов, В. Гулін, Г. Почепцов, В. Сліпченко) вважають за потрібне ввести термін «інформаційна війна», коли мета протиборства досягається суто засобами інформаційної боротьби, а отже, інформація як така у певному напрямі її використання стає своєрідним знаряддям досягнення політичних цілей, інформаційною зброєю[1]. Інакше цю інформаційну складову варто було б розглядати лише як один із видів всебічного забезпечення і супроводження війни, що сполучало її б із наступним типом.

Мережевоцентрична війна (англ. network-centric warfare) – війна, орієнтована на досягнення інформаційної переваги за допомогою

1 *Абаев Л. Ч.* Игровое моделирование и анализ кризисов и конфликтов в международных отношениях / Л.Ч.Абаев // Информация. Дипломатия. Психология. – М.: Известия, 2002. – С. 151

об'єднання військових об'єктів в інформаційну мережу. На відміну від «мережевих воєн» – це суто воєнна концепція, що пройшла тривалий шлях від інтелектуальних розробок і мозкових штурмів через експерименти та симуляції до практичних дій та вплинула на зміну воєнної стратегії США і, відповідно, на інфраструктуру Пентагону. Вона багато в чому стала можливою завдяки інфокомунікаційній іпостасі (створенню глобального інфокомунікаційного оточення) та інфокомунікаційним технологіям[1]. Іншими словами, сутність цієї воєнної доктрини полягає у проведенні війни, що зорієнтована на досягнення інформаційної переваги, Effects-based operations[2]. Це концепція ведення воєнних, яка передбачає збільшення воєнної потужності угруповання об'єднаних сил за рахунок створення інформаційно-комутаційної мережі, що пов'язує джерела інформації (розвідки), органи управління та засоби ураження (придушення). Це забезпечує доведення до учасників операцій достовірної та повної інформації про обстановку практично в реальному масштабі часу.

Асиметрична війна – війна між супротивниками, у військових силах яких існує істотний дисбаланс (асиметрія), або які застосовують кардинально різні стратегії й тактику, відповідно, ставлять різні політичні цілі та використовують інакші засоби ведення війни. Щоб компенсувати дисбаланс традиційних засобів ведення бою, слабша сторона асиметричної війни звертається до нетрадиційних засобів: партизанська війна, диверсії, пасивний опір, терористичні акти, психологічна війна, підтримка антиурядових угруповань, підтримка антиурядових рухів (партій) тощо.

Відтак збройний конфлікт, який відбувається на сході України, ми можемо охарактеризувати як гібридну, асиметричну війну Російської Федерації проти України.

Особливості вирішення воєнно-політичного конфлікту на сході України

Як ми визначили в попередньому підрозділі, збройний конфлікт, який відбувається на сході України, ми можемо охарактеризувати як гібридну, асиметричну війну Російської Федерації проти України.

---

1 *Савин Л. В.* Сетецентричная и сетевая война. Введение в концепцию / Л.В.Савин. – М.: Евразийское движение, 2011. – С. 130.

2 *Адаменко А. А.* Методика формування множини факторів воєнного конфлікту та системи взаємозв'язків між ними / А.А.Адаменко // Наука і техніка Повітр. сил Збройн. сил України. – 2011. – № 1. – С. 141–145.

За визначенням Є. Магди, «Гібридна війна – це прагнення підпорядкувати одну державу іншій, застосовуючи різні інструменти». Бойові дії в ній стоять на другому плані. «Адже мета ведення «гібридної» війни – це залякування, а не знищення», вважає дослідник. Суть «гібридної» війни полягає в тому, що її ведуть навіть без офійного оголошення[1]. Проте гібридна війна – це не тільки «зелені чоловічки». Вона має багато складових і багато «облич». Це і «проксі-війна», і «заколот-війна», і «нелінійна війна», та «консцієнтальна війна». Кожен з видів агресії використовується в певний час і в певному обсязі – з метою досягнути найбільшого результату з найменшими втратами. Автор російської концепції «гібридної війни», начальник Генштабу РФ генерал В. Герасимов, виступаючи на зборах Академії військових наук у 2013 році, охарактеризував її так: «Акцент використовуваних методів протиборства зміщується в бік широкого застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів, реалізовуваних із задіянням протестного потенціалу населення. Все це доповнюється воєнними заходами прихованого характеру, в тому числі реалізацією заходів інформаційного протиборства і діями сил спеціальних операцій. До відкритого застосування сили – часто під виглядом миротворчої діяльності та кризового реагування – переходять тільки на якомусь етапі, в основному для досягнення остаточного успіху в конфлікті»[2].

У цих розробках російського Генштабу вочевидь були використані теоретизування колишнього білоемігранта Є. Месснера, праці якого в Росії стали поширюватися з 2006 року. Це не «класична війна», а новий тип «спецоперації». Дослідник Месснер розробив концепцію, згідно з якою майбутні війни будуть точитися не за території та ресурси, а «за душі націй», то будуть бунтівні війни – «заколот-війни». Тобто це будуть такі конфлікти, в яких матеріалом є національні та соціальні чвари й дезінформація, вони, по суті, є війнами передусім психологічними, а спосіб їх ведення передбачає провокування напруженості та пропагандистську діяльність. У таких «війнах» найбільш корисним є «спецназ», добре навчені підрозділи для неконвенційних дій. Результат таких воєн не вирішується на полі бою. В таких

1 *Магда Є. В.* Гібридна війна: Сутність та структура феномену / Є.В.Магда // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489/2220

2 *Люткен Г. В.* Некоторые новшества в интерпретации войны на Западе / Г.В.Лютken // Вестник Военного университета. – 2010. – № 2. – С. 170–174.

операціях армія служить не стільки для відлякування противника, як для залякування населення та збройних сил потенційного ворога[1].

Не оминув цей теоретик війни і моральний аспект таких дій та їх глобальне призначення, яке нам – українським та російським інтелектуалам – треба знати, щоб розуміти сутність так званої «української кризи»: «Треба припинити думати, що війна – це коли воюють, а мир – коли не воюють. «Заколот-війна» є розбій, жахливий, різноманітний, для совісті неприйнятний, але для безсовісного розуму зрозумілий і потрібний, як руйнування Світової структури, ймовірно не придатної для перенаселеного Світу»[2] .

Тобто Кремль використовує той набір сил, засобів, способів та сценаріїв їх застосування, який він вважає достатнім для досягнення своїх цілей у протистоянні із заздалегідь і цілеспрямовано зруйнованим сектором безпеки України. У міжнародній практиці конфлікт такого типу визначають як «війна чужими руками».

Росія готувалася сама та підготовлювала світ до цього конфлікту щонайменше сім років – від промови президента Росії Путіна в лютому 2007 року на конференції з безпеки в Мюнхені.

Крім суто класичних воєнних методів, Росія в рамках «гібридної війни» чи не вперше масштабно використовувала концепцію «війни трьох кварталів». Суть цієї концепції полягає в тому, що сучасний воїн повинен бути готовий в одному кварталі вести загальновоєнний бій, у другому – здійснювати поліцейські функції, у третьому – виконувати гуманітарні місії.

Мета Російської Федерації – за допомогою успіхів у локальних конфліктах підтвердити не лише можливість вирішувати тактичні завдання, а й зробити заявку на глобальне лідерство на основі «особливої моделі» відносин із навколишнім світом. Москва шляхом визнання незалежності Південної Осетії й Абхазії, анексії та включення до свого складу Криму вирішила дати свою відповідь на «прецедент Косово». Росія хоче в довгостроковій перспективі гарантувати свій вплив завдяки створенню «зони привілейованих інтересів» по периметру власних кордонів і домогтися визнання свого права на втручання у внутрішні справи суверенних держав і силові дії в цій зоні. Фактично така поведінка Російської Федерації – це виклик для ЄС і США, очікувальна стратегія яких чи позиція м'якої сили можуть бути неефективними в протиборстві з Росією. Відтак існує необхід-

1 Мысли Е.Месснера о сути современной мятежевойны // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// milresource.ru/Quotations-Messner.html.

2 Там само.

ність дієвіших кроків з боку Заходу, а також необхідність переглянути структурне та функціональне навантаження міжнародних організацій і міжнародні правові норми, покликані забезпечити ефективне функціонування системних міжнародних механізмів.

Про зміну парадигми війни в сенсі залучення до неї невоєнних структур говорить і Ф. ван Каппен: «Гібридна війна» є поєднанням класичного типу війни з використанням нерегулярних військових формувань. «Держава, що веде гібридну війну, реалізує договір з недержавними виконавцями – бойовиками, терористами, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може. Всю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань»[1].

Концепція «війни трьох кварталів», яку реалізує Росія на території України, наочно демонструє справедливість наведених міркувань. Особливо це стало очевидним під час анексії Криму. Проте зазначена концепція була реалізована не в «просторовому», а в «часовому», до того ж «зворотному» її вимірі. Спочатку «зелені чоловічки» з'явилися в Криму як виконавці квазігуманітарної місії із забезпечення «прав російськомовного населення». Однак поступово перейшли до виконання функцій квазіполіцейських щодо забезпечення потрібного Москві проведення «референдуму». Незабаром вони вже виконували і квазівоєнні функції щодо силового нав'язування виконання результатів «референдуму»[2].

У 1975 році британський вчений міжнародник Е. Мак зробив важливий висновок: у більшості сучасних йому конфліктів сильні країни не зазнали воєнної поразки, вони зазнали поразки в політичному сенсі – не зуміли нав'язати свою волю супротивнику. Політична перемога слабкої сторони полягала в тому, що їй – шляхом застосування асиметричних способів ведення воєнних дій (переважно партизанських) – вдавалося виснажити волю сильного ворога до продовження війни і досягнення поставлених цілей. Відповідно, і завдання України в нинішньому асиметричному протистоянні – двомірне. У зовнішньому вимірі – не піддатися на нав'язування нам зовнішньої, безперечно деструктивної для нашої державності, політичної волі Кремля, однак при цьому – виснажити супротивника.

1 *Кревельд М. ван.* Трансформация войны / Мартин ван Кревельд. Трансформация войны. – М.: Альпина Бизнес букс, 2005. – С. 46.

2 *Жиров Г. Б.* Анексія Криму, причини та наслідки / Г.Б.Жиров // Зб. наук. пр. Військ. ін-ту Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – К., 2014. – Вип. 45. – С. 68–72.

А у вимірі внутрішньому – забезпечити домінування нашої політичної волі у проблемних регіонах, не допускаючи, щоб вони виснажили нас економічно і політично.

Конфлікт, який відбувається в Україні та вже призвів до анексії Криму і збройного протистояння на сході країни, у низці випадків помилково або односторонньо трактується як виключно внутрішньоукраїнська проблема (громадянський конфлікт) або як конфлікт між Україною та Росією (українсько-російська війна). Звужене або одностороннє розуміння суті конфлікту призводить до того, що пропоновані шляхи його врегулювання не дають очікуваних результатів.

Нинішню кризу, яку можна назвати і українською, і російською, і європейською, і навіть загальносвітовою чи геополітичною, потрібно розглядати комплексно. Вона стала результатом збігу в одній точці і в один час трьох різнорівневих конфліктів: геополітичного (глобального), українсько-російського (регіонального) та власне внутрішньоукраїнського (локального).

На глобальному рівні – конфлікт між провідними гравцями на міжнародній арені, насамперед, між Росією та Заходом (під терміном «Захід» ми розуміємо США, ЄС, НАТО та інших гравців, які дотримуються спільних з ними норм поведінки на міжнародній арені). Передумови виникнення конфлікту зумовлені помилками у процесі створення та розбудови європейської та північноатлантичної архітектури безпеки та співробітництва на початку 1990-х років, хибними параметрами залучення країн пострадянського простору до європейської та євроатлантичної інтеграції. Не варто не зважати й на те, як доречно зауважує П. Гай-Нижник, що передумови виникнення конфлікту були зумовлені помилками у процесі створення та розбудови європейської та північноатлантичної архітектури безпеки та співробітництва на початку 1990-х років, хибними параметрами залучення країн пострадянського простору до європейської та євроатлантичної інтеграції[1]. Провідні гравці на світовій арені порушили норми міжнародного права та застосували подвійні стандарти

1 *Гай-Нижник П. П.* Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України / Павло Гай-Нижник // Гілея. – 2016. – Вип. 114 (№ 11). – С. 366–378; *Гай-Нижник П.* Прелюдія війни: українсько-російські військово-політичні взаємини в контексті міжнародного права і системи національної безпеки (1990–2010 рр.) / Павло Гай-Нижник // Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.: МП «Леся», 2016. – С. 133–167.

(від іракської авантюри до проголошення незалежності Косово), послабили моральний авторитет Заходу, створили низку прецедентів порушення міжнародного права. Косовський прецедент став бомбою уповільненої дії, відмова від надання Україні та Грузії Плану дій щодо вступу в НАТО розв'язали руки російському імперіалізму, а анексія Криму призвела до остаточної руйнації постбіполярної системи міжнародних відносин, яка існувала протягом останніх двох десятиліть.

На регіональному рівні маємо справу з двостороннім конфліктом між Україною та Росією, який був викликаний руйнуванням пострадянської системи відносин у регіоні та бажанням Росії відновити «історичну справедливість», повернути свої втрачені позиції у регіоні, який вона вважає власною сферою впливу, а також забезпечити собі належне місце у світовій та європейській архітектурі безпеки та співробітництва. Росія розглядає Україну насамперед як предмет свого впливу та ключову складову пострадянських інтеграційних процесів.

Відтак сьогодні постає нагальна потреба у розробці сценаріїв врегулювання конфлікту на сході. Від українсько-російського врегулювання та способу примирення буде залежати мир, стабільність та добробут не лише обох країн, але й інших країн регіону Східної Європи, Південного Кавказу та Центральної Азії[1].

На локальному (внутрішньоукраїнському) рівні маємо справу з конфліктом між закритими політичними та економічними суспільними інституціями і новим громадянським суспільством, якого не влаштовувала олігархічна латиноамерикансько-пострадянська модель побудови держави та суспільно-економічних відносин.

Значення України для безпеки в ЄС і навіть у світі, підкреслював З. Бжезінський ще 1997 року у своїй книзі «Велика Шахівниця». Професор Бжезінський зазначав у ній, що в разі тісної співпраці в рамах Веймарського трикутника (Франція, Німеччина та Польща), розширеного приєднанням України, така вісь держав становитиме фундамент безпеки, не будучи одночасно загрозою для Росії та інших акторів на міжнародній арені[2]. У зв'язку з тим, що позаблоковість України не змогла гарантувати їй безпеку і забезпечити надійний

1 Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України від 15.06.2004 року № 648 (в редакції Указу Президента України від 08.06.2012 року №390/2012) // Сайт ВРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/648/2004.

2 Brzeziński Z. Wielka Szachownica / Z.Brzeziński. – Warszawa, 1998. – С. 85–86.

захист національного суверенітету й територіальної цілісності[1], актуальним є негайна інтеграція оборонного потенціалу нашої держави в існуючу систему євроатлантичної безпеки.

Штучність проблеми сепаратизму на сході України та інспірованість конфлікту Росією обумовлює безпрецедентність такого типу конфлікту у світовій практиці.

Проблема розв'язання східноукраїнського конфлікту належить до суперечностей українського суспільства, які визначатимуть його долю на найближчі десятиліття. Проте під час цього конфлікту склалася ситуація, за якої національні інтереси українського народу підмінюються інтересами правлячих кіл України, що позбавляє можливості знайти спільну основу для інтеграції доведених до розколу частин суспільства, які представлені населенням Донбасу та іншої частини України.

Для подолання конфлікту потрібно в першу чергу домовитися про припинення збройного протистояння та розробку подальшої дорожньої карти. Для цього пропонується женевський чи нормандський формат переговорів. Мінський же формат, як вважає П. Гай-Нижник, вичерпав себе, а відтак його «дорожня» карта за визначенням є «порожня» для національної безпеки, оборони й збереження цілісності України[2]. Слід зазначити, що женевський формат переговорів (Україна, Росія, ЄС та США) є форматом за участю усіх глобальних гравців, у якому бере участь Україна. Врегулювання на глобальному рівні є предметом переговорів у рамках самітів Великої сімки та Великої двадцятки, участь в яких беруть усі провідні актори міжнародних відносин.

Нормандський формат за участю України, Росії, Німеччини та Франції виключає США і переводить дискусії щодо врегулювання

---

1 *Гай-Нижник П. П.* Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України / Павло Гай-Нижник // Гілея. – 2016. – Вип. 114 (№ 11). – С. 366–378

2 *Гай-Нижник П. П.* Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України / Павло Гай-Нижник // Гілея. – 2016. – Вип. 114 (№ 11). – С. 366–378; *Гай-Нижник П.* Прелюдія війни: українсько-російські військово-політичні взаємини в контексті міжнародного права і системи національної безпеки (1990–2010 рр.) / Павло Гай-Нижник // Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.: МП «Леся», 2016. – С. 133–167; *Гай-Нижник П.* Чи не готують Україні примус до «боснійської» моделі? / П. П. Гай-Нижник // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт. – 2014. – 8 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2014(09)08dopysy.php

конфлікту з геополітичного на регіональний рівень. На цьому рівні спостерігається менше геополітичної конкуренції, що унеможливлює в повній мірі розгляд питань оновлення архітектури міжнародної безпеки, ролі та місця всіх сторін конфлікту у світових процесах співробітництва та інтеграції.

Мінські домовленості виявилися способом часткової деескалації конфлікту на сході України, але доводять свою неспроможність як інструмента його остаточного врегулювання. Разом з тим наголошено, що повернення Донбасу на умовах спотвореної імплементації мінських домовленостей призведе до «боснізації» України з подальшим наростанням внутрішньої конфліктності та закриє для нас перспективи євроатлантичної інтеграції.

Досить ґрунтовно досліджував цю проблематику В. Горбулін, який визначив п'ять сценаріїв подальшого розвитку українo-російських відносин[1] .

Сценарій «тотальної війни» можливий за умови прийняття керівництвом Росії рішення про початок відкритої воєнної агресії з метою отримання сухопутного коридору в Крим чи доступу до свого воєнного контингенту в Придністров'ї. Україна буде позбавлена вибору можливостей врегулювати конфлікт у Донбасі миром і буде змушена захищати свою незалежність, використовуючи всі наявні ресурси.

Сценарій «відтинання» або «стіни» передбачає остаточну відмову України від окупованих територій і повний розрив з ними. Подальша історична доля цих територій цікавитиме Україну лише з точки зору забезпечення її власної безпеки. Можливість реалізації цього сценарію базується на наявності значного ментального розриву між певною частиною жителів тимчасово окупованих районів Донбасу та більшістю українського суспільства.

Сценарій «сателітності» передбачає пошук способів сепаратного миру з Росією на вигідних для неї умовах, нехтування інтересів західних партнерів, визнання автономії Донбасу, відмова від повернення Криму. Такого штибу примирення позбавить зовнішню політику Української держави значної частини незалежності та прив'яже її історичну долю до історичної долі Росії.

---

1 *Горбулін В. П.* «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В.П.Горбулін // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy- instrumentrosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-_.html.

Четвертий сценарій – «заморожування» конфлікту. Він полягає в «заморожуванні» конфлікту за зразком Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії. В такому рішенні зацікавлена Росія, частина країн Євросоюзу і найбільш конформістські та проросійські шари європейського суспільства. Сутність такого врегулювання в тому, що постраждалі в результаті конфлікту райони, так звані «ДНР» і «ЛНР», залишаються у складі України, можливо, на умовах надання їм особливих владних повноважень. За оцінкою В. Горбуліна, реалізація цього сценарію відповідає інтересам як Росії, так і ЄС, але не України.

Сценарій «ні війни, ні миру» або «обмеженої війни та перманентних переговорів» передбачає обмежену і стримуючу війну проти Росії та колабораціоністів на сході з метою завдати їм якомога більше демотивуючих втрат, постійний переговорний процес, без остаточного фіксування результатів. На думку В. Горбуліна, такий сценарій робить можливим досягнення максимального результату з найменшими жертвами, хоча й потребує багато часу, вміння і терпіння[1].

Отже, з п'яти сценаріїв В. Горбуліна перший та останній розглядають розв'язання конфлікту воєнним шляхом і по суті своїй віддають домінуючу роль «партії війни», хоча в першому сценарії ведення війни залежить від Росії, а в п'ятому – від України. Три інших сценарії розвитку україно-російських відносин («стіни», «сателітності» та «заморожування») за своєю суттю є сценаріями мирного врегулювання конфлікту і саме від вибору влади України залежить реалізація будь-якого з них.

Сценарій вирішення конфлікту на Сході України шляхом реінтеграції територій виглядає найскладнішим, але з точки зору національних інтересів України, забезпечення довгострокової регіональної стабільності та цілей розвитку держави виглядає найбільш прийнятним. Він передбачає: 1) спільне забезпечення сторонами конфлікту деескалації протистояння і демілітаризації регіону, повне виведення російських військ і сепаратистських збройних утворень, забезпечення повного контролю над цією територією України; 2) інституційне забезпечення громадянського діалогу і формування консенсусу в суспільстві щодо реінтеграції постконфліктних територій; 3) утворення Громадської ради у питаннях Донбасу та забезпечення постійних соціальних комунікацій з участю осіб «поза політикою»; 4) узгодження в робочих групах та можливість прийняття

1 Там само.

нових законів про формування особливих районів з окремими адміністративними статусами – Північний Донбас і Південний Донбас (замість самопроголошених «ЛНР» та «ДНР»), а також вирішення питань про нове регіональне утворення на основі територій Луганської та Донецької областей, що не увійдуть до складу особливих районів; 5) закріплення в Конституції України поняття «особливих районів», статус і повноваження яких має визначити закон про регіональне самоврядування (додатково до закону про місцеве самоврядування), що визначить їх повноваження щодо транскордонного співробітництва (без права на підписання міждержавних угод); 6) проведення виборів до органів місцевого самоврядування в «особливих районах» та довиборів до Верховної Ради України в округах, де ці вибори не відбулися у 2014 році; 7) досягнення домовленостей з представниками Північного та Південного Донбасу щодо приведення їх внутрішніх нормативно-правових актів у відповідність до закону про статус особливих районів та роззброєння парамілітарних утворень, що діють поза межами закону та непідконтрольні владі особливих районів; 8) проведення виборів керівництва особливих районів згідно із Конституцією України та відповідним законам[1].

Отже, за умов, що склалися в українському суспільстві в цілому і на території Донецької та Луганської областей зокрема, цей план реінтеграції Донбасу неухильно орієнтує на відновлення цілісності соціального організму України та протидію тим чинникам, що вже зробили розкол суспільства реальністю. План реінтеграції можливо реалізувати лише за безумовного домінування «партії миру». Цієї умови ще немає, але для неї вже формуються соціально-психологічні передумови і суспільні настрої.

Альтернативою плану реінтеграції є сценарій сецесії – відокремлення Донбасу від України. М. Погребінський прогнозує, що з часом Україна перейде на відносини з Донбасом за прикладом тих, що склалися між Китаєм і Тайванем. Суперечливість цих відносин виявляється в політиці та бізнесі: вони брязкають зброєю, адже Китай ніколи не відмовиться від права на Тайвань, але в той же час між ними здійснюється товарообіг у 250 млрд дол.

Політолог вважає, що внаслідок конфлікту на Сході України щось подібне складеться і в нас, адже економічно Україна зацікавлена в співробітництві з Донбасом.

1 *Єрмолаев А.* Нові реалії – нові сценарії. Донбас між сецесією та реінтеграцією / А.Єрмолаєв // Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://newukraineinstitute.org/new/544.

Існує дві основні моделі миру на Сході України – «Автономізація» та «Окупація»[1].

Модель «Автономізація» передбачає надання автономії тій частині України, яка перебуває під контролем сепаратистів, – створення Автономної Східної Республіки (далі Автономія). Ніякої мови не може бути про розширення підконтрольної сепаратистам території. Автономія передбачає юридичне перебування території у складі України, а отже, поширення дії всіх інфраструктур України на цю території. Автономія передбачає свій Парламент та свій Уряд на цій території. Коротко кажучи, все будується за моделлю Криму, як це прописано в Конституції України. Це означає також оплату видатків з державного бюджету на пенсії та зарплати бюджетникам. Це означає також укладення особливої економічної угоди з Автономією, де передбачені правила торгівлі, функціонування інфраструктури і інше. Однак це також означає відсутність військової незалежності у цієї території. Якщо на цю територію не поширюватиметься захист української армії, тобто якщо територія матиме свою армію, то це означатиме її вихід зі складу України. Отже, територія має повністю перейти під захист та юрисдикцію української армії.

Таким чином у цьому разі:

1) Україна повинна контролювати україно-російський кордон;

2) усі російські війська залишають територію;

3) відбувається відведення з території України всієї бойової техніки або ж, в разі залишення її на території України, вона буде націоналізована;

4) усі бойовики, незаконні формування складають зброю;

5) Україна гарантує амністію щодо їх військових дій колишніх бойовиків, ополченців, незаконних формувань, які не застосовували зброю проти військослужбовців збройних сил України та мирного населення до часу укладання угоди, але лише щодо військових дій і лише до моменту укладання угоди. Після чого всі військові дії після кваліфікуються вже як воєнні злочини;

6) помилування не поширюється на всі немотивовані обстріли мирного населення, які розслідуються, і винуватці цього будуть покарані;

7) амністія також не поширюється на тероризм і бандитизм щодо мирного населення, а також на мародерство. Усе це розслідується і винуватці несуть покарання;

1 Там само.

8) Росія повертає Україні всіх військових злочинців, для розслідування їх злочинної діяльності проти України. Цей процес триває до повного його вирішення.

Модель «Окупація» – відбувається ухвалення закону про тимчасово окуповану територію, яка підпадає під всі ті санкції, під які на даний час підпадає окупований Крим. З цією окупованою територією можливі дуже обмежені економічні відносини України, але в рамках чіткої Угоди, яка також узгоджується Україною з рештою країн, що мають ввести санкції.

Криза в Україні вимагає спільного підходу не тільки США, але Заходу в цілому. У рамках спільної політики Заходу в аспекті посталої кризи, необхідним є опрацювання врівноважених медіальних комунікатів, а також пошук раціональних розв'язань у моментах поглибленої міжнародної пропагандистської риторики, що поляризує суспільство. Щоб цього досягти необхідним є детальніший аналіз міжнародної ситуації та більш виважена її презентація у ЗМІ. Обов'язковим є також прийняття наслідків дій західної спільноти, а нелише сама необхідність якихось дій.

Варто підкреслити те, на що звертає увагу З. Бжезінський у кожному своєму виступі на тему Росії: надання можливості Кремлю вийти з посталого конфлікту в будь-якій ситуації. Занадто гострі кроки Заходу, що компрометують Кремль та послаблюють владу Росії, на думку професора, можуть мати колосальні наслідки. Це пов'язано з системою влади в Росії, де багаті олігархи, що володіють величезними фінансовими засобами, охоплені надзвичайно радикальними ідеологіями і вже багато років борються за владу з нинішнім президентом. Тому, перш за все, необхідні неофіційні переговори між США, ЄС і Росією, але неодмінно з участю української влади, щоб змусити Кремль припинити підтримку сепаратистів у східній Україні. Важливо також дозволити самим українцям приймати рішення та гарантувати їх дотримання як це відбувається у всіх демократичних державах[1].

Єдиним виходом збереження Української держави є євроатлантичний вибір України, адже НАТО у своєму програмному документі – Вашингтонській угоді 1946 року передбачає низку чітких і прозорих положень, ознайомлення з котрими переконає неупередженого пересічного громадянина у відсутності будь-яких зазіхань на права і безпеку третіх держав. П'ять основоположних вимог до претендентів на членство в НАТО чітко й рельєфно формулюють миролюбний характер

1 *Brzeziński Z.* Wielka Szachownica. – С. 85–86.

відносин як у самому Північно-Атлантичному союзі, так і з державами-сусідами, і не членами НАТО. Стосовно претендентів на членство в НАТО є чіткі вимоги: «Країна-претендент має відповідати базовим принципам Вашингтонського Договору»[1]. Від країни-претендента вимагається: по-перше, вирішувати міжнародні суперечки мирним шляхом; по-друге, демонструвати відданість принципам верховенства права і права людини; по-третє, вирішувати мирним шляхом міжетнічні конфлікти і зовнішні територіальні суперечки, спірні питання внутрішньої юрисдикції відповідно до принципів ОБСЄ та з метою прагнення до встановлення добросусідських відносин; по-четверте, встановлювати належний і демократичний цивільний контроль над своїми Збройними силами; по-п'яте, утримуватися від загрози силою чи застосування сили будь-яким методом, що не відповідає меті ООН. Сприяти розвитку мирних і дружніх міжнародних відносин шляхом зміцнення своїх вільних інститутів і завдяки зміцненню стабільності і благополуччя, продовжувати надавати цілковиту підтримку та брати участь у раді Євроатлантичного партнерства, програмі «Партнерство заради миру» та розвитку співробітництва з країнами-партнерами, що не є членами НАТО».

Слід констатувати, що отримання членства в ЄС і НАТО є найбільш ефективним шляхом зміцнення безпеки України. Основна проблема такої стратегії полягає в тому, що вона вимагає часу, якого в України немає. Відповідаючи найповнішою мірою потребам реформувати політичну систему та економіку України, такий шлях може тривати десятиліттями. Його сила в тому, що в разі досягнення успіху Україна стане частиною найбільш дієвої системи колективної безпеки у світі[2].

В силу, можливо, саме цієї причини, протидія Росії буде максимальною. Подолання цієї протидії може виявитися надто складним завданням. Однак збереження питання членства в НАТО на порядку денному є принципово важливим для зміцнення позицій України.

Після агресії Росії українці переосмислили загрози, які стоять перед державою, і зрозуміли, в чому, власне, полягає перевага колек-

---

1 *Яворська Г.* Безпекова політика України в контексті формування системи колективної безпеки в Європі / Г.Яворська // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові Украни [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.niss.gov.ua/articles/421/

2 *Гай-Нижник П., Чупрій Л.* Російсько-українська війна: особливості розв'язання військово-політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов / Павло Гай-Нижник, Леонід Чупрій // Українознавство. – 2016. – № 4.

тивної безпеки З іншого боку, Росія шляхом військової агресії проти України суттєво ускладнила потенційну інтеграцію України до НАТО, але тим не менш перспективи цього членства для нас залишаються, хоча і не в найближчій перспективі.

По-перше, так зване Дослідження НАТО з питань розширення від 1995 року наголошує, що неврегульовані конфлікти чи зовнішні територіальні суперечки можуть стати на заваді членству в Альянсі. Окуповані території та загроза подальшої ескалації на європейському континенті роблять перспективу членства в НАТО для України дуже віддаленою.

По-друге, російська агресія в Криму і на сході України перетворила Україну з контрибутора безпеки, який брав участь в усіх без винятку миротворчих операціях Альянсу, на її користувача, понад те конфлікт між Росією та Україною є джерелом загрози для європейської безпеки.

Україна опинилась у певному зачарованому колі. З одного боку, НАТО всіляко повторює, що в України є право на власний вибір, зокрема і в тому, що стосується інтеграції до НАТО. З другого боку, реакція НАТО на сам факт обговорення членства України в НАТО, означає, що насправді в України такого вибору на сьогодні не існує.

Для України єдиним очікуваним дивідендом від членства в НАТО на сучасному етапі є збереження територіальної цілісності та суверенітету. З очевидністю для України, як і для всіх країн регіону, найактуальнішим є питання не так перспективи членства в НАТО, як перспективи існування України як суверенної держави й можливості запобігти розгортанню повномасштабної війни та докорінної зміни архітектури регіональної та глобальної безпеки.

Отже, підсумовуючи, слід зазначити, що для того, щоб у майбутньому мати змогу повернути втрачені території та відновити свій суверенітет, Україні потрібно вже сьогодні докласти максимум зусиль як всередині країни, так і на міжнародному рівні.

Переконати все суспільство та міжнароду спільноту в тому, що Донбас і Крим є тимчасово окупованою Росією територією України, від якої вона за жодних обставин не відмовиться, і рано чи пізно поверне їх до свого складу. Також важливо, що розмови навколо повернення втрачених територій мають включати не тільки Донбас, але, безперечно, і Крим. Донбас та Крим мають завжди розглядатися разом. На жаль, сьогодні Росії вдалося розділити дискусії про ці два регіони.

Мінський процес слід розглядати як механізм знижнення інтенсивності воєнної складової конфлікту та переведення його в розряд заморожених. Спотворена імплементація Мінських домовленостей є невигідною для України. Адже вона повертає до складу України зруйновані території, повністю контрольовані та керовані Кремлем та місцевими бандитськими угрупуваннями та величезну кількість озлобленого електорату з промитою російською пропагандою свідомістю. Тому потрібно домовлятися про використання інших форматів, зокрема нормандского чи женевського, які дадуть можливість виробити більш ефективні шляхи вирішення конфлікту. Слід констатувати, що 19 жовтня 2016 р. відбулася зустріч в Берліні в Нормандському форматі. За результатами зустрічі її учасники затвердити основу проекту «дорожньої карти», яка стане основним документом з імплементації усіх Мінських угод. Вони також погодились на посилення озброєної місії на окупованій території на сході України. Але також слід відзначити певні небезпеки для України, що простежуються у цих домовленостях. Перш за все – це заява Ангели Меркель про те, що озброєна місія ОБСЄ буде запускатися паралельно з процесом виборів в ОРДЛО, тобто вибори будуть відбуватися під дулами автоматів бойовиків, оскільки контролю над кордоном у України на той момент ще не матиме. Цього аж ніяк не можна допустити, і Україна повинна чітко відстоювати свої позиції, щоб врегулювання відбувалося послідовно: спочатку вивід сепаратистських та російських військ за межі України, потім повернення контролю України над кордоном і лише після цього проведення виборів на звільнених територіях.

Слід забезпечити проведення активної просвітницької роботи у прифронтових районах з одночасним розвитком соціально-економічної інфраструктури. Особливо важливо, щоб програми розвитку реалізовувалися із широким залучення європейських організацій з метою, щоб розвінчувати всілякі міфи стосовно ЄС та НАТО.

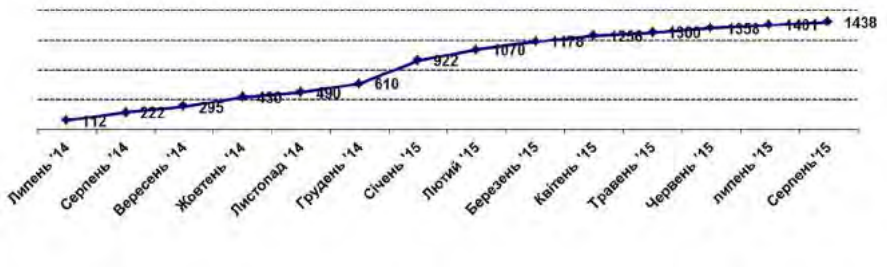
Конче необхідно максимально сприяти переселенцям з окупованих територій. Це буде означати, що Україна як держава здійснює піклування про своїх громадян.

Адаптація переселенців (ВПО) зі сходу країни: стан і проблеми

Кількість ВПО в Україні постійно зростає, починаючи з квітня 2014 року – офіційної дати початку АТО та кризи в країні. За дани-

ми Агентства ООН у справах біженців, на 1 жовтня 2016 р. в Україні налічувалося 1 млн 700 тис. ВПО. Облікові дані не віддзеркалюють реальної ситуації, оскільки частина ВПО не бажає реєструватися, побоюючись переслідувань.

Діаграма 1.1.
Внутрішньо переміщені особи (ВПО) в Україні
(липень 2014 –серпень 2015 р., тис. осіб)

Джерело: за даними ООН

ВПО зосереджені в усіх регіонах України. Відповідно до карти, що відображає розподіл внутрішньо переміщених осіб, опублікованої на сайті ООН у справах біженців, 535 тис. зареєструвалися на підконтрольних Україні територіях Донецької, близько 210 тис. – Луганської областей.

Найбільш привабливими для переселення стали сусідні області, де зареєструвалася значна частка ВПО – разом із підконтрольними територіями Донецької та Луганської областей, Харківська, Запорізька та Дніпропетровська області прийняли 3/4 всіх ВПО.

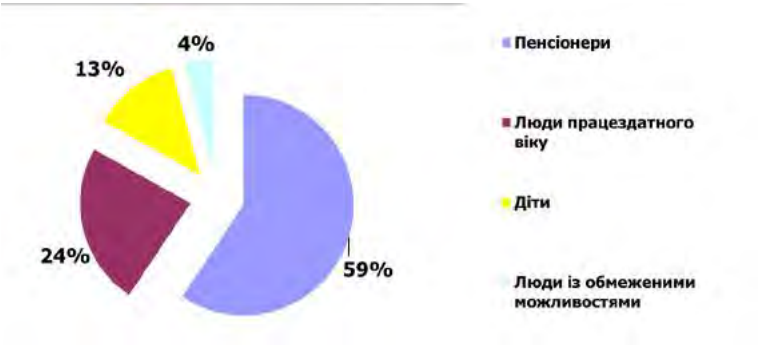
Діаграма 1.2.
ВПО в Україні за регіонами (тис. осіб)

Джерело: за даними Міністерства соціальної політики (МСП)

Значну частину ВПО складають найменш захищені категорії населення: люди пенсійного віку, діти, інваліди. Серед ВПО 13% становлять діти.

Діаграма 1.3.
ВПО в Україні (%, тис. осіб)

Усіх переселенців можна умовно поділити на три великі групи.

1. *Адаптанти.* Це ті, хто адаптується і намагається жити в новому соціальному середовищі, на новій території. Вони бувають активні і пасивні. Найчастіше з числа тих, хто знімає сам житло, будинки. Вони активно шукають роботу і організовують свою справу. Приватні підприємці намагаються перенести бізнес сюди або перебудовуються під умови регіону, шукають нові сфери. Частіше це люди старші 35, але молодші 60. Здебільшого це представники середнього класу, люди з вищою освітою. Таких, можливо, більше чверті, але менше третини.

Негатив: часто орієнтовані на виїзд з України.

Позитив: поповнюють інтелектуальний капітал регіонів, де осіли, оживляють його конкурентне середовище. Продукують конструктивні ідеї, здатні реально змінити ситуацію з ВПО через громадянські ініціативи (трудове законодавство).

2. *Тимчасовики*. Живуть в очікуванні дива і часто за інерцією, а ще частіше в депресії, ілюзіях, мріях. Ідея-фікс – повернутися додому. Хронічний посттравматичний синдром. Тікають від дійсності. Іноді в алкоголь. Потребують психологічної допомоги і стимулювання. Не можуть, а частіше не хочуть адаптуватися. Люди різного віку, але переважно старші 45. У минулому часто держслужбовці, із середніми доходами або нижче середнього, соціально неактивні, аполітичні. Найчастіше проживають в місцях соціального житла – гуртожитках, санаторіях, готелях та ін. Таких, можливо, більше чверті, але менше половини.

Негатив: схильні до маргіналізації, алкоголізації та суїцидів.

Позитив: при стимулюванні, залученості до соціального середовища адаптуються.

3. *Утриманці*. Також є активні і пасивні. Тут і фіктивно розлучені, і пенсіонери – маятники і сезонні підприємці – «грантоїди». Стратегія одна – заробити на своєму статусі, «вичавити» максимально грошей з усіх можливих видимих «допомог». Початковий мотив частіше – виживання, потім входить у звичку і стає життєвою стратегією. Навіть якщо залишається, до адаптації мотивація нейтралізована тривалим споживацтвом. Соціальне утриманство в активній формі постулюється у модульних містечках, гуртожитках та інших соціально організованих місцях скупчення ВПО, які стали об'єктом уваги цілого ряду організацій, що постійно надають їм допомогу. Сумарно можна припустити, що таких половина або більша частина від усіх ВПО. Вік і соціальний статус різний.

Негатив: будуть продовжувати вимагання і можуть провокувати інформаційну істерію щодо порушення своїх прав.

Позитив: фактом свого існування сприяють підтримці діяльності волонтерських і громадських організацій, не отримавши допомоги, ймовірно, повертатимуться додому.

Ідентифікують себе як ВПО ті, хто справді серйозно постраждав, або ті, хто маніпулюють статусом з метою отримання допомоги. Це «утриманці» і «тимчасовики». Адаптанти ж навпаки намаються дистанціюватися від свого статусу з метою прискорення асиміляції.

Важливими факторами самоідентифікації стає місто проживання і соціальне оточення. Якщо навколо спільнота ВПО, то людина себе і не намагається позиціонувати якось інакше (це стосується гуртожитків, готелів соціального типу і модульних містечок). Інша ситуація, коли родина ВПО у цьому селищі одна. У цих умовах вона частіше змушена адаптуватися і тому налаштована швидше дистанціюватися від свого статусу ВПО, комплексуючи через тавро «переселенець».

Тенденція послаблення допомоги від місцевих громад, НГО і інш., змушує деяких ВПО також дистанціюватися від свого наявного статусу. У цьому сенсі мотивом дистанціювання постає і суспільний негатив до ВПО. Для переселенців, які мешкають у селищах і часто стикалися з негативом щодо себе – це постає як і певна захисна реакція.

Простежується взаємозалежність ідентифікації себе як ВПО і мотивів до адаптації, пов'язана зі зміною життєвої стратегії, коли людина, отримавши певний об'єм допомоги ззовні, надалі налаштовує себе на неї не орієнтуватися. Поштовхом до цього стають ті самі фактори: послаблення допомоги і суспільний негатив до ВПО з боку місцевого населення.

Аналізуючи соціальний і професійний статус переселення та його динаміку, слід підкреслити, що останній не змінився лише у конкретної групи ВПО – пенсіонерів. Усі інші, у більшості своїй, відчутно або взагалі його втратили, або змінили на інший, менш соціальновартістний (ПП – будівельна компанія на ПП – пошиття штор, або начальник цеху на електрика і т. д.). Але здебільшого, ВПО не налаштовані змінювати соціальний статус на менш соціально вартісний і – або шукають варіанти еміграції з країни, або просто постійно чогось очікують, користуючись у цей час наданою фінансовою допомогою.

Настрій опитаних переважно рівний, хоча наслідки посттравматичного синдрому досі відчутні і знаходять прояв у різкій зміні емоцій, ностальгії за минулим, частих згадках за колишнім життям, бажанні повернутися додому – це фіксують більшість дослідників проблем ВПО. Скарги, образи і невдоволення ситуацією найбільше спостерігаються у групі пенсіонерів, що зумовлено безперечно і віковим фактором. Також негативний, депресивний настрій на загал найбільше притаманний «тимчасовикам», які перебувають у стані очікування. Найменше ж елементи депресій наявні у «адаптантів», які найбільш заклопотані сьогоденням. Саме в цій групі ми спостерігаємо і плани на майбутнє, пов'язані вже з новим місцем проживання.

Важливо дещо зазначити і щодо прав ВПО. Так, на загал, інформованість щодо власних прав у ВПО дуже низька. Але менша у тих, хто живе у сільській місцевості. Не цікавляться інформацією переважно «адаптанти», які вже заклопотані майбутнім і не покладаються на допомогу. Найчастіше джерелом інформування стає саме середовище ВПО, з якими респонденти спілкуються телефоном чи інтернетом (якщо не живуть поряд). Другий канал – це Інтернет, де респонденти самі постійно шукають інформацію. Телевізор і газети допомагають у цьому мало. Також ВПО дуже мало свідчили, що бачили чи мають якісь інформаційні листи чи брошури фондів або організацій які допомагають ВПО.

Здобуття інформації про допомогу стало основною діяльністю групи «утриманців», які консолідуються у групи і допомагають один одному, реєструючи і записуючи себе і друзів у різноманітні списки і черги. Ця діяльність стала їхньою «роботою», абсолютно нівелювавши мотивацію до працевлаштування.

Розглянемо специфіку комунікації. Рівень, активність і простір комунікації залежать від багатьох факторів:

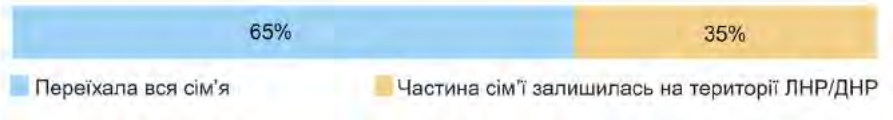
1.Місце проживання ВПО. Так, у селищі простір і канали комунікації обмежені. Респонденти комунікують один з одним, з колишнім оточенням і місцевими жителями.

2. Тип ВПО, або життєва стратегія. «Утриманці» найбільше контактують один з одним та з різноманітними джерелами допомоги. «Тимчасовики» –найбільше з колишнім оточенням – сусідами, друзями, родичами, які або залишилися на батьківщині, або теж виїхали, але в різні міста і країни. Часто така комунікація є конфліктною, створює напругу і демотивує людину до адаптації, посилюючи в ній депресивні настрої. «Адаптанти» найбільше комунікують вже і з місцевим населенням, шукаючи роботу і влаштовуючи власне життя.

Більша частина опитаних майже в усіх опитаннях переїхала два роки тому. Для більшості цей переїзд був раптовим і неочікуваним. Деякі неодноразово повертались за речами, дехто зміг вивезти навіть меблі. Фактор переїзду став важливим у подальшій орієнтації та влаштуванні. Умовно всіх можна поділити на дві групи – хто переїжджав сам і кого вивезли сторонні – НГО, волонтери, родичі і ін. З оцінки стратегій опитаних можна зробити висновок, що ті, хто виїжджав сам і своїми зусиллями, мають більшу схильність до адаптації, ніж ті, кого вивезли з чиєюсь допомогою. Також слід зазначити, що у більшості випадків респонденти їхали туди, де мали родичів чи друзів. Лише незначна частка респондентів їхала, не знаючи куди потрапить.

Переважна більшість учасників опитування були вимушені покинути постійне місце проживання приблизно два роки тому: 80% опитаних переїхали у другій половині 2014 року. Наймасовіший переїзд серед опитаних відбувся у серпні місяці (24%) перед початком нового навчального року. Сім'ї ВПО – учасників анкетування переважно здійснили переїзд разом із ними (64% опитаних). Разом із тим, фактично у кожного третього з опитаних ВПО на непідконтрольних українській державі територіях Донецької та Луганської областей залишилися родичі.

Діаграма 1.4.
Переселення родини

Питання: Ваша родина переїхала із Вами?

На території, де проживали ВПО, велися бойові дії та здійснювалися обстріли. Тому турбота про своє життя та життя рідних була вирішальним чинником вимушеного переселення. Ще одна важлива причина – це відсутність порядку, беззаконня на території проживання. Також важливим чинником переїзду була втрата роботи, пенсії, відсутність умов для проживання (комунальні послуги, медична допомога, можливості здобувати освіту дітям). Наведемо дані дослідження

Діаграма 1.5.
Причини переселення

Питання: Чому Ви покинули своє рідне місто/село?
Питання з можливістю обрати декілька варіантів відповідей

Вибір нового місця проживання обумовлений:

- наявністю родичів у цих містах (40% опитаних), що давало можливість мати тимчасове/постійне житло;
- близькістю розташування до рідного населеного пункту (36%), що зумовлене сподіванням, що переселення – тимчасове явище, можливістю час від часу повертатися додому, відсутністю грошей для далекої подорожі.

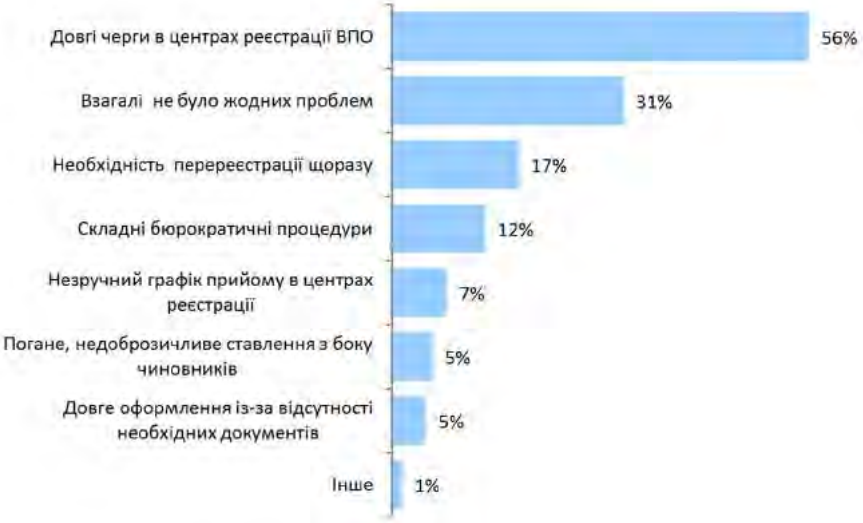
Діаграма 1.6.
Причини вибору місця для переселення

Питання: Чому Ви обрали це місто та регіон для переселення?
Питання з можливістю обрати декілька варіантів відповідей

Цікаво, що з реєстрацію найменше проблем було у ВПО, які мешкають у селі, у тих же, хто реєструвався у місті, це часто ставало проблемою через великі черги, бюрократизм і хамство чиновників. ВПО, що мешкають у селі, в отриманні необхідних документів допомагав селищний голова. У місті іноді вимагали довідки, які малоймовірно було отримати з міста колишнього проживання. Також часто зазначається необхідність перереєстрації кожного разу, навіть якщо переміщення відбувається в межах одного міста.

Діаграма 1.7.
Проблеми при реєстрації ВПО

Питання: Чи стикалися Ви з такими проблемами при реєстрації?
(для тих, хто зареєструвався)
Питання з можливістю обрати декілька варіантів відповідей

Далеко не всі ВПО свідчать, що їм активно допомагали місцеві, хоча більшість і стверджує, що ставлення до них переважно було позитивним. У селі допомога місцевих мешканців напряму залежала від ставлення селищного голови – його особистих зусиль з організації допомоги сім'ям ВПО. Однак і на селі переселенці часто зустрічалися і з негативом, звинуваченнями, осудами, приниженнями. Таке ставлення, однак, іноді було змотивоване розподілом селищних ресурсів на користь ВПО, що викликало заздрість та обурення. Поки що лише «адаптантам» вдалося завести реальну дружбу з місцевими, знайти серед них нових приятелів, середовище для самореалізації.

Будинок і його побутові умови стали фактором адаптації і відповідно демотивації до адаптації. За рік користування будинком частина ВПО встигала достатньо його облаштувати під себе, але так чинили не всі ВПО. За рівнем облаштування ставало зрозуміло, наскільки людина налаштована повертатись до колишнього житла. Серед опитаних існували різні форми проживання. Це:

1) соціальне житло;
2) оренда будинку;
3) викуп будинку у розстрочку.

Мешканці соціального житла були налаштовані його приватизувати, зробити власним. Часто в цьому напрямку вже навіть робилися певні дії. Ті ж, хто купував будинок із відтермінуванням (селища), найбільше був налаштований залишитися й адаптуватися, але в цьому сенсі факторами адаптації вже ставали наявність роботи і ставлення місцевої громади.

Матеріальне забезпечення ВПО є різним, але більшість з опитаних, за їх твердженнями, існують лише завдячуючи фінансовій допомозі держави, соц. виплатам, різноманітним пільгам, гуманітарній допомозі. Люди, маючи статки вище середнього, часто «проїдають» запаси, намагаючись усіма силами зберегти колишній рівень життя. Цих грошей часто вистачає на невелику оренду, комунальні витрати і харчування. Через складнощі з працевлаштуванням низка ВПО вдаються до хитрощів, оформлюючи допомогу і в Україні, і на її окупованих територіях, або фіктивне розлучення, забирають до себе людей літнього віку з буферних, «сірих» зон, часто мігрують між двома територіями, заробляють на спекуляції, ввозячи товари на окуповані території і ін., тобто шукають альтернативні працевлаштуванню варіанти отримання коштів.

Чверть ВПО з групи пенсіонерів найбільше витрачають на ліки. Усі інші найбільше – на комунальні послуги і (або) оренду і харчування. Речі та одяг переважно не купують, багато речей отримують з гуманітарної допомоги, комусь приносять місцеві. Великі витрати на техніку і відпочинок не робить ніхто. ВПО максимально намагається зберегти хоча б рівень більш-менш якісного харчування та освіти для дітей. На облаштування будинку витрачають гроші лише ВПО з групи «адаптантів», що відразу простежується у побуті.

Фактично всі ВПО засвідчують, що інтенсивність допомоги від НГО йде на спад.

Допомога є різною. Це:

1) фінансова допомога від держави (переселенські), реєстрація, довідка ВПО, яка дає право на всі інші види «допомог»;

2) гуманітарна і фінансова допомога від ГО, як міжнародних так і всеукраїнських, громадських і релігійних. (Карітас, Червоний Хрест, Світло Надії, Армія Спасіння, ООН) – сертифікати, миючі засоби, одяг, білизна, ліки, психологічна і юридична допомога;

3) допомога від посольств різних країн грантами і проектами (зокрема на розвиток бізнесу), наприклад від посольств Нідерландів, Данії, Польщі, Литви і т.д. – на відкриття своєї справи – пошиття одягу, взуття, хлібопекарні, кафе і ін.;

4) допомога від місцевої влади – часто соціальне, тимчасове житло, канцтовари, пільги на освіту і харчування дітей, оздоровчі путівки, психологічна та юридична допомога;

5) допомога від місцевого населення – продукти, одяг (старий), непотрібні речі, рідко – гроші.

Найбільше допомоги отримують власники соцжитла у великих містах (модульне містечко у Дніпропетровську, гуртожиток у Запоріжжі, мешканці санаторіїв в Одесі і ін.).

Найменше – ВПО у селищній місцевості й «адаптанти», які просто не відстежують, де яка допомога, не реєструються, не стають на черги.

Культура отримання психологічної допомоги у ВПО не розвинена. Частина респондентів працювала з психологами, але інша частина не бачить в цьому потреби.

Щодо особливостей розподілу допомоги, то ряд ВПО висловлював такі критичні зауваження:

1) погана координація всіх центрів допомоги між собою;

2) відсутність контролю за розподіленням і використанням допомоги на місцях;

3) корупція і кумівство щодо розподілення;

4) відсутність єдиної, чіткої системи допомоги кожному ВПО.

Дозвілля ВПО досить одноманітне – це улюблені шоу і кіно по телевізору. Рідше респонденти свідчили, що вони читають книги, або відвідують театри. Театр, цирк і інші заходи ВПО відвідують тільки тоді, коли їм дають безкоштовні квитки, переважно для дитячої аудиторії. Деякі ВПО своїм дозвіллям вважають участь у громадській роботі, волонтерство.

Не простою є і тема працевлаштування. Так, в більшості випадків працевлаштування ВПО є проблемним. Багато респондентів свідчать про відмови їм у працевлаштуванні. Разом з тим фактично всі, хто роботу дуже інтенсивно шукали, її знайшли. Всі, хто знайшов роботу, переважно працюють неофіційно і бояться через це її втратити. Також усі стверджують, що роботу їм пропонують переважно низької кваліфікації і з малою оплатою, що в більшості випадків мотивує їх на відмову. Постійними були скарги ВПО і на центри зайнятості, які часто пропонують вакансії, які вже не актуальні. Більшість тих, хто працює, і ті, кому пропонували роботу, знаходили її самотужки, за оголошеннями через знайомих, а не через Центр зайнятості. Деяким ВПО, попри це, вдалося відкрити свою справу і відновити рівень заробітків до переїзду (організація будівельної бригади, сирного бізнесу, кав'яр-

ня). Показово, але успішні варіанти адаптації довелося спостерігати у випадках якраз не надмірної або достатньої, а саме малої зовнішньої допомоги або відсутності такої взагалі.

Усі діти респондентів в більшості пішли до нової школи без проблем. Діти адаптуються швидко, заводять нових друзів, проблем зі вступом до школи не було. Поодинокі випадки негативу у шкільному середовищі є несистемними, але частіше траплялись у сільській місцевості, що ймовірно детермінувалось специфікою замкнених селищних громад. Частина респондентів стверджує, що їх дитина потрапила у сильнішу школу, але для декого новий колектив є значно слабкішим за попередній. Більшість дітей підтримують зв'язок із друзями з Донецька і Луганська по скайпу і в соцмережах. У великих містах батьки не платять за навчання і внески у шкільні фонди, а от у селах щодо цього питання склалося по-різному і деякі респонденти скаржились, що зобов'язані платити на рівні з усіма.

Путівки пропонувалися, але не всім. Більше поталанило мешканцям соц- житла. Деякі навпаки скаржились на те, що звертались і не могли отримати путівку, отримували формальні відписки.

За частину медичних обстежень і лікування платня з ВПО не стягалась, але частина респондентів за ряд послуг таки змушені були платити.

Складнощі виникали з важкими операціями, які лікарні не погоджувалися робити. Людині довелося скаржиться у ЗМІ, зокрема на телебачення, щоб зробити життєво необхідну операцію. Проблеми були і є досі з переоформленням та отриманням групи інвалідності.

Виборче право ВПО на останніх виборах не було реалізовано, вони всі були позбавлені цього права. А от на виборах Президента частині з них вдалося проголосувати. Така ситуація респондентам не подобається, багато хто нею ображений і прагне повернути це право. За відомостями ЦВК, це право буде поновлено лише за три роки проживання на новому місті (у 2017 році).

Частина респондентів, що декларують мотивацію до успішної адаптації, насправді досі перебувають у стані очікування і є «тимчасовиками», які прагнуть повернутися додому попри все. Успішні «адаптанти» більше говорять про плани на майбутнє, активно облаштовують нове житло, в них інший настрій і немає інтересу до допомоги. У цьому сенсі важливо проаналізувати фактори «неповернення».

Позитивні фактори:

1) наявність вже на новому місті фактично свого житла (соцжитло і розстрочка);

2) ймовірність успішного працевлаштування, бажано і за спеціальністю (відкриття своєї справи);

3) потреба отримувати тут фінансову допомогу (на дитину інваліда, інші соц виплати.

Негативні фактори:

1) відсутність, знищення, пошкодження старого житла;

2) закриття підприємств та організацій колишнього міста роботи;

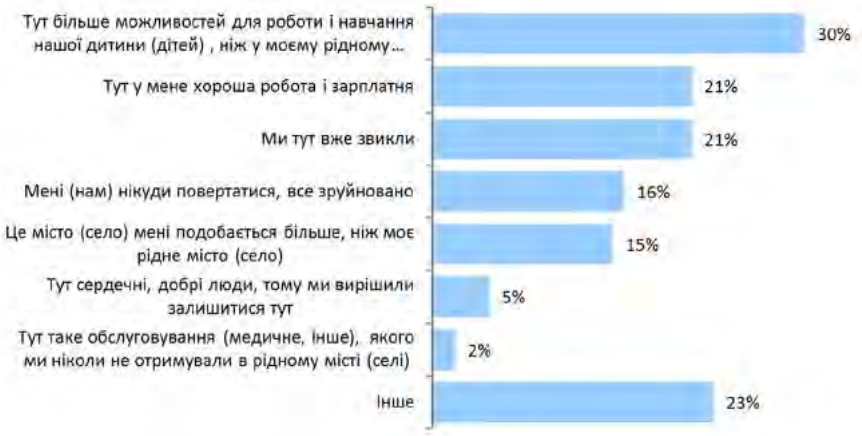
3) від'їзд з окупованих територій родичів, друзів, сусідів.

«Тимчасовики» мають потенціал стати «адаптантами» за умов послаблення впливу негативних факторів. Інша справа з групою «утриманців», яким доведеться повністю перебудовувати свою життєву стратегію.

Ті, що не планують повертатися додому, свої очікування пов'язують із більшими можливостями для роботи і навчання, які вони та їхні діти отримали після переселення (30%). Важливими чинниками, що сприяють тому, щоб залишитись на новому місці, стають наявність добре оплачуваної роботи та звичка.

Діаграма 1.8

Фактори неповернення додому

Питання: Чому Ви не плануєте повертатися додому, на постійне місце проживання?

Висновки: Про тенденції та закономірності адаптації переселенців.

1. Допомога від НГО, фондів і тих, хто співчуває, для ВПО явно і впевнено йде на спад.

2. Відсутність допомоги змусить когось повернутися додому, хтось

активізує пошуки роботи, а частина буде вимагати допомогу і писати в усі інстанції. До цього суспільство має бути готовим.
3. Проекти модульних містечок і загальна ситуація недостатньої координації дій місцевої влади, НГО і фондів, а також відсутність контролю за транзитом допомоги спровокували соціальне споживацтво, яке має тенденцію закріплюватися в життєву стратегію цілого ряду груп ВПО. Це очікувано приведе до зростання соціальної напруги.
4. Найконструктивніші ідеї щодо допомоги ВПО були запропоновані переважно приватними підприємцями.
Це:
1) поправки до трудового законодавства;
2) пільгові позики на бізнес;
3) надання землі в оренду;
4) пільгова суборенда офісів;
5) регіональна карта для підприємців;
6) центр координації дій місцевої влади і бізнесу щодо розвитку регіону;
7) тренінги з профпереорієнтації.

Підсумовуючи, слід констатувати, що тільки системна, комплексна, злагоджена діяльність відповідних державних структур, вітчизняних і зарубіжних громадських організацій, усіх небайдужих громадян дасть можливість вирішити більшість проблем переселенців і сприятиме їх повноцінній інтеграції в українське суспільство.

Розділ 11.

Павло ГАЙ-НИЖНИК

Стратегія реінтеграції Криму та послаблення регіональної проросійської ідентичності в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання

Павло Гай-Нижник

СТРАТЕГІЯ РЕІНТЕГРАЦІЇ КРИМУ ТА ПОСЛАБЛЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОРОСІЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ШТРИХИ ДО ПРОБЛЕМИ Й НАПРЯМКИ РОЗВ'ЯЗАННЯ

«Україна без Криму стати сильною державою не могла би, надто, з економічного боку. Так неприродньо відрізана від моря Україна мусила би обов'язково посилювати прагнення до захоплення цього морського узбережжя і, разом з цим, загострилися б стосунки з тією державою, якій було би передано володіння Кримом».

«Україна ж не може жити, не володіючи Кримом, це буде якийсь тулуб без ніг. Крим має належати Україні, на яких умовах, це без різниці, чи буде це цілковите злиття або широка автономія, останнє залежатиме від бажання самих кримців, але нам слід бути цілком убезпеченими від ворожих дій з боку Криму. У сенсі ж економічному Крим фактично не може існувати без нас».

Павло Скоропадський, гетьман України

«Ми змусимо Крим приєднатися до України. Цій меті й слугує митна війна. Ми застосуємо ще цілу низку засобів, аби зробити вас більш покірними. А якщо ви потім будете агітувати в дусі російської орієнтації, то ми вас будемо вішати».

Ігор Кістяківський,
міністр внутрішніх справ Української Держави

Політичний конфлікт навколо Криму розпочався ще з кінця 80-х рр. XX ст., коли Україна стала на шлях відновлення своєї дер-

жавної незалежності. Вже тоді питання приналежності Криму стояло дуже гостро й вже тоді певними колами Росії були спроби роздмухати його у етно-національний конфлікт. На початку 1990-х рр. кримське питання, як відомо, було вирішено на користь держави Україна, проте Російська Федерація, частина її політичних еліт, не сприйняла таке політичне розв'язання проблеми як доконаний факт. Відповідно, в ідеал-геймі Росії пропагувалася ідея «несправедливої передачі» Криму М. Хрущовим Україні, тобто готувався реванш за кількома можливими сценаріями. Одним з козирів для такої псевдореконкісти використовувався агрумент міфічної «історичної справедливості» та плекання проросійської регіональної ідентичності серед більшості населення Криму, які підкріплювалися потужною інформаційно-ідеологічною війною за самоусвідомлення пересічної людини і фактором фізичної присутності російського військового контингенту на півострові. Тоді Україні вдалося погасити спроби розбурхати етно-національний конфлікт й подолати досить глибоку політичну кризу[1]. Істотно, як на той час, цьому посприяло й проголошення республіканської автономії Криму попри унітарність держави Україна. Сама ж автономія проголосувала за Конституцію, якою гарантувалися вільний розвиток усіх етносів, а три мови стали офіційними мовами АР Крим[2].

Кримська регіональна проросійська ідентичність: ґенеза посилення і шляхи до послаблення

Важливим у розрізі суспільних настроїв «кримського вузла» є й ціннісний, навіть цивілізаційний конфлікт. У Криму, як ані в жодному іншому регіоні України, проявилася несумісність цінностей, зіткнулися інтереси і цілі різних етнонаціональних спільнот та соціальних груп між собою із цінностями й інтересами та цілями держави Україна в її європейському поступі. Для значної частини населення Криму властиві ідеологічна закомплексованість, совкова свідомість, патерналізм, домінування думки більшості і не сприйняття іншої позиції. Ставлення до інших проявляється в координатах стереотипу «свій – чужий», з нетолерантним ставленням до цих чужих.

1 Росіяни за даними перепису населення 2001 р. складали 60%, українці – 24%, кримські татари – понад 10% населення (Крим в етнополітичному вимірі. – К.: Світогляд, 2005. – С. 479).

2 За даними Стокгольмського міжнародного інституту з дослідження проблем миру більш ніж 70%, тобто майже 3/4 усіх воєнних конфліктів, у середині 1990-х рр. на всій земній кулі були міжетнічними (*Антонюк О. В.* Основи етнополітики / О.В.Антонюк. – К.: МАУП, 2005. – С. 382).

З цього приводу, в ході експертної дискусії на тему «Стратегія реінтеграції Криму: проблеми створення та перспективи реалізації» (8 жовтня 2014 р., НДІУ) доктор політичних наук О. Калакура досить влучно нагадав про декілька знакових і відкритих конфліктів у Криму, які мали ентонаціональне забарвлення. Це конфлікт у с. Морському під Судаком, де у 2000 р. тривало перманентне протистояння російської православної і мусульманської громад, викликане рішенням архієпископа кримського та сімферопольського Лазаря встановити на півострові тисячу поклінних хрестів на честь 2000-річчя Різдва Христова і 1000-ліття хрещення Русі та проголошення Криму «колискою православ'я». Мав місце і тривалий конфлікт з приводу питання про належність земель та історії Свято-Успенського монастиря під Бахчисараєм[1].

Слід також пам'ятати, що Крим в етнічному плані є найменш «українським», єдиним регіоном, де етнічні українці не складають більшість. До окупації, за даними Всеукраїнського перепису 2001 р., загалом росіяни (58,5%, 1180,4 тис. осіб), українці (24,4%, 492,4 тис. осіб) та кримські татари (12,1%, 243,4 тис. осіб) складали 95% населення АР Крим[2]. Нагадаю також і про те, що ще у 2010 р. 74,6% представників умовної «слов'янської спільноти» Криму (громадяни України, що є етнічними українцями або росіянами) за своїми соціокультурними орієнтаціями тяжіли до російської культурної та мовної ідентичності, 65,7% були переконані, що українці і росіяни – єдиний народ, а 44,2% не вважали себе представниками української політичної нації[3]. Аналогічна картина підтверджувалася й даними інших соціологічних досліджень[4].

Крім того українці Криму як регіональна меншина не отримували дієвої допомоги у задоволенні своїх потреб ні з боку офіційного Києва, ані з боку влади автономії. Як наслідок частина з них фактично асимілювалася в етнокультурному плані у російськомовну слов'янську спільноту (за результатами соцопитування Центру Разумкова, у 2008 р. відносна більшість етнічних українців Криму віднесла себе до

1 Крим в етнополітичному вимірі. – К.: Світогляд, 2005. – С. 513–517.

2 Перепись населения в Крымском федеральном округе (2014) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B.

3 Кримський соціум: лінії поділу та перспективи консолідації: аналітична доповідь / Центр Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 5. – С. 4–5.

4 Політичні уподобання мешканців Одеської області // Київський міжнародний інститут соціології. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20130321_OdObl/Odesa.pdf.

російської культурної традиції[1]. Восени ж 2013 р. більшість проросійськи налаштованих кримчан не сприймала аргументів на користь підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, не зрозуміла причин виходу українців на ЄвроМайдани по всій країні та Революцію Гідності. Таким чином етнополітичний конфлікт навколо Криму за сферами проявів та причинами виникнення є і політичним, і територіальним, і економічним, і історико-культурним, і правовим, і психологічним, і ідеологічним. Тому потребує врегулювання кожна сфера проявів та причин виникнення. Багатоаспектний характер етнополітичних конфліктів обумовлює різноманітність шляхів їх розв'язання.

Анексія Криму у 2014 р. унікальна й тим, що вперше з часів Другої світової іноземна держава-співзасновник ООН, розв'язавши конфлікт проти іншої держави-співзасновника ООН, офіційно оголосила зайняту територію частиною своєї країни[2].

Для того, щоб вийти на стадію врегулювання конфлікту і бути готовою до його розв'язання Україна мусить, насамперед, залучити до підготовки реінтеграції той соціальний капітал, який вона отримала у результаті Революції Гідності, прямі контакти громадянського суспільства з тимчасово окупованою територією та її мешканцями. Це, зокрема, можуть бути контакти між ГО «Майдан закордонних справ», який до речі вже презентував власну Стратегію реінтеграції Криму, проекту «Free Crimea», інших громадських сил України та представників громадянського суспільства Криму: Меджлісу, українських та російських організацій. Варто не забувати, що далеко не усі кримчани з радістю зустріли російських окупантів (є вже таке поняття як «інші

1 Соціальна і гуманітарна політика: підручник / В.П.Трощинський, В.А.Скуратівський, М.В.Кравченко та ін. – К.: НАДУ, 2016. – С. 3.

2 Нагірний Карабах, Південна Осетія, Абхазія, Придністров'я, «ЛНР» і «ДНР» стали нехай невизнаними, але окремими квазідержавними утвореннями, які формально не входять до складу країни-агресора. У такій ситуації довести факт агресії дуже не просто, а якщо дуже захотіти, їхнє від'єднання можна трактувати в логіці «права народів на самовизначення», – легітимного міжнародного принципу конкуруючого з принципом територіальної цілісності. Однак немає жодної міжнародної норми, як слушно зауважує Д. Мацола, яка хоча і не прямо виправдовує анексію території. Більше того, з жахів Другої світової народилося міжнародне право, наріжним каменем якого є пряма заборона на захоплення чужих земель. Для Німеччини, Франції, Японії, США і багатьох інших країн повернути Крим Україні необхідно навіть не тому, що він був у неї несправедливо забраний, але для того щоб «кримський прецедент» не призвів до ланцюгової реакції «повернення споконвічних земель» в усьому світі (*Мацола Д.* Чи відбудеться деокупація Криму / Д.Мацола // Соцпортал. – 2016. – 30 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://socportal.info/category/analytics).

росіяни»). За даними М. Джемільова у так званому «референдумі» брали участь до 35% населення[1]. Тобто є значна частина росіян, які не стали співучасниками того злочинного «референдуму». Водночас результати соціологічних досліджень свідчать, що 39% респондентів Криму підтримували ідею подвійного громадянства з РФ[2], а на самому півострові зростає розчарування новим його статусом та придушенням громадянських прав.

Дані соціологічних досліджень чітко засвідчують, що переважаюча більшість українців вважає Крим українською територією. Так, за даними фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», 69% громадян визнають Крим як українську територію, анексовану Російською Федерацією. Лише 14% громадян визначають Крим як територію Російської Федерації. При цьому 8% із них вважають, що включення Криму до складу Росії відбулося в цілком законний спосіб, а решта 6% певні, що приєднання Кримського півострова до Росії було нелегальним. Для 10% населення України Крим – це територія, що не належить ані Росії, ані Україні, а ще 8% не змогли чітко визначити своєї позиції щодо статусу Криму[3].

Протилежну точку зору мають росіяни. За результатами всеросійського опитування, проведеного 2–5 жовтня 2015 р. аналітичним центром «Левада-центр» лише 8% росіян ставляться цілком позитивно до ідеї повернення Криму Україні; «швидше позитивно» обрали 7%; ставляться негативно до ідеї повернення Криму Україні 58% росіян, швидше негативно, ніж позитивно, до цієї ідеї ставляться 25% росіян[4]. Опитування проводилося і серед жителів Криму. За даними

---

1 В псевдореферендуме 2014 года участвовали 34% крымчан – Джемилев // Jira.Net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/news/politics/5772922-v_psevdoreferendume_2014_goda_uchastvovali_34_krymchan_dzhemilev.htm.

2 Європейський союз і Митний союз. Дослідження проводилося Київським міжнародним інститутом соціології та компанією «Рейтинг» з 23 лютого по 14 березня 2013 р. Польовий етап проходив з 27 лютого по 10 березня 2013 р. Опитування проводилося в автономній республіці Крим (у 41 населеному пункті). // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=186&page=16.

3 «Крим – рік після анексії» – загальнонаціональне опитування // Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/krim--rik-pislja-an-opituvannnja.htm.

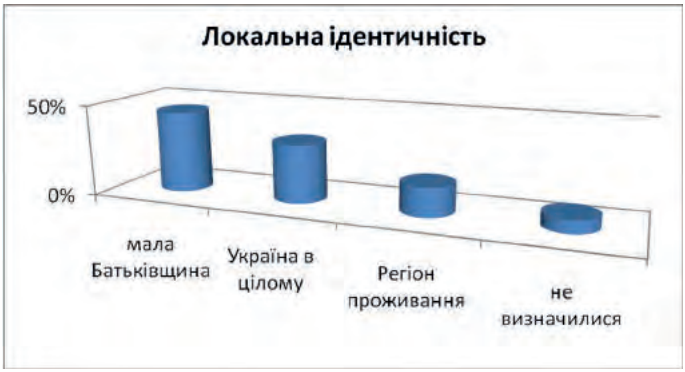
4 Стало відомо, скільки росіян хочуть повернути Крим Україні // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://24tv.ua/ukrayina/stalo_vidomo_skilki_rosiyan_hochut_povernuti_krim_ukrayini/n620910p.

«GfK Україна» 82% мешканців Криму повністю підтримують анексію півострова Росією, 11% опитаних сказали, що скоріш підтримують, а 4% висловилися проти[1]. Утім репрезентативність даного опитування викликає сумніви, позаяк в умовах жорстких репресій з боку кримської влади, коли навіть згадування про анексію Криму може привести до арешту і звинувачення в терористичній діяльності, люди бояться говорити правду.

Слід констатувати, що недалекоглядна і безсистемна політика попередньої української влади у безпековій, гуманітарній, етнонаціональній та інформаційній сфері, а іноді й пряме потурання з боку деяких можновладців щодо поширення ідей «русского міру», призвела до того, що ці шовіністичні ідеї закріпилися в масовій свідомості частини населення південних і східних регіонів, сприяли формуванню регіональної проросійської так званої кримської чи донецької (луганської) ідентичності й дозволили здійснити злочинну експансію Криму та поширювати сепаратистські настрої на Сході країни при підтримці певної частини місцевого населення, яке прагнуло об'єднатися з «великою Росією».

За даними соціологічного опитування Центра Разумкова, громадяни України в першу чергу пов'язують себе із місцем проживання. Жителям України найбільш притаманна локальна ідентичність, прив'язаність до конкретного місця проживання. З малою Батьківщиною насамперед ідентифікували себе 45% громадян, з Україною в цілому – 32%, з регіоном проживання – 16%, близько 7% не визначилося. (Див. діаграму).

Діаграма. Переважаючі ідентичності в Україні

1 82% кримчан підтримують анексію Криму і не вірять у війну з Україною – опитування // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/4/7057470/.

Подібні ж дослідження, проведені у 2013 р. Інститутом соціології НАН України, підтверджують високий рівень місцевої ідентичності. Так показники локальної (мешканець села чи міста) та регіональної ідентичностей (мешканець регіону) також були досить значними – відповідно 28,6% та 7,8% опитаних, хоча й менші ніж в попередньому дослідженні. Громадянином України себе вважали близько половини респондентів (50,6%), 2,4% віднесли себе до громадян світу, 1,2% – до громадян Європи, 6,6% – громадян колишнього Радянського Союзу[1].

Ось такий вигляд, наприклад, має таблиця динаміки змін ідентичностей з 1992 по 2014 роки (на основі досліджень Інституту соціології НАН України)

Таблиця 1. Ким Ви себе, перш за все, вважаєте? (дайте одну відповідь, що найбільше підходить)

	1992	2000	2002	2003	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014
Мешканцем села, району чи міста, в якому Ви живете	24.0	31.3	31.6	30.5	24.6	27.7	24.5	27.2	29,8	28,6	16,1
Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	6.8	6.9	5.9	6.7	6.4	6.6	9.3	6.6	7.6	7.8	8
Громадянином України	45.6	41.0	41.0	44.2	54.6	51.6	51.7	51.2	48,4	50,6	64,4
Представником свого етносу, нації	—	—	3.0	3.1	2.1	1.8	2.6	3.1	1,8	2,0	2,1
Громадянином колишнього Радянського Союзу	12,7	12.2	12.7	10.7	8.1	7.3	9.0	6.9	8.4	6.6	5.4
Громадянином Європи	3.8	2.8	0.7	0.7	0.8	1.3	0.4	0.9	1,2	1,2	1,1
Громадянином світу	6.4	5.6	2.7	2.4	2.5	2.9	1.7	3.1	2.4	2.4	2,1
Інше	—	—	1.6	1.4	1.0	0.7	0.6	0.8	0.3	0,6	0,5
Не відповіли	0.6	0.2	0.8	0.2	0.1	0.1	0.1	0.3	0.1	0.2	0.3

1 Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – С. 390–391.

Слід констатувати, що від 1992 по 2013 роки спостерігалося збільшення локальної ідентичності на 6,4%, а потім за один рік зменшення на 12,3%. За цей же період спостерігається збільшення загальноукраїнської ідентичності на 5%, а лише за один рік збільшення на 13,8%, зменшення пострадянської ідентичності на 7,3%. Це засвідчує те, що у 2014 році відбулися значні зрушення в сфері зменшення локальної та збільшення загальноукраїнської ідентичності, що значною мірою зумовлено подіями на ЄвроМайдані й під час Революції Гідності та консолідацією української політичної нації в умовах боротьби з сепаратистами та відбиттям зовнішньої агресії Російської Федерації.

Проте у АР Крим та на окупованих частинах Донецької та Луганської областей досі переважає проросійська регіональна ідентичність, яка активно посилюється потужним інформаційним впливом з Російської Федерації, що насаджує російські імперські цінності. В Україні активно працюють проросійські громадські організації, що нав'язують ідеї «русского міра». Так, за даними представництва Росспівробітництва, у Києві діють 142 «організації співвітчизників», з них 14 – загальноукраїнські. З регіональних організацій найбільша кількість знаходиться у Криму – 19.

Українська мова та культура у цих регіонах належним чином не підтримувалася і не популяризувалася, досі панує радянська топоніміка, поширюються радянські історичні міфи, що сприяють формуванню пострадянського проросійського історичного наративу. Якщо на Заході та в Центрі України радянська топоніміка втратила свої позиції, особливо процес руйнування пам'яток тоталітарному минулому прискорився у постмайданний період й в зв'язку із законами про декомунізацію, то на Сході та Півдні країни залишається майже недоторканою. Тисячі назв населених пунктів, вулиць, майданів продовжують щоденно проектуватися на історичну пам'ять, капіталізуючи в ній рудименти тоталітаризму. Експертна група Ради Європи, яка декілька років тому здійснювала огляд культурної політики в Україні, зазначала, що із 150 тисяч вітчизняних пам'яток, які знаходяться під охороною, 7 тисяч (майже 6%) складали пам'ятники Леніну та іншими тоталітарним діячам. Останнім часом кількість пам'яток тоталітарному минулому суттєво зменшилася, проте на Сході та Півдні країни вони все ще продовжують переважати. Закон України № 2558 від 9 квітня 2015 р. «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні і заборона пропаганди їх символіки» вже зараз сприяє суттєвим змінам ситуації в даній сфері.

Дуалізм історичної пам'яті підтверджують й дані соціологічних досліджень, що проводилося Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» у січні 2015 р. щодо ставлення населення до ключових вітчизняних історичних подій. Слід відзначити, що громадяни України позитивно оцінили такі історичні події, як перемога СРСР у війні 1941–1945 рр. проти Третього Райху (84,0% позитивних відповідей), Хрещення Русі 988 року (74%), проголошення незалежності України (71%) та національно-визвольну війну під проводом гетьмана Б. Хмельницького (69%)[1]. Відносна більшість громадян України також позитивно оцінила утворення Української Радянської Соціалістичної Республіки (47% проти 20%), створення УПА (40% проти 31%), остаточне звільнення української частини Русі литовсько-руськими військами після битви 1362 р. на Синіх водах (42% проти 3%), заснування Організації українських націоналістів (ОУН) (37% проти 31%), Помаранчеву революцію 2004 року (44% проти 35%), наслідки Переяславської ради (33% проти 24%), Берестейську церковну унію (заснування Греко-Католицької Церкви) (30% проти 7%), перемогу українсько-кримськотатарських військ над військами Московського царства під Конотопом у 1659 році (41% проти 7%)[2]. Згідно з результатами жовтневого 2015 р. дослідження Соціологічної групи «Рейтинг» 41% опитаних в Україні підтримували ідею визнати ОУН-УПА учасниками боротьби за державну незалежність України, 38% опитаних – не підтримували. Ще 21% не визначилися з цього питання.

Проте у ставленні до заснування ОУН в 1929 р. та УПА у 1942 р. ситуація в регіональних оцінках виглядає по-іншому. Позитивні оцінки щодо ОУН та УПА вже переважають у «помаранчевих» регіонах України (Волинь, Галичина, Закарпаття, Буковина, м. Київ, Центр, Поділля, Полісся), а негативні в південно-східних регіонах (Донбас, Нижнє Подніпров'я, Причорномор'я, Слобожанщина)[3]. Ідею визнати ОУН та УПА учасниками боротьби за державну Незалежність України найбільше підтримують на Заході (76%), в Центрі (42%), найменше – на Півдні (27%) та Сході (23%). Така ж сама регіональна диференціація оцінок спостерігається й стосовно Помаранчевої революції 2004 року.

1 «Що об'єднує та роз'єднує українців» – опитування громадської думки України // Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/sho-obednue-ta-rozednue-.htm.

2 Там само.

3 Там само.

Серед історичних та державних діячів найбільш позитивно громадяни України оцінили князя Ярослава (Мудрого) – 33%, Б. Хмельницького – 32%, князя Володимира Великого – 31% та М. Грушевського – 19%. Серед негативних персонажів перше місце утримували екс-президент В. Янукович (54%), далі – Й. Сталін (39%), В. Ющенко (25%), В. Ленін (23%) та С. Бандера (20%)[1].

Посиленню проросійської регіональної ідентичності в АР Крим сприяв також і недостатній рівень поширення української мови в інформаційному просторі Криму, в ЗМІ, в вищих та загальноосвітніх навчальних закладах АР Крим. Цьому сприяла також діяльність філій російських ВНЗ в Криму, що здійснюють очне навчання. Вони представлені переважно у м. Севастополі. У цьому місті, зокрема, працювали філія Московського державного університету імені М. Ломоносова, Інститут економіки і права (філія Московської академії праці та соціальних відносин), Кримська філія Новоросійської державної морської академії, Севастопольська філія Санкт-Петербурзького гуманітарного університету профспілок, Севастопольська філія Саратовського державного соціально-економічного університету.

Сприяла витворенню проросійської ідентичності й агресивна гуманітарна політика Росії й, водночас, практично капітулянтська з боку української влади. У проекті «Основ державної культурної політики» РФ, розробленому наприкінці 2013 р. та винесеному на широке обговорення у 2014 р., зазначалося наприклад: «Развиток російської мови передбачає й цілеспрямовані зусилля з її просування у світі, з підтримки і розширення російськомовних спільнот в іноземних державах. <...> Развиток російської мови включає в себе <...> боротьбу проти її витіснення державними мовами інших країн. <...> Це необхідно для того, щоби у картині світу сучасних жителів планети максимально можливою мірою була присутня російська оцінка поточних подій»[2]. Зауважу, що хоча цей уривок і не увійшов до остаточного варіанту, затвердженого указом президента РФ від 24 грудня 2014 р., він, тим не менш, яскраво ілюструє справжні цілі й тенденції експансіоністської гуманітарної політики Російської Федерації.

Затверджена розпорядженням уряду РФ від 19 листопада 2014 р. за № 2321-р «Програма роботи зі співвітчизниками, які проживають за кордоном, на 2015–2017 роки», передбачала проведення різноманітних заходів на кшталт щорічної міжнародної акції «Ге-

1 Там само.

2 Основы государственной культурной политики (проект) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rg.ru/2014/05/15/osnovi-dok.html.

оргіївська стрічка», фестивалів «Віват, Росія!», «С Россией в сердце» тощо. Реалізація експансіоністських гуманітарних планів за кордоном фінансується Москвою з державного бюджету, а також коштом різних одіозних фондів, таких як «Русскій мір» та Міждержавний фонд гуманітарного співробітництва СНД. Координують цю діяльність дипломатичні установи РФ за кордоном і Федеральне агентство у справах СНД, співвітчизників, які проживають за кордоном, та з міжнародного гуманітарного співробітництва («Россотрудничество»). Так, наприклад, представництва «Россотрудничества» в Україні ще донедавна проводили відкриту активну агітаційну роботу з різними категоріями та віковими групами наших громадян, а серед учнів шкіл України з російською мовою навчання, приміром, конкурс «Моя Родина – СНГ»[1].

На сьогодні базовим документом із реалізації російської мовної політики є Федеральна цільова програма «Російська мова» на 2011–2015 роки[2]. Метою ж чинної програми визначається «підтримка, збереження і поширення російської мови, у тому числі серед співвітчизників, що проживають за кордоном». На першому місці – «підтримка російської мови як основи розвитку інтеграційних процесів у державах-учасницях Співдружності Незалежних Держав» і лише на другому – «задоволення мовних і культурних потреб» згаданих «співвітчизників». З-поміж проблем, що зумовлювали актуальність програми, значилися «зниження активності інтеграційних процесів у державах-учасницях СНД і країнах Балтії; зниження престижу Росії у світовому співтоваристві». Підтримка та пропаганда російської мови і культури за кордоном передбачається і Програмою роботи зі співвітчизниками, що проживають за кордоном, на 2015–2017 роки[3]. Реалізацію згаданих програм покладено на державні органи Російської Федерації.

20 травня 2015 р. уряд РФ постановою № 481 затвердив концепцію Федеральної цільової програми «Російська мова» на 2016–

---

1 *Борщевський С.* Війна проти України. Другий фронт: гуманітарний / С.Борщевський // День. – 2016. – № 179. – 5 жовтня.

2 О Федеральной целевой программе «Русский язык» на 2011–2015 годы: постановление Правительства Российской Федерации от 20.06.2011 г. № 492 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://svn.rs.gov.ru/sites/svn.rs.gov.ru/files/Postanovlenie_Pravitelstva_ot_20-06-2011__no492.pdf.

3 Программа работы с соотечественниками, проживающими за рубежом, на 2015–2017 годы: распоряжение Правительства РФ от 19.11.2014 г. № 2321-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://russkoepole.de/images/flash/ZXiQGZwhcwc.pdf.

2020 роки. За цілями і завданнями вона принципово не відрізняється від нині чинної, однак у її положеннях велику увагу приділено фінансово-економічним і геополітичним ризикам, пов'язаним із подіями 2014 р., зокрема із введенням санкцій, які можуть негативно вплинути на виконання положень документа[1]. Згідно програми, форми, методи вивчення та викладання російської мови мали відповідати «стратегічним пріоритетам Російської Федерації»... зміцненню «позицій російської мови в національних системах освіти країн-учасниць СНД». Програмою, зокрема, передбачалося, що «розширення географії та сфер вживання російської мови у світі сприятиме зміцненню російського впливу, формуванню позитивного образу країни за кордоном, піднесенню її міжнародного авторитету і в кінцевому підсумку – захисту геополітичних інтересів Росії».

Слід зауважити й на іншому. Навіть за теперішніх обставин, частка російської і російськомовної книги становить близько 80% книжкового ринку України, причому на відміну від інших присутніх на ньому іноземних книг російською представлено всі напрями, жанри (намагання задовольнити будь-який читацький попит). Порівняно з попередніми роками пропозиція російської книги в Україні не зменшилася, а навіть дещо збільшилася. У липні 2014 р. віце-прем'єр-міністр України О. Сич заявив про необхідність ліцензування і квотування російської книжкової продукції аби протягом кількох наступних років знизити її обсяг на ринку до 50%. Ця пропозиція широко обговорювалася у професійному середовищі, однак навіть прибічники вказували на значні труднощі її реалізації.

Згадаймо, що ще з 1990-х, коли на виборах президента АР Крим 30 січня 1994 р. за лідера проросійських сил Ю. Мєшкова віддали голоси 73% виборців, на півострові вже відбувалася фундація та легалізація організацій сепаратистського спрямування («Русская община», «Русское единство», «Севастополь–Крым–Россия», «Русский Крым», «Объединение казаков АРК»)[2]. Паралельно із цим в Криму відбувалося витіснення української мови зі сфери освіти. Так, у 2012 р. там діяли лише 7 українських шкіл із 563 або 1,2% від загальної кількості, в яких навчалися 7,8% учнів, при тому, що українську мову на той час вважа-

1 Концепция Федеральной целевой программы «Русский язык» на 2016–2020 годы // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://government.ru/media/files/pdf.

2 *Ярмоленко М.* Сепаратистські рухи в незалежній Україні: витоки, суб'єкти та об'єкти процесу / М.Ярмоленко // Наукові записки: Серія «Історія». – Тернопіль, 2011. – № 2. – С. 110.

ли рідною 10,1% населення Криму[1]. Крім того, у 2012–2013 рр. проходило скорочення числа україномовних класів у школах із російською мовою навчання та двомовних школах в рамках т. зв. «оптимізації», пов'язаної нібито з браком фінансування.

На сьогодні в кримських школах українська мова не використовується, викладання «Історії України» заборонено. Якщо розглянути попередні роки, то у 2010–2014 рр. відбувався прихований процес деукраїнізації, позаяк поширення української мови не відбувалося, а підтримка російської мови посилювалася. Так, питома вага учнів, які навчалися українською мовою, там не змінилася, а питома вага учнів, які навчалися російською мовою, збільшилася натомість на 8,5%, кількість загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання збільшилася на 36, а кількість класів, де учні навчаються українською мовою зменшилася на 117, класів же, де учні навчалися російською мовою на 234 збільшилося.

Таблиця 2. Розподіл денних загальноосвітніх навчальних закладів за мовами навчання учнів (за даними Служби статистики України)

Роки навчання	**Усього класів, одиниць**	**З них ті, в яких навчання здійснюється мовою**		**Питома вага класів, в яких нав чання здійснюється мовою, %**	
		Укр.	Рос.	Укр.	Рос.
	Україна в цілому				
2010/11	230 206	195 440	31 872	84,9	13,8
2011/12	229 057	194 098	32 073	84,7	14,0
2012/13	22=5 690	191 502	31 372	84,9	13,9
2013/14	223 268	189 113	31 378	84,7	14,1
	АР Крим				
2010/11	8 862	946	7 497	10,7	84,6
2011/12	9 173	938	7820	10,2	85,3
2012/13	8 935	862	7 677	9,6	85,9
2013/14	8 957	829	7 731	9,3	86,3
	м. Севастополь				
2010/11	1339	50	1289	3,7	96,3
2011/12	1 386	54	1 332	3,9	96,1

1 Матеріали Державної служби статистики України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.

2012/13	1383	55	1328	4,0	96
2013/14	1 411	50	1 361	3,5	96,5

Таблиця 3. Розподіл учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів за мовами навчання

Роки навчання	**Усього учнів**	**Навчаються українською**	**Навчаються російською**	**Кримсько татарською**	**Англ**	**Питома вага учнів які навчаються мовою, %**	
						укр	рос
	Україна в цілому						
2010/11	4163 156	3 421 606	696 039	5 399	408	82,2	16,7
2011/12	4 160 531	3 408 517	706 864	5 498	476	81,9	17,0
2012/13	4 108 724	3 370 306	694 331	5406	498	78,0	21,6
2013/14	4 099 854	3 352 871	703 572	5 551	526	81,8	17,2
	АРК						
2010/11	169 018	13 609	149 793	5 399-	217	8,1	88,6
2011/12	175 836	13 672	156 429	5 498	237	7,8	89,0
2012/13	173 609	12 867	155 071	5 406	265	7,4	89,3
2013/14	176 419	12 694	157 907	5 551	267	7,2	89,5
	Севастополь						
2010/11	29 863	860	29003			2,9	97,1
2011/12	31 473	907	30 566			2,9	97,1
2012/13	32324	1 053	31 271			3,3	96,7
2013/14	33 567	994	32 573			3,0	97,0

Для зменшення проросійської регіональної ідентичності в АР Крим українському урядові крім інформаційної, потрібно підготувати і реалізувати ефективну гуманітарну та етнонаціональну політику. Зокрема гуманітарні чинники мусять протистояти створенню так званої «гібридної ідентичності» (за теорією Г. Бгабги). Теоретик

постколоніалізму Г. Бгабга досліджував ті простори, які виникають між різними національними ідентичностями і називав їх культурними гібридами. Гібриди за допомогою мімікрії можуть пристосуватися до «гегемонізованого переписування євроцентру» (у випадку сепаратистів Криму – це Київ). Науковець стверджує, що гібридність із такої перспективи може виявитися станом, рівноважним відчуженню, станом бездомності[1]. Для того, щоб зруйнувати таке відверто вороже символічне поле в східних та південних регіонах України, необхідні комплексні зусилля, що сформують нову гуманітарну, культурну, інформаційну архітектуру місцевого символічного поля.

Як свідчать результати соціологічних досліджень, за останні місяці суттєво зросла українська громадянська самоідентифікація населення – до 75% опитаних, і, що важливо, її зростання відбулося саме на сході та півдні України за рахунок російськомовного населення. Щодо статусу Донецька та Луганська більшість респондентів вважають, що вони мають залишатися обласними центрами у складі України (51%). Автономію Донбасу у складі України підтримують не більше 20%. Лише незначна кількість опитаних підтримують незалежність або приєднання Донбасу до Росії (6% і 4% відповідно). Утвердження української ідентичності на Донеччині та Луганщині визначальним чином залежатиме від введення особливого порядку самоврядування та проведення виборів за українськими законами в регіоні. Для місцевих жителів професійні та моральні якості кандидата на ту чи іншу посаду мають бути доповнені алгоритмом «свій» і якостями, зрозумілими промислово-робітничому суспільству[2]. Регіональна ідентичність втратить свою основоположну засаду – залежність від території, яка забезпечує всі потреби людини.

Проте не варто забувати, що російська пропаганда ще й досі має суттєвий вплив на громадян України. Згідно з опитуваннями КМІС, індекс результативності російської пропаганди також має суттєві регіональні відмінності. Найбільше російська пропаганда впливає на Харківську область – 50%, на Донецьку (неокупована територія) – 45%, Одеську – 43%, Херсонську та Миколаївську – 29%, Дніпропетровську

1 *Гай-Нижник П. П., Батрименко О. В., Чупрій Л. В.* Реінтеграція Криму та послаблення кримської регіональної проросійської ідентичності в контексті реалізації державної політики національної безпеки України / П.П.Гай-Нижник, О.В.Батрименко, Л.В.Чупрій // Гілея. – 2015. – Вип. 103 (№ 12). – С. 333–339.

2 Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави: збірник науково-експертних матеріалів. – К.: НІСД, 2015. – С. 10.

– 28%, м. Київ – 19%. Північ – 19%, Центр – 18%, Захід – 12%[1]. Досить лише нагадати, що, наприклад, на середину лютого 2015 р. з 37 телеканалів у Маріуполі 35 були російськими і лише 2 – українськими. Більше того, від 2014 по 2016 рр. доля російських банків в Україні зросла з 12% від загального обсягу банківських операцій до 42%.

Ще одна з ліній фронту в «гібридній війні» України з Росією проходить у площині історичної пам'яті. Із 2014 р. в російській пропаганді, публічних заявах державних діячів, офіційних документах псевдоісторична аргументація використовується для виправдання як незаконної анексії Криму, так і загалом агресивної політики Росії щодо України.

Анексія Криму Російською Федерацією: історико-правовий фальсифікат і проблема деокупації в контексті стратегії реінтеграції в Україну

У посланні президента РФ до Федеральних зборів 2014 р. стосовно Криму було заявлено: «Сама територія стратегічно важлива, тому що саме тут знаходиться духовний виток формування багатоликої, але монолітної російської нації і централізованої Російської держави. <...> Саме тут, у Криму, в давньому Херсонесі <...> прийняв хрещення князь Володимир, а потім хрестив усю Русь. <...> Саме на цьому духовному ґрунті наші предки вперше і назавжди усвідомили себе єдиним народом. І саме це дає нам підстави говорити, що для Росії Крим, давня Корсунь, Херсонес, Севастополь мають величезне цивілізаційне і сакральне значення»[2]. У деяких російських інтернет-публікаціх Київ порівнюється з Косово: як в останньому залишаються духовні витоки і святині православних сербів, так у першому знаходяться духовні витоки і святині російського народу[3]. Отже, і столиця України потрапляє до переліку російської «сакральної спадщини», що може слугувати виправданням наступної ескалації агресії.

1 Индекс результативности российской пропаганды // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=510.

2 Послание Президента Федеральному Собранию. Сайт Президента Российской Федерации // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kremlin.ru/events/president/news/47173.

3 *Бульчук Н.* «Главная цель Запада – это, конечно, Россия!». Посол Сербии в России Славенко Терзич о России, Сербии, Византии и корнях современной русофоби / Н.Бульчук // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravoslavie.ru/jurnal/78801.htm.

Нагадаю, що 4 грудня 2014 р. під час звернення з щорічним Посланням президента Російської Федерації до Федеральних Зборів В. Путін наголосив на значущості волевиявлення жителів Криму щодо приєднання останнього до Росії[1]. Аналогічної позиції дотримується й голова уряду Російської Федерації Д. Медведєв, наголошуючи на важливості референдуму «народу» Криму як підстави «возз'єднання» Криму з Росією[2]. При цьому слід відмітити, що більшість із аргументів щодо «законності» приєднання Криму до Росії, які висловлюються вищим керівництвом РФ, раніше вже були формалізовані у низці нормативно-правових актів Російської Федерації. Так, зокрема, 21 березня 2014 р. було ухвалено Федеральний конституційний Закон «Про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів – Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя», відповідно до якого підставами входження Криму до складу Російської Федерації були: результати референдуму населення Криму, Декларація про незалежність Автономної Республіки Крим, Договір між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів (далі – Договір), пропозиція Криму про його прийняття в Російську Федерацію[3].

Ще більш актуалізувалося питання пошуку «законних» підстав анексії Криму після того, як 23 грудня 2014 р. голова Ради Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації В. Матвієнко анонсувала підготовку нового законопроекту про визнання незаконним рішення про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР[4]. Зважаючи на вищезазначене, Україні необхідно створити базу контраргументів щодо наявності підстав для приєднання Республіки Крим до Російської Федерації.

---

1 Послание Президента Федеральному Собранию. Сайт Президента Российской Федерации // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kremlin.ru/news/47173.

2 Председатель Правительства Дмитрий Медведев о воссоединении Крыма и Севастополя с Россией // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://government.ru/news/11242/.

3 О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов – Республики Крым и города федерального значения Севастополя: Федеральный конституционный закон от 21 марта 2014 г. № 6-ФКЗ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://text.document.kremlin.ru/SESSION/PDA/linkProxy?subjectId=70618342&linkType=65537.

4 Решение о передаче Крыма в 1954 году УССР от РСФСР было принято с грубейшими нарушениями – Председатель СФ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://council.gov.ru/press-center/news/50024/.

В. Путін у вищевказаному «посланні» заявив, що підписання Договору «ґрунтувалося на вільному і добровільному волевиявленні народів Криму на загальнокримському референдумі, проведеному в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі 16 березня 2014 р., в ході якого народи Криму ухвалили рішення про возз'єднання з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації»[1]. У цьому аспекті слід звернути увагу на те, що Верховною Радою АР Крим були прийняті рішення про місцеві референдуми[2]. Зазначені постанови Верховної Ради АР Крим про оголошення місцевих референдумів порушували, зокрема:

- Конституцію України (ст. 73), відповідно до якої «виключно всеукраїнським референдумом вирішується питання про зміну території України»;
- Конституцію України (ст. 134), Конституцію Автономної Республіки Крим (частина перша ст. 1), відповідно до яких «Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України»;

1 Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kremlin.ru/news/20605.

2 27 лютого 2014 р. на позачерговому засіданні Верховної Ради АР Крим було прийнято постанову № 1630-6/14 «Про організацію і проведення республіканського (місцевого) референдуму з питань удосконалення статусу та повноважень Автономної Республіки Крим». Референдум було призначено на 25 травня 2014 р. На нього планувалося винести питання – «АРК має державну самостійність і входить до складу України на основі договорів та угод». 4 березня 2014 року окружний адміністративний суд м. Києва задовольнив клопотання про забезпечення позову Генеральної прокуратури України про визнання протиправними та скасування рішень ВР Криму щодо організації та проведення місцевого референдуму з питань удосконалення статусу і повноважень автономії. 6 березня 2014 р. на позачерговому пленарному засіданні Верховної Ради АРК прийнято постанову «Про проведення загальнокримського референдуму» 16 березня 2014 року. Серед іншого, цією постановою вже було передбачено призначення на 16 березня 2014 р. загальнокримського референдуму, на який виносяться інші альтернативні питання: 1) Ви за возз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації? 2) Ви за відновлення дії Конституції Республіки Крим 1992 року і за статус Криму як частини України? 7 березня 2014 р. було прийнято Указ президента України «Про зупинення дії Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 6 березня 2014 року № 1702-6/14 «Про проведення загальнокримського референдуму». 14 березня 2014 р. Конституційним Судом України Постанова Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» від 6 березня 2014 року № 1702-6/14, була визнана неконституційною і втратила чинність.

- частину другу статті 8 Конституції України, згідно з якою «... нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй»;
- частину другу статті 19 Конституції України, відповідно до якої «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України»;
- частину першу статті 28 Конституції АР Крим, відповідно до якої «нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим з питань відання Автономної Республіки Крим повинні відповідати Конституції України, законам України».

Крім того, від 28 листопада 2012 р. в Україні немає юридичних передумов для проведення місцевих референдумів, оскільки Верховна Рада України, прийнявши у 2012 р. Закон України «Про всеукраїнський референдум», визнала таким, що втратив чинність, Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», який, у тому числі, врегульовував питання проведення місцевих референдумів. Отже проведення зазначеного місцевого референдуму було неправомірним, оскільки суперечило Конституції України, Конституції Автономної Республіки Крим та законодавству про референдуми, а його результати не можуть бути підставою для вчинення будь-яких юридичних дій, у тому числі – і підписання Договору між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття останньої до складу Російської Федерації та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів[1].

Не мало за собою правового підгрунтя і твердження В. Путіна під час виступу 24 жовтня 2014 р. на прес-конференції міжнародного дискусійного клубу «Валдай» про те, що Договір між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів від 18 березня 2014 р. забезпечив право народу Криму на «самовизначення»[2]. Як і безпідставним є твердження президента РФ про

1 Оцінка аргументації Російської Федерації щодо приєднання Автономної республіки Крим. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1751/#_ftn1.

2 Путин рассказал о захвате Крыма и «самоопределении» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://glavred.info/politika/putin-sravnil-krym-i-kosovo-lyudi-imeyut-pravo-na-samoopredelenie-293825.html.

те, що підписання Договору нібито також ґрунтувалося на «визнанні принципів рівноправності і самовизначення народів, закріплених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, <...> необхідності забезпечення поваги й дотримання гідності, прав і свобод людини <...> у відповідності до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, <...> закріплених, зокрема, у Статуті Організації Об'єднаних Націй та Гельсінському Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі». Так от, недоторканість територіальної цілісності України та непорушність її державних кордонів гарантується положеннями ряду міжнародно-правових актів, а саме:

- пункт 4 статті 2 Статуту ООН[1] передбачає, що «усі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй»;
- Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй[2] містить аналогічне формулювання і встановлює, що «кожна держава зобов'язана утримуватися в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, так і яким-небудь іншим чином, несумісним з цілями Організації Об'єднаних Націй»;
- Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі[3] визначає, що: «Держави-учасниці будуть поважати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць. Відповідно до цього, вони будуть утримуватися від будь-яких дій, несумісних з цілями й принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, проти територіальної цілісності, політичної незалежності

1 Статут ООН // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

2 Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_569.

3 Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

або єдності будь-якої держави-учасниці... Держави-учасниці будуть утримуватися від того, щоб перетворювати територію одна одної в об'єкт військової окупації або інших прямих або непрямих заходів застосування сили в порушення міжнародного права або в об'єкт набуття за допомогою таких заходів або загрози їх здійснення. Ніяка окупація чи набуття таким чином не будуть визнаватися законними»;

- Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум)[1] встановлює, що: «Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акту НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України»;

- відповідно до положень Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, «ніщо не повинно тлумачитися як таке, що санкціонує або заохочує будь-які дії, які призводили б до розчленування, до часткового або повного порушення територіальної цілісності чи політичної єдності суверенних й незалежних держав, які дотримуються у своїх діях принципу рівноправності та самовизначення народів – і, внаслідок цього, мають уряд, що представляє увесь народ, який проживає на даній території».

З огляду на зазначене, варто наголосити, що відповідно до Конституції України та законів України, Крим єдиний із усіх адміністративно-територіальних одиниць України має автономний статус та власний представницький орган (Верховну Раду АРК) й Уряд[2]. Окрім того, Конституція АР Крим забезпечує національно-культурні потреби представників різних етнічних груп Криму шляхом гарантування «функціонування і розвитку російської, кримськотатарської та інших

1 Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/998_158.

2 Оцінка аргументації Російської Федерації щодо приєднання Автономної республіки Крим. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1751/#_ftn1.

національних мов» (ст. 4, 10, 11, 18, 26)[1]. Тому, відповідно до вищезазначеної Декларації про принципи міжнародного права в Україні, принцип територіальної цілісності є домінантним над принципом самовизначення.

Водночас варто згадати про одну з фундаментальних монографій, написану міжнародним колективом авторів та видану авторитетним Oxford University Press невдовзі після кримських подій в 2014 р. та присвяченої проблемам самовизначення і сецесії в міжнародному праві[2]. Останній її розділ закінчується аналізом кримської кризи[3]. Автор цього розділу проф. К. Вальтер зазначив, що розвиток подій в Криму знову поставив питання самовизначення та сецесії на перше місце міжнародного порядку денного[4]. Однак, в ході подальшого аналізу кримської ситуації К. Вальтер досить швидко доходить до зовсім протилежного висновку у своєму дослідженні: кримські події лютого–березня 2014 р. не були прикладом самовизначення та сецесії, а приєднання Криму до РФ було неправомірним.

На початку окупації та наступної анексії Криму в Україні було прийнято цілком адекватне за тих умов рішення: розробити та прийняти Закон «Про окуповані території». Проте він виявився не зовсім вдалим, позаяк не враховував економічні взаємини з окупованими територіями. Пролобійований згодом та прийнятий у серпні 2014 р. закон про вільну економічну зону «Крим» спричинив іще більше проблем, розв'язання яких на державному рівні досі не знайдено. Під час експертної дискусії на тему «Стратегія реінтеграції Криму: проблеми створення та перспективи реалізації», учасником і модератором якої мені довелося бути і яка відбулася 9 жовтня 2015 р. у стінах НДІУ[5], експерти «Майдану закордонних справ», зокрема, зазначали, що у ньому (законі) відсутня логіка в самому визначенні окупованої території як

---

1 Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим : Закон України від 23.12.1998 № 350-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5–6. – С. 43.

2 *Walter C., Ungern-Sternberg A. von, Abushov K. (ed)*. Self-Determination and Secession in International Law / C.Walter, A. von Ungern-Sternberg, K.Abushov. – Oxford: Oxford University Press, 2014.

3 *Walter C.* Postscript: Self-Determination, Secession, and the Crimean Crisis 2014 // *Walter C., Ungern-Sternberg A. von, Abushov K. (ed)*. Self-Determination and Secession in International Law / C.Walter. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – P. 293–311.

4 Там само. – P. 293.

5 *Ярошинський О.* Експертна дискусія «Стратегія реінтеграції Криму: проблеми створення та перспективи реалізації» / О.Ярошинський // Українознавство. – 2015. – № 3 (56). – С. 260–265.

вільної економічної зони. Зрозуміло, що закон приймався на користь осіб, які володіють активами на окупованих територіях, аби ввести їх таким чином у правове поле України. Проте при цьому громадяни України, які мали кримську реєстрацію, за територіальною ознакою визнавалися нерезидентами у власній країні! Утворенням завдяки згаданому закону такої моделі економічних відносин із тимчасово окупованою територією «Крим» було фактично визнано територією іншої держави. Це ще більше ускладнило ситуацію, зокрема процес евакуації на материкову частину малого та середнього бізнесу, а також процес комунікації з громадянами, які вимушено опинилися в окупації. Водночас дозволялося забезпечувати анексовану територію енергоресурсами, продуктами харчування та іншими товарами, що сприяло розвитку окупаційних військових баз, а також частковому податковому забезпеченню маріонеткової влади Криму та Севастополя. Це також піддало сумнівам доцільність застосування санкцій щодо окупованих територій та самої країни-агресора з боку західних партнерів.

Держава повинна чіткіше визначитись щодо захисту прав українців і тих росіян Криму, які зберігають українське громадянство. Вірогідно потрібно уточнити положення Закону про зарубіжного українця або ухвалити спеціальний Закон про права українських громадян тимчасово окупованого Криму. Необхідно боротися за нове українське покоління мешканців Криму, яке не знало реалій СРСР і не поділяє радянських сентиментів. Потрібна державна підтримка гуманітарних контактів, доступу до вищої освіти, квот для бажаючих продовжити навчання на материковій Україні, спільні культурні заходи українських, кримськотатарських та російських національно-культурних товариств. Також важливо забезпечити кримчанам доступ до політичного впливу в усіх сферах суспільного життя.

Важливим буде також зауважити, що й після майже трьох років від початку окупації Криму й війни з Росією в Україні все ще діє законодавство мирного часу, за винятком деяких змін. Вочевидь є нагальна потреба запровадити мораторій із наступним скасуванням Закону «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованих територіях України». Водночас необхідно розробити та прийняти в новій редакції Конституцію АР Крим, де буде передбачено створення кримськотатарської національно-культурної автономії із визнанням кримських татар (як і караїмів) корінним народом Криму й прописано

про оптимізацію адміністративно-територіального устрою на тимчасово окупованій території АР Крим та м. Севастополя.

Необхідно вирішити проблеми облаштування та соціальної адаптації осіб, які тимчасово залишили Крим і надалі будуть його залишати. На півострові розпочато гоніння на українську мову і культуру, на УПЦ КП та УГКЦ, на все, в чому є дух України на півострові[1], а також на кримськотатарський національний рух. Щоденних обмежень зазнає освіта рідною мовою[2]. Відтак Україна просто зобов'язана підтримати проукраїнську політичну ідею в Криму. Низка міжнародних правозахисних організацій, зокрема місія ОБСЄ з оцінки стану справ із дотриманням прав людини, вже зробили декілька невтішних висновків про стан речей на окупованій території[3].

Безумовно, важливо розробити та прийняти закон про стратегію деокупації та реінтеграції території АР Крим і державну програму з цього питання, передбачивши до нього як додаток відповідне фінансування. На законодавчому рівні слід вирішити питання про можливості проведення державно-правового експерименту зі створення моделі розвитку Херсонської області як основної у вирішенні питань деокупації та реінтеграції окупованої території Криму.

Украй необхідно розробити та прийняти закон про колабораціонізм, що визначатиме невідворотність покарання, тобто кримінальної, адміністративної, громадянської, конституційної відповідальності залежно від ступеня провини. Він має також мати й економічну складову й передбачати покарання за збагачення на тимчасово окупованих територіях за рахунок української державної та приватної власності, а також мотивувати певну частину населення на цих територіях до прийняття зважених рішень.

Розробки та ухвали очікують і закони про статус та забезпечення прав кримськотатарського народу в Україні, про особливості економічних відносин із тимчасово окупованими територіями та про забезпечення права власності на тимчасово окупованих територіях України. Це дасть змогу зняти багато запитань, що є актуальними сьогодні для суспільства та іноземних інвесторів. Крім того, для майбутньої

1 *Куроп'ятник О.* Стратегія повернення Криму / Олексій Куроп'ятник // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/article/print/internal/strategiya-povernennya-krimu-_.html.

2 «Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму. Моніторинговий звіт (2015 р.). – К., 2015.

3 ОБСЄ: Викладання української мови в Криму майже зникло через тиск на школи // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unian.ua/society/1126354-obse-vikladannya-ukrajinskoji-movi-v-krimu-mayje-zniklo-cherez-tisk-na-shkoli.html.

реінтеграції Криму потрібна буде велика кількість фінансових ресурсів (відновлення господарської системи, ліквідація екологічних проблем тощо), а тому вже зараз у бюджеті України необхідно формувати відповідний резервний фонд. Окремим питанням стоїть проблема необхідності створення Фонду із реінтеграції окупованих територій України.

Не менш важливою є й боротьба за світогляд кримської молоді, тож потрібно створити Кримський освітньо-науковий центр на вільній території країни для кримських дітей та молоді (дошкільні установи, інтернати, школи-інтернати, університет, науково-дослідний інститут тощо), а також центр дистанційного навчання кримських студентів, що залишилися та території окупованого Криму з наступною видачею дипломів та сертифікатів. Метою є формування майбутнього кадрового управлінського резерву на деокупованій території.

Від часу розробки першого проекту «Стратегії повернення Криму» (2014 р.) влада України почала здійснювати лише деякі кроки з наміченого, однак, на жаль, навіть ці заходи спізнюються у часі більш ніж на рік, а то й на два. Тим часом потрібно чітко усвідомити, що для відновлення контролю України над Кримом має стати фактом такий стан речей, коли Росія відмовиться від АРК, відмінить прийняті нею ж законодавчі акти та виведе свої війська з півострова. Наразі, щоб це сталося, необхідно або завдати РФ воєнної поразки, або ж дочекатися розпаду РФ як держави чи перевороту державного керівництва в Кремлі, або ж разом із усім світом працювати над виснаженням ворога.

Слід визнати, що на сучасному етапі Україна не має можливостей для визволення Криму шляхом повномасштабної воєнної операції. Тож стратегічна операція з відновлення контролю над Кримом мусить бути дзеркальною до російської, тобто поліцейсько-стабілізаційною, а не класичною військовою. Для цього у Збройних силах України є унікальні структури – підрозділи військово-цивільної взаємодії. На відновлення сил і засобів для ведення таких стратегічних операцій Україні потрібно близько 5–10 років інтенсивної праці.

Паралельно з цим Україна має вже від сьогодні здійснювати певні розрахунки, напрацювання і планування також відповідної воєнної операції, тобто фактичної дзеркальної комплексної операції з деокупації Криму щодо тієї, яку вона мала у лютому–березні минулого 2014 року. Відтак Збройні сили України, які нині за чисельністю не виходять за рамки мирного часу (тобто не більші за 1% від кількості населення), мусять бути доведені до близько 400 тисяч вояків різних родів військ і угруповань, відповідно вишколені, профінансовані, озброєні за сучасними вимогами ведення війн тощо. І це лише за умов

і завдань проведення так званої миротворчо-стабілізаційної операції (тобто виключно за умов, коли супротивник не зможе забезпечити відповідного спротиву і лише на території Кримського півострова). Крім того, Україна має координувати свої зусилля на відновлення так званої стратегічної системи протиповітряної оборони, поставити на озброєння ракети середньої дальності[1], відродити військово-морські сили, яким не варто зосереджуватися цілковито у Криму і досвід 2014 року це підтверджує. Загалом же військова організація держави, система озброєння ЗСУ тощо потребують не просто перебудови, вони потребують відбудови її з нуля, за нормами і стандартами нового часу.

Необхідно також запровадити енергетичну і ресурсну блокаду тимчасово окупованих чи анексованих територій, що послабить інфраструктуру та моральний дух ворога. Одним з елементів такої блокади, наприклад, може бути ізоляція Криму від постачання прісної води. Чи вдасться Кримському півострову вирішити проблему прісної води без України? Об'єктивно – ні!

Справа у тому, що на час анексії Криму Росією півострів на 80% відсотків забезпечувався прісною водою з Північно-Кримського каналу, решту 20% постачалося з водосховищ природного збору та з підземних водозаборів.

Тимчасова окупація Криму російськими військами, фактична відірваність території півострова від Росії, відсутність відповідних водопостачальних комунікацій з території Російської Федерації та практична довгострокова неможливість їхнього створення надає Україні абсолютну можливість блокади у постачанні прісної води анексованої ворогом території. Дії України цілком виправдано можуть набути двох спрямувань, зумовлених як військово-політичними, так і фінансово-економічними спонуками, а саме: значним підвищенням цін на Дніпровську воду, або ж – перекриттям потрапляння води по каналу з Каховського водосховища. Такі «санкції» відплати за анексію та колабораціонізм, що безумовно мали би бути запроваджені урядом України, завдадуть нищівного удару не лише кримській економіці та інфраструктурі, а й загострять екологічну та соціально-політичну ситуацію на окупованому півострові чим значно підірвуть міфологі-

1 Створення, наприклад, високоточної і потужної неядерної зброї/комплексу засобів, здатних завдати швидкого й нищівного удару по критичній інфраструктурі ймовірного агресора (хімічні заводи, дамби, ядерні та інші електростанції, важливі урядові та військові об'єкти, центри управління, зв'язку, забезпечення тощо). Україні необхідно вже тепер узятися за створення неядерних ракетних систем із потенційною дальністю дії близько 2500 км тощо.

зовану репутацію Кремля й сприятимуть зростанню проукраїнських настроїв серед місцевого населення. Без української води спраглий півострів цілком постане на межі виживання, як у переносному, так і в прямому розумінні.

Чи усвідомлюють це окупаційні чиновники Криму та їхнє московське керівництво? Звісно ж, що – так. Саме тому з перших днів анексії, росіяни та їхні запроданці з числа місцевих колаборантів, у випадку неможливості російського військового просування вглиб України чи досягнення м'якого (поступливого) ставлення київського керівництва (очевидно через приведення до влади в Києві прокремлівських політиків) до проблеми водопостачання у Крим, замислилися над використанням накопиченого наукою досвіду з виробництва, монтажу систем знесолення, очищення та підготовки води з засолених свердловин і морських водозаборів. Відтак буде зроблено спробу розробити й втілити у життя програму так званого автономного водопостачання Криму, що теоретично виглядає досить привабливо, проте є досить сумнівною в перспективі близького майбутнього.

Перш за все зауважу, що загальне споживання Криму водою на день складає від 700 тисяч до 1500 тисяч м^3 на добу, а в середньому – близько 1 мільйона м^3 на добу. Для організації водопостачання в Криму нині мається понад 20 водосховищ звичайного збору, 9 наливних водосховищ і близько 400 свердловин. Повний об'єм води у водосховищах Криму – більш ніж 400 млн м^3. Тож Криму прісної води фактично не вистачало й до російської окупації. Більш того, система водопостачання Криму сама по собі потребувала модернізації й ніколи не була самодостатньою. Станом на квітень 2014 р. люди в Криму вже сплачували за воду 3–4 грн. за м^3, а підприємства – від 7 до 24 грн. за м^3 (у Феодосії, наприклад, – 13 грн., у Керчі – 10 грн., в Судаку – 24 грн.). Якщо ж після окупації та анексії Криму Московщиною український уряд, що було б логічно, підвищить ціни за дніпровську воду до рівня європейських, тобто у 4–5 разів, або ж зважиться на адекватні заходи щодо блокування півострова й все ж таки перекриє надходження води по Північно-Кримському каналу, то кримську господарчу систему, економіку, інфраструктуру, екологію тощо очікує колапс.

Перспектива подання прісної води по водогону з Кубані (зокрема з Темрюка) практично можлива, але технічно надзвичайно важка, має низку технологічних складнощів і, звісно ж, вимагатиме величезних капіталовкладень (водогін через протоку обійшовся б у тричі дорожче, ніж модернізація й розширення внутрішньокримської

інфраструктури), експлуатаційних витрат (в 1,5 разів дорожче) та довгого терміну реалізації.

На сьогодні в Криму фахівцями колишнього ООО «Укрхімспецмонтажу» розроблено 3 цільові практичні програми з переведення Криму на автономне забезпечення водою для зрошення та з господарсько-питною метою. Перша програма, яка є й головною, включає у собі наступні розділи:

1) вже існуюча система водопостачання;

2) основні підземні джерела води Кримського півострова;

3) якість води зі свердловин;

4) програма автономного забезпечення водою для зрошення та господарсько-питних потреб;

5) розконсервування й використання свердловин у Північно-Сивашському та інших регіонах Криму;

6) вибіркове буріння і використання нових свердловин для забезпечення водою населених пунктів серединного Криму;

7) використання місцевих джерел серединного та передгірного Криму для забезпечення питною водою населення;

8) будівництво модульних станцій здобуття підземних ґрунтових вод, їх опріснення й закачування опрісненої води до Північно-Кримського каналу. Забезпечення водою близько розташованих населених пунктів;

9) будівництво чотирьох заводів з опріснення морської води вздовж усього узбережжя Криму;

10) організація робіт з уникнення втрат води при її транспортуванні та розподілу, ремонт водосховищ, водогонів, мереж, заміна застарілого технологічного обладнання;

11) організація заходів зі збору та використанню дощових вод;

12) організація заходів на законодавчому рівні з втілення обігових систем водопостачання усіх господарчих суб'єктів, а також обов'язкового встановлення очисних споруд господарсько-побутових стоків з поверненням очищеної води на полив;

13) випробування варіантів добування прісної води з-під дна Азовського моря[1].

Нагадаю, що на тепер на півострові існує лише три способи отримання прісної води, котрі після відповідної підготовки можуть використовуватися й для питних потреб, а саме:

1 *Гай-Нижник П.* Спрага-спрага-спрага... Чи вдасться Кримському півострову вирішити проблему прісної води без України? / Павло Гай-Нижник // Дзеркало тижня. – 2014. – № 41. – 7–14 листопада. – С. 1, 12.

- дніпровська вода з Північно-Кримського каналу, яка акумулюється в дев'яти наливних водосховищах;
- вода з великих водосховищ природного збору, яких в Криму налічується близько 20, проте не усі вони є питними;
- вода артезіанських свердловин і каптированих джерел.

Власне, підземної води у Криму достатньо, розвіданість її запасів складає 85% (по Україні ж в середньому – близько 20%) і в цілому по усьому півострову з підземних джерел теоретично можна щоденно вилучати до 1 млн м^3 води. Істотні води залягають в надрах Північного Криму, в районі Армянська, Красноперекопська, Джанкоя, у присивашських рівнинах серединного Криму і в передгір'ї, наприклад – Альмінський басейн. У Північному Криму вода з підземних свердловин має солоність від 2 до 3 грамів на літр (це малосолена вода, яку частково опріснити можливо з відносно невеликими витратами).

Калькуляція витрат на станцію знесолювання, очищення й підготовки питної води з морського водозабору (виробничістю у 200 м^3/доба) виглядає наступним чином:

№ п/п	Наіменування поставки чи виконаних робіт	Вартість, тис. грн.
1.	Технологічне обладнання знесолювання, очищення, знезаражування з автоматикою	2720
2.	Водозабір, контейнер, насоси підкачки, зимовий обігрів, скидування расола, трубогони подачі до основного приміщення	260
3.	Загальнобудівельні роботи по основному приміщенню, фундамент, стіни, дах, двері, вікна, опалення, вентиляція, заземлення, освітлення, кондиціонування, загальна площа 64 м^2.	368
4.	Накопичувальні ємності збору очищеної води (загальний об'єм 20 м^3), насоси очистки нагору до накопичувального резервуару, автоматика, монтажні роботи	84
5.	Монтаж технологічного обладнання в основному приміщенні, підключення, налагодження	64
	Всього:	3496

У зазначеному розрахунку не обраховано витрати на монтаж трубогону, перекачування очищеної води у горішню точку, накопичувальну ємність (басейн ЖКГ).

Відповідно до вищезазначеної інформації та ресурсів, окупанти розглядають можливість задіяння програми забезпечення півострова прісною водою у три етапи.

Перший етап передбачає швидке здобуття прісної води наступним чином: а) максимально задіяти вже існуючі джерела – водосховища, озера, річки, каптажі тощо; б) здійснити терміновий ремонт деяких дільниць каналу; в) організувати вздовж північної частини каналу, де наявна велика кількість артезіанської води, будівництво модульних станцій видобутку води з надр, часткове її опріснення (малобюджетне) і закачування цієї води до каналу. Складові модульної станції: 10–14 свердловин, швидкобудівний ангар, технологічне обладнання часткового опріснення, накопичувальний резервуар (швидкомонтувальний), станція відкачування опрісненої води.

Наповнення цією водою Північно-Кримського каналу, за задумом, має дозволити розв'язати проблеми поливу й забезпечити низку населених пунктів. Для цього необхідно викачати не менше 500 тис. м^3 на добу води для зрошування та господарчо-питних потреб. Утім, для втілення цих намірів, необхідно буде профінансувати й організувати будівництво модулів (приблизно 1 тис. локальних систем водозабору з засолених свердловин у Джанкойському, Красноперекопському та інших районах й обладнати їх системами знесолювання на засадах зворотного осмосу), що виробляли би 1, 5, 10 тисяч м^3 на добу аби така вода потекла по каналу й не засолювала ґрунт; г) термінове (монтаж – до півроку) будівництво чотирьох заводів з опріснення морської води (планується зведення таких заводів у Щолкіно, Керчі, Феодосії та в Судаку), які мають забезпечити прісною водою мешканців та промислові підприємства цих міст й прилежних територій (120 тис. м^3/доба).

Другий (технічний і законодавчий) етап передбачає: а) організацію заходів на законодавчому рівні з економії води за рахунок обов'язкового встановлення очисних споруд господарчо-побутових стоків для усіх суб'єктів господарчої діяльності з поверненням очищеної води на полив і в виробництві (заводи, автомийки, пансіонати, підприємства харчової промисловості тощо; наприклад, на заводі «Кримський Титан» не повертається у виробництво за відповідної очистки 20 тис. м³ води на добу); б) організацію робіт з уникнення втрат води під час транспортування та розподілу (ремонт водосховищ, водогонів, мереж тощо)[1].

Третім (т. зв. перспективним) етапом планується: а) налагодження монтажу 123 заводів з опріснення морської води по усьому узбережжі Криму; б) встановити на узбережжі Чорного та Азовсько-

1 *Гай-Нижник П.* Прісна спрага замореного «підросійського» Криму (чи вдасться півострову вирішити проблему прісної води без України) / Павло Гай-Нижник // Час і події (Чикаго, США). – 2014. – № 45. – 6 листопада.

го морів 800 станцій знесолювання морської води, отримуючи до 400 тис. м³ на добу питної води (подібну станцію підготовки питної води з морського водозабору 2013 р. було здано в експлуатацію у поселенні Новий Світ); в) організація монтажу модульних станцій підготовки питної води з місцевих джерел населених пунктів серединного і передгірного Криму; г) задіяння заходів зі збору та використання дощових вод; д) організація заходів зі збору та використання конденсаційної вологи з повітря; е) пророблення варіантів здобуття прісної води з-під дна Азовського моря.

Додам, що якість морської води після опріснення ще й мають контролювати СЕСи, аби вода за своїми параметрами відповідала російському СанПіН 2.1.4.1074-01 чи українському СанПіН 2.2.4-171-10. Собівартість такої води складається з витрат на електроенергію, замінні матеріали, сервісне обслуговування, амортизації обладнання й складатиме для систем підготовки води з засолених свердловин близько 9 руб. за м³, з морського ж водозабору – 34 руб. за м³.

Зокрема окупанти планують створити локальні системи водозабору з засолених свердловин у Джанкойському, Красноперекопському та деяких інших районах, обладнати їх відповідними системами очищення на основі зворотного осмосу. Проте, аби лише розпочати розвиток цього напрямку, капіталовкладення мусять скласти близько 380 млн доларів США. При цьому буде отримано до 500 тис. м³ води на добу, що складатиме приблизно 50% щодобового споживання води Кримом. Собівартість такої води з урахуванням амортизаційних відчислень, заробітної платні обслуговуючого персоналу, вартості електроенергії (від постачання якої, до речі, Крим також залежить від України) та замінних матеріалів складає 3 грн. або 11,4 руб. за 1 м³ (за квітневими 2014 р. розцінками анексованого кримського відділення ООО «Укрхімспецмонтажу»).

Решту 30% води, тобто близько 350 тис. м³ на добу окупанти розраховують добути з Азовського та Чорного морів через встановлення на узбережжі Криму низки станцій знесолення, також на основі зворотного осмосу. Витрати на це орієнтовно складуть 570 млн дол. США, а собівартість такої води буде близько 9 грн. (35 руб.) за 1 м³. Ще 200 тис. м³ прісної води теоретично передбачається отримати за рахунок прямої конденсації з повітря, а понад ніж 100 тис. м³ на добу – через організований збір дощових вод, в тому числі й в межах міст.

Наміри більш ніж витратні та нереальні у швидкій перспективі. Лише організаційні заходи із збору та використання дощових та

конденсаційних вод можуть бути більш-менш реалізовані не раніше щонайменше за 5–6 років та й те, за умов наявності фінансування, чіткої програми та графіку втілення, що за умов російсько-кримської дійсності можна назвати нереальними. Введення ж в експлуатацію водозаборів з монтажем відповідних систем очищення поетапно планується запустити протягом 1,5–2 років.

Тим часом у 2014 р. споживання прісної води в Криму скоротилося у п'ять разів – до 310 млн м³ (втрати – до 16 млн м³). У 2015 році загальний обсяг забору води склав 253,46 млн м³, в тому числі: з прісних поверхневих джерел – 138,47 млн м³ (55%), підземних вод – 95,13 млн м³ (37%), морської води – 19,86 млн м³ (8%). Обсяг втрат – 13 млн м³ або близько 6% води. Для виробничих потреб використано всього 50% обсягів води, на господарсько-питні – 39%, на зрошення – 6%. Отже, Кримський півострів втратив за 3 роки 74% джерел прісної води[1].

Ресурси південної частини Північно-Сиваського артезіанського басейну становлять 666 тис. кубометрів на добу, Альмінського артезіанського басейну – 452 тис. кубометрів на добу. Таким чином, артезіанські свердловини можуть давати 400 млн кубометрів води на рік. Але за умови поповнення їх водою з поверхні. Немає поливу, баланс порушується, збільшується мінералізація. Уже в 2014 році почалося засолення підземних пластів в районі Армянська. У цьому місті люди ще не розуміють масштабу проблем і продовжують пити воду з перевищеним вмістом солей, вважаючи це нормою. При цьому влада Криму вдає що в Армянську з водою все «чудово». У 2015 р. в Нижньогірському районі після відбору води з підземних пластів вода зникла з колодязів у багатьох селах, про що неодноразово повідомляли обурені фермери в органи влади. Люди скаржаться, але їх звернення ігноруються.

Масштаб водної кризи в Криму характеризує стан Тайганського і Білогірського водосховищ. З Тайганського водосховища в Криму, що живило досі також Феодосію і Керч, перестали скидати воду. Але не тому, що східний Крим більше не потребує води, а тому, що спу-

1 Зокрема у 2013 р. загальний обсяг забору води в Криму складав 1553,78 млн м³. Потреби у воді забезпечувалися Північно-Кримським каналом – 1346,3 млн м³ (86,65%), місцевим стоком – 136,38 млн м³ (8,78%), підземними водами – 68,54 млн м³ (4,41%), морською водою – 2,56 млн м³ (0,16%). Під час транспортування води Північно-Кримським каналом втрачалось 695,3 млн м³ (51,6% від всього обсягу води, що протікала каналом). Обсяг споживання складав: сільське господарство – 590,18 млн м³ (77%), ЖКГ – 125,3 млн м³ (16,4%), промисловість – 50,64 млн м³ (6,6%). Тобто 766 мільйонів кубів доходило до споживачів, решта надходило в підземні пласти по ходу каналу.

скати більше нічого – у водоймі відсутній корисний об'єм води і він перетворився на ставок. Верхів'я Білогірського водосховища повністю висохли ще у вересні 2016 року[1].

Споживання Кримом питної води становить близько 100–125 млн кубів на рік. Тобто всього лише на половину менше від кількості води, яку з такими труднощами збирають зараз. Про який розвиток сільського господарства може йтися в такому випадку? Добре відомо, що обробляти землю для вирощування сільськогосподарських культур у Криму без поливу неможливо. Цю проблему вирішували дніпровською водою. Більше 15 років пішло на те, щоб знесолити ґрунт і підвищити рівень прісних ґрунтових вод. Солончаки зникли, підземних прісних вод було в достатку. Однак після закриття поставок води баланс різко змістився і тепер рівень підземних вод постійно знижується. У зв'язку з тим, що землі перестали поливати, швидкими темпами почало зростати капілярне засолення ґрунтів. Тобто солона вода піднімається вгору і вбиває ріллю.

Загальна площа зрошуваних земель на півострові може досягати 400 тис. га, що становить 22% земель сільськогосподарського призначення. У 2013 р. площа зрошуваних земель складала 140 тис. га. На зрошення подавалося 683,6 млн м³ води, з яких на зернокормові культури витрачалось 214,9 млн м³, а на рис – 468,7 млн м³. У 2014 р. в Криму площа зрошуваних земель була зменшена до 17 тис. га. У 2015 р. усіх зрошуваних земель залишилося лише 10,1 тис. га. Обсяг води, що подається на зрошення значно скоротився (з 700 млн м³ в 2013 р. до 17,7 млн м³ в 2015 р.). Таким чином видно, що сільське господарство просто кинули на виживання, і ніхто не буде його рятувати в умовах дефіциту питної води для населення. У 2016 р. в Нижньогірському районі почалося активне капілярне засолення ґрунту, з'явилися солончакові плями, земля перестала бути придатна для землеробства.

Чи здатна буде кримська окупаційна адміністрація, навіть за допомоги псевдопотужних можливостей московського колосса (на глиняних ногах), без України розв'язати прісно-соляний зашморг й уникнути поступового, але неуникливого, занепаду? Відповідь однозначна – ні! Послідовна, безкомпромісна та тверда позиція української влади в цьому питанні прискорить очевидний крах російської окупаційної влади в Криму і наблизить час повернення півострова. Біблейський принцип напоїти спраглого буде доречним у випадку не

1 Тайганское водохранилище Крыма превратилось в ставок // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ru.krymr.com/a/28081471.html.

плювання благаючого в обличчя тому, хто напоює, його покаяння у скоєних гріхах та спокути.

Московщина ж, безумовно, об'єктивно не спроможна вирішити проблему прісної води на окупованих територіях й уникнути своєї ганебної кінцевої поразки, а значить не залишить спроб розв'язати це та інші питання через подальше розхитування внутрішньої ситуації в Україні: підкупом її політичної верхівки, організацією соціально-політичних заворушень, спонсоруванням сепаратистів і колаборантів, торговельно-ресурсними війнами, посиленням своєї терористичної діяльності й, врешті, новим етапом розвитку військової агресії. До цього Москву спонукатиме й кримська пастка, в тому числі й гостра спрага півострова по прісній воді, вирішити яку об'єктивно здатна лише Україна.

При цьому, водночас, необхідно створити «вузли обміну» на території Херсонщини, прилеглої до адмінкордону з окупованим Кримом, і вздовж лінії фронту на Донбасі. Це потрібно для отримання громадянами України, що перебувають в окупації, необхідних для життя товарів та послуг (продукти харчування, ліки, державні та юридичні послуги тощо). Вже сьогодні потрібно розробити пакет пропозицій (і компромісів), які Україна могла б запропонувати. На привернення мешканців Криму в українську орбіту мають працювати запроваджені сприятливі в Україні умови в освіті, охороні здоров'я, соціальній політиці, оформленні документації, питаннях майна та ін. Україна може вигідно відрізнятися від російської окупаційної влади, в тому числі й цивілізованим дотриманням прав людини: в сфері освіти, безпеки, громадянських прав тощо. Разом з цим права людини невід'ємні від відповідальності за свої вчинки. Злочини, здійснені окупаційними властями й колаборантами, мають бути відповідно задокументовані й передані на розгляд міжнародних судів. Нажаль, поки що зусилля влади України з реінтеграції Криму не відповідають викликам часу.

Насамкінець доцільно створити на материковій частині деокупаційний уряд АР Крим, а також інші державні інституції, що займатимуться питаннями тимчасово окупованого Криму. Уже зараз слід створити експертну групу з представників виконавчої влади, громадськості, вчених тощо для розробки стратегії державної політики України в цьому напрямку. Така стратегія має містити чіткі цілі, завдання, індикатори результатів і строки виконання планів. Орієнтовні результати мають бути зрозумілими не лише на материковій Україні й кримчанам, а й для міжнародного співтовариства.

Післямова

Павло ГАЙ-НИЖНИК

Проблеми оптимізації державного управління та системи національної безпеки у сфері гуманітарної політики України

Павло Гай-Нижник

ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У СФЕРІ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

«Національна безпека – це не просто центр державницької діяльності, вона – головний сенс існування держави»

Томас Гоббс

«Нація знаходиться в стані безпеки, коли їй не доводиться приносити в жертву свої законні інтереси з метою уникнути війни і коли вона в змозі захистити при необхідності ці інтереси шляхом війни».

Волтер Ліппман

Російська агресія – анексія Криму та війна на сході України – призвела до глибинних змін у двосторонніх відносинах між державами: 1) зруйновано договірно-правову базу Києва і Москви; 2) знищено інституційні механізми міждержавних відносин; 3) унеможливлено контакти на вищому рівні, політико-дипломатичні відносини мають конфронтаційний характер; 4) Україна зазнала колосальних людських, територіальних та економічних втрат; 5) відбулося безпрецедентне згортання економічної співпраці; 6) виникло глибинне відчуження між народами України та Росії[1].

У відносинах України і Росії виникла нова політико-ідеологічна реальність. Відтак – потрібна нова оцінка та перегляд природи, ідеології і загалом інституційної системи відносин з РФ у ключових сферах (політика, безпека, економіка, енергетика, гуманітарна сфера тощо),

1 Перспективи українсько-російських відносин (Концептуальні підходи і практичні кроки) // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 8–9. – С. 2.

з урахуванням того, що головною загрозою українській державності є нинішній правлячий режим РФ. Необхідним є також формування концептуально нової моделі співіснування з путінською Росією, яка б відбивала нинішні реалії і перспективи двосторонніх відносин і враховувала позиції західних країн-партнерів і міжнародних організацій.

Національна безпека[1], як відомо, функціонує через систему різноманітних відносин між особою та суспільством, між громадянином і державою, між суспільством і державою, між різними державами. Тому національна безпека – це стан внутрішніх і міждержавних відносин, який визначає ефективність системи державних, правових і суспільних гарантій прав та свобод людини та громадянина, базових цінностей та інтересів суспільства й суверенної держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, і функціонує за основними принципами забезпечення національної безпеки:

- пріоритет прав і свобод людини і громадянина;
- верховенство права;
- пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів;
- своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам;
- чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади в забезпеченні національної безпеки;
- демократичний цивільний контроль над воєнною організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки;
- використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки[2].

Національна безпека є й одним із рівнів функціонування міжнародної безпеки як діяльності держав зі створення відносин між народом і державою, які унеможливлюють реальні загрози розвитку суспільства. Зміцнення національної безпеки передбачає також і розвиток відносин стратегічного партнерства, які є одним з важливих інструментів зовнішньої політики, який дедалі ширше використовується провідними країнами та інтеграційними об'єднаннями, оскільки дозволяє підвищити результативність їхніх дій на міжнародній арені.

1 Поняття «національна безпека» було вперше введене до політичного лексикону в посланні президента США Т. Рузвельта до Конгресу Сполучених Штатів у 1904 р., де він обґрунтовував приєднання зони Панамського каналу інтересами національної безпеки.

2 Закон України «Про основи національної безпеки України» із змінами №630–VIII від 16.07.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – С. 351.

На сучасному етапі розвитку Українська держава зіткнулася з загрозами та викликами, які потребують негайного вирішення, найбільш актуальними з яких є:

- військова агресія, участь регулярних військ, радників, інструкторів і найманців у бойових діях на території України;
- тимчасова окупація території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та дальші дії щодо дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні;
- розвідувально-підривна і диверсійна діяльність, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічна підтримка, зокрема військова, маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частин Донецької та Луганської областей;
- нарощування військових угруповань біля кордонів України та на тимчасово окупованій території України, у тому числі й перспектива розміщення на півострові Крим тактичної ядерної зброї;
- інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування

російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу.

У даному контексті для України першочерговим стратегічним завданням державної політики національної безпеки є відновлення територіальної цілісності країни та сукупності демократичних інститутів на усій її території, консолідація української політичної нації, формування загальнонаціональної ідентичності, єдності усіх громадян України та усіх регіонів України, реінтеграція тимчасово окупованих територій після їх звільнення.

Основними типами конфліктів сьогодення є асиметричні та гібридні війни, які відбуваються між сильними та слабкими державами чи недержавними акторами. Збройний конфлікт, який відбувається на сході України, ми можемо охарактеризувати як гібридно-асиметричну війну Російської Федерації проти України. Крім того проти України ведеться також і мережево-центрична війна (англ. network-centric warfare) – війна, що зорієнтована на досягнення інформаційної переваги за допомогою об'єднання військових об'єктів у інформаційну мережу. Окрім суто класичних воєнних методів, Росія в рамках «гібридної війни» чи не вперше масштабно використовувала й концепцію «війни трьох кварталів». Суть даної концепції полягає в тому, що сучасний воїн має бути готовий в одному кварталі вести загальновійськовий бій, у другому – здійснювати поліцейські функції, в третьому – виконувати гуманітарні місії.

Варто враховувати й той факт, що агресія проти України з боку Росії ведеться не лише шляхом прямого збройного втручання, а й має кілька складових сучасних способів експансії. У зв'язку зі зростанням ролі інформаційної складової у збройній боротьбі в умовах глобалізації та появою інформаційного суспільства Україна перебуває також у стані інформаційної війни, коли мета протиборства досягається суто засобами інформаційної боротьби, тим самим, інформація як така у певному напрямі її використання стає своєрідним знаряддям досягнення політичних цілей, інформаційною зброєю. Для вирішення цих завдань у першу чергу необхідно створити ефективну інформаційну політику Української держави, спрямовану на постійну підтримку громадської думки про те, що окуповані території, зокрема АР Крим, є невід'ємною складовою Української держави, а їх жителі – громадянами України.

Для зменшення проросійської регіональної ідентичності як в АР Крим, так і на сході та півдні країни українському уряду крім інформаційної, потрібно підготувати і реалізувати ефективну гуманітар-

ну та етнонаціональну політику. Зокрема гуманітарні чинники мусять протистояти створенню так званої «гібридної ідентичності» (ті простори, які виникають між різними національними ідентичностями, чи іншими словами, культурними гібридами). Гібриди за допомогою мімікрії можуть пристосуватися до «гегемонізованого переписування євроцентру» (у випадку сепаратистів Криму – це Київ). Гібридність із такої перспективи може виявитися станом, рівноважним відчуженню, станом бездомності. Для того, щоб зруйнувати таке відверто вороже символічне поле в східних та південних регіонах України, необхідні комплексні зусилля, що сформують нову гуманітарну, культурну, інформаційну архітектуру місцевого символічного поля.

Отже, за сучасних умов потрібно активізувати зусилля з формування загальнонаціональної ідентичності. Кристалізація національної картини світу забезпечує сплав політичної та культурної ідентичності, що скріплює населення країни потужними символічними та емоційними зв'язками. Саме спільна ідентичність є основою буття даної національної спільноти (політичної нації). Якщо члени спільноти мають високий рівень національної самосвідомості, то за політичного врегулювання існуючих у суспільстві суперечностей і проблем, вони схильні до обмеження своїх особистих, групових чи корпоративних інтересів задля досягнення загальносуспільної злагоди.

У випадку ж, якщо держава не буде здійснювати ефективні кроки з нейтралізації вищезгаданих загроз, це може призвести до втрати суверенітету держави. Значною мірою це може бути зумовлено й критичним зниженням рівня функціонування політичної системи, спричиненого зовнішніми і внутрішніми конфліктами.

Формування загальнонаціональної ідентичності є одним з головних завдань Української держави на сучасному етапі. Для його реалізації потрібно актуалізувати зусилля відповідних державних структур та неурядових організацій у сфері суспільних і, насамперед, міжетнічних відносин.

В основі формування загальнонаціональної ідентичності варто закласти такі засади:

- ідея поліетнічної, соціальної, політичної злагоди на основі загальноприйнятої мети – забезпечення духовного і матеріального добробуту громадян України;
- ідея патріотизму, любові до України як визначальної цінності;
- національна самоповага та повага до представників інших націй та національних меншин;

- захист прав і свобод людини і громадянина незалежно від етнічної приналежності та інших відмінностей;
- високий рівень політичної та правової культури населення;
- розвиток дієвого громадянського суспільства.

Крім цього, на рівні держави потрібно розробити і впровадити такі заходи щодо формування загальнонаціональної ідентичності:

- забезпечувати всебічну підтримку процесу мовно-культурного відродження українців як титульного етносу та інших етнічних спільнот України;
- здійснювати захист інформаційного простору України;
- сприяти вільному функціонуванню та розвитку української мови та мов національних меншин[1];
- забезпечувати популяризацію вітчизняної історії, культури, мови через ЗМІ;
- здійснювати розвиток історичної пам'яті українського народу шляхом створення національних «місць пам'яті», продовжити процес декомунізації та деколонізації української пам'яті;
- підтримка інтенсивного розвитку вітчизняних культурних індустрій шляхом формування режиму державного протекціонізму для національного виробника культурних товарів і послуг;
- розвиток вітчизняної системи освіти, особливо викладання історичних дисциплін, спираючись на кращі зразки історичного минулого;
- створення ефективних механізмів збереження національної історико-культурної спадщини, зокрема посилення відповідальності за руйнування чи розкрадання пам'яток культури;
- гармонізація державно-церковних та міжцерковних відносин, усунення політизації Церкви;
- утвердження моральності та духовності громадян;

1 Мовні преференції мешканців Заходу – 98% українська мова, у Центральному регіоні – українська мова є рідною для 78%, в той час як на Півдні та Сході мешканці цих регіонів вважають рідною українську, або українську та російську, відповідно 35%, 38% та 37% і 34%. Серед тих, хто практично не розуміє української мови найбільше на Півдні – 2% та на Сході – 5%.

- створення довготривалих програм міжкультурного та міжрегіонального діалогу;
- створення механізмів щодо сприяння задоволенню мовних, культурних, освітніх потреб українців за кордоном;
- вдосконалення шляхів ефективного забезпечення соціальної адаптації біженців в українське суспільство;
- посилення контролю над міграційними процесами.

Політика національної безпеки в гуманітарній сфері має бути спрямована на подолання загроз у сфері освіти, культури, науки, релігії та на підтримку умов, спрямованих на зміцнення загальнонаціональної ідентичності, зокрема мови, культури, традицій, вірувань усіх етнічних спільнот і засновуватися на ідеях етнічного плюралізму, на можливості співіснування та симбіотичного розвитку різних етнічних груп у межах поліетнічного простору та державної націєцентричності.

В етнонаціональній сфері потрібно сформувати і законодавчо закріпити Доктрину етнонаціональної політики України, де були б розроблені її концептуальні засади та чітко визначені базові поняття етнонаціональної політики: «титульна нація», «національність», «корінні народи», «етнічна група», «етнічна спільнота» тощо, позаяк навіть у чинній Конституції України немає їхнього чіткого визначення. Потрібно здійснювати подальше вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері забезпечення прав етнічних меншин та гарантії провідного становища української нації та її культурно-історичної спадщини, а також безумовного державного статусу української мови.

Якщо розглядати вцілому Стратегію повернення Криму та реінтеграції тимчасово окупованих територій Донецької й Луганської областей, то вона має бути комплексною і включати цілий ряд заходів у різних сферах:

1) створити центральний орган з питань Криму – агентство чи Комітет, яке б координувало діяльність органів влади і громадських організацій з питань повернення Криму;

2) розробити та затвердити державну Стратегію з реінтеграції Криму з акцентом на міжнародно-правововому, економічному, культурному й гуманітарному аспектах проблеми;

3) посилити зовнішньополітичну діяльність держави, спрямовану на збільшення проукраїнської коаліції демократичних держав світу, що визнають злочинними дії Російської Федерації щодо анексії Криму і підтримують посилення економічних санкцій проти неї;

4) продовжувати реалізацію євроінтеграційної стратегії. Докладати зусиль щодо виконання Україною міжнародних угод стосовно впровадження демократичних стандартів у контексті підписання Договору про асоціацію з ЄС, особливо в аспектах подолання корупції та покращення матеріального добробуту населення;

5) розробити і надіслати звернення до міжнародних судів, відповідних міжнародних організації з позовами проти Російської Федерації з метою притягнення до відповідальності за анексію Криму і підтримку сепаратистів на Донбасі, за порушення прав людини та національних меншин у Криму;

6) сприяти підготовці позовів від іноземних та українських юрисдикцій щодо тих підприємств, які були націоналізовані незаконною владою Криму, до міжнародних судів з вимогою компенсації завданих збитків;

7) забезпечити прийняття відповідних нормативно-правових актів, спрямованих на сприяння діяльності органів влади і громадських організацій з питань повернення Криму;

8) налагодити системну взаємодію державних органів з експертним середовищем, з громадськістю для підготовки і реалізації програм з реінтеграції Криму;

9) розробити і впровадити ефективні державні програми щодо інтеграції біженців з Криму в українське суспільство;

10) розробити і реалізувати активну інформаційну компанію шляхом налагодження постійної трансляції на Крим центральних українських каналів українською, російською та кримськотатарською мовою з метою об'єктивного висвітлення подій в Україні та розвінчання неправдивих міфів, що поширюються Російською Федерацією;

11) для протидії впливам ідей так званого «русского міра» розробити власний національний інформаційно-культурний проект («Український світ», «Велика Україна» тощо), спрямований на консолідацію українського народу;

12) провести інформаційно-просвітницьку кампанію популяризації історії та культури Криму серед усіх категорій населення; створити єдиний електронний портал-бібліотеку видань з історії та культури Криму як органічної частини історії України;

13) створити систему інформаційного висвітлення ініціатив та проектів щодо питань реінтеграції Криму через вітчизняні ЗМІ, зокрема шляхом створення рубрик, теле- і радіопередач, присвячених цій тематиці;

14) сприяти привернення міжнародної уваги до проблем репресій та порушення прав людини на півострові, зокрема через застосування торговельної, продовольчої, енергетичної, водяної блокади півострова;

15) забезпечити створення логістичних центрів на адміністративній межі з АР Крим з метою формування позитивного сприйняття жителями Криму України;

16) виробити й ухвалити Закон України «Про колабораціонізм».

Для того, аби у майбутньому мати змогу повернути втрачені території та відновити свій суверенітет, Україні потрібно вже сьогодні докласти максимум зусиль як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Переконати все суспільство та міжнароду спільноту в тому, що частина Донбасу і Крим є тимчасово окупованою Росією територією України, від якої вона за жодних обставин не відмовиться, і врешті решт поверне їх до свого складу. Також важливо, щоби дискурс про повернення втрачених територій включав у себе не тільки Донбас, але безперечно і Крим. Донбас та Крим мають завжди розглядатися разом. Нажаль, сьогодні Росії вдалося розділити дискусії про ці два регіони.

«Мінський процес» слід розглядати як механізм знижнення інтенсивності військової складової конфлікту та переведення його в розряд заморожених. Спотворена імплементація Мінських домовленостей є невигідною для України. Адже вона повертає до складу України зруйновані території, повністю контрольовані та керовані місцевими бандитськими угруповуваннями й російськими окупантами/колаборантами та величезну кількість озлобленого електорату з промитою російською пропагандою свідомістю. Тому потрібно домовлятися про використання інших форматів, зокрема нормандского, женевського чи навіть вимагати повернення до будапештського, але оновленого, які дадуть можливість виробити більш ефективні шляхи вирішення конфлікту[1].

Потрібно забезпечити проведення активної просвітницької роботи в прифронтових районах з одночасним розитком соціально-економічної інфраструктури. Особливо важливо, щоби програми розвитку реалізовувалися із широким залучення європейських організацій для того, аби розвінчувати усілякі міфи стосовно ЄС та НАТО зокрема й київської влади загалом. Всебічно сприяти лояльним до України переселенцям з окупованих територій та тим, хто сприяє

1 *Гай-Нижник П., Чупрій Л.* Російсько-українська війна: особливості розв'язання військово-політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов / П.Гай-Нижник, Л.Чупрій // Українознавство. – 2016. – № 4.

захисту її інтересів на південно-східній периферії. Це буде означати, що Україна як держава піклується про своїх громадян.

Крім конкретних заходів щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій, комплексне вирішення даної проблеми стане можливим тільки внаслідок успішного реформування ключових сфер життя Української держави.

Наріжними в Українській війні з потужним і підступним ворогом є:

- подолання корупційних явищ (корупція в Україні нині лишається найбільшою загрозою національній безпеці та стабільності);
- деолігархізація держави й здійснення фундаментальної інституційної реформи;
- системне вирішення питань в економічній, соціальній, політичній та інших сферах життєдіяльності країни;
- реформа виборчого законодавства;
- прирівнення політичного популізму до політичної корупції, що є загрозою національній безпеці;
- створення сучасної боєздатної армії;
- ефективна міжнародна політика;
- подолання п'ятої колони прихованих колаборантів в органах влади та управління;
- цілеспрямова україноцентрична і консервативно-націократична гуманітарна політика держави;
- єдність і відданість усього суспільства навколо ідеї соборності й державної незалежності власної Вітчизни та незламна воля до перемоги, що перетворять Україну на модерну і потужну європейську державу.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ГАЙ-НИЖНИК Павло Павлович, доктор історичних наук, академік Української академії наук, завідувач відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

ЗАЛІЗНЯК Леонід Львович, доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

КРАСНОДЕМСЬКА Ірина Йосипівна, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

ФІГУРНИЙ Юрій Степанович, кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

ЧИРКОВ Олег Адольфович, науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

ЧУПРІЙ Леонід Васильович, доктор політичних наук, професор кафедри соціології та політології Національного авіаційного університету

Наукове видання

ГАЙ-НИЖНИК Павло Павлович (керівник проекту),
ЗАЛІЗНЯК Леонід Львович, КРАСНОДЕМСЬКА Ірина Йосипівна,
ФІГУРНИЙ Юрій Степанович, ЧИРКОВ Олег Адольфович,
ЧУПРІЙ Леонід Васильович

Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики

Колективна монографія

Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / *П. П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, Л. Л. Залізняк, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій*. – К.: «МП Леся», 2016. – 586 с.

Упорядник: Павло Гай-Нижник
Науковий редактор: Павло Гай-Нижник
Комп'ютерна верстка: Ольга Гай-Нижник
Дизайн обкладинки: Ольга Гай-Нижник